

ARCHEO LOGICKÉ ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LIII–2001, sešit 2

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

Adresa redakce

Letenská 4, 118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz

tel.: 02/57533782, 0607942455; fax: 02/57532288

Vedoucí redaktor – Editor in Chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial Board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,

Jiří Macháček, Vladimír Salač, Jan Turek, Josef Unger

Technické redaktorky – Production editors

Marcela Hladíková, Bohumila Novotná

Překlad do angličtiny a anglické korektury (pokud není uvedeno jinak) – Unless otherwise noted, English translation/correction: Alastair MILLAR – <http://www.skriptorium.cz> – Grafická úprava: Pavel Cindr. Výroba: PBTisk Příbram. Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, 147 00 Praha 4, tel. 02 41433396. – Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, 180 21 Praha 9, Czech Republic; Kubon & Sagner, P. O. Box 341018, D-80328 München 34, Germany.

Tento sešit vyšel v srpnu 2001

Doporučená cena 45,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR, Praha 2001

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARÚ AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 7. Ed. T. Durdík. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 458 s. Czech with German summaries. 592,- Kč / 50 DM.

Jan Frolík – Jana Maříková-Kubková – Eliška Růžičková – Antonín Zeman: NEJSTARŠÍ SAKRÁLNÍ ARCHITEKTURA PRAŽSKÉHO HRADU. VÝPOVĚĎ ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ. S příspěvky M. J. Beckera a J. Petříčkové. Castrum Pragense 3. Praha: Nakladatelství Peres 2000. 450 s. Czech and English with German summaries. 350,- Kč / 60 DM.

Jiří Hrala – Radka Šumberová – Miloš Vávra: VELIM. A BRONZE AGE FORTIFIED SITE IN BOHEMIA. With contributions by A. F. Harding, M. Dočkalová, M. Roblíčková, M. Gojda, A. Majer. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 348 pp., 110 fig. Souhrn česky. 350,- Kč / 65 DM.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 2. Brno a jeho region. Praha – Brno: Archeologický ústav AV ČR 2000. 277 s. Czech with German summaries. 170,- Kč / 35 DM.

Ivan Pavlů: LIFE ON A NEOLITHIC SITE. BYLANY – SITUATIONAL ANALYSIS OF ARTEFACTS. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 340 pp. Souhrn česky. 520,- Kč / 70 DM.

Radomír Pleiner: IRON IN ARCHAEOLOGY: THE EUROPEAN BLOOMERY SMELTERS. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 418 pp. 520,- Kč / 70 DM.

Ivana Pleinerová: DIE ALTSLAWISCHEN DÖRFER VON BŘEZNO BEI LOUNY. Praha: Archeologický ústav – Louny: Regionální muzeum 2000. 301 S. Souhrn česky. 350,- Kč / 65 DM.

RURALIA III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999. Památky archeologické – Suppl. 14. Ed. J. Klápště. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 302 pp. 230,- Kč / 40 DM.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 1998. Praha: Archeologický ústav 2000. 304 s. 150,- Kč / 32 DM. Dostupné i předchozí svazky.

Milan Zápotocký: CIMBURK UND DIE HÖHENSIEDLUNGEN DES FRÜHEN UND ÄLTEREN ÄNEOLITHIKUMS IN BÖHMEN. Mit Beiträgen von L. Peške und S. Vencel. Památky archeologické – Suppl. 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 342 S. Souhrn česky. 290,- Kč / 60 DM.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170,- Kč / 35 DM.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350,- Kč / 65 DM.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, 118 01 Praha 1, Czech Republic
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany. E-mail: verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P. O. Box 341018, D–80328 München, Germany
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany

OBSAH

<i>Petr Pokorný</i> , Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci — Problems of landscape archaeology in pollen analyses of natural deposits: a contribution to an interdisciplinary cooperation	191–210
<i>Petr Sokol</i> , Vývoj a struktura osídlení mikroregionu Litice – Útušice (okr. Plzeň–město/Plzeň–jih) — The development and structure of settlement in the Litice – Útušice microregion (Plzeň–city and Plzeň–south districts)	211–235
<i>Vít Vokolek – Pavel Sankot</i> , Ein neuer Blick auf den frühlatènezeitlichen Fund in Jaroměř — Nový pohled na časně laténský nález z Jaroměře	236–255
<i>Josef Bubeník</i> , K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeří — Zu Topographie, Entwicklung und Strukturen einer älteren frühmittelalterlichen (6.–9. Jh.) Besiedlung von Šembera Gebiet	256–278
<i>Karel Nováček</i> , Nerostné suroviny středověkých Čech jako archeologický problém: bilance a perspektivy výzkumu se zaměřením na výrobu a zpracování kovů — The mineral resources of medieval Bohemia as an archaeological problem: the state and perspectives of research into metal production and working	279–309
<i>Michal Ernée – Aleš Stejskal</i> , Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholně a pozdně středověkého osídlení? — Die Landschaft Kouty im Gebiet von Český Krumlov. Gängige oder außergewöhnliche Form spätmittelalterlicher Besiedlung?	310–342
MATERIALIA	
<i>Zdeňka Nerudová – Antonín Přichystal</i> , Nálezy ojedinělých listovitých hrotů z Moravy a Čech — Stray finds of leaf-shaped points from Bohemia and Moravia	343–347
<i>Slavomil Vencel</i> , Stopa dálkových kontaktů nebo projev konvergence? — Long-distance contacts, or convergence?	348–354
<i>Petr Charvát</i> , Není vlnice jako vlnice	354–355
<i>Jiří Macháček</i> , Hej Slované aneb hřebenová vlnice jako etnoidentifikační znak	355–356
DISKUSE	
<i>Dušan Třeštík</i> , K poměru archeologie a historie	357–361
<i>Lumír Poláček</i> , Mikulčice a mikulčický výzkum v roce 2001 — Mikulčice research in 2001	361–372
<i>Vratislav Janák – Pavel Kouřil</i> , Archeologie Pobeskydí (K nové polské práci o Těšínsku)	372–386

**COMITÉ POUR LA SIDÉRURGIE ANCIENNE de l'Union Internationale
des Science Préhistoriques et Protohistoriques (R. Pleiner ed.)** 387–394

AKTUALITY

- R. Křivánek*, 3. Mezinárodní konference Archaeological prospection, München, 9.–11. 9. 1999 395–396
- Petr Neruda*, Les Hominidés et leurs environnements. Histoire et interaction. Poitiers 18–20 Septembre 2000 396–398
- jh*, Kolokvium v Pardubicích 398
- Hedvika Sedláčková*, „1. Internationales Symposium zur archäologischen Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Glashütten Europas“ 399
- Milan Kuchařík*, Lopatou i počítačem. Archeologie na Olomoucku – včera a dnes 400
- Z. Hazlbauer*, „Kachlový poklad z hradu Lipnice“ 400–401

NOVÉ PUBLIKACE

- L. Šmejda*, John L. Bintliff – Martin Kuna – Natalie Venclová (eds.): The future of surface artefact survey in Europe (Sheffield 2000) 402–404
- Jan Klápště*, Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999) (Praha 2000) 404–406
- jh*, Archeologičeskij sborník 34 (St.–Peterburg 1999) 407
- Josef Bubeník*, Archeologie ve středních Čechách 3/2 (Praha 1999) 407–410
- R. Procházka*, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 15 (Wien 1999) 410–412
- R. Procházka*, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 16 (Wien 2000) 412
- Jiří Svoboda*, F. A. Fladerer: Die Faunarestes vom jungpaläolithischen Lagerplatz Krems–Wachtberg. Ausgrabung 1930 (Wien 2001) 412–413
- Pavel Fojtík – Jiří Lančí*, Astrid Flörchinger: Romanische Gräber in Südspanien (Marburg 1998) 413–415
- Jan Sommer*, František Gabriel – Jaroslav Panáček: Hrady okresu Česká Lípa (Praha 2000) 415–416
- J. Unger*, Martin Gojda: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny (Praha 2000) 416
- Petr Kostrhun*, Josef Hromada: Moravany nad Váhom. Táboriská lovcov mamutov na Pováží (Nitra – Bratislava 2000) 417–418
- J. Hrala*, Albrecht Jockenhövel (Hg.): Ältereisenzeitliches Befestigungswesen zwischen Maas/Mosel und Elbe (Münster 1999) 418–419
- Ladislav Varadzin*, František Kubů: Štaufská ministerialita na Chebsku (Cheb 1997) 419–420
- M. Ježek*, Karel Kuča – Věra Kučová: Principy památkového urbanismu (Praha 2000) 420–421
- Ondřej Wolf*, Jacek Lech: Between captivity and freedom. Polish archaeology in the 20th century (Warszawa 1999) 421–422
- V. Spurný*, Muzeum – sborník muzea Kroměřížska II–1999 (Kroměříž 2000) 422
- jh*, Pravěk. Nová řada 9/1999 (Brno 2000) 422–423
- H. Sedláčková*, Kinga Tarscsay: Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus Wien. Altfunde aus Beständen des Historischen Museums der Stadt Wien (Wien 1999) 423–425
- Ladislav Varadzin*, Jiří Úlovec: Hrady, zámky a tvrze na Chebsku (Cheb 1998) 425
- Kol.*, Bibliografická služba a internet 426–428

Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci

Problems of landscape archaeology in pollen analyses
of natural deposits: a contribution to an interdisciplinary cooperation

Petr Pokorný

Pylová analýza je jedním z nejpoužívanějších zdrojů dat ke sledování dlouhodobých změn terestrických ekosystémů, včetně vzniku a vývoje kulturní krajiny. Během posledních desetiletí tato metoda doznala řadu modifikací. Mezi nejzásadnější patří zvýšení taxonomické přesnosti určování pylových zrn, zavedení numerických přístupů v analýze dat, kvantitativní interpretace na základě moderních analogií, stanovení absolutní koncentrace pylových zrn ve vzorcích a pylové analýzy s vysokým časovým rozlišením. Význam těchto metod pro rekonstrukci vývoje kulturní krajiny je diskutován na obecné úrovni a s použitím konkrétních příkladů. Hlavní důraz je kladen na problém prostorové reprezentativnosti pyloanalytických dat, což je otázka zásadní právě pro studium historie kulturní krajiny v prostředním prostorovém měřítku (tj. řádově v měřítku archeologických mikroregionů). Pyloanalytická data představují zdroj poznatků zcela nezávislý na archeologických datech. Právě proto může korelace těchto dvou nezávislých informačních zdrojů přinést zcela novou kvalitu v pochopení interakcí mezi přírodním prostředím a lidskými kulturami v minulosti.

pylová analýza – paleoekologie – kulturní krajina – environmentální archeologie

Pollen analysis is probably the most appropriate source of data for the study of long-term changes in terrestrial ecosystems, including the development of cultural landscapes. During the last few decades it has experienced considerable methodological development, including growing taxonomic precision in pollen determination, the introduction of numerical approaches to data analysis, quantitative data interpretation on the basis of modern analogues, and the development of absolute and high-resolution counting techniques. This review article discusses the importance of such developments to the reconstruction of cultural landscapes in detail, and provides case studies. The main emphasis in the discussion is placed on the spatial resolution of pollen analyses, a question crucial to the reconstruction of cultural landscapes at intermediate spatial scales (i.e. those relevant for the study of archaeological microregions). Pollen analytical data represent a source of knowledge completely independent of the archaeology, and it is for this reason that the correlation of the two may result in a new quality to our understanding of past landscape/cultural interactions.

pollen analysis – palaeoecology – cultural landscape – environmental archaeology

1. ÚVOD

Pylová analýza je bezesporu nejpracovanější metodou studia vývoje vegetace a nepřímou i těch elementů krajiny, které jsou k vegetaci v nějakém vztahu. Jedním z nich je i lidská kultura, ovlivňující složení vegetace jak ve smyslu kvantitativním (např. likvidací lesních porostů), tak kvalitativním (např. introdukcí exotických kulturních rostlin a jejich plevelů). Cílem tohoto příspěvku je upozornit zvláště archeologickou veřejnost na nejno-

vější vývoj v oblasti pylové analýzy, která v současné době prodělává z metodického hlediska nové období rozvoje. Tento rozvoj je výrazem zavedení netradičních technických postupů, pokroků v taxonomii a především integrace nových ideových popudů, z nichž některé vyšly právě z oblasti krajinné archeologie. Díky bližšímu poznání tafonomie recentních pylových spekter zaznamenává navíc pylová analýza nebývalý posun směrem k větší „exaktnosti“, neboť její data tím získávají více kvantitativní charakter.

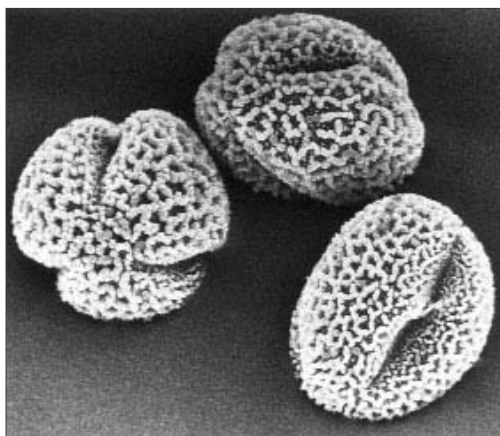
Ve vztahu k archeologii rozdělil *Edwards (1991)* výstižně okruh dat získávaných metodou pylové analýzy na „on-site“ a „off-site“ data. Termínem „site“ se v podstatě myslí archeologické naleziště a „on-site“ přístup tedy zahrnuje analýzu jeho kulturních vrstev, které se formovaly pod bezprostředním vlivem aktivity člověka. Naproti tomu „off-site“ přístup pracuje s přirozenými (např. horská vrchoviště) a polopřirozenými (např. výplně antropicky ovlivněných niv) uloženinami. Dělicí čára mezi oběma přístupy je v západoevropské tradici *de facto* rozhraním dvou příbuzných oborů – paleoetnobotaniky a klasické paleobotaniky. U nás zaváděný termín „archeobotanika“ (používaný již delší dobu převážně německou školou) pak pokrývá oba výše zmíněné obory, přičemž druhý pouze potud, pokud má co činit s čistě archeologickými otázkami. V tomto příspěvku se zaměříme výhradně na „off-site“ pylovou analýzu, a to vzhledem k jejímu bezprostřednímu vztahu k otázkám prostorové archeologie. Základní principy pylové analýzy jsou patrně natolik známé, že není třeba se jimi zabývat na tomto místě. Do naší archeologické literatury byly uvedeny např. *Jankovskou (1994; 1997)* a *Neustupným (1985)*. Tam také případný zájemce najde již klasickou diskusi nad základními limitacemi této metody a její závěry může porovnat s nejnovějším vývojem.

2. METODICKÉ POKROKY V PYLOVÉ ANALÝZE A JEJICH VÝZNAM PRO STUDIUM VÝVOJE KULTURNÍ KRAJINY

Pokroky v determinaci pylových zrn

Ideálním předpokladem pylové analýzy je morfologická klasifikace pylových zrn za účelem jejich přiřazení jednotlivým druhům rostlin. Možnosti takové klasifikace jsou ovšem v mnoha případech omezené, a tak často nezbyvá než se spokojit s determinací na úrovni pouze určité skupiny rostlinných druhů. Pokud jsou ekologické nároky jednotlivých druhů náležejících do takové skupiny rozdílné, snižuje se významně vypovídací schopnost nálezu. Nutno konstatovat, že pylová analýza se tohoto svého omezení těžko kdy zbaví. Možnosti determinace pylových zrn však přesto v současné době dosahují významného prohloubení, a to především díky aktivitě skupiny kolem holandského badatele W. Punta. Produktem dlouholetého úsilí této skupiny jsou moderní determinační klíče (*Punt 1976–1996*), které v mnoha případech demonstrují maximální možné meze poznání, dané již samotným fyzikálním principem světelné mikroskopie. Pro náš účel je významná skutečnost, že do skupiny takto lépe poznanych pylových taxonů patří někteří zástupci rostlin, figurujících jako potenciální indikátory přítomnosti a ekonomické aktivity člověka v krajině. Asi nejmarkantnějším příkladem jsou zástupci čeledi okoličnatých (*Umbelliferae*). Zatímco ještě nedávno bylo v rámci cca 500 evropských zástupců této čeledi možno rozlišit jen šest pylových typů bez valného významu pro další interpretaci (*Cer-*

Obr. 1. Pylová zrna *Viburnum lantana* (kaliny tušalaje) v rastrovacím elektronovém mikroskopu. Velikost zrn je cca 25 μm . — Fig. 1. SEM photograph of *Viburnum lantana* pollen grains. The maximum diameter of each grain is about 25 μm .



ceau–Larival 1971), v současné době se praktické možnosti determinace rozšířily na 48 jednotlivých pylových taxonů, přičemž se ve 31 případech jedná přímo o konkrétní botanické druhy. Tak je dnes možno na základě pylové morfologie determinovat například pastinák setý (*Pastinaca sativa*), petržel zahradní (*Petroselinum hortense*) nebo bedrník anýz (*Pimpinella anisum*), tedy potenciální užitkové druhy. Pro účely studia historie kulturní krajiny má však ještě větší význam například možnost rozlišení pěstované konopě seté (*Cannabis sativa*) od divoce běžně rostoucího chmele otáčivého (*Humulus lupulus*) nebo odlišení pěstovaného ječmene (*Hordeum*; typický především pro starší zemědělský pravěk) od volně rostoucích trav (*Vorren 1986*).

Pylová analýza s vysokým časovým rozlišením

Pravděpodobnost zachycení odrazu určité krátkodobé události v pylovém diagramu se z pochopitelných důvodů zvyšuje s nárůstem chronologické citlivosti analýz. Chronologickou citlivost můžeme definovat jako vzájemný časový odstup dvou následujících analyzovaných vzorků, odvozený nejčastěji pomocí interpolace mezi dvěma sousedními radiokarbonovými daty.

Vezměme následující hypotetický příklad: Válečná událost má za následek významný pokles populační hustoty v určitém mikroregionu, vedoucí k částečnému opuštění hospodářských ploch a k nastartování vegetační sukcese, jejímž důsledkem je opětovné zalesnění. Po padesáti letech je předválečný stav obnoven i se všemi původními důsledky na charakter vegetace. Pokud pylová analýza pracuje s chronologickou citlivostí pod 50 let, bude událost zachycena jako dočasný pokles indikátorů zemědělství za současného nárůstu křivky dřevin časných sukcesních stadií. Při chronologické citlivosti nad 50 let se však pravděpodobnost zachycení této události snižuje, a pokud přesto náhodou zachycena bude, může být mylně interpretována jako podstatně významnější a dlouhodobější, než odpovídá historické skutečnosti.

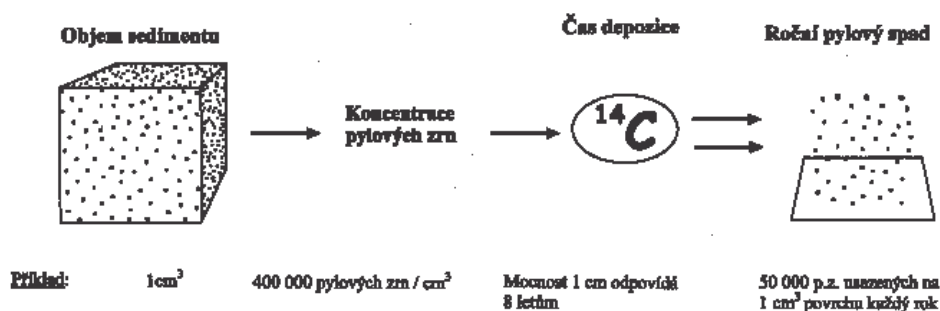
Pro formulaci otázek určitého druhu je proto třeba vždy volit odpovídající chronologickou citlivost analýz, jejíž odhad ovšem vyžaduje dostatečně kvalitní absolutní datování příslušného profilu. Jedná se o často opomíjený problém, který má neblahé důsledky v podobě zavádějících interpretací pylových diagramů, ve kterých bývá období celé jedné

archeologické kultury pokryto třeba jen několika málo analýzami. Například *Neustupný* (1985), který ve své jinak příkladně kritické a velmi precizní práci interpretuje výsledky pylových analýz *Loserta* (1940) a *Jankovské* (1983) z Komořanského jezera, tuto skutečnost reflektuje pouze okrajově. Jinou stránku stejného problému ilustruje osud známých Iversenových „landnam – fází“ (*Iversen* 1973), spatřovaných ve starších pylových diagramech většinou ve formě jednorázových událostí reforestace a interpretovaných jako odraz zarůstání opuštěných polí v podmínkách cyklického zemědělství. Teprve výsledky pozdějších pylových analýz aplikovaných s dostatečnou chronologickou citlivostí stanovenou pomocí radiokarbonového datování ukázaly, že tyto fáze ve skutečnosti mohly trvat celých 200 až 600 let, což je příliš dlouhá doba vzhledem k původní interpretaci (*Smith* 1981).

Ve snaze přiblížit se ideální chronologické citlivosti jediného roku vyvinuli někteří palynologové metodu pylové analýzy s vysokým časovým rozlišením („high resolution“), která vyžaduje vzorkování profilu v často milimetrových odstupech. I když se jedná o metodu vhodnou především pro jezerní sedimenty, do jisté míry je možné ji aplikovat i na rašelinný materiál. Vzhledem k časové náročnosti podobných analýz musejí být ovšem často obětovány vysoké pylové sumy v jednotlivých vzorcích. Výsledky však přesto bývají velmi povzbudivé. Tak např. *Rösch* (1992; 1993) v rozsáhle datovaných profilech z Bodamského jezera popsal bohatou sérii expanzních a regresních fází, neobyčejně detailně korelovatelných s archeologickou i letokruhovou chronologií pobřežních sídlišť. Většina fází našla svůj ekvivalent v archeologickém záznamu, ostatní autor připisuje dosud neznámým periodám. Překvapivou účinnost metody zvláště názorně demonstruje studie *Knaapa et al.* (2000). V precizně datovaných profilech (pomocí ^{210}Pb a varvové chronologie) sedimenty švýcarských jezer byla provedena pylová analýza s chronologickou citlivostí 1 až 11 let, a to pro období posledních několika staletí, aby bylo možno korelovat data se skutečnými historickými procesy a událostmi. Obzvláště zajímavé je srovnání série leteckých fotografií pořizovaných pravidelně od roku 1931 s pyloanalytickými daty. Ve 40. letech došlo k opuštění pastvin a jejich částečnému zarůstání vrbovými a olšovými porosty. V pobřežních partiích se objevila kopřiva (*Urtica dioica*). Žitná pole byla v téže době přeměněna v kukuřičná. Odrazem těchto změn je pokles křivky žita (*Secale cereale*) a lučních druhů v pylovém diagramu za současného nástupu pylu kukuřice a významného nárůstu křivek kopřivy, vrby a olše.

Absolutní pylové diagramy

Tradiční metodou prezentace pyloanalytických dat jsou procentické pylové diagramy, kde křivky jednotlivých taxonů vyjadřují poměrný vztah k určité základní sumě. Suma může být ovšem zvolena různě, podle druhu řešeného problému. Pokud se například zaměříme na otázku antropického ovlivnění krajiny v okolí zkoumaného profilu, budeme mít snahu vyloučit ze základu pro výpočet procentických hodnot všechny lokální, tj. mokřadní druhy, jejichž pylový spad by zastíral obraz vegetace v průměrné okolní krajině. Takové diagramy je pak třeba chápat nikoliv jako soubor primárních dat, ale již jako jejich částečnou interpretaci, do jisté míry zatíženou subjektivním faktorem. Zde může částečně pomoci analýza rostlinných makrozbytků ve studovaném profilu (viz níže), ale většinou tento krok stojí čistě na „ekologickém cítění“ pyloanalytika. Ještě další, základ-



Obr. 2. Příklad stanovení rychlosti depozice pylových zrn za účelem konstrukce absolutního pylového diagramu (podle Birks – Birks 1980). — Fig. 2. An example of pollen deposition rate determination for the construction of an absolute pollen diagram (from Birks – Birks 1980).

nější problém spočívá v interpretaci procentických diagramů. Je to vzájemné ovlivňování křivek jednotlivých druhů, které jsou všechny vlastně jen doplňkem do jedné celkové sumy (100 %). Opustíme ale diskusi problémů s procentickými pylovými diagramy, neboť byla již rozsáhle vedena v příspěvku *Neustupného* (1985) a zaměříme se na možné řešení těchto problémů. Snaha po odstranění výše zmíněných překážek totiž vedla pyloanalytiku k vypracování techniky tzv. absolutních pylových diagramů (nebo též „influx–diagramů“).

Opět modelový příklad: V určitém okrsku kulturní krajiny je ve sledovaném časovém úseku stálý poměr lesních ploch, pastvin, polí a ruderalních stanovišť. Z nějakých důvodů dojde v lesích k ústupu lípových doubrav a jejich místo zaujme bříza. Procentický pylový diagram zachytí výše popsanou událost takto: Pylové křivky lípy a dubu významně poklesly a zároveň došlo k nárůstu křivky břízy. Potud zatím v pořádku. Produkce pylových zrn i jejich disperze jsou u břízy ovšem mnohem větší než u předešlých druhů. Následkem toho dojde v procentickém pylovém diagramu k relativnímu navýšení celkové křivky lesních dřevin, a to na úkor druhů otevřených ploch, včetně antropogenních indikátorů. Situace tak může být mylně interpretována jako ústup osídlení spojený se zarůstáním opuštěných ploch břízou. Vyskytl se problém, který je v rámci procentické metody vyjádření pyloanalytických dat neřešitelný. Kdybychom však znali přesný počet pylových zrn, který se v minulosti usadil na jednotku plochy povrchu za jednotku času, situaci by to vyjasnilo. Pak bychom v naší modelové situaci pozorovali pokles depozice pylových zrn dubu a lípy, nárůst depozice pylových zrn břízy a stabilní poměry u všech ostatních druhů, což přesně odpovídá skutečnosti.

K řešení stačí, budeme-li znát přesnou koncentraci pylových zrn v určitém objemu sedimentu a čas, za který se tento objem usadil. To ovšem předpokládá poměrně dobrou znalost rychlosti depozice v dané době, odvoditelnou opět nejlépe na základě přesného radiokarbonového datování (obr. 2). Právě předpoklad dostatečně přesného datování byl hlavní překážkou pro první pyloanalytiku, kteří se pokoušeli o tvorbu absolutních diagramů (např. *von Post 1916*). Ani v době radiokarbonového datování se však nejedná o předpoklad samozřejmý, což podnes brání většímu rozšíření této metody. Také přesné stanovení koncentrace pylových zrn ve vzorku není bez překážek. Jako neúčinnější se ukázala metoda exotického markeru, kdy do určitého objemu vzorku vneseme určitý počet dobře rozpoznatelných pylových zrn nějaké exotické rostliny, na který později vztahujeme množství všech určených fosilních pylových zrn (*Benninghof 1962; Peck 1974*).

Metoda absolutních pylových diagramů nebrání paralelní konstrukci procentických diagramů na základě stejných dat, což je obvyklý postup při publikaci výsledků. Po studiu příslušné literatury lze konstatovat: V obdobích prudkých klimatických změn, tedy např. v pozdním glaciálu a začátkem holocénu, kdy významně kolísá celková produkce pylových zrn vegetací, mohou absolutní pylové diagramy znamenat zásadní posun v interpretaci dat. Pro střední a mladý holocén, tedy období důležitá ke studiu vývoje kulturní krajiny, však ne vždy přinášejí převratně nové pohledy, spíše jen drobná upřesnění. Za zásadní přínos lze v tomto případě považovat spíše sám uklidňující fakt, že zkresení interpretace dat na základě procentických pylových diagramů nemusí být zdaleka tak kritické, jak by se v teoretické rovině mohlo zdát.

Kalibrace fosilních dat v recentních situacích

Studium produkce a distribuce pylových zrn současnou vegetací pokročilo v posledních zhruba patnácti letech a stalo se zřejmě nejvýznamnějším impulzem k posunu interpretace fosilních pyloanalytických dat směrem k vyšší „exaktnosti“. Tato metoda předpokládá použití pylových pastí různé konstrukce a co možná nejpřesnějšího popisu vegetace, klimatu, konfigurace terénu atd. v okolí studovaných ploch. Ke zpracování výsledků se používají korelační či multivariační numerické techniky a výsledky se testují pomocí matematických modelů (např. *Birks 1990; Hicks – Birks 1996; Sugita et al. 1999*). Recentní pylové studie v kulturní krajině, která nás teď především zajímá, se dají rozdělit zhruba do dvou kategorií: Jedny se zabývají odvozováním indikačních hodnot určitých pylových taxonů pro různé typy využití krajiny (land–use), jiné kvantifikací otevřenosti krajiny jakožto měřítkem intenzity lidského působení. Oba typy studií dohromady konečně řeší otázku transformací skutečné vegetace do formy jednotlivých pylových spekter, tj. problém jejich tafonomie. Na tomto místě se opět omezíme pouze na základní přehled dosažených výsledků s uvedením několika příkladů.

Pylová analýza byla tradičně považována za metodu s nízkou prostorovou citlivostí. Jinými slovy za metodu, která integruje vlivy z velmi širokého okolí a na pozadí takto globálního pylového spadu není schopna zachytit jevy malého plošného rozsahu. Výsledky recentních studií však hovoří v přímé kontradikci k těmto subjektivním závěrům. Tak např. *Sugita et al. (1999)* zjistili, že většina pylového spadu v průměrné evropské kulturní krajině pochází z okruhu 800 až 1000 metrů. Dřívější výsledky *Jansena (1986)* a *Régnela (1989)* vyznívají podobně. K nálezům extrémně lokálního pylového spadu došel např. *Andersen (1992; Andersen et al. 1983)* při studiu drobných slatinných dolíků, kde většina pylových zrn pocházela z okruhu menšího než 50 m. Nejméně lokální charakter pylových spekter je nutno předpokládat u vodních nádrží (jezer, rybníků), které zachycují poměry v okruhu několika kilometrů až několika desítek kilometrů, podle velikosti vodní plochy (*Bradshaw – Webb 1985; Prentice 1985*). Pylová analýza se tedy z hlediska studia prostorové struktury krajiny v plošných dimenzích řádově hektarů až desítek hektarů jeví jako překvapivě citlivá metoda. Péči je však třeba věnovat výběru vhodných lokalit, přičemž ideální jsou plošně málo rozsáhlá ložiska ležící uprostřed průměrné kulturní krajiny.

Také celkový stupeň otevřenosti krajiny je podstatným faktorem pro míru prostorové citlivosti pylového záznamu. Produkce pylových zrn i účinnost jejich distribuce jsou to-

tiž zdaleka nejvyšší v případě většiny (zvláště pionýrských) dřevin. Jejich pylový spad pak zastírá obraz bylinné vegetace, přičemž mnoho indikátorů lidské aktivity nemusí být zachyceno vůbec. Slabými producenty pylových zrn je bohužel většina druhů obilovin (až na žito – viz níže), pohanka (*Fagopyrum*) nebo všechny luštěniny, takže přítomnost polních kultur v převážně zalesněné krajině může být v určitých případech prokázána pouze přítomností pylových zrn polních plevelů, resp. rostlin zarůstajících úhory (*Aaby 1994*). Čím menší je podíl lesních ploch v určitém regionu, tím citlivějším se stává pylový diagram na indikátory lidského působení a tím lépe zachycuje změny v intenzitě tohoto působení (*Broström 1998*). Proto je často tak obtížné vůbec prokázat přítomnost člověka v krajině, natož pak studovat způsob jejího využití v obdobích mezolitu a nejstaršího zemědělského pravěku. Na základě pylových analýz se polootevřená krajina v takovém případě zpravidla jeví jako uzavřený les. Za tohoto stavu se nelze dívat tradičnímu názorovému rozporu přírodovědců, dnes ztělesněného např. paleomalakologem V. Ložkem a paleobotaniky K. a E. Rybníčkovými, kteří na základě odlišných datových souborů rekonstruují do období nejstaršího zemědělského pravěku v prvním případě víceméně otevřenou polokulturní step a ve druhém případě krajinu s naprostou převahou lesa. Řešení tohoto (zdánlivého) rozporu se nabízí právě v podrobném studiu a respektování tafonomických faktorů, které vedly k tvorbě jednotlivých typů paleoekologického záznamu. Na závěr těchto úvah tedy můžeme učinit obecný závěr pro volbu regionů nejvhodnějších ke studiu historie využití krajiny: Ideální budou nejspíše ta území, u nichž předpokládáme dlouhodobé odlesnění, případně jejich okrajové zóny, kde se fluktuace osídlení mohly projevit ve formě výrazného odlesňování a opětovného zarůstání otevřených ploch.

Již jsme se krátce zmínili o problému nízké pylové produkce u většiny pěstovaných rostlin, kterým pro jejich význam v pylové analýze říkáme „primární antropogenní indikátory“. Jednou z mála výjimek (snad ještě kromě konopě seté – *Cannabis sativa*) je žito (*Secale cereale*), jehož případ můžeme uvést jako další ilustraci významu kalibrace fosilních dat v recentních situacích. Nálezy pylových zrn žita jsou v evropských „off-site“ profilech běžné již v době bronzové a jejich frekvence se dále postupně zvyšuje. Ve vzorcích středověkého stáří pak obvykle nabývá jeho pylová křivka vysokých hodnot (*Behre 1992*). Na první pohled bychom na základě pylových analýz mohli učinit závěr, že žito bylo běžně pěstovanou plodinou nejméně po celou dobu mladšího zemědělského pravěku. Tomu ovšem neodpovídají „on-site“ nálezy makrozbytků, kde je *Secale cereale* vzácnou příměsí mezi ostatními obilovinami. Z novějších studií vyplývá, že disperze pylových zrn u větrosprašného žita je zhruba 100x vyšší než u ostatních obilovin, kde pylová zrna zůstávají trvale uzavřena v pluchách jakožto důsledek adaptace k samoopylení (*Behre 1981*). Tím se vysvětluje zmíněný rozpor: většinou až do středověku bylo žito pouhým plevelem jiných obilných kultur (*Behre 1992*), ale možnost jeho zachycení v pylových diagramech je nesrovnatelně vyšší než v případě ostatních obilovin.

Zbývá ještě zmínit význam studií současného pylového spadu pro interpretaci pravěkých ekonomik. Zde je ovšem třeba upozornit na jedno podstatné omezení: Je v zásadě nemožné nalézt recentní analogie pravěkého způsobu hospodaření, tedy ani jakoukoliv přibližnou analogii pravěké krajiny ve střední Evropě. Zavedení herbicidů a umělých hnojiv, lesního hospodaření za účelem hromadné produkce dřeva – to jsou jen některé z celé řady změn působících natolik hluboké posuny ve funkcích všech složek krajiny, že plně platí označení období průmyslové revoluce za uzlový bod ve vývoji evropské přírody

(*Sádlo – Storch 1999*). Přesto může srovnání fosilních dat s výsledky recentních studií působit alespoň jako upozornění na některé opomíjené jevy a složitost celé problematiky. Vezměme například jitrocel kopinatý (*Plantago lanceolata*), jehož přítomnost v pylových diagramech je velmi často nekriticky interpretována jako doklad intenzivního pastevectví. Některé studie (např. *Gaillard et al. 1992*) tuto interpretaci sice potvrzují, jiné ale nikoli. *Behre (1981)* zcela správně upozorňuje na fakt, že přítomnost *Plantago lanceolata* v pylových diagramech může být v mnoha případech spíše dokladem přílohového hospodaření, neboť jitrocel kopinatý mohl masově růst na plochách opuštěných polí. Podrobnější rozbor současného výskytu totiž ukazuje, že je to druh širokého spektra světlých krátkostébelných sušších trávnicků zarůstajících místa v nedávné době mechanicky narušená. Současnou analogií někdejších zarůstajících přílohů by mohly být např. plochy čerstvě opuštěných stavenišť. Na druhou stranu je velmi pravděpodobné, že pole ponechaná ladem byla přednostně spásána jakožto plochy ideální z hlediska produkce biomasy, takže obě uvedené interpretace (pastevectví/příloh) nemusejí být nutně ve vzájemném rozporu.

Numerické přístupy k analýze pyloanalytických dat

Pyloanalytická data se nejčastěji vyskytují ve formě kvantitativního zastoupení většího množství pylových taxonů ve větším množství stratigraficky řazených vzorků. Mají tudíž multivariační povahu. Jejich struktura je natolik složitá, že každá naše interpretace bude nutně zahrnovat jistou míru subjektivního hodnocení jak ve smyslu selektivního výběru z velkého množství dat (mnohé pylové diagramy zahrnují až stovky tisíc jednotlivých nálezů), tak ve smyslu vážení poměrného významu jednotlivých taxonů. Takový přístup nemusí být nutně nesprávný, naopak často dokáže zdaleka nejlépe vystihnout podstatné momenty ve struktuře interpretovaných datových souborů. Za určitých okolností se ovšem může ukázat potřebné hodnotit pyloanalytická data jako jeden celek. K tomuto účelu se vzhledem k povaze dat nejlépe hodí multivariační analytické techniky, především CA (Correspondence Analysis) a DCA (Detrended Correspondence Analysis). Na tomto místě není možné popisovat principy těchto metod a zájemce je nutno odkázat na rozsáhlou literaturu (např. *Greenacre 1984; Braak 1987; Flury – Riedwyl 1988*). Jednoduše můžeme charakterizovat multivariační techniky jako statistické metody vhodné pro detekci hlavních trendů v komplexních datových souborech formou kvantifikace a znázornění vzájemných vztahů mezi jednotlivými soubory proměnných (tj. jednotlivými „vrstvami“ v pyloanalytických datech). Význam korespondenční analýzy pro popis a kvantifikaci lidského působení v pylových diagramech diskutují *Birks et al. (1988)*. Metoda se zvláště hodí pro hustě osídlená území, kde převážná většina vegetačních změn byla v minulosti přímým či nepřímým důsledkem lidských aktivit. Výsledky korespondenční analýzy pak většinou velmi dobře odpovídají změnám v zastoupení antropogenních indikátorů v pylovém diagramu a ukazují, že lidská aktivita měla dopad také na mnoho dalších složek vegetace v určité krajině (*Birks et al. 1988; Aaby 1994*).

Multivariační statistické techniky registrují v pyloanalytických datech především rychlost a intenzitu vegetačních změn. Pro období mladšího holocénu v relativně hustě osídlených oblastech je tyto změny možno z větší části přičíst lidskému vlivu. Působení člověka může mít obvykle ještě další důsledky na živou přírodu. Jedním z nich je zvyšování

diverzity stanovišť v krajině, které se může následně odrazit ve zvýšení druhové bohatosti živé přírody (Fukarek 1979). Tím, že nepřímo zachycuje složení vegetace v jednotlivých úsecích minulosti, může sloužit pylový diagram také jako zdroj informací o dlouhodobých změnách vegetační diverzity. Počet druhů zachycený v určitém vzorku závisí ovšem na celkovém počtu zaznamenaných individuí (v našem případě pylových zrn). Počty určených pylových zrn v diagramech se obvykle vzorek od vzorku liší a vztah mezi počtem zaznamenaných druhů a celkovou sumou jedinců přitom není lineární. Potřebujeme proto odhadnout, kolik taxonů bychom v každém vzorku našli, kdyby celková suma jedinců byla vždy identická. Numerická technika k dosažení tohoto cíle se nazývá „rarefaction analysis“ a její teorii shrnuje např. Tipper (1979). Aplikací „rarefaction analysis“ na stratifikovaná pyloanalytická data tak docházíme k vyjádření změn v „palynologické diverzitě“, které jsou v jakémisi (ne zcela lineárním) vztahu ke změnám ve vegetační diverzitě. Ukazuje se například, že období maximálního lidského působení v krajině se často vyznačují maximem palynologické diverzity (a nepřímo tedy vegetační, resp. stanovištní diverzity) a naopak (Berghlund 1986; Birks et al. 1988; Birks – Line 1992). Významem „palynologické diverzity“ pro studium minulé biodiverzity se v nejnovější době zabývá Odgaard (1999), který také v tomto případě zdůrazňuje nutnost kalibrace metody v recentních situacích.

Výhodu dobré statistické reprezentativnosti pyloanalytických dat můžeme využít ještě v dalších aplikacích, např. při klasifikaci pylových diagramů na jednotlivá víceméně homogenní období. Tato tzv. zonace bývá obvykle prvním krokem k interpretaci pyloanalytických dat a většina pyloanalytiků ji provádí subjektivně, po vizuálním zhodnocení pylových diagramů. Jedním z možných alternativních způsobů je numerická zonace metodami klastrové analýzy a nejmenších čtverců (např. CONSLINK, CONISS, OPTIMAL SS). Zkušenosti autora tohoto článku s použitím zmíněných numerických metod ale nejsou jednoznačné. Vizuální hodnocení, které přihlíží k významu jednotlivých taxonů, obvykle lépe vystihuje povahu řešeného problému. Potíže ovšem často bývají s přesným umístěním hranic jednotlivých zón a v takovém případě mohou výsledky numerické zonace skutečně přinést ideální řešení. Stejně tak mohou upozornit na přítomnost určitých zlomových období v pylovém diagramu, které je jinak obtížné v tak velkém množství dat na první pohled odhalit.

Využití netradičních uloženin a možnosti korelace s dalšími přírodovědnými metodami

Tradičním objektem pyloanalytického výzkumu jsou sedimenty jezer a rašelinišť. Tím jsou ovšem možnosti pylové analýzy do velké míry omezeny na převážně vlhké a chladnější oblasti s častějším výskytem vhodných lokalit. Postupem času však dochází k rozšíření zájmu také na další typy uloženin, jako jsou organicko–minerální sedimenty pramenišť, sedimenty drobných terénních depresí (které mohou na pouhých několika decimetrech mocnosti chovat úplný záznam třeba i celého holocénu – např. Knaap – Leeuwen 1995), vápňité sedimenty, koluviální uloženiny a povodňové hlíny, v jejichž případě se nepotvrzují obavy z možné kontaminace redeponovanými, vodou transportovanými pylovými zrnky (Brown 1985; 1997). Tak se podstatně rozšiřuje množství lokalit potenciálně vhodných k pylovým analýzám, a co je pro aplikace v krajině archeologii zvláště významné,

ke slovu mohou přijít i suchá a teplá sprašová území s nejdelsí historií zemědělského osídlení. Významně tím rovněž narůstá možnost korelace pyloanalytických dat s výsledky dalších přírodovědných metod: u vápnitých uloženin převážně s malakostratigrafickými daty a s výsledky analýz stabilních izotopů kyslíku jakožto paleoklimatického indikátoru, u všech alespoň částečně minerálních uloženin s výsledky sedimentologických analýz, které jsou obvykle ukazatelem změn v erozní aktivitě a zároveň odrážejí vývoj půd v povodích (Starkel 1987; Willis et al. 1997; Pokorný 2000; 2001).

Přímo v pyloanalytických preparátech nacházíme množství dalších mikrofosilií různého původu a možnosti jejich určování se neustále zvyšují. Pro studium historie některých jevů mají někdy dokonce větší význam než nálezy vlastních pylových zrn. Zbytky mikroskopických hub mohou např. indikovat hnojení, požáry nebo napadení určitých druhů rostlin patogeny (van Geel 1978). Studium fosilních chlorokokálních řas, opět přímo v pyloanalytických preparátech, nachází aplikace v paleoklimatologii a ve výzkumu koloběhu živin v povodích (Jankovská – Komárek 2000; Pokorný 2000). Historii požárů v okolí pyloanalytických lokalit lze studovat pomocí analýzy mikroskopických uhlíků. V prostředí střední Evropy jsou přirozené požáry relativně vzácné, a tak je výskyt uhlíků v sedimentech většinou interpretovatelný jako důsledek záměrného užívání ohně lidskými populacemi (Tinner et al. 1999; Pokorný 1999).

Ještě jsme se nezmínili o významu analýzy rostlinných makrozbytků, která je s pylovou analýzou spřízněna přes rostlinu jako vlastní objekt studia. Její výsledky mohou být jednak nástrojem ke vzájemnému odlišení lokálního pylového spadu od regionálního (Rybníčková – Rybníček 1971; Pokorný et al. 2000), jednak mohou přinést zcela jedinečná data k historii mokřadní vegetace zkoumané lokality a jejího bezprostředního okolí. Na rozdíl od mnoha pylových zrn je totiž určování rostlinných makrozbytků většinou proveditelné až na úroveň botanického druhu.

Jen ve stručnosti se zmiňme ještě o dalších přírodovědných metodách relevantních pro korelaci s výsledky pylových analýz. Mezi nejnovější patří např. analýza DNA přímo z pylových zrn (Suyama et al. 1996) a rostlinných makrozbytků, umožněná vypracováním účinných metod její amplifikace pomocí polymerázové řetězové reakce (PCR). Veliký význam, nejen pro pylovou analýzu, má rovněž široké zavedení přímého stanovení obsahu ^{14}C použitím atomových hmotnostních spektrometrů (AMS), které v mnoha případech znamená znatelné zpřesnění dosavadního radiokarbonového datování jednotlivých událostí.

3. PŘÍKLADY ŘEŠENÍ OTÁZEK KRAJINNÉ ARCHEOLOGIE METODAMI PYLOVÉ ANALÝZY

Metodické pokroky pylové analýzy zmiňované v předchozí kapitole a důraz na její multidisciplinární zapojení vedly v posledních dvou desetiletích k několika významným paradigmatickým posunům ve výběru otázek a objektů studia. Jedním z nich je úzké propojení „off-site“ pylové analýzy (a dalších příbuzných metod) s problémy krajinné archeologie, jak ostatně demonstruje několik úspěšných mezinárodních projektů postavených právě na tomto spojení (např. YSAD, PACT a řada projektů pro výzkum předalpských jezer). V našem prostředí sice již došlo k hodnotným pokusům o vzájemnou spolupráci mezi oběma obory (viz např. Rybníčková – Rybníček 1975; 1985; Neustupný 1985; Jankovská 1988;

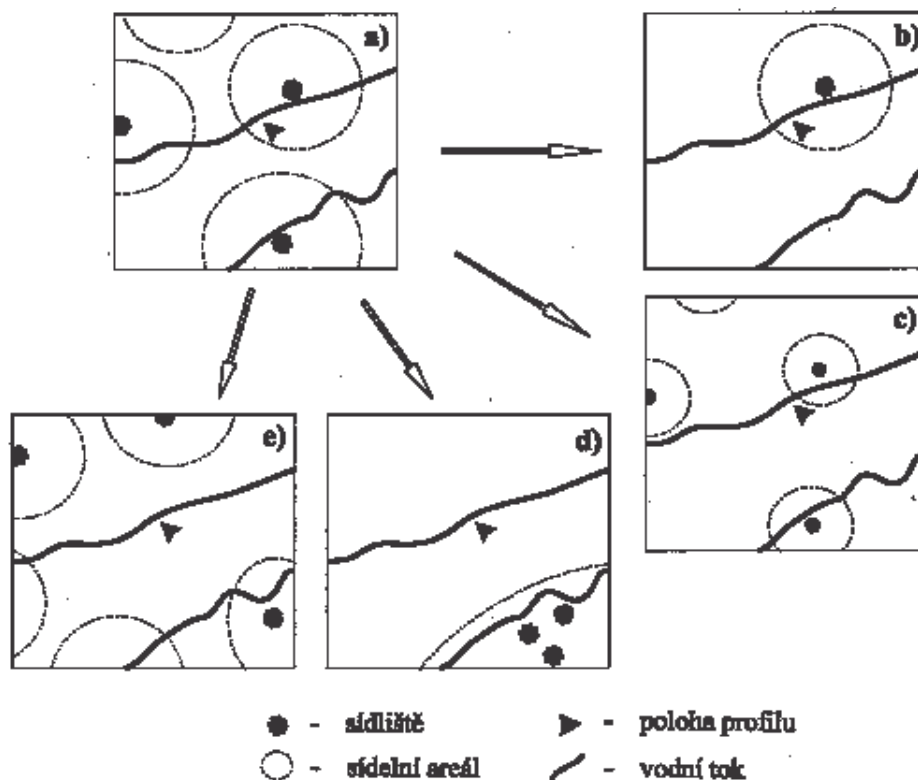
1994; 1997; Dreslerová et al. 1994; Speranza et al. 2000), avšak z rozličných důvodů nemohl být plně využit její skutečný potenciál. Je třeba si uvědomit, že podobná spolupráce vyžaduje nejen maximální metodickou připravenost na moderní úrovni, ale i specifické intelektuální vyladění spolupracujících odborníků, kteří navíc sběru potřebných dat a vzájemné diskusi věnují většinu své pracovní kapacity.

Účelem tohoto příspěvku je v první řadě další zvýšení vzájemné informovanosti mezi archeology a přírodovědci a zároveň příprava nástrojů k možné nejtěsnější spolupráci mezi krajinnými archeology a pyloanalytiky. Proto si ve světle toho, co již bylo řečeno v předchozím textu, dovolíme krátký pohled pyloanalytika na možnosti řešení některých otázek krajinné archeologie.

Dlouhodobá sídelní dynamika v čase a prostoru

Výsledky velkého množství jednotlivých pyloanalytických výzkumů z celé Evropy jasně ukazují, že intenzita lidského působení na krajinu v okolí zkoumaných lokalit se během posledních cca 5 000 let výrazně měnila. Takové změny se obvykle nazývají expanzními a regresními (regeneračními) fázemi (Berglund 1985). Pokud nás zajímají převážně krajinně archeologické otázky související s problémy prostorové struktury osídlení a přírodních zdrojů, nevystačíme s pouhým popisem expanzních a regresních fází v jediném pylovém diagramu. Již jsme si ukázali, že pylový diagram v typickém případě odráží situaci v prostoru několika málo km². Tato plocha v rámci určitého archeologického mikroregionu představuje zhruba oblast několika sídelních areálů (v podmínkách tzv. staré sídelní oblasti Čech: Neustupný 1986; 1991; 1994; Smrž 1994; Dreslerová 1996; Kuna 1997). Základní problém za takových okolností nutně zní: Je příčinou určité změny v intenzitě antropického vlivu, pozorovatelné v pylovém diagramu, posun v hustotě osídlení celého mikroregionu (tj. v množství či velikosti jeho sídelních areálů), nebo pouhá změna v jeho vnitřním prostorovém uspořádání? Možná alternativní vysvětlení změn v zastoupení antropogenních indikátorů v takovém případě ilustruje příklad na obr. 3. Z příkladu je zřejmé, že rozhodnout mezi jednotlivými alternativními hypotézami může pouze další výzkum. Zvláště vhodný je k tomuto účelu podrobný povrchový sběr artefaktů (Kuna 1994; 1998a) nebo referenční pyloanalytický výzkum v blízkém sousedství původní lokality, nejlépe však kombinace obojího. Co se týče strategie pyloanalytického výzkumu, pozornost je třeba věnovat výběru kvalitního referenčního profilu (nebo více referenčních profilů), který by měl v ideálním případě ležet do vzdálenosti okolo 2 km od původního profilu a ve srovnatelné terénní situaci. Dobrá vzájemná korelace obou záznamů pomocí absolutního datování je samozřejmým předpokladem. Záměrně jsme z předchozího kladení otázek vynechali možnost změn v ekonomickém systému, které mohou být teoreticky také příčinou změn v zastoupení antropogenních indikátorů. K této otázce se však vrátíme ještě později.

Nahlédli jsme krátce do problému prostorové reprezentativnosti pyloanalytických dat. Můžeme jej přitom do jisté míry považovat za problém zvoleného měřítka pohledu. Například v kontextu uvedeného příkladu (obr. 3) pozorujeme následující: Pokles antropogenních indikátorů v pylovém diagramu je na dostatečně malém prostoru (lze jej obecně definovat jako prostor, ze kterého pochází libovolně zvolené pylové zrno s pravděpodobností vyšší než 50 %) skutečně odrazem regrese osídlení, ale již to nemusí zdaleka platit



Obr. 3. Alternativní vysvětlení příčin poklesu antropogenních indikátorů v pylovém záznamu (velikost plochy každého segmentu je několik km²). a) výchozí stav, b) pokles počtu sídelních areálů, c) pokles velikosti sídelních areálů, d) sloučení síd. ar., e) změna polohy síd. ar. Výběr z jednotlivých alternativních modelů vyplývá především z obecné teorie sídelních areálů a je popsán v textu. — Fig. 3. Alternative hypotheses for the decline of anthropogenic indicators in pollen diagrams (the area of each segment is several km²). a) starting point, b) decrease in number of settlement areas, c) shrinkage of settlement areas, d) fusion of settlement areas, e) change in position of individual settlement areas. Selection between individual alternative models, described in the text, is the subject of settlement area theory.

pro území několikanásobně větší (tj. zhruba na úrovni velikosti mikroregionu), natož pak pro oblast větší o několik řádů (na úrovni celých krajinných celků). Pravděpodobnostní charakter pylových spekter (nabízí se paralela s teorií atraktorů) je jejich charakteristickou vlastností. To je nutné mít na zřeteli již ve fázi formulování strategie každého krajinně archeologického výzkumu, který počítá s využitím pylových analýz.

Nejnovější výsledky intenzivního povrchového archeologického průzkumu ve středních Čechách přinášejí v otázce prostorové interpretace pyloanalytických dat určitou naději za předpokladu, že mohou být zobecněny a extrapolovány také na celý zbytek staré sídelní oblasti. Ukazuje se totiž (*Kuna 1998a; 1998b*), že osídlení zde bylo kontinuální (resp. kontinuální ve smyslu archeologické rozpoznatelnosti) po celý zemědělský pravěk, a to v relativně stálých sídelních areálech. Pokud se potvrdí tento nálezný konkrétně pro území zkoumaná pyloanalyticky, máme do jisté míry v rukou nástroj k interpretaci expanz-

ních a regresních fází v pylových diagramech, a to ve smyslu demografického vývoje minulých společností (tj. změn ve velikosti populace, viz model „b“ a „c“ na obr. 3. Model „c“ je přitom méně pravděpodobný vzhledem k potřebě určitého minimálního ekonomického zázemí každého sídliště – Dreslerová 1995). Prvotní příčiny takových změn mohou být ovšem velmi různé. Může jít o příčiny technologické, kulturní, socioekonomické, klimatické, změny v hydrologii, v úrodnosti půd atd. Jednotlivé příčiny se navíc mohly vzájemně kombinovat, takže většinou není v možnostech pylové analýzy, samotné archeologie, ani obou dohromady, aby stanovily kauzální předpoklady pozorovaných změn (pokud nějaká jednoduchá kauzalita vůbec kdy existovala). Ale již samotná paralelizace expanzních a regresních fází s demografickou křivkou vývoje minulých společností by znamenala výrazný krok kupředu. Chronologická citlivost pylových diagramů i možnosti jejich kvantitativní interpretace jsou totiž podstatně vyšší, než je tomu v případě drtivě většiny ostatních pramenů, včetně samotných archeologických.

Využití krajiny v období zemědělského pravěku a středověku

Otázka zemědělského využití pravěké krajiny a zvláště pak vzájemného poměru mezi obilnářstvím a pastevectvím je klasickým problémem pylové analýzy. Po studiu obsáhlé literatury týkající se tohoto problému však můžeme nabýt poměrně rozpačitého dojmu. Co autor, to odlišná interpretace pyloanalytických dat. Komplikace spočívá v ekologické amplitudě jednotlivých druhů: určitý druh se může za různých podmínek v různých částech svého areálu a v různých kontextech s ostatní vegetací chovat pokaždé poněkud odlišně. Proto v zásadě není možné vytvořit k interpretaci sekundárních antropogenních indikátorů obecný klíč, který by nahradil solidní znalosti ekologie území, se kterým pyloanalytik pracuje. (Sekundární antropogenní indikátory jsou ty druhy rostlin, které sice na daném území mohly tvořit součást přirozené vegetace, ale při určitém typu hospodaření jsou podporovány a významně se šíří.) Případ klasického „pastervního indikátoru“ – jitrocele kopinatého (*Plantago lanceolata*) zde byl již zmíněn. Podobně složitá se jeví situace také s dalším významným druhem – vřesem obecným (*Calluna vulgaris*). Podle Behreho (1981) je vřes klasickým indikátorem suchých pastvin, jinde je zmiňován v kontextu periodického vypalování (Birks 1990; Gaillard et al. 1992), v atlantické části Evropy ovšem vystupuje jako běžná součást vegetace na plochách vřesovišť (v naprosté většině však primárně antropicky podmíněných – Andersen 1992). Ani zvýšení taxonomické přesnosti determinace pylových zrn a výsledky recentních studií pylového spadu zatím v případě mnoha sekundárních antropogenních indikátorů nepodávají zcela konzistentní výsledky.

Vraťme se k obtížím s odhadem relativního významu pastvy v pravěkých ekonomikách. Musíme si v této souvislosti uvědomit, že ostré rozdělení krajiny na okrsky určené k trvalému obdělávání, pastvě, produkci sena a dřeva je fenomén relativně nový. Jeho kořeny sice spatřuje Rösch (1993) již v pozdní době bronzové, ale k definitivnímu zakotvení tohoto systému došlo až se zavedením trojpolního hospodářství na sklonku raného středověku (Beranová 1980). Užívání přílohu, charakteristické zřejmě pro všechny pravěké zemědělské ekonomiky, muselo mít za následek podstatně méně kontrastní rozvržení krajinného prostoru. Nevelké plochy obilných kultur s množstvím víceletých plevelů, pole ležící ladem a užívaná k pastvě, po delším čase ovšem zarůstající křovinami, vypásané le-

sy degradující případně až na úroveň otevřených ploch travinné vegetace – to zřejmě byly vedle nevelkých sídlištních a kultovních okrsků základní jednotky pravěké kulturní krajiny. Tyto jednotky ovšem plynule přecházely jedna v druhou. Z toho vidíme, jak ošidné může být například pátrání po pastevních indikátorech v době, kdy pastviny v dnešním slova smyslu ještě vůbec nemusely existovat.

Nástup antropogenních indikátorů v pylových diagramech bývá pravidelně spojen s ústupem mnoha druhů dřevin, zvláště listnatých. Někteří autoři se pokoušeli interpretovat tyto změny jako důsledek lesní pastvy, případně oklestu za účelem zimního příkrmování dobytka ještě před vznikem a plným rozvojem kosených luk (např. *Troels-Smith 1960*). Soudě podle současných analogií ze Středního Východu (*Dreslerová – Sádlo 2000*), lze pochybovat, že by soustavný oklest vedl k masivnímu a dlouhodobějšímu ústupu některých druhů dřevin či dokonce k ústupu lesa vůbec. Jarní oklest mohl vést pouze k relativnímu podhodnocení určitých druhů dřevin v pylovém spektru, i když tento jev dosud nebyl na základě recentních analogií spolehlivě popsán. Interpretaci změn v poměrném zastoupení jednotlivých dřevin navíc dále komplikuje fakt, že ještě v eneolitu nebyla dokončena imigrace hlavních dřevin do střední Evropy. Příchod jedle a habru v době cca 3 000 př. n. l. na naše území (*Rybníčková – Rybníček 1996*) tak mohl způsobit výrazné posuny především ve struktuře smíšených doubrav s jilmem a lípou.

Některé problémy spojené se studiem struktury pravěkého polního hospodářství byly nadneseny výše. Tam jsme také ukázali, jak mohou recentní analogie pylového spadu a detailní determinace pylových zrn pomoci při studiu spektra pěstovaných druhů. Zavedení nových zemědělských plodin je obvykle doprovázeno technologickými změnami. Dopad takových událostí na živou přírodu může být proto velmi komplexní. Nejnápadnějším kvalitativním skokem se z pohledu pylových analýz jeví všeobecné rozšíření trojpolního systému ve vrcholném středověku (*Beranová 1980; Behre 1981*). Užití těžkého záhonového pluhu (poprvé doloženého ve střední Evropě v 1. století n. l., obecně rozšířeného až ve vrcholném středověku – *Behre 1981*) znamenalo další zásah do ekologie polních kultur. Hloubka orby se podstatně zvýšila, což mělo za následek ústup víceletých druhů plevelů ve prospěch druhů jednoletých (*Behre 1981; 1992*). Zároveň se pravděpodobně zvýšila i velikost samotných polí, takže do nich přestaly významně zasahovat druhy z okolních společenstev a mohla se vyvinout specifická garnitura polních plevelů. Intenzifikace a prosotorová koncentrace zemědělství se následně odrazily ve zvýšení objemu erodované půdy a nepřímo také v tvářnosti krajiny jako celku (o dopadu na říční nivy viz *Opravil 1983* a sborník *Růžičková – Zeman 1994*).

Úkol „off-site“ pylové analýzy v otázkách historie využití kulturní krajiny (land-use) je mimořádně obtížný. Bez těsného spojení s výsledky archeologického bádání v tomto směru většinou nelze činit spolehlivé závěry. V některých případech může pomoci současná aplikace více přírodovědných metod – makrozbytkové analýzy, analýzy uhlíkových částic a dalších mikrofosilií nebo sedimentologické analýzy.

Problém mezolitu

Otázka vlivu lidských populací na přírodu v době před introdukcí zemědělství je stále předmětem mnoha kontroverzních diskusí. Tradiční pohled považuje tento vliv za zcela

zanedbatelný a možnosti palynologické indikace za velmi omezené (např. *Kloss 1987; Rybníček – Rybníčková 1992*). Množí se však důkazy o tom, že lovecko–sběračské populace mezolitu nevyužívaly přírodní prostředí pouze pasivně. Za účelem získávání obživy zřejmě byla záměrně pěstována líska, určité druhy trav, merlíků (*Chenopodium*), šťovíků (*Rumex*) a více druhů vodních rostlin (*Zvelebil 1994*). Největší dopad na tehdejší krajinu mělo zřejmě vypalování. Výsledkem této záměrné činnosti mohlo být potlačení lesa, zvýšení diverzity stanovišť a tím rozmanitosti zdrojů obživy (*Mellears 1976*).

Je zřejmé, že v otázce vlivu mezolitických populací na krajinu se pohybujeme na samé hranici metodických možností pylové analýzy. Hlavním omezením je nemožnost použití tzv. primárních antropogenních indikátorů, tj. pylových zrn pěstovaných rostlin exotického původu. Za nejspolehlivější důkaz lidské aktivity v předzemědělské době se proto považuje kontinuální výskyt mikroskopických uhlíků v přirozených sedimentech (*Vuorela 1995; Regnell et al. 1995*). Za použití analýz s vysokým časovým rozlišením pak můžeme korelovat častý výskyt požárů s nálezy pylových zrn sekundárních antropogenních indikátorů a usuzovat tak na zvýšenou aktivitu lidských populací v okolí lokality. Tento přístup není bez problémů, ale již přinesl některé slibné výsledky (např. *Regnell et al. 1995; Pokorný 1999*; přehled starší literatury viz *Zvelebil 1994*). Vzhledem ke složitosti celé problematiky mezolitu je však opět třeba zdůraznit význam interdisciplinárního pojetí výzkumu s využitím jak „off-site“, tak „on-site“ přístupů.

Diverzita a dostupnost přírodních zdrojů

Rekonstrukce přírodního prostředí, ve kterém se odehrává vývoj lidských populací, patří mezi vlastní úkoly pylové analýzy. Data, která poskytuje, lze například využít jako výchozí materiál k odhadu dostupnosti přírodních zdrojů v určité době. Složení vegetace také nepřímo odráží klimatické podmínky, stav půd či hydrologii studovaného území. Například přítomnost pylových zrn vodních rostlin může potvrzovat existenci vodní nádrže, vymizení porostů tvrdého luhu v nivě řeky zase vysokou povodňovou aktivitu v dané době atd.

Jedním z kvantitativních parametrů přírodního prostředí je diverzita jeho různých složek. Pyloanalytická data lze použít k odhadu vegetační diverzity způsobem, jež byl popsán výše. Tam jsme také učinili obecný závěr, že míra takto vypočtené diverzity je zpravidla ve vztahu přímé úměrnosti k intenzitě lidského působení v krajině. Pokud ovšem tato intenzita překročí určitou mez, výsledek může být právě opačný. Moment takového zvratu můžeme obecně nazvat ekologickou krizí. Není třeba zdůrazňovat, jaký význam může mít studium podobných jevů pro aplikace v krajině archeologii. Znovu však připomeňme, že zdrojem našich poznatků jsou v tomto případě opět pyloanalytická data, která trpí problémem prostorové reprezentativnosti (viz výše). Také se všemi odvozenými daty proto musíme zacházet dostatečně kritickým způsobem.

4. ZÁVĚR

Na několika příkladech jsme se v tomto krátkém přehledu pokusili nastínit současné možnosti a trvající omezení pylové analýzy jakožto metody studia historického vývoje

kulturní krajiny. Každá strategie krajinně archeologického výzkumu, který počítá s jejím využitím, by měla uvedené skutečnosti adekvátním způsobem zohlednit.

Pylová analýza se pro studium vývoje kulturní krajiny jeví jako vysoce účinná, zároveň však poměrně náročná metoda. Její finanční a časová náročnost, stejně jako komplexnost získávaných dat, vyžadují nasazení celých pracovních skupin do podobného výzkumu. Takové skupiny jsou na zahraničních pracovištích běžnou praxí a zahrnují minimálně několik pyloanalytiků, odborníky na makrozbytkovou analýzu a jejich společný technický personál. Úzce spolupracují jak s archeology, tak s recentními botaniky, pedology či kvartéterními geology. Dobré laboratorní a přístrojové vybavení je samozřejmostí, stejně jako přímý přístup k literatuře a srovnávacím sbírkám. V našem domácím prostředí jsou zatím podobné podmínky z rozličných důvodů nedostižným ideálem. Ani nejvyšší osobní nasazení izolovaných pracovníků není s to nahradit výhody dobře organizované týmové práce. Není však žádný důvod k tomu, abychom se nesnažili současný neuspokojivý stav změnit. Ideálem je přechod od stavu, v němž si nezávislé metodologické koncepty pěstují své problémy a své mýty a nanejvýš se vzájemně jednostranně využívají (viz např. status paleoekologických disciplín jako „pomocných věd archeologických“) ke vzniku integrální vědy o minulosti krajiny a člověka v ní. Je nutné položit základy ke spolupráci již během univerzitního studia úpravou studijních programů a mezioborovou komunikaci mezi archeology a pyloanalytiky explicitně stanovit jako pozitivní faktor při grantovém řízení a financování výzkumných projektů.

Tento příspěvek vznikl jako reakce na diskuse s krajinnými archeology (především D. Dreslerovou a J. Benešem) a botaniky (především J. Sádlem a J. Novákem) za účelem formulování výzkumné strategie pro projekt Grantové agentury České republiky „Vývoj vegetace a synantropizace krajiny centrální části České kotliny v průběhu holocénu“ (reg. č. 206/00/0073). Práce vznikla také jako součást výzkumného programu AVOZ 6005908 Botanického ústavu AV ČR. Za poskytnutí všestranného zázemí během přípravy článku děkují kolegům z paleoekologické skupiny při Geobotanickém ústavu Univerzity v Bernu.

LITERATURA

- Aaby, B. 1994: NAP percentages as an expression of cleared areas. In: B. Frenzel (ed.), Evaluation of land surfaces cleared from forests by prehistoric man in Early Neolithic times and the time of migrating Germanic tribes. G. Fischer, Stuttgart, 13–27.
- Andersen, S. T. 1992: Pollen proxy data for human impact on vegetation (based on methodological experiences). In: B. Frenzel (ed.), Evaluation of land surfaces cleared from forests by prehistoric man in Early Neolithic times and the time of migrating Germanic tribes. G. Fischer, Stuttgart, 1–11.
- Andersen, S. T. – Aaby, B. – Odgaard, B. 1983: Environment and Man. Current studies in vegetational history at the Geological Survey of Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 2, 184–196.
- Behre, K. E. 1981: The interpretation of anthropogenic indicators in pollen spectra. *Pollen Spores* 13 (2), 225–245.
- 1992: The history of rye cultivation in Europe. *Veget. Hist. Archaeobot.* 1, 141–156.
- Benninghoff, W. S. 1962: Calculation of pollen and spore density in sediments by addition of exotic pollen in known quantities. *Pollen Spores* 4, 332–333.
- Beranová, M. 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha.
- Berglund, B. E. 1985: Early agriculture in Scandinavia: Research problems related to pollen-analytical studies. *Norwegian Archaeological Review*, 18, 77–105.
- 1986: The cultural landscape in a long-term perspective. Methods and theories behind the research on land-use and landscape dynamics. *Striae* 24, 79–87.

- Birks, H. J. B.* 1990: Indicator values of pollen types from post-6000 B. P. pollen assemblages from southern England and southern Sweden. *Quaternary studies in Poland* 10, 22–31.
- Birks, H. J. B. – Birks, H. H.* 1980: *Quaternary palaeoecology*. Edward Arnold, London, 289.
- Birks, H. J. B. – Line, J. M. – Persson, T.* 1988: Quantitative Estimation of Human Impact on Cultural Landscape Development. In: H. H. Birks – H. J. B. Birks – P. E. Kaland – T. Persson (eds.), *The Cultural landscape – Past, Present and future*. Cambridge University Press, Cambridge, 229–240.
- Birks, H. J. B. – Line, J. M.* 1992: The use of rarefaction analysis for estimating palynological richness from Quaternary pollenanalytica data. *The Holocene* 2, 1–10.
- Bradshaw, R. H. W. – Webb, T.* 1985: Relationships between contemporary pollen and vegetation data from Wisconsin and Michigan, USA. *Ecology* 66, 721–737.
- Broström, A. – Gaillard, M.-J. – Ihse, M. – Odgaard, B.* 1998: Pollen-landscape relationships in modern analogues of ancient cultural landscapes in southern Sweden – a first step towards quantification of vegetation openness in the past. *Veget. Hist. Archaeobot.* 7, 198–201.
- Brown, A. G.* 1985: The potential of pollen in the identification of suspended sediment sources. *Earth Surface Processes & Landform* 10, 27–32.
- 1997: *Alluvial geoarchaeology (Floodplain archaeology and environmental change)*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cerceanu-Larrival, M.-Th.* 1971: Morphologie pollinique et correlations phylogenetiques chez les Umbellifères. In: V. H. Heywood (ed.), *The biology and Chemistry of the Umbelliferae*. *J. Linn. Soc. Bot., Suppl.*, 109–156.
- Dreslerová, D.* 1995: A settlement-economic model for a prehistoric microregion: settlement activities in the Vinoř-stream basin during the Hallstatt period. In: M. Kuna – N. Venclová (eds.), *Whither Archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný*. Praha, Institute of Archaeology, 145–160.
- 1996: Modelování přírodních podmínek mikroregionu na základě archeologických dat, *Archeologické rozhledy* 48, 605–614, 709–712.
- Dreslerová, D. – Břizová, E. – Havlíček, P. – Růžičková, E. – Zeman, A.* 1997: Osídlení a vývoj holocénní nivy Labe mezi Nymburkem a Mělníkem. Grantový projekt GA ČR č. 404/94/0604. MS, depon. in archiv AÚ AV ČR Praha.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J.* 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.
- Edwards, K. D.* 1991: Using space in cultural palynology: The value of the off-site pollen record. In: D. R. Harris – K. D. Thomas (eds.), *Modelling ecological change. Perspectives from neoecology, palaeoecology and environmental archaeology*. Institute of Archaeology, University College London, 61–73.
- Flury, B. – Riedwyl, H.* 1988: *Multivariate statistics. A practical approach*. Chapman and Hall, London, 296.
- Fukarek, F. ed.* 1979: *Pflanzenwelt der Erde*. Urania Vlg., Leipzig.
- Gaillard, M. J. – Birks, H. J. B. – Emanuelson, U. – Berglund, B. E.* 1992: Modern pollen/land-use relationships as an aid in the reconstruction of past land-uses and cultural landscapes: an example from south Sweden. *Veget. Hist. Archaeobot.* 1, 3–17.
- Greenacre, M. J.* 1984: *Theory and Applications of Correspondence Analysis*. Academic Press, London.
- Hicks, S. – Birks, H. J. B.* 1996: Numerical analysis of modern and fossil pollen spectra as a tool for elucidating the nature of fine-scale human activities in boreal areas. *Veget. Hist. Archaeobot.* 5, 257–272.
- Iversen, J.* 1973: The development of Denmark's nature since the Last Glacial. *Danm. Geol. Unders.* V, 7–C, 126.
- Jankovská, V.* 1988: Palynologische Erforschung archäologischer Proben aus dem Komořanské jezero—See bei Most (NW-Böhmen). *Folia Geobot. Phytotax.*, 23, 45–77.
- 1994: Pylové spektrum, synantropní vegetace a perspektivy využití pylových analýz v české archeologii. In: J. Beneš – V. Brůna (eds.), *Archaeology and landscape ecology*. Most, 147–159.
- 1997: Archeologie a pylová analýza – metodické poznámky. *Archeologické rozhledy* 49, 146–147.
- Jankovská, V. – Komárek, J.* 2000: Indicative Value of *Pediastrum* and Other Coccal Green Algae in Palaeoecology. *Folia Geobot.* 35, 59–82.
- Jansen, C. R.* 1986: The use of local pollen indicators and of the contrast between regional and local pollen values in the assessment of the human impact on vegetation. In: K. E. Behre (ed.), *Anthropogenic Indicators in Pollen Diagrams*. A. A. Balkema, Rotherdam, 203–208.
- Kloss, K.* 1987: Pollenanalysen zur Vegetationsgeschichte, Moorenentwicklung und mesolithisch-neolithischen Besiedlung in Unteren Rhinluch bei Friesack, Bezirk Potsdam. *Ver. Mus. Früh.* Potsdam 21, 101–120.

- Kuna, M. 1994:* Archeologický průzkum povrchovými sběry — Archaeological survey by surface collection. Zprávy České archeologické společnosti, Supplement 23. Praha.
- 1997: Geografický informační systém a výzkum pravěké sídelní struktury. In: J. Macháček (ed.), Počítačová podpora v archeologii. Brno, 173–194.
- 1998a: Keramika, povrchový sběr a kontinuita pravěké krajiny. Archeologické rozhledy 50, 192–223.
- 1998b: The memory of landscapes. In: E. Neustupný (ed.), Space in prehistoric Bohemia. Praha, 77–83.
- Losert, H. 1940:* Beiträge zur spät- und nacheiszeitlichen Vegetationsgeschichte Innerböhmens. I. Der Kommerner See. Beihefte zum Botanischen Zentralblatt 60, 346–394.
- Mellars, P. 1976:* Fire ecology, animal populations and man: a study of some ecological relationships in prehistory. Proceedings of the Prehistoric Society 42, 15–45.
- Neustupný, E. 1985:* K holocénu Komořanského jezera. Památky archeologické 76, 9–70.
- 1986: Sídelní areály pravěkých zemědělců — Settlement areas of prehistoric farmers. Památky archeologické 77, 226–234.
- 1991: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. Antiquity 65, 326–331.
- 1994: Settlement area theory in Bohemian archaeology. In: Památky archeologické – Supplementum 1. Praha, 248–258.
- Odgaard, B. V. 1999:* Follis pollen as a record of past biodiversity. Journal of Biogeography 26, 7–17.
- Opravil, E. 1983:* Údolní niva v době hradištní. Studie archeologického ústavu ČSAV v Brně XI/2, 77.
- Peck, R. M. 1974:* A comparison of four absolute pollen preparation techniques. New Phytol. 73, 567–587.
- Pokorný, P. 1999:* Vliv mezolitických populací na krajinu a vegetaci: nové nálezy ze staršího holocénu Třeboňské pánve. Zprávy Archeologické společnosti, Supplement 38, 21–22.
- 2000: Palaeoecology of a former Lake Švarcenberk and the development of the surrounding landscape during the Late-Glacial and the Holocene. Dizertační práce, depon. Biologická fakulta JČU, České Budějovice. 108 pp.
- 2001: Nutrient distribution changes within a small lake and its catchment as response to rapid climatic oscillations. In: J. Vymazal (ed.), Nutrient distribution in natural and constructed wetlands. Backhuys Publishers, Leiden, 463–482.
- Pokorný, P. – Klimešová, J. – Klimeš, L. 2000:* Late Holocene History and Vegetation Dynamics of a Floodplain Alder Carr: A Case Study from Eastern Bohemia, Czech Republic. Folia Geobot. 35, 43–58.
- Prentice, I. C. 1985:* Pollen representation, source area and basin size: toward a unified theory of pollen analysis. Quaternary Research 23, 76–86.
- Punt, W. ed. 1976–1996:* The Northwest European Pollen Flora 1–7. Elsevier, Amsterdam.
- Regnell, J. 1989:* Vegetation and land use during 6000 years. Palaeoecology of the cultural landscape of two lake sites in Southern Skane, Sweden. Lundqua Thesis 27, 1–61.
- Regnell, M. – Gaillard, M. J. – Bartholin, T. S. – Karsten, P. 1995:* Reconstruction of environment and history of plant use during the late Mesolithic (Ertebole culture) at the inland settlement of Bkegerg III, southern Sweden. Veget. Hist. Archaeobot. 4, 67–91
- Rösch, M. 1992:* Human impact as registered in the pollen record: some results from the western Lake Constance region, Southern Germany. Vegetation History and Archaeobotany 1, 101–109.
- 1993: Prehistoric land use as recorded in lake–shore core at Lake Constance. Vegetation History and Archaeobotany 2, 213–232.
- Růžičková, E. – Zeman, A. 1994:* Holocene flood plain of the Labe river. Geological Institute of Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague.
- Rybníček, K. – Rybníčková, E. 1992:* Past human activity as a florogenetic factor in Czechoslovakia. Acta Bot. Fennica 144, 59–62.
- Rybníčková, E. – Rybníček, K. 1971:* The determination and elimination of local elements in pollen spectra from different sediments. Rev. Palaeobot. Palynol. 11, 165–176.
- 1975: Ergebnisse einer paläogeobotanischen erforschung. In: V. Nekuda (ed.), Pfaffenschlag (Zaniklá středověká ves u Slavonic), Brno, 183–198.
- 1985: Palaeogeobotanical Evaluation of the Holocene Profile from the Řežabinec Fish-pond. Folia Geobot. Phytotax. 20, 419–437.
- 1996: Czech and Slovak Republics. In: B. E. Berglund – H. J. B. Birks – M. Ralska-Jasiewiczowa – H. E. Wright (eds.), Palaeoecological Events During the Last 15 000 Years: Regional Syntheses of Palaeoecological Studies of Lakes and Mires in Europe. John Wiley & Sons, 474–505.

- Sádlo, J. – Storch, D. 1999: Biotopy České republiky. Biologická olympiáda 1999–2000, 34. ročník, přípravný text pro kategorie A, B. Vesmír, Praha.
- Smith, A. G. 1981: The Neolithic. In: I. G. Simmons – M. J. Tooley (eds.), The environment in British prehistory. Duckworth, London, 125–209.
- Smrž, Z. 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (SZ Čechy) – část I. Archeologické rozhledy 46, 345–393.
- Speranza, A. – Fanta, J. – Hanke, J. – van Geel, B. 2000: Vliv člověka na vývoj lesa na Černé hoře v Krkonoších v pozdním holocénu. Archeologické rozhledy 52, 632–642.
- Starkel, L. 1987 ed.: Anthropogenic sedimentological changes during the Holocene. Striae 26, 1–64.
- Sugita, S. – Gaillard, M. J. – Broström, A. 1999: Landscape openness and pollen records: a simulation approach. The Holocene 9/4, 409–421.
- Suyama, Y. – Kawamuro, K. – Kinoshita, I. – Yoshimura, K. – Tsumura, Y. – Takahara, H. 1996: DNA sequence from a fossil pollen of *Abies* spp. from Pleistocene peat. Genes Genet. Syst. 71, 145–149.
- ter Braak, C. J. F. 1987: CANOCO – a FORTRAN program for canonical community ordination by (partial) (detrended) (canonical) correspondence analysis, principal components analysis and redundancy analysis (version 2.1). TNO Institute of Applied Computer Science, Wageningen.
- Tinner, W. – Hubshmid, P. – Wehrli, M. – Ammann, B. – Conedera, M. 1999: Long-term forest fire ecology and dynamics in southern Switzerland. Journal of Ecology 87, 273–289.
- Troels-Smith, J. 1960: Ivy, Mistletoe and Elm. Climate Indicators–Fodder Plants. Danmarks geologiske undersøgelse IV. Raekke, Bd. 4, Nr. 4. Kobenhaven.
- van der Knaap, W. O. – van Leeuwen, J. F. N. 1995: Holocene vegetation succession and degradation as responses to climatic change and human activity in the Serra de Estrela, Portugal. Review of Palaeobotany and Palynology 89, 153–211.
- van der Knaap, W. O. – van Leeuwen, F. N. – Frankhauser, A. – Ammann, B. 2000: Palynostratigraphy of the last centuries in Switzerland based on 23 lake and mire deposits: chronostratigraphic pollen markers, regional patterns, and local histories. Review of Palaeobotany and Palynology 108, 85–142.
- van Geel, B. 1978: A palaeoecological study of Holocene peat bog sections in Germany and The Netherlands. Review of Palaeobotany and Palynology 22, 337–344.
- von Post, L. 1916: Om skogstradspollen i sydvenska torfmosselagerfoljder (foredragsreferat). Geol. For. Stock. Forh. 38, 384–394.
- Vorren, K. D. 1986: The impact of early agriculture on the vegetation of Northern Norway. A discussion of anthropogenic indicators in biostratigraphic data. In: K. E. Behre (ed.), Anthropogenic Indicators in Pollen Diagrams. A. A. Balkema, Rotherdam, 1–18.
- Vuorela, I. 1995: Palynological evidence of the stone age settlement in southern Finland. Geological survey of Finland, Special Paper 20, 139–143.
- Willis, K. J. – Braun, M. – Sümegei, P. – Toth, A. 1997: Does soil change cause vegetation change or vice versa? A temporal perspective from Hungary. Ecology 78 (3), 740–750.
- Zvelebil, M. 1994: Plant use in the Mesolithic and its role in the transition to farming. Proceedings of the Prehistoric Society 60, 35–74.

LANDSCAPE ARCHAEOLOGY PROBLEMS IN POLLEN ANALYSES OF NATURAL DEPOSITS

Methodologically, pollen analysis has experienced a period of new evolution over the last two decades. This development has been an expression of the introduction of non-traditional technical approaches, advances in taxonomy, and above all the integration of new intellectual impulses, a number of which have been drawn from landscape archaeology. Moreover, thanks to a more detailed understanding of the taphonomy of recent pollen spectra, pollen analysis represent an unprecedented stimulus towards greater „exactitude“, as the data obtained from them has a more quantitative character.

Pollen analysis was traditionally considered a method of low spatial sensitivity; in other words, a method that integrated the influences from the much broader surroundings, unable against this

background of a global pollen fall to reflect phenomena of small spatial extent. The results of recent studies, however, speak of a direct contradiction to this subjective view – on the contrary, indeed, pollen analysis has from the point of view of studies in the spatial structure of landscapes, at scales from hectares to tens of hectares, proven to be a surprisingly sensitive method. Care must, of course, be taken in selecting a suitable locality, the ideal being deposits small in extent, lying in the centre of an average cultural landscape. Moreover, the smaller the proportion of afforested area in the study region, the more sensitive the pollen diagram as an indicator of human activity, and the better reflected the changes in intensity of such activity. Thus, it is often difficult to show even the presence of man in the landscape, let alone study his use of it in the Mesolithic and earliest agricultural period. In such cases, on the basis of pollen analysis the semi-open countryside generally appears to be covered in forest. Given this state of affairs, the traditional difference of opinion between those natural scientists who on the basis of different data sets (e.g. fossil molluscs and pollen grains) reconstruct the loess landscapes of Central Europe in the earliest period of agricultural prehistory as a single, more-or-less open steppe, and those who believe it to have been covered by continuous forest, becomes easier to understand. A resolution to this (apparent) disparity is offered precisely by detailed studies and a respect for the taphonomic factors that have led to the creation of individual types of palaeoecological record.

The results of a large quantity of individual pollen-analytical research projects across Europe clearly show that the intensity of human activity in the landscape around the studied locations changed markedly over the last 5000 years. Such changes are generally referred to as expansion and regression (regeneration) phases. A fundamental problem in these circumstances is this: is the cause of particular changes in the intensity of anthropic influences visible in pollen diagrams an increase in the density of settlement in the whole microregion (i.e. in the quantity or size of its settlement areas), or merely a change in its internal spatial organisation? Possible alternative explanations of such changes in the occurrence of anthropogenic indicators in these cases are illustrated by the example given in Fig. 3. From this example it is clear that to decide between the individual alternative hypotheses is possible only with further research. Particularly suitable in this regard are the surface collection of artefacts and reference palynological research in the immediate surroundings of the original location, preferably in combination. The most recent results of intensive archaeological surface survey in Central Bohemia have kindled some hope of a solution to the question of the spatial interpretation of palynological data. They show that settlement was more-or-less continuous (or at least continuous in the sense of archaeological recognisability) throughout agricultural prehistory, in relatively stable settlement areas. To some extent, then, we have within our grasp a tool for the interpretation of the expansion and regression phases in pollen diagram – in the sense of the demographic development of past societies.

Two problem areas add complexity to estimation of the relative importance of pastoralism and cereal-based cultures to the prehistoric economy. We must in this connection bear in mind that sharp divisions in the landscape between areas used for permanent cultivation, pasture, the production of hay and wood are a relatively recent phenomenon. The use of inserts characteristic of all the prehistoric agricultural economies resulted in a somewhat less contrasting division of spaces in the landscape. Clearly smallish fields with many perennial weeds, fields lying fallow and used for pasturage, after a long time of course covered by shrubs, and bands of woodland degrading perhaps to the level of open fields with grassy vegetation were – along with small settlement and religious areas – the basic units of the prehistoric cultural landscape. These units, of course, entirely merged one into another, from which it can be seen that it might, for instance, be dangerous to seek pastoral indicators in a period when pastoralism in the modern sense hardly existed at all.

Vývoj a struktura osídlení mikroregionu Litice – Útušice (okr. Plzeň–město/Plzeň–jih)

The development and structure of settlement in the Litice – Útušice
microregion (Plzeň–city and Plzeň–south districts)

Petr Sokol

Výzkum mikroregionu, vyvolaný stavbou dálnice, byl zaměřen především na charakter a proměny sídelní struktury. Během několika let se intenzivním povrchovým průzkumem a sběry, částečně v kombinaci s leteckou prospekci, s využitím výsledků plošného odkryvu a drobných záchranných akcí, podařilo dobře zmapovat území o ploše ca 7,5 km². Prokázáno bylo osídlení neolitické, eneolitické, stredo-, mlado- a pozdně bronzové, halštatské, časně laténské, mladohradištní a vrcholně středověké. Společně se staršími nálezy v této oblasti vzniká poměrně ucelený přehled vývoje nejen samotného pravěkého a středověkého osídlení, ale i archeologických aktivit a poznání daného území. Tento mikroregion se tak stal jednou z nejlépe archeologicky zmapovaných částí krajiny na Plzeňsku.

sídelní struktura – sídelní areál – změny osídlení – povrchová prospekce – vývoj mikroregionu

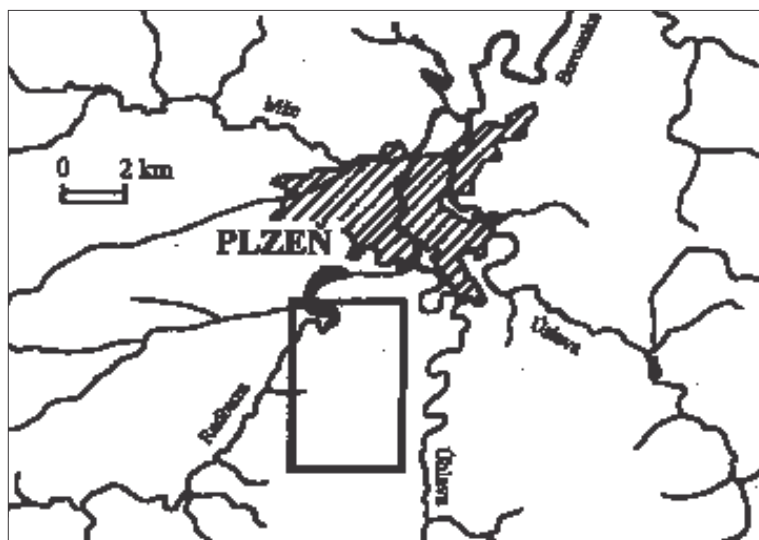
Research into this microregion, made necessary by a highway building project, aimed primarily at determining the character of, and changes in, its settlement structure. Over several years intensive surface survey and artefact collection, partly carried out in conjunction with aerial prospection, together with the partial results of open area excavations and minor rescue interventions, made it possible to map out an area of some 7.5 km². Settlement was demonstrated in the Neolithic, Eneolithic, Early, Middle and Late Bronze Ages, Hallstatt period, Early La Tène, Early Slavic („Hillfort“) period and High Middle Ages. Taken together, the earlier finds occur in the area form a coherent overview of the development not only of the Prehistoric and Medieval settlements themselves, but also of archaeological activity and an understanding of the given territory. This microregion has thus become one of the archaeologically mapped landscapes in the Plzeň (Pilsen) region.

settlement structure – settlement area – settlement changes – surface survey – micro-region development

ÚVOD

Archeologický zájem o oblast (Litice, okr. Plzeň–město) byl vyvolán plánovaným jižním dálničním obchvatem Plzně. Roku 1993 byl při průzkumu trasy dálnice v těsné blízkosti budoucí mimoúrovňové křižovatky (MÚK), ca 1,1 km jihovýchodně od Litic, objeven orbou porušený objekt náležející starému stupni LnK a dokládající zde nově osídlení z mladší doby kamenné (Braun – Sokol 1996). V letech 1994 a 1995 byly v místech MÚK a v okolí prozkoumaného objektu prováděny sondáže a menší odkryv. Od roku 1996 probíhá pod vedením P. Brauna z oddělení záchranných archeologických výzkumů Západočeského muzea v Plzni postupně plošný odkryv a výzkum v prostoru dálniční křižovatky.

Odkládání stavby obchvatu umožnilo věnovat se též pozorněji průzkumu nejbližšího okolí. Po nalezení dalších částí rozsáhlejšího neolitického sídelního areálu, soustředěného v okolí stejné vodoteče (obr. 3: polohy B–F) (viz Braun – Sokol 2000), se v r. 1998



Obr. 1. Sledovaná oblast, 1 : 200 000. Kreslil P. Hereit. — Fig. 1. The study area, 1: 200 000.

záběr povrchového průzkumu společně s leteckou prospekcí (P. Braun) rozšířil na širší okolí – přibližně území katastru Litic. Intenzivní povrchový průzkum byl prováděn v letech 1998 a 1999. Jeho cílem bylo ověření existence osídlení v místech porostových změn zachycených leteckým průzkumem a zjištění dalších poloh s pravěkým či středověkým osídlením. Povrchovým průzkumem bylo systematicky zmapováno bližší okolí Litic do vzdálenosti ca 1,5 km od obce, v jižním směru i dále.

Celé toto území se tak stalo intenzivně a systematicky sledovanou oblastí, ve které byly vzájemně ověřovány výsledky letecké a povrchové prospekce. Od podzimu r. 1998 do jara r. 2000 se oproti situaci do počátku 90. let ztrojnásobil počet známých archeologických lokalit v okolí Litic (viz srovnání obr. 2 a 3). Tento nárůst poznatků umožnil společně s výsledky starších výzkumů a nálezů v oblasti (od r. 1890 do r. 1975) rekonstruovat základní vývoj zdejšího osídlení od počátků neolitu do období vrcholného středověku.

VYMEZENÍ A CHARAKTERISTIKA OBLASTI

Oblast je vymezena na západní straně tokem Radbuzy, případně železniční tratí Plzeň – Dobruška, na severu meandrem vodní nádrže České údolí a vrchem Hůrka (378,3 m n. m.), na východní straně mírným hřbetem ve směru S–J (v trati Na dlouhé) a na jihu hřbetem ve směru V–Z mezi prostorem MÚK a Šlovice, dále pak šterkolomem jihozápadně od Litic a Dubovou horou (407,7 m n. m.). V jižním a jihovýchodním směru průzkum přesáhl na základě letecké prospekce a vyvolaných záchranných akcí takto vymezenou oblast až k Robčickému potoku v prostoru Robčice – Útušice (o. Útušice, okr. Plzeň–jih).

Území je členěno třemi vodotečemi 5. řádu, pravobřežními přítoky Radbuzy, tekoucími k západu a severu. Jižněji položenými Robčicemi protéká severovýchodním směrem

levobřežní přítok Úhlavy. Východní část území (silnice Plzeň – Klatovy v severojižním směru tvoří pomyslnou osu oblasti) má charakter nevýrazného plochého hřbetu, krajina je zde otevřená. Západní část blíže k Radbuze má již členitější charakter s výraznějšími výškovými rozdíly a sevřenějšími údolními podél potoků. Tato část je rovněž více zalesněná. Nadmořská výška nejvyšších bodů v okolí se pohybuje mezi 400 a 410 m, nejnižší místo u řeky severozápadně od Litic pak leží v úrovni 320 m n. m.

HISTORIE A SOUČASNOST VÝZKUMU OBLASTI

Starší nálezy a výzkumy (do r. 1975)

1. Historie archeologického bádání na vymezeném území začíná rokem 1890. Toho roku prozkoumal F. X. Franc 6 mohyl na pastvišti nad mlýnem, poblíž mostu přes Radbuze pod hradem. Byla to jen část původního počtu, 12 z nich prokopal na své náklady před r. 1890 ředitel místního velkostatku Josef Lysý, „horlivý a štědrý podporovatel snah vědeckých“. Francem kopané mohyly měly průměr od 4,5 do 12 m, jejich výška se pohybovala kolem 1 m, v jednom případě dosahovala 2,5 m. Byly tvořeny kamennou konstrukcí zasypanou hlinou. Tento zbytek pohřebiště obsahoval jak mladobronzové, tak halštatské mohyly. Ze zkoumaných mohyl Franc vyzvedl střepey velké zásobnice (obvod výdutě 167 cm), železné hroty kopí a šípů, nůž a ohnutou část čepele meče, bronzové kroužky a zlomky jehlic, zlatý kroužek a „velmi zajímavý předmět hliněný vydutě dělaný a ptáku podobný, škoda že necelý“ (obr. 2: 1; obr. 7) (*Šaldová ed. 1988*, 228, tab. 34: 1–16).

2. V roce 1908 bylo při stavbě silnice z Litic jihovýchodním směrem do Útušic objeveno menší kostrové pohřebiště z 11.–12. století (obr. 2: 2). Zachyceno bylo max. 8 hrobů se špatně zachovalými skelety s hlavami k západu. Z hrobů bylo získáno několik drobných bronzových záušnic o průměru 13 mm a úlomky železa (*Macháček 1909*, 122).

3. Na pozemku litického hostinského Martina Slavíka byl r. 1926 objeven kostrový hrob (pravděpodobně dětský) orientovaný ve směru V–Z. Délka hrobové jámy dosahovala 1,55 m. Hrob neobsahoval žádnou výbavu (obr. 2: 3).

4. V písčité meandru Radbuzy nacházely v roce 1972 školní děti a následně i pracovníci prehistorického oddělení ZČM zlomky keramických nádob a kadlubu (pravděpodobně na dlátovitý nástroj) ze střední doby bronzové a zlomky zásobnic, okřínů a uvnitř tuhované misky z mladší doby bronzové. Lokalita se údajně nachází ca 350–400 m severně od mohyl prokopaných Francem r. 1890 (obr. 2: 6).

5. Ve stejném roce provedli pracovníci prehistorického oddělení ZČM sběr v prostoru školní zahrádky na severovýchodním vyústění litické ostrožny nad Radbuzou, na jejímž západním konci jsou dosud zachovalé zbytky gotického hradu (obr. 2: 4). Získány byly keramické zlomky z mladého eneolitu a středověku. Lokalita by měla být vzdálena ca 300 m východně od mohyl prokopaných Francem r. 1890.

6. Na litické ostrožně byl v roce 1975 proveden v prostoru předhradí zjišťovací výzkum ZČM v Plzni (*Fryšda – Soukupová 1978*, 48) (obr. 2: 5). V sondě 2 x 25 m ve směru V–Z byly zachyceny doklady eneolitického osídlení (Schussenried, Cham), pozdně bronzového osídlení, pozdně halštatské sídlištní objekty a kulturní vrstva a konečně i mladohradištní a vrcholně středověké nálezy (12.–15. století).

Průběh a výsledky průzkumů v roce 1998

V podzimních měsících r. 1998 byla kombinací letecké (půdní příznaky) a povrchové prospekce zjištěna řada poloh se stopami neolitického osídlení v prostoru mezi silnicí Plzeň – Klatovy, vrchem Kotlík a polohou archeologického výzkumu v místech plánované MÚK. Tyto výsledky umožnily zmapovat strukturu neolitického sídelního mikroareálu v tomto prostoru (*Braun – Sokol 2000*). Jedná se o polohy B, C, D,

E, F (obr. 3; obr. 8–10; obr. 11: 1–14). Na základě výsledků letecké prospekce byly průzkumem vzdálenějšího okolí v jižním směru (jihovýchodně od Šlovic, okr. Plzeň–jih) zjištěny polohy I (středověké osídlení – nejpozději z 13. století a snad i osídlení z mladší doby bronzové) a J (pravděpodobně, blíže nespécifikované osídlení) a poloha K (při západním okraji Robčic, okr. Plzeň–jih), opět sídelní lokalita z období mladší doby kamenné i pozdní doby bronzové (obr. 3; obr. 13: 1–22).

Při sledování vodního toku, při kterém se koncentrovalo neolitické osídlení (pravobřežní přítok Radbuzy 5. řádu), byla sběrem v těsné blízkosti šterkolomu jihozápadně od Litic zjištěna poloha snad s mladobronzovým a halštatským osídlením, osídlením z 11. či 12. stol. a pravděpodobně i mladším – keramický materiál z 13.–15., 16. stol. (obr. 3: poloha H; obr. 12). V témže roce byly povrchovým průzkumem v jihovýchodním a severovýchodním směru od Litic objeveny další polohy se zaniklým osídlením – poloha A (obr. 3) s nevelkým počtem stop neurčitěho pravěkého (mladobronzového?) a snad i středověkého osídlení a polohy G1 a G2 opět s řídkými doklady pravěkého (doba bronzová?) a početnějšími doklady středověkého osídlení (obr. 3; obr. 11: 15–35).

Průběh a výsledky průzkumů v r. 1999 a počátcích r. 2000

V roce 1999 se pozornost soustředila severozápadně a severně od Litic, kde byly leteckou prospekcí zjištěny na několika místech v obilí pozdní porostové příznaky. V severozápadním směru bylo v místech těchto změn na pravém břehu Radbuzy prokázáno osídlení pravděpodobně z neolitu, mladší doby bronzové (vyloučena není ani střední a pozdní) a halštatu (obr. 3: polohy M1 a M2; obr. 13: 23–29). Na dalším z těchto míst, v meandru při začátku vodní nádrže České údolí (přes řeku od polohy M, v severovýchodním směru v blízkosti polohy 6), byl prozatím získán jen náznak možnosti pravěkého osídlení (1 keramický zlomek a úlomek hrubého pískovce – snad drtidla na obilí). Zaniklé osídlení nebylo prokázáno severně od Litic, východně nad silnicí do Plzně. Nálezy nebyly získány ani západně a jihozápadně od polohy M, z pole na levém břehu Radbuzy mezi řekou a železniční tratí.

Kromě těchto poloh došlo i k ověření a upřesnění několika míst s nálezy z minulého roku. Šlo o polohu H, z které bylo získáno další množství keramických zlomků a stanoven přibližný rozsah této plochy, a polohy G1 a G2. Z polohy G1 se podařilo shromáždit průkazné množství keramických zlomků odkazujících v rámci středověku až do první poloviny 13. století a několik střepů spadajících do období pravěku. Z těsné blízkosti, polohy G2, přibýlo několik keramických zlomků pravěkého (mladobronzového?) a středověkého stáří. Zároveň doznaly tyto polohy dalšího rozšíření.

V blízkosti polohy G1 (přes silnici jižním směrem) byla zjištěna další menší plocha (obr. 3: poloha L) se zlomky keramiky dokládajícími pravděpodobně mladobronzové osídlení a snad i přítomnost osídlení z 13. století. Není vyloučena možnost, že se jedná o část sídliště, ke kterému náleží i doklady pravěkého a středověkého osídlení z polohy G1. V nevelké vzdálenosti od polohy H, ca 200–300 m jihovýchodně na vyvýšené plošině s mírným severním sklonem, bylo získáno prozatím jen několik keramických zlomků pravěkého (opět mladobronzového?) a středověkého (13. stol.) stáří (obr. 3: poloha N; obr. 13: 30).

Zcela již na katastru Šlovic v okr. Plzeň–jih byla vytipována poloha na mírném jihozápadním svahu u bezejmenného pravobřežního přítoku Radbuzy ca 1,3 km jihozápadně od šlovické návsi a 700–800 m západně od silnice na Klatovy, z níž byly prozatím získány pouze 2 nespécifikované keramické zlomky. Jde o pramennou pánev, která je v těchto místech otevřenější a poskytuje větší rozhled do krajiny, na rozdíl od stejného údolí při vodoteči více k západu, kde je prostor již sevřenější a nejsou odsud známy zatím žádné nálezy.

K výsledkům roku 1999 týkajícím se poznání osídlení v prostoru Litic a jejich okolí náleží i zjištění časných porostových příznaků leteckou prospekcí v severozápadním sousedství polohy H – několika paralelních linií přibližně vrstevnicového směru, indikujících snad část zaniklého pásového plužinového systému (obr. 3) – a rovněž i rozpoznání stejných příznaků a jejich identifikace jako sítě zaniklých cest v prostoru mezi Liticemi a polohou H. Tato síť cest i terénní náznaky plužin byly zobrazeny ještě na mapě (ZM 10: 22–11–01) vydané r. 1980 a zobrazující stav z 1. poloviny 70. let. I přes velmi pravděpo-

dobné přejímání již neodpovídajících údajů do novějších map je možné, že zobrazená situace existovala v terénu až do kolektivizace v druhé polovině 20. století (podrobnější charakteristiku jednotlivých poloh sběrů viz *Sokol 2000a; 2000b*).

Kromě sběrů se uskutečnily v samotných Liticích r. 1999 i dvě záchranné akce. První se týkala nálezů lidského skeletu na jihovýchodním okraji Litic, na hraně terasy svahu nad starou částí vsi (obr. 3: 8). Při stavebních pracích zde byla v hloubce 1 m odkryta horní část kostry s orientací S–J (hlavou k jihu), s minimálně jednou pokrčenou horní končetinou. Vzhledem k nejasné poloze kostry a již znehodnoceným nálezovým okolnostem se nepodařilo zjistit další potřebné údaje pro interpretaci nálezů (*Sokol 2000b*). Z výkopu o ploše ca 2 x 2 m byly získány keramické zlomky středověkého stáří, část z nich lze zařadit snad již do 10. století (obr. 13: 31–37). Charakter terénu a profilů nevylučuje možnost navážek zeminy a terénních úprav. Jednoznačná interpretace nálezů lidské kostry není možná, keramický materiál však dokládá přítomnost osídlení v místě či okolí již v 10. století.

Druhá akce proběhla v závěru roku 1999. Na základě oznámení bylo z říčních nánosů vypuštěné přehrady pod litickým hradem (obr. 3: 9) vyzvednuto 5 větších keramických nádob výrobního charakteru (výška 50 cm, šířka hrdla 40 cm, tloušťka stěny 3–5 cm, značný obsah grafitu v keramickém těstě, stopy kovu na stěnách) – 2 celé či lehce poškozené a 3 ve fragmentech. Na jedné nádobě byla vytvarována hrubá výlevka, druhá byla dodatečně vyřezána do okraje stejné, již hotové nádoby. Dna celých nádob byla poškozena dlouhodobým užíváním. Vzhledem k přítomnosti zbytků metalurgické strusky i charakteru keramického materiálu je velmi pravděpodobné, že nádoby sloužily k tavení kovu, a to zřejmě v období novověku či pozdního středověku (informace M. Metličky).

Počátkem roku 2000 byla v průběhu plynofikace západního okraje Útušic (1,1 km jihovýchodně od Litic) zjištěna existence sídliště s LnK (pravděpodobně od mladšího stupně) a VK na plošině s mírným sklonem k východu a jihu v pramenné pánvi levobřežního přítoku Robčického potoka (obr. 3: 10; obr. 14: 1–15). Sídliště bylo situováno na pravém, západním břehu tohoto přítoku. Značná plocha sídliště je v současné době již zastavěna. Neolitické a snad i mladobronzové a mladohradištní osídlení bylo prokázáno sběrem i na přilehlých polích západním a severním směrem, zjištěny byly i naorané objekty. Rozsah celé sídliště nebyl dosud určen, prozatím jde o plochu ca 4 ha.

Na severním okraji téže obce byly výkopy pro plyn porušeny dva objekty s LnK a v jejich blízkosti tři objekty náležející münchshöfenské skupině. Jde o polohu na okraji vyšší terasy v prostoru mezi údolím Robčického potoka a jeho levobřežního přítoku (obr. 3: 11; obr. 15). Tato eneolitická poloha je jedním z mála jednoznačných münchshöfenských sídlišť známých v západních Čechách.

Při jižním okraji oblasti se podařilo v poloze K prokázat kromě již známého neolitického a pozdně bronzového i mladobronzové osídlení a rozlišit jeho jednotlivé koncentrace.

Východně od Robčic bylo v souvislosti se začínajícím průzkumem Robčického potoka na jaře r. 2000 zjištěno mladobronzové sídliště (obr. 3: poloha R) mezi Robčickým potokem a jeho pravobřežním přítokem, které pravděpodobně navazuje na komplex poloh západně od Robčic. Při jihozápadním okraji dnešních Útušic se na terase nad levým břehem Robčického potoka podařilo najít další v minulosti osídlenou polohu, která se vázala na tuto vodoteč. V lokalitě (obr. 3: poloha S; obr. 14: 20–21) byla prozatím prokázána přítomnost dokladů mladohradištního osídlení.

VÝVOJ OSÍDLENÍ V OBLASTI

Neolit (obr. 4.1)

Doposud nejstarší osídlení na sledovaném území představuje sídliště prvních zemědělců soustředěné v okolí pravobřežního přítoku Radbuzy, jihovýchodně až západně od návříš Kotlík (*Braun – Sokol 1996*). Šest zmapovaných mikroareálů tohoto sídliště (včetně plochy výzkumu) poskytlo doklady o přítomnosti kultury s LnK, a to již od starého či nejpozději počátku středního stupně, šáreckého stupně a kultury s VK (výběr nálezů získaných

při povrchovém průzkumu obr. 8–10; obr. 11: 1–14). V roce 2001 byla při stavbě dálničního obchvatu odkryta část dalšího mikroareálu litického neolitického sídliště. Jde o mladoneolitické osídlení mezi polohami D a V.

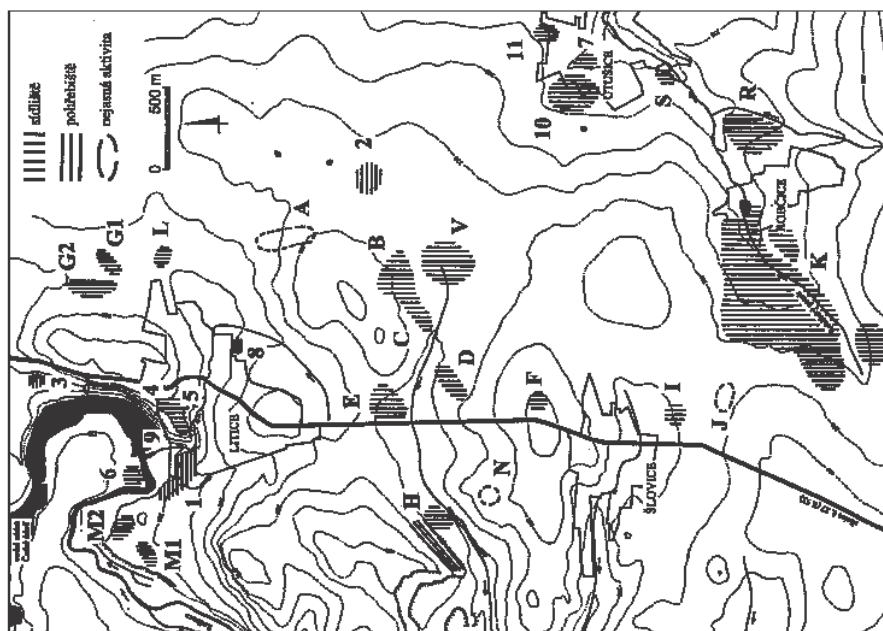
Neolitické obyvatelstvo zakládalo v některých případech svá sídliště v nepříliš typických polohách z hlediska geologického a geomorfologického. Mikroareály zaujímaly částečně závětrné, častěji však návětrné polohy o rozloze několika hektarů, které se koncentrovaly na mírných svazích s jižním či severním sklonem podél jedné vodoteče v délce ca 1 km, na plochem, členitém hřbetu mezi Radbuzou a Úhlavou. Pouze poloha F je neobvykle situována na vrcholek vyvýšeniny, z které lze přehlédnout široké a v průběhu neolitu pravděpodobně výrazně odlesněné okolí sídelního areálu. Nadmořská výška osídlených poloh se pohybovala mezi 360–400 m. Sídliště bylo založeno (zejména polohy C a E) v sousedství výchozů surovin (břidlice a spility), vhodných a velmi pravděpodobně i využívaných k výrobě broušených kamenných nástrojů (podrobněji k charakteru, chronologii a struktuře tohoto neolitického sídelního areálu, jednotlivých poloh a využití povrchové a letecké prospekce viz *Braun – Sokol 2000*).

Další neolitické sídliště, prozatím bez dokladů starého stupně LnK, vzniklo o ca 800 m jižněji, při západním okraji současných Robčic, v nadmořské výšce 360–370 m (výběr nálezů obr. 13: 3–22). Toto sídliště, jehož mikroareály na celkové ploše ca 28 ha nebyly dosud rozlišeny, bylo situováno na kvalitnějším podloží než některé mikroareály litického sídliště. Neolitické osídlení u Robčic s doloženou přítomností LnK a staršího stupně VK se podobně jako osídlení v poloze V koncentrovalo v mírné pramenné pánvi vodoteče, tentokrát levobřežního přítoku Úhlavy, a bylo od po většinu času současného litického sídelního areálu odděleno plochým návrším.

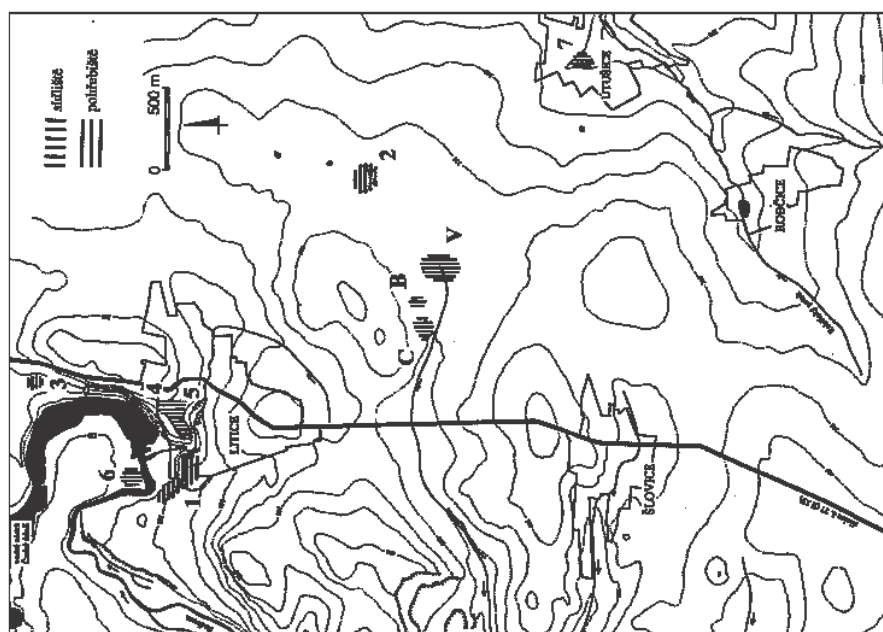
1,3 km severovýchodně od tohoto sídliště a 1,3 km jihovýchodně od litického neolitického sídelního areálu vzniklo v údolí Robčického potoka v průběhu trvání kultury s LnK (pravděpodobně od jejího mladšího stupně po VK) další sídliště (výběr nálezů obr. 14: 1–15). Založeno bylo z velké části na plošině s mírným východním a jižním sklonem na pravém břehu pravobřežního přítoku Robčického potoka, v nadmořské výšce 342–347 m. Minimální rozsah osídlené plochy je ca 4 ha. Na rozdíl od litického sídliště, ale shodně se sídlištěm u Robčic, zde osadníci využili vhodné, téměř sprašové úrodné půdy. Dva objekty náležející rovněž kultuře s LnK dokládají přítomnost těchto zemědělců i východně od přítoku Robčického potoka ve vyšší poloze obrácené na jih nad údolím Robčického potoka, ca 250 m od výše zmíněného neolitického sídliště (obr. 4: poloha 11). Podložní půdy zde mají jílovitohlinitý charakter.

Celá tato zjištěná situace ukazuje na značnou koncentraci neolitického osídlení (zejména v mladších obdobích LnK) v nevelké oblasti a malé vzdálenosti mezi jednotlivými polohami, na kterých se během neolitu osídlení uchytilo. Území mezi těmito třemi hlavními areály a blízké okolí bylo v průběhu neolitu pravděpodobně odlesněno a užíváno jako pole a pastviny. V případě sídlišť u Robčického potoka byly k osídlení využity typické a snad i jediné možné polohy, zatímco území mezi těmito sídlišti zůstalo ke stejným účelům nevyužito (strmější sklon svahu na levém břehu Robčického potoka, na pravém břehu nebyla dosud aplikována podrobnější prospekce). Z geomorfologického hlediska je podobně možno vyloučit další neolitické osídlení při vodoteči západně od sídelního areálu u Litic.

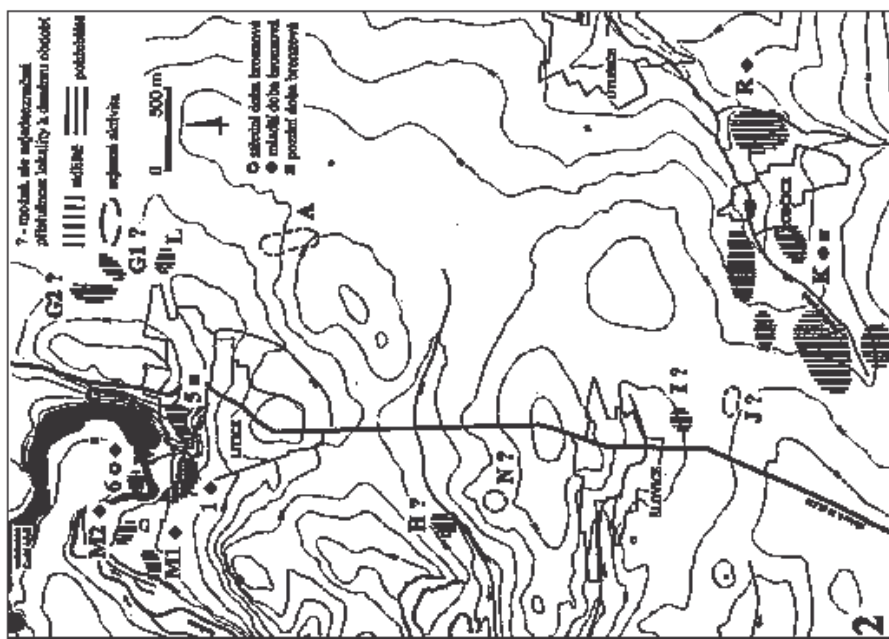
Z ojedinelých keramických zlomků (charakteristický typ okraje, plavený materiál) lze uvažovat o přítomnosti neolitického sídliště při samotné Radbuze, v nadmořské výšce



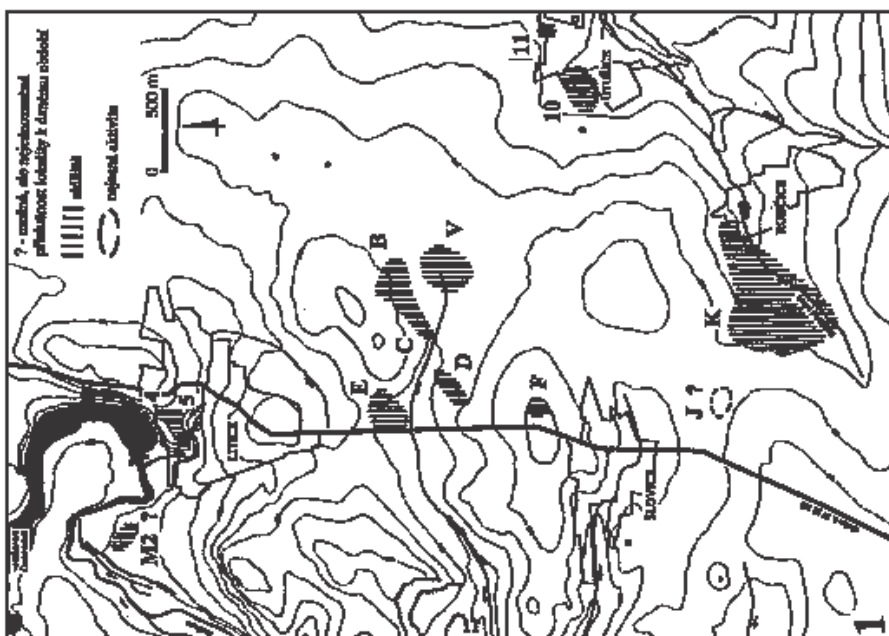
Obr. 3. Stav poznání osídlení oblasti do jara roku 2000. Kreslil P. Hereit.
Fig. 3. State of knowledge regarding the study area to Spring 2000.



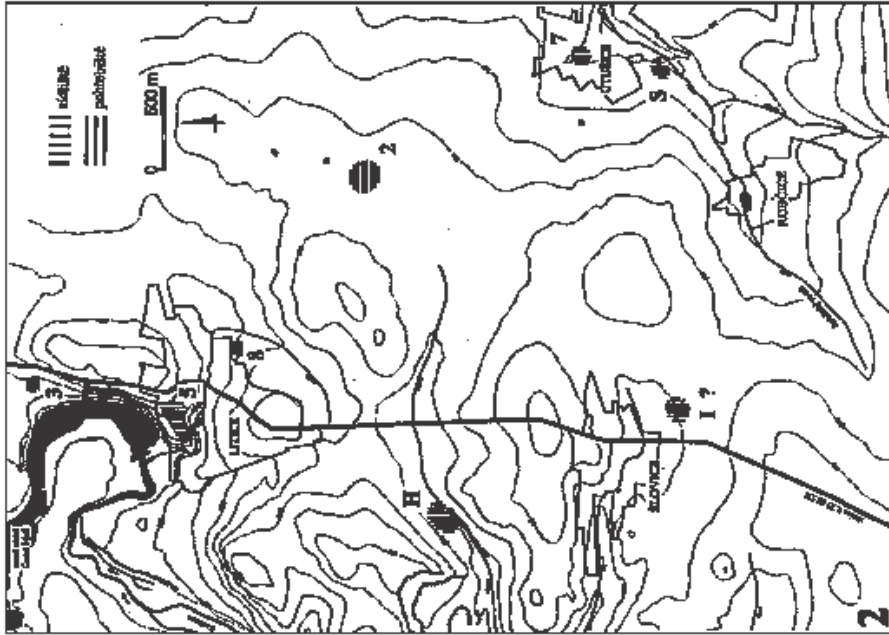
Obr. 2. Stav poznání osídlení oblasti do podzimu roku 1988. Kreslil P. Hereit.
Fig. 2. State of knowledge regarding the study area to Autumn 1988.



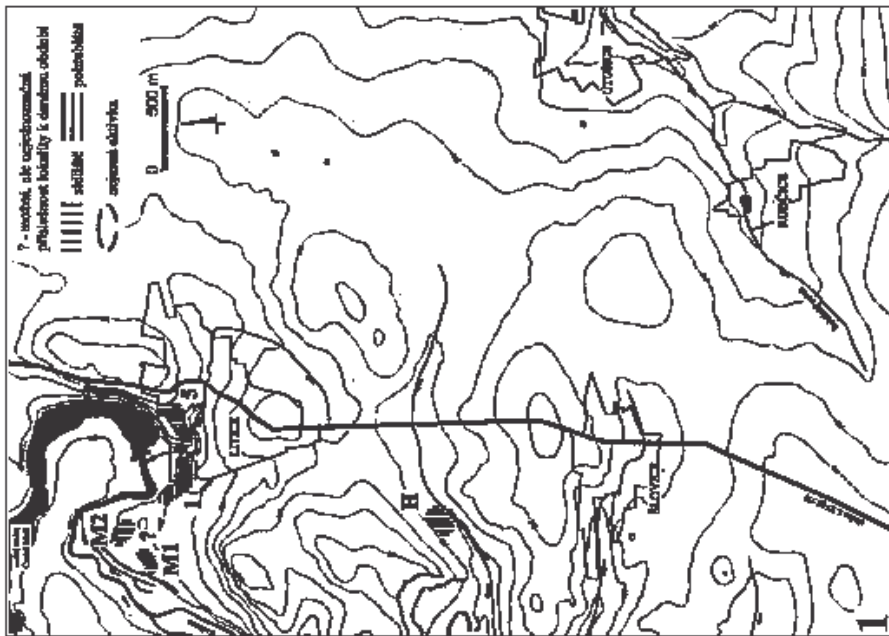
Obr. 4.2 – Osídlení oblasti v době bronzové.
Fig. 4.2 – Settled areas in the Bronze Age.



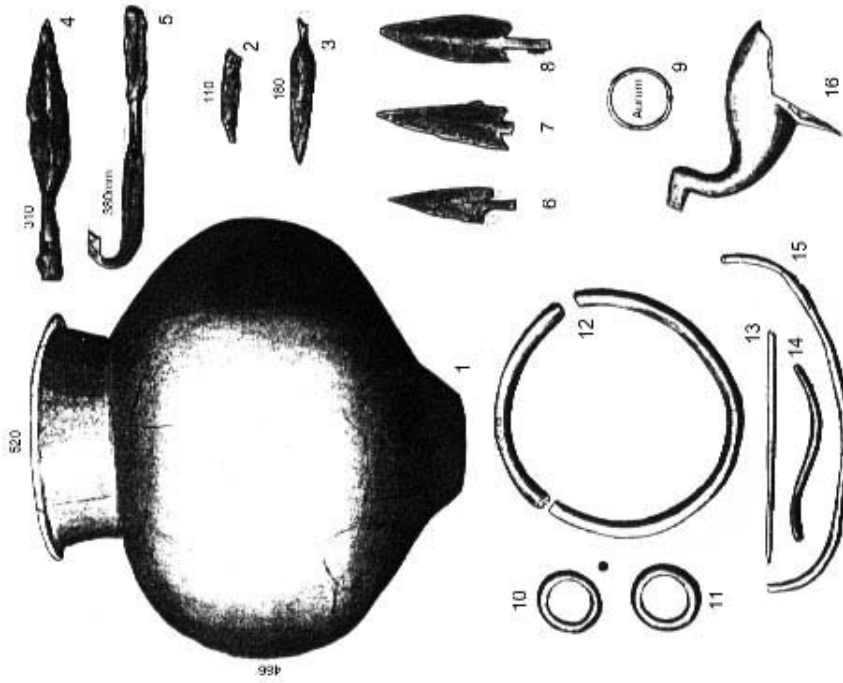
Obr. 4.1 – Osídlení oblasti v období neolitu – eneolitu.
Fig. 4.1 – Settled areas in the Neolithic/Eneolithic.



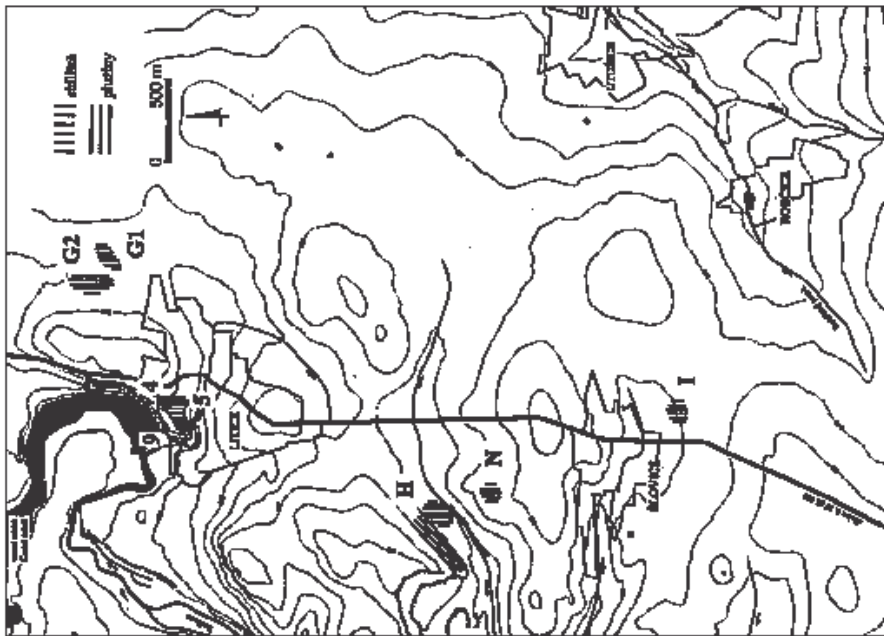
Obr. 5.2 – Osídlení oblasti v mladší době hradištní.
Fig. 5.2 – Settled areas in the Early Slavic Period.



Obr. 5.1 – Osídlení oblasti v době halštatské.
Fig. 5.1 – Settled areas in the Hallstatt period.



Obr. 7. Předměty získané F. X. Francem při výzkumu mohylového pohřebiště r. 1890 (převzato z Šaldová ed. 1988). — Fig. 7. Items recovered by F. X. Franc during excavation of the tumulus cemetery in 1890 (from Šaldová ed. 1988).



Obr. 6. Osídlení oblasti v období vrcholného středověku. Kreslil P. Hereit.
Fig. 6. Settled areas in the High Middle Ages.

317–329 m, na otevřeném území obtékaném řekou a využitým znovu v pozdějších obdobích pravěku (obr. 4.1: poloha M2). Na území ca 3,5 x 4 km jsou tedy dosud doloženy 4 neolitické sídelní areály, z nichž 3 se soustředily při drobnějších vodotečích (přítomnost LnK i VK) a 1 u řeky.

Eneolit (obr. 4.1)

Z období eneolitu zanechali lidé ve sledované oblasti stopy opakovaného osídlení pouze v jediné lokalitě. Během počátků pozdní doby kamenné se nositelé schussenriedské kulturní skupiny usídlili na ploše ostrožny nad Radbuzou a jejího pravobřežního přítoku (*Fryda – Soukupová 1978*, 48) (obr. 4: 5).

Příslušníci v západních Čechách řídce doložené münchshöfenské kulturní skupiny založili své sídliště na severním okraji dnešních Útušic v nadmořské výšce 344–347 m, na okraji vyšší terasy, která v severním směru přechází v otevřený plochý hřbet mezi Útušicemi a Liticemi, k jihu se svažuje do údolí Robčického potoka. Ze západní strany je ohraničena zářezem jeho levobřežního přítoku, východním směrem pokračuje otevřená plocha až k údolí Úhlavy (obr. 4.1: poloha 11; obr. 15: 7–17). Z místa ležícího na jílovitohlinitých půdách byl umožněn výhled do údolí Robčického potoka, na jeho protilehlý břeh i na část údolí Úhlavy a krajiny za ní. Eneolitičtí osadníci si zvolili pro své sídliště polohu využitou částečně rovněž již v období LnK.

V souladu s řídkými nálezy v celých západních Čechách chybějí ve sledované oblasti stopy středoneolitického osídlení. Teprve v následném období se na litické ostrožně objevují nositelé chamské kultury (obr. 4.1: polohy 4, 5). Litická ostrožna je tak jedním z přibližně 60 sídlišť této kultury v západních Čechách (*Bašta – Bašťová 1989; 1990*). Lze zde pozorovat charakteristický rys sídlišť této kultury – volba polohy shodná s vrcholně středověkým výběrem pro stavbu hradu (v okolí Plzně podobné polohy např. v Druztové–Věžce či Milínově–Lopatě).

Opět ve shodě se západočeskou situací (*Bašta – Bašťová 1990*, 11) nejsou zjištěny na tomto území doklady pozdně eneolitického a následně ani starobronzového osídlení.

Doba bronzová (obr. 4.2)

Nejstarší osídlení západních Čech doby bronzové náleží staromohylovému horizontu (*Bašta – Bašťová 1990*, 11). Právě toto osídlení je doloženo v blízkosti sledované oblasti, v meandru Úhlavy (Plzeň–Hradiště) vzdáleném ca 3,5 km severovýchodně od Litic. Z průběhu střední doby bronzové byly na zkoumaném území zjištěny doklady přítomnosti nositelů mohylové kultury, a to rovněž v meandru řeky, tentokrát Radbuzy (obr. 4.2: poloha 6). Sídliště (či dílna) bylo umístěno na pískovém podloží (říční nánosy?) na levém břehu řeky s nadmořskou výškou 310–330 m (jiné, nejbližší současné sídliště se nachází ca 5 km severozápadně v Plzni–Nové Hospodě). Lokalita byla narušena pískovým lomem. Středobronzové osídlení není vyloučeno ani na protějším břehu řeky, v prostoru poloh M1 a M2.

Ze stejného místa (poloha 6) pocházejí rovněž doklady mladobronzového osídlení. V této době přibývá sídlišť, která vznikala v blízkém okolí na pravém břehu řeky (obr. 4.2: polohy M1 a M2). Plocha lokality se velmi mírně svažuje k severu a přechází do té-

měří rovné, nízké terasy (s nadmořskou výškou kolem 320 m) na břehu řeky, která zde kolem celého prostoru vytváří ochranný oblouk. Toto území bylo velmi pravděpodobně využito již během neolitu.

Dvě velmi blízké polohy M1 a M2 s mladobronzovým osídlením (možnost jednoho většího sídliště) byly situovány na nejnižší položeném území celé oblasti, vzdálenost mezi nimi je ca 200 m. Porostové příznaky, zachycené leteckou i povrchovou prospekci v místech nálezů keramických zlomků či v blízkém okolí v polohách M1 a M2, dokládají dosud existující zbytky zahloubených objektů.

Na stejném říčním břehu jako polohy M1 a M2, na svahu přecházejícím do roviny směrem k řece, v nadmořské výšce 320–330 m a v nedaleké vzdálenosti od všech tří lokalit s mladobronzovým osídlením, bylo založeno pravděpodobně nevelké mohylové pohřebiště (obr. 4.2: poloha 1) (nejbližší známé mladobronzové mohylové pohřebiště v Plzni–Nové Hospodě leží necelých 5 km severozápadně). Během mladší doby bronzové se tak na obou březích vytvořila koncentrace osídlení s přilehlým pohřebištěm, které bylo využíváno i později v době halštatské (Šaldová *ed.* 1988, 228).

Mladobronzové (?) osídlení vytvářelo menší shluk poloh v okolí drobné, dnes již téměř zaniklé vodoteče severovýchodně od Litic (obr. 4.2: polohy G1 a G2, L). Opět jde o polohy v otevřeném terénu bez výrazných morfologických prvků, před přechodem k členitějšímu reliéfu nad Radbuzou, s nadmořskou výškou kolem 350 m. Mladobronzové sídliště je na základě dosavadních sběrů pravděpodobné i v poloze H, využití i později (podrobněji k poloze v části věnované halštatskému osídlení) a snad i v poloze N (385 m n. m.). Ta je situována na mírně se svažující plošině nad svahem k vodoteči, na jejímž opačném břehu se nachází poloha H. Charakter polohy N může naznačovat spíše případnou existenci pohřebiště, prozatím však bylo při povrchovém průzkumu získáno jen velmi malé množství nejednoznačně určitelných keramických zlomků.

Výrazná koncentrace mladobronzového osídlení byla zmapována v okolí horního toku Robčického potoka, na ploše částečně se překrývající s neolitickým sídlištěm (obr. 4.2: poloha K). Jednotlivé osídlené polohy se soustředily v mělké a široké pánvi o rozsahu kolem 28 ha, v nadmořské výšce 360–370 m. Osídlení pokračovalo podél potoka, při soutoku s pravobřežním přítokem vzniklo na nízkém a mírném východním svahu (350–360 m n. m.) obráceném k tomuto přítoku další sídliště (poloha R). S koncentrací v okolí Robčického potoka snad souvisí i poloha J (385–388 m n. m.), která leží již výše a také dále od vodoteče. Poloha I (380 m n. m.), opět v ramenné pánvi, na níž lze vzhledem k malému množství získaného materiálu mladobronzové osídlení pouze předpokládat, náleží již k jiné vodoteči. K místům s pravděpodobnou příslušností k mladobronzovému osídlení náleží i poloha A (370–380 m n. m.), situovaná na severovýchodním svahu návrší Kotlík a vzdálená od vody. Snad lze opět uvažovat o této poloze jako o možném pohřebišti.

S rozšířením nynické skupiny v pozdní době bronzové na důležitosti nabývají výšinné (opevněné?) polohy. Je osídlena opět litická ostrožna, opuštěná od sklonku mladšího eneolitu (obr. 4.2: poloha 5). 3,5 km východně odtud je znovu využito nedaleké hradiště v meandru Úhlavy (Plzeň–Hradiště), osídlené již ve střední době bronzové. Doklady existence rovinného sídliště nynické skupiny ve sledované oblasti byly získány na ploše dřívějšího neolitického a mladobronzového sídliště v ramenné pánvi Robčického potoka při západním okraji Robčic (obr. 4.2: poloha K; obr. 13: 16), ca 3,5 km jižně od litické ostrožny a snad i v poloze na břehu řeky. Okolí Robčického potoka však dosud kompletně nepatří-

lo ke zkoumanému území a lze zde proto do budoucna očekávat další poznatky nejen k aktivitám z doby bronzové.

Z dosavadních výsledků je patrné, že mlado- a pozdně bronzové osídlení se v rámci sledované oblasti koncentrovalo především na dvou protilehlých okrajích tohoto území: v meandrech Radbuzy v blízkosti dnešních Litic a v okolí Robčického potoka, tedy jak na březích řeky, tak v okolí sítě drobných vodotečí. Právě mladší doba bronzová se kromě neolitu podílela na poměrně hustém osídlení oblasti. V následujících obdobích až po vrcholný středověk hustota osídlení nedosáhla takové úrovně jako v mladší době kamenné a bronzové.

Doba halštatská a časný latén (obr. 5.1)

V období trvajícím přibližně 500 let a zahrnujícím dobu halštatskou a přechod k době laténské ubývá v oblasti stop osídlení (pomineme-li polohy s nejednoznačnou datací) v porovnání s předchozími obdobími pravěku. Halštatských sídlišť není obecně v západních Čechách známo mnoho, převažují pohřebiště (Šaldová 1990, 19). Při okraji Litic bylo halštatské mohylové pohřebiště zkoumáno již před více než 100 lety, nově byly alespoň v jednom případě objeveny velmi pravděpodobně i stopy sídelní aktivity. V závěru halštatu pak vzniklo hradiště na již dříve několikrát využitě litické ostrožně.

Halštatské mohyly byly zřizovány v místech mladobronzového mohylového pohřebiště (obr. 5.1: poloha 1) na levém, nízkém břehu řeky. Vzhledem k staršímu datu výzkumu mohyl v této poloze není možná zcela přesná lokalizace celého pohřebiště. Není vyloučeno, že se halštatské mohyly přibližovaly v severozápadním směru mladobronzové sídlištní poloze M2. Před rokem 1890 bylo pohřebiště (mladobronzové i halštatské) tvořeno minimálně 18 mohylami. 12 z nich však bylo do tohoto roku prokopáno a zbývajících 6, pravděpodobně převážně halštatských, prozkoumal r. 1890 F. X. Franc. Výška mohyl se pohybovala okolo 1 m, v jednom případě dosahovala 2,5 m. Průměr náspů se pohyboval mezi 4,5 a 12 m. Pod hliněným zásypem byly zjištěny zbytky kamenné konstrukce (Šaldová ed. 1988, 228) (nálezy viz část věnovaná historii výzkumu v oblasti, obr. 7).

Sídliště, k němuž náležely zmíněné mohyly, leželo pravděpodobně v nevelké vzdálenosti severozápadním směrem, na nízké terase obtékané řekou a využitě již v době bronzové a snad i v neolitu (obr. 5.1: polohy M1, 2). O přítomnosti halštatského osídlení lze dosud uvažovat jen na základě několika zlomků keramiky (okraje misek). Pokud by se existence halštatského sídliště v těchto místech potvrdila, šlo by o ukázkou vzájemného umístění a vztahu sídliště a pohřebiště, v jejichž blízkosti bylo v závěru období zbudováno rovněž hradiště.

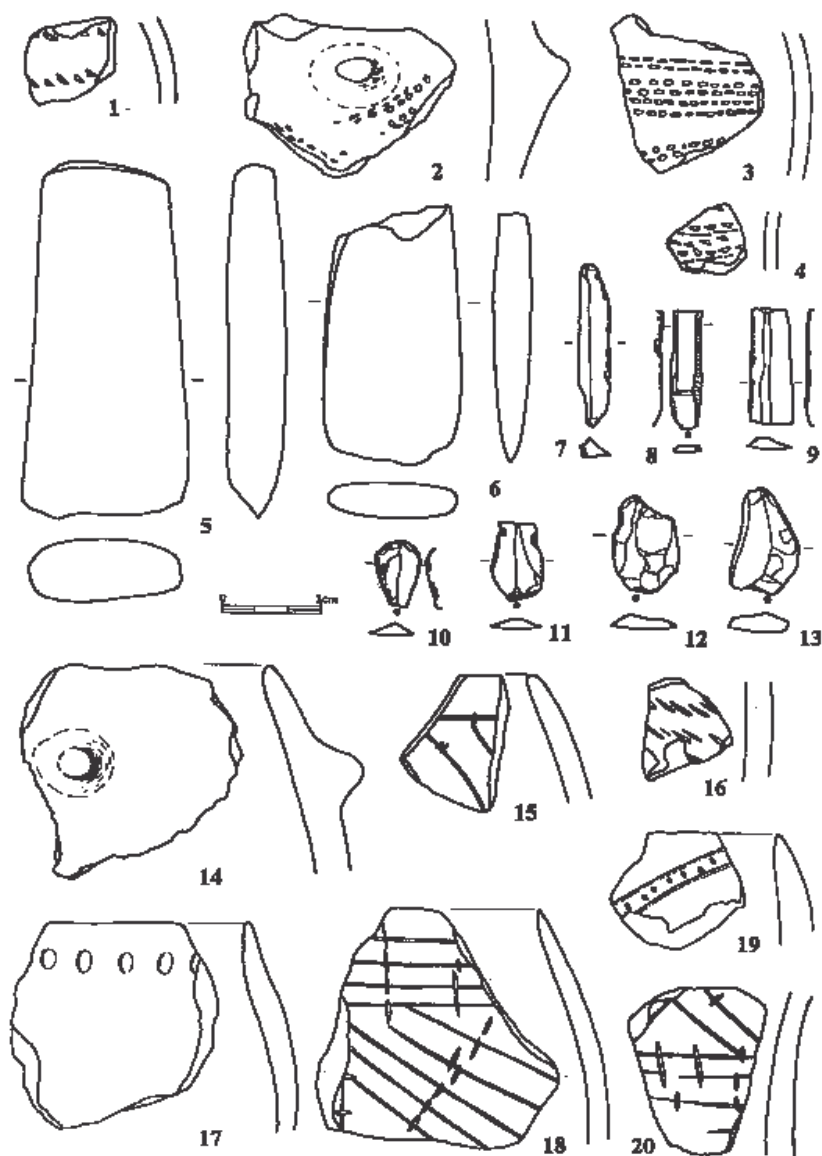
Při stejné vodoteči, u které se v jejím horním toku koncentrovalo neolitické osídlení, se pravděpodobně v době halštatské níže po proudu, ca 1,5 km jižně od halštatského mohylového pohřebiště, opět usadili lidé. Z plochého dna údolí v blízkosti pravého břehu potoka (obr. 5.1: poloha H), v nadmořské výšce 362–364 m, bylo získáno kromě množství středověkých střepů (viz dále) i několik keramických zlomků (okraje misek), které lze s velkou pravděpodobností přiřadit tomuto období. Otevřená krajina se zde mění v členitější, vodoteč se postupně více zařezává do okolního terénu. Vniklo tak menší a užší údolí, kterým vodoteč směřovala dále k Radbuze. Osídlení právě v místech tohoto přechodu



Obr. 8. Výběr nálezů. 1–4 poloha B. 5–25 poloha C. Obr. 8–15 kreslil P. Hereit. — Fig. 8. Selected finds. 1–4 area B; 5–25 area C.

terénu mohlo využít rovnější plochy mezi relativně výraznějšími (jižním a severním) svahy v horním ústí tohoto údolí.

Z pozdního halštatu pocházejí sídlištní objekty a kulturní vrstva na ploše ostrožny, v prostoru pozdějšího předhradí gotického hradu (obr. 5.1: poloha 5). I přes úbytek stop



Obr. 9. Výběr nálezů. 1–13 poloha C. 14–16 poloha D. 17–20 poloha E. — Fig. 9. Selected finds. 1–13 area C; 14–16 area D; 17–20 area E.

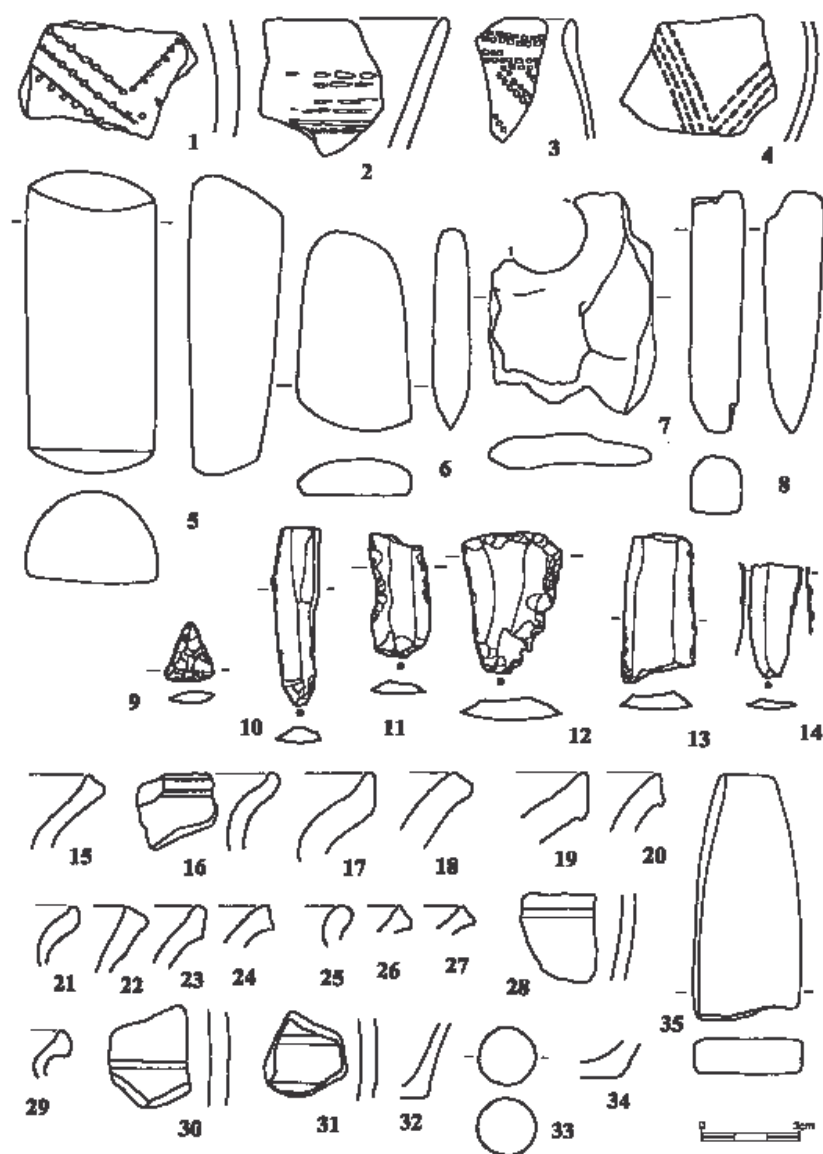
osídlení je v oblasti doloženo z doby halštatské jak pohřebiště navazující na tradici mladší doby bronzové, tak pravděpodobně i rovinné sídliště, a ze závěru období konečně i výšinné sídliště s vlastním, či využitým a upraveným opevněním z předchozích dob (nejbližším současným hradištěm, avšak s větší rozlohou, je již dříve několikrát využitá lokalita v meandru Úhlavy v Plzni–Hradišti, 3,5 km severovýchodně).



Obr. 10. Výběr nálezů. 1–22 poloha E. — Fig. 10. Selected finds. 1–22 area E.

Doba laténská, římská a stěhování národů

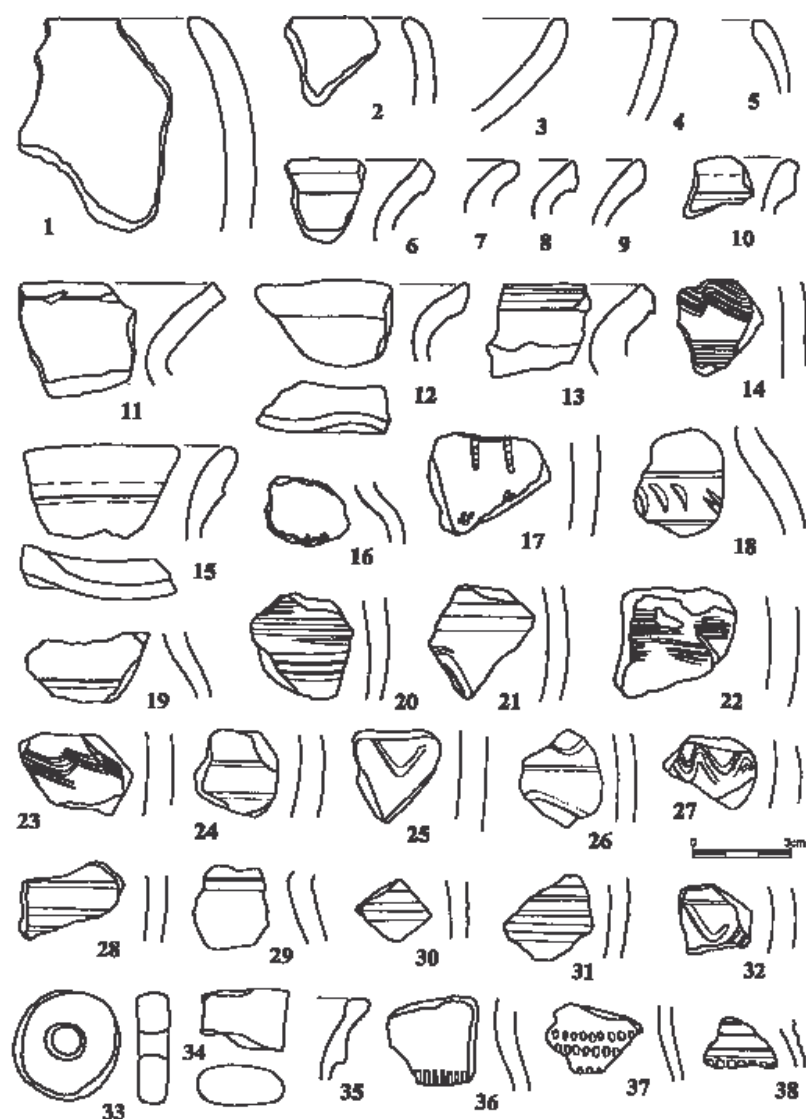
Stopy osídlení z laténské obdoby ve vymezené oblasti nebyly zjištěny. V západních Čechách převažuje osídlení starolaténské a následně až z 2. a 1. století před zlomem letopočtu (Šaldová 1990, 21). Doklady středolaténské osídlení jsou méně časté. V blízkosti zkoumaného území, ca 1,5 km severně od litické ostrožny na plochem pravém břehu Radbuzy,



Obr. 11. Výběr nálezů. 1–14 poloha E. 15–35 poloha G. — Fig. 11. Selected finds. 1–14 area E; 15–35 area G.

však byly zachyceny dva objekty pravděpodobně ze starší doby laténské a na menším ostrohu na levém břehu téže řeky ca 800 m dále na severovýchod stopy blíže nedatovatelného laténského osídlení.

V následujících čtyřech stoletích se germánské osídlení soustředilo především na území jádra pozdější Plzně a některých jeho okrajových částí (Doubravka, Roudná, Vinice ad.), jihozápadním směrem pak do povodí Radbuzy v okolí Stodu a Chotěšova.



Obr. 12. Výběr nálezů. 1–38 poloha H. — Fig. 12. Selected finds. 1–38 area H.

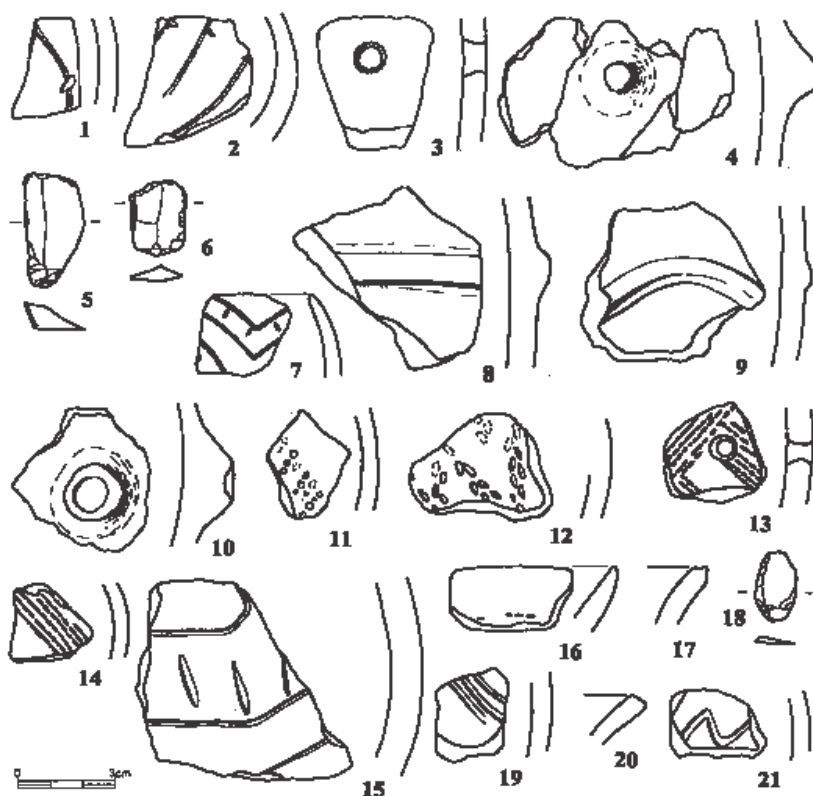
I během 5. a 6. století se úzce vymezené oblasti pravděpodobně vyhnuly aktivitě zanechávající znatelné stopy, ačkoli doklady dlouhodobější přítomnosti germánských osadníků jsou známy z nejbližšího okolí: pravděpodobně hrob z počátku 5. století v Radobyčicích, ca 3,3 km východně od Litic, a hroby bohaté na šperky a zbraně a pravděpodobně vyloupené již brzy po svém vzniku v 1. polovině 6. století v Plzni–Doudlevcích, ca 3,5 km severovýchodně od Litic.



Obr. 13. Výběr nálezů. 1–2 poloha I. 3–22 poloha K. 23–29 poloha M. 30 poloha N. 31–37 poloha 8. —
 Fig. 13. Selected finds. 1–2 area I; 3–22 area K; 23–29 area M; 30 area N; 31–37 area 8.

Raný středověk (obr. 5.2)

Starohradištní osídlení, doložené na Plzeňsku od 8. století (Doubová 1990, 28), nebylo v oblasti ani v blízkém okolí dosud prokázáno. Z 9. století pocházejí pohřby do starších mohyl v Plzni–Nové Hospodě, ca 5 km severozápadně od Litic (Doubová 1990, 31). Stopy nejstaršího středověkého osídlení představují zlomky keramiky pravděpodobně z 10. století, které byly získány bez potřebných souvislostí při zemních pracích na jihovýchodním okraji Litic v bezprostředním okolí jinak nedatovatelného kostrového pohřbu (obr. 5.2:



Obr. 14. Výběr nálezů. 1–15 poloha 10 – objekty. 16–19 poloha 10 – sběr. 20–21 poloha S. — Fig. 14. Selected finds. 1–15 area 10 – features; 16–19 area 10 – collection; 20–21 area S.

poloha 8; výběr nálezů z prostoru pohřbu obr. 13: 31–37), netypického pro toto období (orientace S–J, bez jakýchkoli jiných nálezů či stop způsobu pohřbení). V těchto místech (352 m n. m.), na hraně terasy ve svahu, nejsou vyloučeny terénní úpravy (navážka). Keramické zlomky, které lze řadit do 10. století, tak pouze dokládají existenci osídlení z této doby ať již v samotném místě nálezů či v okolí Litic.

Teprve v průběhu snad 11., určitě však 12. století opět nepatrně roste počet lokalit dokládajících stabilnější osídlení v oblasti. V mladohradištním období, spolehlivě ve 12. století, vznikla ves při vodoteči, na jejímž horním toku se kdysi soustředilo neolitické osídlení. Samotná poloha (obr. 5.2: poloha H) byla osídlena pravděpodobně již v mladší době bronzové a době halštatské. Jde o téměř rovnou plochu na pravém břehu potoka v horním ústí menšího údolí (podrobněji k charakteru polohy v části věnované halštatskému osídlení). Rozsah sídliště zde byl v severním a jižním směru omezen svahy a ves se mohla rozšiřovat pouze ve směru údolí. V těsném západním sousedství lokality je původní reliéf zničen šterkolomem, plocha s nálezy zlomků keramiky má rozlohu ca 0,4 ha.

Ke konci 12. století vzniklo na litické ostrožně hradiště (Frýda – Soukupová 1978, 48; Novobilský – Rožmberský 1996) (obr. 5.2: poloha 5), podobně jako jihovýchodně v ca



Obr. 15. Výběr nálezů. 1–17 poloha 11. — Fig. 15. Selected finds. 1–17 area 11.

4,7 km vzdálených Štěnovicích, v jejichž okolí byly rovněž zjištěny raně středověké lokality. Je velmi pravděpodobné, že v blízkosti litického hradiště existovalo další, k němu příslušné osídlení, snad v prostoru dnešních Litic.

Na vyvýšené a otevřené ploše s mírným východním sklonem mezi Liticemi a Útušicemi (1,7 km jihovýchodně od litické ostrožny a 2 km východně od polohy H, 372–376 m n. m.) existovalo v mladohradištním období malé pohřebiště (při stavbě silnice r. 1908 narušeno max. 8 hrobů; *Macháček 1909*, 122) (obr. 5.2: poloha 2). Zemřelý na něm pohřbívalo pravděpodobně jen několik rodin. Příslušnost tohoto pohřebiště k osídlení Litic či k poloze H není spolehlivá, pravděpodobná se zdá souvislost rovněž s mladohradištním osídlením doloženým v jádru Útušic a jeho okolí (obr. 5.2: poloha 7 a poloha S; obr. 14: 20–21) 1,5 km jihovýchodně od pohřebiště. Ojedinelý hrob, zřejmě dětský a pocházející s velkou pravděpodobností rovněž z mladší doby hradištní, byl zjištěn ca 700 m severně od litické ostrožny, na svahu se západním sklonem nad meandrem Radbuzy (ca 335 m n. m.).

Doklady mladohradištního osídlení při Robčickém potoce pocházejí dosud z území dnešních Útušic a jejich blízkého okolí (polohy 7, S a snad 10). Zatímco osídlení v polo-

hách 7 a 10 se vázalo na přítok Robčického potoka v pánvi budoucí vrcholně středověké vsi (340–347 m n. m.), osídlení v poloze S využilo hranu terasy nad hlubším korytem Robčického potoka, v přibližně stejné nadmořské výšce. Dosud prokázaný rozsah osídlení v této poloze nepřesáhl plochu 0,1 ha.

V průběhu 12. století se prostorem lidské aktivity stala téměř celá sledovaná oblast. Stopy osídlení, ať již sídliště nebo pohřebiště, jsou rozmístěny sice řídky, ale přesto na celém území. Od sklonku 12. století existoval na Liticku (hradiště na litické ostrožně) i opěrný bod snad některého z Drslaviců (*Novobilský – Rožmberský 1996, 5*).

Vrcholný středověk (obr. 6)

Vrcholně středověké osídlení navazuje na všechna dosud známá mladohradištní sídliště (litická ostrožna a prostor Litic, poloha H, prostor Útušic), ale vzniká na přechodnou dobu i v místech v předchozí době neosídlených.

V prostoru hradiště z 12. století vzniká v následujícím století hrad, který pak existuje po celý vrcholný středověk (první písemná zpráva o Liticích je z r. 1212; *Novobilský – Rožmberský 1996; Profous 1949*). 1 km severovýchodně od ostrožny je v 1. polovině 13. století osídleno okolí prameniště potoka, poloha, která byla využita již v pravěku (obr. 6: polohy G1, G2; obr. 11: 15–35). Vzhledem k početnějšímu výskytu keramiky 15. století než v okolí není vyloučena aktivita v těchto místech i v pozdější době. S polohami G1 a G2 pravděpodobně souvisí i ojedinělý nález keramiky z 13. století v nevelké vzdálenosti (ca 200 m) jižním směrem (poloha L), opět v místech s pravěkým osídlením (352–354 m n. m.).

V poloze H navazovalo vrcholně středověké osídlení na mladohradištní. V průběhu jeho existence vznikají v těsném sousedství této polohy pásové plužiny, zachycené leteckou i povrchovou prospekci (*Sokol 2001*). Z písemných pramenů víme, že v r. 1352 darovali páni z Litic chotěšovskému klášteru jako náhradu za pozemky zatopené rybníkem pozemky Vadkov ležící mezi Lhotou (ves na opačném břehu Radbuzy) a Liticemi (*Novobilský – Rožmberský 1996*). Jméno těchto pozemků může ukazovat na snad již zaniklou ves či pozemky k této vsi patřící. Jejich bližší poloha nebyla zjištěna. Lze s velkou pravděpodobností tvrdit, že poloha H s okolím je především vzhledem k umístění odpovídajícímu písemné zprávě a k doloženému osídlení právě oním Vadkovem. Kdy osídlení v této poloze zaniká, nelze spolehlivě určit (ze sběrů doložen i nezanedbatelný podíl keramiky 15. století, výběr středověkých nálezů z této polohy obr. 12). Existenci osídlení ve vrcholném středověku dokládá i síť dnes zaniklých cest mezi Liticemi a polohou H, kterou jedna z cest přímo protínala. Vznik této sítě cest, jež byla využívána až do relativně nedávné doby, můžeme zpětně díky prolínání se středověkým osídlením a vytvářením jednoho logického celku datovat do stejného období.

Stopy osídlení nejpozději z 13. století byly rovněž zjištěny na základě letecké prospekce (půdní příznaky) při jižním okraji Šlovic, ve sníženině v blízkosti prameniště potoka protékajícího vsí (obr. 6: poloha I, obr. 13: 1–2). První písemná zpráva vztahující se pravděpodobně k této vsi je z r. 1245, spolehlivě však až z r. 1343 (*Profous – Svoboda 1957*).

Středověkými nálezy z poloh G, H, I a prostoru hradu však archeologické nálezy vztahující se k osídlení Litic nekončí. V závěru r. 1999 bylo z říčních nánosů z vypuštěné přehrady při soutoku řeky s litickým potokem pod hradem (obr. 6: 9) vyzvednuto 5 keramic-

kých nádob technického charakteru k tavení kovové suroviny, 2 z nich celé (informace M. Metličky, viz výčet akcí z r. 1999). Obě celé nádoby byly vyhozeny poté, co při jejich užívání došlo k poškození dna. Na jedné z nich byla vytvarována hrubá výlevka, druhá byla do okraje stejné, již vypálené nádoby vyřezána. Tyto nálezy jsou předběžně řazeny do období pozdního středověku či novověku. Dokládají technickou výrobu na břehu řeky za okrajem vsi.

ZÁVĚR

Nevelká oblast (ca 2,75 x 2,75 km s malým výběžkem k jihu do okolí Robčic) s nadmořskou výškou mezi 320–410 m patřila k sídelním oblastem již od počátků neolitu. Podle dosavadních výsledků je zřejmé, že Liticko bylo jednou z nejdříve zemědělským lidem osídlených a využívaných oblastí nejen na Plzeňsku, ale i v celých západních Čechách. Stopy osídlení v podobě sídlišť i pohřebišť zanechali na tomto malém území lidé z mnoha etap od pravěku (doklady osídlení z dob, které nejsou ve sledované oblasti zastoupeny, jsou až na výjimky přítomny v blízkém okolí) až po vrcholný středověk, kdy se začala vytvářet současná struktura zdejšího osídlení.

Mimo výrazné a pro poznání neolitu v západních Čechách důležité osídlení (obr. 4.1: polohy B–F, K, V, 10) patří další doklady časnému a mladému eneolitu (obr. 4.1: polohy 4 a 5), střední až pozdní době bronzové (obr. 4.2), době halštatské (obr. 5.1: polohy 1 a H), pozdnímu halštatu (obr. 5.1: poloha 5), době mladohradištní (obr. 5.2) a vrcholnému středověku (obr. 6).

Na řadě lokalit se podařilo staršími výzkumy, ale především novými sběry doložit výskyt několika kultur z různých období. Na neolitických mikroareálech je zastoupen zhruba celý vývoj LnK a značná část VK. Nejčastěji byla v různých dobách využita k osídlení litická ostrožna (časný a mladý eneolit, pozdní doba bronzová, pozdní halštat, doba mladohradištní i vrcholný středověk), v poloze č. 1 se vyskytovaly pohřby z mladšího bronzu a halštatu, v poloze č. 6 se překrýval střední a mladší bronz, v poloze H pravděpodobně mladý bronz, halštat, raný a vrcholný středověk, v polohách G a L nespecifikovaný pravěk (mladý bronz?) a vrcholný středověk, v poloze K neolit, mladý a pozdní bronz, v poloze M neolit, mladý (snad i střední a pozdní) bronz, halštat, v poloze I pravděpodobně mladý bronz a středověk.

Na příkladu neolitu a doby bronzové lze postihnout určitá kritéria výběru poloh k osídlení a jejich koncentraci. Neolitické osídlení (LnK i VK) se soustředilo ve shodných polohách (B–F, K, V, 10) – v pramenných pánvích či při horním toku menších vodotečí, v otevřené krajině poskytující prostor pro následné rozšiřování osídlení. Několika zlomky je přítomnost neolitických zemědělců doložena v meandru Radbuzy. V době bronzové se osídlení na Liticku vázalo nejen k síti menších vodotečí, ale především k samotné Radbuze, kde sídliště zaujala prostor chráněný řekou, v pozdní době bronzové bylo strategické hledisko uplatněno při využití samotné ostrožny. Mladobronzová sídliště zaujímal však často i polohy využívané v neolitu (okolí Robčického potoka, meandr Radbuzy). Mladší doba kamenná a bronzová byla podle dosavadních výsledků období, kdy hustota osídlení a rozsah osídlených ploch dosáhly v oblasti vrcholu. V ostatních obdobích se setkáváme s osídlenými plochami menších rozměrů a hustoty.

Je dobře patrné, že osídlení se během pravěku i středověku vázalo velmi těsně na vodu, ať již samotnou řeku či její přítoky (především pravobřežní přítok Radbuzy jižně od Litic a Robčický potok), a to i dnes již částečně zaniklé (nejvýrazněji v polohách G1 a G2), kdežto ostatní území zůstala neosídlena a část jich mohla sloužit k obdělávání či pastvě. V raném středověku dochází k většímu rozptylu osídlení v oblasti a začíná se formovat již nová sídelní struktura, dokončená pak během vrcholného středověku a určující charakter osídlení dodnes.

Pro archeologický zájem o sledovanou oblast byl počátečním impulsem objev neolitického sídliště staršího stupně LnK v prostoru dálniční křižovatky v r. 1993 a následný, již několikátou sezónu trvající plošný odkryv části tohoto sídliště. V souvislosti se zjištěním dalších neolitických mikroareálů v těsném okolí výzkumu a aplikací letecké prospekce (P. Braun) se zájem od r. 1998 značně zintenzívnil a rozšířil na celou oblast Liticka i s přesahy do okolí. Předložené poznatky jsou tak kromě dosud probíhajícího plošného výzkumu výsledkem především opakované povrchové prospekce tohoto území, prováděné zejména v letech 1998 a 1999 v součinnosti s leteckým průzkumem. Využity byly samozřejmě i dřívější náhodné nálezy či výzkumy uskutečněné v této oblasti a tři záchranné akce provedené v r. 1999 a 2000. Během necelých dvou let prospekce se počet archeologických lokalit v oblasti ztrojnásobil a výrazně se změnila archeologická mapa sledovaného území, u kterého do 90. let 20. století nic nenasvědčovalo tak výrazné intenzitě pravěkého a středověkého osídlení. Celá tato nevelká oblast se tak v závěru 90. let stala jednou z nejlépe poznanych a zmapovaných částí krajiny na Plzeňsku. V žádném případě však nejde o poznání konečné. Výsledky dalších povrchových i leteckých průzkumů či případných záchranných nebo zjišťovacích výzkumů a jejich podrobnější zpracování mohou přinést další a detailnější informace o vývoji tohoto vzorku krajiny v průběhu pravěku i středověku.

PRAMENY A LITERATURA

- Bašta, J. – Baštová, D. 1989: Osídlení západních Čech v časném a středním eneolitu, Sborník Západočeského muzea – Historie IV, 96–97.
- 1990: K otázce osídlení západních Čech v eneolitu a na počátku střední doby bronzové. In: Příspěvky k archeologii západních Čech. Zprávy ČSSA – Supplement 11, Praha, 7–16.
- Braun, P. – Sokol, P. 1996: K neolitickému osídlení na katastru Litic, okr. Plzeň–město, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 13, 5–15.
- 2000: Charakter neolitického sídelního areálu v Plzni–Liticích na základě letecké a povrchové prospekce. In: Monumentum Jan Rulf. Památky archeologické – Supplementum 13, v tisku.
- Dobová, M. 1990: Příspěvek k počátkům slovanského osídlení Plzeňska. In: Příspěvky k archeologii západních Čech. Zprávy ČSSA – Supplement 11, Praha, 28–54.
- Fryda, F. – Soukupová, D. 1978: Litice, okr. Plzeň–jih. In: Výzkumy v Čechách 1975, Praha, 48.
- Kartotéka nálezových zpráv Západočeského muzea v Plzni, oddělení záchranných archeologických výzkumů.
- Macháček, F. 1909: Litice, Sborník městského historického muzea v Plzni I, 122.
- Novobilský, M. – Rožmberský, P. 1996: Hrad Litice u Plzně. Plzeň.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl II. Praha.
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl IV. Praha.
- Sokol, P. 2000a: Litice, NZ čj. 2/2000, archiv OZAV ZČM Plzeň.
- 2000b: Litice – „Za kostelem“, NZ čj. 1/2000, archiv OZAV ZČM Plzeň.
- 2001: Středověké osídlení okolí Plzně–Litic. Historická krajina a vývoj osídlení, Minulost Západočeského kraje, v tisku.

- Šaldová, V. ed. 1988: František Xaver Franc. Štáhlaver Ausgrabungen 1890. Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy 1906. Praha.
- 1990: Západní Čechy od mladší doby bronzové do příchodu Slovanů. In: Příspěvky k archeologii západních Čech. Zprávy ČSSA – Supplement 11, Praha, 17–27.

THE DEVELOPMENT AND STRUCTURE OF SETTLEMENT IN THE LITICE – ÚTUŠICE MICROREGION (PLZEŇ–CITY AND PLZEŇ–SOUTH DISTRICTS)

The initial spur to archaeological interest in the region was the discovery of a Neolithic settlement from the late LBK phase on the site of a highway intersection in 1993, and the subsequent, multi-season open-area excavation of this settlement. From 1998 interest markedly intensified and expanded across the whole Litice area, with excursions into its surroundings. Aerial survey methods began to be employed to a greater extent. The results presented of course take account of earlier chance finds, excavations conducted in the area, and several rescue excavations. During almost two years of survey, the number of known archaeological sites tripled, and the archaeological map of the study area changed considerably. Thus, by the end of the 1990's, the whole of this relatively small region was one of the best understood and mapped parts of the landscape around Plzeň.

A small part of the study area was settled from as early as the beginning of the Neolithic. From the results available, it is clear that the area around Litice was one of the earliest to be settled and used by agriculturalists, not only in the Plzeň region but in West Bohemia as a whole. Traces, in the form of settlements and cemeteries, have been left here from many prehistoric phases to the High Middle Ages, when the present settlement pattern began to form.

Beyond the conspicuous evidence that is so important for an understanding of the Neolithic in West Bohemia, evidence has been recovered relating to the Early and Later Eneolithic, Middle to Late Bronze Ages, the Hallstatt period, the Early Slavic period and the High Middle Ages.

At a number of sites excavations had previously been conducted, but new collections were the primary means of identifying the appearance of Neolithic cultures of various periods.

Taking the Neolithic and Bronze Age as example, certain characteristics in the selection of areas for settlement, and its concentration, can be put forward. Neolithic (LBK and StK) settlement concentrated in favourable locations – in the spring basins or along the upper courses of small streams, in open landscapes offering space for subsequent expansion, but also on river meanders. In the Bronze Age, settlement in the Litice area was related not only to smaller watercourses, but in particular to the river itself, where the settlement veered towards protected locations; in the Late Bronze Age strategic considerations led to the use of spurs, too. Early Bronze Age settlements frequently tended towards areas used in the Neolithic. The later Stone and Bronze Ages were, judging from available research, periods in which the density of the settled regions reached their regional peaks – in later periods, settled areas are smaller, and occupied less densely.

It is clear that settlement in prehistory and the Middle Ages was closely bound up with water, i.e. the river and its tributaries, many of which are partially lost today, while other areas remained unsettled, and may in part have been used for cultivation or pasture. The Early Middle Ages saw a general dispersal of settlement, and the beginning of the formation of new settlement structures, completed during the High Middle Ages, which define the character of settlement in the region down to the present.

Ein neuer Blick auf den frühlatènezeitlichen Fund in Jaroměř

Nový pohled na časně laténský nález z Jaroměře

Vít Vokolek – Pavel Sankot

Den Fund der 12 verzierten Bronzescheiben, die angeblich in einer Bronzeurne ausserhalb der frühlatènezeitlichen Fundkonzentration Böhmens zu Tage kamen, bewerten wir mit Rücksicht auf neue archäologische Forschungsergebnisse und neu genutzter archivarischer Angaben als eine Reflexion des Handels- und Kommunikationssystems, das Mitteleuropa mit Schlesien über eine lange Zeitspanne hinweg verband. Während in der Hallstattzeit mit dieser Achse die Entstehung der Siedlungskonzentration und des Hügelgräberfeldes verbunden wird, verbinden wir für die Frühlatènezeit mit ihr das Depot der Bronzescheiben, die wir für Verzierungen eines Panzers halten.

pozdní halštát – časný latén – mohylové pohřebiště – depot – laténské disky

A NEW PERSPECTIVE ON THE EARLY LA TÈNE FINDS FROM JAROMĚŘ. The 12 decorated bronze discs apparently deposited in a bronze cremation urn in an area outside the main concentration of contemporary Early La Tène finds in Bohemia are judged by the authors – in the light of new results from archaeological research and newly-applied archive data – to be a reflection of the system of trade communication linking Central Europe to Silesia over a long stretch of time. While in the Hallstatt period these lines of communication are linked to the appearance of settlement agglomerations and tumulus burial fields, in the Early La Tène they are linked to hoard of bronze discs, which the authors believe to have been armorial decorations.

late Hallstatt – early La Tène – tumulus burial field – hoard – La Tène discs

1. GESCHICHTE DER FORSCHUNG

Auf der Verbreitungskarte zu böhmischen Funden von Kunst der Stufe LT A kann neben ihrer Konzentration in Süd–West– und teilweise auch Mittelböhmen (kürzlich *Valentová – Sankot 2001*, Abb. 3) auch in periphärer Lage ein wichtiger Fund im nordöstlichen Teil des Landes verzeichnet werden. *M. Chytráček (1988, 58)* hatte den Fund der Bronzescheiben aus Jaroměř (20 km nördlich von Hradec Králové) in die Gruppe von frühlatènezeitlichen Gräbern mit Pferdegeschirr eingereiht.

In der Vorstadt von Jaroměř, „etwa eine Viertelstunde vom Bahnhof entfernt“, wurde Ende Dezember 1857 beim Schotterabbau für den Bau der Nordwest–Eisenbahn zwischen Pardubice und Liberec in der Flur „Na Ptákách“ unter anderem ein Hügelgräberfeld erfasst, das die ganze Oberfläche des flachen Hügels – genannt Valášek–Berg oder Chmelíčeks Feld – einnahm (Abb. 1). Ein Gesamtplan der Fundstätte wurde niemals publiziert, wir finden ihn nur auf der Seite 4 des VI. Tagebuchbandes von F. Petera (Abb. 2). Nach diesem Plan befanden sich etwa zwischen einer östlichen und einer westlichen Feuerstätte, die 150 Schritte voneinander entfernt waren, 15 Grabhügel, die fast in Reihen lagen.

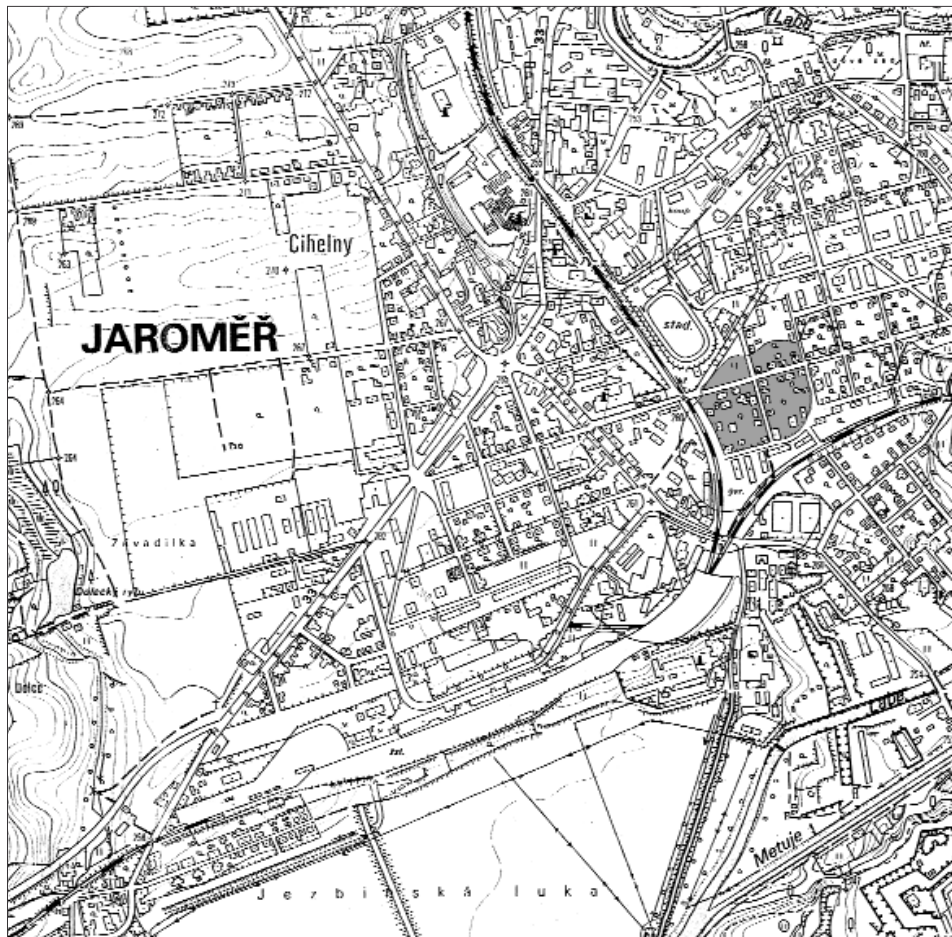


Abb. 1. Die graue Fläche umreißt auf der Karte ZM 13–22–10 1 : 10 000 Jaroměř Ausmass der ausgebeuteten Kiesgrube in der Flur Valáškův kopec. — Obr. 1. Šedá plocha vymezuje na ZM 1 : 10 000 Jaroměř 13–22–10 rozsah vytěžené pískovny v poloze Valáškův kopec.

Unter den Gräbern der Schlesisch–Platenitzer Kultur fiel das entdeckte Gräberfeld nicht nur durch seine Gestaltung als Hügelgräber, sondern auch durch das Auftreten eines ganzen Ensembles verzierter Bronzescheiben und einiger weiterer begleitender Gegenstände auf. Deshalb folgten dem Fund unmittelbar Berichte mit Beschreibung des Fundes und der Fundumstände von *K. L. Zap* (1858–1859) und *F. Petera Rohoznický* (1859; hier Abb. 4; Abb. 8), die auch in der neuen Publikation von *L. Baštecká* (1995, 145–147) verfügbar sind. Trotz dieser detaillierten Beschreibungen in Worten lassen jedoch diese umgehend publizierten Berichte weitere grundlegende Informationen vermissen, d.h. die Darstellung des ganzen Fundstoffes und seiner Fundsituation. Diesen Mangel konnte auch nicht die vereinfachte, jedoch nicht publizierte Zeichnung der Verzierung eines der Funde von *V. Krolmus* ersetzen (*Sklenář* 1992, Tab. IV/241/5(a); hier Abb. 5). Diesen grundlegenden

Mangel beseitigte erst die präzise Dokumentation in der Publikation von J. E. Vocel (Abb. 6). Diese wurde begleitet von detaillierten und bis heute verwendeten Zeichnungen einer ganzen Scheibe und Ausschnittsvergrößerung mit einer ausführlichen Beschreibung der angewandten Techniken (Vocel 1868, 52–53, Abb. 45–46). Die gezeichnete Dokumentation J. Duškas gibt dagegen eine der Bronzescheiben in idealisierter Gestalt mit einer Reihe von Fehlern wieder. Ihr Verdienst ist jedoch die Darstellung weiterer Funde – „zweier Bronzegriffe“ (Duška 1898, 36, Tab. V/1, 5, 8; hier Abb. 7).

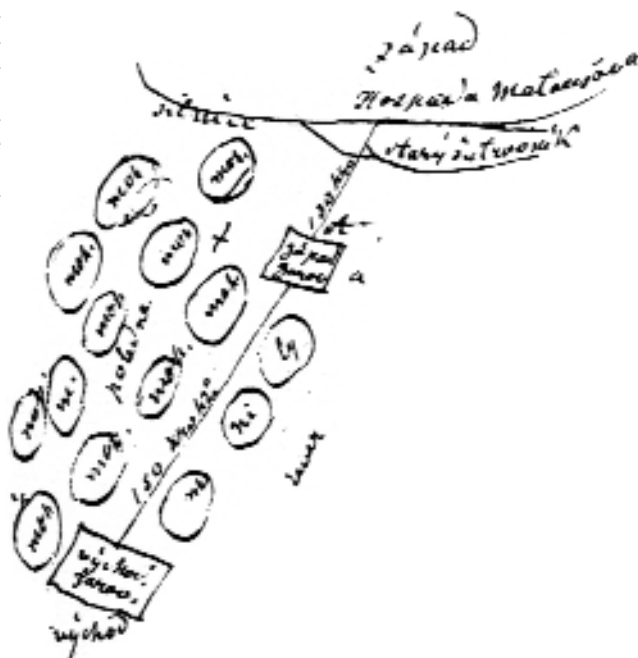
In der nachfolgenden Zeit wurde der Fund von Jaroměř wiederholt in der Literatur erwähnt (Šnajdr 1891, 45; Schneider 1910, 414; Grbič 1926/1927, 382; Schráníl 1928, 219; Filip 1936–1937, 106, 160; Böhm 1941, 389; Chytráček 1988, 58), jedoch nur ausnahmsweise eingehender analysiert. Es ist nicht auszuschliessen, dass die Ursache dafür auch in gewissen Diskrepanzen zwischen den ziemlich eindeutigen Schilderungen der Fundumstände in den Artikeln von K. Zap und F. Petera und Abweichungen davon in Aussagen von Zeugen der Auffindung, wie sie in Peteras handschriftlichen Tagebuch zu finden sind, liegt. Deshalb wurde diesem Fund vor allem aus der Sicht seiner Bedeutung in der Geschichte der La Tène-Kunst Aufmerksamkeit gewidmet. Daneben war man sich jedoch hinsichtlich der Datierung der Scheiben unsicher, da sie im nordöstlichen Böhmen in einem Milieu auftraten, in dem vor allem die Urnenfelderkultur präsent war.

Bereits zu Beginn des 20. Jahrhunderts verwies H. Schmidt in seiner Arbeit über die Verzierungstechniken prähistorischer Metallgegenstände auf die Verwandtschaft des Ornamentes auf einer der Scheiben aus Jaroměř, die im Berliner Museum für Völkerkunde aufbewahrt wurde, mit ähnlich verzierten Funden, zu denen auch die Vorderseite der Bronzescheide des frühlatènezeitlichen Schwertes aus dem Grab Hallstatt 994 oder die des Schwertes aus Vert-la-Gravelle (Schmidt 1909, 424–425, Abb. 3) gehören. Jedoch erst W. Dehn (1966) behandelte den Scheibenfund aus Jaroměř vor dem Hintergrund der gesamteuropäischen Entwicklung dieses Kulturphänomens im Verlauf der Hallstatt- und Latènezeit. Die Schlussfolgerungen der detaillierten stilistischen Analyse von V. Kruta (1975, 25) unterstreichen die Einmaligkeit dieses Fundes im östlichen Teil der Latènekultur und legen seine Datierung ans Ende des „Premier style“ mit der Möglichkeit ihn in die Übergangszeit zu dem sogenannten „Styl végétal continue“ des 4. Jahrhunderts v. Chr. einzuordnen, nahe.

2. BESCHREIBUNG DER FUNDUMSTÄNDE

Aufgrund des großen Zeitabstands und im Hinblick darauf, daß inzwischen die gesamte Kiesgrube systematisch abgebaut worden ist, womit auch die ganze Fundstelle vernichtet und später Überbaut wurde, kann der Versuch einer Rekonstruktion der Fundumstände lediglich auf den Angaben von K. Zap (1858–1859, 191), F. Petera (1858; 1859, 280) und auf den jüngst zusammengestellten und veröffentlichten Angaben von K. Sklenář (1982, 85) beruhen. Nach F. Petera bedeckten die Gräber und Feuerstätten die ganze Anhöhe und nach K. Zap umfasste das Gräberfeld „zwei Strich Feld der Aussaat“, es war 130 Schritte lang und 50 Meter breit. Die Hügelgrabkonstruktionen hatten „mit Schlamm ausgeschmirtete Böden“, wonach eine weitere Beschreibung der Fundsituation folgte. Das gestörte Objekt mit den Scheiben wurde in seinem unteren Teil von F. Petera untersucht. Nach seinen

Abb. 2. Plan des Hügelgräberfeldes in der Flur Na Ptákách, dargestellt auf der Seite 4 des V. Bandes im Tagebuch von F. Petera Rohoznický. — Obr. 2. Plánek mohylového pohřebiště v poloze Na Ptákách zobrazený na str. 4 V. svazku deníku F. Petery Rohoznického.



Angaben war das Objekt bis zum Boden ausgeschmiert und ausgebrannt, am Boden lag eine „etwa 1 Fuss hohe Schichte der Asche und in ihr die Urne, Knochen, Kohlen, Stücke von Ziegeln, Glas und Rollkieselsteine“. Dann folgte „eine Schichte Geröll (Trümmergestein), jedoch eine dünnere Schichte als die der Asche und darauf wieder eine Aschenschichte mit Urnen, gröberen und schmäleren, die auch mit Asche gefüllt waren und in diesen befanden sich menschliche Reliquien, in den gröberen Gefäßen die Relikte geopferter Tiere, Knochen, Zähne, Kohle u.a. Und so ging es bis an die Oberfläche, wo – wie die Arbeiter feststellten – sie nach Abtragen der Asche mit Lehm auf zwei Fuss und der Aschenschichte auf etwa einen halben Fuss in der Mitte des Grabhügels auf jenes Bronzegefäß und die übrigen Bronzesachen stießen“ (*Zap 1858–1859, 191*).

3. ZUSAMMENSETZUNG DES FUNDES

Im mittleren Teil des Grabhügels lagen also nach *K. Zap (1858–1859, 191)* und *F. Petera (1859, 280)* folgende Funde, die, trotz der offensichtlichen Unklarheit, bei detaillierter Prüfung den Eindruck eines chronologisch heterogenen Ensembles erwecken:

- a) Bronzegefäß, angeblich mit Asche gefüllt,
- b) „12 ineinander gelegte Bronzestürze, verbunden mit einem Bronzedraht durch Löcher durchgesteckt“, angeblich „in der Asche gelegen“,
- c) drei „Bronzeschlangen“ neben dem Gefäß liegend,
- d) „hübscher Kamm aus Bronze...“ angeführt auf Seite 91 im IV. Band von Peteras Tagebuch,

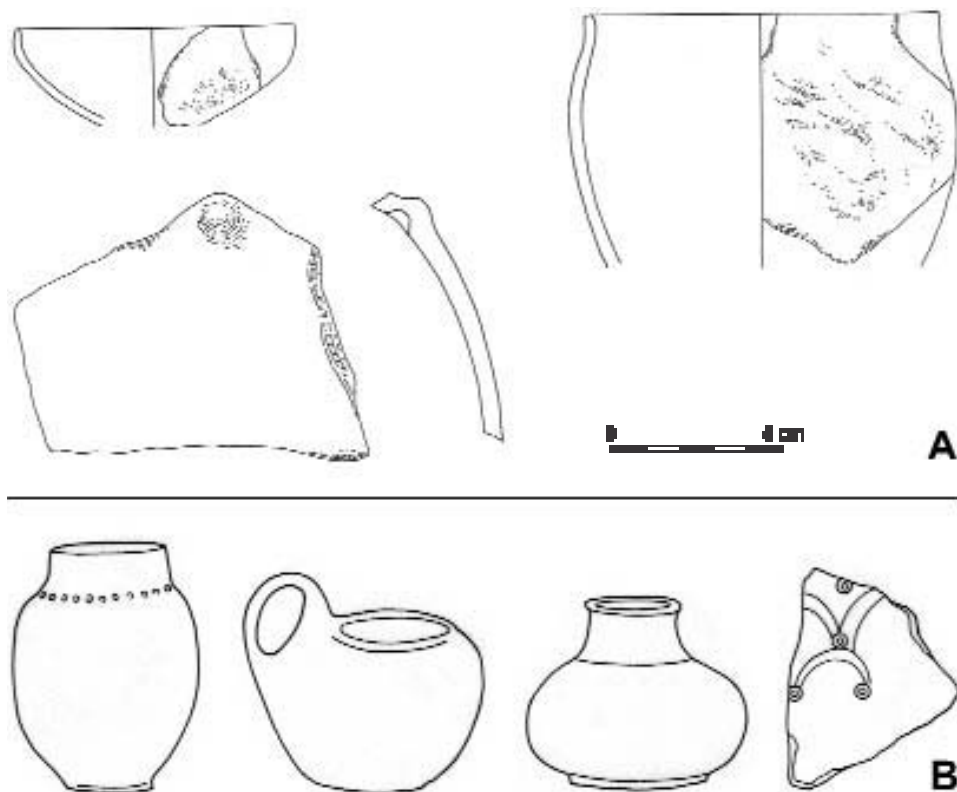


Abb. 3. A – Keramikfunde aus der Siedlung der Stufe H D in der Sammlung des Ostböhmisches Museums in Hradec Králové, Inv. Nr. 15004, 15005 und 15008. B – Reproduktion der Zeichnungen der Funde aus dem Hügelgräberfeld, die im Manuskript des Fr. Petera Rohoznický: „Zeichnungen der Urnen und anderer denkwürdiger Dinge in Na Ptákách bei Jaroměř“, Bezirksarchiv Náchod, Tab. VI., dargestellt sind. – Obr. 3. A – Keramické nálezy ze sídliště stupně H D ve sbírce Muzea východních Čech Hradec Králové, inv. č. 15004, 15005 a 15008. B – Reprodukce kreseb nálezu z mohylového pohřebiště zobrazených v rukopisu F. Petery Rohoznického: Kresby popelnic a jiných památných věcí Na Ptákách u Jaroměře, Okresní archiv Náchod, tab. VI.

e) „ein gewisses dreieckiges Krönchen, sehr schön mit Ästchen oder Zweiglein ausgelegt“, auf den Scheiben liegend.

Für die desweiteren aufgeführten Funde keramischer Bruchstücke, Knochen und „Ziegel“ fehlt sowohl die notwendige Dokumentation, als auch vor allem ein Beleg über ihre Zugehörigkeit zum behandelten Ensemble. Sie könnten eher mit der Siedlung der Schlesisch-Platenitzer Kultur oder mit neuzeitlicher Bautätigkeit zusammenhängen.

Von oben aufgeführten Material gelangten in die Sammlungen des Nationalmuseums in Prag lediglich zwei Bronzescheiben, das Bruchstück eines Bronzegefäßes, zwei gewundene Stäbchen („die Schlangen“) und Bruchstücke von diesen (*Hlavatý 1863*, 26–27, Neg. Nr. NM A 128–129). Derzeit sind nur die zwei erwähnten kreisförmigen Scheiben Inv. Nr. 399612–399613 (Abb. 12/A–B) verfügbar. Die dritte Bronzescheibe wird im Ber-

liner Museum für Vor- und Frühgeschichte unter der Nr. St. M. II 9478 (Abb. 11) aufbewahrt.¹ Nach *K. Sklenář* (1992, 85) könnte sie mit der Scheibe zusammenhängen, die der Antiquitätenhändler N. Lehmann in seiner Sammlung präsentierte (*Lehmann s. d.*; hier Abb. 9; Abb. 10).

4. ANALYSE DER FUNDE

4.1. Scheiben

4.1.1. Form und Verzierung der Scheiben

Die Funde aus Jaroměř haben eine flache Scheibenform mit einer 12 mm hohen Wölbung in der Mitte. Sie sind aus 1 mm starkem Bronzeblech gefertigt. Während Form und Verzierung identisch sind, variiert der Durchmesser von Stück zu Stück: 161, 163 und 168 mm. Dem flachen 50–53 mm breiten Randteil folgt eine 5–6 mm breite wulstige Rippe. Die identisch ausgeführten bauchigen Mittelteile haben Durchmesser von 44–47 mm.

Nach der Meinung *W. Dehns* (1966, 142) wurden frühlatènezeitliche Phaleren in Böhmen in einem ersten Schritt gegossen, dann ausgetrieben und anschliessend gedrechselt. Heute sind jedoch keine Spuren des Treibens oder Drechsels erkennbar, die Oberfläche ist bei allen erhaltenen Funden glänzend glatt. Für die Anbringung des zentralen Nietes wurde eine runde oder quadratische Öffnung mit 4 mm Breite angebracht. Diese Öffnung war nach dem erhaltenen kreisrunden Abdruck zu schliessen für einen zentralen Niet mit einem Kopfdurchmesser von 11 mm bestimmt.

Die reiche Verzierung der Oberfläche ist das Ergebnis der Anwendung einer ganzen Skala von Techniken und Motiven (Abb. 13). Bereits *J. E. Vocel* (1868, 53) vermerkte, die Elemente des Dekors hätten „Züge einer sehr fortgeschrittenen Technik ... sind mit einer Graviernadel bearbeitet“ und weiter spricht er von der Ausführung der feinen Verzierung „durch behendes Bewegen des kleinen Meissels (wobei diese Art ... Trambulieren genannt wird)“. Auf Grund der bis heute geltenden Dokumentation Vocels und der sorgfältigen Beschreibung der Dekorausführung von *H. Schmidt* (1909, 424–425, Abb. 3), brachte die neueste stilistische Analyse von *V. Kruta* vor allem eine Definition der Dekormotive, der Gestaltung der ganzen Komposition und Analogien im Fundstoff der frühlatènezeitlichen Kunst (*Kruta* 1975, 25). Mit einer gravierten Verzierung ist das äussere Motivband des eckigen Meanders (Abb. 13E) und das mittlere Band der S-förmigen Motive (Abb. 13D) versehen. In beiden Fällen auf einem gerillten Untergrund. Diese manuell gravierte Verzierung in Bändern ist von Seitenlinien begrenzt, die mit einem Zirkel durchgeführt wurden. Die gravierte Ausschmückung begleitet eine Verzierung mit getriebener Tremolier-technik, die zwei weitere kreisrunde Zierbänder an der inneren Hälfte der Scheibenfläche bildet (Abb. 13D) und eine zentrale kreisförmige Verzierung, die zusammengesetzt ist aus

¹ Die Autoren möchten hier dem Direktor des Museums für Vor- und Frühgeschichte Berlin, Herrn Prof. Dr. Wilfried Menghin und seinen Mitarbeitern, sowie dem Direktor der Eurasien-Abteilung des DAI Herrn Prof. Dr. Herrmann Parzinger für den freundlichen Empfang und die Gewährung optimaler Arbeitsbedingungen für die Dokumentationsarbeiten in Berlin herzlich danken.

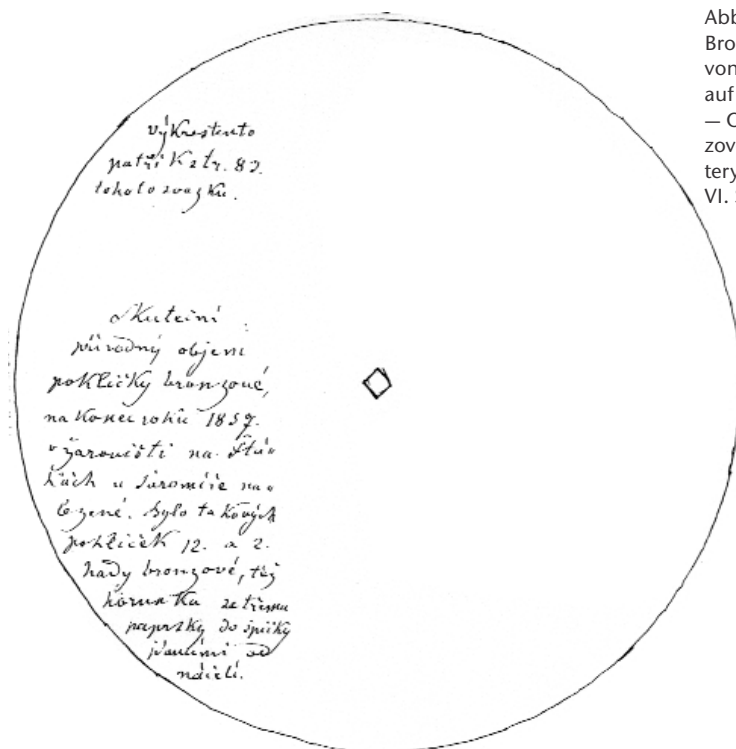


Abb. 4. Erste Zeichnung der
 Bronzescheibe im Tagebuch
 von F. Petera Rohoznický
 auf Seite 86 des VI. Bandes.
 — Obr. 4. První kresba bron-
 zového disku v deníku F. Pe-
 tery Rohoznického na str. 86
 VI. Svazku jeho deníku.

Bändern mit „Halbeiermotiven“ (Abb. 13B–C). Diese sind wieder in der getriebenen Technik ausgeführt, kombiniert mit gravierten Dreiecken mit schraffiertem Dekor und an beiden Seiten von Streifen feiner schiefer Rillen begrenzt (Abb. 13A–C).

Die Formenanalogien für die Scheiben aus Jaroměř würden wir im einheimischen Fundstoff vergeblich suchen. Als Prototypen der Form und Verzierung können die älteren Bronzescheiben betrachtet werden, die im etruskischen Milieu bekannt sind, z. B. aus Cerveteri (Geigen 1994, Taf. 68–69) oder aus Monte Rozzi (Hencken 1968, Fig. 385 B). Im Fundmilieu nördlich der Alpen ist die nächstliegende Form eine Bronzescheibe aus Saint-Jean-sur-Tourbe (Megaw – Megaw 1989, Abb. 145–146), nahestehend ist auch die Formgestaltung der Bronzescheiben aus Langenhain in Rheinland (Ritterling 1907, Taf. I/1–2, II/13 a–b).

Trotz der betonten Unterschiedlichkeit in der Realisierungsart der Verzierung, die im Westlatène-Gebiet vor allem mit Durchbrucharbeiten erzielt wird (Dehn 1966, 143), können also auch für den Typ der Verzierung und ihrer Komposition technische und stilistische Analogien eben im westlichen Gebiet der Frühlatènekultur gefunden werden, was schon V. Kruta (1975, 25) erkannt hatte. Die Bronzescheibe aus Saint-Jean-sur-Tourbe mit dem breiten flachen Rand und ausgebauchter Mitte (Megaw – Megaw 1989, Abb. 145–146) ist ebenfalls am Rande mit einem Band dekoriert, diesmal mit S-förmigem Motiv, das sich genauso, wie bei dem Fund aus Jaroměř, auch an der inneren wulstigen Rippe wiederholt. Auch hier befinden sich weitere konzentrische Bänder der fein getriebener Verzierung und

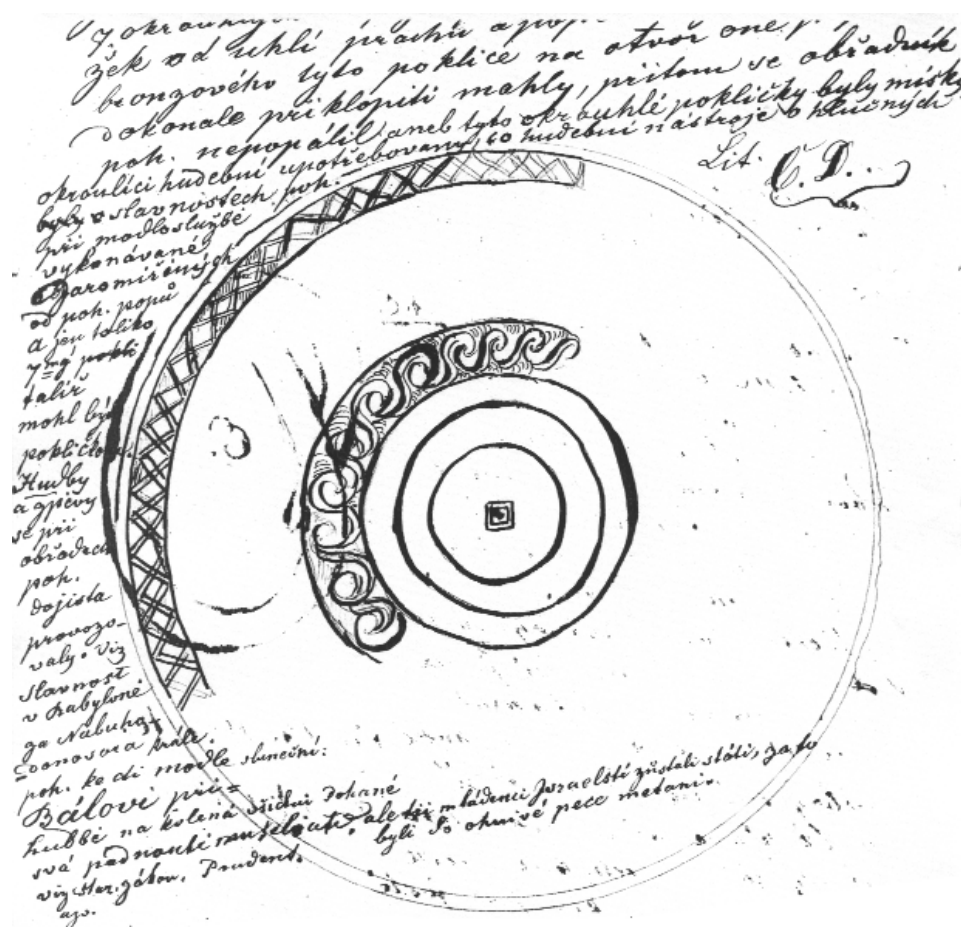


Abb. 5. Zeichnung einer Bronzescheibe im Manuskript des V. Krolmus aus dem Jahre 1858, Seite 3. —
 Obr. 5. Kresba bronzového disku v rukopisu V. Krolmuse z r. 1858, str. 3.

die Mitte der Scheibe ist mit einer Öffnung für das Einsetzen eines Niets mit profiliertem Kopf versehen. Im Fall der genannten Scheibe aus Champagne kann man sich ebenso wie bei dem Fund aus Jaroměř mit den Beobachtungen S. Vergers identifizieren, nämlich dass bei diesen Bronzescheiben „leur fabrication fait l’objet d’une attention toute particulière“ (Verger 1995, 417).

Neben den Analogien aus den Westlatène-Gebiet, die das rechteckige geometrische und S-förmige Motiv des Dekors kombinieren („décor géométrique rectiligne“ + „décor curviligne“ – Kruta 1975, Bem. 62–63), können für die Funde aus Jaroměř weitere analoge Beispiele angeführt werden, die beide Typen der Dekormotive mit einem dominanten Mäandermotiv kombinieren (Megaw – Megaw 1989, 78 ff.). Die Gestaltung des Mäandermotivs in der Verzierung des Fundes aus Jaroměř ist identisch mit dem Mäander im Dekor des Schwertes aus dem Grabe 994 in Hallstatt (Kromer 1956, 183, Taf. 202/1 a–c;

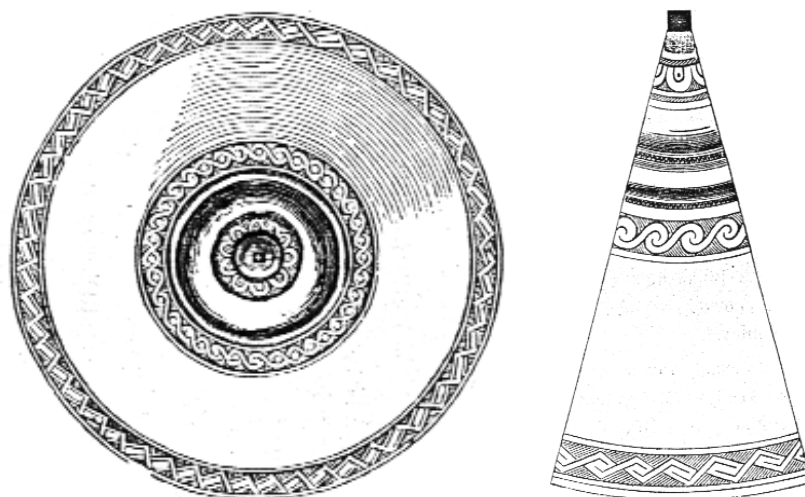


Abb. 6. Zeichnung einer Scheibe und ihres Ausschnittes in der Publikation J. E. Vocels (1868, 52–53). – Obr. 6. Kresba disku a jeho výseče v publikaci J. E. Vocela (1868, 52–53).

Schmidt 1909, 425) und wurde neuerdings in weiteren Funden festgestellt, wie z. B. im kastenförmigen Gürtelhaken aus Oberndorf/Ebene, SG Herzogenburg (Frey 1996, 211, Abb. 5/6). Diese Funde vermehren nicht nur die Beispiele der Benutzung dieses Motivs im Ostlatène-Bereich und belegen dabei auch ihre konkrete, von einem bestimmten Umkreis der Werkstätten gegebene Gestaltung, sondern dokumentieren auch die Einflüsse des südöstlichen Alpengebietes (Frey 1996, Bem. 75).

Bemerkenswert ist auch das „Halbeiermotiv“, das den inneren Kreis der Verzierung bildet. V. Kruta erkannte es in der Form des Motivs „Kymatia“ griechisch-etruskischen Ursprungs, das auf dem obersten (inneren) Band der Verzierung keltisch-italischer Helme aus der 1. Hälfte des 4. Jahrhunderts v. Chr. appliziert war (Kruta 1978, 410–411). Im älteren Kontext ist es bekannt jedoch auch in der Verzierung thoreutischer Arbeiten, konkret der Ränder der Stamnos-Situla, wie z. B. der Fund aus dem Grabhügel La Ronce 1 in Saint-Geneviève-des-Bois (Daubois 1960; Verger 1995, 349) zeigt.

4.1.2. Datierung der Scheiben

Im etruskischen Milieu werden die ursprünglichen Prototypen schon in die 2. Hälfte des 7. Jahrhunderts v. Chr. datiert (Geiger 1994, Taf. 114). Die Funde aus den Regionen nördlich der Alpen – Saint-Jean-sur-Tourbe und Jaroměř – können aus der Sicht der stilistischen Entwicklung als späte Produkte mit stilisiertem lokalen Dekor gesehen werden, die in der Datierung dem Ende der Stufe LT A entsprechen.

R. und J. Megaw (1989, 105) datieren die Scheibe aus Saint-Jean-sur-Tourbe in die Zeitspanne zwischen 450 und 370 v. Chr. V. Kruta (1975, 25) reiht die Scheiben aus Jaroměř in die etwas jüngere Zeit des Übergangs zwischen dem „Premier style“ und dem An-

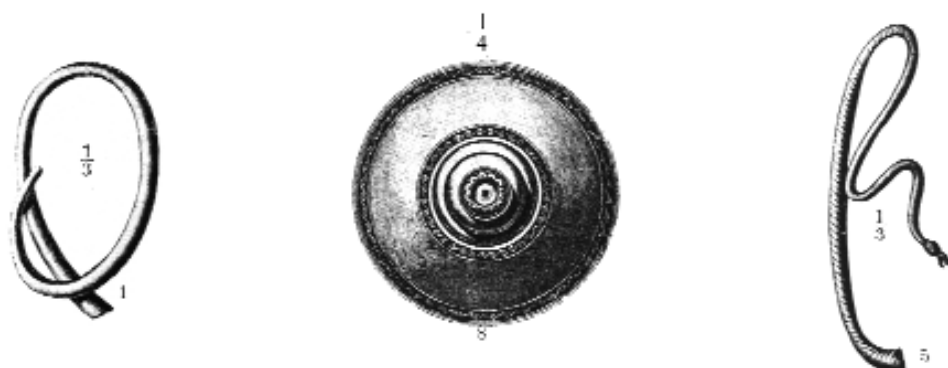


Abb. 7. Aus der Publikation des Fundes von J. Duška (1898, Tab. V/1, 5, 8). — Obr. 7. Publikace nálezu J. Duškou (1898, tab. V/1, 5, 8).

tritt des „style végétal continue“. Dem nähert sich auch die Datierung der Serie der oben erwähnten keltisch-italischen Helme in den Vor-Duxer-Horizont (*Kruta 1978, 422*). Dies alles bestätigt wieder die oben angeführte Datierung der Scheiben aus Jaroměř an das Ende der Stufe LT A.

4.2. „Die Schlangen“

Von *K. Zap (1858–1859, 191)* sind folgende Angaben zur Vefügung: „die grössere gewundene Schlange zählt die Länge 1'7 $\frac{1}{2}$ “, der Kopf fehlt und in der Mitte des Körpers hat sie 1 $\frac{1}{2}$ “ im Umfang, die zweite auch gewundene Schlange ist kleiner und auch ohne Kopf“. Andere Angaben finden wir auf der Seite 91 des Bandes IV. des handschriftlichen Tagebuches von F. Petera. Es enthält folgende Beschreibung :

„Die grössere Schlange ist kopflos, 1 Fuss und 7 $\frac{1}{2}$ Zoll lang, am dicken Ende d. h. im Körper 1/4 Zoll stark, zum Schwanz immer dünner, ganz rund, auf Teil 11 $\frac{1}{2}$ Zoll vom Kopf zum Schwanz ... gerillt, dann bis zum Ende des Schwanzes glatt, 4x verdreht und am Ende des Schwanzes hat sie wie einen Ring aufgesteckt mit einer nur auf Fingernageldicke geöffneten Öse, wie durchhackt. Die kleinere Schlange, nach Augenschätzung wird ihr die Hälfte oben zum Kopf fehlen, der Rest ist 11 $\frac{1}{2}$ Zoll lang, in der Länge von oben 7 $\frac{1}{2}$ Zoll rund, dann das Ende des Schwanzes vierkantig. Die grösste Dicke ist 1 $\frac{1}{2}$ Zoll. Der Rest ist verdreht wie ein Kettenglied mit den Enden nach aussen auf die Seiten. Diese zwei Schlangen sind mit edlem Rost vollkommen überzogen aus Bronze“.

Die sogenannte grössere „Schlange“, „in das Museum des Königiums Böhmen am 29. September 1858 gesendet“, ist auf der Seite 87 des Bandes IV. Peteras Tagebuch aufgezeichnet. Diese Zeichnung (Abb. 8B) entspricht der Fotografie im Nationalmuseum Prag Neg. Nr. A 128.

Ganz unverständlich sind die Angaben über die dritte Schlange „die doppelköpfige, hat einen Kopf kleiner und den zweiten grösser. ... Diese beiden Köpfe mit dem fehlenden Stück bildeten ein halbbogen – oder halbkreisförmiges Stück, das sowohl am Ende

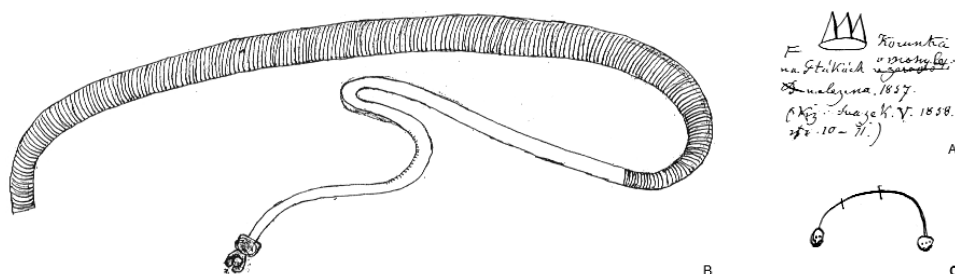


Abb. 8. Ursprüngliche Zeichnung der Bronzeschlange auf Seite 87 und des Krönchens auf Seite 82 des VI. Bandes – Tagebuch von F. Petera Rohoznický. — Obr. 8. Původní kresba bronzového „hada“ na str. 87 a „korunky“ na str. 82 VI svazku deníku F. Petera Rohoznického.

als vorne mit einem Kopf versehen ist“. Ausser dieser Beschreibung existiert nur eine Zeichnung dieses Stückes auf der Seite 90 des IV. Bandes im Tagebuch des F. Petera Rohoznický (Abb. 8C).

Zur Bestimmung der Funktion der ersten zwei „Schlangen“ hatten sich schon K. Sklenář und L. Šnajdr geäußert. Nach K. Sklenář (1982, 85) handelt es sich um zerdrückte und zerbrochene Armreifen, teilweise spiralenförmig oder tordiert, mit Verzierung der Querrillen. L. Šnajdr (1891, 45) sieht in ihnen eher zwei Griffe eines Bronzegefässes, da sie der Form von Griffen von Situlen entsprechen.

4.3. Erwägungen zu dem Gefäss

Nach der Fotoaufnahme des Fundes mit der Negativnummer A 128 wurde unter der Inv. Nr. 560 in den Sammlungen des Nationalmuseums das unverzierte Bruchstück eines vernichteten Bronzegefässes inventarisiert. Da dieses Gefäss „zertrampelt wurde in dreissig Stücke von Pferden oder Ochsen beim Pflügen“ (Zap 1858–1859, 191), können wir nur mit den Angaben arbeiten, die aus der ursprünglichen Beschreibung resultieren:

a) „es war wie ein Viertel gross“, demnach sollte es einen Inhalt von ca 25 Liter haben und „angeblich wog es zusammen 4 Pfund“ (Nach Peteras Tagebuch, Seite 81 Band IV., wogen die Bruchstücke des Bronzegefässes zusammen mit den zwei Scheiben und dem von den Arbeitern verkauften Krönchen insgesamt 5 Pfund),

b) Angeblich waren darauf „Striche, Grübchen und Verzierungen eingraviert“, aber nicht auf der ganzen Oberfläche, weil „zum Petera gelangte nur ein kleines Stück, wie ein Blechplättchen dünn, ohne jede Verzierung oder irgendwelche Zeichen“.

Ob es sich nun um ein Bronzegefäss in der Funktion einer Urne handelte oder um eine selbständige Beigabe, die angeführten Angaben würden einer Situla entsprechen, die Bestandteil eines älteren Brandgrabes (unter dem Grabhügel) sein konnte und durch die Glut ging. Damit kam es zur Korrosion und ihrem Zerfall.

Nach S. Verger (1995, 342 ff.) wurde in der Funktion der Urnen eine ganze Skala von Formen benützt – Zisten à cordons, konische Situlen, Stamnos–Situlen, Stamnos und kleine Kessel. Die genaueste Angabe, die Schätzung des Inhalts auf ca 25 Liter und die Anga-



Abb. 9. Darstellung einer der Bronzescheiben aus der nicht publizierten Arbeit von N. Lehmann. —
Obr. 9. Zobrazení jednoho z bronzových disků v neuveřejněné práci N. Lehmana.

be der Lage der grossen „Schlange aus Bronze“ mit der tordierten Oberfläche, die in Wirklichkeit ein deformierter neben dem Gefäss liegender Henkel war, erlaubt uns, an eine Situla mit grösseren Abmessungen zu denken. Peteras Aussagen über ihre Ausschmückung mit „Strichen, Grübchen und gravierten Verzierungen“, würden mit der Ausführung des Dekors ihrer Oberfläche zusammenhängen.

4.4. Die übrigen Funde

Für eine bessere Durchsichtigkeit aller zugänglichen Daten müssen wir uns auch zu übrigen, fast mysteriösen Angaben kritisch äussern.

Jedwede Spur fehlt von dem „dreieckigen Krönchen, sehr schön mit Ästchen oder Zweiglein ausgelegt“. Da es einem Trödler verkauft wurde und dadurch in keine Museumssammlung gelangte, ist die einzige Angabe über ihre Form die Zeichnung auf der Seite 82 des Bandes IV in Peteras Tagebuch (Abb. 8A). Das hilft zur Klärung, warum *K. Zap (1858–1859, 191)* auf den Fund der „bronzenen Götzenfigur“ aus Buchlov in Mähren hinwies. Dieser Gegenstand war jedoch nach *K. Sklenář (1977, 23)* ein Figürchen von einem mittelalterlichen Kerzenständer.

Der einzige bekannte dreieckige Fund aus dem Milieu der LT A Gräberfelder in Böhmen ist ein Eisennagel mit einem dreispitzigen Kopf, der „an der Vorderseite ausgebaucht und mit Rillen verziert, an der Rückseite flach“ war (*Jičínský 1863, 47*). *M. Chytráček (1988, 52)* interpretiert diesen Fund als einen Achsnagel. Mit einem solchen könnte keinesfalls die Möglichkeit „mit Ästchen und Zweiglein ausgelegt“ verbunden werden. Die Praxis des Auslegens mit Ästchen und Zweiglein könnte vielleicht, aber nur aus theoretische Sicht, mit der Verzierung mit Korallenästchen verbunden werden, die in der behandelten Epoche zu den häufig verwendeten Verzierungsstechniken gehören.

Ein weiterer Fund war laut der Beschreibung von *K. Zap (1858–1859, 191)* der „Bronzedraht, der die Stürze zusammenhielt und vierkantig war und am Ende einen Bronzering befestigt hatte“. Jedoch nur nach der Beschreibung ist es schwierig, diesen Fund mit weiteren Drahtfunden mit vierkantigem Querschnitt zu verbinden. Diese sind ausserdem aus Eisen und in Böhmen sind sie aus einer ganzen Reihe von Befunden unterschiedlichen Charakters der Stufe LT A bekannt. Konkret kann ein Fund im Inventar des Grabes Tvršice 2 genannt werden, der neben einem eisernen Gürtelhaken und einem Hiebmesser auch eine eiserne Marzabotto-Fibel enthielt (*Streit 1938, 15, Taf. V/1–4*). Die Ausrüstung des Grabes VIII aus Hradiště bei Kasejovice enthielt eine jüngere Variante einer Vogelfibel mit einteiliger Konstruktion und auch eine eiserne Marzabotto-Fibel (*Soudská 1994, Abb. C3/10–16*). Ein Eisendraht mit vierkantigem Querschnitt und gleichzeitig unbekannter Funktion wurde auch im Fund aus Nezdřev festgestellt (*Filip 1951, Abb. 38*).

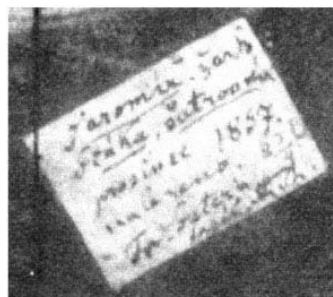
Der „Bronzekamm“ (F. Petera, Seite 91 des Bandes IV des Tagebuches) wird nirgendwo näher beschrieben und auch nicht dargestellt. Ob es sich um einen Fund ähnlich denen der hallstattzeitlichen kammartigen Anhänger handeln könnte, muss Spekulation bleiben.

5. ERWÄGUNG ÜBER DIE BEDEUTUNG DES FUNDES

Die allgemein bekannten Schwierigkeiten, die, bei der Unmöglichkeit einer Überprüfung der Fundumstände, aus der Notwendigkeit der Beantwortung der Frage nach der ursprünglichen Bedeutung des Fundes, lediglich aufgrund der erhaltenen Zusammensetzung, resultieren (*Dehn 1933, 40*), werden im Fall des Fundes aus Jaroměř durch die Unvollkommenheit der ursprünglichen Dokumentation vervielfacht. Die Mängel konstatieren wir in folgenden Angaben:

1) Funktion des Bronzegefässes: Nach *K. Zap (1858–1859, 191)* war im Gefäss angeblich nur Asche, nach F. Petera auch die Bronzescheiben (*Petera 1859, 280* – riesiges Bronzegefäss, in Stücke zerdrückt und in ihrer Asche...). Beide beschreiben also infolge

Abb. 10. Vergrößerungen der vorherigen Aufnahme mit Angaben über die Fundstelle Na Ptákách. — Obr. 10. Zvětšení předchozího snímku s údaji o nálezu na lokalitě Na Ptákách.



einer bestimmten Deduktion das Gefäß als Urne, obwohl die Menge der Asche enorm war – während auf Seite 10 und 11 im V. Band des Tagebuches Petera angibt, dass „Die Bleche und Stürze rund angeordnet, so dass das Loch, also die Geräumigkeit 3 Fuss im Umfang und 1 1/2 Fuss in die Höhe hatte, rundherum und auch darauf aschgraue Erde, 30 Bruchstücke des Bronzegefäßes lagen auf den Stürzen, etwa 30 weitere Bruchstücke unter den Stürzen“.

2) Art der Deponierung der „Bronzeschlangen“: *K. Zap (1858–1859, 191)* gibt an, die zwei „Schlangen“ aus Bronze seien neben dem Gefäß gelegen, nach *F. Petera (Tagebuch V. Band, Seite 10–11)* sind sie „rund um die Stürze“ gelegen, während nach einem weiteren Zeugnis auf Seite 81 des VI. Bandes „zwei Schlangen mit Köpfen“ so lagen, dass „eine an der linken und eine an der rechten Seite des Gefäßes“ war.

3) Die Funktion und Kombination der Scheiben: *W. Kimmig (1970–1971, 154)* und auch *W. Dehn* behandeln das Problem der Funktion ähnlicher Formen, also der Bronze-phalaren auf Grund ihrer Ausmasse, der Anzahl und Kombination. Dabei betonen sie die funktionelle Kombination der kleinen Anzahl von grossen und der grösseren Anzahl der kleinen Phalaren. Aus der Beschreibung der Fundumstände kann gefolgert werden, dass die Scheiben in Jaroměř nicht nur mit dem Draht verbunden waren, sondern auch ineinander verschachtelt lagen, und durch die Korrosion so verbunden waren, dass sie mit Gewalt getrennt werden mussten (*Petera 1859, 280*). Demnach kann angenommen werden, dass es sich um Gegenstände handelte, die nicht nur gleiche Abmessungen, sondern auch eine gleiche Form hatten. Aus den beiden oben angeführten Umständen und aus der Tatsache, dass eine identische Form und Verzierung auch die übrigen bekannten Scheiben aus Jaroměř aufweisen – die Scheibe in Lehmanns Ensemble (*Lehmann s. d.*) und die Scheibe im Berliner Museum (*Dehn 1966*), resultieren die Zweifel über die Charakterisierung der Scheiben aus Jaroměř als Bestandteile eines Grabes mit Pferdegeschirr. Wenn alle die gleiche Form hatten, traten sie demnach nicht in Kombination mit kleineren Phalaren auf, wie es bei Pferdegeschirr in aristokratisch ausgestatteten Wagengräbern aus der jüngeren Hallstatt- und aus dem Beginn der Latènezeit üblich ist.

Die zitierte detaillierte Übersicht über scheibenartige Zierstücke von *W. Kimmig* umfasst nicht nur die Zierteile von Geschirrgarnituren, sondern auch Zierelemente, die mit festlichen Gewändern oder Rüstungen benutzt wurden (Brustpanzer, Schilde). Schon aus diesem Grund ist die Ansicht *J. E. Vocels* interessant, der kurz nach dem Fund die Skala der Erwägungen hinsichtlich der ursprünglichen Funktion der Funde aus Jaroměř um die Kategorie der Brustpanzer (*Vocel 1859, 371*) oder die der Brustverzierungssphären er-

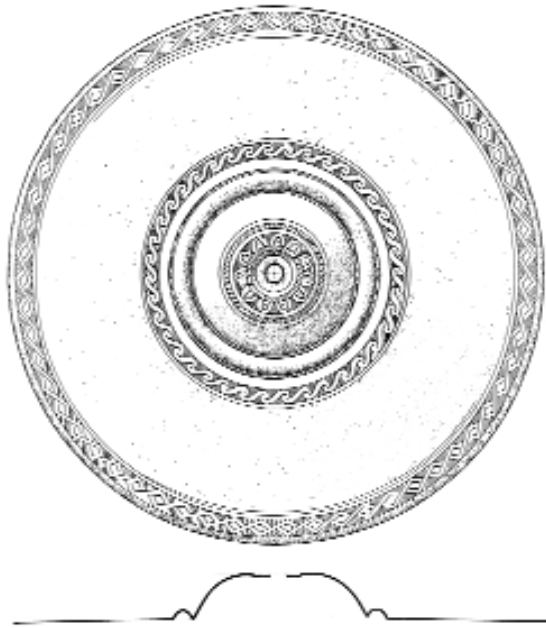


Abb. 11. Bronzescheibe in der Sammlung des Museums für Vor- und Frühgeschichte Berlin, Inv. Nr. St.M.II 9478. — Obr. 11. Bronzový disk uložený ve sbírce Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin, inv. č. St. M. II 9478.

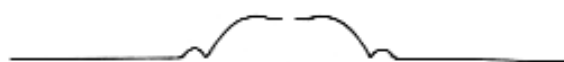
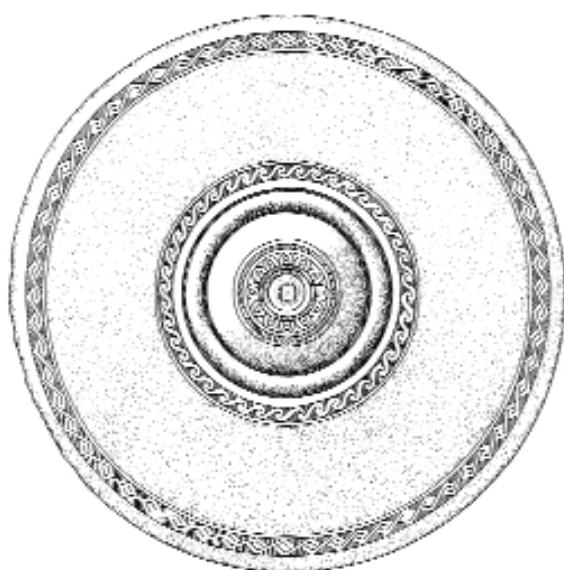
weiterte (Vocel 1868, 54). Auch die oben zitierten Prototypen aus dem etruskischen Milieu weisen eindeutig auf eine Funktion als Teile eines Panzer hin. Ihre Bekanntheit in Mitteleuropa belegt eine Reihe von Formen, die eine lange Entwicklung bereits seit der Bronzezeit (Kytlicová 1988) erlebt hatten. In diesem Sinne kann die Meinung J. E. Vocels weiterhin als zutreffend gelten.

4) Die Art der Deponierung der Scheiben: Nach Peteras Tagebuch (Band IV. S. 79) waren die Scheiben nicht nur mit Draht verbunden, sondern „schön waren sie in dem Kessel aufeinander geordnet“. Diese Angabe wurde auch in Peteras Artikel (1859, 280) mit der suggestiven Beschreibung übernommen, dass „zwölf Stürze aufeinander geordnet, in der Mitte nabelartig gewölbt und mit den Wölbungen so aneinander liegend, dass Václav Bek, der Tagelöhner, gewaltsam sie auseinander reißen musste“, obwohl F. Petera auf Seite 11 des V. Bandes seines Tagebuches die Fundsituation so beschreibt, dass die „Bleche (d. h. Bruchstücke des Gefässes) und die Stürze rundherum angeordnet waren.“

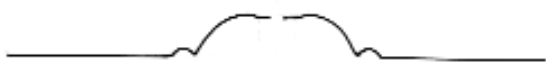
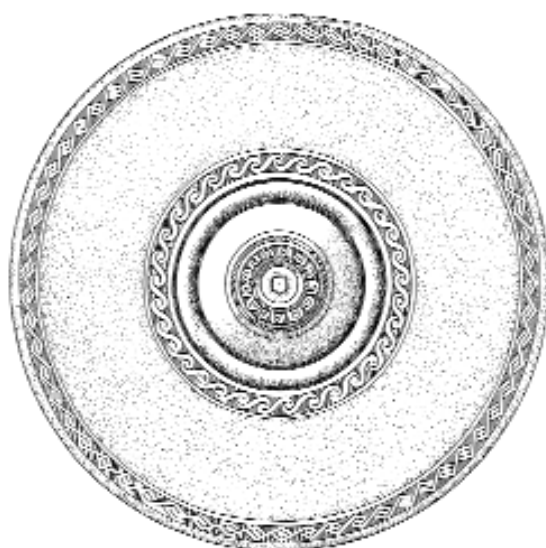
Alle angeführten Angaben stellen somit den Charakter der Bronzescheiben als Teil einer Grabausstattung eher in Frage. Respektiert man diese Umstände und die Tatsache, dass für die Latènezeit eine ganze Reihe von Funden bekannt ist, die Serien von mit Drähten verbundenen Bronzescheiben in einem anderen Kontext beinhalten als Gräberfelder, dann muss auch ein anderer Charakter der Fundsituation, als es die Gräber mit dem Pferdegeschirr sind, erwogen werden. Die zur Verfügung stehenden Angaben deuten eher auf ein Hortfund hin.

G. Kurz (1995) hat zahlreiche Dokumentationen von Hortfunden gesammelt, die vom Ende der Hallstatt- über die Frühlatène- bis in die Spätlatènezeit Serien von Bronzescheiben oder phalarenartige Zierscheiben enthielten. Im Depot aus Langenhain im Taunus gibt

Abb. 12. Bronzescheiben in der Sammlung des Nationalmuseums in Prag: A – Inv. Nr. 399612, B – Inv. Nr. 399313.
– Obr. 12. Bronzové disky ve sbírce Národního muzea Praha: A – inv. č. 399612, B – inv. č. 399313.



A



B

es Dutzende von Bronzescheiben, verziert mit durchbrochenem Dekor im lokalen Frühlatènestil, mit Eisendraht in Pakete gebunden. Daneben finden wir im Hortfund aus Langenhain die nächstliegenden Analogien zur Form der Scheiben mit waagrechtem Rand- und ausgebauchtem Mittelteil, also mit identischem Profil und praktisch identischen Abmessungen (*Ritterling 1907*, 248, Taf. I/1–2, II/13 a–b). Interessant ist auch die Langenhainer Fundsituation – der Hortfund mit Bronzescheiben wurde an einer erhöhten Stelle mit Grabhügeln der Bronze- und Hallstattzeit gefunden. Die Fundstelle befindet sich cca 60 m von einem urzeitlichen und römischen Verkehrsweg entfernt (*Ritterling 1907*, 245 ff.).

Die Praxis der Aufbewahrung von Serien von Bronzephaleren in Hortfundes ausserhalb von Gräbern ist sogar noch in der Spätlatènezeit bekannt, wovon ein Hortfund mit 12 Bronzephaleren aus Manching (*Kurz 1995*, 37 ff.) zeugt.

6. ABSCHLIESSENDE ÜBERLEGUNGEN

Wenn wir die Gesamtsituation an der Fundstelle aus der Sicht der gegenwärtigen Forschung interpretieren und auch die archivarischen Angaben einziehen, gelangen wir zur folgenden zeitlichen Einordnung der Funde:

1) Nach den Funden der Keramik, die bereits L. Šnajdr aus der Wand der damals noch existierenden Kiesgrube gewann (Museum in Hradec Králové, Inv. Nr. 15004–8; hier Abb. 3A), wurde an der Stelle der Anhöhe „Na Ptákách“ zunächst eine Siedlung der Schlesisch–Platenitzer Kultur der Stufe H D1 gegründet. Die neuesten Ausgrabungen von V. Vokolek zeigen auch, dass in enger Nachbarschaft zur untersuchten Fundstelle am Südrand der Stadt weitere Belege eine starken Besiedlung in den Stufen H D1 und H D2 vorhanden sind.

2) In der Stufe H D3 entstand an dieser Stelle ein Gräberfeld, das mit 15 Grabhügeln aufweist und bereits von F. Petera Rohoznický untersucht wurde. Die Ergebnisse neuer Untersuchungen Schlesisch–Platenitzer Gräberfelder führen zu dem Schluss, dass seit der Stufe H C Grabhügel mit reichem Inventar auftraten, deren aristokratisches Niveau sogar Reitergräber einschließt (*Vokolek 1999*, 17–18). Wie Bestandteil eines reich ausgestatteten Grabes der Hallstattzeit kann das Bronzegefäss – mit grösster Wahrscheinlichkeit eine Bronzesitula mit tordierten Henkeln interpretiert werden. Mit dem Horizont dieser reichen Gräber können wir auch ältere Funde aus der Sammlung von S. Berger, deponiert in Nationalmuseum Prag, verbinden: eine bronzene Certosafibel, ein Paar Bronzeplastiken mit betonten Geschlechtsorganen (Inv. Nr. 105613) und Bronzearmreifen mit flachen Knoten (Inv. Nr. 989A–990A).

3) Mit dem nachfolgenden Zeithorizont hängt das Ensemble der ursprünglich 12 Bronzescheiben zusammen, die mit Draht verbunden und im Bereich des Hügelgräberfeldes deponiert waren. Alle oben angedeuteten Zusammenhänge zeigen, dass es sich um ein Hortfund – sei es mit Handels- oder mit Ritualcharakter – handelt, das frühestens an das Ende der Stufe LT A zu datieren ist.

Alles zeugt demnach davon, dass in der Nähe des Zusammenflusses von Elbe und Metuje, an der Stelle der heutigen Stadt Jaroměř, in der späten Hallstattzeit eine wichtige Siedlungsagglomeration an einem Handelsweg an der Grenze zwischen West- und Ost-

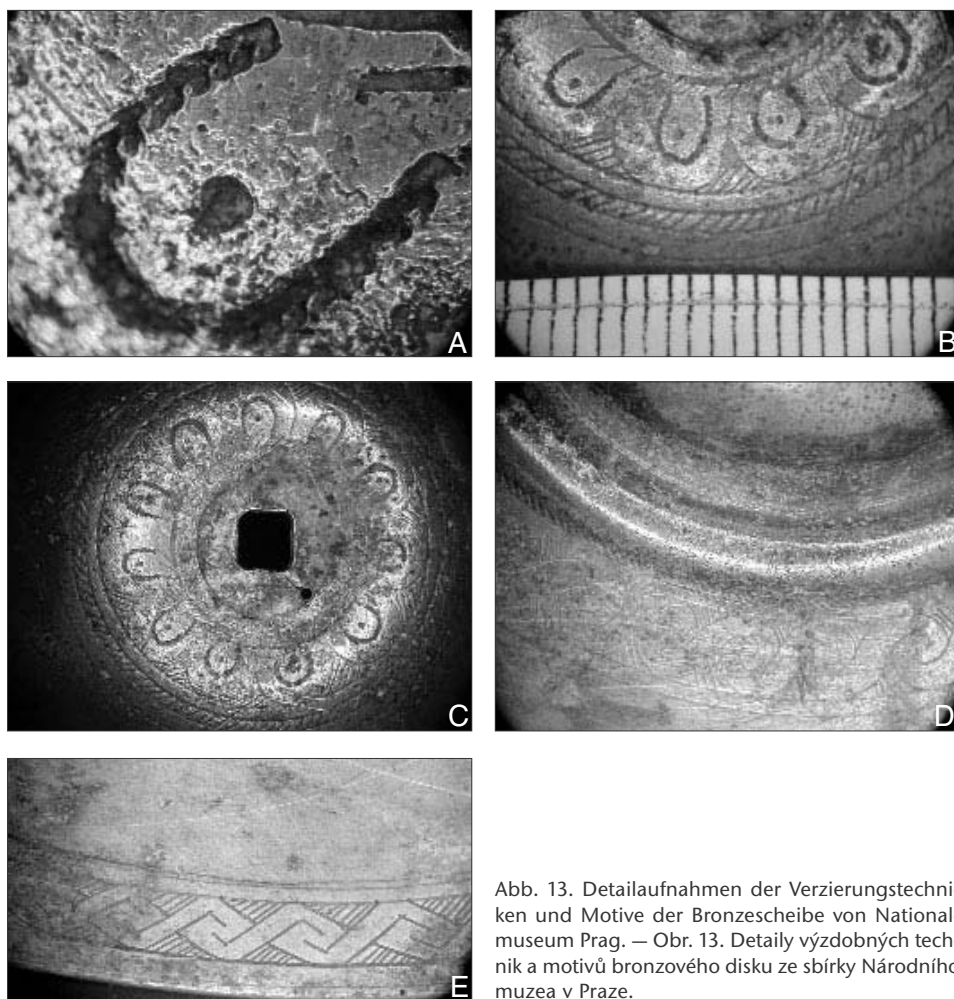


Abb. 13. Detailaufnahmen der Verzierungstechniken und Motive der Bronzescheibe von Nationalmuseum Prag. — Obr. 13. Detaily výzdobných technik a motivů bronzového disku ze sbírky Národního muzea v Praze.

hallstattkreis entstand. Diese bestand auch in der Stufe LT A fort. Hier trafen sich offensichtlich Handelsinteressen. Die materiellen Verhältnisse der entstehenden Aristokratie erlaubten auch den Import des oben behandelten Bronzegefäßes, das offensichtlich aus dem südalpinen Raum kam. Mit der traditionellen Benutzung dieses Verbindungsweges mindestens seit der Hallstattzeit kann auch der Fund der Bronzefibel italienischer Provenienz verbunden werden, den *J. Schráníl* (1928, Tab. XLI/16) anführt. Diese Umstände erklären auch den beschriebene jüngere Hortfund mit verzierten Bronzescheiben vom Ende der Stufe LT A, die wir eher für Bestandteile eines Panzers halten. Interessant ist, dass sich gerade auf der Achse, die Norditalien mit Böhmen (mit dem Fund aus Jaroměř im nordöstlichen Teil des Landes) verbindet, im Bereich des heutigen Österreich, ähnlich häufige Verwendungen identischer Verzierungselemente finden lassen (Hallstatt 994, Oberndorf/Ebene), deren Prototypen *O.–H. Frey* (1995, 211) gerade im Gebiet der südöstlichen Si-

tulenkunst lokalisiert. Die Scheiben aus Jaroměř sind mit den beiden dort gängigen Flechtband-Typen (das am Rande eckige und das S-förmige), die O.–H. Frey anführt, verziert.

4) Die Erwähnungen der Präsenz von Ziegel- und Glasstücken u. a., die nur die Fundsituation verdunkeln, verbinden wir mit den häufigen Funden von Feldziegeleien, die am Ort und Stelle im Verlauf des Aufbaus der Festung Ples (später Josefov), die diese alte strategische Kommunikation kontrollierte, am Ende des 18. Jahrhunderts gebaut wurden.

Deutsch von *H. Marxová*

LITERATUR

- Baštecká, L. 1995:* Dokument české terénní archeologie na Jaroměřsku z r. 1858, *Stopami dějin Náchod-ska* 1, 133–155.
- Böhm, J. 1941:* Kronika objeveného věku. Praha.
- Dauvois, M. 1990:* Le tumulus de La Ronce. Sépulture princière de La Tène à Saint-Geneviève-des Bois (Loiret), *Revue archéologique de l'Est et du Centre Est* X, 177–203.
- Dehn, W. 1933:* Ein Händlerfund der frühen Latènezeit aus Sefferweich, *Trierer Zeitschrift* 8, 35–43.
- 1966: Eine böhmische Zierscheibe der Frühlatènezeit in Berlin, *Sborník NM – Historie* 20, 137–148.
- Duška, J. 1898:* Nález předhistorické v kraji královéhradeckém. Hradec Králové.
- Filip, J. 1936–1937:* Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha.
- 1951: Laténské žárové hroby v Nezdřevsi u Kasejovic – Sépulture à incinération datée de Hallstatt – La Tène à Nezdřev près de Blatná, Bohême méridionale, *Archeologické rozhledy* 3, 36–37, 47, 94.
- Frey, O.–H. 1996:* Bemerkungen zu einigen Fundstücken der Frühlatènezeit aus Niederösterreich, in: *Die Kelten in den Alpen und an der Donau, Akten des Internationales Symposiums St. Pölten 1992*, Budapest – Wien, 193–215.
- Geiger, A. 1994:* Treibverzierte Bronzerundschilder der italischen Eisenzeit aus Italien und Griechenland. *Prähistorische Bronzefunde III/1*. Stuttgart.
- Grbič, M. 1926–1927:* Předřímské bronzové nádoby na území Československé republiky, *Památky archeologické* 35, 370–387.
- Hencken, H. 1968:* Tarquinia, Villanovans and Early Etruscans. *Peabody Museum Bull. No. 23, Vol. I–II*. Cambridge Mass.
- Hlavatý, J. 1868:* *Archaeologické sbírky v museum království Českého v Praze*. Praha.
- Chytráček, M. 1888:* Le char à deux roues en Bohême, *Etudes celtiques* XXV, 74–139.
- Jičínský, K. 1863:* Zpráva o archeologickém nálezu v Hořovicích u Petersburka v okrese Jesenickém v Čechách, *Památky archaeologické a místopisné* 5, 368–371.
- Kimmig, W. 1970–1971:* Zu einer verzierten Latène-Schmuckscheibe von Stedebergen, Kr. Verden/Aller, 51.–52. *Ber. RGK*, 147–175.
- Krolmus, V. 1858:* *Archaeologická cesta Váceslava Krolmusa patratele starožitností českých v Jaroměři, Smiřicích, Smiřičkách, na Králohradci a na Libčanech v červnu a červenci r. 1858*, Manuskript im Archiv des Nationalmuseums in Prag, Karton 3, Nr. 275, 1–27.
- Kromer, K. 1959:* *Das Gräberfeld von Hallstatt*. Firenze.
- Kruta, V. 1975:* *L'art celtique en Bohême*. Paris.
- 1978: Le casque d'Amfreville-sous-les-Monts (Eure) et quelques problèmes de l'art celtique du IVe siècle avant notre ère, *Etudes celtiques* XV, 405–424.
- Kytlicová, O. 1988:* K sociální struktuře kultury popelnicových polí – Zur sozialen Struktur der Urnenfelderkultur, *Památky archeologické* 79, 342–389.
- Kurz, G. 1995:* *Keltische Hort- und Gewässerfunde in Mitteleuropa. Deponierungen der Latènezeit*. Stuttgart.
- Lehmann, N. s. d.:* *Monumenta populorum varia*. Manuskript im Archiv des Nationalmuseums Prag.
- Megaw, R. – Megaw, J. V. S. 1989:* *Celtic Art. From its beginnings to the Book of Kells*. London.
- Petera Rohoznický, F. 1858:* *Deník (Tagebuch)*, Manuskript im Literararchiv Památník národního písemnictví in Prag.
- 1859: *Archaeologické zprávy z Jaroměři od r. 1858*, *Památky archaeologické a místopisné* 3, 277–283.

- Ritterling, E. 1907: Ein Bronzedepotfund aus dem Taunus, *Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung* 37, 245–257.
- Schmidt, H. 1909: Zur Technik und Ornamentik vorgeschichtlicher Metallarbeiten, *Prähistorische Zeitschrift* 1, 421–426.
- Schneider, L. 1910: Böhmen, *Prähistorische Zeitschrift* 2, 414–415.
- Schránil, J. 1928: *Vorgechichte Böhmens und Mährens*. Berlin – Leipzig.
- Sklenář, K. 1977: *Slepé uličky archeologie*. Praha.
- 1992: *Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870*. Praha.
- Soudská, E. 1994: *Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen – Počátky keltské civilizace v Čechách*. Praha.
- Šnajdr, L. 1891: *Počátkové předhistorického místopisu země České a některé úvahy odtud vycházející*. Pardubice.
- Streit, C. 1938: *Saazer Latènefund*. Prag.
- Valentová, J. – Sankot, P. 2001: *Nález časně laténských spony v Kutné Hoře – Karlově*, in: *Sborník k jubileu prof. M. Buchvaldka*, im Druck.
- Vergeer, S. 1995: *De Vix à Weiskirchen. La transformation des rites funéraires aristocratiques en Gaule du Nord et de l'Est au Ve siècle avant J.-C.*, *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité* T. 107, 335–458.
- Vocel, J. E. 1868: *Pravěk země České*. Praha.
- Vokolek, V. 1999: *Východočeská halštatská pohřebiště – The Hallstatt period cemeteries in Eastern Bohemia*. Pardubice.
- Wocel, J. E. 1859: *Zpráva o schůzkách archeologického sboru Musea kr. Českého 29.10.1859, Památky archeologické a místopisné* 3, 371–372.
- Zap, K. 1858–1859: *Zprávy o schůzkách archeologického sboru Musea kr. Českého, Památky archeologické a místopisné* 3, 189–192.

NOVÝ POHLED NA ČASNĚ LATÉNSKÝ NÁLEZ Z JAROMĚŘE

Výsledky dosavadního archeologického bádání i zhodnocení archívních podkladů umožňují nové kritické posouzení neobvyklého nálezu 12 bronzových časně laténských disků v Jaroměři. Vše nasvědčuje tomu, že v blízkosti soutoku Labe s Metují, na místě dnešního města Jaroměř, byla v pozdní době halštatské důležitá sídelní aglomerace, ve spojení s obchodní stezkou na předělu západního a východního halštatského okruhu. Ta přetrvávala i v časně době laténské. Spojovaly se zde zřejmě obchodní zájmy a hmotné poměry vznikající aristokracie dovolily i import výše pojednané bronzové halštatské nádoby, pocházející zřejmě ze severoitalského prostoru. S tradičním provozováním této komunikace nejméně od doby halštatské lze spojit i další nález, konkrétně nález bronzové spony italské proveniencí, uváděné *J. Schránilem* (1928, Tab. XLI/16). Tyto okolnosti vysvětlují i výskyt mladšího depotu bronzových disků, které autoři považují, na rozdíl od některých badatelů, za součást pancíře, a které byly vyrobeny v domácím prostředí v závěru stupně LT A. Méně pochopitelné zmínky o přítomnosti novodobých nálezů – kusů cihel, skla a podobně, zatemňující původní nálezuovou situaci, pak spojují s častými nálezy polních cihel, budovaných v průběhu výstavby josefovské pevnosti, ovládající tuto strategickou komunikaci od konce 18. století.

K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeří

Zu Topographie, Entwicklung und Strukturen einer älteren frühmittelalterlichen (6.–9. Jh.) Besiedlung von Šembera Gebiet

Josef Bubeník

Území Pošembeří náleží vzhledem k dosavadní úrovni jeho zkoumání k nevhodnějším pro studium problematiky osídlení 6.–9. stol. Při jejím sledování vychází autor krom kritického hodnocení stavu bádání (1.) z přehledu nalezišť (2.). Na tomto základě diskutuje jednak o jejich problematice (3.1.), jednak o vývoji a strukturách osídlení zkoumaného mikroregionu na pozadí osídlení východní části středních Čech s pokusem o historizující výklad (3.2.).

střední Čechy – raný středověk – Českobrodsko – struktura osídlení

ON THE TOPOGRAPHY, DEVELOPMENT AND STRUCTURE OF THE EARLY (6th–9th CENTURY) MEDIEVAL SETTLEMENT AT POŠEMBEŘÍ. The area around Pošembeří is, given the level of prior research here, among the most propitious for the study of problems associated with settlement in the 6th–9th centuries A.D. In tracing these, the author moves from an evaluation of the present state of research (1.) to an overview of the sites (2.). On this level, he discusses both the associated problem areas (3.1.), and the development and structure of the microregion under consideration, against the background of settlement in the eastern part of Central Bohemia, with an attempt at its historical explication (3.2.).

Central Bohemia – early Middle Ages – Český Brod region – settlement structure

1. ÚVOD

Z hlediska archeologické periodizace tu pracujeme s nalezišti časně slovanskými v užším pojetí (nálezy pražského typu; Zemanův první horizont; RS 1; 6. stol.; *Bubeník 1994*, 55 sq., s lit.), nalezišti starohradištního období (RS 2; 7.–8. stol.) a nalezišti s nálezy staršího středohradištního období (RS 3; 8/9. stol. – cca poč. 2. pol. 9. stol.; *Bubeník 1997a*, 5, s lit.), tedy i s oběma fázemi tzv. klučovského horizontu (naposledy *Kudrnáč 1990*, 372, s lit.; *Bubeník 1998a*). Protože příspěvek vychází většinou pouze z literatury a jen zčásti ze znalosti nálezů samých, nemůže se přesněji vyjádřit k vývoji hmotné kultury, především keramiky. Není to ostatně ani jeho cílem.

Pošembeřím tu míníme povodí říčky Šembery a jejích přítoků Bušince, Jalového potoka a Bylanky, pramenících v severních částech Středočeské pahorkatiny (Jevanská pahorkatina, Černokostecká pahorkatina) a protékajících jimi, dále Bylanskou pahorkatinou Českobrodské tabule a na severovýchodě – při dnešním soutoku Šembery s Výrovkou – i částí Sadské roviny, a to ve směru od jihozápadu k severovýchodu (*Demek a kol. 1987*, passim; *Vlček a kol. 1984*, 24, 39, 266). V rámci širšího vymezení, především z hlediska praktického, si všímáme i horního povodí Kounického potoka, přítoku Týneckého potoka.

Jde o jádro dnešního Českobrodsko. Krajinný ráz je tu dán rozhraním Středočeské pahorkatiny na jihu, s nadmořskými výškami pohybujícími se okolo 300–400 m, a jižními okraji Polabí na severu, s nadmořskými výškami klesajícími od 300 m až pod 200 m. Šembera pramení ve výšce 415 m n. m. a ústí dnes ve výšce 182 m n. m. Území poklesá v podstatě stupňovitě od jihu k severu. Jeho jádru, střednímu a dolnímu Pošembeří, věnoval detailní pozornost z hlediska osídlení i jeho přírodních podmínek – včetně snahy o jejich pravděpodobnou rekonstrukci v dřívějším období, zejména v okolí Klučova, Kounic a Poříčan – J. Kudrnáč ve spolupráci se Z. Dohnalem (*Kudrnáč 1961a*, 611; *1970*, 11–19, obr. 2, s lit.; *1984a*, 280–284), dále V. Čtverák (*1997*, passim) a částečně i J. Rulf (*1983*, passim, zvl. 45–48). V další, úvodní, rámcové charakteristice přírodních poměrů vycházíme proto především z jimi publikovaných údajů a jejich pozorování. K podrobnostem přihlédneme při charakteristice lokalit a diskusi o nich i o osídlení.

Kromě útvarů granitoidů středočeského plutonu na jihozápadě v Jevanské pahorkatině (*Demek a kol. 1987*, 246) vytvářejí geologický základ sledovaného území permokarbonské usazeniny a při severovýchodním okraji území ostrovy křídového útvaru, překryté pleistocénními sedimenty souvisejícími s terasami Labe, a v depresích i náplavech usazeniny holocénní. Západně od Poříčan a jižně od silnice Poříčany–Kounice tvoří podloží kontaktně metamorfované algonkium. Sedimenty z období permokarbonské a zejména křídý hrají významnou roli v hydrologických podmínkách kraje (*Čtverák 1997*, passim; cf. *Krásný ed. 1981*).

Půdním substrátem jsou ponejvíce spraše a sprašové hlíny a na nich černozemě a hnědé půdy, v údolích půdy alluviální. Klimaticky jde dnes o oblast teplou a mírně suchou. Její hydrologickou osou je říčka Šembera pramenící u Jevan a ústící dnes u Zvěřínku do Výrovky. Plocha povodí činí 190 km² a délka toku 28,1 km. Dnešní podoba jejího středního a dolního toku je výsledkem nejen přírodní, ale i mnohasetleté lidské činnosti. Původně byla přímým levostranným přítokem Labe, do něhož nejspíše vtékala v okolí dnešní Sadské (*Čtverák 1997*, 9, s lit.). Jak ukazuje ještě první vojenské (tzv. josefské) mapování (z roku 1781; sekce 109; SUA Praha), lze zejména při dolním toku Šembery počítat v historickém období s rozlehlou nivou a mimo dnešní přítoky též s drobnými zaniklými či příležitostnými vodotečemi, krátkými svahovými přítoky a prameništi. Ty se utvářely právě v nejnižších propustných vrstvách nad nepropustnými podkladovými vrstvami starších geologických útvarů (permokarbonské a křídý) a mohly v sušších obdobích i zanikat. Charakter krajiny zde potom formují dva základní znaky, údolí (především Šembery) a návrší nad nimi. Vytvářejí se tak údolí, svahy a nad nimi plošiny na návrších. Dle rekonstrukčních geobotanických map porostů tu lze počítat s dubohabrovými háji, šípákovými doubravami a olšovými luhy. Zastoupeny jsou též kyselé doubravy. Největší část zaujímá svaz dubových habřin a ostrovy šípákových a kyselých doubrav. Rozbory nálezů uhlíků a ostatních ekofaktů z Klučova a dalších lokalit s tím nejsou v rozporu (*Kudrnáč 1970*, 14 sq.; *1984a*, 280–284; *Čtverák – Kudrnáč 1987*, 389; *Čtverák 1997*, 11). Jádro oblasti patří ke starému, od pravěku téměř nepřetržitě osídlenému území Čech.

Především díky úsilí J. Kudrnáče, počínajícímu již v roce 1947 a navazujícímu na starší bádání (*Kudrnáč 1963*, 176; *1975*, 27, obojí s lit.), jde dnes o sub- či mikroregion velmi dobře (úměrně; cf. *Rulf 1983*, 44) archeologicky prozkoumaný. Nikdy však zde nebyla prováděna ve větším rozsahu moderní systematická povrchová prospekce, tím méně metodou analytických sběrů (cf. *Neustupný – Venclová 1996*; *Neustupný ed. 1998*; *Kuna 1998*). Archeologické údaje pocházejí z průzkumů a výzkumů různého charakteru, v neposlední řadě systematických, ale i z dřívějších či novějších náhodných nálezů při různých zásazích do terénu. Zdaleka nebyly též publikovány vyčerpávajícím způsobem ani všechny dostupné starší nálezy, jako např. ze severozápadních Čech (*Zápotocký 1965*; *1977*; *1978*; *Bubeník 1988a*; *Klápště 1988a*), což vše může obraz osídlení ještě zkreslovat. Zabýval se jím postupně v několika studiích, článcích i v rámci knihy o Klučově J. Kudrnáč (*1961a*, 611; *1963*, 176–186, obr. 16; *1970*, 168–180; *1986*) a vše potom naposledy shrnul pro časopis Historická demografie (*Kudrnáč 1987*), kde stručně srovnává vývoj osídlení na Pražsku a Českobrodsku. Na Českobrodsku jsou naleziště s pražským typem obvykle v blízkosti vodních toků v rovině nebo na mírných vyvýšeninách. Výjimkou jsou tu stejně jako jinde

v Čechách z této doby sídliště na strategicky výhodných návrších, na nichž v dobách předchozích nebo následných byla budována opevněná sídla (cf. *Bubeník 1998b*, 132, obr. 1, s lit.). V tomto kraji se jedná o polohu „Staré (Pusté) Zámky“ u Doubravčic. Již v té době byla drobná seskupení osídlení, související s přírodními podmínkami a zaujímající určité přírodní celky, též celky hospodářskými. V polovině 8. či na sklonku 7. století tu dochází k mohutnému populačnímu rozvoji, přibývání sídlišť a budování hradišť. Otázkou zůstává, zda je to způsobeno přirozeným vzrůstem počtu obyvatelstva, nebo příchodem nové slovanské vlny z Podunají. Do druhé poloviny 7. století klade J. Kudrnáč sídliště u Kšel. Oproti čtyřem až pěti polohám s nálezy pražského typu, u nichž žádná dle něho neprokazuje početné a dlouhodobé osídlení, jsou z období klučovského horizontu čtyři hradiště a dvanáct vesnických sídlišť. Ne všechna vesnická sídliště zanikla současně s hradišti. Čtyři z nich měla mít přitom i vojenský význam, neboť se rozprostírala na návrších vhodných k obraně. Hradiště jsou od sebe vzdálena 4,5–5 km. Podnětem k jejich zakládání jsou J. Kudrnáčovi válečná střetnutí mezi sousedními oblastmi s houstnoucím osídlením. Hradiště byla trvale osídlena. J. Kudrnáč se pokouší o odhady počtu obyvatelstva všech typů sídlišť, včetně oněch vojensky významných na návrších. Soudí, že rozdílná poloha sídlišť zřejmě ovlivňovala společenskou diferenciaci spjatou s funkcí, která se uplatňovala především ve vojenství a postupně i v ostatních složkách tehdejšího života. Prvé místo měli zaujímat bojovníci se svými rodinami, žijící v centrálních částech hradišť, druhé obyvatelé předhradí, třetí usedlíci z výšinných vesnic a čtvrté z údolních rovinných osad. Hradiště a jejich předhradí jsou přitom rozsáhlejší než výšinná a rovinná sídliště. Osídlení tu kolem poloviny 9. století zaniká požárem, jak na hradištích, tak sídlišťích, a není již obnovováno. Pouze 12 km na východ odtud (právě v té době; k tomu cf. *Sláma 1992a*, 172, 175; *Bubeník 1998a*, 262 sqq.) vzrůstá zalidnění kouřimského hradiště, které je rozšiřováno a jeho opevnění zesilováno. Podobný vývoj dle J. Kudrnáče patrně probíhal i na dalších hradištích Kouřimska. Zánik hradišť a sídlišť v Pošembeří v tomto období však přesto stále spojuje (cf. *Kudrnáč 1960a*) s postupným šířením moci přemyslovských knížat do východních Čech. Poslední poznámky k problematice potom doplňuje při publikaci nových nálezů z okolí tismického hradiště, kde opět odlišuje výšinná vesnická sídliště a sídliště v údolí říčky a jejich přítoků (*Kudrnáč 1990*).

Nejnověji věnuje pozornost osídlení části tohoto území v okolí Poříčan na dolním toku Šembery V. Čtverák (1997). Po důkladném rozboru přírodních poměrů a pokusu o rekonstrukci staršího stavu místního přírodního prostředí reviduje všechny archeologické nálezy z katastru i narušené polohy bez nálezů a hodnotí sídelní struktury jednotlivých období. Konstatuje zejména, že většina archeologických situací je zde lokalizována na vyvýšeniny tvořené labskými terasami. Tyto polohy jsou jádry přirozených sídelních areálů se znaky víceméně společnými pro všechna období. Náleží k nim dostatek kvalitní vody z pramenišť na svazích či přímo na ploše sídlišť. V tom jsou nezávislá na toku Šembery. V bezprostředním okolí takových jader je dostatek všestranně zemědělsky využitelné půdy. Obdobně v něm nalézájí také základnu pro další hospodářské činnosti a mají možnost využívat část nivy i toku Šembery. Jsou přitom polykulturní. Při konkrétním vyjádření k raně středověkému osídlení však V. Čtverák usuzuje na jeho rozdíl od veškerého osídlení předchozího a v podstatě v souladu se závěry J. Kudrnáče je spojuje s možnou koncentrací či postupným přemísťováním obyvatelstva za účelem obranným a tím i politickým.

2. PŘEHLED NALEZIŠŤ¹

1. Bylany, o. Chrášťany, okr. Kolín, „Okrouhlík“, ZM 10 13–13–24, koor. 379:125, 365:127, 361:116, 371:100, 384:98, 394:106; ostrožnovitá plošina v meandru Bylanky, převýšení nad ní 25–30 m, 254,3 m n. m.; jámy, kostrové hroby, keramika; RS 2; NM inv. č. 2594–2600; *Kudrnáč 1970*, 176 sq., s lit.; *Bubeník 1997a*, 11, s lit.

2. Bylany, o. Chrášťany, okr. Kolín, „V zabitých dolech“ (?), patrně kolem bodu ZM 10 13–13–24, koor. 288:085; plató návrší s mírným sklonem k severu až severovýchodu, převýšení kolem 27,5 m nad Šem-

¹ K pojmu cf. *Smrč 1994*, 346.

- berou, kolem 262,5 m n. m.; náhodný nález nádoby; RS 3; M Český Brod, inv. č. 2527; *Kudrnáč 1970*, 177, obr. 90: 2, tab. LXIV, 7, s lit.
3. Český Brod, okr. Kolín, staveniště plynárny; zřejmě okolí bodu ZM 10 13–13–24, koor. 024:353; při úpatí svahu se sklonem k jihojihozápadu, mezi vrstevnicemi 214–216 m n. m., dnes cca 625 m východně od pramene potoka tekoucího k severozápadu, 750 m od toku Šembery, zhruba na výškové úrovni prameniště potoka, asi 4–6 m nad tokem Šembery; náhodný nález nádoby; RS 1; M Český Brod, inv. č. 2540; *Kudrnáč 1963*, 182; *1970*, 178, tab. LXIV, 5.
4. Český Brod, okr. Kolín, západní okraj, kat. č. 202, patrně kolem bodu ZM 10 13–13–23, koor. 406:276, severní až severovýchodní svah návrší v převýšení 20–22 m nad Šemberou, kol 238–240 m n. m.; náhodný nález keramiky; RS 2 (?); M Český Brod inv. č. 2538; *Kudrnáč 1970*, 176, obr. 90: 1; *Bubeník 1997a*, 14, s lit.
5. Český Brod, okr. Kolín, „U studánky“, jihozápadně od kat. č. 202, patrně kolem bodu ZM 10 13–13–23, koor. 378:240; na jih až jihovýchod orientovaný svah návrší nad příležitostnou boční vodotečí s prameništěm v poloze „U kamenné studánky“, v převýšení 2–4 m nad prameništěm a 12–14 m nad Šemberou, kolem 233 m n. m.; náhodný nález keramiky; RS 3; M Český Brod; *Kudrnáč s. d.*, 10; *1970*, 176, obr. 90: 2; *Bubeník 1997a*, 14, s lit.
6. Český Brod, okr. Kolín, místní část Chouranice, kat. č. 480, poblíže bývalé Weidenhöferovy cihelny, ZM 10 13–13–23, koor. 405:178; jižně od soutoku Šembery s Bušincem, západně od Podvinečného rybníka, ostrožnovitá vyvýšenina nad jejich soutokem, převýšení 8 m nad Bušincem, 8–10 m nad Šemberou; 232 m n. m.; náhodné nálezy, povrchový sběr, půdní vrty, keramika; RS 1, RS 2, RS 3; M Český Brod; *Kudrnáč 1981a*; *1982*; *1987a*; *1970*, 178; *Bubeník 1997a*, 14, s lit.
7. Český Brod, okr. Kolín, místní část Chouranice, patrně někde v okolí bodu ZM 10 12–13–23, koor. 468:208, při vrstevnici 220 m n. m., na svahu k severu, asi 100 m od soutoku Šembery s Bušincem, převýšení kolem 2–4 m; lahvovité nádoby; RS 2 nebo RS 3; kostrové hroby; M Český Brod inv. č. 2529, 2531; *Kudrnáč 1970*, 183, tab. LXIV, 6; *Profantová 1998a*, 121–122.
8. Doubravčice, o. Kozojedy, okr. Kolín, „Staré (Pusté) Zámky“, ZM 10 13–31–03, koor. 100:019; ostrožna se sklonem od jihu k severu; převýšení nad Šemberou 39 m; 339 m n. m.; vrstva, pozůstatky fortifikace, sídlištní objekty; RS 1 – výšinné sídliště, RS 2 – hradiště; NM, M Český Brod; *Kudrnáč 1967*; *1981b*, s lit.; *1985a*, 110–114; *Bubeník 1997a*, 16–17 s lit.; *Profantová 1997*; *1998b*.
9. Doubravčice, o. Kozojedy, okr. Kolín, „Staré (Pusté) Zámky“, okolí bodu ZM 10 13–31–08, koor. 101:370, plató před jižním okrajem ostrožny, vně nízkého vnějšího valu hradiště; převýšení nad Šemberou 24–28 m, blíže kóty 350 m n. m.; jámy; RS 2; rovinné sídliště v předpolí hradiště; NM, M Český Brod; *Kudrnáč 1981b*, 259; *1985a*, 111–112; *Profantová 1997*, 183, obr. 1, s lit.; *1998b*, 360 sq., 363, Abb. 1.
10. Klučov, okr. Kolín, „Na skále“, „Na ptáčku“, „Na háji“, ZM 10 13–13–19, koor. 1:400, 1:190; ostrožnovitě návrší nad Šemberou; převýšení 35 m; 248,7–250 m n. m.; pozůstatky fortifikací, sídlištní objekty; RS 2 až RS 3; hradiště, sídliště v předpolí (cf. i nal. č. 11, 12, 27); NM, M Český Brod, ÚAPPSC Praha, dep. Závist; *Kudrnáč 1970*, s lit.; *Bubeník 1997a*, 27, s lit.; *1998a*; *Gojda 1997*, 77.
11. Klučov, okr. Kolín, jihovýchodní strana návrší „Na háji“, kat. č. 51/1, 466/1, jihovýchodně od hradiště, zhruba kolem bodu ZM 10 13–13–19, koor. 390:88, návrší se svahy orientovanými k jihu, kolem vrstevnice 246 m n. m., asi 36 m nad Šemberou; sídlištní objekty vně předhradí hradiště; RS 2 až RS 3; sídliště v předpolí hradiště; *Kudrnáč 1970*, 75–78.
12. Klučov, okr. Kolín, severní strana návrší „Na háji“, kat. č. 454, zhruba okolí bodu ZM 10 13–13–19, koor. 396:197, okraj plata východně od hradiště u svahu k severu, kolem vrstevnice 246 m n. m., převýšení nad Šemberou kol 39 m (cf. i nal. č. 27); sídlištní situace; RS 2 až RS 3; sídliště v předpolí hradiště; *Kudrnáč 1970*, 80–81.
13. Klučov, okr. Kolín, kat. č. 414/1, u zahrady domu čp. 110, dle laskavého určení J. Kudrnáče kolem bodu ZM 10 13–13–19, koor. 412:160, jihovýchodně od hradiště a sídliště před ním (cf. nal. č. 11.), při vrstevnici 230 m n. m., cca 20 m nad Šemberou, na svahu k jihojihozápadu; kostrový hrob, další zde údajně rozrušeny dřívě; RS 2 (?), RS 3 (?); *Kudrnáč 1970*, 181–183; *Profantová 1998a*, 122.
14. Kounice, okr. Nymburk, „Na skále“, kat. č. 1112/1, ZM 10 13–13–13, koor. 353:291, 328:271, 343:248, 356:247, 406:226, 415:265, 394:278; protáhlá ostrožna v záhybu Kounického potoka orientovaná od se-

verozápadozápadu k jihovýchodovýchodu; převýšení 36 m; 244 m n. m.; zásobní jámy koncentrovány v západní – nejvyšší – části naleziště; RS 2; při severním okraji ostrožny zjištěna geofyzikálním měřením příčná deprese, probíhající ve směru severoseverovýchod–jihojihozápad, cca 300 m od jejího severozápadního okraje ověřována pedologickými vrty, široká 5 m, s jejím průběhem zřejmě souvisí hluboká rokle na severním svahu ostrožny; patrně blíže nedatovaný příkop (*Pleslová – Vávra 1987*, 86; cf. i Archiv plánů ARÚ AV ČR Praha, plán č. 710/2); ARÚ AV ČR Praha; *Kudrnáč 1984a; 1984b; 1985b*, 138–139; *Bubeník 1997a*, 29, s lit.; *Gojda 1997*, 78.

15. Kšely, o. Vitice, okr. Kolín, pole jihovýchodně od křižovatky silnice Praha–Kolín a silnice Kšely–Bylany, patrně totožno s polohou sběrů M. Gojdy a P. Břicháčka v roce 1990; ZM 10 13–13–24, koor. 352:088, 374:079, 363:068, 348:060, 347:036, 332:050; plošina a svah na levém břehu Chotýšského potoka, přítoku Bylanky; převýšení 2,5–10 m; mezi 240–250 m n. m.; náhodný nález, povrchová prospekce, keramika; RS 1 (?), RS 2, RS 3; M Český Brod, ARÚ AV ČR Praha; *Kudrnáč 1964b; 1964c; 1970*, 177 sq., obr. 90; *1998*, 7; *Gojda 1990; Bubeník 1997a*, 32 (pol. 171), 33 (pol. 177), s lit.

16. Kšely, o. Vitice, okr. Kolín, čp. 73, ZM 10 13–31–04, koor. 338:348; zvýšený pravý břeh Chotýšského potoka; strmé převýšení nad ním kolem 20 m, povlnnější svah na východ směrem k vzdálenější Bylance, převýšení oproti ní obdobné; kolem 268 m n. m.; možná severní okraj polohy „Na sekyrce“ (nal. č. 20); náhodný nález na staveništi, keramika; RS 2 až RS 3; M Český Brod inv. č. 2718; *Kudrnáč 1963*, 186; *1970*, 177; *Bubeník 1997a*, 32, s lit.

17. Kšely, o. Vitice, okr. Kolín, čp. 13, ZM 10 13–31–04, koor. 305:342; poloha na levém břehu Chotýšského potoka; cca 2–4 m nad jeho dnešním tokem; pod vrstevnicí 250 m; možná východní či severovýchodní okraj svahu s polohou za hospodářskými budovami ZD (nal. č. 18); náhodný nález na staveništi, keramika; RS 2; ARÚ AV ČR (?); *Kudrnáč 1963*, 186; *1970*, 177; *Bubeník 1997a*, 32, s lit.

18. Kšely, o. Vitice, okr. Kolín, Dolní Kšely, za hospodářskými budovami JZD, patrně okolí bodu ZM 10 13–31–04, koor. 261:355; svah mírně klesající od západu k východu, převýšení kolem 18–20 m, kolem 264–270 m n. m.; zásobní jáma (–y?); RS 2; ARÚ AV ČR (?), M Český Brod; *Kudrnáč 1963*, 186; *1970*, 177, obr. 90; II; *Bubeník 1997a*, 32, s lit.

19. Kšely, o. Vitice, okr. Kolín, „V červenkách“, kat. č. 207, 210; ZM 10 13–31–04, koor. 220:298, svah orientovaný k severoseverovýchodu, 350 m severoseverozápadně od Chotýšského potoka, přítoku Bylanky, 32 m nad ním, 288 m n. m.; patrně okraj naleziště č. 18; náhodný nález zlatého solidu Flavia Heraklia (610–641), průzkumy, půdní vrty, drobná sondáž, keramika; RS 2; M Český Brod; M Kolín; *Hrala 1964; Kudrnáč 1970*, 178–179; *Bubeník 1997a*, 32, s lit. a prameny; laskavá ústní informace J. Hraly k upřesnění místa nálezů solidu.

20. Kšely, o. Vitice, okr. Kolín, „Na sekyrce“, ZM 10 13–31–04, koor. 350:286; jihovýchodně obce na levém břehu Bylanky na stráni sklánějící se mírně k severovýchodu až severu; převýšení 22–24 m nad Bylankou; 276 m n. m.; povrchový sběr a půdní vrty, keramika; RS 2 a RS 3; M Český Brod; *Kudrnáč 1964a; 1964b; 1970*, 177, obr. 90; III; *1987b; 1989a; Bubeník 1997a*, 33, s lit.

21. Liblice, o. Český Brod, okr. Kolín; náhodný nález, nádoba, lidské kosti; RS 2 (?); žárový pohřeb; M Český Brod, inv. č. 2597, ARÚ AV ČR Praha A: 6–182; *Kudrnáč 1970*, 176, Tab. LXIV: 4; *Bubeník 1997a*, 36, s lit.; *Profantová 1998a*, passim, zvl. 127.

22. Límuzy, o. Tismice, okr. Kolín, stavba plynovodu u silnice na Tismice, cca 600 m jihovýchodně od obce, ZM 10 13–13–23, koor. 056:137, 057:134, 058:133 (vlastní místo asi 350–400 m severozápadně od nal. č. 31 Tismice, u tzv. Nehasilovy rokly), pokračování tohoto návrší směrem k severozápadu o 14–16 m výše k n. v. 281–283, svah orientovaný k jihu; objekty ve stěně plynovodu, polozemnice, dvě zásobní jámy, jáma; RS 2 až RS 3; keramika, zv. kosti, zl. mazanice; M Kolín 67–69/97; *Tvrđík 1998a; 1998b*, 105.

23. Lstiboř, o. Klučov, okr. Kolín; náhodný nález, keramika; RS 2; NM inv. č. 5689, M Český Brod inv. č. 2609; *Kudrnáč 1970*, 176, obr. 91: 1; *Bubeník 1997a*, 39–40, s lit.

24. Mrzky, o. Tismice, okr. Kolín, pole v trati „K Limuzům“. *K. Tomková (1998, 275)* uvádí podle *J. Prkna, M. Vávry a L. Zápalky (1987, 207, pol. c. – zde jako Tismice; dle laskavého ověření J. Říhovou jde o katastr Mrzek)* vedle pravěkých sběrů část hradištního žernovu. ZM 10 13–13–23, koor. 65:51; 90:51; 90:61; 65:61; návrší s mírným sklonem k východu, cca 900 m západně od polohy Tismice „Pod křížkem“ – „Škvorák“ (cf. dále nal. č. 32. Tismice), kterou převyšuje cca o 46 m.

25. Poříčany, okr. Nymburk, „Na seňarku“, kat. č. 690, „Hnojkovec“, kat. č. 693, ZM 10 13–13–15, koor. 040:006; ostrožnovité návrší; převýšení 24–31 m; 229 m n. m.; předstihový záchranný výzkum, zásobní jámy, jáma; RS 2; ÚAPPSC Praha; Čtverák – Kudrnáč 1987; Čtverák 1997, 23, 25, 27, s lit.; Bubeník 1997a, 52, s lit.
26. Poříčany, okr. Nymburk, prostor mezi silnicí a starou železnicí Poříčany–Třebestovice, kolem bodu ZM 10 13–13–20, koor. 064:363; vyvýšenina tvořená jihovýchodním výběžkem svahu polohy „Na seňarku“, při jejím úpatí, severovýchodně od bočního přítoku Šembery; cca 5 m nad tokem Šembery; mezi vrstevnicemi 205–210 m n. m.; záchranný výzkum, polozemnice, jáma; RS 2; ÚAPPSC Praha; Čtverák – Lutovský 1997, passim; Čtverák 1997, 23 sq., obr. 9; Bubeník 1997a, 52 (pol. 309).
27. Poříčany, okr. Nymburk, ppč. 1182 a 1184, hliníky v předpolí klučovského hradiště (cf. i nal. č. 12), poloha „Na háji“; zhruba kolem bodu ZM 10 13–13–19, koor. 390:207; návrší orientované k severozápadu, kolem vrstevnice 235–240 m n. m.; převýšení nad Šemberou 25–30 m; vrstva, jámy, ohniště; RS 2 a RS 3; sídliště v předpolí klučovského hradiště; NM (?), ÚAPPSC Praha, depozitář Závist (?); Kudrnáč 1970, 79 sq.
28. Přistoupim, okr. Kolín; náhodný nález, nádoba; RS 1; M Český Brod, inv. č. 2714; Kudrnáč 1970, 178, tab. LXIV: 2; Zeman 1976, 160.
- 29a. Přistoupim, okr. Kolín, „V šancích“, „Svatováclavské šance“, ZM 10 13–13–24, koor. 164:129, 187:111, 184:104, 185:097, 178:092, 172:092, 157:110; pláň nad ohybem Jalového potoka a boční příležitostnou vodotečí na severovýchodě; převýšení nad potokem 30–35 m, 265,7 m n. m.; náhodné nálezy, drobná záchranná akce, fortifikace, keramika; RS 2 a RS 3; hradiště; ARÚ AV ČR Praha (?); Kudrnáč 1960b, s lit.; 1963, 182; 1970, 168–169; Bubeník 1997a, 59, s lit.
- 29b. Přistoupim, okr. Kolín, „Malé šance“, ZM 10 13–13–24, koor. 188:110, 202:109, 199:084, 181:089; rovinná pláň za roklí východně od hradiště „V šancích“, „Svatováclavské šance“; převýšení oproti potoku 32 m; 266 m n. m.; náhodné nálezy keramiky; RS 2 a RS 3; předhradí hradiště; ARÚ AV ČR Praha (?); Kudrnáč 1970, 168, obr. 85, s lit.; Křivánek 1998, 192.
30. Tismice, okr. Kolín, „Na hradištatech“, „Na hradišti“, ZM 10 13–13–23, koor. 201:003, 204:011, 199:021, 200:041, 195:054, 199:064, 190:076, 202:076, 226:070, 235:069, 236:054, 229:033; protáhlé návrší nad potokem Bušincem se sklonem k severu; převýšení nad ním 53 m; kolem 292 m n. m.; fortifikace, sídlištní objekty; RS 2; hradiště; Kudrnáč 1961b; 1970, 169–170; 1977; Křivánek 1996, 259–261, 288; Bubeník 1997a, 69, s lit.; Gojda 1997, 99 (soupisy a tabulky); Tomková 1998, s lit.
31. Tismice, okr. Kolín (cf. i nal. č. 22), u silnice z Tismic do Límuz, blíže tzv. Nehasilovy rokle, ZM 10 13–13–23, koor. 87:123, 94:123, 96:115, 88:104, 81:105, 78:112; návrší nad pramennou pánví boční příležitostné vodoteče; převýšení nad vodotečí 7–17 m, nad Šemberou 27–37 m; 267 m n. m.; povrchový sběr, sondáž, jámy, keramika a d.; RS 2 a RS 3; ARÚ AV ČR Praha; Kudrnáč 1990, 369 sq.; Bubeník 1997a, 36–37, s lit. a prameny; Tomková 1998, 275, Abb. 6: 6.
32. Tismice, okr. Kolín, „Pod křížkem“–„Škvorák“, při silnici z Tismic do Mrzek, ZM 10 13–13–23, koor. 157:51, 157:60, 164:60, 164:51; vyvýšenina mezi levým břehem Bušince a silnicí, při úpatí svahu návrší západně odsud (cf. nal. č. 24), 4–6 m nad jeho tokem; 248 m n. m.; povrchový sběr, půdní vrty, drobné sondážní vrypy, prohlídka drenážních rýh, bez stop po raně středověkých objektech a vrstvách, z ornice keramika; RS 2; ARÚ AV ČR Praha (?); Kudrnáč 1989b (zde uváděno ještě jako Mrzky, o. Tismice, okr. Kolín); 1990, 373; Bubeník 1997a, 42, s lit.
33. Tismice, okr. Kolín, poloha na poli jižně od mateřské školky, asi 500 m severovýchodně od polohy „Pod křížkem“, zde byly dle upozornění J. Kudrnáče (1998, 8–9) zjištěny další stopy osídlení starší doby hradištní (RS 2). Dle laskavého upřesnění dotyčného jde o prostor v okolí bodu ZM 10 13–13–23, koor. 173:102.
34. Třebestovice, okr. Nymburk, „Ve struhách“, kolem bodu ZM 10 13–13–15, koor. 172:015 (150 mm od V a 148 mm od J okraje mapy M–33–66–D–b); terasa levostranného přítoku Šembery, převýšení 5 m nad ním a 10–12,5 m nad Šemberou; kolem 204 m n. m.; sběr z objektů narušených po hluboké orbě, keramika; RS 2; M Poděbrady, př. č. 495–501/68; Klötzerová 1969; Čtverák – Lutovský 1997, 221.
35. Tucharaz, okr. Kolín; náhodný nález, keramika; RS 2; M Český Brod, inv. č. 2618; Kudrnáč 1963, 186; Bubeník 1997a, 71, s lit.

3. DISKUSE

3.1. Poznámky k jednotlivým nalezištím

V případě nal. č. 1 Bylan („Okrouhlíku“) se v eneolitickém období jednalo o výšinné sídliště se stopami fortifikace. Ta pro jeho raně středověkou fázi není doložena, ostatní znaky je však i pro toto období k typu výšinných sídlišť zařazovat dovolují (*Bubeník v tisku 1*, s lit.). Ještě větší záhadou zůstává v souvislosti s ním zmínka o kostrových hrobech. Z polohy „V zabívaných dolech“ (nal. č. 2) na téže katastru je znám náhodný nález celé nádoby. Ty bývají v literatuře vesměs spojovány s hroby (k diskusi cf. např. *Bubeník 1988a*, 85, 92, pozn. 7, s lit.; nejnověji cf. např. *Profantová 1998a*, passim). V každém případě jsou stopou osídlení. Totéž se týká podobného nálezu ze staveniště plynárny v Českém Brodu (nal. č. 3), odkud je nádoba sestavená ze střepů a doplněná. Topografická poloha ukazuje na nález sídlištní. Náhodné a ojedinělé nálezy keramických zlomků jsou z téhož katastru z prostorově blízkých nalezišť č. 4 a 5, snad sídlišť či rozsáhlejšího sídliště (?; sídlištního areálu v jeho vývoji). V případě posledně jmenovaného tomu nasvědčuje opět topografická poloha (cf. i *Kudrnáč 1970*, 176). Sídliště s dlouhodobým vývojem bylo patrně i v prostoru naleziště č. 6 (kat. č. 480 místní části Českého Brodu–Chouranic; cf. *Kudrnáč 1981a*, 25). Nedaleko je doložen zbytek pohřebiště (nal. č. 7).

Poloha „Staré (Pusté) Zámky“ u Doubravčic (nal. č. 8) patří ve fázi svého časné slovanského osídlení k výšinným sídlištím/přirozeným opevněním v exponovaných polohách bývalých hradišť, která nejsou na území Čech jevem zcela ojedinělým (cf. *Bubeník 1988b*; *1998b*, 132, s lit.). V tomto území však jde o jedinou lokalitu svého druhu, ovšem ze širšího hlediska zřejmě mimořádnou. Zatím totiž jako u jediné lze u ní prokazovat s největší pravděpodobností kontinuální vývoj od časné slovanského výšinného sídliště k jednomu z našich nejstarších raně středověkých hradišť v bezprostředně následující fázi (*Bubeník 1999*, s lit.), navíc se stopou sídliště v předpolí (nal. č. 9). V předpolí dalšího – zčásti současného – hradiště klučovského (nal. č. 10) bylo sídliště či přímo rozsáhlý sídelní areál již zcela nepochybně (nal. č. 11, 12, 27), a to počínaje jeho nejstarší fází, a snad i areál pohřební (nal. č. 13).

Výšinným sídlištěm, se zatím blíže nedatovaným jednoduchým opevněním, bylo zřejmě již od pravěku naleziště č. 14 u Kounic (cf. *Bubeník v tisku 1*).

Naleziště č. 15 u Kšela je sídlištěm, nejspíše s dlouhodobějším vývojem. V jejich okolí se vyskytují ještě další nálezy (nal. č. 16–20), které buď podle nálezových okolností, topografické polohy nebo svědectví *J. Kudrnáče (1998, 7)* mají sídlištní charakter. Jde o zatím nejvýraznější kumulaci v Pošembeří zjištěnou, dokonce s nálezem vzácné mince ze 7. století při jejím jižním okraji (nal. č. 19).

Stopou pohřebiště je nález z Liblic (nal. č. 21). Sídlištní nálezy z Límuz (nal. č. 22) jsou po mém soudu okrajem rozsáhlejšího sídlištního areálu s dlouhodobějším vývojem, registrovaného již dříve *J. Kudrnáčem* při rozhraní katastrů Tismic a Límuz u tzv. Nehasilovy rokle (nal. č. 31), areálu, jaké známe i odjinud (např. Březno u Loun; *Pleinerová 2000*; Břežanky; *Bubeník 1975*; Jenišův Újezd; *Bubeník – Velímský 1986*, 46 sqq., obr. 1; Oploty; *Bubeník 1992*, 223 sq., 227, obr. 4). Je tomu tak tím spíše, že z prvého z výše uvedených nalezišť pocházejí též mladší nálezy (*Tvrđík 1998b*).

Z naleziště 23 je pouze náhodný nález, dokládající kdesi na katastru Lstiboře opět jen stopu osídlení.

Část hradištního žernovu, objevená, vedle převahy pravěkých nálezů, povrchovým průzkumem na nalezišti č. 24 u Mrzek, je pouze nevýraznou indicií raně středověkého osídlení těchto míst. Nelze ani vyloučit, že nějak souvisí s výše uváděným osídleným areálem v okolí tzv. Nehasilovy rokle (nal. č. 22 a 31). Může být např. stopou jeho jižního okraje, neboť se nalézá zhruba v téže výškové úrovni na návrší proti tismickému hradišti.

V době objevu poříčanského naleziště „Na seňarku“ (nal. č. 25) uvažovali V. Čtverák a J. Kudrnáč (1987, 397) o tom, zda se nejedná o výšinné sídliště. Napovídal by tomu jeho topografický charakter (cf. Čtverák 1997, 25 sq.), srovnání s dalšími lokalitami (*Bubeník v tisku 1*, s lit.) i to, že poloha byla v době halštatské lehce opevněna (Čtverák 1997, 20). S jeho novým výkladem přicházejí V. Čtverák a M. Lutovský po objevu analogicky datované polozemnice a jámy při jeho úpatí, asi o 25 m níže a 200 m jihovýchodněji (zde nal. č. 26; Čtverák 1997, 23, 27; Čtverák – Lutovský 1997, 221). Hypoteticky usuzují na možnou spojitost obou nalezišť ve smyslu dvou funkčně odlišných areálů. Sídlního v případě naleziště č. 26 a k němu skladovacího v poloze č. 25, což zdůvodňují především hydrologickými poměry. Po mém soudu je třeba si uvědomit, že nálezy a pozorování z obou poloh jsou ze záchranných výzkumů, se všemi z toho vyplývajícími možnými důsledky pro jejich interpretaci (např. možný zánik mělčích objektů na nalezišti č. 25 při mechanické skrývce pro těžbu písku; cf. Čtverák – Kudrnáč 1987, zvl. 389; neodkrytá celá plocha; Čtverák 1997, 27). Dále to, že raně středověké nálezy pocházejí v rámci naleziště z jeho východní části ostrožnovitého rázu (Čtverák 1997, obr. 9). Za upozornění v této souvislosti stojí i sdělení dr. J. Kudrnáče (za které mu děkuji), že též v podstatně vyšší poloze, než je naleziště č. 26 (odpovídající převýšením nalezišti č. 25), v Klučově (nal. č. 10, 11, 12), nacházel zásobní jámy–obilnice, v jejichž dolních úrovních vystupovala někdy rovněž spodní voda. S takovým pozorováním jsem se ostatně setkával i při vlastním výzkumu v topograficky do značné míry analogické poloze v předpolí–předhradí hradiště Rubína (*Bubeník 1997b*, 67). Nalezišti č. 26 je, jak topograficky, tak prostorově, blízké naleziště u Třebestovic (č. 34), na které ostatně autoři (Čtverák – Lutovský 1997, 221) v této souvislosti upozorňují. Nachází se v podstatě na úrovni stejné terasy (obr. 2). Bohužel nálezové okolnosti materiálů odtud získaných nejsou příliš jasné (*Klötzerová 1969*). Spíše však nasvědčují sídlištní situaci. Jednoznačný výklad skupiny těchto nalezišť (č. 25, 26, 34) a jejich případných vazeb potom zůstává otázkou. Bezpečné je pouze to, že naleziště č. 26 při jihovýchodním úpatí výšinné polohy č. 25 bylo rovinným sídlištěm, snad s protějškem (či pokračováním?) v nalezišti č. 34.

Po průzkumech R. Křivánka (1998) je nepochybné, že naleziště č. 29a i 29b jsou celkem, hradištěm v Přistoupimi o dvou částech, akropolí a předhradím. Naproti tomu se přes jisté náznaky (*Křivánek 1996*, 259 sqq.; *Gojda 1997*, 99; *Tomková 1998*, 267, Abb. 2: 1), alespoň zatím, nepodařilo bezpečně doložit, že by další hradiště, tismické (nal. č. 30), byl velmi rozsáhlé, bylo v raném středověku vnitřně členěno.

Zjištění učiněná a publikovaná pro naleziště č. 32 Tismice, „Pod křížkem“–„Škvorák“, nedovolují po mém soudu jednoznačný výklad. Ten se také v krátkém časovém sledu měnil i u jeho objevitele J. Kudrnáče. Stejně tak další autoři zvažují různé varianty výkladu. Původně J. Kudrnáč (1989b, 118; zde uváděno jako Mrzky, obec Tismice, „Pod křížkem“) uvažoval o tom, že by se mohlo jednat o žárové pohřebiště, a pro objasnění zjišťovaných

situací navrhoval provést plošný výzkum. K němu však nedošlo. S výhradami akceptovala nedávno tuto možnost *K. Tomková (1998, 275)*. Zároveň upozornila na prostorově blízký starší objev kostrových hrobů, jejichž datování do období raného středověku není podle ní vyloučeno. Nověji vykládá *J. Kudrnáč (1990, 373)* nálezy jako stopu přechodného, krátkodobého osídlení, patrně pastýřů stád dobytka z blízkého tismického hradiště, tedy svého druhu výrobní areál k tomuto hradišti. Nejnověji (*Kudrnáč 1998, 7 sq.*) shledává oporu pro toto mínění v podobných archeologických zjištěních, registrovaných asi 500 m severovýchodně odtud, na poli jižně od tismické mateřské školky (nal. č. 33). V případě naleziště č. 32 („Pod křížkem“–„Škvorák“) se mi zdá být nápadné, že se jedná o polohu při úpatí návrší a svahů s pravěkými i raně středověkými nálezy (nal. č. 22, 24, 31), takže bych zvláště u raně středověkých nálezů nevykládal ani to, co opatrně naznačuje vedle dalších zvažovaných interpretací již *K. Tomková (1998, 275)*, totiž že tu může jít i o nálezy sekundárně přemístěné (cf. *Smrž 1994, 373*), a to snad s výjimkou neolitické vrstvy (*Kudrnáč 1989b, 118*). Celý prostor, vymezený výše uvedenými nalezišti v sousedství tismického hradiště, by si zasloužil všestranný průzkum.

Konečně starší náhodný nález z Tuchorazi (nal. č. 35) je opět pouze nevýraznou stopou osídlení kdesi na katastru obce.

Pramenná základna, jinak poměrně bohatá, se potom jeví nejen jako značně různorodá, ale v řadě případů jednotlivých nalezišť zatím i obtížně vyložitelná. Závěrečné úvahy, při kterých je třeba přihlížet i k dosavadním výkladům, to nijak neusnadňuje.

3.2. Poznámky k vývoji osídlení, jeho strukturám a jejich výkladům

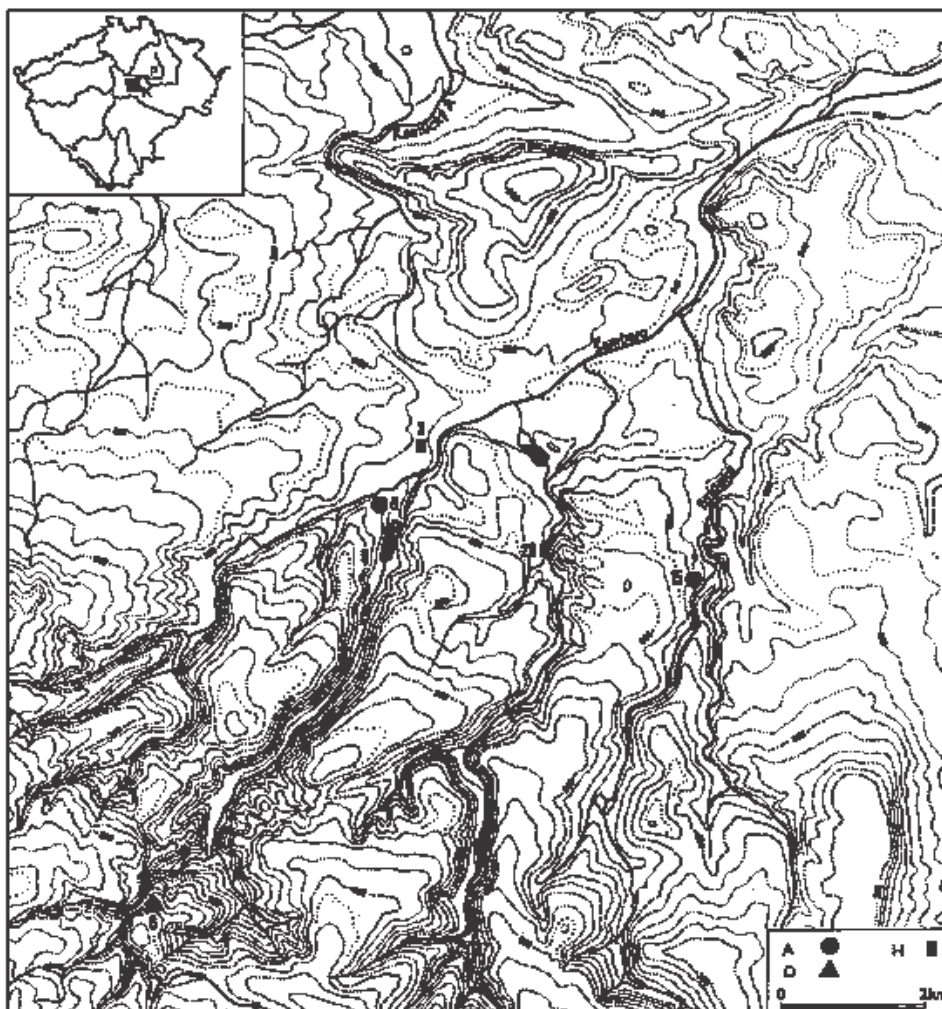
Pro nejstarší fázi, časně slovanské období (RS1; 6. a 6/7. stol.), byly za současného stavu poznání zachyceny stopy osídlení na středním a horním toku Šembery a jejich přítocích (obr. 1). V prvním případě se jedná o náznaky osad v Českém Brodě–Chouranicích (nal. č. 6) a na katastru Kšel (nal. č. 15). Z topografického hlediska jde o rovinná sídliště na terasách vodních toků s maximálním převýšením do 10 m (cf. 2. Přehled nalezišť). V obou případech jsou z těchto prostor též nálezy mladší, které tu naznačují vývoj osídlení. Zbývající dva doklady představují náhodné nálezy celých nádob. Dalo by se o nich předpokládat (cf. 3.1.), že mohou pocházet z hrobů. Topografická poloha nálezu z Českého Brodu–staveniště plynárny (nal. č. 3) však nevyklučuje, že jde o stopu další osady. Proti tomu nemluví ani vzdálenost obou lokalit okolo 1 km (cf. *Dostál 1985, 9–3, 89, obr. 1; Jelínková – Měřínský 1985, 145 sq., obr. 14; cf. ale i Fusek 1994, 127*). Každopádně tvoří severní okraj dílčího sídelního seskupení na Českobrodsku, části většího časně slovanského areálu Českobrodská a Kouřimska v pojetí *J. Zemana (1976, 174, mapy 3, 4)*. Jižní okraj seskupení, vzdálený 7–8,5 km jihozápadněji, vymezuje výšinné sídliště ve strategické poloze „Staré (Pusté) Zámky“ u Doubravčic (nal. č. 8), kde vzniká velmi záhy jeden z našich nejstarších raně středověkých hradů. Tušíme, že se tak mohlo dít v přímé návaznosti na toto relativně starší osídlení (*Bubeník 1999, 636 sqq., s lit.*). V této souvislosti je přinejmenším pozoruhodné, že nápadně podobnou strukturu osídlení spatřujeme i ve druhé části výše zmíněného areálu, na Výrovce (Kouřimce; *Zeman 1976, 174*), včetně starobylého výšinného sídliště ve strategické poloze na pozdějším hradě „Stará Kouřim“, sídliště, které mohlo být i lehce opevněno (*Bubeník 1988b, 186, 193, obr. 3, 4, s lit.; 1998b, 132, s lit.; cf. Šolle 1998, 50 sq.*).

Pro následující starohradištní období (RS 2) zaznamenáváme mnohem větší počet dokladů osídlení a také jejich bohatší spektrum (obr. 2), jak to konstatoval ostatně již *J. Kudrnáč* (naposledy 1987, 41 sq., s lit.), uvádějící čtyři hradiště a dvanáct vesnických sídlišť. Zatímco počet hradů je nesporný, počítání vesnických osad komplikují rozličné stopy jejich existence a výklad těchto různorodých dokladů jako takových i jejich rozptýlu na katastrech dnešních osad (cf. 3.1.). Souvisí to s u nás stále ještě neuspokojivým stavem bádání o dobové sídlištní problematice (k prvním teoretickým pokusům cf. např. *Meduna 1992*, 281 s lit; v širším záběru *Smrž 1994*). Kromě sídelního areálu v předpolí klučovského hradiště nebylo ve sledovaném území žádné další sídliště ve větším rozsahu zkoumáno a klučovské souhrnně vyhodnoceno. K dalším dokladům patří nálezy hrobové či pravděpodobně hrobové proveniencie (nal. č. 7, 13, 21). Už proto se mi zdají být úvahy *J. Kudrnáče* (1987, 46 sq.; 1990, 372 sq., s lit.) o rozdílném společenském postavení obyvatel vesnických osad v topograficky rozdílných polohách přinejmenším předčasné (cf. *Bubeník v tisku 1*).

Osídlení postoupilo jak po toku Šembery k severovýchodu, k rozhraní středního a dolního Pošembeří, až do okolí dnešních Poříčan, odkud jsme jeho stopy prozatím postrádali (*Čtverák 1997*, 25 sq., 28, s lit.), tak směrem k jihu proti toku říčky a jejich přítoků na okraje pahorkatin až do poloh kolem 290 m n. m. (obr. 2). Oproti předchozímu období se rozprostřelo po celém středním Pošembeří a výrazně se zmenšil odstup od dosud zjištěného osídlení Pošembeří horního, hradu v poloze „Staré (Pusté) Zámky“ u Doubravčic (obr. 1; 2; nal. č. 8, 9), a to ze 7–8,5 km na 4–4,5 km. V jeho předpolí jsou stopy osady (nal. č. 9). Přitom nelze vyloučit, že v okolních, dnes vesměs zalesněných terénech, nám zatím unikají další stopy osídlení (*Bubeník 1997c*, 96).

V okolí tismického hradu (nal. č. 30) souvisí zřejmě s osadou (–dami) především nálezy z polohy u tzv. Nehasilovy rokle (nal. č. 22 a 31), ve vzdálenosti do 1,5–2 km od něho. Nálezy pod jeho úpatím, v poloze „Pod křížkem“–„Škvorák“ (nal. č. 24) a asi 500 m východně odtud nově zjištěné stopy osídlení u tismické mateřské školky (nal. č. 33), jsou zatím obtížně vysvětlitelné (cf. 3.1.). K jeho širšímu zázemí může patřit osídlení na katastru dnešního Českého Brodu (nal. č. 4–7) a Tuchorazi (nal. č. 33) ve vzdálenostech cca 2,5–3 km.

Dnes je již zcela zřejmé, že přistoupimský hrad byl v konečné fázi svého vývoje dvojdílný (*Křivánek 1998*, 192 sq.; jistě pochybnosti *Kudrnáč 1960b*, 176 sq., s lit.; 1970, 168 sq.). Zatím zveřejněné nálezy, patrně z vrstev středního valu, mají jednak charakter starohradištní, jednak středohradištní (starší i mladší fáze klučovského horizontu; *Kudrnáč 1960b*, 176–178, obr. 74). Také sběry na obou plochách objektu provedené *R. Křivánkem* (1998) vykazují obě fáze osídlení. Podle analogické situace v Klučově, v Doubravčicích a patrně i jinde v Čechách (*Bubeník 1998b*, 133; 1999, *passim*) lze předpokládat, že ve starší fázi byl jednodílný a že se v jeho předpolí zprvu nacházela též neopevňovaná osada – nejbližší zázemí. V okruhu cca 1 km od něho zatím žádné další stopy osídlení zjištěny nebyly. Zato ve vzdálenosti zhruba 2 km (1,75–2,125 km) směrem na východ a jihovýchod odtud se na svazích a návrších nad Chotýšským potokem a Bylankou rýsuje zatím nejvýraznější sídelní seskupení celého Pošembeří (nal. č. 1, 15–20). Nejseverněji položené naleziště z něho, Bylany–„Okrouhlík“ (č. 1), má znaky, které dovolují uvažovat o tom, že mohlo být výšinným sídlištěm nejen v pravěku (cf. *Ehrich – Pleslová–Štiková 1968*, 201, s lit.), ale i v této době. Stopy soudobého opevnění tu však zachyceny dosud nebyly (*Bubeník v tisku 1*). U celého seskupení se může jednat o širší zázemí přistoupimského hradu, možná i dvojčlenné (cf. dále seskupení u klučovského hradu a u Poříčan; jinak např.



Obr. 1. Osídlení Pošembeří v časně slovanském období (RS 1). Vysvětlivky: A – sídliště, D – výšinné sídliště, H – ojedinělý nález možná hrobové provenience; K – Kouřim, P – Poděbrady. Kresba M. Záleská – L. Batulková. – Abb. 1. Besiedlung von Šembera-Gebiet in frühslawischer Zeit. Erläuterungen: A – Siedlung, D – Höhensiedlung, H – Einzelfund, möglicherweise aus einem Grab stammend; K – Kouřim, P – Poděbrady.

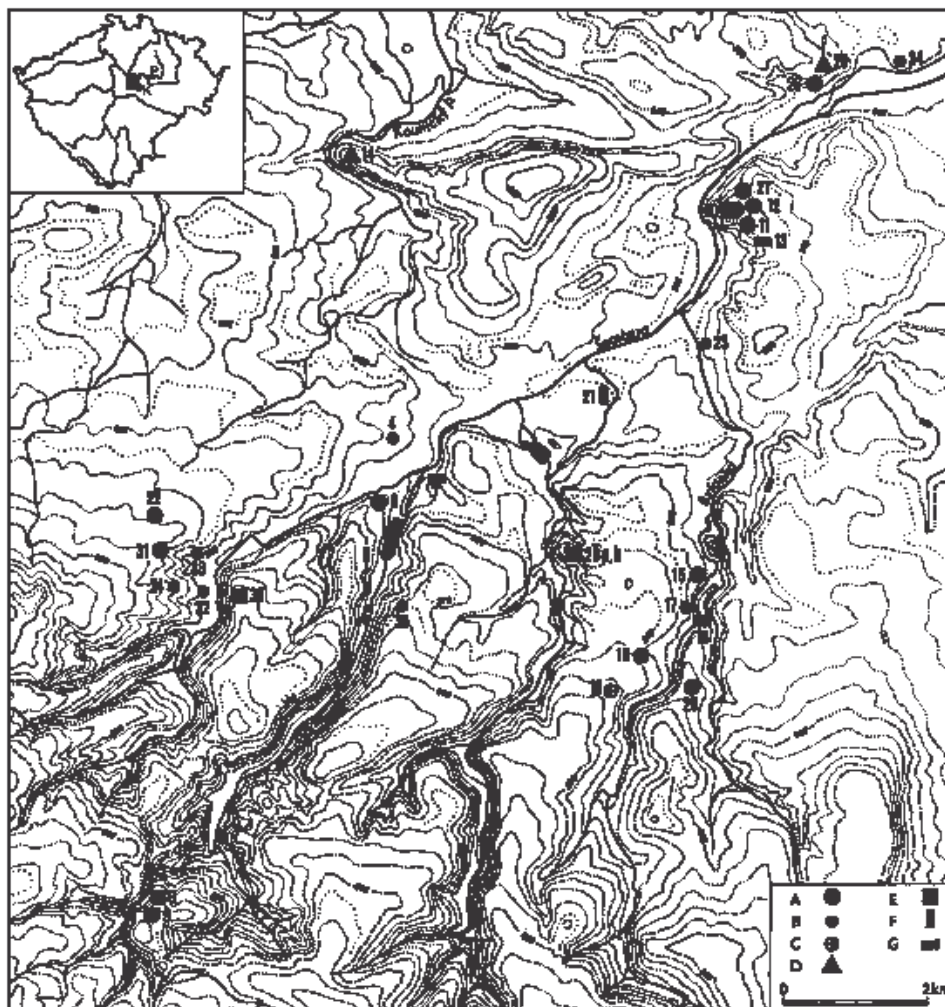
Bubeník 1992, 228 sq., obr. 4). Rozptyl stop osídlení na katastru dnešních Kšel (nal. č. 15–20) zůstává zatím nedořešenou otázkou hodnou dalšího detailního bádání a vyhodnocení, které na tomto místě není možné provést. Teoreticky se nabízí úvaha o lokálním časoprostorovém posunu (–nech) osídlení (cf. *Smrž 1994, 378, 387 sq., s lit.*) nebo výklad struktur, jaký navrhuje *P. Meduna (1992, 281, s lit.)*. Zhruba 2 km severně od hradu, též při Jalovém potoce, byl na katastru dnešních Liblic nalezen žárový hrob. Zatím se jedná o jediný náznak pohřebiště v tomto sídelním seskupení.

Stopa osídlení někde na katastru Lstiboře (nal. č. 23), zhruba 2 km od hradu v Klučově (nal. č. 10), patří nejspíše k jeho širšímu zázemí. Nejbližší tvoří osada (sídelní areál? – *Smrž 1994*, 348, s lit. – nal. č. 11, 12, 27) východně od něho, v prostoru pozdějšího předhradí, částečně je dokonce překračující. Zapadá do něho i kostrový hrob (nal. č. 13), patrně část většího zničeného pohřebiště (*Kudrnáč 1970*, 183). Vše v okruhu do 1 km od hradu. Ve vzdálenosti mezi 2,5–3,125 km severovýchodně, na opačném břehu Šembery, na katastru Poříčan a Třebestovic (nal. č. 25, 26, 32), jsou další stopy osídlení. Náleží patrně rovněž k širšímu zázemí klučovského hradu (*Čtverák – Kudrnáč 1987*, 397). Jak jsme viděli již výše (3.1), je jejich detailní výklad obtížný. Celková situace tu připomíná situaci u hradu tismického, a to především vztah poloh u Nehasilovy rokle (22 a 31) k polohám „Pod křížkem“–„Škvorák“ (24) i u mateřské školy v Tismicích (nal. č. 33) a do jisté míry též situaci v širším zázemí přístoupimského hradu, v jeho předpolí a v seskupení mezi Bylany (nal. č. 1–2) a Kšely (nal. č. 15–20).

Pro starohradištní období (RS 2) se tedy daleko zřetelněji rýsují jeho základní struktury (cf. *Klápště 1996*, 350) než pro období předchozí (*Kudrnáč 1970*, 168 sq., 184; *1987*, passim). V té či oné podobě je to vždy hrad (případně výšinné sídliště) a jeho zázemí, sestávající z osad na nižších či vyšších terasách a jejich svazích ve vazbě na místní přírodní poměry, v neposlední řadě hydrologické (cf. *Čtverák 1997*, 9, 25; *Krásný ed. 1981*). Proto po mém soudu nebyla základním, určujícím faktorem při volbě jejich poloh, na rozdíl od výběru míst pro skutečná výšinná sídliště (cf. *Bubeník v tisku 1*) a hradiště, především vojensko–strategická hlediska, jak míní *J. Kudrnáč* (naposledy *1987*, 40, 46, s lit.; *1990*, 372 sq., s lit.), ale přírodní poměry krajiny. Do rámce zázemí patří i stopy pohřebišť. Vnitřní vztahy dílčích sídelních areálů–makrolokalit zázemí (obytný, skladovací atd.; *Smrž 1994*, 348, s lit.) nelze řešit bez jejich uceleného a všestranného průzkumu (*Smrž 1994*, 346). Takový analytický průzkum, respektive soustavná terénní inventarizace (*Klápště 1988b*, 94) by ostatně byly žádoucí pro celý mikroregion Pošembeří, nejen pro katastr Poříčan (*Čtverák 1997*) či Tismic (cf. výše).

Podobné základní struktury lze pozorovat u nás od této fáze i na jiných územích, např. na Doláneckém potoce v okolí hradu na Rubíně (*Bubeník 1992*, passim, obr. 4). V Pošembeří mají možná prazáklad ve výše zmíněných náznacích seskupení časně slovanského (v obecné rovině pro celé Čechy *Zeman 1976*, passim; cf. *Bubeník 1988b*, passim; i *Kudrnáč 1987*, 41). K jejich dalšímu rozvoji dochází podle mého soudu (poněkud odlišně *Kudrnáč 1987*, 41 sq.) nejen s rozrodem původního obyvatelstva, ale i s příchodem nové vlny osídlenců s dokonale obtáčenou keramikou a dalšími projevy (cf. dále v textu; jinak i *Třeštík 1997*, 19, 50 sq., s lit.), jejichž první výskyt je, jak se nejlépe ukazuje právě zde, synchronizovatelný s počátky nejstarších hradišť, na nichž ovšem vyznívají ještě poslední projevy okruhu časně slovanské keramiky v ruce robené (Doubravčice, Klučov, Tismice; *Bubeník 1999*, passim, zvl. 644; v *tisku 2*, s lit.; cf. i *Sláma 1992a*, 174 sq.).

O výkladu těchto struktur je vedena letitá diskuse, jak u nás (např. *Kudrnáč 1970*, 179–180, s lit.; *1986*, 20; *Zeman 1976*, 214 sq.; *Třeštík 1988*, 131, 134 sq.; ad.), tak zejména v Polsku a Německu, kde je bádání nad otázkami osídlení mnohem rozvinutější než v naší zemi (souhrn např. *Brachmann 1996*, passim, zvl. 58 sq., s lit.). Jejich základní jednotky, v podstatě odpovídající právě v Pošembeří zjišťovanému hradu a jeho zázemí (cf. i *Fusek 1996*, 47), jsou také v polské literatuře vesměs spojovány s nejnižším stupněm teritoriální organizace, sousedskými občinami (naposledy např. *Chudziak 1996*, 199, s lit.; *Hoczyk–*



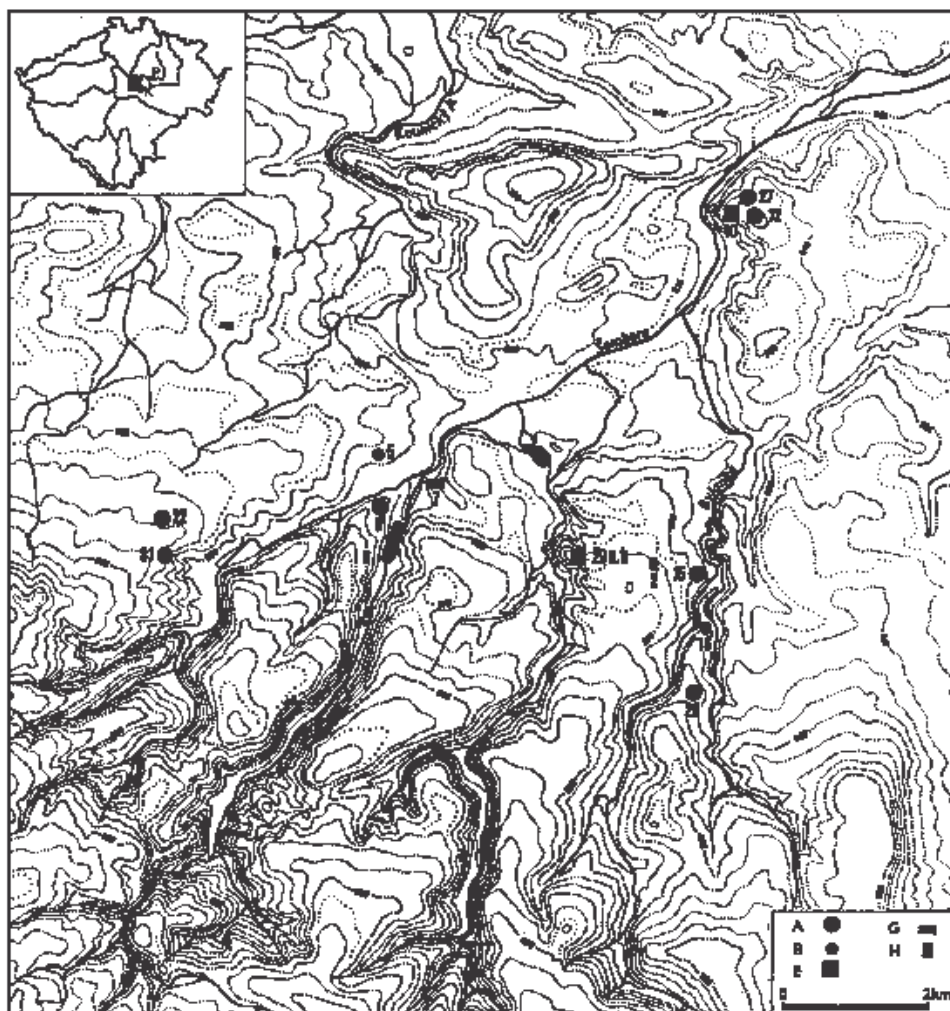
Obr. 2. Osídlení Pošembeří ve starší době hradištní (RS 2). Vysvětlivky: A – sídliště, B – ojedinělý nález patrně sídlištního charakteru, C – nález mince, D – výšinné sídliště, E – hradiště, F – plochý žárový hrob, G – plochý kostrový hrob; K – Kouřim, P – Poděbrady. Kresba M. Záleská – L. Batulková. – Abb. 2. Besiedlung von Šembera–Gebiet in der älteren Burgwallzeit. Erläuterungen: A – Siedlung, B – Einzel-fund, offensichtlich von Siedlungscharakter, C – Münzfund, D – Höhensiedlung, E – Burgwall, F – Brand-flachgrab, G – Skelettfachgrab; K – Kouřim, P – Poděbrady.

–*Siwkowa 1999*, passim, zvl. 128 sq., s lit.). Podle výkladu *J. Herrmanna (1985, 17 sqq., 252 sqq., i 45 sq., 192, s lit. a prameny)* představovala podobná seskupení základní jednotky osídlení (Siedlungsgefülle), při nichž vznikaly postupně, ojediněle počínaje již od 7. století, hrady charakteru opevněných osad nebo útočišť (cf. i *Bubeník 1988b, 189 sqq., obr. 3*). Vytvářely se tak hradové obvody (Burgbezirk) podobné našim hradům osadního (sídelního) typu (případně výšinným sídlištěm) spolu s jejich zázemím. *J. Herrmann* je spojuje, po-

dobně jako již *J. Kudrnáč* (1970, 180), např. se srbskými župami. Jako příklad takového hradu *J. Herrmann* uvádí mimo jiné též *Klučov* a jeho bezprostřední zázemí (cf. *Kudrnáč* 1970, 179). Chápe je jako jednotky nejen sídelní, ale i hospodářské, společenské a politické, nejpíše též sousedské občiny (Nachbargemeinde). Připouští, že již tyto hrady byly mimo jiné sídly představených sledovaných jednotek, např. županů, pro jejichž existenci předkládá známé svědectví písemného pramene o představeném skupiny slovanského osídlení 8. století při pomezí starého Bavorska (cf. *Třeštík* 1999, passim, zvl. 177, 180; dále, ale jinak zase např. *Pleterski* 1998, passim, zvl. 79 sq.). Některé prvky kulturního habitusu a topografické souvislosti starých hradů v Pošembeří by to nevylučovaly (*Kudrnáč* 1970, 116–128, obr. 46, 179; *Bubeník* 1998a, 253, 261 sq., s lit.; 1998b, 134, s lit.; 1999, passim, s lit.; *Profantová* 1997, 169, 181, 183; *Tomková* 1998, 284). Takovou situaci pro západo-slovanské prostředí, a to počínaje již prvou polovinou 7. století, předpokládá s odkazem na údaje tzv. *Fredegara* (cf. dále) i *J. Klápště* (1996, 350). Nejnověji však u nás podobné představy s kritikou starších výkladů o kmenech v podstatě odmítá *D. Třeštík* (1988, 131, 134 sq.; 1994, passim, zvl. 424, pozn. 3, 427, pozn. 14; 1997, 54 sqq.; 1999, 175 sqq.).

Ve středohradištním období, jak již konstatoval a vysvětloval *J. Kudrnáč* (1987, 47, s lit.), osídlení nápadně prořídlo, zvláště na jihozápadě a severovýchodě území, na možných přístupech z těchto stran do sídelního mikroregionu Pošembeří (obr. 3). Přetrvávalo osídlení v těsném zázemí klučovského hradu, který se rozrostl o předhradí. Podobně tomu zřejmě bylo s hradem přistoupimským. U něho zůstává zachováno širší zázemí při soutoku Chotýšského potoka s Bylankou (nal. č. 2, 15, 16, 20). Je přitom stále nejrozsáhlejší z celého Pošembeří. Tismický hrad patrně zanikl, neboť z hradiště neznáme výraznější doklady osídlení z této doby (*Bubeník* 1998b, 133, 135, s lit.; *Bubeník* 1999, 642 sq., s lit.; poněkud jinak *Tomková* 1998). Z jeho širšího zázemí přežívaly ještě osady (nal. č. 6 a 22, 31).

Uvnitř území docházelo zřejmě k přesunům a koncentraci osídlení (*Kudrnáč* 1963, 215; 1970, 184; 1987, 42 sqq.; *Čtverák – Kudrnáč* 1987, 397; *Čtverák* 1997, 27, 28). Některá starší místní centra zanikla a další se změnila. Protože tyto procesy probíhaly v době zrodu (zásadní proměny) hlavního mocenského centra širšího sídelního území (mezo-regionu) Kouřimska – hradu na Staré Kouřimi, s nímž má mladší fáze klučovského objektu četné společné rysy (naposledy *Bubeník* 1998a, 262 sqq., s lit.), lze usuzovat na to, že souvisejí s počátky mocenských změn na celém tomto území, to jest s koncentrací osídlení a prapočátky teritorializace moci (cf. i *Klápště* 1996, 350) kouřimských „knížat“ (*Kudrnáč* 1963, 215; 1970, 184 sq.; *Bubeník* 1998a, 262 sqq., s lit.; 1998b, 135, s lit.). Podobné procesy probíhaly ostatně i jinde (*Sláma* 1992a, 175, s lit.; pro Polsko dále např. *Chudziak* 1996, 200). Zde tomu nasvědčuje též skutečnost, že nejrozsáhlejší sídelní seskupení při přistoupimském hradě, které má kořeny již v časně slovanském období (obr. 1) a přežívá až do této doby (obr. 2 a 3), leží na trase přirozeného spoje ke Kouřimi (cf. výše, s lit.). Ten směřoval zřejmě dále k východu a jihovýchodu (pozdější Trstenická a Haberská stezka; *Kudrnáč* 1960a, 271 sq.; 1970, 168; k jejich pravděpodobným trasám *Vávra* 1969; 1971; cf. i *Petráň* 1998, 34, 35; *Semotanová* 1998, 174 sqq., obr. 59, s lit.). Od severovýchodu sem či do blízkého okolí (širší oblasti) patrně vstupovala z Poděbradska (nejspíše přes labský brod; *Skutil* 1964, 94) také trasa pozdější polsko–kladské cesty (*Vávra* 1971, 82; 1972; *Petráň* 1998, 34–35; *Semotanová* 1998, 177, obr. 59) a od Staré Kouřimi k jihu vedla zřejmě stezka další (*Bubeník* 1970, 304, s lit. a pramenem; *Turek* 1970, 116). Na pradávný význam labské vodní cesty (*Semotanová* 1998, 178) ukazují nálezy monoxylů, kte-



Obr. 3. Osídlení Pošembeří ve střední době hradištní (RS 3). Vysvětlivky: A – sídliště, B – ojedinělý nález patrně sídlištního charakteru, E – hradiště, G – plochý kostrový hrob, H ojedinělý nález možná hrobové proveniencie. K – Kouřim, P – Poděbrady. Kresba M. Záleská – L. Batulková. – Abb. 3. Besiedlung von Šembera-Gebiet in der mittleren Burgwallzeit. Erläuterungen: A – Siedlung, B – Einzelfund, offenbar von Siedlungscharakter, E – Burgwall, G – Skelettfachgrab, H – Einzelfund, möglicherweise aus einem Grab stammend. K – Kouřim, P – Poděbrady.

ré se koncentrují mj. rovněž na nedalekém Poděbradsku. Přinejmenším část z nich může být přítom datována do raně středověkého období (Justová 1965; 1969; Nechvátal 1969, 812; Hrala 1969, passim, obr. 1, s lit.; cf. např. i Poulík 1975, 134, tab. 80). Proto je možné v prastaré sídelní oblasti širšího středního Polabí, původně ještě s dožívajícími zbytky staršího germánského obyvatelstva (Vávra 1969, 9; Sláma 1992b, 15; Skutil 1964, 93, 94), předpokládat křížení směrů dávných cest (Kotrba 1959, 355 sqq.; Kučera 1964, 38; Sku-

til 1964, 93, 94; Profantová 1998c, zvl. obr. 2). V této souvislosti není bez zajímavosti ani starší úvaha E. Šimka (1935, 22–30) o předpokládané osadě Askiburgionu – obchodní stanici – před vstupem z polabské nížiny do Askiburgijských hor (Sudet v jeho pojetí) uváděných v 2. stol. Ptolemaiem, ztožňované E. Šimkem (1935, 27–29) s osídlením vrchu Oškobrhu – dominanty kraje – a jeho okolí, byť by se zdálo být jen silně hypotetická (cf. Kotrba 1959, 355, 356, zvl. 360 s prameny a lit.; Dobiáš 1964, 60–61, pozn. 93 s prameny a lit.; Hrdlička – Richter 1974, 113 i obr. 32: 2; Šolle 1977, 328; Mikyška a kol. 1968, 39, 68 sqq., mapa M–33–XVI Hradec Králové; Neuhäuslová a kol. 1998).

V dopravně–geografickém kontextu jsou také nápadně zdejší nálezy byzantských i starších antických mincí a jejich rozptyl (cf. Hrala 1964, 515; Kučera 1964; Skutil 1964). Jak totiž ukazují soupisy nálezů a jejich kartografické vyhodnocení (Pochitonov 1955, 92–94, mapy 2–6 v příloze), koncentrují se zde v souladu s výše uvedenými pozorováními staršího osídlení z doby římské též dobové mince, a to počínaje 1. stol. n. l., a jejich rozptyl směřuje odsud k jihovýchodu. Co se týče nálezů s byzantskými ražbami, jde jednak o soubory, ve kterých tyto uzavírají jako poslední a nejmladší obvykle obsah nálezů západořímských mincí, jednak o dva nálezy pouze s nimi. Jedná se o poděbradský soubor z tratě „Vinice“, snad ze západní části města na břehu Labe (cf. Pochitonov 1955, 146), s Justinovými mincemi z let 555–573, a dále o nález mince (možná ojedinělý, možná i součást rozrušeného depotu?) pravděpodobně Konstanta II. z let 641–668 (Kučera 1964, 39 sq., obr. 1; souhrn Skutil 1964, passim, s lit.; cf. Hrala 1964, 515; Kudrnáč 1970, 179 s drobnou chybou ve vročení; Čtverák – Kudrnáč 1987, 397). Dle J. Skutila (1964, 95) souvisejí posledně uváděné nálezy s avarským vystoupením na dolním Dunaji a mladší z nich s dobou Sámovy říše (cf. Kudrnáč 1970, 179, s lit.). Pozoruhodné je, že do období mezi možnou datací těchto nálezů zapadá a mezeru mezi nimi vyplňuje právě mince Flavia Heraklia (610–641) od Kšel (nal. č. 19), odkud známe nejvýraznější sídelní koncentraci v rámci celého Pošembeří v zázemí přístoupimského hradu. Pošembeří je přitom územím, které náleží u nás v té době k nejosídlenějším (Hrala 1964, 515). Podle rozboru J. Hraly (1964, 514) se patrně jedná o ražbu z let 613/614 – 630 či 613–629, s dobou uložení nejspíše okolo poloviny nebo ve třetí čtvrtině 7. stol., kam patrně náleží rovněž výše zmíněná mince Konstanta II. z Poděbrad. Kruh nálezů mincí byzantského původu v širší oblasti středního Polabí se tak uzavírá v poslední čtvrtině 7. století (Hrala 1964, 515; Hásková 1979, 129). Mladší období, 2. polovinu 8. stol., doplňme o nález arabské mince od Čelákovic (Profantová v tisku), a směry cest k východu až jihovýchodu o nález z Hlinska (Frolík 1985, 69; 1989, 11, s lit.) a dokonce až ze Zašovic u Třebíče na Českomoravské vrchovině (Pochitonov 1955, 295, 296; Skutil 1964, 94). Oba posledně jmenované však patří zřejmě mezi ty, v nichž jsou byzantské mince složkou nejmladší (cf. Skutil 1964, 93).

Po všem tom, co jsme zde probírali, nejeví se jako náhodné, že se v širším regionu postupně vytvářelo jedno z dalších potenciálních krystalizačních jader – „územní knížectví“ – (cf. i Třeštík 1997, 96), významné pro pozdější etatizační procesy 10. století. Také zde byly tyto procesy prosazovány Přemyslovci až teprve v této době (Sláma 1995, 196, 201, s lit.), nikoliv dříve, jak míní o Pošembeří J. Kudrnáč (naposledy 1987, 47, s lit.). Původně, v průběhu 9. století, jak jsme se snažili ukázat, zde upevňovala a teritorializovala svoji moc do podoby územního knížectví, podobně jako jinde (Třeštík 1988, 139 sq.; 1994, 427, pozn. 14; 1997, 87, 94, 96, 183; Sláma 1988, 80; 1992b, 15; 1995, 201; Bubeník 1998b, 135), pouze místní „knížata“ kouřimská (cf. již Šolle 1963, passim). Do svého územního

knížectví včlenila i transformované starší struktury osídlení Pošembeří (*Kudrnáč 1970*, 184; *Bubeník 1998a*, 262; *1998b*, 135) a později je patrně plně absorbovala (*Sláma 1992a*, 172, 175; *1995*, 202, s lit.; *Bubeník 1998a*, 263 sq.; *1998b*, 175).

Zda tyto dílčí struktury tvořily ve svém úhrnu již od starší doby hradištní (7.–8. stol.) uzavřený správní, hospodářský a vojenský celek, jak soudí *J. Kudrnáč (1970, 180; 1986, 20, s lit.; 1987, passim, zvl. 43)*, zůstává po mém soudu otázkou (cf. i *Klápště 1996, 350*). Mohlo by ji napomoci řešit především konkrétnější zjištění úlohy hradů v Doubravčicích a Klučově nacházejících se při okraji sledovaného mikroregionu, centrálně položených objektů v Přistoupimi a Tismicích (?) i výšinných sídlišť v Poříčanech (?) a Kounicích. U obou posledně jmenovaných, zvláště kounického, je otázkou, zda vymezují toto území od severu proti sídelnímu seskupení na Týnickém potoce a jeho přítocích v širším zázemí hradu na Přerovské Hůře (*Kudrnáč 1963, 197; Bubeník 1998b, 132, pol. 67, s lit.; Gojda 1997, 93, obr.; Křivánek 1996, 259*), či zda ještě náležejí k osídlení v mikroregionu Pošembeří. Pokud ano, jednalo by se v jeho případě nejen o jeden z nejvýznamnějších sídelních okrsků této doby v našich zemích (cf. např. *Hrala 1964, 515; Kudrnáč 1987*), a to již od období přelomu 6. a 7. století, ale též o útvar (součást útvaru?) důležitý nepochybně rovněž z historického hlediska. Tak či onak, do popředí vystupuje několik skutečností. Za prvé, nález byzantské mince ze Kšela lze uvádět do souvislosti s podobnými nálezy z Poděbradska nejen z hlediska chronologického, ale i z pohledu jejich svědectví o charakteru osídlení. Za druhé, v této širší oblasti, jejíž součástí bylo i osídlení Pošembeří, se sbíhají směry prastarých cest. A konečně za třetí, z Pošembeří známe jedny z našich nejstarších hradů (zvláště Doubravčice a Klučov; cf. *Bubeník 1999, s lit.*), jejichž vznik je přinejmenším synchronní s nástupem dokonalé, obtáčené, tenkostěnné keramiky, která má v případě některých nálezů z Klučova, Doubravčic a analogicky opět též z Poděbradska, z Opolánků–„Starých Bader“, možná i charakter keramiky importované nebo alespoň charakter technologických importů (*Bubeník 1998a, 253, 261, 263; 1998b, 108, s lit.; v tisku 2, s lit.*). Chronologie jejich počátků (cf. *Bubeník 1998a, 261, 264, s lit.*) se přitom velmi pravděpodobně příliš neliší od rámce daného zmiňovanými mincemi (k mincím cf. výše; k hradům *Bubeník 1998a, 261 sq., 264, s lit.; Bubeník 1999, 636 sqq., s lit.*) a z některých je zachováno též něco málo starých kovových předmětů nebo tyglíků, v okolí několika z nich byly výchozy surovin (cf. výše; jinak *Bubeník 1999, 638 sqq.; v tisku 2*). Potom můžeme uvažovat o tom, že nositeli všech těchto projevů byli Slované doby Sámovy říše (cf. i *Kudrnáč 1970, 179; k tomu Třeštík 1997, 19, 51*). Dle mého názoru to byla část oněch „Sclavi, coinomento Winidi“ písemného pramene (*Fredegar IV; cf. Třeštík 1997, passim, zvl. 50, s lit.*). Osídlení výše zmiňovaného širšího území středního Polabí, včetně Pošembeří, k ní zřejmě patřilo (cf. i *Lutovský – Profantová 1995, 56; Třeštík 1997, 19, 50, 74*) a nemuselo v ní hrát zrovna podřadnou roli. Ba, za daného stavu poznání, především nálezů a nalezišť z něho na pozadí jejich topografických i geografických souvislostí, vystává po mém soudu otázka, nemohlo-li být dokonce součástí jejího jádra.²

² V poslední době ho hledá *D. Třeštík (1997, 48 sq., 50 a zvl. 270, s lit.)* v místech staršího mocenského centra na Moravě či západním Slovensku, odkud měly být již dříve koordinovány výpravy do Byzance. Jde v podstatě o vžitě, téměř již tradiční řešení (cf. naposledy *Lutovský – Profantová 1995, 55, obr. 52, s lit. na s. 88–89*). Na tomto místě není možné problém, zkoumaný z různých hledisek po velmi dlouhou dobu, řešit. Autor by chtěl při této příležitosti jen poznamenat, že se mu zdá, že se při bádání nad ním věnovala vesměs malá pozornost faktu, že ve vylíčení dějů s ní spojených, zaznamenaných v tzv. *Fredegarově kronice (Fredegar IV)*, lze rozlišovat při-

V průběhu středohradištního období (v 8./9. – 9. století) se stalo osídlení Pošembeří patrně sídelní komorou starokouřimského sídelního území (*Šolle 1963*, 69, 73 sq., obr. 1; *1966*, 276–280), onoho postupně se teritorializujícího, tedy „územního knížectví“.

PRAMENY

- Fredegar IV: Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV.* Čtyři knihy kronik tzv. Fredegara, ed. D. Bartoňková – L. Havlík – Z. Masařík – R. Večerka, *Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae – Prameny k dějinám Velké Moravy. Praegae–Brunae 1966: Státní pedagogické nakladatelství*, 19–27.
- Gojda, M. 1990:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 468/90, Kšely, o. Vitice, okr. Kolín.
- Kudrnáč, J. 1964a, b, c:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 1946/64, 6722/64, 6528/64, Kšely, o. Vitice, okr. Kolín.
- *1982:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 3698/82, Český Brod, místní část Chouranice, okr. Kolín.
- *1987a:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 3133/87, Český Brod, okr. Kolín.
- *1987b:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 3527/87, Kšely, o. Vitice, okr. Kolín.
- *1998:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 6580/98 – Upozornění na část mylných a nepřesných údajů v publikaci „Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (Katalog nalezišť)“. Praha 1997, od Josefa Bubeníka.
- Tvrđík, R. 1998a:* Archiv NZ ARÚ Praha, čj. 949/98, Límuzy, o. Tismice, okr. Kolín.

LITERATURA

- Brachmann, H. 1996:* Westslawische Burgherrschaft im Übergang von Stammes– zur Staatsgesellschaft, *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 1996/1, 55–73.
- Bubeník, J. 1970:* Příspěvek k poznání hradištního osídlení Posázaví, *Archeologické rozhledy* 22, 286–306.
- *1975:* Slovanské sídliště u Břežánek, okr. Teplice, *Archeologické rozhledy* 27, 642–650.
- *1988a:* Slovanské osídlení středního Poohří. Praha: ARÚ ČSAV.
- *1988b:* K časně slovanským nalezištím v exponovaných polohách na území Čech, *Památky archeologické* 79, 183–198.
- *1992:* Výzkum vrchu Rubín (Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) a jeho okolí v letech 1984–1989. Předběžná zpráva, *Archeologické rozhledy* 44, 216–230.
- *1994:* K problémům periodizace a chronologie staršího úseku vývoje raně středověké hmotné kultury v Čechách, *Archeologické rozhledy* 46, 54–64.
- *1996a:* Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. In: Z. Kurnatowska (ed.), *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, Wrocław: IAE PAN, 197–206.
- *1996b:* (rec.) M. Lutosvský – N. Profantová, *Sámova říše*. Praha 1995, *Slavia* 65, 532–533.
- *1997a:* Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (Katalog nalezišť). Praha: ARÚ AV ČR.
- *1997b:* Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984–1991), *Památky archeologické* 88, 56–106.

nejmenším dvě základní časové roviny odlišné (možná zdánlivě?) i z ohledu geografického. Jde o období povstání Slovanů–Vinidů, částečně dle kroniky dokonce potomků Avarů, proti vlastním Avarům, spojené s příchodem Sámovým a jeho pomocí Slovanům na straně jedné a na druhé o fázi střetů s Austroasijskými a jejich spojenci či vazaly. Přitom je v otázce lokalizace jádra říše téměř všeobecně zdůrazňován okruh prvního období a toto jádro hledáno v těsném sousedství Avarů usazených v karpatské kotlině. Podceňován je po mém soudu naopak význam geografie druhého výše naznačeného základního okruhu událostí a údaj kroniky o tom, že Avari přicházeli každoročně k Slovanům přezimovat (cf. i *Klápště 1996*, 350), což by obojí mohlo nasvědčovat tomu, že nemuselo jít pouze o Slované v místech letních bytovišť Avarů nebo v jejich nejtěsnějším sousedství. Tito Slované se ostatně zhruba v období povstání spíše podíleli spolu s Avary na útoku na centrum Byzantské říše Konstantinopol. Z těchto důvodů se kloním k náhledu hledat nejen Wogastisburg, ale také centrum Sámovy říše západněji (*Bubeník 1996a*, 203 sqq.; *1996b*, 533, obojí s lit.; cf. i *Klápště 1996*, 350).

- Bubeník, J. 1997c: Zur Problematik der befestigten Siedlungen des älteren Frühmittelalters (7./8. – 9. Jahrhundert) in Böhmen. In: J. Kubková – J. Klápště – M. Ježek – P. Meduna et. al. (eds.), *Život v archeologii středověku*, Praha: ARÚ AV ČR.
- 1998a: Ein Beitrag zur Erkenntnis des Klücover Horizontes, *Památky archeologické* 89, 230–266.
- 1998b: 5. Opevněná sídliště, *Památky archeologické* 89, 129–136.
- 1999: Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 631–648.
- v tisku 1: K otázce výšinných lokalit staršího úseku raného středověku v Čechách. In: *Monumentum* J. Rulf. *Památky archeologické – Supplementum* 13.
- v tisku 2: Od počátků hradišt k počátkům přemyslovského státu, *Sborník k jubileu prof. M. Buchvaldka*.
- Bubeník, J. – Velímský, T. 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice, *Archeologické studijní materiály* 15, 42–49.
- Čtverák, V. 1997: Poříčany, okr. Nymburk. Struktura pravěkého až raně středověkého osídlení, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 7–33.
- Čtverák, V. – Kudrnáč, J. 1987: Slovanské sídlištní objekty klučovského horizontu z Poříčan, okr. Nymburk, *Archeologické rozhledy* 39, 386–399, 473–474.
- Čtverák, V. – Lutovský, M. 1997: Halštatské a raně středověké objekty z Poříčan, okr. Nymburk – záchranný výzkum v roce 1995, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 219–230.
- Demek, J. a kol. 1987: *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*. Praha: Academia.
- Dobiáš, J. 1964: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Dostál, B. 1985: Břeclav – Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Ehrich, W. R. – Pleslová-Štiková, E. 1968: Homolka. An eneolithic site in Bohemia. Praha: Academia.
- Frolík, J. 1985: K počátkům středověkého osídlení Hlinecka, *Archaeologia historica* 10, 67–73.
- 1989: *Archeologické památky Hlinecka a Chrastocka*. Pardubice.
- Fusek, G. 1994: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra: ARÚ SAV.
- 1996: Poznámky k výskumu neopevnených veľkomoravských sídlisk v Nitre. In: R. Marsina – A. Ruttkay (eds.), *Svätopluk 894–1994*, Nitra: ARÚ SAV, 47–52.
- Gojda, M. 1997: *Letecká archeologie v Čechách*. Praha: ARÚ AV ČR.
- Hásková, J. 1979: Obchodní styky českých Slovanů s Byzancí, *Numismatické listy* 34, 129–133.
- Herrmann, J. 1985: *Die Slawen in Deutschland. Ein Handbuch. Neubearbeitung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Hoczyk-Siwkova, S. 1999: Centrum i zaplecze w świetle badań nad terytorium wspólnoty sąsiedzkiej w Małopolsce wschodniej w VIII–X wieku. In: S. Mozdloch (ed.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej. Spotkania Bytomskie III*, Wrocław: IAE PAN, 121–133.
- Hrala, J. 1964: Byzantský solidus ze středních Čech, *Archeologické rozhledy* 16, 512–516.
- 1969: Monoxyl z Labětína, *Archeologické rozhledy* 21, 812–817.
- Hrdlička, L. – Richter, M. 1974: Slovanské a středověké osídlení Oškobrhu u Poděbrad, *Památky archeologické* 65, 111–184.
- Chudziak, W. 1996: *Zasiedlenie strefy chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu (VII–XI wiek)*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Jelínková, D. – Měřinský, Z. 1985: Slovanské osídlení v oblasti soutoku Dyje a Svatky (Příspěvek k otázkám sídelního a společensko-ekonomického vývoje regionu od 6. do 13. století), *Sborník Národního muzea v Praze, řada A–Historie* 39, 143–154.
- Justová, J. 1965: Nový nález monoxylu v Poděbradech. In: *Polabí. Vlastivědný zpravodaj 1965*, seš. 5–6, Poděbrady, 85–90.
- 1969: Nový monoxyl z Poděbrad, *Archeologické rozhledy* 21, 811–812.
- Klápště, J. 1988a: Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Gegend von Most (Nordwestböhmen), *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 32, 35–79.
- 1988b: K některým problémům středověké kolonizace. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 1, Praha: FF UK, 93–111.
- 1996: (rec.): M. Lutovský – N. Profantová, *Sámova říše*. Praha 1995, *Archeologické rozhledy* 48, 349–350.
- Klötzerová, M. 1969: Třebestovice, o. Nymburk. In: *Bulletin záchranného oddělení* 6, Praha: ARÚ ČSAV, 158–159.
- Kotrba, V. 1959: Hora Oškobrhu – Askiburgion – Canburg, *Umění* 7, 354–365.
- Krásný, J. ed. 1981: *Základní hydrogeologická mapa ČSSR 1 : 200 000. List 13 Hradec Králové*. Praha: ÚUG.

- Křivánek, R.* 1996: Příklady aplikace geofyziky při ověřování výsledků leteckého snímkování v Čechách, *Archeologické rozhledy* 48, 253–263.
- 1998: Přistoupim, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 1996–97*, Praha: ARÚ AV ČR, 192–193.
- Kučera, J.* 1964: Souhrnné nálezy byzantských mincí na Poděbradsku. In: *Polabí. Vlativědný zpravodaj 1964*, seš. 3–4, Poděbrady, 38–40.
- Kudrnáč, J.* 1960a: Počátky východní expanse českého kmene, *Vznik a počátky Slovanů* 3, 271–297.
- 1960b: Slovanské hradiště v Přistoupimi a jeho památková ochrana, *Archeologické rozhledy* 12, 176–181, 192–194.
- 1961a: Rekonstrukce přirozené krajiny v okolí zkoumaných hradišť a osad, *Památky archeologické* 52, 609–615.
- 1961b: Slovanské hradiště v Tismicích u Českého Brodu, *Archeologické rozhledy* 13, 492, 503–505, 509–519.
- 1963: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou, *Památky archeologické* 54, 173–223.
- 1967: Výzkum hradišť u Doubravčic na Černokostelecku, *Památky archeologické* 58, 563–570.
- 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha: Academia.
- 1975: Slovanská hradiště v Čechách z doby předvelkomoravské, *Archeologické studijní materiály* 10/2, 25–31.
- 1977: Záchranný výzkum na slovanském hradišti v Tismicích, *Archeologické rozhledy* 29, 259–268.
- 1981a: Český Brod, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 1976–77*, Praha: ARÚ ČSAV, 24–25.
- 1981b: Souhrn objevů k historii „Starých (Pustých) Zámků“ u Doubravčic. In: *Praehistorica 8 – Varia archaeologica 2*, Praha: FF UK, 259–260.
- 1984a: Slovanské výšinné sídliště v Kounicích ve vztahu k osídlení Pošembeří, *Archeologické rozhledy* 36, 279–287.
- 1984b: Kounice, okr. Nymburk. In: *Výzkumy v Čechách 1980–81*, Praha: ARÚ ČSAV, 52.
- 1985a: Doubravčice, r–n Kolín. In: Z. Váňa – J. Hrala – Z. Smetánka (eds.), *Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg.*, Praha: ARÚ ČSAV, 110–114.
- 1985b: Kounice, r–n Nymburk. In: Z. Váňa – J. Hrala – Z. Smetánka (eds.), *Archeologičeskije izučeniya pamjatnikov 6–15 vekov v Čechii 1975–1985 gg.*, Praha: ARÚ ČSAV, 138–139.
- 1986: Slovanská hradiška a vesnická sídliště na Českobrodsku před vznikem slavníkovského knížectví, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie* 39, 15–22.
- 1987: Vývoj slovanského osídlení na Pražsku a Českobrodsku v 6. až 10. století, *Historická demografie* 12, 39–55.
- 1989a: Kšely, o. Vítice, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 1986–1987*, Praha: ARÚ ČSAV, 91–92.
- 1989b: Mrzky, o. Tismice, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 1986–1987*, Praha: ARÚ ČSAV, 118.
- 1990: Slovanská vesnická sídliště v okolí tismického hradiště na Českobrodsku, *Archeologické rozhledy* 42, 369–375, 465.
- s. d.: Archeologické výzkumy a nálezy na Českobrodsku v letech 1959 až 1961. In: *Zpráva Městského Podlipanského muzea v Českém Brodě za léta 1959 až 1961*, Český Brod, 9–15.
- Kuna, M.* 1998: Keramika, povrchový sběr a kontinuita pravěké krajiny, *Archeologické rozhledy* 50, 192–223.
- Lutovský, M. – Profantová, N.* 1995: *Sámova říše*. Praha: Academia.
- Meduna, P.* 1992: K vnitřní struktuře raně středověkých sídlišť, *Archaeologia historica* 17, 281–289.
- Mikyška, R. a kol.* 1968: *Geobotanická mapa ČSSR. 1. České země*. Praha: Academia.
- Nechvátal, B.* 1969: Nález monoxylu v Jizeře ve Skorkově, okr. Mladá Boleslav, *Archeologické rozhledy* 21, 812–813.
- Neuhäuslová, Z. a kol.* 1998: *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky*. Praha: Academia.
- Neustupný, E. ed.* 1998: *Space in Prehistoric Bohemia*. Praha: ARÚ AV ČR.
- Neustupný, E. – Venclová, N.* 1996: Využití prostoru v laténu: region Loděnice, *Archeologické rozhledy* 48, 615–642.
- Petráň, Z.* 1998: *První české mince*. Praha: Set Out.
- Petrtyl, J. – Šebek, F.* 1970: *Historická dokumentárnost nálezů mincí na Pardubicku a Chrudimsku*. Pardubice: VČM.
- Pleinerová, I.* 2000: *Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny*. Praha: ARÚ AV ČR – Louny: OM.
- Pleslová, E. – Vávra, M.* 1987: Kounice, okr. Nymburk. In: *Výzkumy v Čechách 1984–1985*, Praha: ARÚ ČSAV, 86.

- Pleterski, A. 1998: Die altslawische župa – der Staat vor dem Frühstaat. In: H. Kóčka–Krenz – W. Łosiński (eds.), *Kraje słowiańskie w wiekach średnich*, Poznań: Wydawnictwo poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk, 79–81.
- Pochitonov, E. 1955: Nálezy antických mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: E. Nohejlová–Prátová (ed.), *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 85–314.
- Poulík, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha: Academia.
- Prkno, J. – Vávra, M. – Zápařka, L. 1987: Tismice, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 1984–1985*, Praha: ARÚ ČSAV, 207.
- Profantová, N. 1997: Doubravčice. K problematice počátků raně středověkého hradiště na základě výzkumů J. Kudrnáče, *Archeologie ve středních Čechách* 2, 157–275.
- 1998a: 3. Pohřebiště (K problému pohřbívání v raně středověkých Čechách 7.–9. stol.), *Památky archeologické* 89, 114–127.
- 1998b: Doubravčice: Zu den Anfängen der frühmittelalterlichen Burgwallanlage aufgrund der Ausgrabungen von J. Kudrnáč, *Památky archeologické* 89, 303–364.
- 1998c: Problém importů a rekonstrukce cest v 8.–9. století, *Archaeologia historica* 23, 79–88.
- *v tisku*: Arabská mince z Čelákovic, *Numismatické listy*.
- Rulf, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu, *Památky archeologické* 74, 35–95.
- Semotanová, E. 1998: *Historická geografie českých zemí*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Skutil, J. 1964: Ještě k nálezům byzantských mincí v Poděbradech. In: *Polabí. Vlastivědný zpravodaj 1964*, seš. 5–6, Poděbrady, 93–95.
- Sláma, J. 1988: *Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu*. Praha: Univerzita Karlova.
- 1992a: Příspěvek k dějinám nejstarších slovanských hradišť na českém území, *Sborník Západočeského muzea v Plzni, Historie* 8, 171–177.
- 1992b: Vítoslav (Ui utizla). In: Z. Hojda – J. Pešek – B. Zilyská (eds.), *Seminář a jeho hosté*, Praha: FF UK, 11–18.
- 1995: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?, *Archeologické rozhledy* 47, 182–224.
- Smrč, Z. 1994: Vývoj osídlení v mikroregionu Lužického potoka na Kadaňsku (severozápadní Čechy) – část I, *Archeologické rozhledy* 46, 345–393.
- Šimek, E. 1935: *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*. Brno: FF MU.
- Šolle, M. 1963: Význam Kouřimě v počátcích českého státu, *Památky archeologické* 54, 67–86.
- 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha: Academia.
- 1977: Hradsko u Mšena. Část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu frankých letopisů, *Památky archeologické* 68, 323–393.
- 1998: Hradsko na Kokořínsku – Canburg frankých análů. Praha: Academia.
- Tomková, K. 1998: Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung in Katastern Tismice und Mrzky, *Památky archeologické* 89, 267–302.
- Třešník, D. 1988: České kmeny. (Historie a skutečnost jedné koncepce.). In: *Studia mediaevalia Pragensia* 1, Praha: FF UK, 129–143.
- 1994: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů, *Český časopis historický* 92, 423–457.
- 1997: *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- 1999: *Myslití dějiny*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Turek, R. 1970: Příspěvky k historické topografii středního Posázaví, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 11, 116–176.
- Tvrdlík, R. 1998b: Límuzy, okr. Kolín. In: *Výzkumy v Čechách 1996–7*, Praha: ARÚ AV ČR, 105.
- Vávra, I. 1969: Haberská cesta, *Historická geografie* 3, 8–32.
- 1971: Trstenická stezka, *Historická geografie* 6, 77–132.
- 1972: Polská cesta, *Historická geografie* 8, 3–30.
- Vlček, V. a kol. 1984: *Zeměpisný lexikon ČSR. Vodní toky a nádrže*. Praha: Academia.
- Zápotocký, M. 1965: Slované osídlení na Litoměřicku, *Památky archeologické* 56, 205–391.
- 1977: Slované osídlení na Děčínsku, *Archeologické rozhledy* 29, 521–553.
- 1978: Slované osídlení na Ústecku, *Archeologické rozhledy* 30, 258–303.
- Zeman, J. 1976: Nejstarší slovanské osídlení Čech, *Památky archeologické* 67, 115–235.

ZU TOPOGRAPHIE, ENTWICKLUNG UND STRUKTUREN EINER ÄLTEREN FRÜHMITTELALTERLICHEN (6.–9. JH.) BESIEDLUNG VON ŠEMBERA GEBIET

Der Einleitung, in welcher der Autor den zeitlichen und räumlichen Rahmen der Problematik definiert und ihren bisherigen Forschungsstand kritisch zusammenfaßt (zuletzt *Kudrnáč 1987; 1990*, beide mit Lit.; *Čtverák 1997*), folgt eine Übersicht von 35 Lokalitäten. Sie sind von unterschiedlichem Charakter, was eine Interpretation dieser Besiedlungsnachweise erschwert. Der größere Teil hat Siedlungscharakter. Systematisch wurde jedoch nur die Siedlung im Vorfeld des älteren Burgwalls von Klučov erforscht, ohne daß in der bisherigen Literatur (*Kudrnáč 1970*) ihre Entwicklungsphasen unterschieden und somit ein klares Bild von ihr gegeben worden wären. An mehreren weiteren Lokalitäten haben nur Rettungsgrabungen einzelner Objekte stattgefunden. Aus anderen existieren nur durch heterogene Prospektion gewonnene Funde. Von topographischem Gesichtspunkt her lassen sich zwei grundlegende Fundsätten offener Siedlungen unterscheiden. Es handelt sich zum einen um Lokalitäten auf höheren Plateaus von Anhöhen, gegebenenfalls deren Abhängen (in einer Überhöhung von mehr als 10 m bis ca. 30 m über den Hauptwasserläufen), am häufigsten bei Quellgebieten und deren kleinen Zuflüssen (eventuell gelegentlichen Wasserläufen), zum anderen um Positionen auf den unteren Terrassen von Wasserläufen bis zu 10 m über ihnen. Ein typisches Beispiel für die erstere Lage ist der Siedlungsbezirk auf dem Kataster von Tismice und Límuze (Fundstätte Nr. 31 und 22), der also weder eine Höhensiedlung noch eine dörfliche Ansiedlung von militärisch-strategischer Bedeutung ist, wie *J. Kudrnáč (1990, 372 mit Lit.)* annimmt, im Unterschied zu den tatsächlichen Höhensiedlungen bei Bylany, Doubravčice, Kounice und möglicherweise auch bei Poříčany (cf. *Bubeník v tisku – im Druck – 1*). Es handelt sich um die typische Lage einer offenen Siedlung über einem Quelltopf, deren Position in relativ großer Überhöhung nur mit den örtlichen geomorphologischen und hydrogeologischen Verhältnissen zusammenhängt. Markantes Beispiel der anderen Lage sind die Siedlungsfunde vom Kataster Poříčany (Fundstätte Nr. 26). Ähnlich scheinen auch die Lokalitäten bei Tismice zu sein (Fundstätten Nr. 32 und 33), die daher gleichermaßen Spuren von Ansiedlungen sein könnten, nicht nur von Saisonsiedlungen (*Kudrnáč 1990, 373*), handelt es sich doch besonders bei der ersteren der Positionen nicht um sekundär umdeponierte Funde. Des weiteren registrieren wir hier 4 Burgwälle (Fundstätten 8, 10, 29, 30), die die ältesten frühmittelalterlichen Burgen waren. Aus den Fundstätten Nr. 1, 7, 13 werden Skelettgräber und aus der Fundstätte Nr. 21 ein Brand-, Urnengrab angeführt. Auch die Gefäße von den Fundstätten Nr. 2, 3, 28 könnten aus zerstörten Gräbern stammen. Aus chronologischem und Siedlungsaspekt ist der Fund einer byzantinischen Goldmünze des 7. Jahrhunderts vom Rande der Siedlungsagglomeration beim heutigen Kšely (Fundstätte Nr. 19) bemerkenswert.

Für die älteste Phase, die frühslawische Zeit (6. und 6./7. Jh.), wurden Nachweise einer Besiedlung von Ober- und Mittel-Šembera-Gebiet registriert. Neben Spuren offener Siedlungen und möglicherweise auch von Begräbnisstätten ist dies vor allem die Besiedlung der exponierten, strategischen Position auf der Anhöhe „Alte (Verlassene) Schlösser“ / Staré (Pusté) Zámky bei Doubravčice, wo sich in prähistorischer Zeit ein Burgwall befand. Auf seinen Überresten entstand letztendlich in der älteren Burgwallzeit ein altertümlicher Burgwall (7. Jh.). Dies war sehr wahrscheinlich in Kontinuität zu dieser vorhergehenden frühslawischen Besiedlung (Abb. 1 und 2) geschehen. Diese Besiedlung bildete den Rand der frühslawischen Siedlungsgruppierung in der Gegend von Český Brod und Kouřim (*Zeman 1976, 174 Karten 3 und 4 in der Beilage*), die Urfundament der Entwicklung und der Strukturen der dortigen frühmittelalterlichen Besiedlung gewesen ist. In der folgenden Phase der älteren Burgwallzeit (7.–8. Jh.) verdichtete sich die Besiedlung in Šembera-Gebiet auffällig, und es bildeten sich ihre festeren Strukturen heraus. Dies erfolgte nicht nur infolge des natürlichen Anwachsens der Bevölkerungszahl durch Nachkommenschaft (*Kudrnáč 1987, 41 f.*), sondern offensichtlich auch durch den Zustrom einer neuen Welle von Kolonisten, wahrscheinlich aus dem Donaubecken (*Sláma 1992, 174 f. mit Lit.; Bubeník 1999 mit Lit.*). Mit ihnen geht auch eine neue Technologie der Keramikherstellung einher, das Drehen von Gefäßen. Diese technologisch entwickelte, dünnwandige, abgedrehte Keramik finden wir in Šembera-Gebiet gerade auf den ältesten

Burgwällen vor. Zu ihnen gehört neben dem bereits erwähnten Burgwall auf den „Alten (Verlassenen) Schlössern“ bei Doubravčice auch der Burgwall bei Klučov. Wahrscheinlich nur etwas später entstehen hier zwei weitere Burgwälle, der eine bei Tismice und der andere bei Přistoupim. Während die beiden ersteren an den Rändern des Siedlungsterritoriums von Šembera-Gebiet liegen, befinden sich die letztgenannten im Zentrum. Burgwälle und abgedrehte Keramik sind nicht nur hier das neue Phänomen der Besiedlung. Im Umkreis der Burgwälle – der ältesten frühmittelalterlichen Burgen – registrieren wir Spuren von Ansiedlungen und Friedhöfen, die deren Hinterland bilden (Abb. 2). Über die Bedeutung dieser Strukturen wird seit Jahren diskutiert. Ein Teil der Forscher hält sie für Überreste der niedrigsten Stufe einer territorialen Organisation der Gesellschaft (z.B. *Kudrnáč 1970*, 179–180 mit Lit.; *Herrmann 1985*, 192; *Klápště 1996*, 350; *Brachmann 1996*, passim, bes. 58 f. mit Lit.), die auch außerhalb unseres Territoriums erfaßt und so interpretiert wurden (z.B. *Herrmann 1985*, passim; *Brachmann 1996*, passim; *Chudziak 1996*, 199; *Hoczyk-Siwkova 1999*, passim, alles mit Lit.). Die anderen lehnen eine derartige Interpretation im Grunde ab (*Třeštitk 1988*, 131, 134 f.; *1994*, 424, Anm. 3, 427, Anm. 14; *1997*, 54 ff.). Die Besiedlung von Šembera-Gebiet gehört zu dieser Zeit zweifelsohne zu den bedeutendsten in Böhmen (*Hrala 1964*, 515; *Kudrnáč 1987*, passim). Es bleibt jedoch fraglich, ob sie allein einen geschlossenen Wirtschafts-, Verwaltungs- und Militärkomplex gebildet hat (*Kudrnáč 1970*, 180; *1987*, passim, bes. 43) oder nicht. Der Autor nimmt an, sie sei vielmehr nur Bestandteil der Besiedlung der angrenzenden Region des heutigen Umlandes von Kouřim, Kolín und Poděbrady – der mittleren Elbgegend – gewesen. Von hier stammen neben anderen bedeutenden Funden auch weitere von byzantinischen Münzen aus dem 6.–7. Jahrhundert (*Kudrnáč 1970*, 179 mit Lit.), die sich chronologisch mit dem Fund der bereits erwähnten Münze von Kšely ergänzen, gerade aus dem zentralen Teil von Šembera-Gebiet (Prägung zwischen 613/614–630 oder 613–629; *Hrala 1964*, 514). Hier laufen auch Fernstraßen von Süden (*Bubeník 1970*, 304 mit Lit. und Quelle), Südosten, Osten, Nordosten und Westen (*Šemotanová 1998*, 174 ff., Abb. 59 mit Lit.) einschließlich des Wasserweges Elbe (*Šemotanová 1998*, 178; *Hrala 1969*, passim, Abb. 1) zusammen. Wegen allem, was hier angeführt wurde, nimmt der Autor an, daß der gesamte dicht besiedelte Raum der mittleren Elbgegend einschließlich Šembera-Gebiet mit uralter Siedlungstradition zu Beginn dieses Zeitraumes (im 7. Jh.) ein nicht unbedeutender Bestandteil des Samoreiches gewesen sein könnte. In der weiteren Entwicklung, im Verlauf der mittleren Burgwallzeit im 9. Jahrhundert, wurde die Besiedlung von Šembera-Gebiet dünner (Abb. 3). Die Burgen bei Doubravčice und Tismice verfielen, die bei Klučov und Přistoupim in Richtung der Wege von Westen nach Osten und Südosten erfuhren Veränderungen. Sie wurden um eine Vorburg vergrößert. Die Umgebung des Objektes von Přistoupim in Richtung der Verbindung zu Kouřim, wo gerade zu dieser Zeit die zentrale Burg der Region von Kouřim auf dem „Alten Kouřim“ grundlegenden Veränderungen unterzogen wird, bewahrt sich im Unterschied zu den übrigen Objekten von Šembera-Gebiet noch ihr charakteristischeres Hinterland. Es war wahrscheinlich zu einer Konzentration der Besiedlung gekommen. Die alten Strukturen des vorhergehenden Zeitraumes fielen in Šembera-Gebiet auseinander, transformierten sich und gliederten sich nach und nach in die neuen Strukturen des sich herausbildenden territorialen Fürstentums von Kouřim als dessen Teil am Rande in Richtung Westen ein (cf. auch *Kudrnáč 1970*, 184). Sie wurden von ihm schließlich absorbiert. Sie hörten also nicht in Zusammenhang mit der Expansion der Přemysliden auf zu existieren, wie *J. Kudrnáč (1987, 47 mit Lit.)* fortwährend meint, sondern höchstwahrscheinlich durch die Transformationsprozesse im Rahmen der Besiedlungsentwicklung des Ostteiles von Mittelböhmen (cf. *Sláma 1992a*, 172, 175).

Deutsch von A. Březinová

Nerostné suroviny středověkých Čech jako archeologický problém: bilance a perspektivy výzkumu se zaměřením na výrobu a zpracování kovů

The mineral resources of medieval Bohemia
as an archaeological problem: the state and perspectives
of research into metal production and working

Karel Nováček

Studie se pokouší rekapitulovat základní vývojové tendence a charakterizovat současný stav archeologického výzkumu v oblasti středověké těžby a zpracování rud v Čechách. Snaží se upozornit na některé problémy a nedostatky provázající tuto specializovanou oblast bádání jak ve sféře sběru a analýzy dat, tak na úrovni teorie a interpretace. Česká středověká archeologie by měla systematickým propracováváním analytických a interpretačních možností svých pramenů zvýraznit svůj podíl na řešení technologických, ekonomicko–sociálních, sídelních, kulturních a ekologických otázek spojených se středověkou exploatací surovin.

Čechy – středověk – archeologie – rudy – hornictví – zpracování kovů

This study attempts to recapitulate the basic developments in, and describe the present state of, archaeological research in the areas of medieval ore extraction and processing in Bohemia. It aims to draw attention to the major problems and issues linked to this specialised research area, both in terms of the collection and analysis of data and at the level of theory and interpretation. Czech archaeology should systematically develop the opportunities for analysis and interpretation provided by its sources to emphasize their contribution to the resolution of the technological, socio–economic, settlement, cultural and environmental questions associated with the medieval exploitation of raw materials.

Bohemia – Middle Ages – medieval archaeology – ores – mining – metalworking

1. ÚVOD

Pokusíme-li se v bibliografiích české středověké archeologie z posledních několika let nalézt práce zaměřené na problematiku těžby a zpracování rudných surovin, seznáme, že ve velmi lakonickém výčtu titulů dominují spíše kratší, dílčí studie, různorodé tematickou orientací i druhem použité metody, často vzniklé jako výsledek autorova jednorázového zájmu. Individualizace naší vědy je právě v této oblasti vidět snad nejvíce. Problém minulé exploatace surovin a historických technologií představuje značně specializované badatelské pole, na němž nelze výrazněji postoupit vpřed bez mezioborové spolupráce, podmíněné ovšem kvalifikovaným dialogem mezi archeologem a specialisty v exaktních disciplínách. Tomuto požadavku se v našich podmínkách daří vyhovět jen v omezené míře. To je, jak se zdá, jedna z hlavních příčin současného značně nerovnoměrného stavu výzkumu těchto otázek v Čechách a velmi obtížného srovnávání izolovaných a metodo-

logicky různorodých výsledků. S výjimkou koncepčně řešené problematiky železářství v éře přímé výroby stojí výzkum v dalších oblastech na samém začátku nebo již delší dobu stagnuje. Do celkové situace technologicky orientované archeologie se samozřejmě promítají i obecné problémy naší středověké archeologie, jakými je nízká míra publikovanosti dat nebo často příliš úzký komparativní a teoretický rámec. Existují zde však také otázky a problémy specifické, z nichž alespoň některým bude věnována pozornost v dalším textu. V žádném případě však v rámci této studie nelze vyčerpávat celý rozsáhlý okruh otázek spojených s montánní archeologií a archeometalurgií, stejně jako nemůže upozornění na některé možnosti řešení nahradit podrobná syntetická zpracování dílčích témat.¹

2. RETROSPEKTIVA ZÁKLADNÍCH SMĚRŮ BĀDÁNÍ

Poprvé v naší archeologii zdůraznil význam studia exploatace surovin J. L. Pič (1890; viz též Čihák 1890), v době, kdy již byl jak geologicko–montanisticky, tak právně–historicky orientovaný výzkum starého dolování plně rozvinut. Ložiskový průzkum spojený s dokumentací terénních pozůstatků po zaniklé těžbě a s vesměs velmi pečlivou rešerší písemných pramenů byl proveden na mnoha rudných ložiscích i výskytech v Čechách, zejména v období obnovující se konjunktury těžby koncem 40. a v průběhu 50. let 20. století a také později. Výsledkem je dlouhá řada publikací i rukopisů (J. Kořan, J. Koutek, V. Čech, J. Kratochvíl, F. Kratochvíl a další, vesměs mladší autoři), představující solidní, bohužel zatím jen nedostatečně využívané východisko pro montánně archeologickou prospekci. V téže době se objevilo také základní mineralogicko–montanistické kompendium (Kratochvíl et al. 1957–1966) a důležité syntézy dějin hornictví a hutnictví (Kořan 1946; 1955; 1988; Majer 1991). Teprve v první polovině 70. let se na ložiskový průzkum, v tomto případě ložisek zlata v Českém masivu, podařilo důsledně navázat terénním archeologickým výzkumem, který během svého takřka třicetiletého trvání shromáždil důležité poznatky, zejména o těžbě zlata z jihočeských ložisek, jak rozsypových, tak primárních (zejména Kudrnáč 1982; 1991; Fröhlich 1992; Waldhauser 1989 aj.). V poslední době však tato linie výzkumu ztrácí na intenzitě (Kudrnáč 1999).

Druhou tematickou oblastí, jejíž výzkum je koncepční a rozvinutý, je raně středověké železářství a kovářství. Dlouhodobý výzkumný úkol, řešený především R. Pleinerem, byl čerstvě završen syntetickým zpracováním tématu v rámci široce komparativního pohledu na celou éru přímé výroby železa (Pleiner 2000). Výzkum raně středověké siderurgie v Čechách vychází z materiálového rozboru surovin, artefaktů a strusek, konfrontovaného s výpovědí experimentů a (zatím bohužel spíše sporadických) archeologických výzkumů železářských a kovářských pracovišť. Výjimku představují doklady intenzivního železářství v pražské oblasti z mladší fáze raného středověku (Pleiner 1953; Beranová 1979; Fridrichová 1984; Stehlíková 1984; Dragoun 1987; Richterová 1991; Vařeka 1997; Zavřel 1997; Nováček 2000b; Havrda – Podliska – Zavřel 2001 a další práce). Od vr-

¹ Studie vznikla rozpracováním úvodního tematického referátu předneseného v září 2000 na XXXII. konferenci archeologie středověku v Čáslavi, který byl doplněn obdobným přehledem stavu výzkumu na Moravě (R. Zatloukal) a na Slovensku (J. Labuda). Proto se i předložený text omezuje na situaci v Čechách, byť je zřejmé, že oddělení zejména moravské problematiky je z historického i ložiskově–geologického hlediska umělé.

cholného středověku nelze vývoj železářského hutnictví na základě archeologických pramenů souvisle sledovat, neboť specializovaný terénní výzkum ještě nezačal. Lepší situací shledáváme u zpracování železa, počínaje výzkumy kovářských pracovišť² a konče rozbohem výrobků a kovářských technik (Pleiner 1982; 1991a aj.). Postmedievální železářství a proces zavádění technologie nepřímé výroby železa zatím nejsou archeologicky dokumentovány vůbec.

Výčet prací z oblasti těžby a zpracování polymetalických rud zahrnuje nemnoho izolovaných studií s velkým tematickým rozptylem a s rozdílným metodickým přístupem, neboť tato sféra výzkumu je dlouhodobě opomíjená (např. Komárek 1954; Turek 1956; Charvátová – Valentová – Charvát 1985; Kudrnáč 1987; Daněček a kol. 1994; Šrein – Šreinová – Kozumplíková – Holodňák 1995; Profantová 1998; Svoboda 1998; Ernée – Militký – Nováček 1999). Doklady zlatnictví a kovolitectví – písemné i archeologické – z českých měst shrnula před časem D. Stehlíková (1983a; 1983b; 1984). Autorka se rovněž jako první u nás pokusila o podrobnější třídění hutnické a kovolitecké keramiky. Okrajově byly sledovány také další středověké výrobní činnosti spjaté s tepelným zpracováním kovů, jako např. mincovnictví (Hejna – Radoměřský 1958; Muk – Hus 1985).

Z obecnějších otázek věnovala česká archeologie středověku pozornost zejména vztahu mezi těžbou rud a osídlením (Richter 1981; Bárta 1991; Nováček 1994; Rous 1998; Obst – Rous 1999) a jen v malé míře ekonomicko–sociálním aspektům výroby či zpracování kovů (např. Kudrnáč 1984; Baštová – Bašta 1991; Meduna 1993).

3. CHARAKTERISTIKA SOUČASNÉHO STAVU A PERSPEKTIV VÝZKUMU: OBLAST SBĚRU A ANALÝZY DAT

Lze souhlasit s J. Kudrnáčem (1999, 170), že se u nás v současné době možnosti, které skýtá terénní výzkum montánních pozůstatků, takřka nevyužívají. Nenahraditelné informační ztráty způsobil zejména archeology nepodchycený útlum rudného hornictví na počátku 90. let, kdy došlo k nedokumentované likvidaci řady historických důlních prostor s autentickými stopami hornické činnosti, důlní infrastruktury, vystrojení a nástrojů (zejména středověké partie Kaňku a dalších dolů kutnohorského revíru: Cílek 1994). Destruktivně však v tomto směru působí i současná rudní prospekce, případně další, archeologicky nedokumentované aktivity v oblastech se zaniklou těžbou (lze namátkou uvést hledání „štěchovického pokladu“ v prostředí zachovalých středověkých zlatodolů, nešetřné sanace některých historických dobývek v kašperskohorském revíru apod.). Dokumentací podzemních relikvií těžby se dnes v různé míře a kvalitě zabývají pouze některé amatérské skupiny v rámci České speleologické společnosti, jejichž výsledky se do archeologického povědomí dostávají jen omezeně. Průzkum podzemních hornických děl je prováděn nejen značnými technickými překážkami, ale je také neobyčejně náročný metodicky, neboť vypovídací hodnota důlních prostor silně kolísá; díla jsou zpravidla přístupna pouze ve fragmentech a pokud byl jejich profil v minulosti přetesan či je souvisle zasintrován, pak ne-

² Bez nároku na úplnost jmenujme Pleiner 1969; Hejna 1974; Sedláčková 1977; Hejna 1983; Gabriel – Rusó 1989; Bubeník – Velímský 1986, 46, 48; Krajč 1993; Kašpar – Vařeka 1999; Hošek – Prostředník – Benešová 1999. Značná část těchto publikací však má charakter pouze předběžné informace.

Lze příslušný úsek stratigraficky zařadit (*Svoboda 1998, 5*). Metodiku průzkumu by bylo třeba dlouhodobě rozvíjet a kultivovat. V těch případech, kdy bylo možné průzkum a podrobnou dokumentaci důlních prostor zkombinovat s dendrochronologickou analýzou nalezených prvků důlní výstroje, s environmentálními výzkumy, popřípadě i s archeologickou sondáží uloženin, výzkum výrazně obohatil znalosti o hornické technologii, chronologii těžby na ložisku a mnoha dalších souvisejících otázkách (např. *Anceľ at al. 1992*).

Neméně opomíjený je v současné době povrchový průzkum zaniklých areálů těžby. Povrchový průzkum je ve sféře montánní archeologie jasně nejproduktivnější metodou výzkumu, neboť umožňuje bez technicky a materiálně náročných procedur získat základní informace o ložiskových podmínkách těžby, její technologii, rozsahu, produktivitě a datování, popřípadě i o širších prostorových souvislostech. Podmínkou je ovšem vhodně zvolená metodika a co možná nejpodrobnější klasifikace reliktních včetně užívání jednoznačné terminologie (*Nováček 2000a; Novák 1988; Večeřa 1996; 1998; 1999*). Komplexní průzkum, zahrnující nejen vlastní areály těžby, ale celou hornickou krajinu, nám citelně chybí u polymetalických ložisek, především u Kutné Hory – ve středověku jediného českého ložiska evropského významu. Poznání vlivu kutnohorského dolování na krajinu, sídelní strukturu, infrastrukturu a na celý soubor sociálně–ekonomických vztahů, zejména v počátečních obdobích aktivity, zůstává archeologie mnoho dlužna; tento stav nelze změnit bez důkladné inventarizace dochovaných terénních pozůstatků a publikace již získaného objemného nálezového fondu. Průzkum montánních reliktních v širším krajinném kontextu byl zatím zahájen na sousedním Čáslavsku (*Tomášek – Starý 1999*), na Havlíčkovobrodsku (např. *Rous 1998*) a na Příbramsku (*Nováček 1992*).

Okolnostmi vynucené zúžení tematického spektra české montánní archeologie na problematiku těžby zlata má za následek současný nedostatečný stav znalostí o dalších fázích v technologickém řetězci výroby kovů – o úpravnických a hutnických provozech. Jejich význam či archeologická doložitelnost je v případě těžby zlata mnohem nižší než u polymetalických rud, výzkum těchto objektů je však z hlediska informačního přínosu mnohostrannější než výzkum vlastních pozůstatků těžby. Zejména důležitost výzkumu úpravnických metod pro celkový odhad efektivity hutnického procesu je ještě nedoceněna (*Doonan 1994*). Nedostatečný stav poznání provází i metalurgická zařízení, zejména objekty spojené s městským kovoliteckým řemeslem; přímé i nepřímé doklady zpracování kovů v českých preurbánních i městských centrech nechybějí, obvykle však nejsou analyzovány a uspokojivě publikovány.

Do okruhu otázek týkajících se sběru dat patří i zmínka o movitých metalurgických pozůstatcích (polotovary a meziprodukty, strusky, slitky kovů, ruda, technická keramika, uhlíky aj.), jejichž získávání a analýze často není věnována odpovídající pozornost, nejsou výjimkou ani případy nekvalifikovaného výběru či skartace těchto materiálů. Přitom tyto nálezy představují často jediné spolehlivé vodítko pro přesné určení technologického procesu, zpracovávané suroviny a funkce jednotlivých objektů, potenciálně i pro jejich datování (o případných možnostech exaktního datování strusek např. *Bachmann 1982, 3*). Většina položek z této nálezové kategorie patří mezi artefakty (včetně strusek, jejichž vznik i některé formální vlastnosti byly záměrným výsledkem hutnického procesu)³ a zacháze-

³ Hutnické strusce, stejně jako všem artefaktům, byly vlastní i určité symbolické významy, které v některých kulturách přerůstaly až do rituální funkce (např. *Shepherd 1997*).

ní s nimi, tj. prostorová identifikace v terénu a principy popisu a klasifikace, by se nemělo podstatně lišit od zacházení s jinými druhy artefaktů. Např. u strusek představují základní složku jejich popisu typologicko–morfologické znaky; důležitá je rovněž jejich kvantifikace v nálezovém kontextu, neboť výpočet kubatury odpadu může být podkladem pro odhad objemu produkce (k těmto otázkám podrobněji *Pleiner 2000, 251–267*). Samostatnou otázkou, kterou zde nelze podrobně rozvádět, je volba vhodné metody a výběr vzorků pro exaktní analýzy. Žádná z užívaných analytických metod neposkytuje úplnou informaci o struktuře a vlastnostech vzorků. Rychlý vývoj v této oblasti však přece jen vede k upřednostňování některých dokonalejších postupů, které se tak stávají určitým standardem, jehož výhodou je možnost široké komparace výsledků (např. užití metody elektronové mikroanalýzy – EMS). Naopak jiné analytické metody lze dnes již považovat za antikvované, jako např. metody kvalitativní prvkové analýzy, které – při značné podobnosti chemického složení většiny archeometalurgických materiálů – jsou spíše zdrojem omylů a zavádějících interpretací.

Důležitou složkou sběru dat o historických technologiích je odborný experiment. Na rozdíl od sklářství či keramických technologií se odbornými hutnickými a kovářskými experimenty v současné době v Čechách nikdo nezabývá a na dosaženou úroveň experimentálního výzkumu (např. *Pleiner 1991b*) tak zatím nenavázala další etapa.

4. INTERPRETACE

4.1. Tradice a inovace ve vývoji technologických procesů

4.1.1. Hornická technologie

Pozůstatky povrchového dobývání rud – zejména těžby zlata z rozsypů, ale nejnověji též těžby železitých konkréci na Slánsku (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000*) – zatím pocházejí až z mladších období středověku a jejich výzkum má v Čechách určitou tradici. Ve výjimečných případech bylo možno pomocí povrchového průzkumu rekonstruovat dokonce i původní dolové rozměření, detailní postup a etapizaci těžby, spojené mnohdy se značnými změnami krajinného reliéfu a výstavbou různých, někdy i značně náročných technických zařízení (*Zárybnický 1992; Večeřa 1999; Ernée – Nováček 2000*).

Na většině významnějších českých ložisek staré zlatonosné formace a polymetalických rud (Pb–Ag–Zn–Cu) byl přechod k hlubinné těžbě nevyhnutelným krokem. Postup do primárních partií ložisek byl výrazným kvalitativním předělem v hornické aktivitě, který vyžadoval značné soustředění kapitálu, technických prostředků, surovin (dřevo, dřevěné uhlí) a rozvinutí celé řady nových hornických a hutnických technologií. Mnoho průvodních znaků hlubinné těžby (povrchová i hlubinná vodní díla, relikty dopravních zařízení a komunikací, velké hlušínové odvaly atd.) lze spolehlivě archeologicky dokumentovat, datace těchto objektů však obvykle činí problémy. Montánně archeologické výzkumy v některých oblastech, odkud k nám hornická technologie přicházela, v poslední době posunuly počátky hlubinné těžby stříbra značně níže (např. do 11. století ve Schwarzwaldu, kde se dolování poprvé uvádí roku 1028: *Kolektiv 1990, 28, 175n.*).

Výzkum technologických aspektů v oblasti hlubinného hornictví vidíme jako zásadně přínosný především ve třech oblastech: 1. určení chronologie a stratigrafie těžby, 2. odhad produktivity a efektivity horního díla, 3. způsoby řešení technických překážek. Pro první dva okruhy otázek má význam sledování způsobu rozměření dolového pole, otvírky a systému ražení chodeb,⁴ dále klasifikace různých technik rozpojování horniny (Verraes 1987), architektury a morfologie horizontálních děl⁵ a konečně metod vlastní těžby (výstupkové a sestupkové dobývání, komorové metody). S otázkou efektivity horního díla úzce souvisí problém orientace v dolech, konkrétně problém rozšíření kompasu, o němž máme první zmínky z prostředí evropských dolů z doby kolem roku 1250 (Ziegenbalg 1984).

Řešení technických překážek v mnoha případech uvádělo v život pozoruhodné, v soudobém prostředí unikátní projekty, zejména ve sféře vodních děl a vodotěžních strojů.⁶ S jistým časovým odstupem byly technické principy hornických vodních projektů uplatněny i v jiném prostředí (městské komunální vodovody, rybniční hospodářství, stavby plavebních kanálů apod.).

4.1.2. Inovace v železářství

Sledování technologických aspektů železářství v Čechách na prahu vrcholného středověku je úkol nadmíru komplikovaný absolutním nedostatkem pramenů. S rozpadem hradské soustavy a postupným vyhasínáním ekonomické funkce suburbii mizí i doklady železné metalurgie a shodou okolností se zmínky o ní od časného 13. století takřka vytrácejí i z písemných pramenů (Charvát 1985). Právě toto období přitom bylo v evropském železářství ve znamení radikálních technologických změn, spojených zejména s uplatňováním mechanické (vodní) energie při pohonu dmychadel a hamerních kladiv a v některých regionech s rozvojem tzv. nepřímé výroby železa.⁷ Zdánlivou výjimku v absenci domácích pramenů

⁴ Proti tradiční představě o typicky středověké otvírce úklonnými jámami stojí názor J. Nováka, podložený rozbořem písemných pramenů 13. a počátku 14. století, o běžném užívání svislých hlavních jam s rozrážkami a systémem hloubení z úrovně 1. patra (Novák 1984, 268–269). V Kutné Hoře tento způsob otvírky dominuje vzhledem ke specifické stratigrafii ložiska (Svoboda 1998). Průzkum souvislých důlních celků umožňuje odhadnout vzájemný poměr dobývacích a netěžných (přístupových, odvodňovacích, popř. větracích) děl: i při minimalizaci neproduktivních částí dolu, která je pro středověk typická, dosahovaly netěžní úseky 80–90 % z celkové délky chodeb (Ancel et al. 1992, zvl. 429n.).

⁵ Srov. chronologickou či dokonce etnickou interpretaci některých výrazných typů chodbových profilů: Ancel et al. 1992, 429 a dále.

⁶ Např. podzemní přečerpávací komora s vodním kolem o průměru více než 5 m v Goslaru–Rammelsbergu (Bartels 1996, 242) či 8 km dlouhý náhon (s průměrným sklonem jen 0,8 promile) v Jihlavě, vybudovaný zřejmě v 70.–80. letech 14. století (Jaroš 1998). Rozvoj hornických vodních děl a aplikace vodního pohonu strojů (zejména u vodotěžních zařízení) tam, kde to podmínky umožňovaly, se dnes ve střední Evropě klade běžně do 14. století (např. Szydlowski 1993, 371) či dokonce 2. poloviny 13. století (Müller 1999). Čerpací stroje se – ovšem pouze podle písemných pramenů – v českém i středoevropském prostředí rozšířily až v 1. polovině 16. století (Kořan 1955, 134–135; Hollister – Short 1990). Škoda, že tento závěr zatím nebylo možno konfrontovat s dendrochronologickým datováním nalezených součástí (Bartoš 1999).

⁷ K tomu přehledně Pleiner 2000, 282–284. Nejstarší doklady této v podstatě vysokopecní technologie výroby surového železa jsou nyní v některých částech západní Evropy (Porýní, Švábsko, severní Švýcarsko, jihoalpské oblasti, střední Švédsko) datovány už do 13. století, a jak naznačují nálezy v Metzgingen ve východním Švábském Albu z 11. století (Kempa 1995, 189–192) či v Kippenheimu jižně od Schwarzwaldu (Pleiner 2000, 255), nejsou vyloučeny její ještě starší počátky. Vznik a rozvoj nové technologie byl nepochybně podmíněn – vedle

k železářství 13. století představují intenzivní hutnické provozy v prostoru pražského pravobřeží, zařazené podle již antikvované datovací konvence do 13. a na počátek 14. století (Stehlíková 1984, obr. 13). Nové zpracování těchto nálezů jasně svědčí jednak o zásadní prostorové změně už v 2. polovině 12. století, kdy bylo železářství vytěsněno z plochy vznikajícího Starého Města (právně konstituovaného ve třicátých letech 13. století), jednak o slábnutí až úplném vymizení dokladů železářské prvovýroby z centrální části pražské kotliny během první poloviny 13. věku (Havrda – Podliska – Zavřel 2001). Je možno předpokládat, že z technologického hlediska jde o hutnická zařízení tradičního typu, s ruční (resp. nožní) obsluhou dmychadel.⁸ Koncentrace pracovišť k vltavskému břehu, na plochu terasy IVa, nemá, jak se zatím zdá, žádné technologické opodstatnění (Nováček 2000b, cf. opačný názor Stehlíková 1984, 264). Jediným publikovaným železářským pracovištěm mimo pražské prostředí, u něhož lze připustit datování do 13. století,⁹ zůstává výrobní

vhodného typu rudy, konstrukčních změn pecí a zavedení zkouškových výhni – také uplatněním vodní energie při pohonu dmychadel. Ta umožňovala dosahovat vyšších teplot při redukčním procesu, nutných pro výrobu silně nauhličeného železa za současného vzniku lehké alkalicko–silikátové strusky. První jednoznačné historické doklady o užití vodního pohonu v železářství pocházejí z 1. poloviny 12. století. Vazba hutí na vodní toky je ovšem sledovatelná mnohem dříve – již v pozdně antickém období. Novým podnětem do diskuse o možném uplatnění vodního pohonu při zpracování rud již ve starověku je reinterpretace nálezu mlecího zařízení v areálu římských zlatodolů v Dolaucothi (Burnham 1997). D. Lohrmann upozornil na specifickou skupinu železářských hutí v Burgundsku a Katalánii, označovaných v pramenech termínem „fabrica“, které již byly velmi pravděpodobně většími železárnami na vodní pohon. Jejich existence se odráží v mnoha místních jménech z 9.–11. stol. ve Francii a na Iberském poloostrově (Lohrmann 1995, 31–38). Jaký byl výrobní program těchto konkrétních hutí, zda to bylo převážně kujné či v některých případech již surové železo, ovšem zatím není známo (ke katalánskému železářství zejména Tomas i Morera ed. 1995). V našem prostředí neměl výraz „fabrica“ ve 13. století tak úzce specializovaný význam (Martínek ed. 1988, 557–558), v jasné souvislosti se zpracováním železa se objevuje až v *Ius Regale Montanorum* (termín zde překládán jako kovárna – Bílek ed. 1978, 71, §4).

⁸ Vlastních hutnických objektů bylo zatím na ploše vltavského pravobřeží nalezeno minimum, neúměrně málo ve srovnání např. s kubaturou hutnické strusky. Postupným zpracováním jednotlivých náleзовých situací snad bude možno tuto disproporcii vysvětlit – jen předběžně a zcela hypoteticky by např. bylo možno spojit některé menší, nevýrazné, silně propálené jámy s redukčními výhni.

⁹ V této souvislosti je třeba se podrobněji zastavit u interpretace hutnického pracoviště ze 13. století, zkoumaného v 50. letech 20. století u Radčtic na Příbramsku. Autor výzkumu R. Pleiner ho interpretoval jako železářnu, která byla v časovém odstupu od zániku, až v 15. století, překryta odvaly s odpadem po mechanické úpravě polymetalických rud (Pleiner 1971). Později sám naznačil nutnost revize této interpretace ve prospěch nezelezné (stříbrné) hutě (Pleiner – Kořan – Kučera – Vozár 1984, 54–55), v nové syntéze však setrvává u původního výkladu (Pleiner 2000, 188). Radčtický výrobní areál se nachází v těsné blízkosti žilných výchozů polymetalického ložiska Pb–Ag–Cu rud s vyvinutým oxidačním pásmem, v němž byly, jak je v těchto případech obvyklé, plně dostupné i železné rudy (goethit, hematit, limonit, patrně i magnetit). Není tedy snadné rozhodnout, na jakou produkci byla huť zaměřena, pokud navíc ani publikované analýzy archeometalurgických nálezů, zejména strusek, nemohou být podkladem pro jednoznačný závěr. Souhrnně lze říci, že pro analyzované strusky (které pocházely přímo z odpadních hald u jednotlivých pecí a jejichž souvislost s hutnickým horizontem je nepochybná) byl charakteristický výrazně nižší obsah oxidů železa, než je obvyklé u strusek z přímé výroby železa (15–27 %), a naopak vyšší podíl SiO₂ (kolem 40 %) a Al₂O₃ (mezi 10–25 %). Podobné paušální chemické složení mají strusky z hutnění polymetalických rud (z mnoha dostupných analýz např. Kolektiv 1990, 162; Eckstein – Rehren – Hauptmann 1994, 123). Z nezelezných kovů byl ve struskách zjišťován bohužel pouze obsah mědi, který byl ve dvou vzorcích výrazný (1,9 a 5,7 %), v ostatních sedmi minimální. Na některých dalších struskách na odvalech byla ovšem makroskopicky pozorována vrstva sekundárních minerálů mědi, z haldy pak byly získány také dva kusy surového olova (s příměsí Sb, Cu, Sn a s 0,1 % Ag). Ani mineralogické složení radčtických strusek není typické pro hutnické odpady z přímé výroby železa: strusky obsahují nejen fayalit (Fe₂SiO₄) a wüstit (FeO), což jsou strukturální fáze běžné prakticky ve všech druzích hutnických strusek – železných i nezelezných – vznikajících při teplotním režimu do 1200 °C (ponechme stranou otázku, zda tomu tak je v důsledku přirozeného obsahu či záměrného přidávání železné rudy do nezelezných vsádky). Ve všech popisovaných vzorcích

areál v Chýnicích (*Krajč – Matoušek 1985*). Chýnická výroba se rovněž odehrávala ve zcela tradičním rámci. Lze předpokládat, že mohla tato ojediněle doložená, maloobjemová výroba železa udržet krok s prudce rostoucí poptávkou po kovové surovině ve 13. století? Vysoká spotřeba kovu mohla být jen z malé části pokryta dovozem, i když se železo jako jedna z importovaných komodit od 2. poloviny 13. století objevuje.¹⁰ Nápadný nedostatek pramenů můžeme dát s velkou pravděpodobností do souvislosti se zásadními technologickými a prostorovými změnami v železářství již v tomto období – a nikoli až v 1. polovině 14. století, kdy byly prvně zaznamenány zprávy o železných hutích a hamrech využívajících vodní energii (zejména *Kreps 1970; Hofmann 1971*). Prokázání eventuálních starších fází těchto pracovišť se neobejde bez specializovaného terénního průzkumu, který v této fázi považujeme za skutečně prvořadý úkol technologicky orientované středověké archeologie. Stejnou důležitost bude mít i výzkum podoby a výrobního programu českých dýmaček, u nichž se zatím předpokládá, především ze surovinových důvodů, až do konce 16. století výlučné zaměření na přímou výrobu kujného železa (*Demčík 1974, 77; Pleiner – Kořan – Kučera – Vozár 1984, 71* a dále).

4.1.3. Technologická stránka metalurgie barevných a drahých kovů

Technologická úroveň neželezné metalurgie v Čechách před rokem 1300 byla zatím posuzována značně rezervovaně a vzhledem k absenci přímých pramenů se nejčastěji rekonstruovala na základě údajů ze soudobých či mladších technologických příruček (Theophilus Presbyter, Biringuccio, Agricola, Ercker a další). J. Kořan dokonce možnost výroby mědi před rokem 1300 striktně odmítl (*Kořan 1984, 66*), aniž by vzal v úvahu eventualitu poměrně jednoduché redukce karbonátových a oxidačních rud mědi (zejm. malachitu a azuritu). Nové výzkumy doložily v době kolem roku 1300 používání úplného postupu výroby černé mědi ze sulfidické rudy, hypoteticky ovšem dotyčná výroba směřovala v první řadě k získání drahého kovu (*Ernée – Militký – Nováček 1999*). Rozborem technologických indicií bude nepochybně možno hlouběji osvětlit či přehodnotit i dosud nepočtené starší nálezy, včetně zatím nejdůkladněji publikovaného metalurgického pracoviště u Malína a Nových Dvorů na Kutnohorsku (*Charvátová – Valentová – Charvát 1985*). Předběžně – pouze na základě zveřejněných údajů – lze uvést, že zde působící řemeslník či skupina řemeslníků se jeví jako specializovaná skupina hutníků a kovolitců s neobyčejně vysokými technologickými znalostmi. Tito výrobci, jak se zatím zdá, ovládali, vedle zkoušení a rafinace stříbra, také destilaci zinku a odlévání liturgických předmětů z tohoto kovu. Do-

však byly výrazně přítomny také melility (*Pleiner 1971, 50* uvádí jejich podíl konkrétně jen u dvou vzorků: 20 % a 30–40 %); tyto vyšší křemičitany Ca, Al, Fe, Mg (Na, K) jsou typickou komponentou strusek pocházejících z nepřímé výroby železa a z neželezné metalurgie, charakteristické jsou i pro některé typy žáruvzdorných výmazů pecí (např. *Bachmann 1982, 15*). Podle publikované analýzy nebyly v radětických haldách vzácné ani plně sklovité strusky bez obsahu fayalitické krystalizace, tvořené pouze melilitem ve skleněné matici, což jsou typy strusek, které při přímé výrobě železa vznikají jen zcela ojediněle a náhodně (jejich vznik je v rozporu s chemickým principem přímého procesu). Pochybnosti o zaměření pracoviště na výrobu kujného železa, které vyplývají z těchto charakteristik metalurgických nálezů, mohou rozptýlit nové, úplnější rozbor; zatím se však zdá být pravděpodobnější souvislost hutě 13. století v Raděticích se zpracováním polymetalických rud.

¹⁰ Celní sazebník hradištského kláštera: *CDB IV, 188, 344: 23–25*; později např. *CIM II, 213, 458, 599, 1364*.

sud se předpokládalo, že se zinek v kovové podobě v Evropě začal produkovat až po roce 1740 (Craddock 1995, 317–321), a indicie zinkové metalurgie tak představuje v soudobé Evropě zcela ojedinělou výjimku. Sporadický výskyt středověkých či ještě starších zinkových předmětů je dosud spojován s produkcí a importem kovového polotovaru z asijských, především indických dílen (Zawar Mala Magra), ačkoli evropský původ některých antických solitérů není zcela vyloučen (Rehren 1999). Potvrzení metalurgie zinku na Kutnohorsku ve 13. století by postavilo místní hutnickou aktivitu do naprosto mimořádné pozice a otevřelo celou řadu dalších zajímavých otázek.¹¹

Technologie výroby stříbra je, vzhledem ke středověkému ekonomickému významu tohoto kovu, předmětem značné pozornosti – zatím ovšem hlavně v zahraničí. Znalost zolovňování a kupelace (odhánění), dosud jediného pro středověk prokázaného postupu při získávání stříbra z barevných kovů,¹² byla archeometalurgicky doložena na hutnických lokalitách od počátku středověku (Harz: Brockner 1989a; Wiesloh u Heidelbergu: Hildebrandt 1993). Nejsou však výjimkou ani doklady společně prováděné metalurgie mědi, olova a stříbra (Brockner 1989a; Steuer 1993, 81), což svědčí o časně znalosti poměrně náročných operací spojených s odstříbřováním mědi ve střední Evropě. Znalost metod odstříbřování mědi je důkazem, že již raně a vrcholně středověká těžba stříbra se neorientovala pouze na rudy skupiny Pb–Ag–Zn, ale i na měďnaté rudy tzv. kyzové formace, které starší bádání (např. Kořan 1984, 64) jednoznačně spojovalo až s pozdějšími fázemi exploatace rudných ložisek (potvrzují tím shodný názor Novákův 1984, 268). Již koncem 12. století je v Goslaru předpokládáno použití tzv. zolovňovací tavby (Brockner – Griebel – Koerfer 1995), což je metoda, která umožňuje prostřednictvím promyšlené skladby přísad do hutnické vsádky (olovo, barium, popř. silikátová struskotvorná přísada) získat stříbro i z velmi chudých Pb–Ag rud a kyzů (Bachmann 1993, 31–34). Tato metoda je logickým vývojovým předstupněm tzv. ságrování (vycezození) mědi, precizní a velmi efektivní technologie extrakce stříbra z měděných rud, která znamenala převrat v pozdně středověkém nezelezném hutnictví, jejíž počátky však stále nejsou uspokojivě objasněny (srov. názor Suhlinga 1976, 50 o možných počátcích této metody již v alchymistických dílnách 12.–13. století). Záměrné přidávání baria (v podobě barytu BaSO₄, který je častým doprovodným minerálem hydrotermálních polymetalických žil) bylo prokázáno i rozbohem strusek ze 13.–14. století v saském Krušnohoří (Eckstein – Rehren – Hauptmann 1994, 125). Barium výrazně zvyšovalo efektivitu tavby (snižuje bod tání, snižuje viskozitu strusky a vytěsňuje olovo se stříbrem ze silikátových sloučenin, čímž eliminuje únik těchto kovů do strusky). Je málo pravděpodobné, že by se znalost těchto postupů umožňujících hospodárně využít i málo kovnatá ložiska stříbra neodrazila i v našem prostředí, otázkou zůstává, kdy k tomu mohlo dojít.¹³

Technologický výzkum by se měl rovněž důkladně zabývat otázkou typů a konstrukce hutnických zařízení. V učebnicích Agricolaově (Ježek – Hummel ed. 1933) i Erckerově

¹¹ Definitivní výsledek očekáváme od nových analýz vzorků technické keramiky, které provádíme ve spolupráci s dr. M. Eiland z Mineralogického ústavu Univerzity J. W. Goetha ve Frankfurtu a. M.

¹² O kupelaci podrobně Bayley – Eckstein 1996; k eventualitě středověké znalosti jiného postupu, tzv. Pattinsonova procesu, Bachmann 1993, 36.

¹³ G. Agricola (Ježek – Hummel ed. 1933, 340) popisuje zolovňovací tavbu jako „od starodávna“ běžně užívaný postup.

(*Vitouš ed. 1974*), které vycházejí z česko–saské technologické empirie, se objevuje několik pokročilých typů hutnických a úpravnických zařízení, které nemají v soudobé Evropě obdoby a jejichž geneze je nejasná (*Dziekoński 1963*, 327, tab. XV).

Technologii těžby a úpravy zlaté rudy z rozsypů i primárních ložisek věnovalo naše bádání značnou pozornost (*Kudrnáč 1971; 1982; Fröhlich – Kurz 1980; Fröhlich 1992; Waldhauser 1989; 1991; Waldhauser – Daněček – Nováček 1993*). Při extrakci kovu z rudy je – vedle běžné flotace – možno v Evropě nejpozději od sklonku raného středověku počítat s amalgamací.¹⁴ Spojování kamenů s miskovitými prohlubněmi s amalgamací (poprvé *Kudrnáč 1971*, 60) je ovšem omylem, tyto kameny sloužily jako podklad pod stouповé pěcholy při drcení rudy, což také potvrzují jejich nálezy z oblastí, které nelze spojovat s těžbou zlata (např. z cínových rýžovišť v Cornwallu: *Austin – Gerrard – Greeves 1989*, 175).

Doklady konečné rafinace zlata jsou, vzhledem k předpokládanému užívání jednoduchých, často přenosných zařízení (*Stehlíková 1983a*, 279), recyklaci tyglíků atd., velmi vzácné (Praha – Ungelt: *Stehlíková 1984*; mimo Čechy např. *Goš – Karel 1992*) a navíc u nich zpravidla chybí důkladné chemicko–mineralogické posouzení. Při rekonstrukci nejstarších cementačních postupů, jimiž bylo zlato oddělováno od jiných kovů (především stříbra), jsme proto zatím odkázáni na antické a středověké popisy (Diodoros, Theophilus Presbyter, Pseudo–Geber), aniž bychom mohli ověřit, jak byly tyto „kabinetní“ znalosti užívány či rozvíjeny v praxi. Ve středověké Anglii se až do 13. století předpokládá používání tradičního, tzv. solného procesu (*Bayley 1996*, 70), spočívajícího ve vzniku chloridu stříbra a jeho oddělení od zlata při déledobém zahřívání pod bodem tání zlata. V pozdním středověku (již ve 14. století?) došlo k objevu možnosti cementace pomocí kyseliny dusičné (*Bayley 1996*, 70). Nejpozději v 16. století se pak objevuje cementační metoda sulfurizací za použití antimonového činidla (tzv. „antimonum crudum“, sulfid antimonu); její první doklad pochází z archeometalurgických nálezů v Kolíně nad Rýnem (*Rehren 1996*) a první zevrubný popis od Agricoly (*Ježek – Hummel ed. 1933*, 381n.).

S výjimkou uvedené metalurgie mědi nevíme o technických podmínkách výroby obecných kovů (olovo, cín, rtuť, antimon) ve středověkých Čechách takřka nic. V Harzu byly v 9.–12. století používány oba základní způsoby výroby olova z galenitu, jednostupňová metoda pražně reakční i dvoustupňový postup pražně redukční, který je považován za vývojově mladší (*Brockner 1989b*, 73). Na britských ostrovech jej např. uvedla do praxe až krize v zásobování dřevěným uhlím v 2. polovině 14. století (*Blanchard 1981*, 77). Potenciální užívání třetí metody, tzv. srážecího (precipitačního) tavení, o níž se letmo zmínil R. Pleiner (*Pleiner – Kořan – Kučera – Vozár 1984*, 55), zůstává otevřenou otázkou.

Vývoj středověkého evropského hutnění cínu (což je kov, který se redukuje obtížně a s velkými ztrátami) je stále velkou neznámou: není jasné, od jaké doby lze počítat s nástupem redukce rudy v šachtových pecích, postupně nahrazující starou, neefektivní pražně reakční metodu (*McDonnell 1993; Smith 1996; Crossley 1994*, 195 zdůrazňuje inovační význam cínové metalurgie vzhledem k relativně časně aplikaci vodního pohonu v hutích).

¹⁴ Popis amalgamace u Theophila z doby kolem r. 1120: *Kobelius ed. 1998*, 82–83, srov. však již nálezy rtuti v Haithabu: *Drescher 1983*, 187; u nás až v areálech úpraven zlata na Kometě na Písecku a v Žampachu u Jilového: *Fröhlich 1992*, 15. Zatím ojedinělé jsou domácí doklady předmětů pozlacených formou amalgámu: *Kudrnáč 1998*, 50.

Rozvoj výzkumu dosud velmi fragmentárně poznaných lokalit v Krušných horách a Slavkovském lese (*Zárybnický 1987*) by proto mohl přinést značný posun v poznání v celoevropském kontextu. Hornickou těžbu cínu a výrobu cínového polotovaru ve 14.–15. století dokládají nálezy hornických kahanů a odlévací formy na cínové pruty z opevněné lokality Loupežný na svahu Krušných hor u Krupky (*Klusáčková 1981*).

4.1.4. Zpracovatelská metalurgie

Středověká zpracovatelská metalurgie (tepelné zpracování kovových polotovarů a slitin, odlévání a úprava předmětů) je činnost prostorově vázaná na protoměstská a městská centra a z vývojově technologického hlediska se jeví jako kontinuální: kvantitativní změny v této oblasti převažují nad změnami v kvalitě (inovacemi). Změny se zde prosazují spíše pozvolna a nemají tak radikální charakter jako změny v oblasti hornické a hutnické technologie; tento obraz však může být důkladným technologickým výzkumem v budoucnu značně modifikován. Zřetelný, byť v detailech ještě nezmapovaný vývoj prodělala kovolitecká a prubířská keramika: ve vrcholném středověku se objevují grafitové tyglíky, kupelky, střepy, testy, mufle, retorty a další tvary (*Labuda 1992; von Osten 1998; Brzák 1999; Fröhlich – Klabouch 2000*). Tyglíky s příměsí grafitu ve hmotě byly ve střední Evropě od 13. století vyráběny v Podunají (v oblasti zhruba mezi Pasovem a Vídní; *Walcher 1997*), případně i v jižních Čechách a na severní Moravě, a byly rozsáhle exportovány, dokonce až do kovoliteckých center u baltského pobřeží (*Schäfer – Ansoerge 1995*; k otázce importu rakouských tyglíků do Čech *Stehlíková 1983a*, 280–282). V oblastech v dosahu dunajské říční plavby zřejmě probíhal i dálkový obchod s grafitovou hlínou, jejíž český původ není vyloučen (*Felgenhauer–Schmiedt 1993*, 105–106; *Walcher 1997*, 157). Kupelky typické svým obsahem kostního popela, jehož příměs měla velký význam při rafinaci kovů, jsou nejdříve doloženy ze saského Krušnohoří 13.–14. století (*Eckstein – Rehren – Hauptmann 1994*).

Zatím velmi nedokonale jsme informováni o vývoji hutnických kovoliteckých zařízení; pozvolná změna v proporcích a v utváření podstav technické keramiky (od drobných, zaoblených k vyšším tvarům s plochým dnem) by mohla v hrubých rysech odrážet přechod od výhni k tzv. tyglíkovým pecím s roštovou konstrukcí (*Bayley 1996*, 68; doklady těchto pecí např. *Schulze 1982; Kovalovszki 1995*). Tato vazba však neplatí jednoznačně – existují doklady válcovitých tyglů s oblým dnem ve spojení s tyglíkovou pecí (*Janssen 1987*). Technologický výzkum zatím uspokojivě nevyřešil otázku, odkud a v jaké formě bylo městské kovolitectví zásobováno surovinou, zejména v případě významných metalurgických center s velkou spotřebou. Navazujícím problémem je rekonstrukce technik při odlévání velkých uměleckých předmětů (zvony, sošky, křtitelnice, chrámové dveře apod.). V několika případech se podařilo podrobně rekonstruovat celý postup počínaje zhotovením kovoliteckých forem podle kresebných předloh (*Drescher 1986*) přes jejich výzdobu a sesazení jednotlivých dílů až po odlití předmětu v předehřáté lící jámě (např. *Haiduck 1998; Blaylock 1996*; viz též starší přehled nálezů zvonařských dílen: *Vellev 1977*). Nálezy příslušných tavicích objektů jsou nepoměrně vzácnější a obvykle obtížně interpretovatelné, přesto lze zřejmě už hluboko ve středověku v Evropě předpoklá-

dat znalost tzv. plamenných pecí, jejichž použití umožňovalo dosáhnout kontinuálního odlití a tím i dokonalé homogenity velkých odlitků (*Nováček v tisku*).

4.1.5. Tradice a inovace v oblasti středověkých metalurgických technologií

Jako všechny technologické postupy v předmoderní době měly i metody výroby a zpracování kovů ve středověku konzervativní charakter. Přesné dodržování technologických kroků a průvodní zajišťování pověřenými a magickými praktikami¹⁵ bylo – především v raném středověku, ale i později – předpokladem úspěšného výsledku. Technické inovace se prosazovaly do praxe nejčastěji formou řetězce jednorázových, relativně rychlých změn, na jehož počátku pravděpodobně vždy stály hlubší sociálně–ekonomické motivace (zvýšená poptávka po kovech, nedostatek surovin k výrobě kovů apod.). Přesto lze již v období raného středověku dosvědčit značný invenční potenciál ve sféře technologií, který postupně – od 11. až 12. století – vedl k rozvoji rozmanitých, často paralelních způsobů a metod práce, kterými se bylo možno efektivněji přizpůsobit konkrétním podmínkám, jakými byly zejména kvalita, typ a dostupnost surovin a energetických zdrojů či požadovaná kvalita výrobku. Zcela namátkou můžeme jmenovat takové „alternativní“ inovační postupy, jako bylo např. zavedení vodního pohonu a počátky nepřímé výroby železa, přechod k hlubinné těžbě primárních ložisek zlata, rozšíření tzv. zolovňovacího procesu v barevné metalurgii či souběžné vyvinutí několika metod rafinace zlata. Různé prvky, které předznamenávají rychlý technologický vývoj ve vrcholném středověku, nalzáme ve známém Theophilově kompendiu z 1. třetiny 12. století, i když reálný vliv tohoto spisu na soudobou kovodělnou technologii, která využívala především empirické, mezigeneračně předávané poznatky a tradice, by měl být posuzován kritičtěji.

V pozdním středověku – nejdříve od 14. století – by pak v některých odvětvích již bylo možno hovořit o zrychlujícím se, protoindustriálním technologickém vývoji, který se vyznačoval průběžným zdokonalováním (*Blanchard 1981*). V souvislosti s počátky evropské alchymie ve 13. století a její vedlejší složky – technické a experimentální chemie (*Priesner 1996*) – se také uvolňuje dosud pevná kauzální vazba mezi „společensko–ekonomickou objednávkou“ a technickou inovací. Bohatý soubor rozmanitých, alternativních technických postupů s důrazem na kvantitativní aspekty, který nám přibližují renesanční hutnické a prubířské učebnice (*Agricola, Biringuccio, Ercker a další*), byl metodami alchymistické chemie nepochybně ovlivněn, i když se jinak autoři těchto děl k alchymistickým koncepcím převážně stavěli kriticky (*Schuler 1994, 109–111*). Otázkou pro archeologicko–technologický výzkum zůstává, které z těchto technologií byly všeobecně rozšířeny, které byly jen regionálními variantami podmíněnými tradicí či surovinou, a které z těchto postupů lze promítat hlouběji do středověku.

¹⁵ Nejpodrobněji, v širokém kontextu srovnávací mytologie, se touto problematikou zabýval *Eliade 2000*. Znamenitym příkladem magie ve spojení s metalurgií je Theophilovo sugestivní líčení výroby tzv. španělského zlata – *Kobelius ed. 1998, 92–93*; zmínky o magických praktikách uvádí např. ještě *Mathesius: Urban ed. 1981, 103* a jinde. V českém prostředí byla velmi oblíbená hornická příručka „*Bergbüchlein*“ od Rühleina von Calv (*Colbus*) z konce 15. století, v níž se ještě výrazně odráží komplex archaických mytologických představ o rudách a metalurgii (*Šimon 1974*).

4.2. Ekonomické a sociální aspekty

Technologicky orientovaná středověká archeologie směřuje svými interpretacemi především do oblasti ekonomických dějin. Konkrétně může podstatně přispět k zodpovězení otázek spojených se zaváděním inovací v technologiích (viz kap. 3.1.), s efektivitou výroby a s jejím časoprostorovým uspořádáním. Nelze opomenout ani možnosti rekonstrukce obchodních vazeb (např. *Hook – Gaimster 1995; Gläser ed. 1999*) či mnohvrstevné souvislosti exploatace surovin s vývojem sídelní struktury, kterým již byla věnována pozornost při jiné příležitosti (*Nováček 1994*).

Jedním z hlavních východisek pro ekonomické interpretace jsou archeologická zjištění týkající se časové dynamiky a prostorového uspořádání výrobní činnosti. Z chronologických otázek nás v kontextu ekonomických dějin obzvláště zajímají možnosti datace počátků hornické činnosti na jednotlivých rudných ložiscích. Tyto možnosti jsou ovšem velmi omezené; svou roli tu sehrávají zejména mnohonásobně se opakující prospekční a exploatační cykly oddělené etapami stagnace těžby (*Westermann 1984*; pro české hornictví velmi stručně např. *Majer 1996*). Každý nový cyklus přitom pochopitelně zlikvidoval značnou část pozůstatků předchozích dolů. Za této situace má stanovování počátků těžební aktivity vždy hypotetický charakter a je nutno při něm vycházet z co možno nejširší pramenné základny, v níž by měly mít důležité místo prameny nepřímé (srovnání montánně archeologických nálezů s vývojem sídelní struktury a infrastruktury, paleoenvironmentální indicie a další). Písemné prameny jsou pro dobu před 16. stoletím z více důvodů nespolehlivé a při datování počátků těžby obvykle selhávají, což lze demonstrovat na regionech, kde již bylo možno archeologické a písemné prameny konfrontovat. Mnoho významných těžebních areálů v Čechách ostatně nezanechalo žádné stopy v dokumentech (např. zlatodoly Vacíkov–Petráčkova Hora u Rožmitálu pod Třemšínem: *Morávek et al. 1992*, 89, či rozsáhlá pole rýžování a měkkého dolování zlata v permokarbonských rozsypech v Plzeňské pánvi, lokality Křivce, Manětín, Újezd u Radnic: *Kudrnáč 1982*).

Dynamika exploatace rud byla pochopitelně určena v prvé řadě vývojem poptávky po kovech. Vzrůst poptávky vyvolával dovoz kovu ze zahraničí, ale především podněcoval domácí prospektorské úsilí a snahu uvádět v život efektivnější technologie a způsoby organizace práce. V podmínkách středověku byly samozřejmě tyto snahy málokdy přímocaré, narážely na řadu překážek materiálně–technického, právního, ale i mentalitního rázu, a jejich efekt byly velice rozmanité. Přesto je např. i archeologicky doložen přímý vztah mezi kritickým nedostatkem stříbra v říši v 10. století (v době stabilizace mincovního systému) a postupným hlubinným otvíráním významných stříbrorudných ložisek (*Steuer 1993*, 76–81). Podobně výrazné zvýšení poptávky a odpovídající reakci výrobní sféry je třeba předpokládat i v případě železa na počátku vrcholného středověku. Měď, další středověký kov prvořadého významu, byla na rozdíl od železa určena k výrobě nikoli základních výrobních nástrojů, nýbrž uměleckých a kvalitních užitkových předmětů a její zpracování a spotřeba (stejně jako zpracování a spotřeba dalších barevných kovů) byly doménou církevního a později zejména městského prostředí. V německých městských domácnostech vzrostla spotřeba neželezných kovů podle odhadu M. Hasse během 13.–14. století deseti– až stonásobně (*Hasse 1979*). Na prudký vzrůst poptávky po mědi a cínu můžeme také v Čechách usuzovat z velmi početných předhusitských zpráv o ře-

meslnických pracujících s těmito kovy (*Winter 1906*, 153; *Stehlíková 1983b*). Archeologické nálezy dílen i výrobků zatím tento vývoj dostatečně nedokumentují, rovněž nelze ani odhadnout, jaká část surovinové spotřeby barevných kovů mohla být kryta z domácích rudných zdrojů.

Velmi důležitým zdrojem ekonomických interpretací je archeologické studium prostorových vztahů mezi jednotlivými články výrobního řetězce. U železářské výroby je takovým klíčovým momentem uvolnění prostorové vazby mezi surovinovými zdroji (rudným ložiskem a lesem jakožto zdrojem dřevěného uhlí) a hutní výrobou.¹⁶ Výroba železa a jeho prvotní zpracování do polotovaru přestává být převážně provozováno v malých, krátkodobých areálech v blízkosti surovinové základny (včetně poloh v intravilánech sídlišť) a přemísťuje se do stabilizovaných hutí a hamrů na vodních tocích, které se již nadále zpravidla vyznačují dlouhodobou kontinuitou. Tento proces mohl technologicky souviset i s počátky nepřímé výroby železa a byl provázen řadou dalších podstatných změn v ekonomice a organizaci výroby (viz kap. 4.1.2.). Již nejstarší prototypy vysokých pecí zřejmě musely být udržovány v provozu delší dobu bez přerušení a byly tedy neustále zaváženy palivem, rudou a struskotvornými přísadami, což bylo jistě technicky a organizačně značně náročné. Jistě je opodstatněná představa, že středověká nepřímá výroba železa stála do značné míry v ekonomickém protikladu k přímé výrobě v maloobjemových šachtových pecích a výhních, že byla provozována kapitálově silnými skupinami a zaměřena v prvé řadě na tržní účely (*Tauber 2000*, 128).

Výroba barevných a drahých kovů byla technologicky i počtem operací variabilnější a byla podřízena různým formám majetkoprávní reglementace. Není proto divu, že montánní výzkum dokumentuje nejrůznější podoby uspořádání této výrobní činnosti: od individuálních jednotek provozujících těžbu, úpravu a vyhutnění rudy v malém množství na jednom místě (např. *Schwabenicky 1987*; *Alper 1998*) až po rozsáhlé krajinné protopřmyslové komplexy, které dokládají vysokou míru prostorové organizace. V rámci těchto komplexů např. nebyl již v raném středověku nepřekonatelnou překážkou suchozemský nebo říční transport rudy na vzdálenost několika desítek kilometrů k centralizovaným úpravnám a hutím (*Denecke 1978*; *Klappauf 1991*; *Hildebrandt 1993*; *Klein – Urban – Stephan – König – Bollingberg 1993*, 293). Dálkový transport rudy se v těchto případech vysvětluje majetkoprávními okolnostmi a obtížnou dostupností energetických zdrojů (vody, uhlí) v místě ložiska. Je vhodné si v této souvislosti povšimnout zcela opačné situace, která se vyvinula v Kutné Hoře – zde byly báňské a hutnické podniky situovány vždy pohromadě a zásobovány dalšími nezbytnými surovinami zvnějšku, postupně ze stále širšího okruhu, který nejpozději v 16. století přesáhl hranice české kotliny (*Kořan 1950*, 97–100).

Centralizace a stabilizace hutí v procesu výroby stříbra byla – podobně jako v železářství – jistě provázena či spoluvyvolána technologickými změnami (zavedení vodního pohonu dmychadel spojené s radikálně novým vnitřním uspořádáním a změnami v konstrukci hutí). Současně se však výroba kovu přenesla tímto krokem na zcela jinou organizačně–právní úroveň, charakterizovanou změnami ve struktuře těžářstva a v poměru

¹⁶ Modelový příklad prostorového uspořádání přímé výroby železa nabízí nálezořá situace 11.–13. století v oblastí Lahn–Dill v Porýní, nasvědčující cyklickému, každoročnímu posunu jedné železářny po obvodu jednoho sídelního areálu. Návrat na dřívější stanoviště byl zřejmě možný až po regeneraci lesního porostu. Ruda byla dovážena z cca 15 km vzdáleného ložiska (*Willms 1998*, 346). Princip „ruda jde za dřevem“ je u přímé výroby dokládán častěji (např. v raně středověkých železárnách v bazilejském kantonu: *Tauber 2000*, 127).

mezi těžaři (resp. horníky), rudokupci (resp. hutníky) a regálním pánem (panovníkem) (např. *Hásková 1971*). Studium časoprostorového vývoje hutí ve stříbrnorodných revírech by bylo možno dokumentovat vývoj rudokupeckých organizací ve vztahu ke konkrétní hutnické praxi, organizační formy a míru specializace v procesu exploatace drahého kovu. V našem prostředí se předpokládá, že k centralizaci hutí došlo teprve v 16. století (*Kořan 1950*, 12; *Bílek 1982*, 89, pozn. 17), ve skutečnosti k ní však mohlo dojít mnohem dříve. Na druhou stranu ovšem dnešní absence dokladů malých „lesních“ hutnišť v Čechách je nutno v prvé řadě přičítat takřka nulovému stavu výzkumu. Navíc je nutno upozornit, že interpretace prostorových vztahů mezi jednotlivými články v procesu exploatace drahých kovů nemůže být schematická a že jakákoliv apriorní kritéria je nutno přijímat jen s největší opatrností. To, že i tak zdánlivě jednoznačný archeologický obraz, jaký představuje síť malých, „jednorázových“ hutnických stanovišť v blízkosti dolů, může být z ekonomicko–sociálního hlediska interpretován různě, dokládá situace v horním Harzu 13. století, kde tuto prostorovou strukturu hutí lze konfrontovat s písemnými zprávami. Hutniště překvapivě nebyla majetkoprávní součástí příslušného individuálního (lénhavířského) těžebního podniku, neboť zprávy jednoznačně uvádějí dvě samostatné, specializované profesní skupiny – skupinu horníků (*montani*) a hutníků – uhlířů (*cives de nemore, silvani*) (*Alper 1998*). Váhu archeologických interpretací lze v těchto případech podpořit sledováním vztahu mezi výrobními (těžebními) a sídlištními areály (*Nováček 1994*, 167).

Široké interpretační možnosti nabízejí archeologické výzkumy výrobních areálů ve vztahu k otázkám výrobní specializace a standardizace činnosti (obecně např. *Petráň 1983*, 31). Domácí archeologické příklady z dílenského prostředí umožnily již dříve konstatovat velké rozdíly v technologické náročnosti a ve spektru použitých technik, nástrojů a surovin a v kvalitě výrobků, zejména při srovnání městské a vesnické výroby (*Richter – Smetánka 1983*, 14, 17). Ve vztahu ke kovovýrobě lze upozornit, že zatímco doklady kovářského i kovoliteckého zpracovávání železa a barevných kovů v jedné dílně nejsou nijak výjimečné (např. *Nováček 1998*; *2000b*), existence „univerzálních“ hutnických sídlišť zpracovávajících rudy zatím nebyla v našem prostředí potvrzena.¹⁷

Mnohem diskutabilnější podklady přináší archeologie pro úvahy o ekonomickém efektu exploatace surovin (odhady výtěžků, odhady celkového objemu produkce podle kapacity výrobních zařízení či kubatury odpadu, vliv drahého kovu na ekonomické a fiskální systémy atd.). Zde lze obvykle dospět pouze k hrubým odhadům, které se však vesměs spíše blíží odhadům minimálním (*Pleiner 2000*, 128, 267). Jejich hodnotu může zvýšit projekce údajů do dlouhodobější, vývojové perspektivy. Ekonomický efekt těžby surovin (rud) je nutno posuzovat vždy v konkrétním sociálním prostředí a geopolitických souvislostech.

Před obtížný problém jsme postaveni při snaze promítat archeologická zjištění do ekonomicko–sociální sféry, neboť zde jsou možnosti archeologických pramenů asi nejvíce omezené. Týká se to zejména otázek organizačních modelů výroby a vztahu různých sociálních skupin k exploataci surovin či statutu jednotlivých účastníků procesu (*Charvát 1992*, 380; *Meduna 1993*; *Ernée – Militký – Nováček 1999*). Začlenění těchto otázek do archeologické teorie je však přesto plně relevantní, neboť se při uplatnění široce kon-

¹⁷ Klasickým příkladem je harcká raně středověká rezidence Düna, v jejímž zázemí byla provozována výroba a zpracování železa, hutnění kyzů a polymetalických rud a rafinace stříbra (*Brockner 1989a*).

textuálního přístupu může podařit dílčí poznatky jednotlivých oborů propojit do celistvé hypotézy. Propracováváním metod analýzy a interpretace archeologických pramenů bude jistě možno podíl archeologie na řešení těchto otázek zvýraznit. V této souvislosti je vhodné upozornit na inspirativní skandinávský koncept „outland use study“, krajinně archeologického studia zaměřeného na sledování rozmanitých „alternativních“ způsobů obživy venkovských komunit v rozdílných ekologických zónách, včetně odrazu těchto – někdy velmi specializovaných – výrobních činností v kulturních vzorcích a v sociální organizaci (*Svensson 1997*).

Také domácí výzkum by se měl více věnovat klíčové otázce vztahu mezi exploatací rud a poddanskou (vesnickou) ekonomikou. Ekonomické aktivity poddaných spojené s exploatací surovin a obecně veškeré nezemědělské aktivity středověkého venkova stojí dosud na okraji zájmu české medievistiky. Dlouhé období ekonomicky determinovaného marxistického studia přineslo paradoxně v tomto ohledu málo nového, přestože zkoumání příjmů a povinností poddaných bylo jedním z hlavních argumentačních východisek čtyřicetileté diskuse o sociální situaci předhusitského venkova a o příčinách husitského hnutí (*Šmahel 1993*, 414–432). Základní směr uvažování o těchto otázkách vytyčila historicko–materialistická koncepce F. Grause, sledující ovšem poddanskou ekonomiku zúženou optikou jejího vztahu k feudálnímu velkostatku a vrchnosti (*Graus 1957*; k jeho koncepci kriticky např. *Čechura 1990*, argumentující proti teorii feudálního velkostatku základním ekonomickým významem maloroľnických hospodářství). Jako základní informační zdroj byly využity evidenční prameny hromadné povahy, zejména urbáře, tzn. písemnosti zaznamenávající výčet pravidelných poddanských povinností vůči vrchnosti. Příjmová rovina a životní úroveň vesnického obyvatelstva byla a stále je posuzována především prostřednictvím těchto pramenů, výlučně na základě odhadu efektivity zemědělské výroby. Nezemědělské činnosti jako potenciální zdroj příjmů byly dosud uvažovány jen ojediněle a se zjevnou nejistotou, jakou váhu tomuto faktoru přisoudit (např. *Šmahel 1993*, 431).

V urbáriálních pramenech vskutku nacházíme zmínky o nezemědělských aktivitách velmi vzácně. Tento fakt je dozajista podmíněn povahou této kategorie pramenů, a není tedy možno z absence zpráv činit jednoduché závěry. Nejenže mimozemědělské činnosti obvykle neměly zcela pravidelný ráz, a nemohly se tedy stát fixní součástí poddanských povinností, ale především se naprostá většina těchto aktivit odehrávala mimo přímý emfyteutický vztah mezi vrchností a poddaným a těžko se tedy mohla přímo odrazit v písemnostech vznikajících na základě tohoto vztahu.

Také další druhy archivního materiálu nás o poddanských ekonomických aktivitách spojených s exploatací surovin informují nepřímou a nahodile, a proto i sond do této problematiky bylo zatím poskrovnu. V ojedinělých případech mohou být naše úvahy konkrétnější, jako např. v otázce říční voroplavby a obchodu s dřevem. Transport dřeva a dalšího zboží je na hlavních českých řekách (Vltava, Ohře, Labe) doložen od 13. století a až do předbělohorského období byl doménou poddaných. Ti plavili a prodávali již ve 14.–15. století především dřevo z vlastních lesů (jejichž rozsah musel být mnohem větší, než lze na základě pramenů předpokládat) nebo z lesů pronajatých od vrchnosti, popřípadě z obecních lesů. Objem obchodu se dřevem byl na počátku 16. století, kdy máme nejstarší kvantifikovatelné údaje, značný (*Holec 1971*, 8, 15, 37). Také u dalších výrobních činností spojených s lesem a s exploatací nevyhrazených (regálními právy neomezených) surovin umožňují různé indicie v pramenech předpokládat značnou míru aktivní účasti poddaných:

můžeme uvést např. uhlířství a dehtařství (sociální profil uhlířských korporací cf. *Husa 1957*, 10 a dále; též *Pleiner – Kořan – Kučera – Vozár 1984*, 72), těžbu a zpracování vápence (výroba tzv. selského vápna: *Bednárik 1962*) či těžbu a dopravu železné rudy k hutím (doklady poddanských těžářstev: *Pleiner – Kořan – Kučera – Vozár 1984*, 88).

Bezpochyby zvláštní místo v tomto výčtu zaujímá rýžování zlata: rozbor pramenů umožnil vyslovit závěr, že rýžování, které rovněž nespadlo do sféry panovníkova horního regálu, bylo převážně námezdní sezónní činností venkovského obyvatelstva, organizovanou nájemnými nákladníky, popřípadě samotnými vlastníky panství (*Parma 1961*). Nelze jistě vyloučit ani zcela individuální poddanské rýžování,¹⁸ o aktivní, samostatné roli venkovanů v této oblasti ostatně svědčí ještě v 1. polovině 16. století zápisy o původu dodaného zlata ve zlomcích účtů kutnohorské mincovny (*Sakařová – Malá 1974*, 48). Montánní archeologický výzkum posledních třiceti let zdokumentoval impozantní rozsah aluviálních ložisek zlata v Čechách a přinesl doklady o konjunkturu v jejich těžbě ve 13.–14. století (*Kudrnáč 1982; 1991*). Potenciálně velké fiskální možnosti, které tato aktivita skýtala pro předhusitský venkov, dosud nebyly vzaty v úvahu. Archeologie by ovšem mohla nabídnout nejen prostou evidenci středověkého rýžování zlata, ale i kvalitativní rozlišení této činnosti podle technologie. Technicky nenáročné rýžování v aluviu jistě představovalo jiný stupeň kvality a efektivity práce než zpracovávání zlatonosných teras rozsáhlými povrchovými dobývkami (tzv. jílováním), které bylo podmíněno umělým přívodem vody, náročným přemísťováním hlušiny a systematickým rozměření dílů (*Novák 1988; Zárybnický 1992; Ernée – Nováček 2000*). Jílování by v této souvislosti bylo možno pokládat za spíše organizovanou, krátkodobou a vysoce produktivní činnost, zatímco rýžování v nivě by mohly mnohem častěji charakterizovat příležitostné, sezónní, maloobjemové, individuální. Pravděpodobnost tohoto modelu však musí prověřit terénní výzkum, sledující podobu a proměny těžební činnosti v souvislosti s vývojem struktury zemědělského zázemí a osídlení.

Pokládáme tedy za možné, že přístup poddaných k surovinám v rámci patrimonie byl omezován teprve v době rozvoje šlechtického režijního hospodaření, zatímco v předhusitském období mohla být výdělečná činnost realizující se nad rámec emfyteutického vztahu umožněna buď úplnou benevolencí ze strany feudála nebo různými podobami oboustranně výhodných vztahů, díky nimž mohl poddaný se surovinami poměrně volně disponovat (pronájem či prodej suroviny, odvádění části výrobku či zisku). Nezemědělské výrobní činnosti tak mohly značně diferencovat příjmovou rovinu zemědělského obyvatelstva, aniž se jejich stopa silněji otiskla do písemných pramenů patrimoniálního původu. Podrobná argumentace této hypotézy se vymyká z rámce této studie i možností archeologie; pokládám však za potřebné tímto alespoň upozornit na další interpretační možnosti archeologických pozůstatků středověkých nezemědělských aktivit, které zůstávají zatím nevyužity.

Privilegovaného sociálněprávního postavení v rámci vesnické komunity velmi často požívali specializovaní výrobci a zpracovatelé železa v hutích a hamrech předhusitského

¹⁸ Tato hypotéza dobře koresponduje se zjištěními z jiných evropských zemí. V pozdně středověké Anglii obvykle nebyl rýžovník pracující na aluviálních ložiscích cínu vyčleněn ze zemědělské komunity. Jeho dolování bylo málo specializovanou, vedlejší výdělečnou činností, omezující se na dobu vegetačního klidu a dobu mezi setím a žněmi. Mezi těmito příležitostnými horníky ovšem byly značné majetkové a sociální rozdíly, což umožňuje domnívat se, že někteří z nich přešli z kategorie osobně pracujících těžářů do skupiny vlastníků rýžovacích polí a organizátorů práce na nich (*Blanchard 1972; 1974; Hatcher 1974*).

období, i když uspořádání vztahů mezi železáři a vrchností mohlo nabývat řady konkrétních podob (Maur 1981). Archeologie má možnost status a životní standard železářů podhalit zejména v těch případech, kdy se rezidence hutníků specifikují takovými termíny jako *propugnaculum* a *curia specialis* (Maur 1986, 43, pozn. 6), za nimiž si lze bezpochyby představit drobné opevněné sídlo či rezidenční dvůr (srov. Anderle – Rožmberský – Švábek 1993, 269). Opevněná sídla různé úrovně a různého prostorově funkčního vztahu k dolování byla ovšem typickou součástí revírů s těžbou drahých kovů (Ernée – Militký – Nováček 1999, 226).

4.3. Ekologické aspekty

Hornictví a hutnictví byly již v antické a posléze středověké společnosti činnostmi, které mohly vyvolat (a v některých případech prokazatelně vyvolaly) ekologickou nerovnováhu s dlouhodobými negativními důsledky, jejichž dopad se někde dokonce projevuje dodnes. Vlivy těchto činností na životní prostředí a krajinu měly především lokální, popřípadě regionální dosah. Jedním z takovýchto vlivů bylo dodnes identifikovatelné znečištění půdy a spodní vody těžkými kovy (Pb, Cu, Zn, Cd) – v extrémní podobě např. v okolí středověkých hutnišť v jižním Schwarzwaldu (Goldenberg 1993, 113) nebo v horním Harzu, kde má středověká kontaminace půdy i jeden „pozitivní“ vedlejší účinek, totiž dokonalou konzervaci organických nálezů ve vrstvách v areálech hutnišť (Alper 1998). Těto měřitelné kontaminace využívá řada metod jednak k vyhledávání ložisek a zaniklých, nadzemně nezřetelných těžebních areálů, jednak k paleoenvironmentálním výzkumům. Pozoruhodné výsledky v tomto směru přináší zejména chemické studium datovaných rašelinových profilů (obvykle v konfrontaci s palynologickými spektry), které poskytuje kromě jiného i možnost stanovení počátků a dynamiky exploatace kovů v okolních regionech (např. pro Bavorsko např. Küster – Rehfuess 1997; pro Šumavu Veselý – Almquist–Jacobson – Miller et al. 1993; pro jihozápadní Anglii West – Charman – Grattan – Cherburkin 1997 atd.). Znečištění ovzduší exhalacemi mohlo v některých případech dokonce překročit regionální rámec a dosáhnout i globálního rozměru, jak potvrzuje nedávno prokázaná kontaminace grónského ledu mědí, spojovaná s rozvojem evropské a čínské metalurgie přibližně od roku 2500 BP (Hong – Candelone – Patterson – Bourton 1996).

Celým komplexem jevů se hornictví a hutnictví zapsalo do podoby kulturní krajiny. Jako jeden z prvních se pokusil studovat tyto vlivy v konkrétní krajině D. Düsterloh (1967, 99: změna mikroreliefu těžbou, ovlivnění komunikační sítě, změna vodních toků budováním rybníků a náhonů, kácení lesů atd.). Velmi často jsou zdůrazňovány zvláště ty vlivy, které měly svůj původ v nadměrné exploataci dřeva pro účely dolování a hutnictví. Hodnocení vlivu těchto činností na lesy se ovšem velmi různí – nejen podle délky a intenzity dolování, geobotanických, stanovištních podmínek a předpokládané „přirozené“ struktury lesního porostu v konkrétních regionech, ale také podle charakteru pramenů, s nimiž jednotliví autoři pracují. U nás publikoval průkopnické studie na toto téma historik J. Málek (např. 1976), který hodnotí devastační vlivy hornické činnosti na Českomoravské vrchovině na věkovou a druhovou skladbu tamních porostů jako pouze dočasné a následnou plnou regeneraci smíšených lesů předpokládá do padesáti let. Archeobotanické výzkumy v některých velkých protoindustriálních regionech dospívají – zejména na základě rozboru

uhlíků z uhlířských stanovišť – k odlišným závěrům. Na nápadně rychlou proměnu lesa se usuzuje z faktu, že velkoobjemové tvrdé dřevo (nejčastěji bukové) je v milířích záhy vystřídáno dřevem rychle rostoucích druhů (bříza, topol, olše, jehličnany včetně smrku) malého průměru a stáří (obvykle jen 10–15 let) (*Hillebrecht 1982; Speier – Pott 1995, 248n.*). Tato změna podle uvedených autorů svědčí o rozsáhlé degradaci lesů v hornických oblastech během pozdního středověku, o radikálním odlesnění a energetické krizi, která vedla až k úpadku těžby (*Hillebrecht 1982, 128*) či alespoň k razantnímu nástupu ochranných opatření a intenzivních metod lesního managementu v podobě pravidelného obmýtí kombinovaného s pasečným a kopaničářským hospodářstvím (*Speier – Pott 1995, 254*). Z botanického hlediska se přetěžení lesů ve 12.–14. století interpretuje jako nevratný zásah, který urychlil proces přeměny přirozených smíšených bučin ve stejnověké, především smrkové monokultury.

Rozpor mezi historickými a archeobotanickými výsledky nemusí být nutně vyřešen v jednoznačný prospěch té či oné hypotézy. Obecně lze jistě připustit, že v některých významných hornických revírech skutečně záhy došlo k vážným zásahům do struktury a integrity lesa (některé další příklady, počínaje už latenským železářstvím, uvádí *Pleiner 2000, 126–129*). Situace v každém hornickém regionu však byla specifická a závisela na mnoha okolnostech. Pro úplnost je třeba upozornit na jiné významné těžební oblasti, kde archeobotanický výzkum naopak konstatoval značnou stabilitu porostů a nepřítomnost známek degradace lesa (např. ve švábském Albu: *Smettan 1995, 127*, nebo v revíru Sulzburg: *Ludemann 1999*). Kromě výše zmíněných faktorů zůstává k objasnění řada dalších otázek – např. jaký mohl být podíl těžby dřeva podle jednotlivých způsobů užití (stavby, důlní výstroj, stroje, palivo atd.), v jaké míře docházelo v jednotlivých hornických oblastech k druhovému, věkovému či stanovištnímu výběru dřeva a jak lze v souvislosti s otázkami výběru posoudit reprezentativnost makrobotanických souborů z milířišť. Zatím publikované soubory dřevěného uhlí z českých středověkých hutnických lokalit jsou jednodruhové (např. *Pleiner 1953, 380*) i druhově smíšené (např. *Opravil 1986*) a v uplatnění druhového výběru zatím nebyla pozorována žádná zákonitost (další příklady druhového výběru, včetně pravěkých, viz *Pleiner 2000, 116–118; Hajnalová 1995, 124*). V širším středoevropském kontextu se spíše zdají převládat druhově smíšené soubory dřeva na výrobu uhlí nebo orientace na 1–2 dominantní druhy (např. buk a dub v revíru Sulzbach: *Ludemann 1999*). Některé nálezy ovšem svědčí o tom, že hutníci si byli vědomi rozdílných vlastností různých druhů dřevěného uhlí a uměli tyto rozdíly využít používáním nejvhodnějšího uhlí pro konkrétní hutnickou operaci (např. *Kovalovszki 1995, 236*) a že tedy alespoň v některých případech probíhal výběr druhu dřeva v uhlířství s ohledem na pozdější technologické vlastnosti a využití vyrobeného uhlí.

Převaha tenkého dřeva v milířích – jak bylo řečeno – není interpretována jako projev věkového výběru, ale jako příznak nedostatku vzrostlých exemplářů. V Hessensku se však již v době latenské a pak od raného středověku předpokládá vazba uhlířských pracovišť na sekundární, nízký les s krátkým obmýtím (*Speier – Pott 1995, 245n.*); těžba mladiny, resp. pařeziny („coppiced wood“ – cf. *Dreslerová – Sádlo 2000, 333n.*) pro výrobu uhlí se nejméně od římského období předpokládá také v Anglii (J. Bayley a H. Cleere, osobní sdělení; *Pleiner 2000, 126n.*). Je tedy zřejmé, že v oblastech intenzivnějšího uhlířství a hutnické výroby se velmi záhy těžba uhlířské suroviny selektivně orientovala na stanoviště s mladým či výmladkovým lesem, popř. na zbytky po lesní těžbě: o struktuře lesního porostu

jako celku v těchto případech rozborů uhlíků z milířišť tedy vypovídají velmi zkresleně a rozborů jiných užitných kategorií dřeva (např. větších souborů důlního dřeva) zatím nejsou k dispozici. Srovnávací analýza uhlíků ze sázení ohně a jejich environmentální interpretace (Dubois 1996) je spíše zajímavým ojedinělým pokusem než systematickým rozšířením pramenné základny.

Otázka selektivity středověké lesní těžby úzce souvisí s problémem počátků intenzivního lesního managementu a racionálních pěstebních postupů. Bez zodpovězení těchto otázek nelze konkrétněji postihnout vliv dolování na lesní porost. Na základě výše řečeného lze vyslovit domněnku, že přechod od chaotické těžby dřeva k racionálnější formám hospodaření v lese, jimiž mohla být lépe zajištěna rychlá regenerace porostu (s výjimkou stanovišť s extrémními podmínkami), byl už v době vrcholně středověké expanze hornické činnosti přirozenou reakcí a snad i předběžným opatřením zabraňujícím nedostatku dřevěné suroviny a rozsáhlým devastačním důsledkům její zvýšené těžby.¹⁹ Případné začlenění části mýtín do systému kopaničářského obhospodařování („Haubergnutzung“: Speier – Pott 1995) pak navíc znamenalo vítanou možnost vedlejší zemědělské produkce (která se jistě v řadě báňských revírů záhy vyvinula v nezbytnost). Vliv industriální činnosti na les by v těchto případech nemusel být posuzován tak fatálně (podobný názor zastává Schwabenicky 1991, 49), zůstává ovšem nejasné, jak se na celkovém obraze lesní exploatace projevovala těžba vzrostlého, dlouhého dřeva pro speciální účely (nosné prvky důlní výstroje, části strojů, zejména čerpacích zařízení). Je zřejmé, že v této oblasti stojí archeobotanický a archeologický výzkum na samém začátku.

Dalším předpokládaným důsledkem odlesňování je eroze a akumulace. V případě středověké těžby dřeva v hornických oblastech platí i pro posuzování tohoto vlivu výše řečené: teprve na základě archeobotanického výzkumu bude možno odhadnout, zda byla těžba v dobách důlní konjunktury prováděna spíše extenzivně, velkoplošnými holosečemi vzrostlého lesa, či zda se jednalo o mozaiku menších sečí, rychle zalesňovaných obmýtním lesem, popřípadě ještě zapojovaných do cyklického kopaničářského hospodářství. Ve druhém případě musely být erozní důsledky i při velkém objemu těžby zanedbatelné. Jinak tomu pochopitelně mohlo být přímo na dolovacích polích, kde docházelo k rychlým a razantním změnám reliéfu v často výškově členitém terénu. K obzvláště mocným akumulacím a změnám v morfologii a vegetační skladbě docházelo v nivách v důsledku rýžování zlata (zejména při jílování) a při úpravě rud mokrou cestou. Např. těžba zlata v Jeseníkách způsobila zaplnění nivy řeky Opavy a Černého potoka odhadem několika miliónů m³ sedimentů (Novák 1988, 45).

S ekologickými důsledky hornické a hutnické činnosti volně souvisejí dopady na lidský organismus, z nichž značná část (degenerativní změny na kostře, úrazy, intoxikace) je studovatelná prostřednictvím antropologického a demografického rozboru pohřebišť (Bailly–Maître 1987). Výmluvný bývá i abnormální obsah prvků těžkých kovů v kostech, svědčící o silné profesní intoxikaci (Schutkowski 1999), i když je nutno brát v úvahu riziko druhotné (postmortální) kontaminace vzorků.

¹⁹ Nejstarší zprávy, které indikují znalost racionálních pěstebních postupů, se v našich zemích objevují až v 15. století: z konce 15. století jsou známy první příkazy týkající se zachovávání výstavků (semenných stromů), zmínka o pravidelném sedmiletém obmýtní ve výmladkovém lužním lese pochází z jižní Moravy z roku 1414 (Nožička 1957, 43, 53).

Naprostá většina z uvedených negativních důsledků dolování byla současníkům známa, řadu z nich popisují antičtí a pozdně středověcí autoři (Plinius St., Strabón, Agricola, Mathesius – viz *Goldenberg 1993*, 107–111) či ikonografické prameny (např. *Ludwig 1997*, Abb. 5). Archeologický a paleoenvironmentální výzkum by se měl zaměřit nejen na zjišťování rozsahu ekologických škod a změn, ale také na odhalení metod, kterými byly tyto vlivy zmírňovány, odstraňovány či kterými jim bylo předcházeno.

4.4. Kulturní identita výrobců

Pracovní a životní styl středověkých horníků a výrobců kovů byl velice specifický a našel odraz ve svérázné hornické mentalitě. Dlouhodobé podstupování rizika s perspektivou zbohatnutí vyvolávalo silný fatalismus i pocit společenské výlučnosti, soutěživost stejně jako velký smysl pro solidaritu (*Molenda 1978*, 24). Archeologicky postižitelným výsekem specifické hornické kultury je kromě movitých artefaktů především prostředí hornických sídlišť, měst a domů, jehož výzkum se již tři desetiletí rozvíjí v oblastech západně od našich hranic.

Urbanistická, architektonická a kulturní specifika báňských aglomerací a měst byla již vícekrát zdůrazněna v historické literatuře (namátkou *Jančárek 1968*; *Ratkoš 1974*; *Jäger 1972*; *Jontes 1986*). Z hlavních znaků můžeme uvést existenci neobvykle velkých náměstí nutných (alespoň v počátcích vývoje sídliště) k rozvinutí rudného trhu, vytvoření specifických centrálních bodů (sídla horní správy, mincovny, sklady rudy a surovin), rozvinutou infrastrukturu (např. relativně časně budování vodovodů, velké množství hospod), chaotickou, půdorysem rudného ložiska ovlivněnou zástavbu či přímo prolínání sídlištních, těžebních a hutnických objektů atd. Výzkum hornických domů v areálech provizorních hornických sídlišť přinesl překvapivé doklady „dočasně stabilního“, tj. plnohodnotného, zjevně celoročního bydlení horníků s rodinami; opakovaně se v tomto prostředí objevují doklady nadstandardní životní úrovně a dostatku volného času (*Nováček 1994*, 165).²⁰ Zatím nepoznána bohužel zůstává kultura bydlení ve větších, prosperujících báňských městech, v revírech, kde těžbu ovládala velká těžařstva. Zde stavebně dispoziční podobu domů a kvalitu bydlení jistě mnohem více ovlivňovaly majetkové rozdíly mezi jednotlivými účastníky dolování a rychlé změny v intenzitě osídlení.²¹

Ze skupin movitých artefaktů mají pro studium hornické kultury pochopitelně největší význam ty, které jsou zcela typické pro toto prostředí, zejména hornické a hutnické nástroje a pomůcky (razící a metalurgické náčiní, svítidla, dřevěné necičky, sesle a součásti důlního vstrojení, kamenné rudní mlýny a stoupy). Jejich studium již v některých případech postoupilo do fáze detailní materiálové analýzy (např. *Mihok – Pribulová – Labuda 1998*; *Eckstein – Rehren – Hauptmann 1994*), celkově však stav poznání této kategorie

²⁰ Poznatek o dostatku volného času odpovídá ustanovení horního zákoníku Václava II. o pracovní době: den byl rozdělen do čtyř šestihodinových směn, horník však nesměl absolvovat dvě směny po sobě, a byl tedy nucen dvakrát denně na 6 hodin vyfárat (*Pošváp 1978*, 20).

²¹ Zajímavou otázkou jsou např. počátky bydlení v nájemních bytech a noclehárnách: autorovi jsou známy teprve ikonografické doklady takových objektů z poloviny 16. století (*Schwarzer Bergwerk*, 1556: *Dziekoński 1963*, obr. 32), v případě rychlých imigrací velkého množství lidí do hornických středisek je však jistě nutno s různými nouzovými formami bydlení počítat mnohem dříve.

archeologických předmětů zatím neumožňuje ani rozhodnout, zda v ní lze odhalit typologicko–chronologický vývoj, či zda se jedná o standardizované, nevyvíjející se typy nástrojů (srovnej odlišné názory na tuto otázku: *Denecke 1978*, 78, a *Verraes 1987*, obr. 3). Neocenitelným příspěvkem do této diskuse jsou publikace specializovaných dílen na výrobu těchto předmětů (zejména kováren a hrnčířských dílen²²). Velké interpretační možnosti se skrývají i za nálezy některých soliterních předmětů (např. hornická pracovní známka z 1. pol. 16. století dokládající činnost námezdních horníků: *Fröhlich – Kurz 1980*, 18; vrcholně středověká ozdobná symbolická hůl (švancara) vysokého báňského úředníka: *Labuda 2000*, 16, obr. 7: 2) nebo artefaktů importovaných kosmopolitním hornickým obyvatelstvem (zejména keramických importů, např. *Waldhauser – Daněček – Nováček 1993*, 397, obr. 6). Také pro tuto tematickou oblast v našich podmínkách platí, že archeologie zde ještě ani nestačila zmapovat své možnosti.

Závěrem těchto úvah je třeba znovu zdůraznit naléhavou potřebu studia technologických, ekonomicko–sociálních, sídelních, ekologických a kulturních aspektů exploatace nerostných surovin v předmoderním období. Naplňování tohoto úkolu je ovšem těžko myslitelné v současné fázi stagnujícího, metodicky nerozvinutého terénního výzkumu a sběru dat. Požadavek soustavného zájmu o montánní a technologickou problematiku je naléhavý také proto, že základní informační zdroj zde představují nenápadné a opomíjené kategorie archeologických památek, vystavené v současné době rychlé, nekontrolované devastaci.²³

PRAMENY A LITERATURA

- Alper, G. 1998*: Mittelalterliche Blei–/Silberverhüttung beim Johanneser Kurhaus, Clausthal – Zellerfeld (Harz), Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte, v tisku.
- Ancel, B. – Bohly, B. – Fluck, P. – Goergler, B. – Martin, D. – Probst, G. 1992*: Bergbauarchäologie. In: Leben im Mittelalter. 30 Jahre Mittelalterarchäologie im Elsa, Speyer, 417–488.
- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000*: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku, Průzkumy památek VII/1, 43–67.
- Anderle, J. – Rožmberský, P. – Švábek, V. 1993*: Výsledky povrchového průzkumu cisterciáckých dvorů na Plzeňsku. In: Castellologica bohémica 3, Praha, 261–270.
- Austin, D. – Gerrard, G. A. M. – Greeves, T. A. P. 1989*: Tin and Agriculture in the Middle Ages and Beyond: Landscape Archaeology in St Neot Parish, Cornwall, Cornish Archaeology 28, 5–251.
- Bachmann, H.–G. 1982*: The Identification of Slags from Archaeological Sites. University of London, Occasional Publication No. 6. London.
- 1993: Zur frühen Blei– und Silbergewinnung in Europa. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), Montanarchäologie in Europa, Sigmaringen, 29–36.
- Bailly–Maître, M.–Ch. 1987*: Le site de Brandes–en–Oisans (Huez–Isère), XIII^e–XIV^e siècles. In: Mines et métallurgie en Gaule et dans les provinces voisines, Paris, 297–306.
- Bárta, Z. 1991*: Výskyt rud barevných a drahých kovů a jejich vliv na osídlení Podblanicka, Sborník vlastivědných prací Podblanicka 31, 53–72.
- Bartels, Ch. 1996*: Der Bergbau – im Zentrum das Silber. In: U. Lindgren (Ed.), Europäische Technik im Mittelalter 800 bis 1200, Berlin, 235–248.
- Bartoš, M. 1999*: Vodotěžné stroje v kutnohorském rudním revíru. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Sborník příspěvků ze semináře. Jihlava 10.9.1999, Jihlava, separát.

²² U nás zůstává dosud nepublikována unikátní dílna na výrobu hornických svítil v Kutné Hoře (*Valentová 1989*).

²³ Za konzultace a připomínky k textu děkuji prof. dr. R. Pleinerovi, DrSc., a Mgr. Petru Kočároví.

- Bašťová, D. – Bašta, J. 1991: K možnostem exploatace západočeských ložisek kovových rud v pravěku a raném středověku, *Studie z dějin hornictví* 21, 49–73.
- Bayley, J. 1996: Innovation in later medieval urban metalworking, *Journal of the Historical Metallurgy Society* 30/2, 67–71.
- Bayley, J. – Eckstein, K. 1996: Silver Refining – Production, Recycling, Assaying. In: A. Sinclair et al. (eds.), *Archaeological Sciences 1995*, Oxford, 113–117.
- Bednárik, R. 1962: L'udová výroba vápna, *Sborník Filozofickej fakulty UK* 13, *Musaica* 2, 70–114.
- Beranová, M. 1979: Kováři ve vyšehradském podhradí v 11.–13. stol., *Archeologické rozhledy* 31, 300–304.
- Bílek, J. ed. 1978: České horní právo 2, *Ius Regale Montanorum – Královské právo horníkuov*. Praha.
- 1982: Kutnohorské hornictví na sklonku 13. století, *Studie z dějin hornictví* 13, 76–96.
- Blanchard, I. S. W. 1972: The Miner and the Agricultural Community in Late Medieval England, *The Agricultural History Review* 20/2, 93–106.
- 1974: Rejoinder: Stannator Fabulosus, *The Agricultural History Review* 22/1, 62–74.
- 1981: Lead mining and smelting in medieval England and Wales. In: D. W. Crossley (ed.), *Medieval Industry*, London, 72–84.
- Blaylock, S. R. 1996: Bell and Cauldron Founding in Exeter, *Journal of the Historical Metallurgy Society* 30/2, 72–82.
- Böhm, M. et al. 1995: Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden – Württemberg* 55. Stuttgart.
- Brockner, W. 1989a: Archäometallurgische Untersuchungen an Fundmaterial aus Grabungen des Instituts für Denkmalpflege Hannover, *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 58, 185–191.
- 1989b: Kulturgeschichte aus dem Labor: Archäometrische Studien an Grabungsfunden aus der Harzregion, *Berichte zur Denkmalpflege in Niedersachsen* 9, 69–73.
- Brockner, W. – Griebel, C. – Koerfer, S. 1995: Archäometrische Untersuchungen von Erz- und Schlackenfundstücken der Notgrabung 1981 in Goslar im Bereich des ehemaligen Brüdernklosters, *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 64 (1), 141–147.
- Brzák, P. 1999: Pruběšské misky, *Kutnohorsko – vlastivědný sborník* 1/99, 39–41.
- Bubeník, J. – Velímský, T. 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice. In: T. Velímský a kol., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973–1982*. Archeologické studijní materiály 15, Praha, 42–49.
- Burnham, B. C. 1997: Roman Mining at Dolaucothi: the Implications of the 1991–93 Excavations near the Carreg Pumsaint, *Britannia* 28, 325–336.
- CDB IV: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV, edd. J. Šebánek et S. Dušková, *Pragae* 1962.
- Cílek, V. 1994: Speleologický výzkum historických dolů v Kutné Hoře, *Zprávy památkové péče* 54, 217–221.
- CIM II: Codex juris municipalis regni Bohemiae II, edd. J. Čelakovský et G. Friedrich, *Pragae* 1895.
- Craddock, P. T. 1995: *Early Metal Mining and Production*. London.
- Crossley, D. 1994: *Post-medieval Archaeology in Britain*. London – Leicester – New York.
- Čechura, J. 1990: Rolnictvo v Čechách v pozdním středověku (perspektivy dalšího studia), *Český časopis historický* 88, 465–498.
- Čihák, L. 1890: Stopa staročeského dolování v královském zlatohorním městě Jílovém, *Památky archeologické a místopisné* 15, 105–108.
- Daněček, V. a kol. 1994: Středověké doly Oselského pásma v Kutné Hoře, *Studie z dějin hornictví* 24, 9–13.
- Demčík, Z. 1974: K otázce výroby surového železa ve starých šachetních pecích, *Dějiny věd a techniky* 7, 65–82.
- Denecke, D. 1978: Erzgewinnung und Hüttenbetriebe des Mittelalters im Oberharz und im Harzvorland, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 8, 77–85.
- Doonan, R. C. P. 1994: Sweat, Fire and Brimstone: Pre-treatment of copper ore and the effects on smelting techniques, *Journal of the Historical Metallurgy Society* 28, 84–97.
- Dragoun, Zv. 1987: Příspěvek k raně středověké hutní a kovářské výrobě v podhradí Vyšehradu, *Z dějin hutnictví* 16, 193–207.
- Drescher, H. 1983: Metallhandwerk des 8.–11. Jahrhunderts in Haithabu auf Grund der Werkstattabfälle. In: *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit II*, Göttingen, 174–192.
- 1986: Zum Guss von Bronze, Messing und Zinn „um 1200“, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters – Beiheft* 4, 389–404.
- Dreslerová, D. – Sádl, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny, *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.

- Dubois, C. 1996: L'ouverture par le feu dans les mines: histoire, archéologie et expérimentations, *Révue d'archéométrie* 20, 33–46.
- Düsterloh, D. 1967: Beiträge zur Kulturgeographie des Niederbergisch – Märkischen Hügellandes. Bergbau und Verhüttung vor 1850 als Elemente der Kulturlandschaft. Göttinger Geographische Abhandlungen 38. Göttingen.
- Dziedoński, T. 1963: Metalurgia miedzi, ołowiu i srebra w Europie środkowej od XV do końca XVIII w. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Eckstein, K. – Rehren, T. – Hauptmann, A. 1994: Die Gewinnung von Blei und Silber. In: W. Schwabnigg et al., Hochmittelalterliches Montanwesen im sächsischen Erzgebirge und seinem Vorland, *Der Anschnitt* 46, 122–132.
- Eliade, M. 2000: Kováři a alchymisté. Praha.
- Erné, M. – Militký, J. – Nováček, K. 1999: Vítkovci a těžba drahých kovů na Českokrumlovsku. Příspěvek k dějinám středověké metalurgie v Čechách. In: *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha, 209–233.
- Erné, M. – Nováček, K. 2000: Die Witigonen und die Edelmetallgewinnung im Umgebungs von Český Krumlov (Böhmisch Krummau), *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern / West- und Südböhmen*, 9. Treffen 1999, 124–131.
- Felgenhauer-Schmiedt, S. 1993: Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde. Europäische Hochschulschriftenreihe 38, Archäologie Bd. 42. Frankfurt a. M.
- Fridrichová, M. 1984: Železářská osada v Praze–Řeporyjích, *Archaeologica Pragensia* 5, 343–353.
- Fröhlich, J. 1992: Ruční mlýny na rozemílání zlaté rudy na Kometě, *Studie z dějin hornictví* 22, 11–33.
- Fröhlich, J. – Klabouch, V. 2000: Archeologické doklady renesančního pruběřského pracoviště v Rudolfově, *Muzejní a vlastivědná práce* 38 – *Časopis Společnosti přátel starožitností* 108, 167–169.
- Fröhlich, J. – Kurz, J. 1980: Středověké zlaté doly Havírky u Písku, *Studie z dějin hornictví* 10, 17–25.
- Gabriel, F. – Rusó, A. 1989: Polozemnice z Litoměřic – Vojtěšské ulice, *Litoměřicko* 24, 73–89.
- Gläser, M. Ed. 1999: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II. Der Handel. Lübeck.
- Goldenberg, G. 1993: Frühe Umweltbelastungen durch Bergbau und Hüttenwesen. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), *Alter Bergbau in Deutschland*, Stuttgart, 107–113.
- Goš, V. – Karel, J. 1992: Středověká zlatnická dílna v Rýmařově, *Sborník Slezského zemského muzea* 41, 1–5.
- Graus, F. 1957: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Praha.
- Haiduck, H. 1998: Die mittelalterliche Gussform eines Taufkessels aus der Kirche von Cappel (Kreis Cuxhaven), *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 25/26, 87–105.
- Hajnalová, E. 1995: Želiezárstvo z pohľadu archeobotanika, *Štúdijské zvesti AÚ SAV* 31, Bratislava, 123–134.
- Hásková, J. 1971: Kutnohorští rudokupci a jejich organisace, *Numismatický sborník* 11/1969–70, 27–40.
- Hasse, M. 1979: Neues Hausgerät, neue Häuser, neue Kleider – Eine Betrachtung der städtischen Kultur im 13. und 14. Jh. sowie ein Katalog der metallenen Hausgeräte, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 7, 7–83.
- Hacher, J. 1974: Myths, Miners and Agricultural Communities, *The Agricultural History Review* 22/1, 54–61.
- Havrda, J. – Podliska, J. – Zavřel, J. 2001: Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze, *Archeologické rozhledy* 53, 91–118.
- Hejna, A. 1974: Bradlo u Hostinného nad Labem. Příspěvek k výzkumu opevněných sídel v severozápadních Čechách, *Památky archeologické* 65, 365–418.
- 1983: Kovový náleзовý inventář z hradu Vízmburku, k. ú. Havlovice, o. Trutnov, *Archaeologia historica* 8, 491–501.
- Hejna, A. – Radoměřský, P. 1958: Penězokazecká dílna v jeskyni „Mincovna“ na Zlatém Koni u Koněprus, *Památky archeologické* 49, 513–558.
- Hildebrandt, L. H. 1993: Zum mittelalterlichen Blei – Zink – Silber – Bergbau südlich von Heidelberg. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), *Montanarchäologie in Europa*, Sigmaringen, 255–265.
- Hillebrecht, M. – L. 1982: Die Relikte der Holzkohlewirtschaft als Indikatoren für Waldnutzung und Waldentwicklung. Untersuchungen an Beispielen aus Südniedersachsen. Göttinger Geographische Abhandlungen 79. Göttingen.
- Hofmann, G. 1971: K zavedení vodních kol v našich železných hutích. In: *Z dějin hutní výroby*. Rozpravy NTM 47, 233–240.
- Holec, F. 1971: Obchod s dřívím v Praze ve 14.–17. století, *Pražský sborník historický* 6, 5–100.
- Hollister-Short, G. 1990: Die Anfänge der Gestängewasserhaltung im mitteleuropäischen Bergbau, *Der Anschnitt* 42, 131–140.

- Hong, S. – Candelone, J.–P. – Patterson, C. C. – Bourton, C. F. 1996: History of ancient copper smelting pollution during Roman and medieval times recorded in Greenland ice, *Science* 272, No. 5259, 246–249.
- Hook, D. R. – Gaimster, D. R. M. eds. 1995: Trade and Discovery: The scientific study of artefacts from Post-medieval Europe and beyond, *British Occasional Paper* 109. London.
- Hošek, J. – Proštrředník, J. – Benešová, J. 1999: Kovářská dílna na hradě Trosky, *Z dějin hutnictví* 28, 25–35.
- Husa, V. 1957: Uhlířské tovaryšstvo na Kutnohorsku ve 14. až 16. století, *Středočeský sborník historický* 1, 7–66.
- Charvát, P. 1985: Zpracování železa v písemných pramenech českého středověku do počátku 14. století s přihlédnutím k výzkumu v Chýnici, *Archeologické rozhledy* 37, 181–185.
- 1992: Notes on the social structure of Bohemia in the 11th–12th century, *Památky archeologické* 83, 372–384.
- Charvátová, K. – Valentová, J. – Charvát, P. 1985: Sídliště 13. století mezi Malínem a Novými Dvory, o. Kutná Hora, *Památky archeologické* 76, 101–167.
- Jäger, F. 1972: Entwicklung und Wandlung der Oberharzer Bergstädte, *Giessener Geographische Schriften* 25. Clausthal – Zellerfeld.
- Jančárek, P. 1968: Vznik měst a městeček v české části Krušnohoří v době předbělohorské, *Krušnohorský historický sborník – Regionální studie VII*, Most, 35–50.
- Janssen, W. 1987: Eine mittelalterliche Metallgiesserei in Bonn – Schwarzerheindorf, *Beiträge zur Archäologie des Rheinlandes (Rheinische Ausgrabungen 27)*, 135–197.
- Jaroš, Z. 1998: Staré vodní náhony v okolí Jihlavy a jejich využití při těžbě a zpracování rudy. In: *Stříbrná Jihlava. Seminář k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava*, 84–90.
- Ježek, B. – Hummel, J. ed. 1933: Jiřího Agricoly Dvanáct knih o hornictví a hutnictví. Praha.
- Jontes, G. 1986: Materielles und geistiges Leben des 16. Jahrhunderts im Bergmarkt Vordernberg. In: *Beiträge zur Eisengeschichtlichen Forschung in Österreich. Leobener grüne Hefte* 6, Wien, 9–25.
- Kašpar, V. – Vařeka, P. 1999: Život v karlístejském podhradí, *Muzejní a vlastivědná práce* 37 – *Časopis Společnosti přátel starožitností* 107, 54–59.
- Kempa, M. 1995: Die Verhüttungsplätze. In: M. Böhm et al., *Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden – Württemberg* 55, Stuttgart, 147–192.
- Klappauf, L. 1991: Zur Bedeutung des Harzes und seiner Rohstoffe in der Reichsgeschichte. In: H. W. Böhme (Ed.), *Siedlungen und Landesausbau zur Salierzeit* 1, Sigmaringen, 211–232.
- Klein, S. – Urban, H. – Stephan, H.–G. – König, A. – Bollingberg, H. – J. 1993: Archäologische und metallurgische Untersuchungen zur mittelalterlichen Bunt- und Edelmetallverarbeitung in Höxter und Corvey. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), *Montanarchäologie in Europa*, Sigmaringen, 291–301.
- Klusáčková, V. 1981: K problému opevnění v Krušných horách, *Archaeologia historica* 6, 63–70.
- Kobelius, S. ed. 1998: Teofil Prezbiter: *Diversarum Artium Schemata. Średniowieczny zbiór przepisów o sztukach rozmaitych*. Kraków.
- Kolektiv 1990: Erze, Schlacken und Metalle. Früher Bergbau im Südschwarzwald. *Freiburger Universitätsblätter* 109. Freiburg.
- Komárek, K. 1954: Chemický výzkum slavníkovské tavníky kovů, *Časopis Národního musea* 123 – řada historie, 74–80.
- Kořan, J. 1946: *Staré české železářství*. Praha.
- 1950: Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském. Praha.
- 1955: Přehledné dějiny československého hornictví I. Praha.
- 1984: Kapitoly z dějin hutnictví barevných a drahých kovů I, *Z dějin hutnictví* 12, 62–73.
- 1988: Sláva a pád starého českého rudného hornictví. Příbram.
- Kovalovszki, J. 1995: Bronzeschmelzofen und Giesserei aus der Arpadenzeit, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1984–85, 225–254.
- Krajíc, R. 1993: Středověká kovárna v Sezimově Ústí–Novém Městě, *Archaeologia historica* 18, 391–417.
- Krajíc, R. – Matoušek, V. 1985: Výzkum železářských pecí v Chýnici, okr. Praha–západ, *Archeologické rozhledy* 37, 170–177.
- Kratochvíl, J. et al. 1957–1966: *Topografická mineralogie Čech I–VIII*. Praha.
- Kreps, M. 1970: První hamry na území českých zemí, *Rozpravy NTM* 39, 37–44.
- Kudrnáč, J. 1971: *Zlato v Pootaví*. Písek.
- 1982: Rýžování zlata v Čechách, *Památky archeologické* 73, 455–485.
- 1984: Civilizační faktor zlata v historii českých zemí, *Hornická Příbram ve vědě a technice*, sekce G, 211–218.

- Kudrnáč, J.* 1987: Archeologické výzkumy hornických stařin v povodí Litavky a středověkých zlatodolů u Čeliny, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 38–39, 221–247.
- 1991: Dvacet let hornické archeologie v Čechách, *Studie z dějin hornictví* 21, 5–27.
- 1998: Strunkovice nad Blanicí od pravěku do novověku. Strunkovice nad Blanicí.
- 1999: Montánní archeologie a geologie, *Archeologické rozhledy* 51, 168–172.
- Küster, H. – Rehfuess, K.–E.* 1997: Pb and Cd concentrations in a southern bavarian bog profile and the history of vegetation as recorded by pollen analysis, *Water, Air and Soil Pollution* 100/3–4, 379–386.
- Labuda, J.* 1992: Materiální kultura z výskumu Kammerhofu v Banské Štiavnici, *Slovenská archeológia* 40, 135–163.
- 2000: Pozoruhodné nálezy zo Starého Mesta v Banskej Štiavnici, *Archaeologia historica* 25, 7–24.
- Lohrmann, D.* 1995: Frühe Nutzung von Wasserkraft im mittelalterlichen Eisengewerbe, *Technikgeschichte* 62, 27–47.
- Ludemann, T.* 1999: Zur Brennstoffversorgung im Bergbaurevier Sulzburg, *Archäologische Nachrichten aus Baden* 61/62, 131–138.
- Ludwig, K.–H.* 1997: Das „Mittelalterliche Hausbuch“ und die Montangeschichte, *Der Anschnitt* 49, 114–122.
- Majer, J.* 1991: Po kovových stezkách dějin Československa. Příbram.
- 1996: Rozvojové a útlumové tendence v dějinách českého rudného hornictví, *Hornická Příbram ve vědě a technice*, sekce T, Příbram, nestr.
- Málek, J.* 1976: Vlivy hornictví na lesy na příkladu Jihlavska a Pelhřimovska, *Dějiny věd a techniky* 9, 145–159.
- Martínek, J. ed.* 1988: *Latinitatis Medii Aevi lexicon Bohemorum* 11. Praha.
- Maur, E.* 1981: K jednomu problému českého středověkého železářství, *Z dějin hutnictví* 10, 26–45.
- 1986: Počátky žďárských a přibyslavských hamrů, *Z dějin hutnictví* 15, 42–54.
- McDonell, G.* 1993: The Crift Farm Tin Project. First interim report, *Journal of the Trevithick Society* 20, 48–50.
- Meduna, P.* 1993: K rekonstrukci vnitřní struktury hradské organizace Přemyslovců v severozápadních Čechách. In: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo–Wschodniej*, Wrocław, 91–108.
- Mihok, L. – Pribulová, A. – Labuda, J.* 1998: Výroba středověkých banických želez, *Archaeologia historica* 23, 493–518.
- Molenda, D.* 1978: Inwestycje produkcyjne i kulturalne w miastach górniczych Europy środkowo–wschodniej w XIII–XVII w., *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* XXVI, 15–27.
- Morávek, P. et al.* 1992: *Zlato v Českém masívu*. Praha.
- Muk, J. – Hus, M.* 1985: Objev pozdné středověké pece mincovny v Jáchymově, *Archaeologia historica* 10, 235–237.
- Müller, D.* 1999: Ein Hangkanal im Sulzbachtal – Beobachtungen zur Infrastruktur des Riesterbergwerkes, *Archäologische Nachrichten aus Baden* 61/62, 45–60.
- Nováček, K.* 1992: Středověké osídlení Příbramska a jeho vztah k surovinovým zdrojům, rkp. diplomové práce, FFUK Praha.
- 1994: Hornická sídliště. Příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení. In: *Mediaevalia archaeologica bohemia* 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 158–170.
- 1998: Rozbor metalurgických nálezů z náměstí Svobody v Sušici, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 14, 135–138.
- 2000a: Klasifikace povrchových stop po zaniklé těžbě surovin (Příspěvek k metodice povrchového průzkumu): <http://www.kar.zcu.cz/texty/Novacek1993.htm>.
- 2000b: Výroba a zpracování kovů na sídlišti u sv. Petra na Poříčí v Praze, *Archaeologica Pragensia* 15, 219–230, 233–241.
- *v tisku*: K počátkům užití plamenných pecí v kovolitectví (Interpretace staroegyptských nálezů v Kermě a v Qantiru – Piramesse), *Archeologia technica – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami* 13, Brno.
- Novák, J.* 1984: Vývoj dolování drahých a barevných kovů na severní Moravě do konce 16. století, *Hornická Příbram ve vědě a technice*, sekce H, 265–271.
- 1988: Měkké dolování zlata na řece Opavě, *Studie z dějin hornictví* 20, 37–55.
- Nožička, J.* 1957: *Přehled vývoje našich lesů*. Praha.

- Obst, P. – Rous, P. 1999:* Zaniklý hornický areál s tvrzí na vrchu Vysoká u Šlapanova. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Sborník příspěvků ze semináře. Jihlava 10.9.1999, Jihlava, separát.
- Opravil, E. 1986:* Paleobotanické expertizy. In: V. Souchopová, Hutnictví železa v 8.–11. století na západní Moravě, Praha, 89–93.
- von Osten, S. 1998:* Das Alchemistenlaboratorium Oberstockstall. Ein Fundkomplex des 16. Jahrhunderts aus Niederösterreich. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 6. Innsbruck.
- Parma, J. B. 1961:* K otázce rýžování zlata v Čechách v době předhusitské, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 6, 152–160.
- Petrůň, J. 1983:* Středověká řemesla v dějinách hmotné kultury, *Archaeologia historica* 8, 27–39.
- Piň, J. L. 1890:* O staroslovanském dobývání a spracování kovů, Památky archeologické a místopisné 15, 73–86.
- Pleiner, R. 1953:* Železářská dílna z mladší doby hradištní ve sklepení Betlémské kaple, Památky archeologické 44, 369–388.
- 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, Památky archeologické 60, 533–571.
- 1971: Archeologický výzkum středověkých železáren u Radčtic, Vlastivědný sborník Podbrdská 5, 42–63.
- 1982: Technika kovářské výroby. In: M. Richter, Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera, Praha, 268–287.
- 1991a: Die Technik der Schmiede im mittelalterlichen Prag, *Archaeologica Pragensia* 11, 239–287.
- 1991b: Bemerkungen zur einigen Schmelzversuchen in frühmittelalterlichen Rennöfen in der Tschechoslowakei. In: Experimentale Archäologie, Oldenburg, 323–329.
- 2000: Iron In Archaeology. The European Bloomery Smelters. Praha.
- Pleiner, R. – Kořan, J. – Kučera, M. – Vozár, J. 1984:* Dějiny hutnictví železa v Československu 1. Praha.
- Pošvát, J. 1978:* Společenské vztahy v lus regale montanorum, *Studie z dějin hornictví* 9, 15–28.
- Priesner, C. 1996:* Chemische Technik bei Handwerkern und Alchemisten im Mittelalter. In: U. Lindgren (Ed.), Europäische Technik im Mittelalter 800 bis 1200, Berlin, 277–286.
- Profantová, N. 1998:* Časně slovanská lící pánvička z Kadaně, *Archeologické rozhledy* 50, 433–435.
- Ratkoš, P. 1974:* Vznik a začiatky banských miest na Slovensku, *Historické štúdie* 19, 33–58.
- Rehren, T. 1996:* Alchemy and fire assay – An analytical approach, *Journal of the Historical Metallurgy Society* 30/2, 136–142.
- 1999: Archäometallurgische Untersuchung des Zinktäfelchens. In: R. Fellmann et al., Das Zinktäfelchen vom Thormebodewald auf der Engelhalbinsel bei Bern und seine keltische Inschrift. Archäologie im Kanton Bern – Archéologie dans le canton de Berne, Vol. 4B, Bern, 133–175.
- Richter, M. 1981:* Zaniklá hornická osada u Klínce, *Præhistorica* 8 – *Varia archaeologica* 2, 301–306.
- Richter, M. – Smetánka, Z. 1983:* Archeologie a studium středověké řemeslné výroby, *Archaeologia historica* 8, 11–26.
- Richterová, J. 1991:* Výrobní činnost na východním okraji agrárního zázemí středověké Prahy, *Archaeologica Pragensia* 11, 159–186.
- Rous, P. 1998:* Středověké hornické sídliště neznámého jména u Havlíčkova Brodu na k. ú. Termesivy. In: Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 102–115.
- Sakařová-Malá, A. 1974:* Několik poznámek k rýžování zlata v 16. století, *Studie z dějin hornictví* 5, 43–64.
- Sedláčková, H. 1977:* Výzkum sídliště z 12. – počátku 13. století u Poděbrad, předběžná zpráva. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 272–273.
- Shepherd, D. J. 1997:* The Ritual Significance of Slag in Finnish Iron Age Burials, *Fennoscandia archaeologica* 14, 13–22.
- Schäfer, H. – Ansorge, J. 1995:* Graphitschmelztiegel des 13. Jahrhunderts aus dem oberen Donaauraum in Greifswald, *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg – Vorpommern* 1994, 171–190.
- Schuler, T. 1994:* Von Alchimisten, Amuletten und Berggeistern: Agricola und das Prinzip „Erfahrung“. In: B. Ernsting (Ed.), *Georgius Agricola – Bergwelten 1494–1994*, Chemnitz – Bochum, 108–111.
- Schulze, M. 1982:* Die Wüstung Wülfigen am Kocher, *Jahrbuch des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz* 23–24/1976–77, 154–211.
- Schutkowski, H. 1999:* Mittelalterliches Schadstoffrisiko – das Beispiel der Sulzburger Bergleute, *Archäologische Nachrichten aus Baden* 61/62, 114–117.
- Schwabenicky, W. 1987:* Mittelalterliche Bergbaureste und Verhüttungsplatz in der Gemarkung Etzdorf – Gersdorf, Kr. Hainichen, Ausgrabungen und Funde 32, 48–51.

- Schwabenicky, W. 1991:* ... war einst eine reiche Bergstadt. Archäologische Forschungen zum hochmittelalterlichen Montanwesen im Erzgebirge und Erzgebirgsvorland. Mittweida.
- Smettan, H. W. 1995:* Archäoökologische Untersuchungen auf dem Albuch. In: Böhm, M. et al., Beiträge zur Eisenverhüttung auf der Schwäbischen Alb. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden – Württemberg 55. Stuttgart, 37–129.
- Smith, R. 1996:* An Analysis of the Processes for Smelting Tin. In: P. Newmann (ed.), The Archaeology of Mining and Metallurgy in South-west Britain, Mining History: Bulletin of Peak District Mines Historical Society, Vol. 13, No. 2, 91–99.
- Speier, M. – Pott, R. 1995:* Paläobotanische Untersuchungen zur Entwicklung prähistorischer und historischer Waldfeldbausysteme im Lahn–Dill–Bergland. In: B. Pinsker (Ed.), Eisenland. Zu den Wurzeln der nassauischen Eisenindustrie, Wiesbaden, 235–256.
- Svoboda, K. 1998:* Příspěvek k historii dolování stříbra v kutnohorském rudním revíru. In: Stříbrná Jihlava. Seminář k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 4–20.
- Stehliková 1983a:* Pražské zlatnické dílny v 15. století, *Archaeologia historica* 8, 267–285.
- *1983b:* Pražští zlatníci v letech 1400–1471, *Staletá Praha* 14.
- *1984:* Exkurs 2: Zpracovatelé kovů v přemyslovské Praze. In: H. Ječný a kol., Praha v raném středověku, *Archaeologica Pragensia* 5/2, 263–272.
- Steuer, H. 1993:* Bergbau auf Silber und Kupfer im Mittelalter. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), *Alter Bergbau in Deutschland*, Stuttgart, 75–91.
- Suhling, L. 1976:* Der Seigerhüttenprozess. Die Technologie des Kupferseigerns nach dem frühen metallurgischen Schrifttum. Stuttgart.
- Svensson, E. 1997:* Forest Peasants. Their Production and Exchange. In: H. Andersson – P. Carelli – L. Ersgard (eds.), *Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology*, Stockholm, 539–556.
- Szydlowski, J. 1993:* Mittelalterliche Erzbergbau in Oberschlesien und seine Bedeutung für örtliche Besiedlung. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), *Montanarchäologie in Europa*, Sigmaringen, 362–372.
- Šimon, Z. 1974:* „Bergbüchlein“ Rüleina von Calv v českém překladu z 2. poloviny 16. století, *Studie z dějin hornictví* 5, 207–223.
- Šmahel, V. 1993:* Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů. Praha.
- Šrein, V. – Šreinová, B. – Kozumpliková, M. – Holodňák, P. 1995:* Detailní výzkum kovových sferulí tavicího kelímku ze Žatce, *Bulletin mineralogicko-petrografického odd. NM v Praze* 3, 227–228.
- Tauber, J. 2000:* Archäologie und Naturwissenschaften. Das Beispiel der eisenarchäologischen Forschungen in der Nordwestschweiz. In: G. Jaritz (ed.), *History of Medieval Life and the Sciences*, Wien, 117–135.
- Tomas i Morera, E. ed. 1995:* La farga catalana en el marc de l'arqueologia siderúrgica. Andorra.
- Tomášek, M. – Starý, J. 1999:* Čáslavsko – pozůstatky montánní činnosti, zpráva o stavu výzkumu. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Sborník příspěvků ze semináře. Jihlava 10.9.1999, Jihlava, separát.
- Turek, R. 1956:* Po stopách libické mincovny, *Numismatické listy* 11, 164–166.
- Urban, J. ed. 1981:* J. Mathesius: Hornická postila s Krátkou jáchymovskou kronikou (Norimberk 1564). Praha.
- Valentová, J. 1989:* Kutná Hora. In: *Výzkumy v Čechách 1986–1987*, Praha, 92.
- Vařeka, P. 1997:* Železářský výrobní areál ze 12. století ve Slivenci, *Archaeologica Pragensia* 13, 121–129.
- Večeřa, J. 1996:* Předběžné výsledky kategorizace pozůstatků dolování ve Zlatých Horách, *Archeologia technica* 10, Brno, 98–102.
- *1998:* Typologie povrchových tvarů vzniklých těžbou rud a jejich časové zařazení, *Studie z dějin hornictví – Agricolovi žáci* 27, 81–89.
- *1999:* Etapovitost těžby na lokalitě Ludvíkov, *Studie z dějin hornictví* 28, 15–23.
- Vellez, J. 1977:* Stobning af middelalderens kirkeklokker, *Hikuin* 3, 231–256.
- Verraes, G. 1987:* L'origine et la survivance des techniques minières a travers les âges. In: *Mines et métallurgie en Gaule et dans les provinces voisines*, Paris, 307–323.
- Veselý, J. – Almquist-Jacobson, H. – Miller, L. et al. 1993:* The history and impact of air pollution at Čertovo Lake, south-western Czech Republic, *Journal of Paleolimnology* 8, 211–231.
- Vitouš, P. ed. 1974:* Lazar Ercker: *Kniha o prubířství*. Praha.
- Waldhauser, J. 1989:* Montánní archeologický výzkum zlatodolů v Kašperských Horách v r. 1988, *Hornická Příbram ve vědě a technice*, sekce H, 107–123.

- Waldhauser, J. 1991: Úpravna zlatých rud ze 14. století u Kašperských Hor v Pošumaví / ČSFR, Hornická Příbram ve vědě a technice, sekce H, 1–11.
- Waldhauser, J. – Daněček, V. – Nováček, K. 1993: Eine hochmittelalterliche Aufbereitungsanlage für goldhaltige Erze im Bergbaurevier von Kašperské Hory (Bergreichenstein) in Böhmen. In: H. Steuer – U. Zimmermann (Ed.), *Montanarchäologie in Europa*, Sigmaringen, 391–400.
- Walcher, C. 1997: Mittelalterliche und neuzeitliche Schmelztiegel aus Wien I, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 13, 151–180.
- West, S. – Charman, D. J. – Grattan, J. P. – Cherburkin, A. K. 1997: Heavy metals in holocene peats from southwest England: Detecting mining impacts and atmospheric pollution, *Water, Air and Soil Pollution* 100/3–4, 343–353.
- Westermann, E. 1984: Aufgaben künftiger Forschung: Aus den Diskussionen der Ettlicher Tagung, in: W. Kroker – E. Westermann (Ed.), *Montanwirtschaft Mitteleuropas vom 12. bis zum 17. Jahrhundert. Der Anschnitt – Beiheft 2*, Bochum, 205–212.
- Willms, Ch. 1998: Frühindustrielle Landschaften nördlich von Dillenburg und im Märkischen Sauerland, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 16, 339–362.
- Winter, Z. 1906: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století. Praha.
- Zárybnický, M. 1987: K montánně archeologickému výzkumu úpraven na cínovou rudu v Horním Slavkově 1980–1985. In: *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, Brno, 236–245.
- 1992: Antropogenní útvary u Klínce a Všenor, *Studie z dějin hornictví* 22, 47–54.
- Zavřel, J. 1997: Iron Making in the Centre of Prague Basin and Possible Origin of the Name of the Town of Praha (Prague). In: *Život v archeologii středověku*, Praha, 667–671.
- Ziegenbalg, M. 1984: Aspekte des Markscheidewesens. In: W. Kroker – E. Westermann (Ed.), *Montanwirtschaft Mitteleuropas vom 12. bis zum 17. Jahrhundert. Der Anschnitt – Beiheft 2*, Bochum, 40–49.

THE MINERAL RESOURCES OF MEDIEVAL BOHEMIA AS AN ARCHAEOLOGICAL PROBLEM: THE STATE AND PERSPECTIVES OF RESEARCH INTO METAL PRODUCTION AND WORKING

The „archaeology of metals“ in the Middle Ages has been developing in Bohemia since the 1950's along two basic courses: studies of early medieval ironworking technologies (including smithing, which thanks to analyses of finished products can also be followed through the High and Late Middle Ages) and research into the surviving evidence for the extraction of gold from both primary and secondary deposits. Issues surrounding the exploitation of polymetallic ore deposits, as well as the production and working of silver and non-ferrous metals, have been studied only peripherally, as is also the case for problems relating to metal founding. Despite some conspicuous individual successes in the resolution of some partial issues, it can still be said that the technologically-oriented medieval archaeology as a whole, including the so-called „montane archaeology“, is stagnating in Bohemia, which is reflected in particular in the virtual non-existence of related fieldwork and negligible publication activity. Only in isolated cases have the problems of ore exploitation and metal production from the archaeological standpoint been introduced into wider economic, social, settlement and cultural contexts.

In part 3. dealing with questions of the collection and analysis of data, it is argued that there is a complete absence of professional archaeological survey and documentation of the remains of sub-surface mining, and a stagnation in the surface survey of abandoned mining areas. In both cases this relates to markedly specialised forms of fieldwork, the methods of which have not yet completely solidified, and which it is this necessary to intensively nurture and cultivate. The „ground zero“ state of fieldwork should only be counted a particularly serious problem in situations where a range of monuments to medieval mining are threatened by fast and uncontrolled devastation. This low level of knowledge also applies to other feature types related to pre-treatment, metallurgical working of ores and metal casting. The collection and informative use of archaeometallurgical finds

(semi-finished products, slag, ore, technical ceramics, manufacturing waste etc.) is a particularly problematic research area. At the same time, attention is also called to the current absence of archaeological experimentation in the metalworking from the pre-modern period.

The remainder of the study (part 4.) is oriented towards the perspectives for montane archaeology and archaeometallurgical research in Bohemia, against the background of current questions that have been resolved abroad. The most intensively studied questions are now, and always will be those relating to the technological level of production and the application of innovations to traditional manufacturing methods and processes. In the sphere of mining technology (section 4.1.1.), a fundamental innovation in a Central European context was the shift from the opencast mining to the deep mining of ores. Research into the technological aspects of deep mining can be seen as of prime contributory value in three main areas: 1. in defining the chronology and stratigraphy of mining; 2. in estimating the productivity and efficiency of mining operations; 3. as a means of examining the technical hurdles which in many cases led to notable – in their contemporary context unique – technical projects.

In iron working (chapter 4.1.2.), from the end of the Early and beginning of the High Middle Ages a freer spatial relationship developed between raw material sources (ore seams and forests as a source of charcoal) and metallurgical production. The production of iron and its primary processing into semi-finished products ceased to take place predominantly in small, short-term areas close to the raw material base, and shifted instead to stable works and hammer mills, which as a rule led to long-term continuity. European archaeometallurgical research over the last two decades has shown that this process may have been technologically related to the introduction of indirect (blast furnace) process for iron production, and was linked to a series of other major changes in the economics and organisation of manufacture. Representative archaeological sources for the technology of ironworking in the key period of change, the 13th century, are thus far missing from the Czech Lands. Reports of water driven ironworks' blowers and mills appear from the first half of the 14th century, although it is still presumed that until the end of the 16th century these installations produced only wrought iron.

The technological level of the processing of polymetallic ores and non-ferrous metallurgy (section 4.1.3.) in Bohemia prior to the end of the 13th century have hitherto been conspicuously underestimated. New research has confirmed not only a common knowledge of methods for silver extraction and the production of copper from sulphidic ores, but also the use of several metallurgical processes which thus far have no analogies in other European contexts (distillation of zinc and casting of zinc liturgical objects). An important question towards which technological research should be aimed is the chronology of the spread of a highly effective methods for obtaining silver in Bohemian metallurgical works, which made it possible to use even markedly low quality copper sulphides (the so-called „*verbleiendes Schmelzen*“ and later „*Seigern*“). Thus far, only minimal steps have been taken towards ascertaining the types, construction and function of metallurgical equipment or methods used for the cementation of gold. In the area of secondary metallurgy (section 4.1.4.) we are not, as yet, informed as to the raw materials base of urban metalworking or of the development of smelting facilities, particularly in terms of the casting of large sacral items (in which connection is discussed the question of the introduction of reverberatory furnaces).

Section 4.1.5. sheds light on the common view of the dynamics of medieval technological developments and the working of metals, beginning with conservative early medieval production and continuing through isolated indications of the variant, parallel methods by way of which it was possible in a given situation to effectively adapt the technological process to specific condition, to the increasingly rapid proto-industrial technological development that can be seen in several branches and regions from the 14th century onwards.

Interpretations in technologically-oriented medieval archaeology tend primarily towards economic history. Section 4.2. discusses several current issues to the solution of which the „archaeology of metals“ can most probably contribute. Above all, these are questions relating to the temporal dynamic and spatial organisation of production, productivity and efficiency, specialisation and stan-

ardisation. Archaeological data may in many ways reflect the relationship of various social groups to the exploitation of raw materials or the organisational structure of production. This problem is demonstrated concretely by the example of the relationship between raw material exploitation and the peasant (village) economy. This relationship may have been very close in pre-Hussite Bohemia, and could have led to the development of alternative means of earning a living, which contemporary historiography has not yet seriously consider (e.g. the cutting and sale of wood, charcoal-burning, tar-making, lime-burning, iron ore extraction and transportation, gold panning). Clearer perceptions in this area can be expected only by way of the use of a rigorous contextual approach combining knowledge gleaned in all of the scientific disciplines concerned. By elaborating methods for the analysis and interpretation of archaeological resources it will certainly be possible for archaeology to contribute considerably to the resolution of these issues; it is useful in this context to draw attention to the inspiring Scandinavian concept of the „outland use study“.

In the study of the environmental impact of pre-modern ore exploitation (section 4.3.), European palaeoenvironmental and archaeological research is in its earliest stages, while in Bohemia discussions of these questions has hardly even begun. In several cases, mining and metallurgy visibly created an ecological disequilibrium, with long term, negative consequences. Several impacts, e.g. the contamination of the air, soil and groundwater by heavy metals, could at this time have had regional or even global implications. The evaluation of the impacts of medieval mineworkings on the extent, structure and quality of forests is particularly controversial – the most recent archaeological studies generally adjudge these impacts as devastating, leading to radical deforestation and thence to other symptoms of crisis. These interpretations are, of course, as a rules based on the analysis of the raw materials for charcoal, which may not be quite relevant to the resolution of these questions. In this regard, the beginnings of intensive forest management and a rational approach to cultivation are significant, as these could have led to rapid forest regeneration. Rational woodland cultivation might also have been an effective defence against another negative impact of mining – erosion. The ecological effects of mining and metallurgy are loosely related to impacts on the human organism, which can be studied by physical anthropology and demographic cemetery research.

An important aspect of montane archaeological research is the study of the cultural identities of medieval mining communities (section 4.4.). The archaeological perception of a specific mining culture comes not only from portable artefacts, but in particular through the medium of mining settlements, towns and houses, research into which has matured over three decades in western Central Europe. In Bohemia, meanwhile, archaeology has been unable even to fully map out the possibilities of this thematic area, research into mining settlements is in its infancy, and even assemblages of typical montane artefacts have hitherto been published only to a very limited extent.

Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholně a pozdně středověkého osídlení?

Die Landschaft Kouty im Gebiet von Český Krumlov. Gängige oder außergewöhnliche Form spätmittelalterlicher Besiedlung?

Michal Ernée – Aleš Stejskal

Oblast známá neobyčejnou koncentrací památek pozdně středověké venkovské architektury, leží severovýchodně od města Český Krumlov. V sedmi menších vsích tu najdeme nejméně deset usedlostí – dvorů z 15./16. století. Archeologickým výzkumem zde bylo zjištěno 15 dosud neznámých lokalit ze 2. poloviny 13. století a dvě z raného středověku. Pozůstatky jednoilivých dvorců ze 13. století jsou v různých prostorových vztazích k dodnes stojícím stavbám pozdně středověkého a raně novověkého stáří. V intervalu mezi počátkem 14. a počátkem 16. století došlo v Koutech k jisté změně struktury osídlení, což se většinou projevilo změnou počtu, případně polohy jednotlivých dvorců – usedlostí v rámci jednotlivých jader osídlení. Kulturní krajina v podobě, v jaké se zde vytvořila nejpozději v období pozdního středověku, se stala základem pozdějšího vývoje, pokračujícího patrně bez větších výkyvů až do dnešních dnů.

Český Krumlov – pozdní středověk – vesnická architektura – vesnice – struktura osídlení

KOUTY IN THE ČESKÝ KRUMLOV REGION. A TYPICAL OR AN EXTRAORDINARY MODEL OF SETTLEMENT IN THE LATER MIDDLE AGES? The study area, known for its unusual concentration of Late Medieval examples of rural architecture, lies north—east of Český Krumlov. Seven smaller villages contain at least ten farmsteads – courtyards dating to the 15th/16th centuries. Archaeological excavation here has identified 15 hitherto unknown sites from the second half of the 13th century, and 2 from the Early Middle Ages. The remains of the individual 13th century steadings have differing spatial relationships to still standing buildings of the Late Medieval and Early Modern periods. In the interval between the beginning of the 14th and the beginning of the 16th centuries, certain changes took place at Kouty – changes in the structure of settlement, manifest in most cases in changes in the number, or size, of the individual farmsteads – holdings in the framework of individual settlement cores. The cultural landscape, in the form created here no later than during the Late Middle Ages, became the basis for later development which has clearly continued without major deviations down to the present day.

Český Krumlov – Late Middle Ages – village architecture – village – settlement structure

1. PROČ PRÁVĚ „KOUTY“?

Kouty – kraj známý neobyčejnou koncentrací dosud dochovaných památek pozdně středověké venkovské architektury – leží asi 8 kilometrů severovýchodně od Českého Krumlova na pravém břehu Vltavy, mezi Zlatou Korunou a Kamenným Újezdem (obr. 1).¹ Celé území o rozloze asi 16 km² je zřetelně geograficky vymezeno (obr. 2) na západě a severu hluboko zaříznutým korytem Vltavy, na východě toky Třebonínského a Čekanovského potoka a z jihu masivem Věncové hory (651 m n. m.). To je také nejvyšší bod oblasti. Nejnižším je

¹ Označení „Kouty“ se pro tuto oblast běžně používá v pracích pojednávajících o lidové architektuře (např. *Mencl 1980*, 535; naposledy *Pešta 1997*, 102). K jeho výskytu v písemných pramenech viz pozn. 13.

pak místo soutoku Třebonínského potoka s Vltavou ve výšce 405 m n. m. Většina zdejších obcí však leží v mírně zvlněné krajině v nadmořské výšce 490–535 m. V Koutech najdeme sedm menších vsí, v nich potom více či méně kompletně dochované, dodnes stojící pozůstatky nejméně deseti usedlostí – dvorů pozdně středověkého původu.² Jako ilustrativní příklady uvedme alespoň statky čp. 1 v Radosticích (okr. ČB; obr. 10), čp. 11 (obr. 3) a 10 (obr. 7) v Opalčicích (ČB; obr. 11), čp. 10 (obr. 4) a 11 (obr. 5) v Čertyni (ČK; obr. 12), čp. 1 (obr. 6) ve Štěkři (ČK) a dvůr čp. 1 (obr. 14–18) v Krníně (ČK; obr. 13). Narazíme tu však i na další památky drobné pozdně středověké venkovské architektury (např. obr. 8).

I když byla jistá výjimečnost oblasti Koutů v literatuře zabývající se lidovou architekturou dříve konstatována (např. *Voděra – Škabrada 1986*, 117) a některé zdejší lokality vzbuzovaly zájem již v 19. století,³ věnovali badatelé větší pozornost zatím pouze některým usedlostem nebo jednotlivým stavbám (např. *Pešta 1997*; *Voděra – Škabrada 1986*, 72, 74, 112, 116–117; *Mencl 1980*, 158–160, 535–536; *Škabrada – Smetánka 1974*). Komplexní stavebně historický průzkum (*Pešta 1997*, 102) ani celkové zhodnocení oblasti doposud provedeny nebyly, a proto nás v budoucnu může čekat ještě nejedno překvapení.⁴

Množství a kvalita památek dochovaných na tak malém území navozuje řadu otázek. Proč právě v Koutech se uvedené památky dochovaly dodnes v takovém množství? Stávaly v pozdním středověku podobné stavby běžně i v jiných oblastech regionu, nebo byly Kouty již tehdy něčím výjimečné? A čím, že se i formou architektury odlišovaly od svého okolí? Byla tato oblast výjimečná vždy, nebo se v čase zdejší podmínky měnily? A v neposlední řadě nás zajímá i odpověď na otázku, kdy bylo sledované území osídleno a kde můžeme hledat počátky procesu vrcholícího výstavbou rozlehlých a ve své době jistě nákladných celokamenných usedlostí. Navíc zde máme poměrně vzácnou možnost konfrontovat výsledky archeologického bádání i existující písemné prameny s dosud stojícími stavbami, které v našem případě vyplňují obvyklou mezeru mezi vrcholně středověkými archeologickými nálezy a dodnes stojícími mladšími staveními z 18. a 19. století. Archeologické povrchové průzkumy a důsledné sledování veškerých zásahů do terénu tu byly zahájeny na jaře roku 1997, souběžně probíhá i analýza písemných pramenů. Předmětem našeho sdělení je tedy spíše souhrn a vyhodnocení prvních dílčích poznatků než pokus o souvislý výklad minulosti této sídelní enklávy.

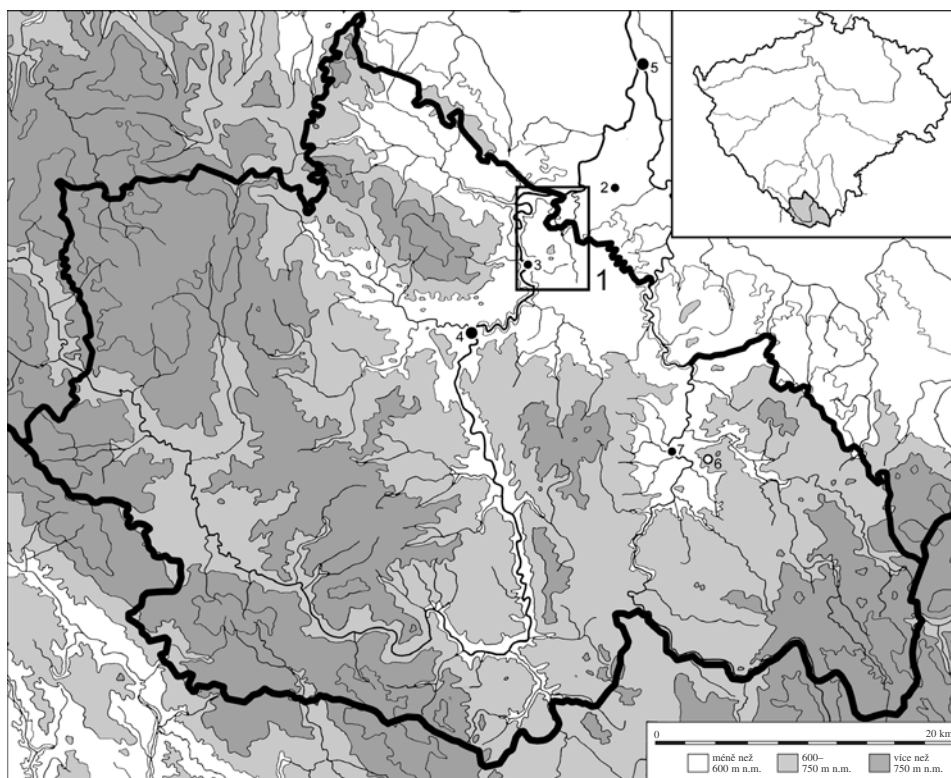
Jak jsme již uvedli, nebyla zatím oblast Koutů po stránce stavebně historické komplexně zpracována a vyhodnocena. Některé poznatky obecnějšího rázu se však v literatuře objevily, a to především v souhrnné práci o jihočeské lidové architektuře z pera S. *Voděry* a J. *Škabradý* (1986, 13, 21, 24).

Většinu zdejších obcí řadí autoři ke skupině tzv. shlukových vsí s nepravidelným půdorysem, nebo k sídlům dvorcového charakteru. Shlukové vsi, „zcela nepravidelné útvary, často s určitým náznakem po centrálním nepravidelném prostoru zejména při vodoteči, patří patrně k nejstarším sídelním formám v zemi“. Tamtéž se dočteme, že „jedním z charakteristických znaků raných, nepravidelných útvarů vsí je maximální využití terénních nepravidelostí, zlomů, roklí, atd. pro založení sídla“ z důvodů šetření rovinných ploch polností, ochrany sídel před větry i z důvodů strategických (hlediska viditelnosti). Jako příklady

² Do analýzy nebyly prozatím zahrnuty osamocené stojící statky Rohan, Těšín a dnes téměř beze stopy zaniklý panský mlýn a dvůr Pozděřaz.

³ Například řada nesignovaných statí o jednotlivých vsích v českobudějovickém Budivojsi v letech 1884–1885 (*Navrátil 1970*).

⁴ Nezbytnou podmínkou ale je, aby podrobné stavebně historické průzkumy jednotlivých usedlostí a objektů byly provedeny ještě před započítím jejich celkových rekonstrukcí, nebo nejpozději v jejich průběhu (např. *Pešta 1997*).



Obr. 1. Hydrologické a geomorfologické poměry okresu Český Krumlov. 1 – oblast Koutů (obr. 2, 9), 2 – Kamenný Újezd, 3 – Zlatá Koruna, 4 – Český Krumlov, 5 – České Budějovice, 6 – Blansko u Kaplice, 7 – Kaplice. Kresba M. Ernée. — Abb. 1. Die hydrologischen und geomorphologischen Verhältnisse im Bezirk Český Krumlov. 1 – Gebiet von Kouty (Abb. 2, 9), 2 – Kamenný Újezd, 3 – Zlatá Koruna, 4 – Český Krumlov, 5 – České Budějovice, 6 – Blansko u Kaplice, 7 – Kaplice. Zeichnung M. Ernée.

těchto nepravidelných vsí, „které se po dlouhou dobu udržely pravděpodobně v nejzákladnější kompozici“ uvádějí S. Voděra a J. Škabrada právě koutecké vsi Krnín (viz dále) a Štětkři.⁵ V méně úrodných „podhorských kamenitých polohách, se nepravidelná sídliště rozvolňují a od sevřenějšího centra se oddalují izolované, možno říci dvorcové usedlosti do rozptýleného osídlení“. Podle autorů vznikl tento typ sídla „oproti předcházející formě později“. Za „motivující faktor tohoto způsobu sídlení“ považují snahu „obdělávat polnosti ležící nejbliže při usedlosti či naopak – postupné rozšiřování těžko zúrodnované půdy v okolí izolovaně položeného zemědělského domu“. Sídla dvorcového charakteru jsou vlastně soustavou „oddělených, vzájemně více vzdálených usedlostí volně rozložených podél cesty či vodoteče, nebo i volně položených k obhospodařovanému terénu“. Za příklad tu opět slouží koutecké vsi Radostice (zde obr. 10), Opalice (zde obr. 11) a již dříve uváděný Krnín (zde obr. 13). Jak autoři uvádějí, „dvorcové vsi jsou v převaze, je-li k nim vázána úseková nebo traťová pluzina, zbytkem raně středověké osídlovací formy, které v průběhu 12. stol. začaly zanikat postupným zakládáním sevřených osad, nebo naopak jsou průkazem mladého založení na mladém sídelním území nejvyšších poloh“.

⁵ K dějinám Štětkře a jejích majitelů blíže např. *Gross (1898)*, *Navrátil (1972)*. Vzhledem k charakteru pramenů (písemných i archeologických) zde nevěnujeme Štětkři takovou pozornost jako některým jiným lokalitám.

Čtyři ze sedmi vsí ležících dnes v Koutech, tedy více nežli polovina, slouží autorům za učebnicové příklady nejstarších v Čechách známých sídelních forem vůbec. Jednotlivé uváděné statky se ve své dnešní podobě stavěly „až“ od konce 15. a v průběhu 16. století. Dokladem velmi archaických forem organizace půdorysných uspořádání zdejších sídlišť má však být právě poloha těchto statků v rámci dnešních vsí, případně jejich rozmístění v krajině. Kořeny zdejšího osídlení sahají tedy možná ještě dále do minulosti, než by naznačovalo pozdně středověké stáří dnes stojících objektů. Protože jsou stopy archaických sídelních forem v Koutech stále zřetelně čitelné, nedošlo tu v průběhu dalšího vývoje nejspíše nikdy k tak zásadnímu narušení přirozeného evolučního vývoje zdejší kulturní krajiny, které by znamenalo zlom v uspořádání její vnitřní struktury. To by jistě vedlo i k vymazání všech pozůstatků tohoto dosavadního vývoje, které zde právě ve formě zmiňovaných lidských sídel ještě pořád stojí.

2. STŘEDOVĚKÉ KOUTY OČIMA ARCHEOLOGA

2.1. Archeologický průzkum

V průběhu let 1997–2000 byly provedeny povrchové sběry na ploše cca 200 ha (obr. 2)⁶ a sledovány liniové výkopy téměř ve všech obcích oblasti. Výsledkem byl objev patnácti dosud neznámých poloh (včetně dvou na vltavském levobřeží poblíž Rájova a Zlaté Koruny) s doklady vrcholně a výjimečně i raně středověkého osídlení (obr. 9). Většina z nich byla zjištěna sběry, ve třech lokalitách⁷ se podařilo prozkoumat archeologické situace narušené výkopy. Povrchovými sběry jsme získali kolekci zhruba 2000 keramických zlomků. Pouze necelých dvacet jich je pravěkých,⁸ ještě méně jich můžeme prokazatelně datovat do období mlado– až pozdně hradištního (10. – 1. pol. 13. stol.). Velmi intenzivně se však projevuje následující horizont 2. poloviny 13. století, kam řadíme zhruba dvě třetiny všech nalezených keramických střepů. Zaniklá sídliště té doby (obr. 9) se dnes projevují výraznými koncentracemi keramických zlomků v ornici na relativně malých plochách s rozlohou do 1/4 ha. V některých polohách jsme tato zjištění potvrdili opakovanými sběry.

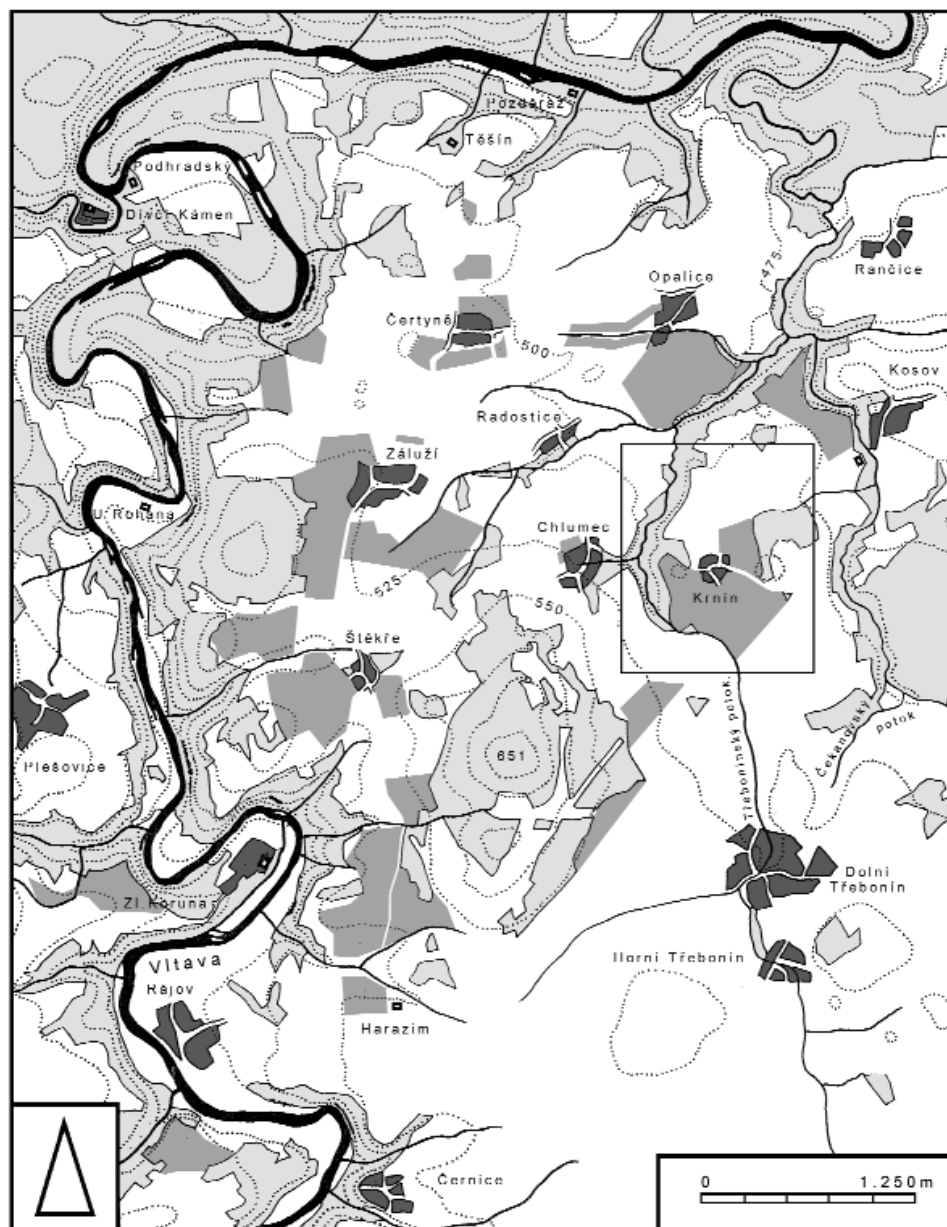
Podívejme se poněkud blíže na obec Krnín. Leží v nadmořské výšce 521 m ve výrazné poloze v se-
délku mezi dvěma terénními vyvýšeninami (527 a 533 m n. m.), cca 400 m od toku Třebonínského potoka, který ves obtéká z jihu a západu, 15–30 m nad jeho hladinou (obr. 13). Krnín je známý především díky dobře dochovanému statku pozdně středověkého původu čp. 3 (obr. 14). Ještě dnes tu můžeme vidět špýcharový kamenný dům se vstupním sedlovým portálem v síni (obr. 16) a unikátně dochovaným lepen-
cem v horní komoře (obr. 15), samostatně stojící špýchar flankující západní vjezd do statku (obr. 14) a lo-
mený portál jižního vjezdu s kamenným profilovaným ostěním (obr. 17). Vznik jádra usedlosti v jeho
dnešní podobě je kladen na přelom 15. a 16. století (např. *Voděra – Škabrada 1986*, 62, 72, 74, 112; *Mencl 1980*, 158; *Škabrada – Smetánka 1974*, 242).⁹ Pozdně středověkého původu je však i statek čp. 1,
stojící naproti přes náves (*Pešta 1997*). V písemných pramenech se Krnín objevuje již o sto let dříve,

⁶ Na tomto místě musíme poděkovat Bc. Jiřímu Valkonymu z Přísečné u Českého Krumlova, který svými průzkumy v posledních letech výrazně obohatil pramennou základnu v regionu a ochotně se s námi podělil o svá zjištění.

⁷ Archeologické situace narušené výkopy pro uložení telefonních kabelů byly dokumentovány na dvou místech v intravilánu obce Rájov, na návsi v Krníně a na západním okraji Čertyně.

⁸ Některé keramické zlomky pocházejí ze starší doby železné, jiné nejsou v rámci pravěku blíže datovatelné. Doklady pravěkého osídlení oblasti (souhrn dosavadní literatury k jednotlivým lokalitám např. *Michálek – Fröhlich 1985*) se tento příspěvek nezabývá.

⁹ *F. Mareš a J. Sedláček (1918, 297–298)* uvádějí, že při přestavbě požárem poškozeného domu v roce 1905 byl na starém rámu nalezen vysekaný letopočet 1290. Patrně jde o chybné čtení letopočtu 1490 (např. *Škabrada – Smetánka 1974*, 242; *Voděra – Škabrada 1986*, 112).



Obr. 2. Hydrologické a geomorfologické poměry oblasti Koutů (podle ZM 1 : 25 000). Na mapě vyznačen intravilán dnešních obcí (tmavě šedě), rozsah dnešního zalesnění (světle šedě) a plochy (středně šedě), na kterých byly provedeny sběry v letech 1997–2000. Kresba M. Ernée. — Abb. 2. Die hydrologischen und geomorphologischen Verhältnisse im Gebiet von Kouty (Maßstab 1 : 25 000). Dunkelgrau – heutige Dörfer, hellgrau – heutiges Waldgebiet, mittelgrau – Feldbegehungen in den Jahren 1997–2000. Zeichnung M. Ernée.

r. 1395 (viz níže). Rozhodli jsme se průzkumy ověřit, zda zdejší osídlení nemá ještě starší původ. Povrchový průzkum jsme postupně provedli na všech sběrách dostupných plochách v bezprostředním okolí obce, do vzdálenosti cca 400–450 m od jejího středu. Celková rozloha ploch prozkoumaných sběry je 28,5 ha (obr. 13). Přestože jsme okolí obce navštívili opakovaně, nezjistili jsme na žádném místě takovou koncentraci nálezů, která by nás opravňovala usuzovat na existenci zaniklého vrcholně středověkého sídliště na některé z těchto ploch. Zdálo se tedy, že pozdně středověké sídliště na místě dnešní vsi nemělo ve svém nejbližším okolí svého vrcholně středověkého předchůdce. Situaci se podařilo dále osvětlit, když byl přímo uprostřed obce na návsi, v bezprostředním sousedství statků čp. 1 a čp. 3 (obr. 13), výkopem porušen zahlobený objekt – jáma. Z její výplně pochází soubor keramických zlomků (obr. 18), které datujeme na základě srovnání s nálezy z nedalekého Českého Krumlova do 2. poloviny 13. století.¹⁰ Osadníci si již v době svého příchodu vybrali k založení osady (usedlosti?) tu nevhodnější polohu v okolí. Asi proto nebyl později – a to platí až dosud – důvod zvolené místo měnit.

2.2. Interpretace dosavadních archeologických zjištění a diskuse

Před zahájením povrchových průzkumů byly v okolí sledované oblasti (obr. 2) známy z různých druhů pramenů pouze tři lokality existující prokazatelně již ve 13. století. Všechny tři jsou do jisté míry výjimečné. Tou nejvýznamnější je bezesporu cisterciácký klášter Zlatá (Svatá) Koruna, založený Přemyslem Otakarem II. v roce 1263 (např. *Kadlec 1949; Kuthan 1983, 278–327; Charvátová – Líbal 1994; Vlček – Sommer – Foltýn 1997, 696–700*). Necelé 2 km jižně odtud, v Černici, ve výrazné poloze nad Vltavou, stával již kolem poloviny 13. století dodnes dochovaný raně gotický farní kostelík sv. Maří Magdaleny (např. *Kuthan 1976, 190*). V písemných pramenech se Černice objevuje až k roku 1315 (*Pangerl 1872, 56*). Ještě o něco později (r. 1349) se poprvé dočítáme o hradu zvaném Dívčí Kámen (např. *Menclová 1976/III, 75; Kubíková 1987; 1996, 13*). Skalní ostrožna, opevněná již v pravěku, však byla využívána i v průběhu 13. století (*Hejna 1986*). V oblasti našeho zájmu, v Koutech, středověké stavební památky takového stáří dochovány nemáme. V písemných pramenech se zdejší obec objevují teprve v průběhu pokročilého 14. (jako první Štětkře r. 1336) či dokonce až koncem 15. století (Chlumec r. 1483, viz níže) a i pro archeologii středověku se jednalo o oblast zcela neprobádanou. A tak jedinou indicií většího stáří zdejšího středověkého osídlení zůstávala již zmíněná „urbanistická“ pozorování kolegů zabývajících se lidovou architekturou.

Výsledky dosud provedených archeologických průzkumů v oblasti Koutů můžeme shrnout do následujících bodů:

1. Menší množství keramických zlomků raně středověkého stáří pochází zatím ze dvou poloh (obr. 9: prázdné kroužky) v oblasti. Vzhledem k minimální znalosti regionálního keramického materiálu z konce 12. a 1. poloviny 13. století není zatím jejich přesnější chronologické ukotvení možné. Není však vyloučeno ani jejich větší stáří. Vzhledem k dosud velmi nevýraznému výskytu nálezů raně středověkého stáří a naopak přítomnosti velkého množství keramického materiálu vrcholně středověkého dnes soudíme, že oblast byla jednorázově a asi dosti intenzívně zasídlena teprve v průběhu 2. poloviny 13. století.

¹⁰ V jámě odkryté r. 1997 se nalezlo 95 keramických zlomků s celkovou hmotností 1968 g. Keramické zlomky náležejí čtyřem keramickým třídám definovaným na materiálu z Českého Krumlova (srovnej *Ernée – Vařeka 1998*): třída K3001 – 59 zlomků, 1.582 g, 6 okrajů hrnců (obr. 18: 2–5, 7, 9), 2 okraje zásobnic; tř. K3004 – 33 zl., 358 g, 4 okr. hrnců (obr. 18: 1, 6, 8, 10); tř. K3007 – 1 zl., 10 g; tř. K3010 – 2 zl., 18 g.



Obr. 3. Opalice čp. 11. Špýcharový dům z 1. poloviny 16. století, pozůstatek usedlosti, pohled od jihovýchodu (foto Ernée 1997). — Abb. 3. Opalice, Haus-Nr. 11 aus der 1. Hälfte des 16. Jh., Reste eines Bauernhofs, Blick von Südosten (Foto Ernée 1997).



Obr. 4. Čertyně čp.10. Vstupní brána do usedlosti s lomeným obloukem vjezdu, pozdní středověk, pohled od severu (foto Ernée 1996). — Abb. 4. Čertyně, Haus-Nr. 10. Tor zum Bauernhof mit Spitzbogen, Spätmittelalter, Blick von Norden (Foto Ernée 1996).



Obr. 5. Čertyně čp. 11. Vstupní brána do usedlosti s lomeným obloukem vjezdu, pozdní středověk, pohled od jihu (foto Ernée 1996). — Abb. 5. Čertyně, Haus-Nr. 11. Tor zum Bauernhof mit Spitzbogen über der Einfahrt, Spätmittelalter, Blick von Süden (Foto Ernée 1996).



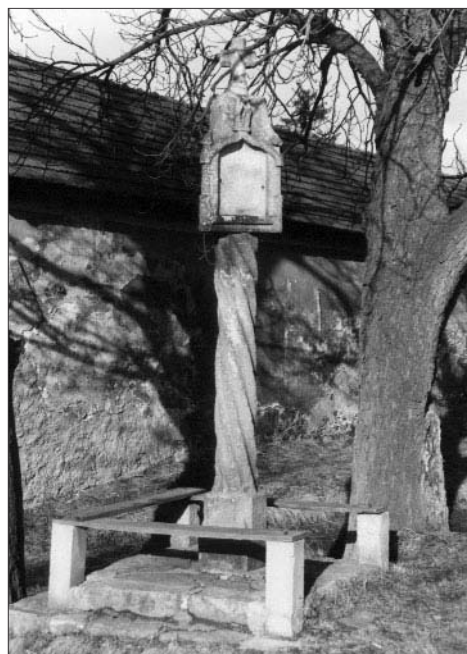
Obr. 6. Štěkře čp. 1. Pozdně středověká – raně novověká usedlost se špýcharovým domem a průjezdním špýcharem vedle dnešního vjezdu, jediné v písemných pramenech zmíněné panské sídlo, tvrz vladýků ze Štěkře, pohled od jihovýchodu (foto Ernée 1997). — Abb. 6. Štěkře, Haus-Nr. 1. Spätmittelalterliches–neuzeitliches Hof und durchfahrbarem Speicher neben der heutigen Einfahrt, der einzige in den Schriftquellen erwähnte Herrnsitz, die Festung der Herren von Štěkře, Blick von Südosten (Foto Ernée 1997).

2. Jak již bylo zmíněno výše, projevují se dnes pozůstatky osídlení tohoto období výraznými koncentracemi keramických zlomků v ornici na poměrně malých plochách do $\frac{1}{4}$ ha. Tyto koncentrace nálezů interpretujeme prozatím jako pozůstatky zaniklých sídlištních jednotek menší velikosti, pravděpodobně jednotlivých osamoceně stojících dvorců – usedlostí, které byly původně vzájemně odděleny různě velkými volnými plochami polí, pastvin a v menší míře asi i lesů.

3. Větší či menší skupinky pozůstatků zmíněných dvorců–usedlostí, které tvořily páteř zdejší struktury osídlení, se koncentrují zejména v pramenných pánvích či podél přítoků Tře-



Obr. 7. Opalice čp. 10. Dvoupodlažní kamenný špýchar s vjezdem ve štítové stěně ze 16. století, pozůstatek usedlosti, pohled od západu (foto Ernée 1996). — Abb. 7. Opalice, Haus–Nr. 10. Zweistöckiger Steinspeicher mit Einfahrt an der Giebelseite aus dem 16. Jh., Reste eines Bauernhofes, Blick von Westen (Foto Ernée 1996).



Obr. 8. Štěkře. Pozdně gotická boží muka na jižním okraji obce při cestě k Harazimí (foto Ernée 1997). — Abb. 8. Štěkře. Spätgotische Martersäule am Südrand des Dorfes am Weg nach Harazim (Foto Ernée 1997).

bonínského potoka nebo přímo Vltavy (Harazim), v místech, která snad můžeme zvat jádru osídlení – zárodky pozdějších vsí. Struktura rozmístění těchto jader osídlení v krajině, která je tu doložena v průběhu 2. poloviny 13. století, přetrvala v hrubých rysech dodnes (obr. 9).

4. Počet i vzájemné prostorové vztahy pozůstatků dvorců–usedlostí v rámci jader osídlení se místo od místa poněkud liší. Zatímco v Čertyni ležely tři zjištěné koncentrace nálezů poměrně daleko od sebe (cca 250 – téměř 400 m; obr. 12; obr. 19: A), činila jejich vzájemná vzdálenost v Opalicích nejvýše 100 – 150 m (obr. 11; obr. 19: B). V Radosticích (obr. 10) a Krníně (obr. 13) byly zatím zjištěny pozůstatky vždy pouze jedné „usedlosti“ tohoto stáří (obr. 19: D), což však nemusí být konečný stav. Podobná situace je ve Štěkři (obr. 9).

5. Z konkrétní polohy jednotlivých pozůstatků dvorců–usedlostí a koneckonců i pozdně středověkých statků v krajině je nápadná značná rozmanitost. Zatímco v Čertyni se jedná o pramenné pánve nejspíše dvou vodotečí a v Opalicích o poněkud níže položené ploché břehy jedné z nich, v obou případech ale v bezprostředním sousedství vodního zdroje, leží naopak Krnín ve vyvýšené strategické poloze, která je od vodního zdroje poměrně vzdálená. V Radosticích jsme stopy osídlení 2. poloviny 13. století zjistili na hraně strmé terasy cca 7 m nad hladinou vodoteče. V průběhu 2. poloviny 13. století tu tedy můžeme počítat s relativně velkou rozmanitostí forem rozmístění jednotlivých menších sídlištních

jednotek–usedlostí v krajině. Lokality ve výrazných polohách na terase Vltavy jsou vázány na její drobné přítoky.

6. Pozůstatky dvorců–usedlostí té doby jsou v různých prostorových vztazích k dodnes stojícím stavbám pozdně středověkého a raně novověkého stáří. Doposud jsme zjistili pět různých typů (obr. 19). V Čertyni (obr. 12) leží jádro pozdně středověké vsi uprostřed trojúhelníku, jehož vrcholy tvoří pozůstatky vrcholně středověkých usedlostí z 2. poloviny 13. století (obr. 19: A). Plošný rozsah zdejšího jádra osídlení se zdatelně zmenšil. V Opalicích (obr. 11) došlo k posunu – přestěhování jednotlivých dvorců jen na velmi malou vzdálenost v rámci dosavadního plošného rozsahu zdejšího jádra osídlení. Jeho velikost se však v tomto případě v důsledku zmíněných pohybů výrazně nezměnila (obr. 19: B). Podobná situace mohla být i v Radosticích (obr. 10) a Krníně (obr. 13). Zatím však nemůžeme vyloučit ani variantu, že například v Radosticích stojí dnes statek pozdně středověkého původu čp. 1 na témže místě jako původní usedlost ve 13. století (obr. 19: D). Zcela odlišná je situace raně středověkého sídliště západně od Čertyně (obr. 9), které zaniklo bez náhrady a jedno z jader osídlení tak zcela zmizelo z krajiny (obr. 19: C).

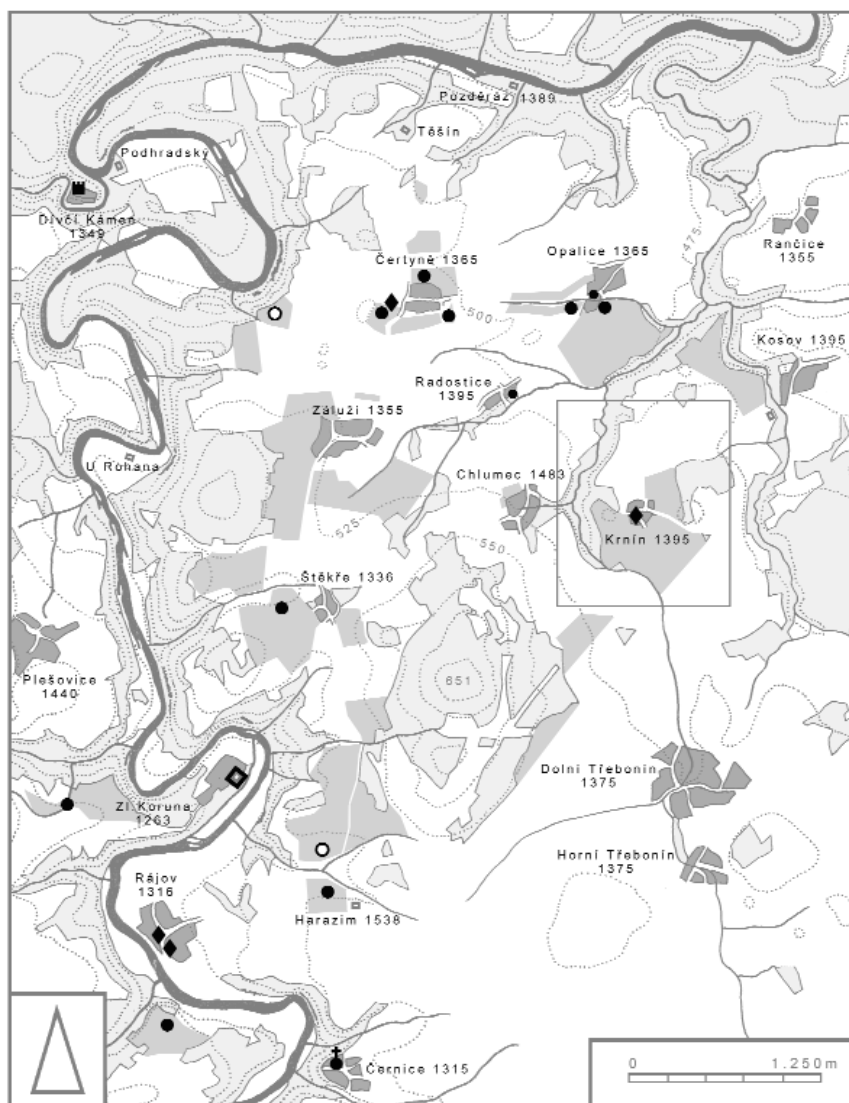
Jako jiný příklad velké rozmanitosti způsobů budování a prvotní stabilizace lidských sídel ve zdejší krajině uvedme pro srovnání alespoň jedno z mála dalších dosud známých vrcholně středověkých sídlišť na Českokrumlovsku – Blansko u Kaplice (*Ernée – Vařeka – Zavřel 1997*). V písemných pramenech se ves Blansko objevuje až nedlouho po polovině 14. století. Severně od dnešní vesnice máme ale doloženy dvě až tři (?) následné a prostoro-ově se vylučující fáze sídliště, které tu existovalo již v průběhu 13. století (obr. 20). Vzhledem k tomu, že vzdálenost „nejstarších“ pozůstatků osídlení 13. století (objekt 2/90) od jádra „nejmladšího“ zjištěného sídliště (dnešní vesnice) činí 700 m (!), můžeme v tomto případě patrně hovořit, na rozdíl od příkladů kouteckých, o posunu samotného jádra osídlení (obr. 19: E).¹¹ V Koutech se s tímto modelem setkáváme poblíž samoty Harazim (obr. 9). K posunu usedlostí (?) tu však docházelo na menší vzdálenosti a v delším časovém intervalu.

Situaci Záluží, Chlumce, ale i Štětkře bude nutné posoudit teprve po provedení dalších terénních průzkumů.

7. Důvod tak intenzivní kolonizační aktivity ve zdejší oblasti nám zatím není znám, stejně jako z archeologických pramenů neumíme vyčíst jméno jejího iniciátora. Určité indicie můžeme však nalézt k otázce původu kolonistů. Keramický materiál pocházející ze sběrů i z dokumentovaných situací v Krníně (obr. 18) a Rájově (*Ernée 1998*) je co do složení použité keramické hmoty i profilace okrajů nádob a výzdoby poněkud chudší obdovou spektra známého z nedalekého Českého Krumlova (předběžně *Ernée – Vařeka 1998*), Českých Budějovic,¹² a je velmi blízký i materiálu ze sídlištních objektů prozkoumaných P. Zavřelem poblíž zmíněného Blanska u Kaplice (*Ernée – Vařeka – Zavřel 1997*). Keramická hmota náleží v naprosté převaze keramickým třídám s výrazným podílem tuhy (*Er-*

¹¹ Pokud nebudeme za jádro osídlení v tomto případě považovat celou mírně k severu sbíhající náhorní plošinku, ležící mezi toky Malše a Černé na západním úpatí masivu kopce Hradiště, na které se pozůstatky vrcholně středověkého osídlení i pozdně středověké vesnice nacházejí (obr. 20). Situaci tu poněkud komplikuje farní kostel sv. Jiří, stojící na samém jižním okraji obce ve výrazné poloze nad řekou Malší. I když dnešní stavba pochází až z období pozdního středověku, nemůžeme zcela vyloučit ani její vrcholně středověký původ. Teoreticky tedy mohl být kostel současný se všemi zmíněnými fázemi zdejšího sídliště, které se ve své dnešní poloze stabilizovalo teprve někdy v průběhu 14. století.

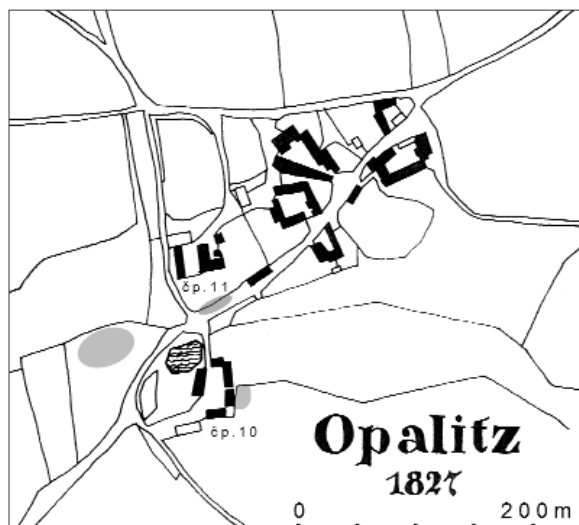
¹² Zejména nepublikované výzkumy z posledních let v historickém jádru města.



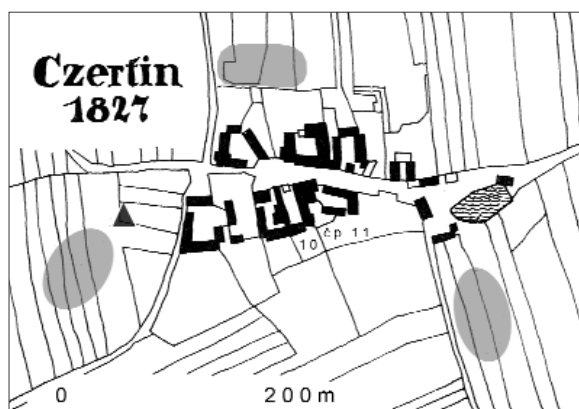
Obr. 9. Kouty, okr. Český Krumlov. Kromě ploch podle obr. 2 jsou vyznačeny nově objevené polohy s doklady raně středověkého osídlení (prázdná kolečka), osídlení 2. poloviny 13. století (černá kolečka), dokumentované narušené archeologické situace v Krníně a Rájově (černé kosočtverečky) a detailně sledované území v okolí Krnína. Uvedeny jsou první písemné zmínky o dnešních obcích, zvláště jsou polohy dalších lokalit ze 13. století – kostelíka v Černici, kláštera Zlatá Koruna a hradu Divčí Kámen. Kresba M. Ernée. — Abb. 9. Kouty bei Český Krumlov. Außer den Flächen nach Abb. 2 sind die neugefundenen Lagen mit Belegen für frühmittelalterliche Besiedlung bezeichnet (leere Kreise), Besiedlung aus der 2. Hälfte des 13. Jh. (schwarze Kreise), dokumentierten archäologischen Befunde in Krnín und Rájov (schwarze Rauten) und detailliert untersuchtes Gebiet in der Umgebung von Krnín. Angeführt werden die ersten Erwähnungen der heutigen Gemeinden, hervorgehoben sind Lagen weiterer Orte aus dem 13. Jh.: Kirche in Černice, Kloster Zlatá Koruna und Burg Divčí Kámen. Zeichnung M. Ernée.



Obr. 10. Radostice na mapě stabilního katastru z r. 1827 (výřez 500 x 400 m). Vyznačeno je místo nálezu vrcholně středověké keramiky – šedé kolečko. Kresba M. Ernée. — Abb. 10. Radostice auf dem Stablen Kataster aus dem Jahr 1827 (Ausschnitt 500 x 400 m). Bezeichnung der Fundstellen hochmittelalterlicher Keramik – grauer Kreis. Zeichnung M. Ernée.



Obr. 11. Opalice na mapě stabilního katastru z r. 1827 (výřez 500 x 450 m). Vyznačena jsou místa nálezů vrcholně středověkých keramických zlomků – pozůstatky dvorců (?) ze 13. století (šedě). Kresba M. Ernée. — Abb. 11. Opalice auf dem Stablen Kataster aus dem Jahr 1827 (Ausschnitt 500 x 450 m). Bezeichnung der Fundstellen von hochmittelalterlicher Keramik – Reste von Gehöften (?) aus dem 13. Jh. (grau). Zeichnung M. Ernée.



Obr. 12. Čertyně na mapě stabilního katastru z r. 1827 (výřez 500 x 350 m). Vyznačena místa nálezů výrazných koncentrací vrcholně středověkých keramických zlomků v ornici – pozůstatky dvorců (?) ze 13. století (šedě). Trojúhelníčkem je vyznačeno místo, kde byly dokumentovány narušené situace ze 2. poloviny 13. století. — Abb. 12. Čertyně auf dem Stablen Kataster aus dem Jahr 1827. Bezeichnung der Fundstellen von Konzentrationen hochmittelalterlicher Keramikscherben in der Ackerkrumme – Reste von Gehöften (?) aus dem 13. Jh. (grau). Dreieck bezeichnet gestörte Situationen aus der 2. Hälfte des 13. Jh.

nee – Vařeka 1998). Domníváme se proto, že osadníci přišli ve 2. polovině 13. století do námi sledované oblasti spíše z jihočeského vnitrozemí než z oblastí za zemskou hranicí, což by právě u Vítkovců bylo dobře možné (např. Vaníček 1981).

8. Někdy během poměrně dlouhého období, cca mezi přelomem 13./14. a počátkem 16. století, došlo v Koutech k jisté změně struktury osídlení, což se většinou projevilo změnou počtu, případně polohy jednotlivých dvorců – usedlostí v rámci jednotlivých jader osídlení. Rozsah změn nebyl ve všech těchto jádrech osídlení stejný. V nějaké, byť méně výrazné formě, však proběhl patrně všude. Výsledkem tohoto procesu byl vznik a stabilizace pozdně středověké struktury osídlení, jejíž výrazné relikty jsou v regionu jasně patrné dodnes. Kulturní krajina v podobě, v jaké se zde vytvořila nejpozději v období pozdního středověku, se stala základem pozdějšího vývoje, pokračujícího patrně bez větších výkyvů až do dnešních dnů. Kolem kamenných pozdně gotických statků postupně vyrůstaly další stavby a původní skupinky osamoceně stojících dvorů se pozvolna měnily ve vesničky, kterými tu dnes procházíme.

9. Prozatím jsme byli schopni na základě archeologických nálezů a jejich srovnání se stojícími stavbami říci něco bližšího o době vzniku, velikosti, poloze a změnách polohy jednotlivých jader osídlení a v jejich rámci budovaných dvorů–usedlostí. O vnitřní struktuře těchto usedlostí v době před výstavbou celokamenných pozdně středověkých statků však zatím nevíme vůbec nic. Odpověď na otázky spojené s touto problematikou může v budoucnu přinést pouze cílený archeologický výzkum.

3. POHLED Z DRUHÉ STRANY – KOUTY V PÍSEMNÝCH PRAMENECH

3.1. Pramenné možnosti projektu

Odkrývání „světa Koutů“ výhradně na základě písemných pramenů v sobě skrývá řadu metodických potíží. Verbalizované a tudíž různým způsobem formalizované výpovědi o Koutech (obr. 21)¹³ v horizontu let 1350–1750 tvoří neuspořádaný a různě dochovaný shluk pramenů. Od vrcholného středověku až takřka ke konci raného novověku (1500–1800) se navíc zásadně změnil „systém komunikace“ (Burke 1992, 96–98, ke konkrétní aplikaci Stejskal 1997, 211–224),¹⁴ který jako první překážka ovlivňuje a tím i strukturuje (limituje) písemnou pramennou základnu.

Čtrnácté století je až na jedinou výjimku plejádou listinného materiálu, týkajícího se různých majetkových přesunů a vyrovnání. Ve zhruba patnácti edičně zpřístupněných listinách ze druhé poloviny století jsou různě „kvalitně“ a s rozdílnou četností zmíněny všechny sledované lokality nebo jejich části.¹⁵

¹³ Dosud nejstarší písemný záznam tohoto označení pro studovanou oblast se podařilo nalézt v „Poznamenání lesův na panství Jeho M. Páně krumlovském léta 1600“ (SOA ČK, VsČK, sign. I 7 W δ 1b). Na sedmi popsaných stranách se mimo jiné dočteme: „V hájemství Čertínském. Vrch V koutě jest nadýl 5 honů a na šíř 3 honů. Vrch Koštín jest nadýl 3 honů a na šíř 2 honů.“ Hon je značně proměnlivá délková míra kolísající v intervalu 125–180 m (pozn. aut.). Samotné substantivum Kouty není alespoň na jihu Čech vzácností.

¹⁴ Systémem komunikace zde rozumíme nejen komunikační obsahy, média, ale celý systém kódování a dekodování jakýchkoliv informací.

¹⁵ Jedná se o následující zmínky: *Záluží* – 1355 (SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, dále jen SOA ČK, VsČK, sign. I 3P No.2b), 1365 (tamtéž, sign. 1A α No. 13), 1383 (Pangerl 1872, 610; totéž Schmidt – Picha 1908,

Kouty v nich vystupují jako mnohem starší a patrně velmi ceněné lokality, avšak nelze tvrdit, že se v pramenech objevovaly pohromadě jako organický celek. Spíše naznačují skutečnost, která se projevila mnohem později a vlastně přetrvávala po celé zkoumané období. Kouty byly od počátku díky své poloze (blízkost zlatokorunského kláštera, okraj českokrumlovského panství a blízká hranice městského budějovického velkostatku) průsečíkem majetkových zájmů krumlovské vrchnosti, krumlovské prelatury, korunských cisterciáků a fary z Kamenného Újezdu. Působení různých vrchností nezanechalo na první pohled výraznější a viditelnější diference ve stavební kvalitě jednotlivých usedlostí v rámci celého sledovaného prostoru. Různost vlastnických zájmů mimo jiné dokládá cenný urbář rožmberského majetku z konce 70. let 14. století, vydaný před více než sto lety (*Truhlář 1880*) a analyzovaný v nedávné době (*Hemmingsen 1989*).¹⁶

Patnácté století se ve struktuře dochovaných písemných výpovědí v zásadě neliší od století předchozího. Snad jen klesající počet listin, povolný nárůst spisového materiálu a pramenů hospodářské povahy mohou být z tohoto hlediska rozlišujícími znaky. Za zmínku nepochybně stojí rejstřík krumlovské prelatury z února 1446, který zmiňuje Krnín, Radostice, Rančice a Záluží,¹⁷ dále o rok starší rejstřík příjmů a vydání krumlovské fary¹⁸ a účetní pramen z října 1483, jenž dokládá, že lokality v Koutech náležely po skončení husitských válek¹⁹ nejen různým vrchnostem, ale také k různým správním celkům v podobě tehdejších *statků*.²⁰ Toto správní uspořádání zůstalo v platnosti až do poloviny 16. století, kdy se důsledněji začalo zavádět označování podle jednotlivých rychet, které zůstaly ve svém rozsahu prakticky nezměněny až do závěru raného novověku.²¹

Následující století renesance, ekonomického podnikání šlechty a změněného způsobu komunikace (*Stejskal 1997*) výrazně pozměnilo strukturu pramenů nejen ve prospěch materiálu nelistinné povahy (korespondence, účty), ale vynutilo si také vznik řady nejrůznějších normativů. Na úrovni kontaktů správních center dominia s okolím začínaly tyto dokumenty systematicky podchycovat dříve víceméně orálně tradované vztahy²² mezi vrchností (vrchnostmi) a poddanými písemnou formou, nejčastěji v podobě urbářů. Urbáře ze 16. století fixují mnohem starší sociální skutečnost, zejména pak stav z 15. století. Pro

77–78) *Opalice* – 1365 (SOA ČK, VsČK, sign. I 1A α No. 13), *Radostice* – 1395 (SOA ČK, VsČK, sign. I 1A α No. 6, též *Schmidt – Picha 1908*, 120–121), 1397 (SOA ČK, VsČK, sign. I 3P No.2d), *Čertyně* – 1365 (tamtéž, sign. I 1A α No. 13), *Krnín* – 1395 (tamtéž, sign. I 1A α No.6, též *Schmidt – Picha 1908*, 120–121), 1397 (SOA ČK, VsČK, sign. I 3P No. 2d), *Rančice* – 1355 (tamtéž, sign. I 3P No. 2b), 1380 (*Schmidt – Picha 1908*, 67–68), 1383 (*Schmidt – Picha 1908*, 78–80), 1395 (*Schmidt – Picha 1908*, 121–122), *Chlumec* – ve 14. století neuveden (první zmínka z roku 1483, *Pangerl 1872*, 619), *Štětkře* – 1336 (*Pangerl 1872*, 88–89), 1339 (*Pangerl 1872*, 97), 1375 (*Pangerl 1872*, 145, 147), 1378 (*Schmidt – Picha 1908*, 62), 1381 (*Schmidt – Picha 1908*, 73).

¹⁶ Mezi tehdejší rožmberské statky patřily ve shodně s listinným materiálem Opalice, Záluží a Čertyně. Z užití sémantiky dále vyplývá (jako *reuthones*, *reutho* jsou většinou označovány usedlosti relativně nedávno založené na místě vymýcených lesů, kdežto ostatní jsou nazývány jako *laneus* nebo *mansus*: *Truhlář 1880*, 35–36), že ve všech případech šlo o velmi malé a staré lokality, které náležely ze správního hlediska společně s dalšími 10 vesnicemi k hradu Dívčí Kámen.

¹⁷ SOA ČK, VsČK, sign. I 3P No. 2e; též *Schmidt – Picha 1910*, 69.

¹⁸ SOA ČK, VsČK, sign. I 7R α 186; též *Schmidt – Picha 1910*, 68. Zmiňuje Krnín, Radostice a Záluží (SOA ČK, VsČK, sign. I 7R α 186, též *Schmidt – Picha 1910*, 68).

¹⁹ Rančice, Záluží a Opalice figurují čtyřikrát v průběhu 20. let 15. století v tzv. popravčí rožmberské knize buď jako lokalita původu zločince, nebo jako místo nějakého přečinu; blíže *Kalný 1993*, 68, 86, 93.

²⁰ Záluží, Čertyně a Opalice patřily ke statku Dívčí Kámen, Radostice ke křemežskému statku a Rančice ke statku Maškovec (SOA ČK, VsČK, sign. I 7R α 3; též *Pangerl 1872*, 619).

²¹ Ačkoliv způsob vytváření jejich hranic zůstává nejasný, jisté je, že jako základní organizační jednotky daleko více vyhovovaly změněným výrobním a spotřebním podmínkám podnikatelského velkostatku (*Čechura 1995*, 1–15) a zároveň, že pokles vojensko-strategického a správně-ekonomického významu starých hradů v souvislosti s výraznými přesuny majetku v průběhu husitské revoluce spolu se změnou životního stylu nutil k volbě náhradních organizačních „jader“ v rámci zcelovaných aristokratických dominií (*Petráň 1976*).

²² Listiny existující v jediném exempláři bývaly uloženy v panských „archivech“ a s výjimkou právníků a příslušníků kanceláře byly stěží někomu přístupné.

sledované vesnice existuje v záběru let 1379–1773 celkem asi 30 urbářů a jen ze 16. století jich je plných 60 % (graf 1: rozložení urbářů pro Kouty).²³

Rozšíříme-li tento soupis údajů z berní ruly (*Kubíková 1982, 99*),²⁴ vznikne poměrně solidní pramenový korpus, který lze zhruba od počátku 17. století doplnit výsledky analýzy pozemkových knih. Pro třeboňskou rychtu (Radostice, Záluží, Krnín, Opalice) začínají kontinuální zápisy rokem 1603, pro Čertyni v rámci chlumecké a křemežské rychty přibližně stejným datem.²⁵ Složitější je situace v případech poddaných újezdecké fary v Záluží a Čertyni, jejichž grunty lze sledovat až počátkem 18. století.²⁶

Pramenem, který nechává částečně nahlédnout do mobiliáře kouteckých statků 17. století, jsou pozůstalostní inventáře a dědická řízení, vedená ze strany dědiců s třeboňskou nebo újezdeckou rychtou.²⁷ Po předběžné „rekognoscaci“ se movitostí kouteckých vesnic (potahy, dobytek, obilní zásoby, zařízení statku, finanční aktiva a pasiva) v průběhu půlstoletí po třicetileté válce nejeví ve srovnání s ostatními krumlovskými rychtami jako zvláště bohaté a výjimečné. V případech pozůstalostních záležitostí však nejde jen o stav mobiliáře. Zkoumat lze například rovněž rozměr komunikace kouteckých vesnic s okolím, především na základě vyhodnocování rozsahu úvěrových aktiv a pasiv zemřelých hospodářů.²⁸

Rokem 1671 začíná řada dochovaných hospodářských vizitací krumlovského panství.²⁹ Jinak vynikající prameny jsou pro analýzu koutecké anomálie málo využitelné,³⁰ nepočítáme-li ke kladům zjištění, že podnikatelsky orientovanou vrchnost a byrokracii pramálo zajímala vizuální podoba několika tří nebo čtyř setletých starých selských statků, ale především ekonomická produktivita a podmínky pro její udržení (zvyšování). V tomto smyslu zaručovaly bytelné „kamenné statky“ vrchnosti bezstarostnost.

Z hlediska lokálních zvláštností vyznívají naprázdno také excerpané písemnosti o hraničních sporech. V tomto případě se jedná především o konflikty mezi krumlovským panstvím, klášterními statky a krumlovskou prelaturou.³¹ Individuální spory, kriminální delikvence či konflikty selských komunit

²³ Počty urbářů pro jednotlivé lokality se z důvodu různých vlastníků mění. K přehledu urbářů blíže *Kalný a kol. 1975*.

²⁴ K panství náležely Opalice, Rančice, Krnín, Čertyně, Radostice, Chlumeck a Záluží. S výjimkou Rančic patří Eggenberkům pouze části zmíněných lokalit.

²⁵ SOA ČK, VsČK, sign. I 5AU 49, 50.

²⁶ SOA ČK, VsČK, sign. I 5AU 85, od roku 1702. Komparace lokalit, založená na urbáriálních rozbořech, nabízí spíše synchronní záběr; pozemkové knihy mohou podat dynamičtější pohled (směnnost gruntů, vývoj prodejní ceny, vázanost gruntů na jednotlivé rody) i podrobnější informace o inventárním vybavení jednotlivých statků. Ty lze zpětně přesně lokalizovat na základě urbáře z roku 1773, který uvádí popisná čísla a jména předcházejících vlastníků.

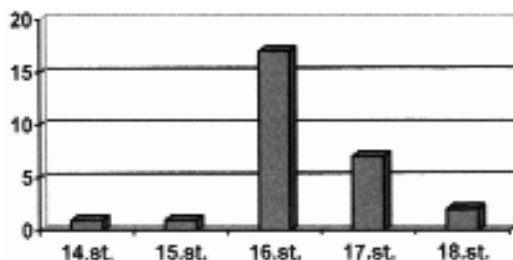
²⁷ Blíže SOA ČK, VsČK, sign. I 5AE 92 (rychta Kamenný Újezd), 84 (rychta Třeboň). První selské inventáře z Dolního Třeboňína jsou z roku 1638, z Čertyně (obr. 22) je nejstarší z roku 1662, ze Záluží z roku 1665, z Opalice z roku 1687 apod.

²⁸ Většina soupisů pohledávek a dluhů nepostrádala lokality jako České Budějovice, Český Krumlov, Velešín, Boršov, Křenovice, Přídolí; výjimkou nebyly ani kontakty do Bavorska a či Horních Rakous. Nutno dodat, že jde o tradiční „komunikační rozměr“ rožmberských poddaných z doby o století starší (*Stejskal 1995, 6–39*). K zatím poslednímu shrnutí problematiky pozemkových knih a poddanských peněz se zaměřením na moravské prostředí viz *Chocholáč 1999*.

²⁹ S náznaky podobných písemností se setkáme již v polovině 16. století, avšak tehdejší zprávy o vizitacích jsou zpravidla součástí úřednické korespondence a postrádají vnitřní rubrikaci. Řada vizitací pro panství Český Krumlov je uložena v SOA ČK, VsČK, sign. I 7W č 3, 4. Jde o kompatibilní, poměrně obsažné (v řádu desítek stran) popisy a hodnocení jak státem sledovaných sociálních jevů (církvní záležitosti, právní postavení poddaných a jejich privilegia, mincovní poměry apod.), tak veškerých panských hospodářských podniků (výkonnost dvorů, mlýnů, pivovarů, hospod, solního obchodu apod.). Součástí téměř každé vizitace byl rovněž úřednický návrh ekonomických perspektiv konkrétního podniku.

³⁰ Při detailním porovnání stovek převážně německy psaných stran nelze vyloučit existenci dílčích zajímavých marginálií, jak dokládá např. vizitace z roku 1704 (SOA ČK, VsČK, sign. I 7W č 3), ve které je újezdecká rychta považována za zvláštní v tom smyslu, že její poddaní patří pod pět až šest vrchností najednou a nelze tudíž zaujímat efektivní návrhy na změny.

³¹ Důležité jsou dva dokumenty; jednak popis hranic mezi krumlovským panstvím a zlatokorunským zbožím z roku 1714 (SOA ČK, VsČK sign. I 5BG No. 10), kde figuruje Kosov a Rančický rybník, a listina z roku 1726,



Graf 1. Četnost výskytu urbářů pro Kouty ve 14.–18. století. – Graf 1. Vorkommenshäufigkeit der Urbare für Kouty in 14. bis 18. Jh.

s vrchností (např. míra účasti, jednání a argumentace kouteckých rychet v průběhu povstání roku 1680 ve srovnání s ostatními; srov. Čechura 1999) jsou z metodického hlediska sice progresivní přístupy, avšak vzhledem k rozsahu materiálu a pořádacímu systému schwarzenberských archivních fondů jde zároveň o časově nejnáročnější součást projektu, která si vynutí samostatné zpracování (Záloha 1976).³²

Níjak „zvláštní“ nemohou být Kouty prezentovány ani v kartografických pramenech. Pomineme-li známé celozemské standardy z počátku 16. století (Klaudiánova mapa) a dnes již patrně ztracená nebo dosud neobjevená kartografická ztvárnění rožmberských panství, o nichž máme solidní doklady z účetního materiálu (Stejskal 1997; 1999), existují první zachycení zkoumaného prostoru až ze druhé dekády 18. století. Z 18. století se dochovala zhruba desítka map, které zachycují koutecké lokality nebo jejich blízké okolí.³³ Mezi zajímavější náleží kolorovaná mapa krumlovského panství z roku 1714, na které jsou sice všechny lokality ztvárněny obdobnou ikonografickou značnou, ale zároveň je každá z nich písmenem charakterizována jako majetek jedné nebo několika vrchností (obr. 24).³⁴ Doplnkový charakter map definitivně končí v první čtvrtině 19. století, konkrétně detailní a kolorovanou všeobecnou mapou panství od Josefa Falty.³⁵

Z uvedeného přehledu možných druhů písemných zpráv o Koutech vyplývají při maximálním zobecnění následující závěry:

1. Většina zpráv do konce 18. století je různě podmíněna ekonomickým nebo právním kontextem; tudíž z nich nevyplývá žádná vědomá „zvláštnost“ prostředí. Zrod Koutů jako uvědomované anomálie je záležitostí až „památkářského“ věku. Nelze přehlédnout skutečnost, že oblast – podobně jako Český Krumlov – ležela mimo industriální a zásadně měněné oblasti. Lze však namítnout, že se to týká většiny lokalit bývalého krumlovského panství. Patrně je to jeden z důvodů, proč bude vhodné rozšířit záběr i na novověkou, industriální a postindustriální archeologii a orální historii.

kteřá stanovuje hranice mezi dvorem v Pozděrazi a statky krumlovské prelatury (zmněny jsou Opalice a Čertyně; SOA ČK, VsČK, sign. I 5BG No. 15).

³² Ukázkou může být podrobně dokumentovaný spor mezi korunským opatem a sedláky z blízkého Rájova z roku 1525, který se týká výše (nikoliv podstaty) roboty na klášterních statcích. Rájovští robotníci, kteří dostávali denně z klášterní kuchyně čtyři jídla a pouze o groš méně než v blízkém sousedství, rozhodli v rámci taktických vyjednávání svou situaci, kdy museli zajít na pár dní v roce (denně jen na sedm hodin) na klášterní pole, s patřičným podtextem selského sebevědomí: „Robotujeme...a nic za to nemáme“ (SOA ČK, VsČK, sign. I 5 BP α 42 u, I 5BP α No. 4; Záloha 1958, 137–138; Kadlec 1947, 271–274).

³³ Využitelné jsou následující: rok 1714 (SOA ČK, VsČK, sign. I No. 33a), rok 1715 (tamtéž, No. 33b), rok 1723 (tamtéž, No. 50), rok 1727 (tamtéž, No. 51, 52), rok 1750 (tamtéž, No. 72), rok 1757 (tamtéž, No. 91), rok 1757 (tamtéž, No. 127).

³⁴ Mapa registruje v pravém horním rohu 6 lokalit: Záluží, Čertyni, Opalice, Radostice, Štěkři a Chlumeč.

³⁵ Mapa z roku 1820 zahrnuje veškeré panské i poddanské stavby, dominikál, rustikál, lesy, pole, louky, komunikace, mosty apod.

2. Komplexní srovnávací přístup se musí odehrávat na dvou vzájemně samostatně probíhajících liniích: a) na základě analýzy normativů; b) na základě vyhodnocení aktivních projevů komunit a jedinců daného prostředí v rámci panství. Linie nelze považovat za jednostranně „komplementární“ výsledky tlaku „shora“ (normativy) a působení „zdola“ (projevy individualit a skupin).

3. Z hlediska bodu a) je základním předpokladem dalšího postupu zjištění „synchronní“ pozice Koutů v rámci krumlovského panství v časově nejbližším horizontu od vzniku zmíněných statků – tedy ve 2. polovině 16. století – na základě urbaniálních povinností a cenových odhadů statků.

3.2. Kouty a krumlovské panství ve 2. polovině 16. století

3.2.1. Heterogenní struktura panství na základě feudálních povinností poddaných³⁶

Podmínky pro feudální vztah vrchnosti a osedlých nebyly na krumlovském panství identické.³⁷ Panství se v průběhu 2. poloviny 16. století rozpadalo do 32–35 různě velkých a různě lidnatých rychet. Čítalo na 2500 osedlých, tedy přibližně 15000–20000 obyvatel s výjimkou tzv. okrajových skupin. Nejmenší z rychet byly o jediné vsi nebo desítce hospodářů (do 70 obyvatel), největší s 27 vesnicemi či třemi stovkami osedlých (cca 2000–2500 obyvatel). O vazbě jejich rozsahu nebo lidnatosti ke geografickým podmínkám nelze jednoznačně hovořit. Značné rozdíly mezi rychtami byly v průměrné velikosti jejich vesnic. Rychty v blízkém okolí krumlovské rezidence se skládaly z vesnic s menším počtem stavení (5–10 domů), většina rychet na jižním, západním a severním okraji panství měla vesnice v průměru o málo větší (10–15 stavení). Největší vesnice (15, 20–25 stavení) lze lokalizovat v několika rozsahem menších rychtách na spojnici Prachatic a Českých Budějovic severně od Krumlova a v jednom případě také v rychtě s velkým panským pivovarem v Černé. Trpasličí sídelní struktury v průměru o 2–4 staveních tvořily jihovýchodní okraj panství. Při všech rozdílech v sídelní struktuře lze zaznamenat tendenci k rozšiřování vesnic na severozápadě panství, patrně v souvislosti s blízkými prosperujícími Prachaticemi.

Obilní desátek jako jednu ze tří základních odvodních povinností, která si podržela zásadní význam i v období vrchnostenského podnikání, nepoznaly zdaleka všechny rychty, vsi a hospodáři. Z osmi rychet (25 %) se neodváděl žádný desátek a další dvě rychty platily vzhledem ke zvlášť nepříznivým podmínkám finanční náhradu (celkem 32 % rychet). Rychty bez desáteční povinnosti netvořily jednotný komplex, který by bylo možno vysvětlit pouze nedostatkem úrodné půdy. Je to evidentní zvlášť v případě, kdy s těmito oblastmi

³⁶ Nutno podotknout, že všechna níže uvedená zjištění nevznikla jako pendant k archeologickým partiím, nýbrž jako nezávislá součást projektu Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK z roku 1995 (*Stejskal 1999*, kde lze nalézt také podrobnosti, grafy a tabulky).

³⁷ Nejvhodnějším krumlovským urbářem „pokrčínovského“ období (po roce 1589) je normativ z 90. let, mylně datovaný rokem 1585, a pak série dokumentů z roku 1600. Zvlášť u urbářů z roku 1600 lze počítat se snahou o maximalizaci v zachycení platebních povinností poddaných, které se, násobeny tradiční taxou, staly základem pro stanovení prodejní ceny celého panství císaři Rudolfovi II. Podle dosavadního stavu znalostí z epistolografických pramenů můžeme z následujících analýz vyloučit tzv. mimourbářové povinnosti (blíže *Stejskal 1999*).

sousedily rychty s extrémním desátečním zatížením (např. Třebonín, Kamenný Újezd a Holubov nebo Hašlovice, Novosedly a Ktiš), které zaujímaly prostor severozápadně od Krumlova a v okolí relativně úrodného Netolicka. Zdá se pravděpodobné, že míra desátečního zatížení kopírovala původní jádro panství a okolí netolického hradu. V přepočtu desátečního obilí na hotovost podle průměrných cen z 90. let 16. století na Krumlovsku byly podmínky v sousedních rychtách značně odlišné. Zatímco například sedláci z holubovské či smědečské rychty neplatili nic, jejich blízcí sousedé z rychtářství kladenského, boletického nebo novosedelského odevzdávali v průměru na jednoho sedláka až 15 kop gr. míš. ročně!³⁸

V průměru asi desetkrát menší zatížení než desátek představoval svatojiřský a svatohavelský úrok. Také v tomto případě nebylo panství nijak homogenní jednotkou. Přestože nenajdeme rychtu, která by neplatila nic, difference se v přepočtu na osedlého (i s chalupníky) pohybovala od pouhých 13 grošů ročně až po dvě kopy. Zdaleka neplatila rovnice velký desátek = nízký úrok a naopak. Dvě nejvíce desátkem zadlužené rychty – Boletice a Kladné – nesly na bedrech rovněž nejvyšší úroky. Stejně tak třebonínská rychta patřila mezi oběma povinnostmi silně zatížené. Naproti tomu minimální úroky měly odevzdávat obě rychty, platící hotově místo desátku. Podobně jako v předcházejícím případě můžeme nalézt nápadné sousedské rozdíly; například v Novosedlech se platilo minimum, v Kladném a Boleticích maximum.

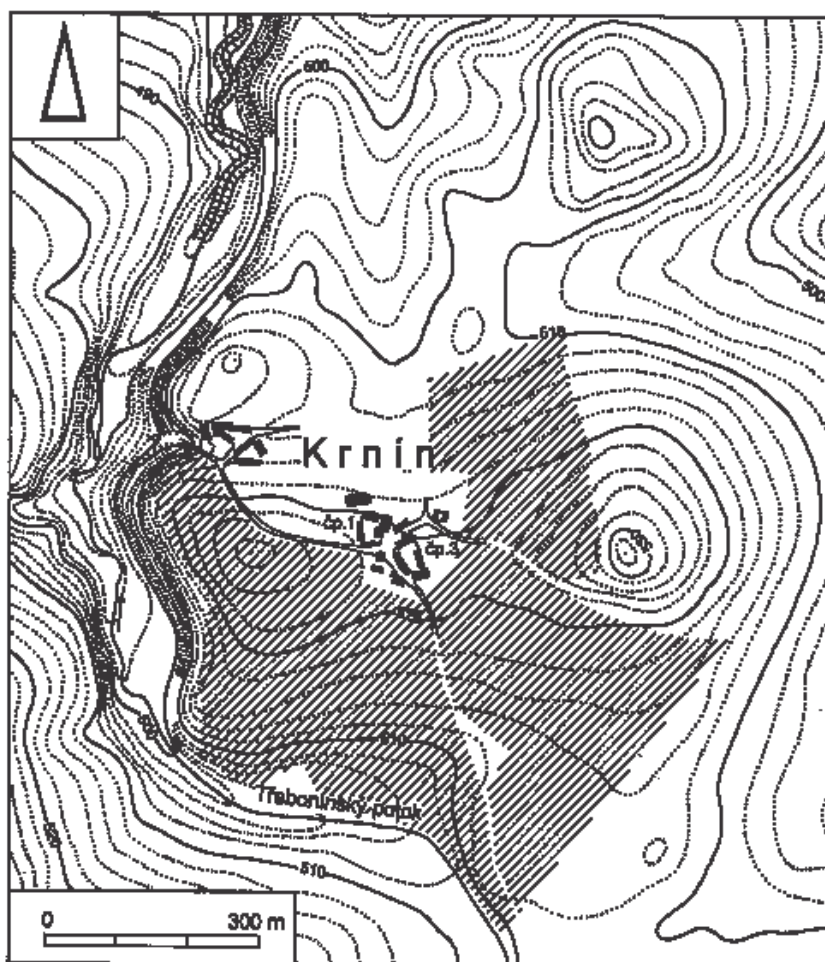
Obdobné výsledky přinesla analýza průměrného rozložení robotních povinností podle rychet. Poddaní krumlovského panství žádnou extrémní „stálou“ robotou netrpěli. Jednak byla většinou odváděna v penězích a jednak 14 rychet (44 %) tuto povinnost vůbec neznalo. Podobně zde můžeme identifikovat křiklavé sousedské rozdíly. Např. sedláci ze střítežské rychty nerobotovali a jejich sousedé z rychty Raveň měli na panském trávit v průměru 10,5 dne ročně. Mezi 10 rychtami (32 %), které proplácely robotní povinnosti v rozmezí 5–10,5 dne na osedlého, nalezneme opět dvě z předcházejícího rozboru nejsilněji zatížené oblasti – Boletice a Kladné. V rychtářství Černá, Rychnůvek či Želnavá, které byly charakterizovány výše jako téměř bez povinností, se navíc ani nerobotovalo. Průměrný sedlák z Černé nemusel než odevzdat necelou kopy grošů ročně, zatímco hospodář z Boletic odevzdával kop 17 a nadto měl 6 dní pracovat pro vrchnost!

Pouze v 6 rychtách (19 %) měly všechny vesnice právo dědičně odkazovat svůj grunt. Ani v jednom případě se nejednalo o zmíněné silně zatížené oblasti v okolí rezidence. V dalších 4 rychtách (13 %) převažovaly vesnice s dědičným právem a jediné brložské rychtářství mělo méně než polovinu vesnic s touto výsadou. Zbýlých 65 % rychet nemělo na sklonku 90. let 16. století jedinou vesnici s dědičným právem, a to ani po akcích ze 60. let a z roku 1593, kdy Petr Vok nabízel udělení tohoto práva za jakoukoliv finanční protihodnotu ze strany osedlých.

Výsledky analýzy zatížení krumlovských rychet lze obohatit údaji o ohodnocení usedlostí. Poněvadž zjištěná data pocházejí z jediného dokumentu, lze je použít alespoň pro relativní (opět v průměru na rychtu) srovnání na úrovni panství. Téměř polovina rychet se pohybovala v hodnotovém rozmezí 41–80 kop gr. míš. na jednu usedlost.³⁹ Nelze tvrdit, že by výše feudálního zatížení přímo ovlivňovala výši šacuňku usedlostí. Nejchudší sta-

³⁸ To je suma rovnající se 19–38 % z hodnoty průměrné nemovitosti na panství (srov. níže výši šacuňků statků z 90. let).

³⁹ Pro srovnání: tržní hodnota krumlovských městských domů z téhož období se pohybovala zhruba od 100 do 1000 kop v závislosti na svém situování.



Obr. 13. Hydrologické a geomorfologické poměry v okolí obce Krnín (podle ZM 1 : 10 000). Půdorys obce podle stabilního katastru z roku 1827. Šrafované jsou vyznačeny plochy, na kterých byly v roce 1997 provedeny sběry. Černé kolečko uprostřed návsi označuje místo, kde byl dokumentován zahloubený objekt – jáma z 2. poloviny 13. století. Kresba M. Ernée. — Abb. 13. Hydrologische und geomorphologische Verhältnisse in der Umgebung des Dorfes Krnín (Maßstab 1:10 000). Grundriß aufgrund des Stablen Katasters von 1827. Schraffiert: Feldbegehungen im Jahr 1997. Schwarzer Kreis in der Mitte des Dorfplatzes bezeichnet die Stelle, an der eine Grube aus der 2. Hälfte des 13. Jh. gefunden wurde. Zeichnung M. Ernée.

vení (do 40 kop) lze identifikovat v okrajových příhraničních rychtách s minimálním zatížením a překvapivě také ve velkých vesnicích v blízkosti Prachatic. Mezi nejvýstavnější patřily patrně dvě sousední rychty na Netolicku – babická a radošovická. Obě tvořila vždy pouze jediná vesnice, ve které nebyly grunty v hodnotě 300–500 kop úplnou výjimkou. Rovněž v případě šacuňků usedlostí nalezneme zcela dichotomická a navzájem sousedící rychtářství. Příkladem může být rychnovská rychta s průměrem 40 kop na usedlost a vltavické rychtářství, jehož usedlosti byly odhadnuty takřka na trojnásobek (111 kop).



Obr. 14. Krnín čp. 3. Celkový pohled od západu. Jižně od vjezdu (vpravo) samostatně stojící špýchar flankující západní vjezd, severně (vlevo) západní štítová stěna špýcharového domu. V horní komoře této části domu je unikátně dochovaný lepenec (foto Ernée 1997). — Abb. 14. Krnín Haus–Nr. 3. Gesamtansicht von Westen. Südlich von der Einfahrt (rechts) freistehender Speicher an der Westeinfahrt, nördlich (links) Westfront des Wohnspeicherhauses. In der oberen Kammer dieses Hausteils befindet sich ein unikat erhaltener Dachstuhl mit äußeren Lehbewurt (Foto Ernée 1997).



Obr. 15. Krnín čp. 3. Lepenec v horní komoře západní části kamenného špýcharového domu (foto Ernée 1996). — Abb. 15. Krnín Haus–Nr. 3. Dachstuhl mit äußeren Lehbewurt in der oberen Kammer des Westteils des Wohnspeicherhauses (Foto Ernée 1996).

Klasickou představu o paritně rozložených feudálních dávkách (úrok, desátek, roba) a jejím stabilním odvádění (Stejskal 1999) lze tedy doložit maximálně ve 2–3 rychtách v těsné blízkosti rožmberské krumlovské rezidence. Nerovnoměrné zatížení se vrchnost ani byrokratický aparát nepokusili nijak měnit. Větší či menší zatížení rychty v jednom směru nebylo důvodem pro vyrovnání v jiném ohledu. Důležité je zjištění, že podobná heterogenita jako mezi rychtami se projevovala běžně v ještě menším měřítku – v rámci lokalit jednoho rychtářství i jediné větší vesnice. Je pravděpodobné, že podstatnější rozdíly mezi hospodáři navzájem odrážejí změny způsobené postupným rozšiřováním lokalit v čase.

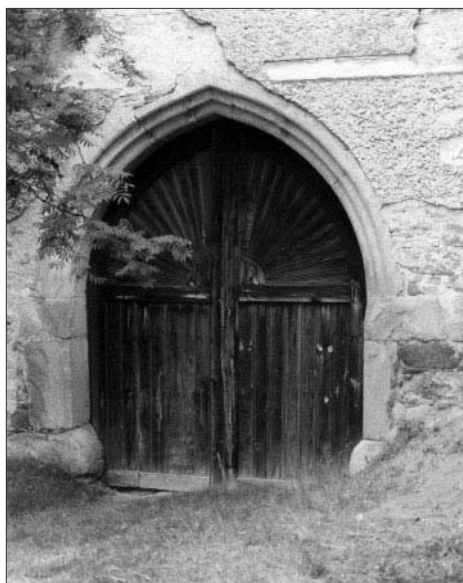
3.2.2. Zvláštnosti kouteckých rychet?

Jak vyplynulo ze seznamu urbářů, patřily koutecké vesnice z velké části k rychtě Třebonín a částečně k rychtě Kamenný Újezd. Třebonínská rychta sdružovala 6 vesnic⁴⁰ a 1 dvůr, celkem asi 30 osedlých a 6 chalupníků bez polností. Rychtář měl tedy pod dohledem kolem 240–280 obyvatel včetně podruhů a čeledi. Celková výměra zdanitelných polností nedosahovala tří desítek lánů (konkrétně 28), lze tedy sedláky označit za maximálně „jednolánové“. Je to standardní až mírně nadprůměrný údaj. Ani jedna z vesnic nepožívala práva odúmrtí a podle dochovaných pramenů o něj ani neusilovala. Hodnota průměrného šacuňku rychty dosahovala 74 kop gr. míš, což je v rámci panství sice nadprůměrná, ale

⁴⁰ Opalice, Čertyně, Radostice, Záluží, Chlumeč, Dolní a Horní Třebonín.



Obr. 16. Krnín čp. 3. Vstupní sedlový portál síně kamenného špýcharového domu (foto Ernée 1996). — Abb. 16. Krnín Haus–Nr. 3. Eingangsportal zum Flur des Hauses (Foto Ernée 1996).

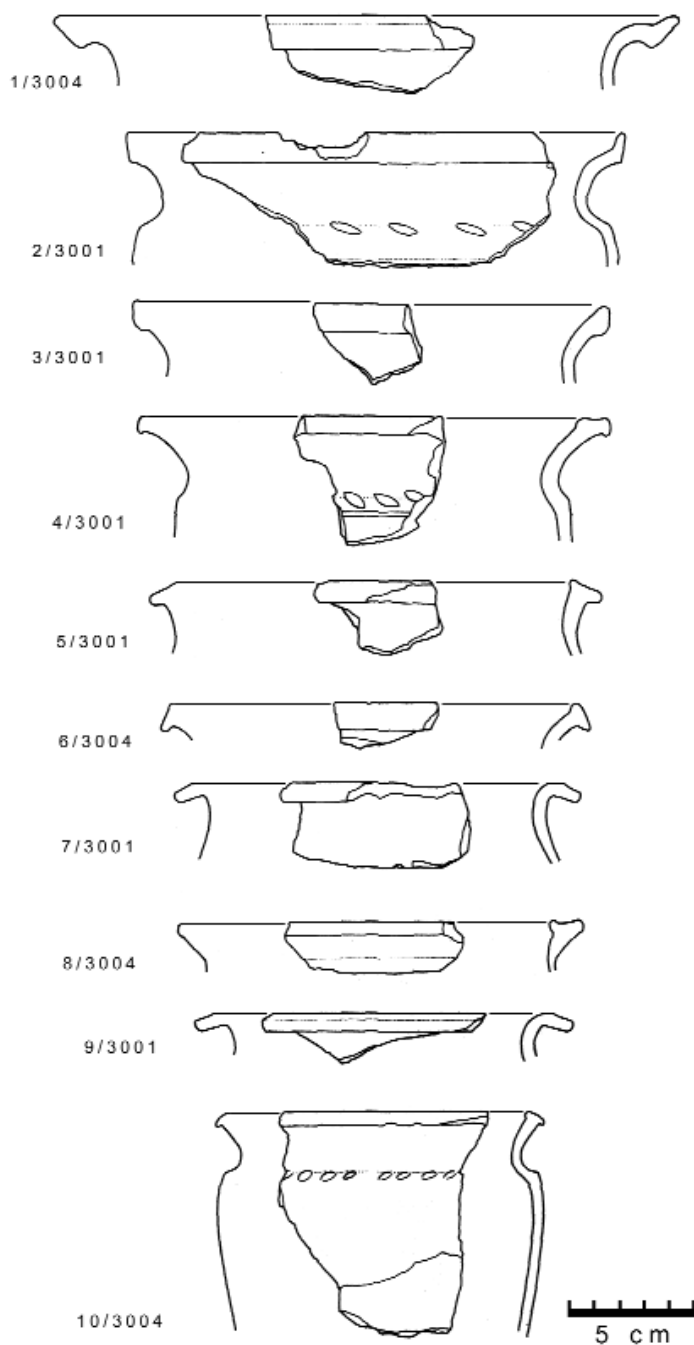


Obr. 17. Krnín čp. 3. Lomený portál jižního vjezdu usedlosti s kameným profilovaným ostěním (foto Ernée 1996). — Abb. 17. Krnín Haus–Nr. 3. Spitzbogiges Tor der Südeinfahrt des Hofes mit profilier-tem Steingewände (Foto Ernée 1996).

nijak výjimečná hodnota. Výraznější rozdíly lze pozorovat mezi jednotlivými lokalitami. Zatímco pomyslnou nejnižší příčku hodnoty odhadu zaujímá rychterní sídlo Dolní Třebonín (61 kop v průměru), drahý dvůr (nikoliv panský) v Opalicích aspiruje se šacuňkem ve výši 167 kop na místo v první dekádě ze 2,5 tisíce usedlostí z více než 220 lokalit celého krumlovského panství! Stejně ohodnocení snese 6 statků v blízkém Chlumci, jejichž odhadní hodnota dosáhla v průměru 100 kop. Radostice a Záluží, které se pohybovaly na úrovni 65 kop, lze však z hlediska panství považovat pouze za solidní standard.⁴¹

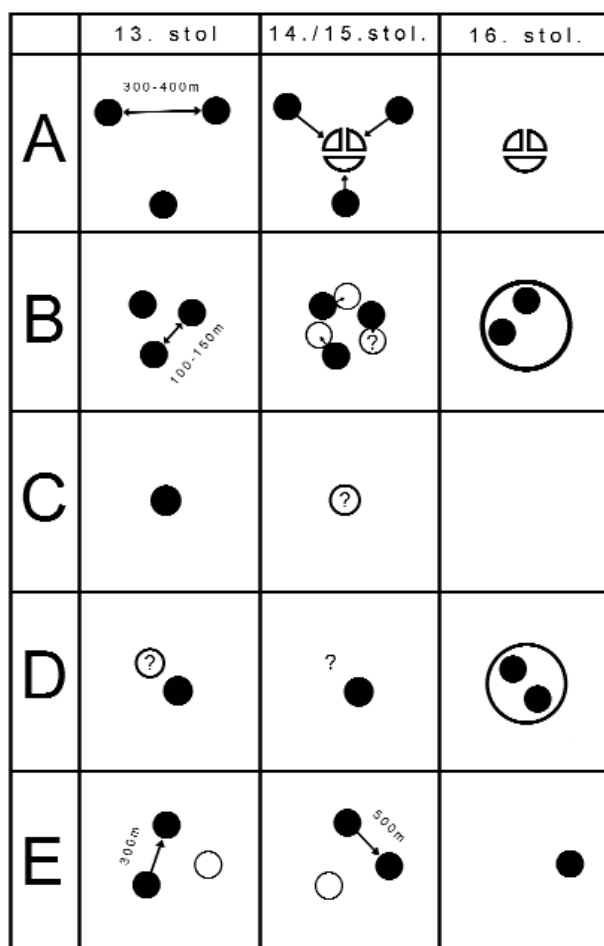
Podobné výsledky nabízí rozbor újezdecké rychty se 4 vesnicemi, 3 dvory a 1 manem. 47 osedlých a 8 chalupníků obhospodařovalo celkem pouze 37 lánů polností. Ani jedna z vesnic, které čítaly dohromady kolem 380–400 obyvatel, nepožívala výhod (?) odúmrtního práva. Průměrná hodnota šacuňku usedlostí v rychtě se pohybovala na hranici průměru (53 kop). Koutecké lokality (Rančice, dvůr Kosov) však z rychterního průměru opět výrazně vybočovaly. Zatímco např. samotný Újezd s farním kostelem a 33 staveními stěží dosahoval průměru (42 kop), stejně jako blízké Březí a Borovnice (49 a 44 kop), koutecké Rančice tuto hodnotu více než trojnásobně převyšovaly (průměr 138 kop ze tří statků). Šacuňk Kosova dvora rovněž přesahoval 100 kop.

⁴¹ Nižší průměr je patrně způsoben tím, že kromě čtyř sedláků zde žili rovněž čtyři chalupníci, u nichž asi nelze předpokládat rozsáhlejší stavení. Mimochodem, jde o jediné chalupníky v Koutech.



Obr. 18. Krnín. Ukázky keramiky z jámy narušené výkopem na návsi obce (2. polovina 13. století). Keramické třídy podle *Ernée – Vařeka 1998*. Kresba J. Votava. — Abb. 18. Krnín. Auswahl der Keramik aus der am Dorfplatz ausgegrabenen Grube (2. Hälfte 13. Jh.). Keramik-Klassen nach *Ernée – Vařeka 1998*. Zeichnung J. Votava.

Obr. 19. Modely rozmístění a posunů jader osídlení a jednotlivých usedlostí v krajině tak, jak byly dokumentovány ve sledované oblasti (A–E) a v okolí obce Blansko u Kaplice (E). Kresba M. Ernée. — Abb. 19. Schema der Verteilung und Verlagerung der Siedlungskerne und einzelnen Höfe in der Landschaft des Untersuchungsgebiets (A–E) und in der Umgebung der Gemeinde Blansko bei Kaplice (E). Zeichnung M. Ernée.

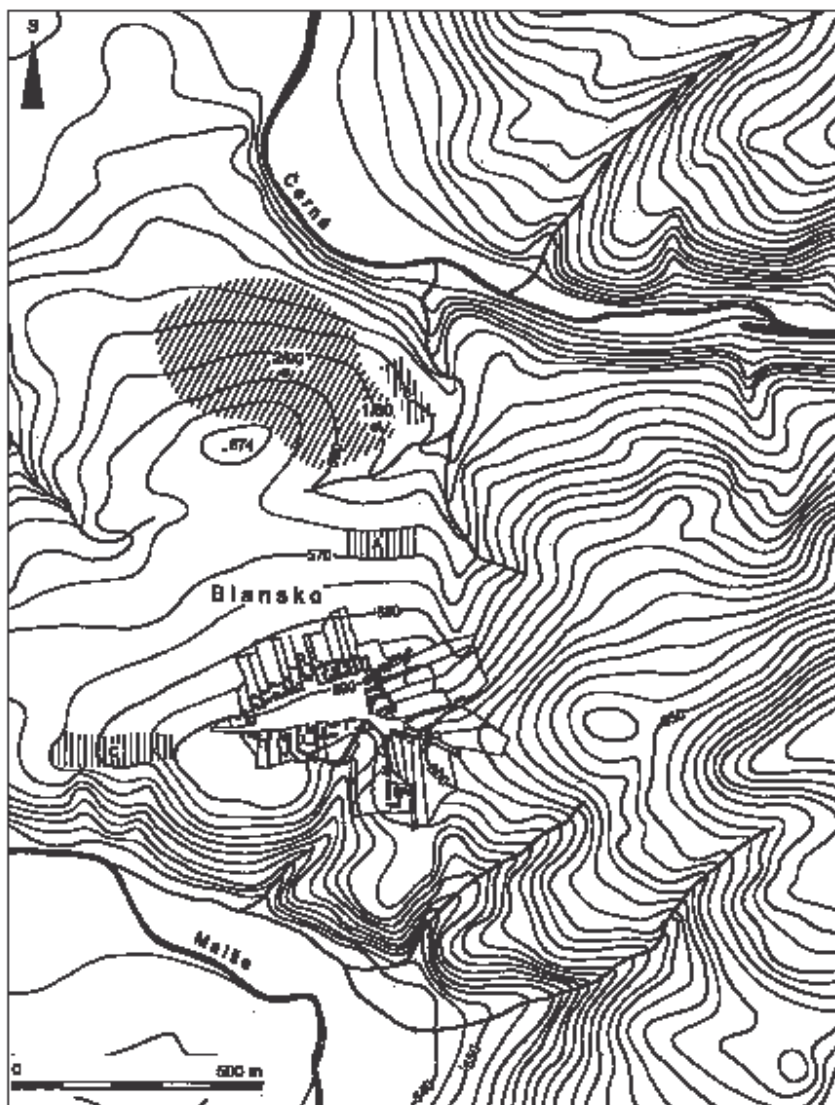


Zaměříme-li se na výše vymezený prostor Koutů, sestavený z vesnic obou rychet,⁴² dospějeme k zajímavému závěru. Pět vesnic a 2 dvory, celkem 18 sedláků a 4 chalupníci bez půdy, úhrnem asi 150–200 osob, žilo v nemovitostech, jejichž odhadní výše se v 90. letech 16. století pohybovala na nejvyšší hranici v rámci celého panství: dosahovala v průměru zhruba 100 kop! Exemplární příklad představuje nejrozsáhlejší Chlumec se šesti usedlostmi, jejichž celková hodnota dosahovala 600 kop. Jednalo se tedy o ves, sestávající z vysoce nadstandardních statků. Pokud by byl jediný, může to být náhoda. Ta však nepřichází v úvahu, jde-li o celou lokalitu.

Nadprůměrná čísla nutí k pohlednutí se po sousedech. Podíváme-li se na severozápad od Koutů, narazíme na 2 rychty – brložskou a holubovskou.⁴³ Ani v jedné z nich nepřesahu-

⁴² Opalice, Čertyně, Záluží, Radostice, Rančice, Chlumec, Kosov. Kvůli nedostatku srovnatelných dat je ze všech závěrů vypuštěna Štěkře a Krnín.

⁴³ Někdy označována jako třísovská.



Obr. 20. Blansko u Kaplice. Hydrologické a geomorfologické poměry v okolí lokality (podle ZM 1 : 10 000) a půdorys obce podle stabilního katastru z roku 1827. Šikmé šrafování – plochy, na kterých byly narušeny zahloubené objekty ze 13. století. Svislé šrafování – plochy, na kterých byly provedeny sběry v roce 1997. Příklad vztahu pozůstatků osídlení 13. století k později založené vesnici s pravidelným půdorysem. Relativně nejstarší je obj. 2/90, relativně nejmladší je materiál, získaný sběry na ploše A (podle *Ernée – Vařeka – Zavřel 1997*, obr. 2). Kresba M. Ernée. — Abb. 20. Blansko u Kaplice. Hydrologische und geomorphologische Verhältnisse in der Umgebung des Ortes (Maßstab 1:10 000) und Grundriß der Gemeinde nach dem Stablen Kataster aus dem Jahr 1827. Schräg schraffiert – Flächen mit ausgegrabenen Grubenobjekten aus dem 13. Jh. Senkrecht schraffiert – Feldbegehungen 1997. Beispiel für die Beziehung zwischen den Überresten der Besiedlung aus dem 13. Jh. zu den später gegründeten Dörfern mit regelmäßigen Grundrissen. Am relativ ältesten ist Obj. 2/90, am relativ jüngsten sind die Sammelfunde von Fläche A (nach *Ernée – Vařeka – Zavřel 1997*, Abb. 2). Zeichnung M. Ernée.

The image shows a handwritten manuscript in a cursive script, likely a hunting regulation or land record. The text is written in dark ink on a light background. The first line is a title: "Hagemtore Čertínskem". Below it, there are two lines of text: "Vrchní koutě jest nadýl 5 honů a na šíř 3 honů. Vrch Koštín jest nadýl 3 honů a na šíř 2 honů." and "Vrchní koutě jest nadýl 5 honů a na šíř 3 honů. Vrch Koštín jest nadýl 3 honů a na šíř 2 honů." The text is written in a fluid, cursive hand.

Obr. 21. Nejstarší doposud zjištěná písemná zmínka o koutech: „V hájemství Čertínském. Vrch V koutě jest nadýl 5 honů a na šíř 3 honů. Vrch Koštín jest nadýl 3 honů a na šíř 2 honů.“ — Abb. 21. Die bisher älteste bekannte Erwähnung von Kouty: „Im Čertíner Jagdrevier. Der Berg V koutě ist 5 hon (1 hon = 125 Schritt) lang und 3 hon breit. Der Berg Koštín ist 3 hon lang und 2 hon breit.“

je průměrný šacuňk statků jedné lokality⁴⁴ 68 kop, odhadní průměry na rychtu jsou ve srovnání s Kouty takřka poloviční (48 a 47 kop). Poněkud jinak je tomu při pohledu na západ, kde se rozprostírá starobylá chvalšinská rychta s 11 vesnicemi a jedním městem. V tomto případě jsou sice odhady nemovitostí takřka vyrovnané (96 kop), avšak jen díky přítomnosti statutárního městečka. Samotné Chvalšiny se 120 domy různé kvality dosahovaly průměrné odhadní hodnoty 142 kop gr. míš., tedy zhruba jen o třetinu víc než koutecké selské statky. Určité podobnosti ve vztahu ke zkoumanému prostředí se nabízejí severním směrem a zejména v blízkosti malých rychet u Netolic, kde Babice a Radošovice tvořily dvě malá rychtářství s 11 a 19 selskými grunty, jejichž odhadní cena se pohybovala mezi 110–137 kopy.⁴⁵ Obdobnou úroveň lze identifikovat ještě jihozápadním směrem. Jde o malou rychtu Dolní Vltavice se třemi většími vesnicemi a 33 sedláky, jejichž grunty (i při vysoké míře roboty 7,5 dne ročně) byly šacovány na 111 kop. Podobně jako v případě chvalšinské rychty, i zde je průměr zvýšen tržní hodnotou domů v městečku Dolní Vltavice (průměr 148 kop).

Cenově se koutecké statky pohybovaly například na úrovni průměrných odhadů nemovitostí městečka Horní Plané (průměr 105 kop gr. míš.). Vysoce nadstandardní pozici v ohodnocení sledovaných lokalit v rámci rychet na panství ilustruje graf č. 2.⁴⁶ Příznačné je, že koutecké vesnice tvoří patrně „přirozenější“ (starší) mikroregion v rámci rychet (konstituovaných v polovině 16. století), který vysoce převyšuje jak oba rychterní průměry cen nemovitostí, tak odhady okolních sídelních a správních jednotek. Jinak řečeno, Kouty na konci 16. století patřily v rámci krumlovského panství (220 sídelních jednotek) mezi jednoznačně nejdražší, tedy nějak výjimečné. Rychterní hranice se zdají být vzhledem k přirozenosti mikroregionu poněkud „umělé“.

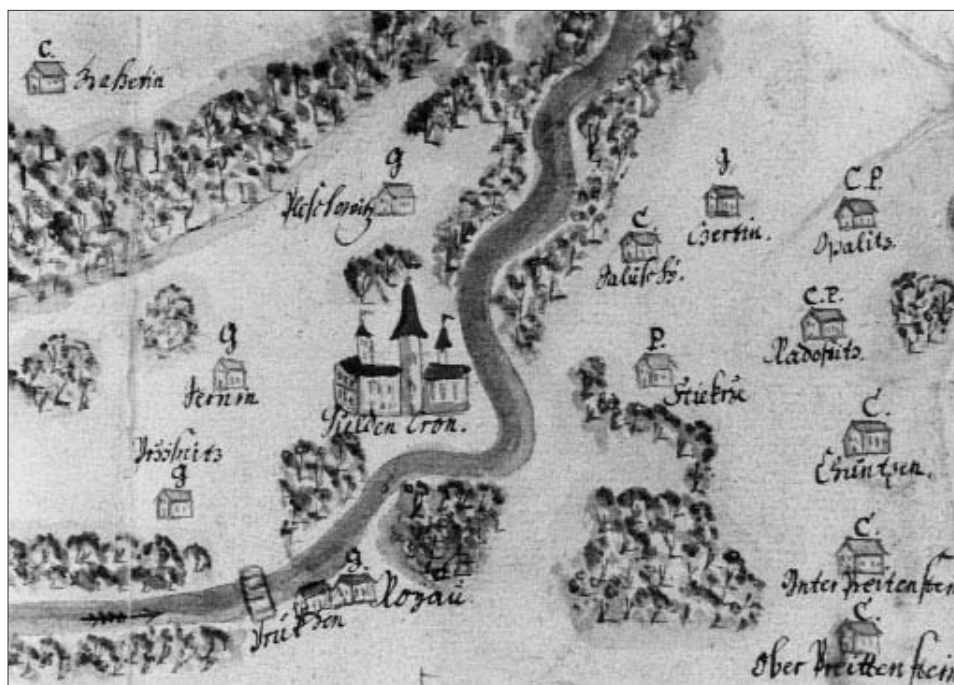
Zvláštnímu postavení Koutů v rámci pozdně středověkých a raně novověkých správních celků odpovídá také míra zatížení feudálními povinnostmi. Tu největší z nich – obilní desátek, lze považovat, na rozdíl od peněžního úroku a roboty,⁴⁷ za důležitý prvek sociál-

⁴⁴ Jde o 13 poměrně velkých vesnic a 2 dvory se 153 sedláky a 22 chalupníky, tedy asi o 1300–1500 obyvatel.

⁴⁵ Jedná se o vůbec nejvyšší údaj v rámci panství; v Radošovicích lze identifikovat dokonce grunt v hodnotě bezmála 500 kop! Údaj přitom není ovlivněn abnormální výměrou polností.

⁴⁶ V názvu volíme pojem „stavení“ místo „usedlost“, neboť jsou započítáni i chalupníci.

⁴⁷ Peněžní úrok představuje „komplikovanější“ dávku než odvod obilí, neboť předpokládá navíc ještě nějakou samostatnou obchodní transakci poddaného. Stejně tak robota, která může výhodně fungovat až v případě existence rozsáhlejšího dominikálu, k jehož „využití“ je potřeba koncentrace pracovní síly nebo dopravních prostředků.

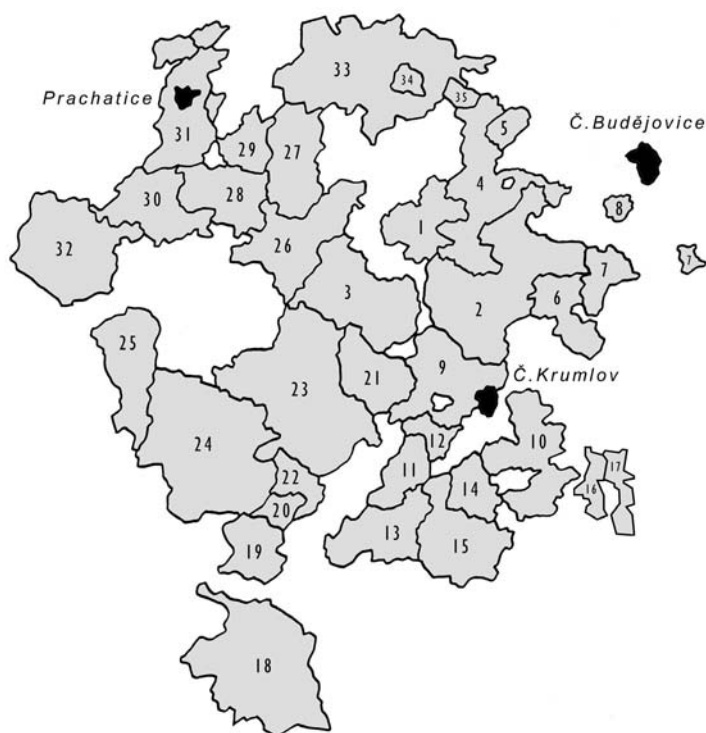


Obr. 22. Kolorovaná mapa Českého Krumlova a okolí z r. 1714. Výřez z pravého horního okraje mapy schématicky zachycuje klášter Zlatou Korunu, řeku Vltavu a část kouteckých vesnic (Čertyně, Záluží, Opalice, Radostice, Štětkří a Chlumec). Iniciály C., G. a P. znamenají vrchnost (C. – Eggenberkové/Schwarzenberkové, P. – krumlovská prelatura, G. – klášter Zlatá Koruna; originál SOA Český Krumlov). Foto L. Pouzar. – Abb. 22. Kolorierte Karte von Český Krumlov und Umgebung von 1714. Im Ausschnitt des rechten oberen Rands sind schematisch das Kloster Zlatá Koruna, die Moldau und ein Teil der Dörfer von Kouty dargestellt (Čertyně, Záluží, Opalice, Radostice, Štětkří und Chlumec). Die Buchstaben C., G. und P. bezeichnen die Obrigkeit (C. – Eggenberger/Schwarzenberger, P. – Prälatur von Krumlov, G. – Kloster Zlatá Koruna; Original im Staatsarchiv Český Krumlov). Foto L. Pouzar.

ního fungování dominia s rozvinutou centrální správou a dvorem. Zatímco třebonínská rychta patřila mezi 4 nejmíce zatížené správní celky z počtu 33,⁴⁸ méně konsolidovaná a hlediska vrchnosti méně „jednotná“ rychta Újezd tuto povinnost vůbec neznala (graf 3). Přestože úrok tvořil sotva desetinu obilních povinností, patřila třebonínská rychta i v tomto směru mezi nejmíce zatížené (graf 4).

Z hlediska třetího druhu poddanských povinností vůči vrchnosti je zajímavé, že sedláci z vesnic třebonínské rychty až na výjimky nerobotovali, zatímco všichni jejich sousedé byli v tomto smyslu zatíženi nesrovnatelně větší měrou (graf 5). I maximální rozdíl v robotování – nezvažujeme-li psychologické dopady sousedských nerovnoměrností – byly s obilním desátkem těžko srovnatelné a pro majitele statku nebylo pár dnů roboty tak výraznou ekonomickou ztrátou. Navíc šlo vesměs o placenou robotu, která byla, jak naznačují výplatní rejstříky, většinou vykonávána ženami.

⁴⁸ Jistě není náhodou, že k ostatním patřily Boletice a Novosedly v blízkosti Krumlova a babická rychta u Netolic.

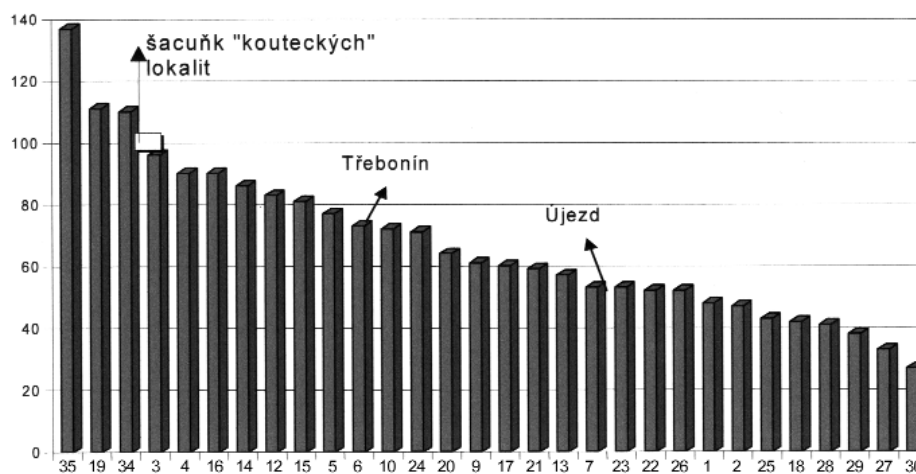


Obr. 23. Rychty na panství Český Krumlov ve 2. polovině 16. století: 1 – Brloh, 2 – Holubov–Třisov, 3 – Chvalšiny, 4 – Čakov, 5 – Žabovřesky, 6 – Třebonín, 7 – Kamenný Újezd, 8 – Planá, 9 – Kladné–Křenov, 10 – Přídolí, 11 – Slavkov, 12 – Novosedly, 13 – Strážné, 14 – Hašlovice, 15 – Svéráz, 16 – Střítež, 17 – Raveň, 18 – Rychněvek, 19 – Dolní Vltavice, 20 – Černá, 21 – Boletice, 22 – Mokrý, 23 – Polná, 24 – Horní Planá, 25 – Želnavá, 26 – Smědeč–Ktiš, 27 – Záhoří, 28 – Chroboly, 29 – Frantoly, 30 – Zbytiny, 31 – Prachatice, 32 – Volary, 33 – Netolice, 34 – Babice, 35 – Radošovice. – Abb. 23. Gemeinden in Herrschaft von Český Krumlov in der 2. Hälfte des 16. Jh.: 1 – Brloh, 2 – Holubov–Třisov, 3 – Chvalšiny, 4 – Čakov, 5 – Žabovřesky, 6 – Třebonín, 7 – Kamenný Újezd, 8 – Planá, 9 – Kladné–Křenov, 10 – Přídolí, 11 – Slavkov, 12 – Novosedly, 13 – Strážné, 14 – Hašlovice, 15 – Svéráz, 16 – Střítež, 17 – Raveň, 18 – Rychněvek, 19 – Dolní Vltavice, 20 – Černá, 21 – Boletice, 22 – Mokrý, 23 – Polná, 24 – Horní Planá, 25 – Želnavá, 26 – Smědeč–Ktiš, 27 – Záhoří, 28 – Chroboly, 29 – Frantoly, 30 – Zbytiny, 31 – Prachatice, 32 – Volary, 33 – Netolice, 34 – Babice, 35 – Radošovice.

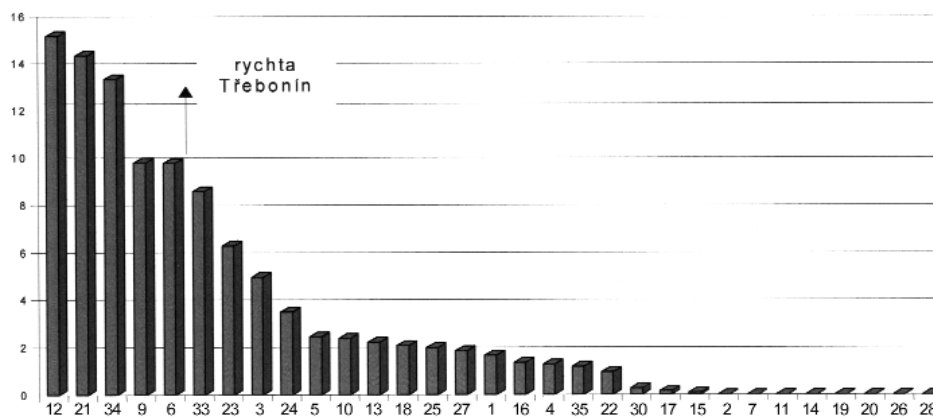
3.3. Výsledky dosavadní analýzy písemných pramenů

První analýza písemných pramenů, zaměřená zejména na období rozkvětu podnikatelského velkostatku ve 2. polovině 16. století, přinesla tedy následující závěry:

a) Kouty tvoří organický prostor, který byl kolem poloviny 16. století uměle rozdělen do dvou rychet. Lokality jsou mnohem starší než první písemné zmínky o nich. Na základě rozboru feudálních povinností lze konstatovat, že patřily patrně k nejstarším zdejším vsím a Kouty pak možná k původnímu základu vítkovské jihočeské domény. Z komparace s ostatními 220 vesnicemi krumlovského panství vyplývá, že šlo o sídelní jednotky velmi malé. Jednotlivé statky však byly bez výjimky abnormálně rozsáhlé.



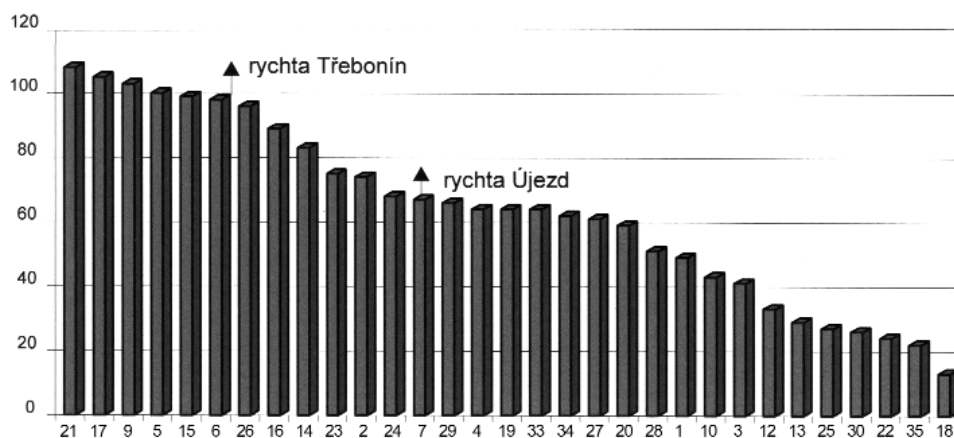
Graf 2. Průměrný šacuňk jednoho stavení v rychtě v kgm. Čísla odpovídají číslům rychet na obr. 23. – Graf 2. Durchschnittliche Bewertung eines Bauernhofes in der Gemeinde in Schock meißner Groschen. Die Nummern entsprechen den Gemeindenummern auf der Abb. 23.



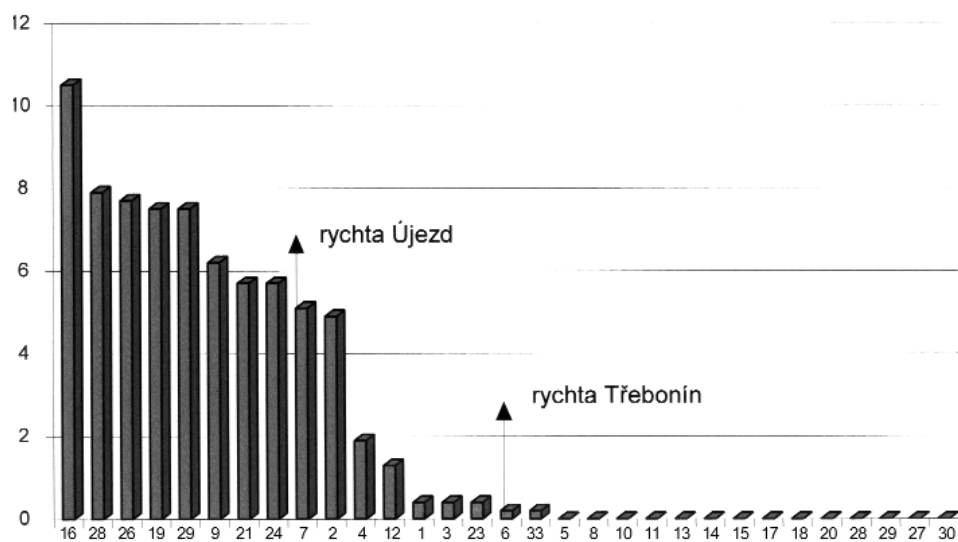
Graf 3. Průměrná výše obilního desátku na osedlého v rychtě v kgm. Čísla odpovídají číslům rychet na obr. 23. – Graf 3. Durchschnittliche Höhe des Getreidezehntes pro einen Ansässigen in der Gemeinde in Schock meißner Groschen. Die Nummern entsprechen den Gemeindenummern auf der Abb. 23.

b) Již na přelomu 16. a 17. století byly Kouty v rámci krumlovského panství určitou „vizuální“ anomálií. Statky patřily mezi nejvýše oceňované a patrně také nejvýstavnější. Cena kouteckých nemovitostí se pohybovala na úrovni levnějších městských domů.

c) V průběhu 2. poloviny 16. století byly Kouty ušetřeny vedlejších dopadů rozvíjející se ekonomiky. Do prostoru nezasáhla žádná stavba mamutího panského pivovaru (*Stejskal 1997a*, 376–379). Díky tradiční existenci velkého Pozděrazského mlýna se tu v průběhu 90. let 16. století nestavěl (nepřestavoval) ani žádný ze 20 velkokapacitních panských mlýnů (*Stejskal 1999*). Kouty neprotínala žádná významnější komunikace. Vzhledem k tradič-



Graf. 4. Průměrné zatížení osedlého v rychtě ročním úrokem v gm. Čísla odpovídají číslům rychet na obr. 23. – Graf. 4. Durchschnittliche Belastung eines Ansässigen in der Gemeinde mit dem Jahreszins in der meißner Groschen. Die Nummern entsprechen den Gemeindenummern auf der Abb. 23.



Graf 5. Průměrný počet dnů roboty na osedlého v rychtě. Čísla odpovídají číslům rychet na obr. 23. – Graf 5. Durchschnittliche Anzahl der Fronarbeitstage pro einen Ansässigen in der Gemeinde. Die Nummern entsprechen den Gemeindenummern auf der Abb. 23.

nímu rozdělení Koutů mezi různé vrchnosti oblast ztrácela svůj motivační potenciál pro provedení výraznějších změn ze strany eggenberských a schwarzenberských hospodářských úředníků (přelom 17. a 18. století). Díky své poloze zůstala až do počátku 19. století nezměněna také velikost lokalit a demografické charakteristiky.

d) V písemných pramenech nelze přesvědčivě doložit, že by koutecká anomálie měla vliv na životní styl a jednání obyvatel.

4. ZÁVĚR

Komparace výsledků zkoumání archeologických a architektonických památek s písemnými prameny nám umožňuje alespoň naznačit možné odpovědi na otázky, které na počátku probudily náš zájem:

1) **Proč právě v Koutech se uvedené památky pozdně středověké venkovské architektury dochovaly dodnes v takovém množství?** Ve hře mohlo být více faktorů. Písemné prameny naznačují, že v Koutech stávalo ve 2. polovině 16. století podobných statků zřejmě ještě větší množství. Dodnes patrná „bytelnost“ kvalitně budovaných celokamenných areálů se zdá být poněkud předimenzovaná v poměru k předpokládanému zemědělskému provozu. K přestavbám a rekonstrukcím byly tedy posléze asi náchylnější stavby z jiných materiálů než daleko „trvanlivější“ budovy z lomového zdiva pojeného maltou. Navíc, jak již bylo řečeno výše, neprovokovala majetková roztržičnost území a jeho relativní uzavřenost v následujících staletích k radikálním změnám a zásahům do zdejších poměrů, ani k nějaké „revoluční“ iniciativě místních obyvatel. To vše patrně vedlo k určité stabilitě až strnulosti, která jistě nepřispívala ani k urychlení koloběhu stavební obnovy a „modernizace“ zdejších usedlostí. Tento proces probíhá proto od 17. století v Koutech možná pomaleji než jinde a náhrada pozdně středověkých či raně novověkých staveb mladšími nebyla dosud, na rozdíl od některých „živějších“ oblastí v okolí, ukončena.

2) **Stávaly v pozdním středověku podobné stavby běžně i v jiných oblastech regionu nebo byly Kouty již tehdy něčím výjimečné – a čím, že se i formou architektury odlišovaly od svého okolí?** Pokud bychom se spokojili s výpovědí dosud stojících památek, museli bychom konstatovat, že jinde běžně pravděpodobně nestávaly.⁴⁹ I z dobových písemných pramenů vyplývá jistá výjimečnost sledované enklávy. Zůstává však otázkou, v jaké míře se do tehdejších cen venkovských nemovitostí promítala jejich stavební podoba, která mohla být spíše odrazem majetkových poměrů nežli skutečných provozních potřeb, nebo například strategické položení lokality,⁵⁰ a zda můžeme u srovnatelně oceňovaných statků v jiných vsích předpokládat také jejich podobný vzhled. Částečnou odpověď by mohl přinést cílený stavebně historický výzkum v lokalitách, jejichž nemovitosti byly v 16. století oceňovány podobně jako stavby koutecké. Nelze jednoznačně rozhodnout, zda situace v Koutech i dnes věrně odráží jejich pozdně středověký poměr ke svému okolí, nebo je spíše výsledkem zpomalení procesu obnovy v pozdějších staletích. Tehdejší výraznou cenovou anomálií zdejších statků v rámci krumlovského panství však musíme znovu zdůraznit.

3) **Byla tato oblast čímsi výjimečná vždy, nebo se v čase zdejší podmínky měnily?** Pomineme-li prostou fyzickou existenci pozdně středověkých kamenných staveb v posledních pěti stoletích, musíme jednoznačně konstatovat, že Kouty nebyly výjimečné vždy, ale že se zdejší podmínky v čase skutečně měnily. Zatímco jistá kvalitativní výluč-

⁴⁹ Otázkou však je, jak velkou část ztrát pramenné základny v regionu lze připsat na vrub našich a spřátelených (varšavských i atlantických) armád, působících na velké části bývalého krumlovského panství (hraniční pásmo, VVP Boletice) velmi intenzivně již více než půl století.

⁵⁰ Nesmíme opomenout zmínit fortifikační prvky dodnes dobře patrné alespoň u některých usedlostí (špýchary se štěrbinovými střílnami flankující vjezdy do usedlostí čp. 1 a 3 v Krmině nebo 3 klíčové střílny v severní obvodové zdi stodoly statku čp. 1 v Radosticích).

nost oblasti na přelomu pozdního středověku a novověku byla analýzou písemných pramenů prokázána,⁵¹ v následujících staletích se projevuje spíše opačná tendence. Oblast ničím zvláštním nevyniká. Jestli se později i ceny kouteckých statků srovnaly se svým okolím, však dosud říci nemůžeme. Dnes jsou Kouty výjimečné výlučně z památkářského hlediska. Archeologické prameny (zejména soubory zlomků keramických nádob), které máme k dispozici pro 13. století, jsou plně srovnatelné se soudobými nálezy z ostatních částí regionu a nenaznačují jakoukoli odlišnost studované oblasti od bližšího nebo vzdálenějšího okolí. V případě historicko–geografické interpretace nově zjištěných pozůstatků sídlišť té doby již takovou jistotu nemáme. Obraz struktury osídlení Českokrumlovsko, jak se nám jeví i po propojení údajů písemných pramenů⁵² s poznatky archeologů a historiků umění (zejména architektury), vykazuje značné mezery. Relativně vysokou četností výskytu sídlišť 2. poloviny 13. století se Kouty na mapě památek té doby vcelku výrazně odlišují od svého okolí. Jak ale naznačují písemné prameny, vykazovaly značnou hustotu osídlení již nedlouho po polovině 13. století i některé enklávy pozdějšího panství zlatokorunského kláštera⁵³ a situace mohla být podobná i jinde.⁵⁴ V budoucnu se tedy možná ukáže, že hustota osídlení doložená dnes v Koutech nemusela být v té době v některých dalších částech regionu až tak výjimečná. Pro následující dvě století (14. a 15.) nemáme dnes k dispozici prameny téměř žádné. O velikosti a stavební podobě usedlostí nevíme nic, nemnohé archeologické nálezy svědčí zatím spíše o změnách polohy nežli podoby sídel. Ani sporadické písemné prameny nemají tu výpovědní hodnotu jako v dobách pozdějších. Celokamenné pozdně středověké usedlosti se tedy objevily jakoby najednou, bez jednoznačně postižitelného předchozího vývoje.

4) Kdy bylo sledované území osídleno a kde můžeme hledat počátky procesu vrcholícího výstavbou rozlehlých a ve své době jistě nákladných celokamenných usedlostí? O stáří zdejšího osídlení vypovídají, jak bylo řečeno výše, nejen archeologické, ale nepřímo i písemné a krajinně urbanistické prameny. Archeologicky bylo jednoznačně prokázáno poměrně husté zasídlení oblasti v průběhu 2. poloviny 13. století. Jeho síť však jistě není kompletní. Jak naznačují písemné prameny, urbanismus zdejší krajiny a v poslední době i archeologické nálezy, byly Kouty řídce osídleny již v mladších fázích raného středověku. Osídlení však zdaleka nebylo tak intenzivní jako na přelomu vrcholného a pozdního středověku. Písemné i archeologické prameny dokládají, že kořeny koutecké anomálie musíme hledat v době před vznikem velkých celokamenných pozdně středověkých statků, tedy někdy v intervalu 2. poloviny 13. – konce 15. století.⁵⁵

⁵¹ Důvod této výlučnosti zatím neznáme a zjištěné vysoké ceny zdejších statků mohly být pouze jejím důsledkem.

⁵² Písemné prameny nevypovídají, vzhledem k rozličným důvodům svého vzniku, o skutečné hustotě zasídlení regionu objektivně až hluboko do 2. poloviny 14. století.

⁵³ Např. území Hirzova újezdu s centrem v pozdější Dolní Vltavici (např. *Kuthan 1971*, 719; *Kadlec 1949*, 68n.).

⁵⁴ Např. majetky ostrovského kláštera v okolí Zátoně nebo Rožmberky kolonizované území kolem Rožmitálu na Šumavě (např. *Čechura 1981*, 5).

⁵⁵ Není například vyloučena souvislost se surovinovou základnou širšího okolí oblastí (např. *Ernée – Militký – Nováček 1999*; *Ernée – Nováček 1999*). Osídlení Koutů nesouvisí s kolonizační činností zlatokorunských cisterciáků, skutečný majitel nebo majitelé tehdy již existujících lokalit však také známi nejsou a i v tomto směru zůstává ještě mnoho nejasností.

LITERATURA

- Burke, P. 1992: *History and Social Theory*. Cambrigde.
- Čechura, J. 1981: Počátky vyšebrodského kláštera, Jihočeský sborník historický L, 4–15.
- 1995: Die Gutswirtschaft des Adels in Böhmen in der Epoche vor der Schlacht am Weißen Berg, *Bohemia* 36, 1–15.
- Čechura, J. 1999: Rolnické revolty raného novověku – přehled středoevropského bádání, *Český časopis historický* 97, 332–357.
- Ernée, M. 1998: Okraj hrnce z Rájova – Die Randscherbe aus Rájov, Bez. Český Krumlov, *Archeologické rozhledy* 50, 632–635.
- Ernée, M. – Vařeka, P. – Zavřel, P. 1997: Nové doklady osídlení 13. století na Českokrumlovsku – New Archaeological Evidence of the 13th Century Settlement in the Český Krumlov Region, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 10, 41–57.
- Ernée, M. – Vařeka, P. 1998: Die Graphittonkeramik des 13. Jahrhunderts in Český Krumlov und Prag. In: L. Poláček (Hrsg.), *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice. Band IV, Brno*, 217–230.
- Ernée, M. – Miličák, J. – Nováček, K. 1999: Vítkovci a těžba drahých kovů na Českokrumlovsku. Příspěvek k dějinám středověké metalurgie v Čechách – Die Wittigonen und die Edelmetallgewinnung im Umgebung von Český Krumlov (Böhmisch Krumau). Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Metallurgie in Böhmen. In: *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha, 209–233.
- Ernée, M. – Nováček, K. 1999: Die Wittigonen und die Edelmetallgewinnung im Umgebung von Český Krumlov (Böhmisch Krumau). In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen – Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy*, 9. Treffen in Neukirchen bei Hl. Blut, Rahden/Westf., 124–131.
- Gross, H. 1898: Václava Březana Paměti o vladykách Olbramích ze Štětkře, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko–historicko–jazykozpytná*, 1–6.
- Hejna, A. 1986: Zjišťovací výzkum na hradě Dívčí Kámen, o. Mříč, okr. Č. Krumlov – Feststellungsgrabung in der Burg Dívčí Kámen, Gem. Mříč, Bez. Český Krumlov, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 3, 131–150.
- Henningsen, U. 1989: Besitz und Einkünfte der Herren von Rosenberg in Böhmen nach dem Urbar von 1379/84. Marburg.
- Charvátová, K. – Líbal, D. 1994: Zlatá Koruna. In: *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech*, Praha, 77–84.
- Chocholáč, B. 1999: *Selské peníze*. Brno.
- Kadlec, J. 1949: *Dějiny kláštera Svaté Koruny*. České Budějovice.
- Kalný, A. 1975: *Soupis urbářů jihočeských archivů*. Třeboň.
- Kubíková, A. 1982: Panství Český Krumlov ve světle berní ruly, *Jihočeský sborník historický* 51, 88–101.
- 1987: K otázce pravosti zakládací listiny Dívčího Kamene, *Jihočeský sborník historický* 56, 81–85.
- 1996: Petr I. z Rožmberka a jeho synové. In: *Českokrumlovsko v době prvních Lucemburků 1310–1380, Český Krumlov*, 9–15.
- Kuthan, J. 1971: Zvíkovský purkrabí Hirzo, příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, *Československý časopis historický* 19, 711–725.
- 1976: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice.
- 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. Praha.
- Mareš, F. – Sedláček, J. 1918: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Krumlovském*. Praha.
- Mencl, V. 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha.
- Menclová, D. 1976/I, II: *České hrady*. Praha (2. vydání).
- Michálek, J. – Fröhlich, J. 1985: *Bibliografie jihočeské archeologické literatury 1817–1980 – Bibliographie der archäologischen Literatur Südböhmens 1817–1980*. České Budějovice.
- Navrátil, F. 1970: *Soupis vlastivědné literatury okresu Český Krumlov*. České Budějovice.
- 1972: K dějinám tvrze a vesnice Štětkře u Českého Krumlova, *Jihočeský sborník historický* 41, 238–241.
- Pangerl, M. 1872: *Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldekron in Böhmen. Fontes rerum austriacarum* II/37. Wien.
- Pešta, J. 1997: *Usedlost čp. 1 v Krníně, Průzkumy památek* IV/2, 101–115.
- Petráň, J. 1976: Skladba pohusitské aristokracie v Čechách. In: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Praha, 9–80.

- Schmidt, V. – Picha, A. 1908:* Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen. I. Bd. Prag.
 — 1910: Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen. II. Bd. Prag.
Stejskal, A. 1995: Nedoplatek a zpětná dotace – sociálněekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550–1611), *Časopis Národního muzea* 134, 6–39.
 — 1997: Bauer – Beamter – Herr. Grundsätze des Kommunikationsystems auf dem Rosenbergschen Dominium in den Jahren 1550–1611. In: *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, J. Peters (Hrsg.), Berlin, 211–224.
 — 1997a: Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1550–1611). In: Šlechta, měšťané a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století), Prostějov, 376–408.
 — 1999: „Zeman bez sedláků stojí za sto jebáků“. Obilní dluhy jako typ nedoplatku a forma selské rezistence na panství Český Krumlov v letech 1566–1602. In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí I. Čechy mezi tradicí a modernizací 1566–1848*, Praha, 21–70.
Škabrada, J. – Smetánka, Z. 1974: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách – Die Architektur des spätmittelalterlichen Bauernhofs in Böhmen, *Archeologické rozhledy* 26, 236–270.
Truhlář, J. 1880: Urbář zboží rožmberského z roku 1379. Praha.
Vaníček, V. 1981: Vítkovci a český stát v letech 1169–1278, *Československý časopis historický* 29, 89–109.
Voděra, S. – Škabrada, J. 1986: Jihočeská lidová architektura. České Budějovice.
Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.
Záloha, J. 1958: Odpor poddaných v Rájově proti robotě v roce 1525, *Jihočeský sborník historický* 27, 137–138.
 — 1976: Několik poznámek ke vzniku a k zásadám pořádacího systému velkostatkových fondů schwarzenberské provenience, *Sborník archivních prací* 26, 341–366.

DIE LANDSCHAFT KOUTY IM GEBIET VON ČESKÝ KRUMLOV. GÄNGIGE ODER AUßERGEWÖHNLICHE FORM SPÄTMITTELALTERLICHER BESIEDLUNG?

Die etwa 8 km nordöstlich von der südböhmischen Stadt Český Krumlov (Böhmisch Krummau), auf dem rechten Moldauufer, zwischen dem Kloster Zlatá Koruna (Goldenkron) und dem Städtchen Kamenný Újezd (Steinkirchen) liegende Landschaft Kouty (Ecken) ist durch eine außergewöhnliche Konzentration von Baudenkmalern spätmittelalterlicher Dorfarchitektur bekannt. Die Ausdehnung dieser geographisch gut abgegrenzten Landschaft beträgt etwa 16 km². Die Mehrheit der Dörfer liegt auf einer Höhe zwischen 490 und 535 m über NN. In 7 kleineren Dörfern findet man hier wenigstens 10 mehr oder weniger komplett erhaltene Bauernhöfe spätmittelalterlichen Ursprungs. Als Beispiele können wir die Bauernhöfe Nr. 1 in Radostice, Nr. 10 und 11 in Opalice, Nr. 10 und 11 in Čertyně, Nr. 1 in Štětkře und Nr. 1 in Krnín nennen.

Vier von insgesamt sieben in der Landschaft Kouty liegende Dörfer (Krnín, Opalice, Radostice und Štětkře) dienen Spezialisten für Bauernarchitektur als Beispiele für die ältesten in Böhmen bekannten Siedlungsformen. Die oben erwähnten Bauernhöfe hat man in ihrer heutigen Gestalt „erst“ seit dem Ende des 15. und während des 16. Jh. gebaut. Sehr archaische Formen der Gestaltung von Dorfgrundrissen zeigt aber die Lage dieser Bauernhöfe innerhalb der heutigen Dörfer, bzw. die Verteilung der einzelnen Bauernhöfe in der Landschaft.

In den letzten Jahren wurden insgesamt 15 bisher unbekannte Fundstellen mit Besiedlungspuren aus der 2. Hälfte des 13. Jh. lokalisiert. Nur in zwei Fällen hat man dabei auch frühmittelalterliche Gefäßscherben identifiziert. Deswegen sind wir der Meinung, daß diese Landschaft erst während der 2. Hälfte des 13. Jh. intensiv aufgesiedelt wurde. Überreste der damaligen Besiedlung machen sich durch deutliche Konzentrationen von Gefäßscherben auf relativ kleinen Flächen unter – ha bemerkbar. Diese Fundkonzentrationen interpretieren wir als Spuren von wüst gefallenen kleineren Siedlungseinheiten – Einzelhöfe. Größere oder kleinere Gruppen von Überresten dieser Einzelhöfe, welche damals die Norm der dortigen Besiedlungsstruktur bildeten, konzentrieren sich an Orten, die wir als Siedlungskerne bezeichnen. Es handelt sich um Kerne späterer Dörfer. Die Struktur der Verteilung dieser Siedlungskerne in der Landschaft überdauerte in groben Zügen seit der 2. Hälfte des 13. Jh. bis

heute. Die Anzahl sowie die räumliche Beziehung der Einzelhöfe zueinander innerhalb der Siedlungskerne unterscheiden sich von Ort zu Ort in gewissem Maße. Die Spuren dieser Einzelhöfe stehen auch in verschiedenen räumlichen Beziehungen zu den erhaltenen Bauten des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. Wir haben bisher 5 verschiedenen Formen dieser Beziehungen identifiziert.

Weder die Motivation noch der Organisator einer so intensiven Besiedlungsaktivität in dieser Landschaft sind bislang bekannt. Die aus Feldbegehungen und kleineren Sondagen stammende Keramik ist, sowohl was die Materialstruktur, die Randprofile als auch die Verzierung der Gefäße betrifft, mit gleichzeitigen Funden aus der unweit liegenden Stadt Český Krumlov, der Königsstadt České Budějovice (Budweis), oder den beim Dorf Blansko (Plansk) ausgegrabenen Siedlungsgruben gut vergleichbar. Die Siedler stammten also eher aus dem südböhmischen Binnenland als aus Gebieten hinter der Landesgrenze.

Irgendwann in der Zeitspanne zwischen ca 1300 und ca 1500 hat sich die Besiedlungsstruktur in der Landschaft Kouty geändert. Dies machte sich vor allem durch Änderungen in der Anzahl bzw. der Position von Einzelhöfen innerhalb einzelner Siedlungskerne bemerkbar. Das Ausmaß der Veränderungen war in allen diesen Siedlungskernen nicht gleich groß. Sie war jedoch an allen untersuchten Orten, wenn auch nicht so deutlich ausgeprägt, feststellbar. Das Ergebnis dieses Umwandlungsprozesses war die Entstehung und Stabilisierung der spätmittelalterlichen Siedlungsstruktur, deren markante Spuren in der Landschaft Kouty bis heute deutlich bemerkbar sind. Die damals entstandene Kulturlandschaft ist zum Ausgangspunkt der weiteren Entwicklung geworden, die, höchstwahrscheinlich ohne größere Schwankungen, bis in unsere Tage andauert. Um die spätmittelalterlichen steinernen Bauernhöfe sind nach und nach weitere Bauten entstanden. Die ursprünglichen kleinen Gruppen fast vereinzelt stehender Bauernhöfe wurden langsam in die heutigen Dörfer umgestaltet.

Eine erste, überwiegend auf die 2. Hälfte des 16. Jh. zielende Analyse von Schriftquellen, brachte bisher folgende Resultate:

a) Die Landschaft Kouty bildet einen organisch zusammenhängenden Raum, der um die Hälfte des 16. Jh. künstlich in zwei Gemeinden geteilt wurde. Die einzelnen Ortschaften sind wesentlich älter als ihre ersten schriftlichen Erwähnungen. Auf Grund der Analyse der Pflichten der Untertanen kann man feststellen, daß diese Dörfer höchstwahrscheinlich zu den ältesten in diesem Gebiet und vielleicht zum Kern der Rosenbergschen südböhmischen Domäne gehörten. Aus dem Vergleich mit den 220 erhaltenen Dörfern der Krummauer Herrschaft geht hervor, daß es sich um sehr kleine Siedlungseinheiten handelte. Die einzelnen Bauernhöfe wurden aber ausnahmslos stark ausgedehnt.

b) Schon um die Wende des 16. zum 17. Jh. stellte die Landschaft Kouty im Rahmen der Herrschaft Český Krumlov eine bestimmte „visuelle“ Anomalie dar. Die dortigen Bauernhöfe gehörten zu den am höchsten geschätzten und wahrscheinlich auch zu den repräsentativsten Bauten. Die Preise der Immobilien in Kouty bewegten sich auf dem Niveau billigerer Stadthäuser in der Rosenbergschen Residenzstadt Český Krumlov.

c) Während der 2. Hälfte des 16. Jh. blieb die Landschaft Kouty von den Nebenwirkungen der sich schnell entwickelnden Wirtschaft unberührt. Diese Landschaft wurde durch den Bau einer großen herrschaftlichen Brauerei bzw. einer herrschaftlichen Mühle nicht beeinträchtigt. Durch Kouty führte kein bedeutenderer Kommunikationsweg. Der Entwicklung dieser Landschaft hat auch ihre traditionelle Verteilung auf verschiedene Herrschaftsgebiete nicht geholfen. Dank ihrer Lage blieben bis an den Anfang des 19. Jh. auch die Größe und die demographischen Charakteristiken der einzelnen Ortschaften unverändert.

d) Ein Einfluß der Besonderheiten Koutys auf den Lebensstil oder die Handlungsweise der dortigen Bewohner ist in den Schriftquellen nicht überzeugend zu belegen.

Deutsch von *M. Ernée*

MICHAL ERNÉE, Archaia Praha, Zavadilova 24, 160 00 Praha 6

e-mail: m.erne@quick.cz; ernee@archaia.cz

ALEŠ STEJSKAL, Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Český Krumlov, pošt. schránka 67, 381 11 Český Krumlov; e-mail: alstejskal@raz-dva.cz

MATERIALIA

NÁLEZY OJEDINĚLÝCH LISTOVITÝCH HROTŮ Z MORAVY A ČECH

Zdeňka Nerudová – Antonín Přichystal

V lednu roku 1993 předal do Moravského zemského muzea pan F. Jarůšek listovitý hrot (uloženo pod inv. č. 75 876 v MZM), který nalezl v navážce v Brně–Líšni při stavbě zastávky tramvaje Křížova zmola. Hrot sem byl přemístěn z několik desítek metrů vzdáleného místa při budování základů pro samoobsluhu na ulici Rotreklově (obr. 1). Bližší nálezové okolnosti jsou nejasné, zbytek vápnatého sintrového povlaku pouze naznačuje, že předmět byl nedlouho před redepozicí vytažen z vrstvy.

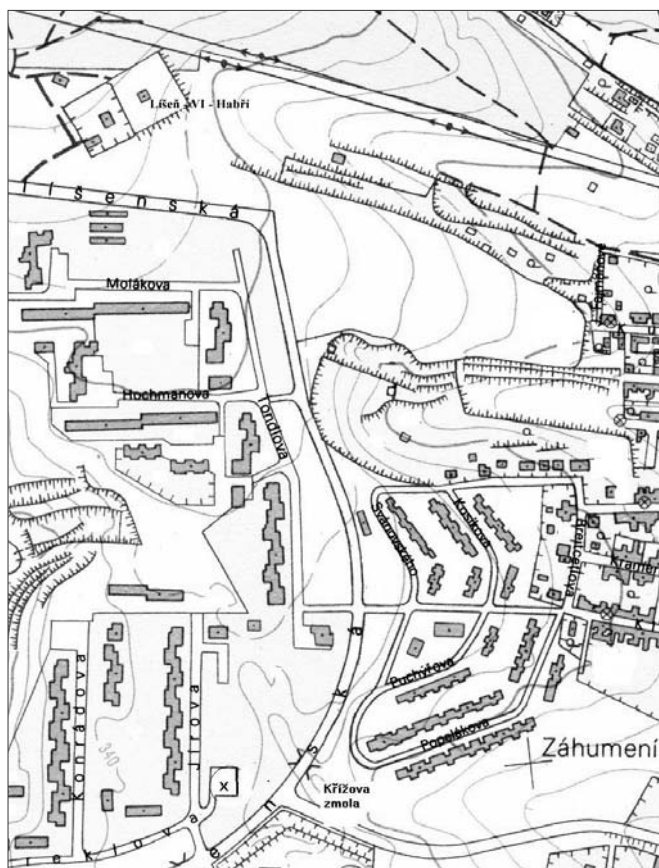
V rukopisném popisu M. Simandla (ulož. v MZM), který ohledal místo nálezů, se můžeme dočíst následující: „Nálezce popsal místo svého objevu jako několik hromad hlíny ležících v místě, kde se bude stavět smyčka tramvaje č. 10, 11 a 13, končící zatím v sídlišti. Už při prvním pohledu na hlínu a dále na celou roklí mi bylo jasné, že nepochází z místního zdroje, ale že jde o navážku, a to nejen z jednoho, ale nejméně ze tří různých míst ... Tato třetí navážka byla poměrně čistá a místy jsem v ní nacházel ohlazené valounky, což u ostatních hromad nebylo. Kousky hornin a minerálů odpovídaly složení jílovitého písku v oblasti sídliště ... Podle zpráv získaných od stavařů byla tato hlína přivážena nákladními auty ze stavby nové samoobsluhy v sídlišti nedaleko ulice Rotreklovy.“

Tento dlouhý (délka 120 mm, šířka 34 mm, tloušťka 14 mm), štíhlý hrot je oboustranně plošně retušován, jeden z jeho vrcholů je recentně odlomen, téměř celý povrch je patinován (obr. 2: 1). Předmět je vyroben z rohovce typu Stránská skála, variety, která byla využívána na paleolitické stanicích v Líšni–Čtvrtích. O několik let později, v roce 1997, nedaleko místa předcházejícího nálezů, při bagrování základů pro další novou samoobsluhu, vyzvedl M. Simandl patinovaný úštěp a jeden fragment úštěpu. Pravděpodobně z polohy označované jako Líšeň–VI–Habří (*Oliva 1985*, 20) pocházejí další dva patinované artefakty, nalezené A. Přichyštěm vpravo (jižně) od cesty z Klajdovky do Líšně v roce 1977. Jedná se o nevýrazné, laterálně retušované škrabadlo v kombinaci s vrubem, které je vyrobeno z rohovce typu Stránská skála a místně opotřebovaná čepel (outrepassé) vyrobená ze spongolitu (obr. 2: 3, 4). Ze starších nálezů jsou z tohoto místa známy mj. dva listovité hroty (*Va-loch 1954*).

Přestože je z katastru Brna–Líšně popsáno více než deset poloh paleolitické štípané industrie, patří většinou buď bohunicieniu, nebo je industrie natolik nevýrazná, že ji nelze zařadit. Listovité hroty se na bohunicienických stanicích objevují pouze ojediněle; prozatím ale nebyl z tohoto prostředí ani odjinud zveřejněn oboustranně plošně retušovaný hrot vyrobený ze stránskoskalského rohovce. Nález z Brna–Líšně je tedy první a svědčí o tom, že rohovec ze Stránské skály je k výrobě listovitých hrotů stejně vhodný jako jiné suroviny. Absence bifaciálních listovitých hrotů z této suroviny na stanicích bohunicieniu tedy zřejmě skutečně souvisí spíše s výrobními tradicemi než s technologickými limity (*Oliva 1981*).

Nález ojedinělých listovitých hrotů na Moravě nejsou tak početné jako v oblasti Čech, neboť případné osamocené hroty na Moravě prakticky splývají s rozsáhlými povrchovými szeletienickými stanicemi. Výjimkou může být již dříve popsán ojedinělý nález listovitého hrotu z Vedrovic, který byl nalezen stranou jinak velmi početného szeletienického i aurignacienského osídlení ve jmenované oblasti (*Nerudová 1996a*).

Morfologicky podobný nález pochází z obce **Jaroslav (okr. Pardubice)**. Zde nalezl žák ZŠ v bahně rybníka na jz. okraji obce kompletně zachovaný listovitý hrot o délce 12,2 cm, šířce 4,3 cm a tloušťce 1,5 cm (*Kalferst – Sigl 1985*; *Kalferst 1987*). Jde o pečlivě, oboustranně plošně retušovaný protáhlý listovitý hrot, velmi esteticky vypracovaný. Jeho prodloužený, úzký a štíhlý tvar není v našich nálezích příliš běžný. Plochy vykazují nestejný stupeň eolizace, což by sice mohlo naznačovat vyšší stáří předmětu, ale datace postavená na těchto znacích (eolizace, patinace) je vágní, neboť tyto veličiny nejsme schopni měřit. V této souvislosti můžeme připomenout patinaci eneolitické



Obr. 1. Brno–Líšeň. Místo nálezu listovitého hrotu označeno křížkem.

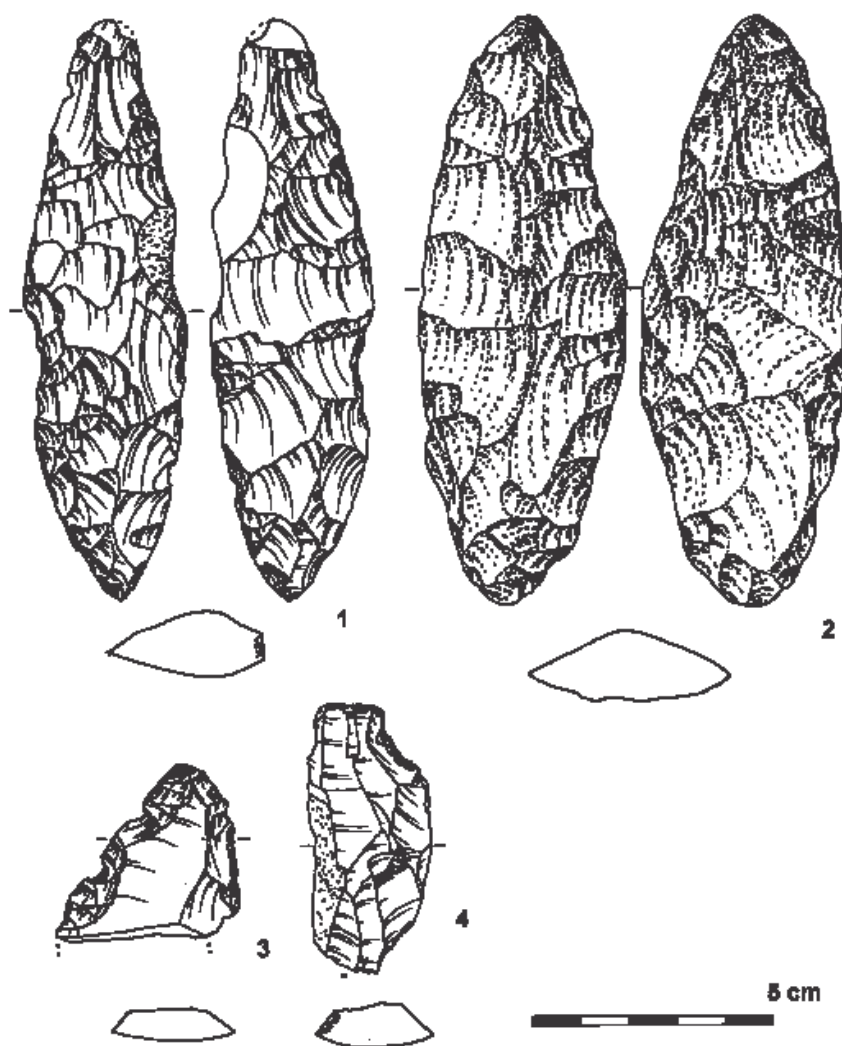
štípané industrie. Různou intenzitu patinace kamenné industrie známe také přímo z paleolitických výzkumů. Předměty vyrobené ze stejné suroviny a nacházející se v jedné vrstvě jsou více patinovány ve vchodu do jeskyně než ve vnitřních prostorách (např. jeskyně Kůlna). Jako surovina na výrobu hrotu z Jaroslavi byl použit místní křídový spongolit nepříliš kvalitní variety. Štípání spongolitů jako suroviny na výrobu listovitých hrotů je alespoň v rámci moravských nálezů poměrně časté (srov. např. Vincencov: Svoboda – Přichystal 1987, 12). Makroskopicky surovina z Jaroslavi dosti připomíná křemene, který byl na hroty používán jen výjimečně. Jeden takový listovitý hrot vyrobený z křemence (sluňáku) pochází z Drysic III (Nerudová 1995).

Další nálezy listovitých hrotů v Čechách:

Jeskyně nad Kačákem, okr. Beroun. Odtud měl pocházet typický *jerzmanovický hrot* (Prošek 1947). Originál se bohužel nedochoval, je známa jen jeho kresebná dokumentace a jednoduchý popis. Hodnověrnost nálezů je poněkud problematická (viz Fridrich 1993, 176, obr. 3).

Mlázice u Mělníka, okr. Mělník. Ojedinělý povrchový nález. Jedná se o bifaciálně plošně oboustranně retušovaný *listovitý hrot* (dle J. Fridricha nůž), jehož zhruba 1/4 až 1/3 délky je odlomena. Vyroben je ze severského pazourku (Fridrich 1982; Fridrich – Sklenář 1976).

Praha 8 – Libeň. V cihelně při dobývání spraše byly nalezeny fragmenty *listovitých hrotů*, údajně spolu s kostmi, zuby a sobími parohy. Větší dochovaná část je slepena ze dvou kusů a byla rekon-



Obr. 2. 1 – listovitý hrot z Brna–Líšně, 2 – listovitý hrot z Jaroslavi, 3–4 – listovité hroty nalezené u cesty z Klajdovky do Brna–Líšně.

struována s dalším fragmentem, ač na sebe přímo nenavazují, jako jeden předmět (Fridrich 1993, 173, obr. 1). Hrot je vyroben z tmavě šedohnědého severského pazourku, má plochý, čochkovitý průřez v příčném i podélném směru, laterální partie jsou pravděpodobně přímé, hrotitá je báze i terminální část hrotu. (Předmět byl dříve pokládán za podvrh a jeho původ hledán v Předmostí.)

Povlčín, okr. Rakovník. Ojedinělý povrchový nález hrotu, připomínající *typ Moravany–Dlhá* je vyroben z tmavě šedohnědého severského pazourku. Jeho příčný i podélný průřez je čochkovitý, průběh laterální hrany pravděpodobně přímý (Fridrich 1993, 173, obr. 1).

Lipí, okr. České Budějovice. Nepublikovaný nález fragmentu listovitého hrotu z pazourku. Za laskavé upozornění děkujeme dr. M. Ličkovi.

Szeletien jako takový se na území Čech nevyskytuje, jeho expanze dosahuje pouze na Moravu. Nově je z území Polska uváděno několik szeletienských lokalit s charakteristickým inventářem, mnohem rozšířenější je zde ale o něco mladší jerzmanovicien s typickými unifaciálně retušovanými čepelovými hroty; podle datování se mladší fáze szeletieniu se starší fází jerzmanovicieniu časově překrývají. Jerzmanovické hroty se ovšem ojediněle vyskytují v inventářích některých szeletienských lokalit střední Moravy (Ondraticko; *Nerudová v tisku*).

Z Čech je doložen pro počátky mladého paleolitu prozatím pouze aurignacien. J. Fridrich se proto domnívá, že ojedinělé nálezy listovitých hrotů v Čechách mají spojitost s německým (ještě středopaleolitickým) altmühliem (srov. *Bohmers 1951; Freund 1952; Zotz 1955*) a dokládají tak přítomnost altmühlienu v Čechách v období před 50 000 – 40 000 lety (*Fridrich 1993*, 181). Je samozřejmě třeba vzít v úvahu možnost středopaleolitického původu listovitých hrotů, nicméně stejně tak mohou tyto hroty dokládat kontakty s moravským szeletienem, zejména, jsou-li ojedinělé a není-li u nich žádná další průvodní industrie.

Listovité hroty byly jako prestižní nástroje obvykle vyráběny z exkluzivních (importovaných) surovin, resp. alespoň z kvalitních variet surovin v případě užívání lokálních zdrojů. U nálezů z Čech tedy převážně ze severského pazourku (dle popisu *J. Fridricha 1993*). Ale ani technika plošné retuše, ani použitá surovina, metrická podobnost nálezů nebo typologie hrotů nemusejí být nutně důkazem jejich kulturní příslušnosti (*Oliva 1988*). Například v szeletieniu je známá značná variabilita typů listovitých hrotů, od kusů, které jsou podobné těm z Čech (např. Vedrovice V: *Valoch et al. 1993*, Abb. 23: 4, 5; Ořechev II: *Nerudová 1995*, obr. 3) až po drobné hroty o délce 2–3 cm (Jezeřany I: *Nerudová 1996b*, obr. 5: 5). V kontrastu s průvodními charakteristikami szeletieniu se v moravských kolekcích téměř nevyskytuje hrot typu Moravany–Dlhá. Jeden morfoloogicky podobný byl zjištěn v kolekci Ořechev II, ale jeho báze byla retuší upravena na škrabadlo (*Nerudová 1995; v tisku*). Z několika studovaných szeletienských souborů je patrné, že nepřevládá určitý typ listovitého hrotu, podobně jako nedominuje určitá standardní velikost nebo vyhraněný druh použité suroviny (*Nerudová 1995*).

Mohla-li být v poslední době identifikována přítomnost bohunicenské technologie v Čechách (*Venc 1977; Neruda – Nerudová 2000*), není třeba vylučovat ani sporé zásahy szeletieniu (srov. *Oliva 1992*). Čechy totiž leží mezi jeho bohatou moravskou oikumenou a nově objevenými stanicemi u Řezna v Bavorsku. Není to o nic méně pravděpodobné než kontakty mezi Moravou a oblastí Bukovských hor v Maďarsku, doložené importy maďarských surovin na moravských szeletienských sídlišťích (*Nerudová 1997*, 84).

Za připomínky k textu děkujeme doc. M. Olivovi.

LITERATURA

- Bohmers, A. 1951:* Die Höhlen von Mauern. Teil 1. Kulturgeschichte der Altsteinzeitlichen Besiedlung. Palaeohistoria, Vol. 1. Groningen.
- Freund, G. 1952:* Die Blattspitzen des Paläolithikum in Europa. Bonn.
- Fridrich, J. 1973:* Počátky mladopaleolitického osídlení Čech, Archeologické rozhledy 25, 392–442.
- 1982: Středopaleolitické osídlení Čech. Praha.
- 1993: Listovité hroty v Čechách, Archeologické rozhledy 45, 173–184.
- Fridrich, J. – Sklenář, K. 1976:* Die paläolithische und mesolithische Höhenbesiedlung des Böhmisches Karstes. Praha.
- Kalferst, J. 1987:* Jaroslav, okr. Pardubice. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 68, č. 165.
- Kalferst, J. – Šigl, J. 1985:* Archeologické nálezy v roce 1984, Zpravodaj KMVČ XII, 5–20.
- Neruda, P. – Nerudová, Z. 2000:* The Upper Palaeolithic industry from Hradsko dep. Mělník (Czech Republic), Anthropologie 38/3, 271–282.
- Nerudová, Z. 1995:* Levalloiské tradice v počátcích mladého paleolitu na Moravě. Rkp. dipl. práce. FF MU Brno.

- Nerudová, Z. 1996a: Vedrovice (okr. Znojmo). In: Přehled výzkumů 1993–1994, Brno, 110–111.
- 1996b: Szeletienská kolekce z Jezeřan I a její vztah k microquieniu, *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 81, 13–36.
- 1997: K využití cizích surovin v szeletieniu na Moravě, *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 82, 79–86.
- v tisku: Ondratický szeletien: poloha Drysice III, V a Ondratice IV, *Pravěk*.
- Oliva, M. 1985: Příspěvek k lokalizaci paleolitických nálezů v okolí Brna–Líšně. In: Přehled výzkumů 1983, Brno, 19–21.
- 1988: Role levalloiské techniky a listovitých hrotů ve starší fázi mladého paleolitu na Moravě, *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 73, 3–13.
- 1992: The Szeletian Occupation of Moravia, Slovakia and Bohemia, *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 77, 35–58.
- Prošek, F. 1947: Paleolitické osídlení Čech ve světle nejnovějších výzkumů, *Časopis Národního musea* CXVI, 129–141.
- Svoboda, J. – Přichystal, A. 1987: Szeletská industrie z Vincencova (Otaslavice, okr. Prostějov), *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 72, 5–19.
- Valoch, K. 1954: Nové paleolitické nálezy v Líšni u Brna, *Archeologické rozhledy* 6, 811–813.
- Valoch, K. et al. 1993: Vedrovice V, eine Siedlung des Szeletien in Südmähren, *Quartär* 43/44, 7–93.
- Vencl, S. 1977: Aurignacké osídlení v Hradsku, okr. Mělník, *Archeologické rozhledy* 29, 3–44.
- Zotz, F. 1955: Das Paläolithikum in der Weinberghöhlen bei Mauern. Bonn.

STRAY FINDS OF LEAF-SHAPED POINTS FROM BOHEMIA AND MORAVIA

A stray leaf-shaped point from Brno–Líšeň is interesting not only in that it comes from a Bohunicien context, but also in that, atypically, it is made of Stránská skála hornstone, and moreover has a retouched surface on both sides. A morphologically similar point comes from Jaroslav (Pardubice district) in East Bohemia – this too was a chance find which can be classed among those other stray finds of this type known from Bohemia, as previously described by J. Fridrich (1993). The authors, unlike J. Fridrich, are of the opinion that these points do not necessarily demonstrate the presence of the Altmühlien in Bohemia (Fridrich 1993, 181), but rather, on the basis of the descriptions of several Moravian finds (from Ořechov II, Jezeřany I, Vedrovice V) which show the marked typological, morphological, metric and raw material characteristics of the Szeletien leaf-shaped points, that the Bohemian finds may be evidence of isolated contacts with the Moravian *milieu*.

ZDEŇKA NERUDOVÁ, Ústav Anthropos, Moravské zemské muzeum, Zelný trh 6, 659 37 Brno
e-mail: znerudova@mzm.cz

ANTONÍN PŘICHYSTAL, Přírodovědecká fakulta MU, Katedra geologie, Kotlářská 2, 611 37 Brno
e-mail: prichy@sci.muni.cz

STOPA DÁLKOVÝCH KONTAKTŮ NEBO PROJEV KONVERGENCE?

Slavomil Vencel

Úvod

Publikace výsledků záchranného výzkumu ve městě Armagh v Severním Irsku (*Crothers – Gahan 1999*) zahrnuje mimo jiné keramiku, která i nesespecializovanému středoevropskému archeologovi na první pohled připomene hradištní nádoby zhruba 8. stoletím počínaje. Kdyby se podobná keramika našla nedaleko za hranicemi souvislého slovanského osídlení, pak by patrně byla bez velkých rozpaků interpretována jako doklad nějaké formy šíření slovanské hmotné kultury. Jde-li však o nález z periferie severozápadní Evropy (třebaže z města, které v 6. až 9. století „vládlo“ Irsku, to jest zemi, odkud od 6. stol. putovali na kontinent mniši jako misionáři: cf. *Cibulka 1958*, 69 sq. s lit.), tedy z oblasti od slovanského světa prostorově výrazně izolované, stává se jeho interpretace problémem, jenž budí rozpaky.¹

Výzkum v Armaghu

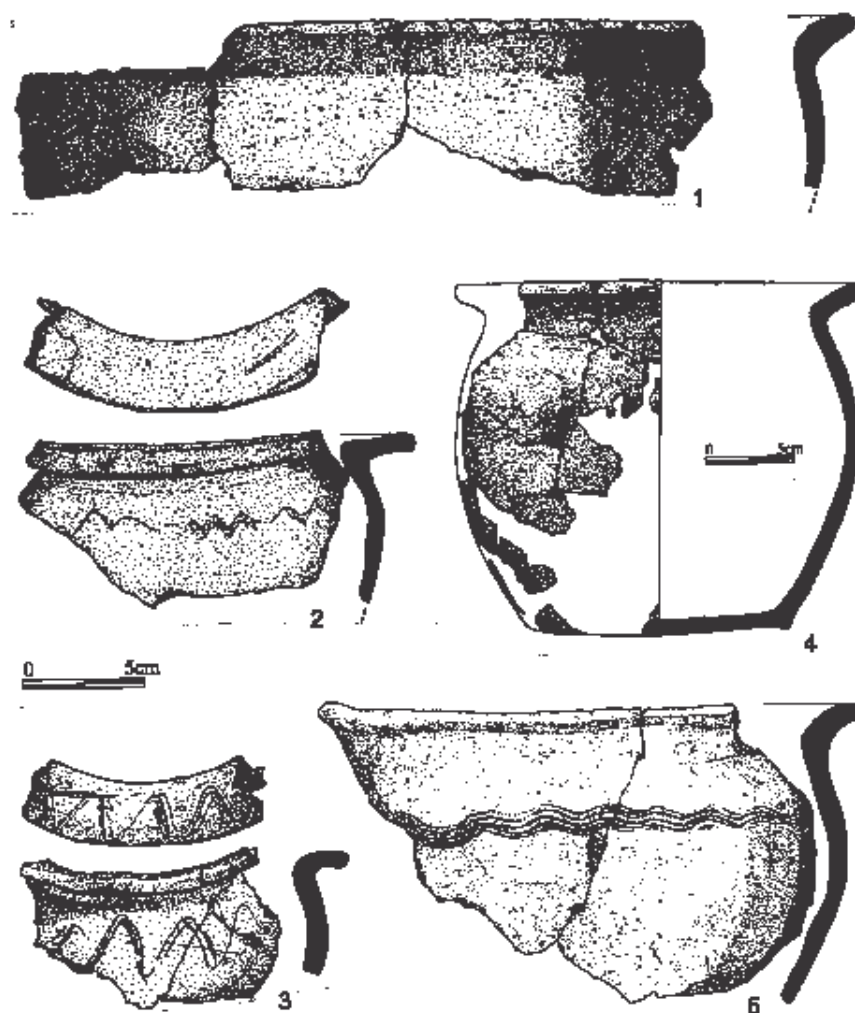
Na ploše záchranného odkryvu nevelkého rozsahu (málo přes 200 m²) se – poblíž místa, kde od 12. století stálo opatství sv. Petra a Pavla – našla sídlištní situace (pro svou útržkovitost v podstatě neinterpretovatelná) s několika jamami, kúlovými jamkami, krátkými úseky příkopů a snad ohradních žlabů, náležejících několika fázím středověkého osídlení. Běžné sídlištní nálezy s výrobními odpady z časně křesťanského období až novověku zahrnovaly 269 střepů, z toho 139 středověkých. Podle Audrey Gahan byly všechny středověké střepy vyrobeny lokálně (s výjimkou 1 střepu typu „Ham Green B Ware“ ze 12.–13. stol.): dělí se na nepočtený soubor tzv. „Souterrain Ware“ z 8.–11. stol. a na početně dominující skupinu keramiky tzv. „Everted Rim Ware“ (124 střepů), datované jen vágně do středověku. Zmíněná skupina nádob s vytaženými okraji byla uhnětena v ruce, těsto obsahuje křemenné, slídnaté aj. oštěřivo. Soubor se skládá výhradně z částí hrnců, a to s běžnými „hradištními“ typy profilací hrdel a okrajů, vejcovitého těla a plochého dna, nese organické stopy po kuchyňském používání. Okraj bývá často zdoben krátkými šikmými vrypky; hřebenové nebo jednoduché vlnice zdobí jednak plece nádob, jednak vnitřní stranu vytaženého až vodorovně vyloženého okraje (obr. 1). Neutrálně technické označení této keramické skupiny nesvědčí o tom, že by již byla interpretačně spojována s nějakou historickou entitou; její kvantitativně dominantní postavení v prostoru záchranného výzkumu (spíše než na lokalitě) podporuje představu o lokálním původu.

Keramika typu „Everted Rim Ware“ se v literatuře uvádí i z dalších lokalit Severního Irsku, její datování bohužel není v rámci středověku upřesněno, neboť vesměs pochází z druhotně pomíšených sídlištních kontextů. Kromě vlnic ji občas zdobí i šikmé nebo cikcakovité hřebenové vpichy (obr. 2: 34), jindy se k ní (neprávem?) počítají odlišné (vtroušené?, cizorodé?) tvarové i výzdobné prvky (*McNeill 1977*, fig. 8: 1–14). Její četnost a rozšíření v Irsku, případně ve Skotsku a nebo na britských ostrovech neznám, doposud publikované případy však nenasvědčují jednorázovému a chronologicky i geograficky homogennímu původu.

Diskuse

Jednoznačnému zhodnocení výše uvedených skutečností brání dílem neúplnost dat, především neurčitost datování, dílem neznalost irských nálezů z autopsie, nejasnost jejich geografického rozptýlení a frekvence keramiky sledovaného typu; přesvědčivé doklady o její genezi (cf. *Addyman 1965*, 98) mi rovněž nejsou známy. Její existenci však můžeme považovat za modelový případ problému hodnocení geograficky odtržených (a proto apriorně nedůvěryhodných) výskytů archeologických arte-

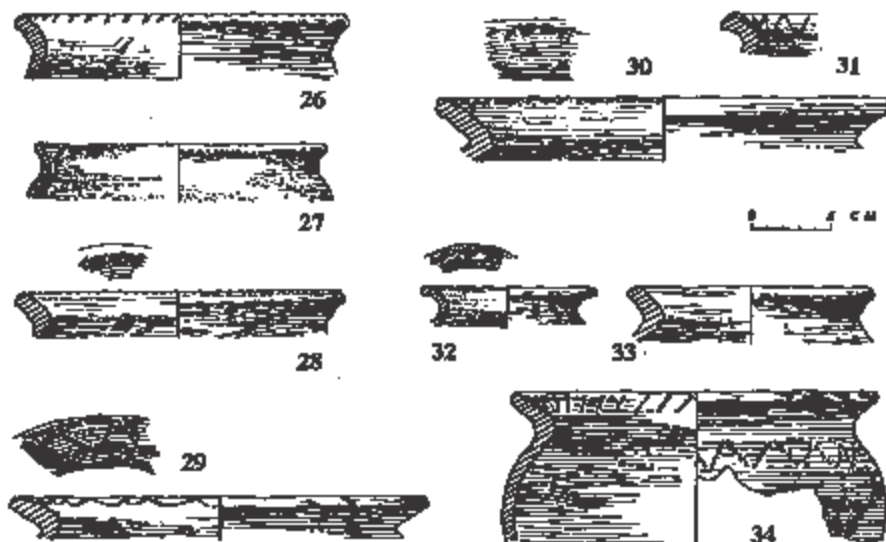
¹ Příspěvek připisuji k počtě životního jubilea Zdeňka Smetánky, jehož práci charakterizuje soustavné a všestranné úsilí o poznání vztahů fragmentarizovaných hmotných pozůstatků (a to nejen v případech nápadných exotů: např. *Smetánka 1999*). – Za konzultace srdečně děkuji všem přátelům a kolegům, zejména Z. Smetánkovi, J. Slámovi, M. a M. Zápotockým, L. Hrdličkovi, J. Princové a J. Bubeníkovi.



Obr. 1. Armagh, Severní Irsko. Tzv. „Everted Rim Ware“. Měřítka vlevo platí pro č. 1–3, vpravo pro č. 4–5. Podle: *Crothers – Gahan 1999, Figs. 17–18.*

faktů. Třebaže spolehlivé nálezové okolnosti keramiky typu „Everted Rim Ware“ na více lokalitách umožňují s jistotou vyloučit možnost subrecentního zavlečení kulturně cizorodého archeologického materiálu (tedy pokus o vědecký podvod), zůstávají otevřeny další varianty potenciálních vysvětlení:

1. *Možnost konvergentního vzniku* keramiky hradištního vzhledu (typu „Everted Rim Ware“) na britských ostrovech teoreticky nevylučují shody jednoduchých a kulturně nespecifických příznaků (jako výroba keramiky v ruce, hmota s příměsí křemene a slídy, hrncovitých tvarů vejčitého těla s jednoduchými tvary okrajů, výzdoba šikmými vrypy na okraji nebo jednoduchými i hřebenovými vlnicemi apod.), neboť variabilita základních výrobních způsobů a potřeb není ani u keramiky nevyčerpatelná. Pravděpodobnost konvergentního vzniku bývá obecně velmi vysoká u jednoduchých technologických postupů (jako výroba štípané industrie z valounů, výroba kopáčů z parohů, výroba šidel nebo tzv. bruslí ze zvířecích kostí, výroba keramického těsta přimísením křemenného



Obr. 2. Coney Island, Lough Neagh, Severní Irsko. Tzv. "Everted Rim Ware". Podle: Addyman 1965, Fig. 10.

písku a slídy, užití pískovce k broušení apod.: cf. Vencl 1980 s lit.). Pravděpodobnost konvergence zpravidla roste s rozměrem časoprostorové izolace (geografické a chronologické odtrženosti) podobných, resp. shodných jevů: tak např. až k záměně je podobná tzv. technická výzdoba dubkovou plastickou páskou nebo hmota sídlištní keramiky kultury kulovitých amfor a doby halštatské (Zápotocký – Dobeš 2000, 145); dosud kulturně neurčená keramika nejspíš ze starší až střední doby bronzové z jeskyně Koda v Tetíně, zdobená řadami otvorů pod okrajem a oblými pupky tvořenými vytlačněním keramické hmoty zevnitř nádoby atd. má výzdobné analogie také na keramice doby železné na Ukrajině nebo dokonce v pravěku Japonska (Vencl 1978 s lit.).

Naproti tomu konvergentnímu původu zpravidla nenasvědčuje (a) chronologická blízkost shodných struktur a (b) současný výskyt vysokého počtu shod v odpovídajících strukturálních kombinacích (např. ve stejnosměrném morfologickém vývoji okrajů nebo výzdob) v obou oblastech výskytu.²

2. *Možnost paralelního vývoje*, tedy vznik ze společného základu. V případě hradištní keramiky a typu „Everted Rim Ware“ by připadala v úvahu společná výrobní keramická tradice v pozdně římském provinciálním prostředí. Pro Irsko se zmíněná eventualita nejeví reálně.

3. *Možnost dálkových mezikulturních kontaktů*. Ač archeologové reflektují nutně nízkou viditelnost hmotných stop po trasách mezikulturních kontaktů smíšené hospodářské, ideové nebo mocenské povahy – a to včetně i těch věrohodně, neboť písemně doložených –, chovají se k úvahám o suchozemských cestách rezervovaně. A s daleko menší důvěrou vnímají vnitrozemci ještě hůře hmotně doložitelné dálkové vodní, resp. mořské trasy. Mezikulturní kontakty zprostředkovávaly většinou archeologicky prchavě, zčásti a nepřímou uchopitelné ideje, způsoby chování a civilizační vymoženosti (způsoby stolování, kuchařské recepty, hudební nástroje, vojenské doktriny), o málo

² Elementární shody izolovaných znaků (výskyt příměsí tuhy nebo slídy, misek, výroby na kruhu, výzdoby nehtovými vrypky nebo hřebem, motivů spirály nebo vlnice apod.) představují jen zdánlivé podobnosti surovinové, technologické nebo funkční povahy; ani shody např. na úrovni souprav nádobí nelze považovat automaticky za kulturně specifické, neboť často odrážejí jen podobnost civilizační úrovně, způsobů chování, resp. stolování; ideovou totožnost prokazuje jedině zjištění identických struktur (u keramiky např. sestavy příznaků jako např. kulturně specifických systémů výzdoby), a to zvláště přesahující-li do dalších nezávislých subsystémů příslušných kulturních prostředí.

nápadněji pak materiály a artefakty značně omezené archeologické stability (vzácné, prestižní a luxusní předměty, drahé kovy, drahokamy, perly, léčiva, koření, kadidlo, barviva, skvostné textilie, vesměs komodity nestálé z důvodů nízké hmotné odolnosti, konzumu, vzácnosti i sklonu k recyklaci; cf. např. *Charvát 1998; 1998a* s lit.), jejichž původ a pohyby bohužel nebyvají sledovatelné tak snadno jako u oběhu mincí. Mezi nejčastější položky transportu nepatřilo hliněné nádoby a už vůbec ne běžná kuchyňská keramika. Tu spíše nesl pohyb osob nebo transport zboží vyžadujícího obal. Spekulativně lze již od počátků zemědělství počítat se širokým rejstříkem důvodů dálkového pohybu osob (kolonisté, sňateční partneři, prospektoři, poslové, dobrodruzi, poutníci, vyzvědači, zajatci, rukojmí, otroci, obchodníci, žoldnéři atd.), které nejspíš neplnily jen jedinou z vyjmenovaných rolí a zčásti i nezáměrně s sebou přinášely předměty, způsoby chování i znalosti technologických postupů. (V archeologické literatuře se však všechny stopy historických forem dálkových kontaktů prezentují pojmem „import“, což je univerzální a bezobsažná pseudointerpretace v rovni archeologických struktur: cf. *Veňcl 1984*, 245 sq.)

Přístup k řešení konkrétního problému keramiky typu „Everted Rim Ware“ do jisté míry usnadňují písemné zprávy o iroskotských misionářích, kteří od 6. století opakovaně pronikali na kontinent: tiito mniši sice údajně nesli kromě berly jen schránky s ostatky nebo s hostiemi na krku a sáčky s liturgickými knihami na ramenou, takže z hlediska hmotné kultury po nich snad zůstávaly leda půdorysy kostelů specifického typu, odvozeného zřejmě z dřevěné konstrukce apsid (cf. *Cibulka 1958*, 75 s lit.), jenže z účelu a zaměření příslušných písemných pramenů lze soudit, že autoři nábožensky orientovaných relací si asi sotva všímali pro ně bezvýznamných profánních aspektů těchto cest a styků: u dopravců iroskotských mnichů na kontinent lze stěží vyloučit alespoň příležitostné využití cest k obchodním účelům (pokud ovšem naopak mniši nevyužívali obchodních plavidel). Ale i za předpokladu, že by byli obchodníci nebo prospektoři využívali misionářských cest iroskotských mnichů mezi kontinentem a Irskem tak hojně, jak symbioticky pronikali všemi světadily během středověku i novověku, hmotné projevy těchto kontaktů by se nicméně nemusely projevovat s nápadnou viditelností, a to pro kulturně nespecifický charakter např. dopravovaných surovin i pro nízkou trvanlivost, dochovatelnost, pomíjivost spotřebního zboží (např. medu a vosku, kožešin, otroků). Keramika se pak může jevit zdánlivě jako hlavní, fakticky však jen nejdolnější a nejnápádnější pozůstatek kontaktů.

Dálkový mezikulturní transfer keramických nádob existoval od neolitu: např. lužická nádoba v kostrovém hrobu kultury s keramikou 3. fáze kultury vypíchané z Prahy–Dejvic dokládá kontakt na vzdálenost ca 350 km sz. směrem (*Zápotocká 1967; 1998*, 216, Taf. 89); ze vzdálenosti kolem 450 km byla přemístěna nádoba mladšího stupně porýnské skupiny kultury s lineární keramikou, nalezená v žárovém hrobě 2/64 ve Vikleticích, jenž patří 2. fázi kultury s vypíchanou keramikou (*Zápotocká 1998*, 98, 221, Taf. 106); lengyelská keramika se do Künzing–Unternbergu v Bavorsku dostala ze vzdálenosti kolem 250 km (*Petrasch 1994*, 214); boletánská keramika pronikla až k Bodamskému jezeru ve Švýcarsku (*de Capitani – Leuzinger 1998*). Od eneolitu se v Evropě uvažuje o dálkových cestách jako o základu stabilní komunikační sítě (podrobně *Zápotocký 2000*, 247 s lit.); zatímco existence lokálních cest je doložena nálezy (prokazujícími především hospodářsky motivovanou potřebu racionálního využívání oblastí s hojným výskytem zamokřených ploch), představa dálkových cest implikuje úroveň již standardizovaného, ustáleného cestovního provozu, což patrně není zvláště věrohodný předpoklad pro dobu mocensky vratkých náčelnických útvarů v průběhu eneolitu.

Konkrétní důvody transferu pravěkého kuchyňského nádobí (nezřídka včetně zásobnic) zatím objasněny nejsou, už z důvodů chronologických je nepochybně věrohodnější počítat spíše s polykauzalitou než s monokauzalitou. Dálkové přesuny keramiky bezpochyby představují relativně nápadně dochovanou složku (archeologický korelát) širokého proudu surovin, artefaktů, idejí, chování a zřejmě rovněž i lidí. Transfer keramiky lze asi jen výjimečně vykládat prestižními pohnutkami (na rozdíl od pohybu exotických předmětů, šperků, zbraní aj.) nebo demonstrací kulturní identity apod. Odolnost i lehkost nádob z organických hmot pak keramiku diskvalifikuje jako cestovní výbavu i jako obal; pouze snad při lodní dopravě nehrála váha a křehkost keramických obalů podstatnou roli. Dříve však, než se budeme pokoušet – handicapování naší vlastní kulturně specifickou

racionalitou – hledat důvody pro věrohodné motivace výskytu „Everted Rim Ware“ v Irsku (v rozsahu od nezáměrného šíření obalové keramiky obchodem až po možnost její místní výroby v Irsku přítomnými Slovankami?), měla by být potvrzena její ideová cizorodost na britských ostrovech. A prokáží-li časem příslušní specialisté prostřednictvím výbrusů keramiky, ale především srovnávacím autoptickým studiem zmíněných nálezů přítomnost hradištních nádob v Irsku, pak to vzhledem k historicky různě motivovanému rozptylu slovanské keramiky od Kréty po Švédsko nebude zvlášť mimořádným překvapením.

Závěr

Třebaže zatím věrohodné vysvětlení shod mezi keramikou typu „Everted Rim Ware“ ze Severního Irsku a středoevropskou (nikoli nutně jen českou) středohradištní keramikou schází, zasluhuje si tento problém další pozornost. Budoucí zkoumání tohoto konkrétního případu by však kromě potvrzení nebo vyvrácení významnosti pozorovaných shod mezi geograficky vzdálenými skupinami keramických tvarů a výzdob mělo směřovat k poznávání obecnější problematiky dálkových mezikulturních kontaktů, případně naopak k upřesnění kritérií pro rozeznání konvergentních jevů. Základní předpoklad pro zjišťování dálkových kontaktů tvoří nadregionální měřítko archeologického bádání; je příznačné, že dosavadní objevy archeologických mezikulturních kontaktů pocházejí vesměs z oblastí, mezi nimiž probíhá nadprůměrně intenzivní výměna vědeckých informací v současnosti.

LITERATURA

- Addyman, P. V. 1965:* Coney Island, Lough Neagh: prehistoric settlement, Anglo–Norman castle and Elizabethan native fortress. *Ulster Journal of Archaeology* 28, 78–101.
- Capitani, A. de – Leuzinger, U. 1998:* Arbon–Bleiche 3. *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte* 81, 237–249.
- Cibulka, J. 1958:* Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha (Nakladatelství ČSAV).
- Crothers, N. – Gahan, A. 1999:* Excavations in Upper English Street, Armagh. *Ulster Journal of Archaeology* 58, 55–80.
- Charvát, P. 1998:* Dálkové styky českých zemí a Hedvábná cesta v raném středověku. In: L. Obuchová – P. Charvát (red.), *Hedvábná cesta. Orientalia Bohemica*. Brno, 11–37.
- 1998a: Dálkový obchod v raně středověké Evropě (7.–10. stol.). Brno.
- McNeill, T. E. 1977:* Excavations at Doonbought Fort, County Antrim. *Ulster Journal of Archaeology* 40, 63–84.
- Petrasch, J. 1994:* Die Einflüsse der Lengyel–Kultur auf die mittelneolithische Entwicklung in Südostbayern. In: *Internationales Symposium über die Lengyel–Kultur 1888–1988, Znojmo – Kravsko – Těšetice 1998*. Brno – Łódź, 208–217.
- Smetánka, Z. 1999:* Dekorace arabského poháru z Pražského hradu (Problémy deskripce a rekonstrukce). *Studia mediaevalia Pragensia* IV, 123–131.
- Vencl, S. 1978:* Soubor neobvyklé keramiky z jeskyně Kody v Tetíně, okr. Beroun. *Archeologické rozhledy* 30, 535–546 a 595.
- 1980: K poznání méně nápadných artefaktů. *Archeologické rozhledy* 32, 521–537.
- 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. *Archeologické studijní materiály* 14. Praha (Archeologický ústav ČSAV).
- Zápotocká, M. 1967:* Das Skelettgrab von Praha–Dejvice. *Archeologické rozhledy* 19, 64–87.
- 1998: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B. C.). Praha (Archeologický ústav AV ČR).
- Zápotocký, M. 2000:* Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. *Památky archeologické – Supplementum* 12. Prague.
- Zápotocký, M. – Dobeš, M. 2000:* Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. *Památky archeologické* 91, 119–150.

LONG–DISTANCE CONTACTS, OR CONVERGENCE?

Introduction. The publication of results of rescue excavations in the town of Armagh, Northern Ireland (*Crothers – Gahan 1999*) includes pottery which reminds every Central European archaeologist, at first sight, of the early medieval, so-called Hillfort–Culture vessels dating from the 8th cent. A.D. onwards. Were a similar pottery found somewhere not far from the borderline of the continuous Slavic settlement, it would be interpreted, with no hesitation at all, as the evidence of some form of diffusion of the Slavic material culture. It was however found on the periphery of the North-western Europe (although in a prominent town of Ireland in the 6th–9th century A. D., i.e. land sending its monks as Christian missionaries to the continent since the 6th century), in a region geographically very much isolated from Slavic territories, and its interpretation may pose problems.

The rescue excavations at Armagh. In the somewhat limited excavated area of some 200 m², medieval settlement features – several pits, post holes, short segments of ditches and gullies were found in the area where St. Peter and Paul Abbey was founded in the 12th century. Common settlement finds and production waste dating from the Early Christian period up to postmedieval times included 269 sherds, out of which 139 were medieval. According to Audrey Gahan, the medieval pottery was, with one exception, of local origin comprising a small number of the Souterrain Ware from the 8th–11th cent., but mainly the Everted Rim Ware (124 sherds) only vaguely dated to the Middle Ages. The latter vessels with everted rims were hand-made, its fabric containing siliceous, micaceous etc. inclusions, solely pot-shaped, with traces of organic substances resulting from kitchen use. Rims were often decorated by short diagonal grooves, whilst shoulders and/or the inner side of the rim bear the ornament of combed or single wavy lines (fig. 1). Until now this pottery group does not seem to have been connected to any local historical entity. References to the Everted Rim Ware have been published from further sites in Northern Ireland (*Addyman 1965*) but its dating remains imprecise. The ornament of combed stitches organized in diagonals or zigzag rows may also occur (fig. 2: 34) as well as some other decorative elements.

Discussion. The incompleteness of data, mainly the uncertain dating and the lack of direct knowledge of the Irish finds and their geographical diffusion and frequency make it impossible to evaluate the pottery concerned unequivocally. Nevertheless its existence may be considered model case for the interpretation of geographically discontinuous occurrences of archaeological artefacts. The possible explanations of the similarities of the Irish Everted Rim Ware and Central European Hillfort–Culture pottery are as follows:

1. Convergent development cannot a priori be excluded due to the simple and culturally unspecific features of the pottery (e.g., hand-making, fabric with current inclusions, simple pot shapes and ornament), the variability of which is rather limited. The probability of convergence is relatively high when simple technologies and techniques are concerned (cf. *Vencl 1980* with refs.) and it increases with the distinct spatiotemporal distance of similar phenomena. On the contrary, the spatiotemporal proximity of sets of similarities in different cultural complexes raises suspicion of their mutual dependence the probability of which increases not only with the quantity of similarities but mostly with the level of the structural complexity of similar phenomena.

2. Parallel development from a common source creates another theoretical possibility, in this case the development of both types of pottery (Irish Everted Rim Ware and Central European Hillfort–Culture ware) from the pottery tradition of the (Late) Roman provinces. This does not seem probable as far as Ireland is concerned.

3. Long-distance intercultural contacts. Although the scale of ideas, behaviour and commodities transferred must have been large since prehistoric times, their material evidence in the archaeological record is usually extremely low. Pottery alone, namely the common kitchen vessels, did not belong to the most frequently transported items, being rather linked either to the movement of persons, or used as a receptacle for some goods.

To a certain extent, the written sources referring to the Irish/Scottish missionaries coming to the continent since the 6th century may offer an approach to the interpretation of the Everted Rim Ware

problem. The authors of the early ecclesiastical documents describing clerics travelling only with croziers, relics, altar-bread and liturgical books totally ignored the profane aspects of such missions, which could have perhaps been freely and unintentionally accompanied by tradesmen. Pottery might have belonged to one of the most archaeologically visible items associated to these contacts.

Long-distance transfer of pottery is known from the Neolithic onwards (see *Zápotocká 1967* and *1998* for the examples from Central Europe). For the European Late Neolithic (Eneolithic), the formation of a stable net of long-distance routes is being discussed (cf. *Zápotocký 2000*, 247 with refs.), implying a standardized transport traffic, which, though, is hardly probable in the period of instable chieftainships of the Eneolithic.

Concrete reasons for the prehistoric long-distance transfer (hidden in the archaeological literature under the uniform and contentless term of „import“) of domestic (kitchen) vessels, even storage jars, were not yet satisfactorily explained and their causes must have been multiple. The transfer of pottery hardly can be ascribed to prestigious motives or demonstrate a cultural identity, etc. Before a search for the reasons for occurrence of the Everted Rim Ware in Ireland (reaching from the trade diffusion of ceramic transport receptacles up to local manufacture of the pottery by Slavic women in Ireland?) is attempted, its suggested external origin should be confirmed or rejected. The presence in Ireland of Slavic pottery, the finds of which have already been archaeologically documented in the most remote parts of Europe (e.g. from Scandinavia to Crete) however would not be extremely surprising.

Conclusions. Although a satisfactory explanation of the similarities between the Everted Rim Ware in Northern Ireland, and Central European (not necessarily just Bohemian) Hillfort-Culture pottery is lacking as yet, the problem in itself deserves further attention. Any future study of this concrete case should be oriented to the recognition of the nature of long-distance intercultural contacts, or, on the contrary, convergencies. The supraregional scale of archaeological research and information exchange is a necessary condition for reaching that aim.

English by N. Venclová

SLAVOMIL VENCL, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1
e-mail: vencl@arup.cas.cz

NENÍ VLNICE JAKO VLNICE

Výskyt keramiky připomínající svým vzhledem „slovanské“ (raději raně středověké) hrnčířské výrobky ve středověkých náleзовých kontextech v Armagh a jinde v Irsku představuje nepochybně pozoruhodný kulturně historický jev již tím, že nás nutí zabývat se otázkou povahy stop možných dálkových kontaktů mezi velmi vzdálenými oblastmi Evropy. Rozčleňme možná řešení podle autora na dvě:

a) Možnost skutečné stopy irsko-středoevropského kontaktu. Vzhledem k častějšímu výskytu Everted-Rim Ware (= asi „zboží s vykloněným okrajem“) by muselo jít o dlouhodobě pěstované styky, které by se značnou pravděpodobností zanechaly stopy i v nearcheologických pramenech. Ryze teoreticky tu lze uvažovat např. o dodávkách z panství irských církevních insti-

tucí z Podunají (vídeňský či řezenský „Schottenkirche“), u nichž by zboží mohlo případně před dopravou být ukládáno do podobných keramických schrán. Výskyt keramických jednotlivin původem z našeho prostředí v daleké cizině, u nichž lze předpokládat přenos ve výbavě osoby, např. paní provdané na západ, je arci znám a popsán (*Gross 1991*). V tomto případě pokládám ovšem tuto eventualitu – totiž možnost dokladu irsko-středoevropských styků – za vysoce nepravděpodobnou.

b) Konvergence. V některých fázích vývoje hrnčířského řemesla, a zvláště musí-li reagovat na potřebu zásobit rozlehlejší sídelní aglomerace většími objemy keramiky, se výsledek velmi blíží popsanému efektu – výroba se soustřeďuje na užitečnou keramiku s dobře definovaným

a snadno vyráběným tvarem a elementárně provedenou výzdobou, zvláště vázanou na takové technologické prvky, jakými jsou otáčení nádob i na pomalém kruhu a zdobení mechanickými pomůckami typu hřebene. Sám bych spíše pro vysvětlení jevu volil tuto variantu. Jako příklad tu lze uvést, že třeba jen výzdoba několikanásobnou vlnicí se na keramice starověké Mezopotámie vyskytla hned dvakrát – jednou za dynastie staroakkadské (24.–23. století př. n. l.) a podruhé v době novoasyrské (9.–7. století př. n. l.).

c) Ještě několik poznámek. Armagh rozhodně neřídil od 6. století dění v Irsku. Tato úloha připadla zprvu především kultovnímu centru v Taře, kde slavili své korunovační obřady asi již nejstarší panovnící dynastie Uí Néill (O'Neill) v 5. století. Až teprve od 9. století a zejména od zobecnění zásad obrodného křesťanského hnutí Céili Dé se tradice kolem sv. Patrika, nahliženého nyní jako mýtické zosobnění křesťan-

ského Irsku, úže přimykají k Armaghu (k tomu viz zejména Richter 1983 a nověji Wolfram 1995, zvl. 213–225 a 252–275).

Petr Charvát

LITERATURA

- Gross, U. 1991: Zwei keramische „Fremdlinge“ der Reihengräberzeit aus dem südlichen Baden, Archäologische Nachrichten aus Baden 46, 17–21.
- Richter, Mich. 1983: Irland im Mittelalter – Geschichte und Kultur. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- Wolfram, H. 1995: Salzburg, Bayern, Österreich – Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. Wien – München.

HEJ SLOVANÉ ANEB HŘEBENOVÁ VLNICE JAKO ETNOIDENTIFIKAČNÍ ZNAK

Ačkoli se nemohu vyjádřit k problematice raně středověké keramiky z Irsku, nemaje dostatečné množství informací k danému tématu, přesto cítím potřebu zaujmout stanovisko k článku S. Vencla, především k interpretaci jisté skupiny severoirské keramiky jako dokladu „nějaké formy šíření slovanské hmotné kultury“. Narážíme zde totiž na okruh otázek související se závažným metodologickým problémem, kterým je etnická interpretace v archeologii.

Vzhledem ke skutečnosti, že S. Vencl, jak konstatuje, nezná irské nálezy z autopsie, je zjevné, že slovanskost keramiky odvozuje pouze z údajů uváděných v literatuře, tedy z tvaru nádob, jejich výzdoby, případně popsané technologie a keramické hmoty. Není však vůbec jasné, který z výše uvedených znaků považuje za rozhodující pro to, abychom diskutovanou skupinu nádob přisoudili Slovanům. Je otázkou, zda by bylo možné dospět k podobné etnické interpretaci, pokud by na ilustracích byly pouze hrncovité tvary s plochým dnem s vytaženými okraji, či zda by pro takové závěry byla nejvýznamnější skutečnost, že tato keramika byla hnětena v ruce a ostřena křemenem a slídou. Osobně se domnívám, že rozhodujícím znakem, který „i nespecializovanému středoevropskému

archeologovi“ připomene naši hradištní keramiku, byla nejspíše VLNICE, zdobící plece těchto nádob. S. Vencl svou etnickou interpretaci navazuje na tradiční interpretační vzorce česko-slovenské archeologie, z nichž vyplývá, že keramickou produkcí „se Slovan odlišuje od svých sousedů“ (Eisner 1966, 152), že „keramika podunajského rázu je slovanského původu“ (Dostál 1983, 54), příp. nám umožňují „...die Keramik des Donautypus als ethnokulturelles Merkmal der Slawen zu klassifizieren...“ (Čilinská 1993, 276). Při snahách uchvátit obtáčené hrncovité nádoby zdobené vlnicí (ať se již nazývají jakkoli – hradištní hrnc, podunajský typ, klučovský typ atd.) pro svůj vlastní národ naražili naši archeologové na odpor zahraničních badatelů, především maďarských (naposledy např. Takács 1996, 143–145, s lit.). Své pochybnosti však vyjadřují i víceméně nestranní pozorovatelé (např. Daim 1994, 36).

Moderní věda se snaží zaujmout ke složitým otázkám etnické interpretace v archeologii mnohem kritičtější a sofistikovanější postoj, než bylo dosud u nás (především v rámci tzv. slovanské archeologie) zvykem. Zvláště cenný je v této souvislosti sborník příspěvků skupiny slovenských vědců, kteří se programově staví

proti zjednodušeným vzorcům uvažování, proti politizaci výsledků vědeckého bádání a hlásí se naopak k novým proudům evropské etnologie a etnoarcheologie (Krekovič *ed.* 2000). Důležitým postulátem tohoto přístupu je konstatování, že žádný konkrétní archeologický nález není sám o sobě etnospecifický. Vztah materiální kultury a různých forem lidské identity byl vždy velmi dynamický a etnicita se v zásadě projevuje pouze v interakci nejméně dvou společenstev, přičemž dochází k jejich sebeidentifikaci (Krekovič 2000; s lit. např. Barth 1969).

Také při řešení etnicity výrobců raně středověké keramiky bylo ve středoevropském prostoru učiněno na podobné bázi několik pokusů rozlišit etnoidentifikační znaky. Takový výzkum má smysl pouze v kontaktních zónách, na pomezí různých historicky známých etnik. Z těchto prací vyplynulo zjištění, že etnospecifické znaky jsou velmi subtilní a lze je rozpoznat jen s velkým úsilím. Například je velmi pravděpodobné, že slovanskou a avarskou keramikou, která byla obojí zdobená i obtáčená na kruhu, odlišují v určitém časovém období pouze nepříliš zjevné rozdíly v tvarových proporcích (příp. keramické hmotě), identifikovatelné pomocí statistického testování jen při práci s rozsáhlými soubory nádob (Macháček 1997). Podobně germánskou a slovanskou keramikou v prostoru východního Bavorska nelze rozeznat podle výzdoby či základního tvarového spektra, ale pouze detailním studiem složení keramické hmoty, úpravy povrchu, příp. takovými detaily souvisejícími s technologií výroby jako je otisk osy kruhu na dně nádoby (Losert 1993). V některých případech se zdá, že etnicita výrobců raně středověké keramiky není vůbec rozpoznatelná. Typickým příkladem je úpadková keramika pauperizovaného pozdně románského obyvatelstva východoalpských a podunajských provincií z 6., příp. 7. stol., kterou nelze rozlišit od nejstarší zdobené a obtáčené keramiky slovanské

(Macháček 1997, 354–358, či nové nepublikované výzkumu ASINOE v Mautern).

Z této perspektivy je třeba hodnotit článek S. Vencla jako zajímavý příspěvek, který čerpá z již překonaných interpretačních stereotypů. Lze si však jen přát, aby diskuse na podnětné a v naší archeologii nepříliš reflektované téma neustala.

Jiří Macháček

LITERATURA

- Barth, F. 1969: Introduction. In: Ethic groups and boundaries, London, 9–38.
- Čilinská, Z. 1993: Die Slawen am Nordrand des awarischen Kaganats. In: Actes du XII^e Congrès ISPP 4, Bratislava, 273–278.
- Daim, F. 1994: Zur nachgedrehten Keramik aus dem awarischen Gräberfeld von Mödling – An der Goldenen Stiege. In: Č. Staňa (Hrsg.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice. Bd. I, Brno, 29–52.
- Dostál, B. 1983: K některým rysům raně středověké hmotné kultury bulharských a moravských Slovanů. In: XII. Mikulovské sympozium, Praha, 53–57.
- Eisner, J. 1966: Rukověť slovanské archeologie. Praha.
- Krekovič, E. 2000: Etnická interpretácia v archeológii. In: E. Krekovič, ed., Etnos a materiálna kultúra, Bratislava, 12–19.
- ed. 2000: Etnos a materiálna kultúra, Bratislava.
- Losert, H. 1993: Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken. Bd. 1, 2, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Beiheft 8, Köln.
- Macháček, J. 1997: Studie zur Keramik der Mittel- danubischen Kulturtradition, Slovenská archeológia 45, 353–418.
- Takács, M. 1996: Formschatz und Chronologie der Tongefäße des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene, Acta Archaeologica 48, 134–195.

DISKUSE

K POMĚRU ARCHEOLOGIE A HISTORIE

Dušan Třeštík

Když Václav Novotný psal v roce 1912 své České dějiny, výslovně se odmítl zabývat poznatky tehdejší archeologie. V jeho době to bylo, vzhledem ke stavu této vědy, rozumné a zůstalo to tak vlastně až do padesátých let. Tehdy nastal zlatý věk archeologie nejenom na Moravě a v Čechách, ale vůbec. To, co přinesly velkomoravské výzkumy a pak i výzkumy v Čechách, již nemohli historikové přecházet. Museli vzít především na vědomí, že se mylili v celkovém ocenění kulturní a civilizační úrovně moravských a českých Slovanů a také v oceňování zejména Velké Moravy jako státu. Archeologie tak získala značnou režimní podporu a důkladně jí využila k rozvinutí velkorysých výzkumů, hlavně na Moravě, ale i v Čechách. V zápalu sebepropagandy vzbuzovala evidentně nespelnitelné naděje, že se jí podaří „vykopat“ úplně nové dějiny.

Historikové se tak stali jakýmsi přívěskem archeologie, z povinnosti trpěným na okraji konferencí a publikací, od něhož se neočekávalo koneckonců nic podstatného, žádné nové „objevy“. Historie byla považována za vyčerpanou, vykládající stále znovu dávno známé prameny, zatímco archeologie přicházela se stále novými a překvapivými. Historikové se ovšem pokoušeli tomuto tlaku bránit, avšak bez většího úspěchu. Vnutili sice archeologům diskusi o „feudalismu“, tj. prakticky o vypovídací hodnotě archeologie o společenských jevech, ta však nemohla vést k ničemu skutečně závažnému. Ukázala sice, že žádné přímočaré úsudky, založené jednoduše na keramice nebo na nožích v hrobech, nejsou možné, nevyvrátila však nijak obecné přesvědčení, že archeologické prameny „odrážejí“ koneckonců přímočaře stav společnosti, a že tedy Josef Poulík ten bájný feudalismus přece jenom v Mikulčicích vykopává. V Čechách se tehdy vykopávaly kmeny, Slavníkovci, Kosmova bájna Vlastislav, Canburg a mnohé další, až po vinici, na které pracoval svatý Václav.

Oblíbeným argumentem přítom bylo naivní, ale kupodivu vážně bráně tvrzení, že se tak vykopává nejpravdivější pravda, protože přece ty písemné prameny, s nimiž pracují historikové, jsou tendenční, zkrácené záměrem svých autorů a tedy prolhané, zatímco to, co objevují archeologové, ničím takovým zatížené není, je to zcela objektivní, a tedy vlastně jediná skutečná pravda o dějinách, kterou máme k dispozici. Stálo za tím prostoduché přesvědčení pozitivistů (český marxismus nebyl z větší části ničím jiným než pozitivismem natřeným režimní politickou barvou), že dějiny jsou totožné s prameny, že jsou v nich beze zbytku obsaženy, a že tedy poctivě, pokud možno úplně shromažďování pramenů je totožné s psaním dějin. To, že tak vzniká jen jakási hromada domnělých fakt, na kterou chvályhodnou pílí zpocením badatelé přihazují stále nové cihly, žádný dům z nich však takto jednoduše, v zásadě automaticky nevzniká, si nikdo neuvědomoval, nebo to prostě nechtěl přiznat.

Dějiny při tom byly (a dodnes bohužel jsou) považovány za totožné s minulostí, historikové (a archeologové) se jaksi samozřejmě domnívali, že svou prací přímočaře rekonstruují minulou skutečnost. Nikdy by nepřiznali, že jediné, co mohou skutečně dělat, je konstruování a ne rekonstruování obrazů, tedy napodobenin minulé skutečnosti, ne skutečnosti samotné. První příkazání a chlouba pozitivistické vědeckosti byla objektivita, obyčejně jednoduše ztotožňovaná s bezpříznakovostí. V souboru keramiky nebo v řezu valem není obsaženo žádné hodnocení, žádná ideologie, žádná taková zrádná příznakovost, je to tedy objektivní, pravdivý fakt, a soubor těchto objektivních faktů je pravdivou výpovědí o dějinách, jsou to ty jediné správné, pravdivé dějiny. Do takto absurdních konců se to ovšem nikdo neodvážil výslovně a otevřeně domýšlet, bylo to ale jednoznačně obsaženo ve všech vládnoucích metodických východiscích. Takové prosté a očividné skutečnosti jako to, že archeologie by tak vytvářela jakési částečné, „anorganické“ dějiny, protože prostě pracuje z 90 % jen s anorganickým materiálem, který představuje pouze malý zlomek artefaktů vytvářených daným kulturním společenstvím,¹ se velkoryse přecházely.

¹ Na tuto „archeologickou perspektivu“ poukazyval důrazně – i když tehdy vlastně marně – už S. Vencl (1984).

Vznosná stavba, kterou takto archeologie od padesátých do sedmdesátých let vybuodovala,² se ale již někdy od osmdesátých let začala chvět v základech a dnes je v ruinách. Proč spadla, vidíme na první pohled jasně: stavitelé nepostupovali vždy korektně, rýsovali nereálné plány a někdy dokonce šidili beton nedostatečnými dávkami cementu. Svých učitelů si nepřestáváme vážit, jejich chyby v řemesle ale vidíme jasně. Není snad jediného velkého výzkumu z těch dob, o němž bychom nevěděli, že vyžaduje zásadní revizi. Nejsem si ale jist, zda opravdu víme, proč k tomu došlo. Jistě totiž nešlo o pouhé omyly v interpretaci souborů keramiky nebo stratigrafických situací, které pak daly v souhrnu falešný obraz. Chyba totiž zřejmě nebyla uvnitř materiálu, nýbrž vně, v tom, co se do něho předem, ještě než byl výzkum vůbec zahájen, vložilo. „Vykopávaly“ se dějiny, tj. představy o nich, ačkoliv se tvrdilo, že se objektivně a nezaopatě vykopávají fakta. Ještě než se poprvé koplo na Vlastislavi, bylo zřejmé, že bude objeveno sídlo Kosmova bájného knížete Vlastislava z 9. století. To, že výzkumem zjištěná holá fakta mluvila asi o něčem jiném, prostě spadlo pod stůl, lůcký kníže Vlastislav byl podle oprávněného očekávání nalezen. Nešlo tu očividně o chybu, ale o předpojatost nebo o soubor předpojatostí – samozřejmě převážně nevědomých.

Byl to samozřejmě hřích proti příkázáním pozitivistické vědy a z jejího hlediska by ho bylo možno kárat. Ve skutečnosti je to však hřích dědičný, něco, čeho se nezbavíme nikdy. Vždy budeme přistupovat ke svému materiálu s nějakou předem danou představou. Budeme to muset dělat proto, že v něm samotném – na rozdíl od iluzí pozitivistů – nic není. To, že toto je hrnec, nevím proto, že ho vidím, ale proto, že ho mám spojen s jakýmsi sémantickým polem svého jazyka, tedy s významy. „Hrnec“ není objektivní, je ve všech ohledech příznakový. Mohu si samozřejmě vytvořit jakousi popisnou kategorii „hrncovitosti“, tím se ale o tomto konkrétním hrnci dozví jen velmi málo. Ta „hrncovitost“ se bude tvářit objektivně, ve skutečnosti, v praxi konkrétního použití, bude ale stejně jen metaforou, tedy něčím zcela neobjektivním. Každý pojem je do té či oné míry metaforou a konstrukce skutečnosti z pojmů nám dává nakonec zase jen jednu velkou metaforu. A naopak: čím více se snažím „zobjektivisovat“ tuto konstrukci, tím samoúčelnější, od skutečnosti odtrženější výsledky dostávám. Krásným příkladem takového superzobjektivizování byly snahy přepsat vědeckou řeč do mluvy formální logiky, které se objevily někdy v závěru šedesátých let v celé humanistice. Vznikaly tak stránky a stránky zcela nesrozumitelných, pečlivě seřazených symbolizovaných výroků o tom, co se nakonec dalo jasně a všem srozumitelně, i když naprosto „nepřesně“ vyjádřit desítky slovy jediné metafory. Byly to samozřejmě nesmyslné hrátky o ničem a byly po zásluze brzy opuštěny.

Byla to asi poslední křeč pozitivistické objektivity, její náhlá smrt. Dnes už ani přírodovědci nepochybují o tom, že pozorovatel je obsažen v objektu svého pozorování, že žádná ideální objektivita není možná. To, co si ale nechceme přiznat, je důsledek z toho plynoucí, že totiž není možná také žádná „objektivní“ pravda starých pozitivistů. To, co věda produkuje, jsou „správnosti“, ne pravdy, dobře, podle daných pravidel „správně“ udělané shody s předem axiomaticky vymezeným úsekem skutečnosti, v našem případě s prameny. Tyto „správnosti“ se shodují s prameny, ne s minulou skutečností. Strukturovaný a smyslem nadaný soubor těchto našich „správností“ je totožný s dějinami, ne s minulou skutečností, je pravdou o dějinách jakožto naší konstrukci, ne o minulosti. Pravdivost je v pravomocnosti naší „správně“ zbudované konstrukce a v tom, co implicitně říká, aniž by to musela vyjadřovat explicitně. Není uložena někde v minulé skutečnosti, kde jako spící princezna čeká na to, až ji pozitivistický vědec objeví. Není tam nic, ani (naše) souvislosti, struktury a celkové „smysly“, to vše dodáváme my, abychom skutečnost mohli nějak uchopit a pak i pochopit. Že to bude s hlediska absolutních požadavků starého pozitivismu nakonec vždy špatně, to samozřejmě víme, ale smířili jsme se s tím. Nechceme nějakou jedinou pravdu o dějinách totožných s minulostí, stačí nám mnohé relativní pravdy o dějinách jakožto našich mnohých, často stejně pravomocných konstrukcích.

Neznamená to však, že před touto, pro mnohé jistě zdrcující relativitou musíme nutně kapitulovat. Přisuzujeme totiž svým pravdám vždy nějakou hodnotu a hodnota není ničím jiným než volbou.

² Labutí písní slovanské archeologie byly v tomto ohledu našťestí nikdy nevydané „Čechy v době slovanské“ (1984), podivná směs marxistické frazeologie a romantického evolucionismu.

Stejně jako pravdy neexistují hodnoty nikde mimo nás jako éterem plující ideje čekající na své objevení, jsou to pouze a jedině naše rozhodnutí. Tady nejsme objektivní, tady stále volíme v „každodenním plebiscitu“ své hodnoty. To je pochopitelně už zcela mimo vědu, je to v občanských a etických postojích vědce a jeho doby, je to ale asi to, co naši vědě dává smysl a jedinou objektivně možnou pravdivost, ne jenom poměrně lhostejnou správnost. To zároveň omlouvá i etickou pochybnost toho, že tyto své relativní správnosti obyčejně prezentujeme jako pravdy. Za pravdivost přece ručíme svými postoji, svou volbou hodnot, ne pouze správnostmi.³

Nechci ale filozofovat, budme praktičtí a vraťme se k našemu tématu, k poměru historie a archeologie. Jestliže odmítneme směšnou představu o objektivitě archeologických pramenů na rozdíl od subjektivity pramenů písemných, budeme se muset ptát, co tedy vlastně vkládáme do těch archeologických pramenů, aby nám vůbec něco říkaly, protože přece samy o sobě neříkají nic nebo jen velmi málo. To může být úplně všechno to, s čím jako s předem daným pracují historikové, od jakéhosi předem daného paradigmatu, vlastního danému oboru, až po prosté národní předsudky. Není to ale „historie jako taková“.

Vykopávat dějiny vymyšlené či mírněji řečeno zkonstruované historiky se přece archeologové už pokoušeli a nedopadli zrovna dobře. Stejně tak naopak: stavět událostní, sociální nebo kulturní dějiny na výsledcích archeologů se pro historika může ukázat být stejně ošidné. Mohl bych tu vyprávět řadu historek o tom, jak archeologové „zrádně podtrhli“ mé konstrukce vybudované na jejich tvrzeních prostě proto, že něco nového našli nebo navrhli novou interpretaci. Udělal jsem například krásnou konstrukci na Freisigerových tvrzeních, že Slované osídlili pravobřeží Dunaje v Dolních Rakousích po roce 800 tím, že přišli z území avarského kaganátu. Ve spojení s některými nepřilíživě jednoznačnými zmínkami písemných pramenů jsem usoudil, že tak zřejmě vznikl jakýsi vazalský avarskoslovanský státěček, který jsem ztotožnil s tím, který zřídil Karel Veliký r. 805 pro kagana Theodora, a také s oněmi „Slovany a Avary na východ od Bavorska“, o nichž mluví *Divisio imperii* r. 817 (*Třeštík 1997, 266n.*). Pak ale *Erich Szameit (1986)* celé toto osídlení předatoval do 8. století! Nemohu s tím samozřejmě polemizovat a ani nechci, má zřejmě pravdu, musím tedy tuto konstrukci nechat padnout. Nedbal jsem tehdy varování Bořivoje Dostála, který mi zcela správně říkal, že takto nelze na vždy provizorních tvrzeních archeologů stavět, a vymstilo se mi to.

Něco podobného jsem udělal s Pražským hradem. Tady to dopadlo podobně, s tím rozdílem ovšem, že nyní nevíme vlastně vůbec, na čem jsme. Původně jsem vycházel z toho, že na Hradě není nic před Bořivojem, pak ale měl Hrad vzniknout dávno před Bořivojem, ale ukázalo se, že to není jisté (viz *Třeštík 1997, 338n.*), a nakonec se objevilo dendrochronologické datování, z něhož by plynulo, že Hrad vznikl za Spytihněva. Nabídl jsem v interních diskusích možnost spojit to s určitým zlomem v písemných pramenech k roku 911, který zřejmě znamenal podřízení českých knížat Spytihněvovi, a tedy důvod založit nový ústřední hrad, archeologové se však stále nemohou shodnout, zda je to možné nebo ne. Komplikuje jim to i různé datování totožné keramiky z Malé Strany a z Hradu. Nemám jim to samozřejmě za zlé a nepoukazuji na to z nějaké škodolibosti. Taková je prostě situace, plyne z toho pouze to, že zatímco písemné prameny tvoří v zásadě uzavřený celek, je analogický soubor archeologických pramenů v neustálém pohybu. Výroky opřené o písemné prameny jsou tedy „správné“ v tom, že se shodují se všemi relevantními prameny a hlavně že se s nimi budou shodovat i za rok, kdy kniha, kterou právě píší, vyjde. Tato druhá podmínka ale u archeologických pramenů neplatí. Vše přece může změnit jeden malý záchranný výzkum. Ukázalo se to kupříkladu nedávno na historicky přece velmi důležité Libici.

Nechtěl bych z toho ale dělat nějaký zásadní problém nebo dokonce výtku. V žádném případě by to nemělo znamenat, že historik může výsledky archeologů ignorovat. To by bylo absurdní, jak by bylo možné vůbec něco relevantního říci o Velké Moravě bez přihlídnutí k výzkumům? Ten obraz počátků přemyslovského státu, který dnes přijímáme jako obecně platný, je přece vybudován snad ve větší míře na archeologii než na historii. Nelze tu nic oddělit, vykázat do vlastní ohrádky. Máme-li se ale vyvarovat shora zmíněných metodických nepřijemností, měli bychom přísně oddě-

³ O tomto asi jedině možném východisku z pasti relativismu *D. Třeštík (1999, s. 23n.)*.

lovat naši argumentaci podle toho, na jakých pramenech je založena, nesměšovat archeologickou a historickou argumentaci.

Neměli bychom už nadále na jedné straně vykopávat jakési obecně přijaté dějiny a na druhé straně podle těchto takto vykopaných dějin psát své dějiny – stále v kruhu. Nebudu to teoreticky rozvádět, ukáži to na příkladu (srov. *Třeštík v tisku*). Je jím historie nitranského knížete Pribiny. Na základě skoupých zmínek pramenů lze historii jeho působení v Nitře s jakousi pravděpodobností rekonstruovat od okamžiku, kdy zde založil kostel, až do okamžiku, kdy byl z Nitry vyhnán a ocitl se na Dunaji v Tullnu u hraběte Ratboda. Co s ním pak bylo dále, víme díky salzburské *Conversio* poměrně dobře. O tom, co se s ním dělo před jeho objevením se v Nitře, neřikají prameny nic, historikové se to ovšem vždy domnívali vědět přesně: byl to kníže zdejšího kmene či kmenů nesoucích jméno Slověne, tj. dnešních Slováků. Prameny o tom sice nic neřikají, je to ale přece samozřejmé, tak běží společenský vývoj od kmene ke státu. To pak stejně samozřejmě znamenalo, že tito Pribinovi Slověne seděli na západ od Bílých Karpat až nejméně po Hron a toto území slověnského knížete Pribiny dobytí okolo 830 válečně moravský kníže Mojmir. Tento podivuhodný kus dějin předestřený historiky jako závazný, protože přece samozřejmý, se jali archeologové vykopávat: a skutečně objevili zánikový horizont hradišť na západním Slovensku, který lze datovat do doby okolo 830. Byl také objeven Pribinův kostel datovaný frankou mincí, jejíž původ je kladen do 9. století. Samozřejmě dějiny historiků tak byly vykopány a tím potvrzeny.

Střízlivá skutečnost ale vypadá v písemných pramenech takto: v 9. století sídlil na Nitransku (neznámo ale, zda také v Pováží) jakýsi *gens* (kmen–národ), který samozřejmě nenesl jméno Slověne (to je pustý výmysl filologů). Jak se nazýval, nevíme. Víme jenom, že Frankové jeho jméno neznali, věděli pouze, že je podmaněn Moravany a že jeho centrem je Nitra. Bavorský geografický spisek z doby okolo 843, tzv. *Geograf bavorský*, mu dává jméno *Merehani*, a umísťuje je očividně někam za *Marharii–Moravany*. Jeho autor zřejmě vůbec nevěděl, jak se tito lidé nazývají, a protože byli poddanými Moravanů, pojmenoval je sám variantou jejich jména. „*Merehani*“ by tedy fakticky znamenalo něco jako „*Takémoravané*“. O nějaké válce s Pribinou nic nevíme, je spíše pravděpodobné, že Pribina nebyl vyhnán, ale podle práva vypovězen Mojmirém ze země jakožto psanec. Pak by byl mnohem spíše moravským knížetem dosazeným Mojmirém do Nitry, který se nějak provinil porušením věrnosti. K podmanění nitranských „*Merehanů*“ proto muselo dojít před 830, nejspíše v přímé souvislosti s pádem avarského kaganátu okolo 800.

Archeologicky vypadá nyní situace (pokud jí rozumím)⁴ takto: nikde na tomto území není – na rozdíl od Moravy – žádné bezpečně doložené hradiště z 8. století, všechna by měla podle dnešního datování vzniknout v 9. století. I nitranský hrad samotný byl založen někdy v 9. století, pochopitelně nejspíše v první polovině. O žádném kostelu z 9. století tu nic určitějšího nevíme. „*Kmenová knížata*“ Pribinova rodu by tedy (podle běžných představ o knížecích sídlech) neměla kde sídlit. U hradišť z první poloviny 9. století lze rozlišit dva horizonty následující brzy po sobě, horizont vznikání hradišť zřejmě na počátku století a zánikový horizont datovaný někam do prvních desetiletí tohoto století. Zřetelný je časný průnik na jih, na území kaganátu.

Máme tu dvě řady pramenných skutečností, které asi nějak navzájem souvisejí, jak je ale máme spojovat, není zřejmé. Jisté je pouze to, že ani jedna z nich by nebyla „čistá“ a tedy správná ve shora naznačeném smyslu, pokud by se dala ovlivnit druhou. Stále bychom tvrdohlavě viděli kmenového Pribinu tam, kde očividně nikdy nebyl, stále bychom ho vykopávali. Co tu ale hrálo roli především, byl celý soubor dalších, většinou nevědomých, jako samozřejmě chápaných předsudků, ať už to byl předsudek evolucionistický (o němž tu mluvím), nacionální (o němž mluvit nechci) nebo jiný. Dokud se jich nezbavíme, nepokročíme ani o krok dále, budeme se pouze neplodně přít o zbytečnosti.

Jestliže jsme v něčem „lepší“ než naši učitelé ze zlatých dob archeologie, není to oproti zdání tím, že umíme lépe kopat a lépe interpretovat své nálezy, ale tím, že jsme se konečně naučili chápat stále méně předpokladů naší práce jako samozřejmosti. V evropském, či chcete-li euroamerickém myšlení počátku 21. století není samozřejmého již téměř nic, o všem, o všech navyklých pravdách

⁴ Opirám se především o shrnutí *D. Bialekové (1997)* a *N. Profantové (1999, 186n.)*.

se dá s úspěchem pochybovat. A je to tak dobře, nejenom že to činí naše myšlení „správnějším“, ale především nás samé svobodnějšími. Otevírá to nové cesty jak pro archeologii, tak pro historii, pro oba obory společně.

LITERATURA

- Bialeková, D. 1997:* Das Gebiet der Slowakei vom Zusammenbruch des awarischen Kaganats bis zur Entstehung Großmährens. In: *Central Europe in 8th – 10th Centuries*, Bratislava, s. 31–39.
- Profantová, N. 1999:* Období Velké Moravy. In: *Velké dějiny země Koruny české I.*, Praha – Litomyšl, 165–262.
- Szameit, E. 1986:* Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil 1., *Archaeologia Austriaca* 70, 385–411.
- Třeštlík, D. 1997:* Počátky Přemyslovců. Praha.
- *1999:* Myslet dějiny. Praha.
- *v tisku:* Vznik Velké Moravy. Moravané, Češi a střední Evropa v letech 791–871. Praha.
- Vencl, S. 1984:* Otázky poznání vojenství v archeologii. *Archeologické studijní materiály* 14. Praha.

DUŠAN TŘEŠTÍK, *Centrum medievistických studií, Jilská 1, 110 00 Praha 1*
e-mail: trestik@hiu.cas.cz

MIKULČICE A MIKULČICKÝ VÝZKUM V ROCE 2001

Lumír Poláček

1. Úvod

Deset let, jež uplynulo od přerušení „systematických“ terénních prací na hradišti v Mikulčicích a od nastoupení nové etapy zpracování, nutí k zamyšlení nad dnešním stavem mikulčického výzkumu. Expedice Archeologického ústavu AV ČR Brno v Mikulčicích, sloužící v předchozí etapě výzkumu především potřebám terénních odkryvů, se v nových podmínkách prosazuje jako středisko teoretického výzkumu raného středověku, resp. Velké Moravy. V popředí zájmu pracoviště stojí obrovský, vzácný a současně různorodý pramenný materiál z téměř 40 let trvající etapy terénního výzkumu mikulčického hradiště. Kritické zpracování tohoto materiálu, prováděné nyní systematicky podle jednotlivých tematických okruhů, je chápáno jako součást řešení archeologických a historických problémů moravského a středoevropského raného středověku. K řešení těchto problémů jsou rovněž organizovány mezinárodní konference – „mikulčická kolokvia“ – a další pracovní setkání archeologů i specialistů příbuzných oborů. Mezinárodní charakter výzkumu doplňují cizojazyčné ediční řady „Studien zum Burgwall von Mikulčice“ a „Internationale Tagungen in Mikulčice“, k nimž v brzké době přibude ještě řada „Mikulčice“. Práce střediska je orientována na široce pojatý sídelně archeologický výzkum s důrazem na interdisciplinární spolupráci. Terénní výzkum se omezuje na záchranné práce na hradišti a v jeho nejbližším okolí, případně na sondážní práce určené k ověřování konkrétních otázek zpracování nebo k odběru přírodovědných vzorků. Archeologické pracoviště poskytuje rovněž odborný servis pro potřeby památkové ochrany a prezentace NKP Mikulčice, kterou má jinak na starosti Masarykovo muzeum v Hodoníně.

Počet pracovníků základny se oproti předchozí etapě výrazně snížil. Mikulčický tým tvořilo v posledních pěti letech 7 stálých pracovníků: jeden archeolog (L. Poláček), jeden přírodovědec (J. Dvorská) a pět technických pracovníků, zapojených vesměs tvůrčím způsobem do zpracování mikulčického fondu (M. Cimřová, O. Marek, J. Marková, R. Skopal, J. Škojec). Vedle tohoto stálého týmu se na mikulčickém výzkumu podílela řada dalších odborníků Archeologického ústavu i jiných

institucí. Pro většinu těchto spolupracovníků zajišťovalo mikulčické pracoviště základní odborný a technický servis. V roce 2001 se stálý mikulčický tým rozšířil o jednoho odborného pracovníka – absolventa archeologie a etnologie (M. Mazuch).

Význam lokality není potřeba na stránkách tohoto časopisu zvláště zdůrazňovat. Přesto je dobré zopakovat: Mikulčice jako jediné ze tří centrálních hradišť Velké Moravy, tj. vedle aglomerací ve Starém Městě – Uherském Hradišti a Nitře, zůstalo dochováno v relativně neporušené podobě a umožňuje tak řešení otázek jinde nedostupných. Nabízí se zde příležitost cíleně ověřovat konkrétní otázky teoretického výzkumu raně středověkých center a Velké Moravy. Pokud omezená vypovídací hodnota starých výzkumů nedovolí tyto otázky uspokojivě zodpovědět, je možné je dále sledovat cílenými pracemi v terénu. Prokopané plochy, které reprezentují 1/4 opevněného areálu aglomerace, jsou sice pro budoucí terénní výzkum ztraceny, svým mozaikovitým rozložením ovšem napomohou výběru konkrétních situací k novým detailním pracím v terénu.

2. Uzavřená etapa terénního výzkumu 1954–1992

Základní mezníky mikulčického výzkumu lze klást do let 1954, 1963, 1975 a 1990. V roce 1954 byla J. Poulíkem lokalita objevena a záhy byl zahájen její dlouhodobý, velkoryse pojatý odkryv. Po příchodu Z. Klanici do Mikulčic v roce 1963 se výrazně zlepšila kvalita terénních prací a ujednotil se celý dokumentační a evidenční systém mikulčického výzkumu. V roce 1975, kdy Z. Klanica převzal od J. Poulíka vedení výzkumu, byla vedle pokračujících odkryvů v Mikulčicích zahájena etapa terénního výzkumu širšího zázemí hradiště. Již v té době se výrazně projevovала disproporce mezi zvětšující se prokopanou plochou a skrovným postupem zpracování. Absence zpětné vazby mezi teoretickým zpracováním a novým terénním výzkumem vedla k výraznému omezení spektra otázek, které měly stát na počátku každého nového odkryvu (k výsledkům 1. etapy výzkumu souhrnně viz *Pouлік 1975; Klanica 1985*; každoroční předběžné zprávy v *Přehledu výzkumů* za roky 1956 až 1990). Teprve v roce 1990 se za vedení Č. Stani podařilo dočasně přerušit „systematické“ terénní práce v Mikulčicích a zahájit etapu zpracování starého nálezového fondu, jež pokračuje nyní pod vedením autora příspěvku (k postupu terénního výzkumu 1954–1992, k jeho metodám, otázkám a problémům souhrnně viz *Poláček – Marek 1995; Poláček 1996c; Staňa 1997*).

Přestože terénní práce v letech 1991 a 1992 byly jen menšího rozsahu a měly záchranný charakter, jsou pojímány ještě do „uzavřené etapy výzkumu 1954–1992“. Tento pomocný termín byl vymezěn pro potřeby přehledného zpracování a publikování obrovského a pro nezavěšeného badatele těžko dostupného mikulčického fondu.

Během let 1954–1992 byla prozkoumána plocha 4,5 ha, charakterizovaná intenzivním a relativně dlouhodobým osídlením, tedy poměrně složitou sídlištní stratifacií. Jenom malá část této plochy disponuje dnes nálezovými zprávami nebo pramennými publikacemi. Řádné zpracování celé prozkoumané plochy by pro tým archeologů znamenalo práci na mnoho desítek let. Lze mít ovšem pochybnosti o efektivitě takového snažení, neboť vypovídací hodnota jednotlivých prozkoumaných ploch a nálezových situací, daná přirozenými vlastnostmi archeologických kontextů i různorodou kvalitou terénních, dokumentačních a evidenčních prací, umožňuje řešit jenom omezené spektrum otázek. Východiskem je reprezentativní výběr prozkoumaných ploch vhodných ke komplexnímu detailnímu zpracování za souběžného vyhodnocování jednotlivých kategorií nálezů a problémových okruhů celé etapy výzkumu 1954–1992.

3. Nová etapa výzkumu

Zpracování výsledků terénního výzkumu 1954–1992 je pojímáno jako součást teoretického studia vybraných problémů moravského a středoevropského raného středověku. Toto zpracování probíhá systematicky po jednotlivých tematických okruzích, a to v závislosti na celkové koncepci pracoviště a obhájěných projektech. Do řešení nosného tématu je vždy zapojeno celé pracoviště. Takto se mikulčický výzkum v posledních deseti letech postupně přesouval od budování základních informačních systémů a řešení stratigrafických otázek přes problematiku sídelního vývoje lokality k otázkám paleoekologickým a hospodářským. Na tematiku hospodářských poměrů by mělo v nej-

blíží budoucnosti navázat hodnocení zázemí hradiště. Současně by měla hlavní pozornost pracoviště přecházet k otázkám sociálním a kulturním, zejména ke zpracování pohřebišť v centru i zázemí hradiště. Průběžně jsou ověřována chronologická kritéria nálezového fondu, přičemž zvýšená pozornost je věnována možnostem exaktního datování, zejména dendrochronologii (ke koncepci nového výzkumu v Mikulčicích viz *Poláček 1996b; 1996c; 1998c; Staňa 1996*).

V roce 1999 bylo v rámci projektu GA ČR „Velkomoravská pohřebišť a jejich přínos pro chronologii 9. a 10. století“ (řešitel P. Kouřil) otevřeno zpracování některých pohřebišť v Mikulčicích. Týká se nekropole u tzv. „12. kostela“ na akropoli a pohřebišť u kostelů č. 6 až 10 v podhradí, do jejichž zpracování jsou zapojeni B. Kavánová, Z. Měřinský, N. Profantová a J. Tejral.

Mikulčický výzkum v posledních deseti letech přispěl zejména k řešení následujících čtyř tematických okruhů:

a) Mikulčická aglomerace – sídelní vývoj a historický význam

Jako předpoklad systematického zpracování mikulčického fondu byly budovány základní informační systémy, tj. databáze nálezů, nálezových kontextů a dokumentačních prvků, průvodce po archivním materiálu, nálezové zprávy pro vybrané plochy, globální přehledové studie k celé etapě výzkumu 1954–1992 apod. Mikulčický pramenný fond se řadí k největším souborům raně středověkých archeologických památek střední Evropy. Otázce zpracování podobných rozsáhlých fondů ze starších dlouhodobých terénních výzkumů, jež je samo o sobě metodickým problémem, byla věnována mezinárodní konference, z níž vzešel sborník *Internationale Tagungen in Mikulčice* (dále ITM) 3 (*Staňa – Poláček 1996*). Zde byla rovněž obsáhle zdůvodněna nová koncepce mikulčického výzkumu (*Poláček 1996b; 1996c*).

Vývoj a struktura osídlení Mikulčic byly sledovány jak v rámci hodnocení chronologicky vymezených souborů památek (pravěké, předvelkomoravské, velkomoravské nálezy), tak v souvislosti se zpracováním jednotlivých kategorií nálezového fondu (skleněné nálezy, kostěná a parohová industrie, cihly, malované omítky, mince, přesleny, dřevěné nálezy, dřevoobráběcí nástroje). Výsledky obou směrů zpracování jsou zveřejněny v prvních čtyřech svazcích řady *Studien zum Burgwall von Mikulčice* (dále SBM) (*Poláček – Daim 1995; Poláček 1997; 1998d; 2000*).

K nesporným přednostem Mikulčic mezi velkomoravskými hradišti patří mimo jiné poměrně vzácná sídlištní stratigrafie, velká četnost běžných i vzácných nálezů a plošná diferenciace osídlení aglomerace. Využití vertikální stratigrafie ke studiu vývoje osídlení naráží v případech starších výzkumů především na neuspokojivý stav jejich základního zpracování. Snadněji postižitelné jsou v tomto okamžiku horizontálně stratigrafické vztahy, které odrážejí diferencovaný vývoj osídlení v jednotlivých částech sídelního komplexu. Plošná diferenciace osídlení umožňuje sledovat vazbu sídelních areálů na konkrétní přírodní podmínky, dovoluje uvažovat o funkčních a sociálních aspektech členění aglomerace, je jedním z prostředků ověřování chronologických kritérií nálezového fondu. Mapování jednotlivých prvků nálezového fondu v celé dosud prozkoumané ploše je standardní součástí dnešního zpracování.

Komplexní stratigraficky orientované zpracování jednotlivých prozkoumaných celků mikulčické aglomerace je nejnáročnějším úkolem dnešního výzkumu. Jeho naplňování je zatím málo úspěšné. Potřebnému komplexnímu pojetí, založenému na kritickém pramenném zpracování a teoretickém vyhodnocení všech aspektů osídlení dané plochy, se pouze vzdáleně přibližují starší práce věnované areálu 2., 6. a 7. kostela (*Poulik 1957; 1963*) nebo nové zpracování sídliště na „Klášteřísku“ (*Kavánová 1999*). Jako jeden z hlavních výstupů „nivního“ projektu v Mikulčicích je připravován 1. svazek řady *Mikulčice* s komplexním vyhodnocením výzkumu zaniklých říčních ramen.

b) Paleoeekologie mikulčické aglomerace a problematika holocenní údolní nivy

Mikulčice byly ostrovním hradem v řece Moravě, jehož poznání souvisí úzce s problematikou údolní nivy. Projekt GA ČR „Sídelní aglomerace velkomoravských mocenských center v proměnách údolní nivy“ je hlavním projektem řešeným v Mikulčicích v letech 1996–2001. Problematika je sledována ve třech rovinách. V nejširší úrovni je studována údolní niva Dolnomoravského úvalu a je-

jí holocenní osídlení. Ve střední rovině se práce soustřeďují na komparaci dvou nejvýznamnějších velkomoravských aglomerací v údolní nivě středního Pomoraví – Mikulčic a Starého Města–Uherského Hradiště. Pozornost je věnována především dosud opomíjeným přírodním a hospodářským podmínkám. V nejužším a nejdetailnějším pohledu je problematika údolní nivy velkomoravských center sledována na lokalitě Mikulčice–Valy.

S pomocí výše uvedeného projektu bylo v Mikulčicích zprovozněno středisko interdisciplinárního výzkumu s paleoekologickou a dendrochronologickou laboratoří. Pracoviště usiluje o prosazení přírodovědného, zejména botanického a kvartérně geologického studia jako standardní součásti široce pojetého sídelně archeologického výzkumu. V tomto pojetí, které postrádá v našem prostředí hlubší tradici, se snaží přiblížit podobným střediskům výzkumu v Německu, Polsku a v dalších evropských zemích, která pracují tímto způsobem běžně již několik desetiletí.

Nejucelenější informace o přírodním prostředí Mikulčic a údolní nivy středního Pomoraví v raném středověku přinesla botanika, která přispěla rovněž k poznání hospodářských poměrů aglomerace (*Opravil 1998; 2000*). Rostlinám, dřevu a jejich významu v životě velkomoravského centra byl věnován 4. svazek řady SBM (*Poláček 2000*). Ve spolupráci s dalšími přírodovědnými obory, zejména kvartérní geologií a geografií, byla předložena první část připravované komparace dvou nejvýznamnějších velkomoravských center – Mikulčic a Starého Města–Uherského Hradiště, zaměřená především na geografické podmínky osídlení. Výsledkům první etapy interdisciplinárního výzkumu údolní nivy a velkomoravských center bylo věnováno pracovní setkání v Mikulčicích v roce 1999 (2. část sborníku ITM 5: *Poláček – Dvorská 1999*).

V centru pozornosti takto orientovaného studia zůstávají archeologické prameny. K publikaci jsou připravovány unikátní terénní výzkumy zaniklých říčních ramen v Mikulčicích, jsou mapovány a archeologicky zkoumány písčité duny a další přirozené vyvýšeniny v nivě jako potenciální místa holocenního osídlení. Jako modelový příklad vývoje sídelních areálů v prostoru údolní nivy slouží výsledky komplexního zpracování pravěkého osídlení v prostoru mikulčické aglomerace (*Poláček 1997*). Systematické budování archeologické topografie katastrů zasahujících do údolní nivy v širším zázemí Mikulčic je podmínkou bližšího poznání údolní nivy jako sídelního prostoru holocenního osídlení; dosud bylo ve sbornících SBM 2–4 publikováno 24 katastrálních území v okrese Hodonín a Břeclav (*Škojec 1997; 1998; 2000; Klanicová 2000*).

Hlavním cílem těchto interdisciplinárních prací je zodpovězení otázky proč a za jakých podmínek byly sídelní aglomerace nejvýznamnějších center Staré Moravy zakládány na říčních ostrovech středního Pomoraví (*Poláček 1999b*). Práce shrnující problematiku paleoekologie a hospodářských poměrů mikulčické aglomerace jsou připravovány pro 5. svazek SBM.

c) Dendrochronologie jako exaktní metoda datování archeologických objektů

Od roku 1997 pracuje v Mikulčicích dendrochronologická laboratoř se specializací na dataci dubových dřev a budování lokálních standardů pro jednotlivé dřeviny. Na pracovišti probíhá sběr všech druhů dřevin z území ČR. Laboratoř zaznamenala během krátké doby své existence podstatné úspěchy. Podařilo se vybudovat dubový standard pro Českou republiku (645–2001), byly datovány první série dřev z raně středověkých lokalit (Mikulčice, Praha–Hrad, Praha–Malá strana, Přerov). V souvislosti s výzkumem údolní nivy řeky Moravy jsou odebírány vzorky fosilních kmenů, nezbytné pro prodloužení dubového standardu směrem do minulosti. Součástí dendrochronologické práce je osvěta mezi archeology a památkáři, neboť velké množství dřevěného materiálu se i dnes nenávratně ztrácí kvůli obecně malé znalosti problematiky historického dřeva (*Dvorská – Poláček 1998; 2000; 2001; Dvorská et al. 1999*).

Práce mikulčické laboratoře probíhá v úzké součinnosti s ostatními dendrochronologickými pracovišti v ČR (J. a T. Kynclovi, J. Dobrý) a s dalšími středoevropskými laboratořemi (Berlín, Frankfurt n. M., Vídeň, Krakov). K řešení aktuálních otázek dendrochronologického výzkumu ve střední Evropě bylo v roce 1998 zorganizováno mezinárodní kolokvium (1. část sborníku ITM 5: *Poláček – Dvorská 1999*). Archeologické interpretaci dendrochronologických dat bylo věnováno pracovní setkání v Mikulčicích v roce 2000.

d) Raně středověká keramika jako předmět archeologického a přírodovědného studia
Keramika jako nejpočetnější nálezová kategorie stála v popředí zájmu mikulčického výzkumu zejména v první polovině sledovaného období. Po shrnutí současného stavu poznání raně středověké, zejména slovanské keramiky ve střední Evropě (kolokvium a sborník ITM 1: *Staňa 1994*) se archeologické studium zaměřilo na ověřování spolehlivých kritérií a metod pro zpracování velkých kolekcí (kolokvium a sborník ITM 2: *Poláček 1995b*). Výsledkem byla evidence celého fondu mikulčické keramiky formou databází a zmapování veškerých inventovaných keramických nálezů podle „starého systému třídění“ ve všech prozkoumaných plochách etapy 1954–1992 (143 tis. ks.). Byly formulovány metodické postupy a konkrétní otázky pro budoucí analytické zpracování mikulčické keramiky (*Poláček 1994; 1995a*).

První etapou analytického zpracování bylo komplexní vyhodnocení grafitové keramiky (*Poláček 1998a*). Ta reprezentuje zatím jedinou technologicky definovanou skupinu postižitelnou v celém rozsahu prozkoumané plochy v Mikulčicích. Problematice raně středověké grafitové keramiky ve střední Evropě bylo věnováno jedno z mikulčických mezinárodních kolokvií (1. část sborníku ITM 4: *Poláček 1998b*). Hlavní význam grafitové keramiky pro mikulčický výzkum spočívá v její výpovědi k povelkomoravskému osídlení aglomerace. Mapování nejstaršího grafitového zboží ze sídlištní vrstvy i z hrobů přineslo zatím nejucelenější poznatky k vývoji mikulčického hradu v 10. století (*Poláček 1999a*). Na základě mladohradištní a pozdně hradištní grafitové keramiky mohl být nastíněn další vývoj aglomerace v 11.–13. století (*Poláček 1996c; 1998a*).

Hlavními cíli přírodovědného studia keramiky z Mikulčic a z dalších raně středověkých lokalit na Moravě bylo ověření objektivnosti archeologického třídění keramického zboží, určení proveniencí a řešení některých technologických otázek výroby. Vedle mineralogicko-petrografických a chemických analýz byly prováděny experimentální výpaly keramiky v elektrické peci i v replice slovanské dvoukomorové pece. Analýzy i experimenty prokázaly naprostou převahu lokálních surovin při výrobě mikulčické keramiky. Podařilo se vyčlenit některé skupiny keramiky cizí proveniencí – tyto se jen zčásti kryjí s keramickými „importy“ archeologického třídění (*Dvorská et al. 1998; Dvorská 1999; 2001*). Problematice přírodovědného výzkumu keramiky bylo věnováno jedno z mezinárodních kolokvií (2. část sborníku ITM 4: *Poláček 1998b*).

Přírodovědné analýzy keramiky probíhaly ve spolupráci s vídeňskou univerzitou (F. Daim), s Freie Universität Berlin (G. Schneider) a s paní M. Daszkiewicz z Varšavy.

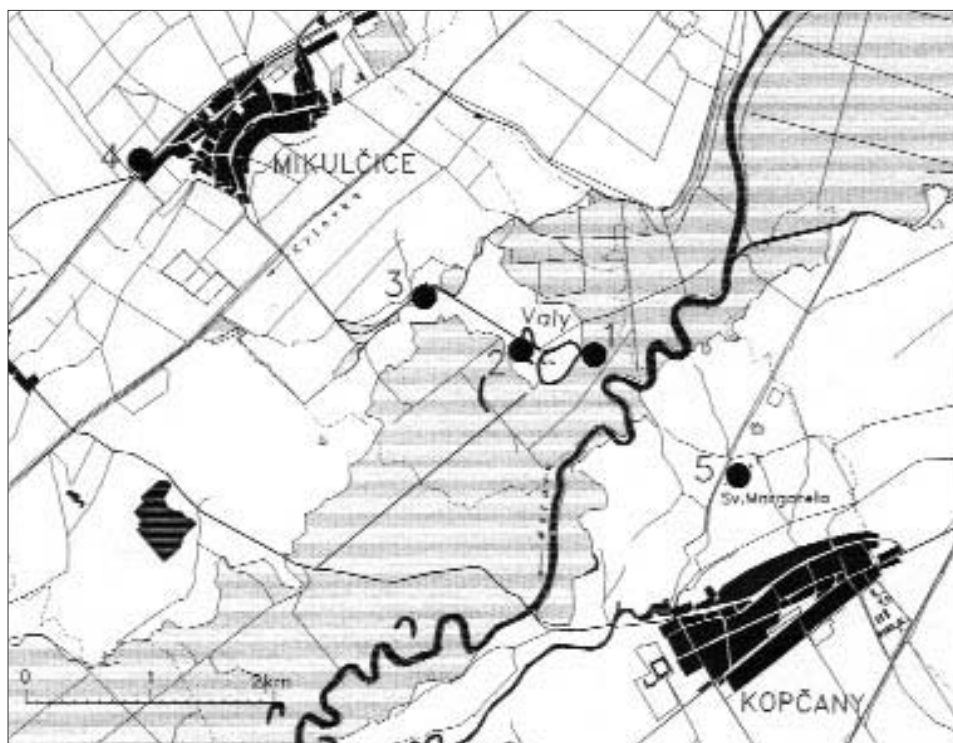
4. Nové záchranné výzkumy

„Systematické“ terénní výzkumy v Mikulčicích byly sice v roce 1990 dočasně zastaveny, záchranná činnost v prostoru aglomerace a v jejím okolí však pokračovala dále. Ukázalo se, že tyto neplánované terénní akce významným způsobem doplňují historické hodnocení raně středověkých Mikulčic. Přispívají zejména k poznání zázemí hradiště, tak důležitého pro studium sociálně-ekonomických otázek vlastního centra. Záchranný terénní výzkum jako doplněk stávajícího zpracování starých výzkumů v Mikulčicích se ukázal smysluplnou součástí nové koncepce mikulčického výzkumu. Pro přehled uvádíme nejdůležitější z těchto terénních akcí (obr. 1):

V roce 1991 byl odkryt dosud neznámý sídlištní areál ve východním podhradí, přibližně 200 m od mikulčického hradu („Rubisko“: *Marek 1993*). Tato poloha, krátkodobě osídlená ve 2. polovině 9. století a poté přelapovaná povodňovými hlínami, nabízí hodnotný nálezový celek k řešení chronologických a sociálně-ekonomických otázek mikulčického podhradí a jejich srovnání s hradem i zázemím (obr. 1: 1).

Výkop Telecomu protal v roce 1998 opevnění předhradí na jeho jihozápadní straně (obr. 1: 2). Získaný řez hradbou jako další dokumentační bod pro studium mikulčických fortifikačních systémů byl využit k odběru vzorků pro palynologický výzkum (*Jankovská – Kaplan – Poláček, rkp.*).

V roce 1998 bylo na písčité duně „Trapíkov“, 1,3 km od hradu, odkryto několik zemnic s kameným krbem v rohu, které z Mikulčic v typické podobě neznáme (*Poláček 2001*); pro vlastní hrad a podhradí jsou charakteristické povrchové stavby (*Klanica 1987; Kavánová 1987*). Je pozoruhodné, že zemnice byly odkryty rovněž na písčité duně v poloze „Kačenárna“ u Kopčan na slovenské straně



Obr. 1. Nejbližší okolí hradiště v Mikulčicích s vyznačením nejvýznamnějších terénních akcí posledních deseti let. 1 – sídlištní areál Mikulčice–„Rubisko“, 2 – opevnění předhradí, 3 – sídlištní areál Mikulčice–„Trapíkov“, 4 – pohřebiště Mikulčice–„Panské“, 5 – kaple sv. Margity u Kopčan (SR). Šedým rastroem vyznačena plocha lužního lesa. Kresba: O. Marek. — Fig. 1. The immediate environs of the Mikulčice enclosure, showing the most important field interventions of the last decade. 1 – the Mikulčice „Rubisko“ settlement area; 2 – the fortified bailey; 3 – the Mikulčice „Trapíkov“ settlement area; 4 – the Mikulčice „Panské“ cemetery; 5 – St Margaret’s Chapel (Kaple sv. Margity) at Kopčany (Slovakia). Grey hatching indicates the area of alluvial forest. Drawn by O. Marek.

mikulčické aglomerace (1,8 km od hradu; *Kraskovská 1969*). Přítomnost těchto zahluobených objektů odráží patrně odlišné sociální prostředí obou uvedených sídlišť. S velkou pravděpodobností šlo o zemědělské osady v nejbližším pásmu hospodářského zázemí centra (obr. 1: 3, 5). Strukturu a sociálně–ekonomickou problematiku sídlišť by bylo možné v budoucnu ověřovat dalším terénním výzkumem. Pohřebiště k těmto osadám příslušející, bohužel silně porušená těžbou písku a dalšími zásahy, mohla být prozkoumána jenom v menším rozsahu (*Kostelníková 1958; Kraskovská 1965*).

V letech 1999–2000 bylo v trati „Panské“ na okraji intravilánu Mikulčic zkoumáno pohřebiště 9.–11. století (*Poláček et al. 2000; 2001*). 128 odkrytých hrobů jako první získaný větší pohřebištní celek z bližšího zázemí centra (3,5 km od hradu) koriguje starší představy o předpokládaném nižším sociálním postavení obyvatel tohoto pásma zázemí (srov. *Klanica 1987*). Zastoupení bojovníckých hrobů se sekyrami, ženských hrobů s pozlacenými náušnicemi, ojedinělých hrobů s pozlacenými plechovými gombíky a jednoho hrobu se saxem dokládají výraznou sociální diferenciaci tohoto okruhu zázemí. Pohřebiště v „Panském“ poskytuje společně s dalšími sídlištními a pohřebištními nálezy z intravilánu Mikulčic podklady pro nové hodnocení sociálně–ekonomické struktury zázemí centra a pro řešení zásadní otázky kontinuity osídlení mezi 9. a 11. stoletím (obr. 1: 4).

5. Nové práce u kaple sv. Margity v Kopčanech (SR)

K poznání mikulčické sídelní aglomerace v poslední době významně přispívají výzkumy na slovenské straně řeky Moravy. Pozornost se soustřeďuje zejména na kapli sv. Margity, stojící na písčité duně v blízkosti starších odkrytů velkomoravského sídliště a pohřebiště v poloze „Kačenárňa“ (srov. *Kraskovská 1965; 1969*). V letech 1994–1996 zde proběhl zjišťovací archeologický výzkum Záhorského muzea ve Skalici a od roku 1998 v souvislosti s památkovou obnovou objektu zde Památkový ústav v Bratislavě provádí stavebně historický a systematický archeologický průzkum. Výsledky těchto prací vrhají nové světlo zejména na vývoj mladohradištního až raně novověkého osídlení v širším prostoru mikulčické aglomerace (*Baxa 2000*). Nelze vyloučit, že se jádro osídlení v prostoru bývalé aglomerace v mladohradištním období přesunulo právě sem, na dnešní slovenskou stranu řeky Moravy. Dispozice a použitá stavební technologie kaple sv. Margity je srovnávána s velkomoravskými kostely v Mikulčicích. Pro přesnější datování stavby, jejíž počátky sahají s velkou pravděpodobností hlouběji před 13. století, však zatím chybějí spolehlivé opory. V tomto smyslu lze nové poznatky očekávat od dalších plánovaných terénních prací v okolí kostela. V souvislosti s pracemi v kapli sv. Margity probíhá v současné době celkový sídelně archeologický průzkum katastru Kopčan (*Baxa 2000*) a ve spolupráci s mikulčickým pracovištěm také interdisciplinární výzkum údolní nivy na obou březích řeky Moravy. K této problematice bylo v Mikulčicích v roce 2000 zorganizováno pracovní setkání „Mikulčice – Kopčany“.

6. Jak dál s Mikulčicemi?

Přes výše uvedené výsledky mikulčického výzkumu v posledních deseti letech, přes početné publikace, mezinárodní konference a další aktivity mikulčického pracoviště zůstává velká část prameného fondu z let 1954–1992 nadále bez kritického zpracování. Otázkou je, jak zabezpečit vyhodnocení alespoň stěžejních úseků tohoto obrovského souboru, který je z hlediska poznání dějin Velké Moravy i raně středověké Evropy v mnoha ohledech zcela unikátní. Jak zabezpečit v dnešních podmínkách další systematické zpracování, publikaci, konzervaci a bezpečné uložení materiálu, do jehož získání byly kdysi vloženy obrovské prostředky? Jak zajistit další chod a provoz mikulčického odloučeného pracoviště, které bylo před čtyřiceti lety budováno jako provizorium? Jak a kdy zahájit nové terénní práce, které jsou pro řešení mnoha otázek i pro udržení potřebného kontaktu archeologa s terénním kontextem nezbytné, které by však za dnešního personálního zajištění pracoviště výrazně oslabily systematické zpracování starého materiálu?

Uvedené otázky reprezentují jenom část problémů dnešního mikulčického výzkumu, jež by si zasloužily širší diskusi odborné i laické veřejnosti. Na tomto místě lze pouze naznačit některá základní východiska. Ještě předtím však položme otázku zodpovědnosti za daný stav. Velkoryse pojetý „systematický“ terénní výzkum v Mikulčicích přes všechny pozitivní výsledky a osobní nasazení mnoha zainteresovaných předběhl svým ohromným rozsahem reálnou možnost zpracování o mnoho desetiletí. Tím zákonitě předurčil dnešní pozici mikulčického výzkumu jako „zpracovatele“ starých, málo spolehlivých, i když velmi atraktivních fondů, a několika generacím archeologů vzal možnost vlastního moderního terénního výzkumu na lokalitě. Protože tehdejší vedení výzkumu nezajistilo, a to v době, kdy k tomu mělo ty nejlepší předpoklady a podmínky, zpracování prokopaných ploch do podoby nálezových zpráv a publikací, nelze jejich činnost označit jinak než jako „nezodpovědné“ plýtvání archeologickými památkami prvořadého významu. Pokud tito lidé dnes vystupují s požadavky „autorských práv“ na výsledky výzkumů v Mikulčicích, je to absurdní a zcela neetické.

Důsledkem výše popsaného „extenzivního“ přístupu k archeologickému terénnímu výzkumu a archeologickým pramenům je např. dnes značně rozšířený názor či dojem o určité bezradnosti využití archeologických pramenů při řešení základních historických otázek, patrný zejména u odborníků příbuzných vědních disciplín. Uvážíme-li, že celá řada zásadních archeologických, historických nebo umělecko-historických závěrů o Mikulčicích byla vyslovena a publikována ještě před řádným a kritickým zpracováním odpovídajících pramenných podkladů, nelze se těmto názorům divit. Čím dříve se nám podaří vymanit z uzavřeného kruhu starých výzkumů a nekriticky přejí-

maných informací, čím dříve bude možné otevřít intenzivní, na analýze nově získaného materiálu postavené studium, tím spíše se obnoví důvěra v obor a jeho vypovídací možnosti.

Mikulčické dědictví, tj. pramenný fond a veškeré otázky a problémy spojené s jeho zpracováním, vyžaduje maximálně zodpovědný přístup. Nutný je systematický postup dalšího zpracování, který zajistí kritické publikování alespoň základních úseků dosavadního terénního výzkumu, a to v podobě přístupné mezinárodní badatelské obci. Je otázkou určité strategie výzkumu, aby atraktivní nálezy, které jsou v Mikulčicích zastoupeny ve velkém počtu, umožnily nebo podpořily zpracování nálezů běžných. Doufejme, že se podaří překonat neblahé myšlenkové dědictví minulosti, upřednostňující atraktivní nálezy, zejména nálezy z hrobových celků před výpovědí celého dalšího spektra nálezů a informací včetně ekofaktů. Bylo by chybou, kdyby s nástupem vyhodnocení mikulčických pohřebišť skončila etapa systematického zpracování celého fondu. Takové nebezpečí bohužel existuje. Jsou nabízena jednoduchá řešení v podobě „dávno hotových rukopisů“ nebo upřednostnění „teoretického“ vyhodnocení před kritickým zpracováním pramenných podkladů. Pohřebištní materiál z Mikulčic, negativně poznamenaný mnoha nešetrnými zásahy, předběžnými interpretacemi, ale zejména až čtyřicetiletým zpožděním ve zpracování, vyžaduje v první řadě nové, kritické a jednotné zpracování všech pramenných podkladů. Pokud se tohoto úkolu s plnou zodpovědností nezhostíme, budeme ve svých dalších teoretických úvahách dále omílat mnohé vyřešené mýty předchozích let.

7. Závěr

Dá se říci, že Mikulčice a mikulčický výzkum našly v 90. letech své místo v naší i středoevropské archeologii. Zvolená koncepce, spojující systematické zpracování starých fondů s teoretickým studiem vybraných problémů raného středověku, by měla být nosným programem i pro následující období. Jeho součástí by se v blízké budoucnosti měl stát i nový terénní výzkum, zaměřený na intenzivní řešení základních archeologických a historických otázek raně středověkých Mikulčic.

Použité zkratky

ITM: publikační řada Internationale Tagungen in Mikulčice

SBM: publikační řada Studien zum Burgwall von Mikulčice

LITERATURA

- Baxa, P. 2000: K významu kostola sv. Margity Antiochijskej v dejinách Kopčian, okr. Skalica. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, Trnava, 44–47.
- Daim, F. – Poláček, L. 1995 (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice 1. Brno.
- Dvorská, J. 1999: Frühmittelalterliche Keramik als Objekt des naturwissenschaftlichen Studiums. Disertační práce na Katedře mineralogie, petrografie a geochemie Přírodovědecké fakulty MU Brno.
- 2001: Experimentale Keramikbrände – eine naturwissenschaftliche Studie, *Archeologické rozhledy* 53, 45–58.
- Dvorská, J. – Poláček, L. 1998: Nové dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích, *Zprávy památkové péče* 58, příloha, 33–34.
- 2000: Základní principy a problémy dendrochronologie, *Archaeologia historica* 25, 435–441.
- 2001: Ke stavu dendrochronologického datování v oblasti severně od středního Dunaje. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Uherské Hradiště – Staré Město 28.9.–1.10.1999. Brno, v tisku.
- Dvorská, J. – Poláček, L. – Schneider, G. 1998: Chemische Analysen der Keramik von Mikulčice (Tschechien, Bez. Hodonín). In: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*. Internationale Tagungen in Mikulčice 4. Brno, 295–312.
- Dvorská, J. – Heußner, K.–U. – Poláček, L. – Westphal, T. 1999: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice (Mähren, Tschechien). In: *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March*. Internationale Tagungen in Mikulčice 5. Brno, 69–78.

- Jankovská, V. – Kaplan, M. – Poláček, L. *rkp.*: Pyloanalytický výzkum v Mikulčicích – dosavadní výsledky, jejich interpretace, problémy a prognózy jeho pokračování. Rukopis pro Studien zum Burgwall von Mikulčice 5.
- Kavánová, B. 1987: Stavební typy sídlištních objektů na hradišti v Mikulčicích. In: XVI. mikulovské symposium 1986. Praha, 135–141.
- 1999: Mikulčice – sídliště na „Klášteřsku“. In: Přehled výzkumů 40 (1997–1998). Brno, 65–125.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice, gegenwärtiger Stand und Perspektiven (Bez. Hodonín). In: Přehled výzkumů 1983. Brno, 39–44.
- 1987: K vývoji sídlištní struktury zázemí Mikulčic. In: XVI. mikulovské symposium 1986. Praha, 127–133.
- Klanicová, E. 2000: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice III (Katastralgebiete Kostice, Lanžhot, Tvrdonice, Týnec). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 4. Brno, 363–403.
- Kostelníková, M. 1958: Slovanské pohřebiště na „Trapíkově“ u Mikulčic. In: Přehled výzkumů 1957. Brno, 60–65.
- Kraskovská, L. 1965: Slovanské pohřebisko v Kopčanoch, Sborník Slovenského národného múzea 59, História 5, 19–49.
- 1969: Slovanské sídlisko v Kopčanoch, Sborník Slovenského národného múzea 63, História 9, 53–74.
- Marek, O. 1993: Nové sídliště v areálu hradiště v Mikulčicích, okr. Hodonín. In: Přehled výzkumů 1991. Brno, 73–74.
- Oprail, E. 1998: Zusammenfassender Übersicht der Ergebnisse von Analysen der Makroreste pflanzlicher Herkunft aus Mikulčice. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 3. Brno, 327–353.
- 2000: Zur Umwelt des Burgwalls von Mikulčice und zur pflanzlichen Ernährung seiner Bewohner (mit einem Exkurs zum Burgwall Pohansko bei Břeclav). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 4. Brno, 9–169.
- Poláček, L. 1994: Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik in Mikulčice. In: Internationale Tagungen in Mikulčice 1. Brno, 207–217.
- 1995a: Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice 2. Brno, 131–202.
- 1995b (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice 2. Brno.
- 1996a: Mikulčice–Valy 1992 (Bez. Hodonín). In: Přehled výzkumů 1992. Brno, 62–66.
- 1996b: Perspektiven der Mikulčicer Forschung – Perspektivy mikulčického výzkumu. In: Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3. Brno, 13–21.
- 1996c: Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice. In: Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3. Brno, 213–260.
- 1997 (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice 2. Brno.
- 1998a: Die Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice 4. Brno, 127–197.
- 1998b (Hrsg.): Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Internationale Tagungen in Mikulčice 4. Brno.
- 1998c: Neue Forschungen zum Burgwall von Mikulčice. In: J. Henning – A. T. Ruttkay (Hrsg.), Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Bonn, 359–362.
- 1998d (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice 3. Brno.
- 1999a: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století, Archeologické rozhledy 51, 740–759.
- 1999b: Talaue der March und die Erforschung der großmährischen Machtzentren. In: Probleme der mitteleuropäischen Denrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice 5. Brno, 227–232.
- 2000 (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice 4. Brno.
- 2001: K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť. In: Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Uherské Hradiště – Staré Město 28.9.–1.10.1999. Brno, v tisku.

- Poláček, L. – Dvorská, J. (Hrsg.) 1999: Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice 5. Brno.
- Poláček, L. – Marek, O. 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 1. Brno, 13–82.
- Poláček, L. – Škojec, J. – Marek, O. – Skopal, R. 2000: Mikulčice (okr. Hodonín). Polní trať „Panské“. Slovanské pohřebiště. Záchranný výzkum. In: Přehled výzkumů 41 (1999). Brno, 170–171.
- 2001: Mikulčice (okr. Hodonín). Polní trať „Panské“. Slovanské pohřebiště. Záchranný výzkum. In: Přehled výzkumů 42 (2000). Brno, v tisku.
- Poulik, J. 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, Památky archeologické 48, 241–388.
- 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Staňa, Č. 1994 (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice 1. Brno.
- 1996: Problemy i perspektivy velikomoravskogo issledovanija v Moravii, Slavia Antiqua 37, 89–106.
- 1997: Mikulčice a Pražský hrad, Archeologické rozhledy 49, 72–85.
- Staňa, Č. – Poláček, L. 1996 (Hrsg.): Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. Internationale Tagungen in Mikulčice 3. Brno.
- Škojec, J. 1997: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice I (Katastralgebiete Hodonín, Lužice, Mikulčice, Moravská Nová Ves). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 2. Brno, 343–397.
- 1998: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice II (Katastralgebiete Dubňany, Mutěnice, Ratíškovice, Rohatec, Vacenovice). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 3. Brno, 393–456.
- 2000: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice IV (Katastralgebiete Čejkovice, Dolní Bojanovice, Josefov, Nový Poddvorov, Petrov, Prušánky, Starý Poddvorov, Strážnice, Sudoměřice, Vnorovy). In: Studien zum Burgwall von Mikulčice 4. Brno, 405–495.

MIKULČICE RESEARCH IN 2001

Ten years have passed since a temporary halt was drawn to „systematic“ fieldwork at Mikulčice. The field station operated by the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences in Brno, which in earlier stages of research served primarily to meet the needs of field excavation, in the new environment acts as centre of theoretical research into the Early Middle Ages, and Great Moravia. At the forefront of the station's interest stands a huge, precious and at the same time heterogeneous collection of source material resulting from almost 40 years of fieldwork at the Mikulčice enclosure. The critical processing of this material, currently being undertaken systematically through individual thematic spheres, is understood as part of the resolution of the archaeological and historical problems of the Moravian and Central European Early Middle Ages. Tackling the same problems has led to the organisation of international conferences – the Mikulčice Colloquia – and other working meetings between archaeologists and specialists from related disciplines. The international character of the research has been complemented by the publication of the foreign language studies „*Studien zum Burgwall von Mikulčice*“ and „*Internationale Tagungen in Mikulčice*“, to which a new series „*Mikulčice*“ will shortly be added. The centre's work is oriented towards broadly construed settlement archaeology, with an emphasis on inter-disciplinary co-operation. Fieldwork is presently limited to rescue excavations in the enclosure and its immediate environs, and occasional test trenching aimed at verifying specific questions of processing or for environmental sampling. At the same time, the archaeological station offers a professional service for the requirements of monument preservation and the presentation of the Mikulčice National Cultural Monument, which is otherwise in the care of the Masaryk Museum in Hodonín.

Between 1954 and 1992 an area of some 4.5 ha was uncovered, characterised by intensive and relatively long-term settlement, and thus with fairly complex settlement stratigraphy. Only a small part of this area has been made available through finds reports or the publication of source material thus far. A thorough processing of the whole excavated area would mean several decades of work for the team of archaeologists. There may, of course, be some doubt as to the efficacy of such simplification, as the referential value of individual areas and finds contexts excavated – stemming from the natural conditions of the archaeological context and heterogeneity of the terrain, the documentation and recording – permits the resolution of only a limited range of questions. The starting point is a representative selection of the excavated areas, suitable for complex and detailed processing with the parallel evaluation of individual finds categories and problem areas from all stages of the 1954–1992 excavations.

Mikulčice, as one of the three central enclosures of Great Moravia – alongside Staré Město–Uherské Hradiště and Nitra – survived relatively undisturbed, and thus enables answers to be sought over that are unavailable elsewhere. The opportunity is offered for the targeted confirmation of specific questions arising from theoretical research into Early Medieval centres and Great Moravia. Should the limited referential value of the earlier excavations not allow these questions to be satisfactorily answered, it is possible to undertake further targeted fieldwork. The excavated areas, which represents about a quarter of the fortified area of the agglomeration, are effectively lost to future archaeological fieldwork, but their mosaic-like disposition will of course aid in the selection of specific contexts for new, detailed fieldwork.

Mikulčice was a spur fortification on the Morava river, an understanding of which is closely tied to the problems of river valleys. The „Settlement agglomerations of the Great Moravian power centres in the transformation of river valleys“ project was the main task undertaken at Mikulčice between 1996 and 2001. With the assistance of this programme, a centre for interdisciplinary research was established at Mikulčice, with palaeoenvironmental and dendrochronological laboratories. The centre aims to make studies in the natural sciences – particularly botany and Quaternary geology – a standard component in research into settlement archaeology in the broader sense.

Research at Mikulčice over the last decade has contributed in particular to the resolution of four thematic areas: a) the Mikulčice agglomeration – settlement evolution and historical significance; b) the palaeoecology of the Mikulčice agglomeration and problems associated with Holocene river valleys; c) dendrochronology as an exact method of dating archaeological features; and d) Early Medieval ceramics as the object of studies in archaeology and the natural sciences.

„Systematic“ research in the field at Mikulčice was temporarily halted in 1990, but rescue excavations within the area of the agglomeration and its environs continue. These have shown that such unplanned interventions can in important ways complement the historical evaluation of Early Medieval Mikulčice. They have made particular contributions to an understanding of the enclosure's hinterland, which is so important for studies of socio-economic questions relating to the centre itself (the most important actions are shown in Fig. 1). Field rescue work as a complement to the continuing processing of earlier excavations at Mikulčice has shown itself to be a meaningful part of the new conception of research there. Important contributions to understanding the settlement agglomeration at Mikulčice have also come from research on the Slovak side of the Morava river at Kópčany – St Margaret's Chapel (Kaple sv. Margity).

The heritage of Mikulčice, i.e. the source material and the various questions and problems associated with its interpretation, requires an approach as responsible as possible. A systematic approach to further processing is called for, which will ensure critical publication of at least the most fundamental sections of fieldwork to date, in a form accessible to the international research community. It is a question of research strategy, ensuring that the attractive finds – present in great numbers at Mikulčice – enable or support the processing of the more commonplace. It is to be hoped that it will be possible to overcome the unfortunate conceptual heritage of the past, which centred on such attractive finds, particularly those from graves, rather than on the testimony of the whole spectrum of other finds and information, including ecofacts. It would be a mistake if the approach

to evaluating the Mikulčice cemeteries finished at the stage of systematically processing the finds material as a whole. Such a danger, regrettably, exists – it is inherent in simple solutions in the form of „manuscripts long completed“ or the placement of emphasis on „theoretical“ evaluations over a critical processing of the source material itself. The cemetery material from Mikulčice, negatively tainted by many inconsiderate interventions, preliminary interpretations and, especially, the forty year delay in its processing, calls in the first instance for a new, critical and unified processing of the entire assemblage of source material. Should this task not be discharged with full responsibility, then further theoretical reflections will be marred by the myths proclaimed in earlier years.

LUMÍR POLÁČEK, Archeologický ústav AV ČR, Královopolská 147, 612 64 Brno
e-mail: auavcr@sendme.cz

ARCHEOLOGIE POBESKYDÍ (K nové polské práci o Těšínsku)

Vratislav Janák – Pavel Kouřil

Dva zkušební odborníci, *Bogusław Chorąży*, archeolog Muzea Okręgowého v Bielsku–Białé, a *Wiesław Kuś*, archeolog muzea v Cieszyně, jsou autory syntetické kapitoly „Najstarsze dzieje Śląska Cieszyńskiego (od paleolitu do średniowiecza)“, která otevírá (na s. 3–24) *libellum* „Śląsk Cieszyński. Zarys dziejów“, vyd. Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn 1998 (další příspěvky: *Idzi Panic*: Ziemia Cieszyńska w czasach piastowskich (X.–XVII. wiek), 25–48; *Janusz Spyra*: Śląsk Cieszyński pod rządami Habsburgów, 49–69; *Edward Bulawa*: Od wspólnoty etnicznej do ukształtowania wspólnot narodowych (1848–1917), 71–106; *Krzysztof Nowak*: Dzieje Śląska Cieszyńskiego po 1918 roku, 107–130). „Zarys“ je přehled dějin, určený především pro širší veřejnost, který má být nejspíše polským pendantem – nebo raději protipólem? – poslední české makety, „Nástinu dějin Těšínska“ (Ostrava – Praha 1992, paralelně vyšlo také polsky jako „Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego“; autorem kapitoly Pravěké a středověké osídlení těšínského Slezska, s. 10–16, byl Pavel Kouřil). Tato intence s sebou nese některá dosti výrazná *controversa*, jež se ale v první, archeologické kapitole – na rozdíl od dalšího textu napsaného polskými regionálními historiky – v zásadě neprojeví. K syntetickému náčrtu dějin pravěku a doby hradištní na území někdejšího Těšínského knížectví je připojen i stručný pokus o přehled výsledků mediévalní archeologie, zejména na polské straně hranice. Autoři ostatně ve svých úvahách vždy vycházejí – jakkoli přehled zeměpisně aspiruje na syntézu nejstarších dějin *celého* historického Těšínska i s nezbytnými přesahy na pomezí – především ze situace na většinou intenzivněji prozkoumaném polském území. Máme-li stať charakterizovat jako celek, snaží se podat na dosti omezeném prostoru chronologicky uspořádaný, pokud možno nerušený sled obrazů jednotlivých epoch a usiluje přitom o jasný a sdělný výklad *sub specie archaeologica*. Chce čtenáře až na výjimky ušetřit subtilních odborných problémů, tradiionalistická je charakterizace jednotlivých epoch, příp. kultur; nemá poznámkový aparát, jen výběr základní literatury na konci. Za všechno se ovšem platí; v tomto případě je cenou zjednodušení a v některých místech až apodiktický přídech. Jako regionální archeologická syntéza, obracející se též k laickému publiku, však nemusí plnit svůj úkol špatně.

Faktografie práce, zejména pokud jde o pravěkou část, je celkem dobrá – naše poznámky v tomto ohledu nemají zásadní charakter. Spíše bychom chtěli upozornit na to, že odpověď na některé otázky nemusí být tak jednoznačná, jak by se z dikce textu zdálo; zmínit se o některých důležitých problémech výzkumu, jimiž oba polští badatelé nechtěli čtenáře zatěžovat; v neposlední

řadě také konfrontovat výsledky českého a polského archeologického bádání o Těšínsku a závěry, které z nich vyplývají, příp. se pokusit zasadit je do širšího geografického kontextu.

V úvodu kapitoly autoři zdůrazňují některé zásadní momenty určující charakter pravěkého osídlení na Těšínsku, ev. podmiňující současnou úroveň poznání této oblasti:

1. Nedostatečný, opožděný stav výzkumu – některé úseky pravěku nejsou takřka vůbec dokumentovány.

2. Specifika přírodního prostředí – převládají horské a podhorské oblasti s drsnějším klimatem a méně kvalitními půdami – která determinovala nanejvýše řídké osídlení.

3. Geografickou polohu v předpolí Moravské brány a Jablunkovského průsmyku, předurčující komunikační význam regionu; neustálé pohyby různých skupin mohly mít podle autorů na osídlení do jisté míry destabilizující účinek.

Tyto předpoklady se v zásadě shodují se závěry, které vyplynuly z českého bádání o osídlovacím procesu v regionu Slezska v pravěku a raném středověku (před tzv. velkou středověkou kolonizací). To bylo ovšem širěji i hlouběji založeno; akcentovalo protiklad tradičních sídelních území na spraších a oblastí trvale souvisle zalesněných, enklávový charakter a diskontinuitu osídlení v takových oblastech i jeho principiálně nezemědělskou povahu, a všechny tyto rysy jakožto obecné vlastnosti modelu osídlování souvisle zalesněných území ve střední Evropě. Speciálně pro oblast českého Slezska a jeho pomezí, především oderskou část Moravské brány (čili tzv. Oderskou bránu), pak zdůraznilo zcela výjimečnou úlohu komunikací a také působení kulturní oscilace mezi sférou středodunajskou a severoevropskou (srov. především *Janák – Kouřil 1991*, 194–200, s lit., z pozdějšího např. *Janák 1996*, 261–262 aj.). Nutno ještě podotknout, že pokud jde o přírodní podmínky a rozhodující úlohu průchodu komunikací pro osídlovací proces, tvoří zřejmě celá oblast pahorkatin západního a severního Pobeskydí a příp. další navazující území východně od Odry (Ostravská pánev aj., podobně v Polsku) jednotu, přinejmenším od pahorkatiny odersko-bečevského rozvodí až někam po Białou a možná ještě o několik desítek kilometrů dále, ve směru ke starému sídelnímu území na krakovských spraších. Je ovšem otázka, nakolik a ve kterých obdobích lze usuzovat i na kulturní jednotu tohoto poměrně rozsáhlého území. Přesto bude permanentní srovnávání situace v polské i české části Těšínska a v pobeskydské partii Oderské brány osou dalších úvah. Ještě poznámku k třetímu bodu: nejsme si jisti, lze-li uvažovat o destabilizujícím působení komunikačních tahů na osídlení, jak to činí autoři, jestliže byly především ony samy důvodem jeho existence v oblasti, která by jinak zůstala pustá.

Autoři správně reflektují staropaleolitické osídlení snad elsterského stáří, které je výsledkem sběrů amatérského badatele A. Kerekeše na skřečošské terase Odry; přidejme ještě jeho nález pravděpodobně staropaleolitického jádra z Ostravy–Zábřeha, na pomezí Těšínska, ale již za moravskou hranicí (*Kerekeš 1985*). K dalším uváděným nalezištím – není jich mnoho – z různých úseků würmského glaciálu není třeba příliš dodávat, snad by se výčet mohl rozhojnit o „nůž“ z Ostravy–Muglínova (*Folprecht – Skutil 1931*, 95). Skutečnost, že daleko nejvíce stop lovecko–sběračského osídlení pochází z epipaleolitu a zejména z mezolitu, může snad archeologa z Čech nebo Moravy trochu udivit, ale jsme zde již na okraji Středoevropské nížiny. Proto nezarazí ani atlantické stáří mezolitu z lokality Jaworze 8 (ostatně „paraneolitické“ lovecko–sběračské osídlení nelze vyloučit ani uvnitř českých zemí, srov. např. *Svoboda – Cílek – Jarošová – Peša 1999*, 261). V souvislosti s touto problematikou podotkneme ještě, že údaj o epipaleolitickém osídlení na vrchu Štandl u Místku (leží na sviadnovském katastru, nikoli na staříčském – ovšem české bádání donedávna tuto chybnou identifikaci užívalo také), převzatý pravděpodobně od *J. Pavelčíka (1992)*, nemusí být vyčerpávající; část štípané industrie, která odtamtud pochází, je snad neolitického stáří (*Grepl 1994*, 71; na druhé straně z lokality nepochází absolutně žádná keramika, kterou by bylo možno označit za neolitickou nebo eneolitickou; srov. *ex silentio: Janák 1995*).

Stopy kultury s lineární keramikou z polské části Těšínska úplně scházejí. Tato absence nálezů se týká i našeho území až hluboko na jih; severní výspou osídlení lineární kultury jsou štramberský Kotouč a Příbor–Hájov (*Janák 1999*, 98, s lit.). Z postlineárního neolitu a z eneolitu jsou z Těšínska známy především ojedinělé nálezy kamenných seker a sekeromlatů – autoři jich uvádějí 26 ks, z for-

mulace textu není jasné, zda se údaj týká celého regionu nebo – což je pravděpodobnější – jenom jeho polské části. Z našeho dílu jsou ovšem takové nálezy známy také (Bohumín, Věřňovice, Ostrava–Muglinov), příp. i více exemplářů z katastru jedné obce (Rychvald, Řepišť) – většinou ze samého okraje podhorské oblasti. S nimi bychom snad mohli přímo spojovat nálezy z opačného, moravského břehu Ostravice (Proskovice, Ostrava–Hrabová, Ostrava–Vítkovice), ale ani všechny dohromady by nedosáhly počtu nálezů polských. Z polské strany jsou známy i koncentrace kamenných nástrojů bez keramiky a snad i zcela ojedinělé eneolitické sídliště (Landek I; nezaměňovat s Ostravou–Landekem!). To sice nelze prozatím srovnávat se situací na takřka neprozkoumaném českém Těšínsku, ale existují evidentní podobnosti s poměry dále na jih, zejména na Příborsku, Štrambersku a vlastním Novojičínsku. Odtud je známa hustá síť ojedinělých nálezů i akeramických koncentrací kamenné industrie, též vzácná sídliště (Blahutovice, Štramberk–Kotouč, Příbor–Hájov, srov. Janák 1998). Analogie jde až tak daleko, že můžeme konstatovat značnou podobnost mezi štípanou industrií na obou stranách hranice, charakterizovanou v první řadě šipkami typu Štramberk. Zdá se, že v pramenech tu i tam převažují doklady osídlení z časného a především starého eneolitu, spojené s lengyelskou kulturou (Janák 1998a; Janák 1999, passim); z území mezi Olší a Białou je ovšem dosud známo jen málo keramických nálezů. Přesto je možné, že hypotetický fenomén kulturní jednoty Pobeskydí od Bečvy po Białou se zde poprvé hlásí o slovo.

Mutatis mutandis je snad srovnatelná situace na opačné straně hor, v povodí Kysuce, odkud je ovšem nálezů známo ještě mnohem méně než z Těšínska. Také se ale obvykle spojují s mladší fází lengyelské kultury (Šedo 1981–1982, 24–27), zatímco např. nálezy ze severozápadní části Nížkého Jeseníku – kde jinak v obecné rovině můžeme počítat se stejnými či podobnými determinativy osídlovacího procesu jako v Pobeskydí – se zdají být mladší a převážnou většinou snad pocházejí až z eneolitu (Janák 2000, 10).

V následující starší době bronzové se těžišťe pramenné základny přesunuje na sever. Autoři uvádějí z polského dílu takřka desítku lokalit, které by měly náležet epišňůrové mierzanowické kultuře (má se však jednat výlučně o kamennou industrii – sic!), z našeho Těšínska nemůžeme uvést ani jednu. Z Moravské brány známe sice fragmenty ze dvou nádob mierzanowické kultury z někdejších Maškových výkopů v jeskyni Čertova díra na Kotouči (Šebela – Peška – Janák – Grepl 1990, 12–14), ty ovšem mohou být jen dokladem krátkého pobytu a nikoli trvalého osídlení. S ještě větší pravděpodobností dokladem komunikační úlohy Moravské brány je starý nález únětické hřivny ze Štramberka–Skalek (Archiv ARÚ AV ČR Brno, NZ čj. 567/50) – tedy pod Kotoučem – a další údajně z Příbora (Janák 1990, 57), stejně jako poměrně časté nálezy starobronzových pazourkových dýk (Jisl 1969, passim; Šebela 1998, passim). Mezi nepublikovanými bronzami z Kotouče je uložen v Novojičínském muzeu též C–náramek snad věteřovský (?; Janák 1997, 42). Těžko říci, zda je ho možno dávat do souvislosti s osídlením nowocerekwiaňské skupiny, omezujícím se prozatím jen na tradiční sídelní území na hornoslezských spraších na druhé straně Jeseníků – spíše se bude jednat znovu o doklad průběhu komunikace. Pramenů je tedy minimum; s ohledem na popsanou situaci lze sice uvažovat o tom, že ve starší době bronzové celé západní a severní Pobeskydí i oderská část Moravské brány náležejí epišňůrovému okruhu, je to však dosud hodně hypotetické.

Prozatím úplná absence pramenů je charakteristická pro celé území mezi Bečvou a Białou v následujícím období II. Monteliovy periody (= BB – BC); poznamenejme jen, že z oblasti hornoslezských spraší doklady osídlení ze střední doby bronzové – jakkoli nečetné – k dispozici jsou (srov. Janák 1997, 42–43, s lit.). Na polském Těšínsku takřka absolutní nedostatek pramenů přetrvává i ve III. a IV. periodě (= BD – HB1) – z nálezů uvádějí autoři pouze bronzovou dýku a diadém z obce Olza (u Gorzyc) a meč liptovského typu z Ostravy–Koblova (ten ovšem pochází již ze západního břehu Odry (Pavelčík 1972), tedy ne z Těšínska, a vzhledem k situaci jej prozatím musíme jednoznačně spojovat s tradičním sídelním územím na hornoslezských spraších). Z našeho Těšínska také nemáme žádné nálezy z té doby (dosud nepublikované analýzy ¹⁴C z hradiska v Chotěbuzi–Podoboře sice naznačují možnost, že osídlení popelníkových polí tam začíná již ve fázi HB1, musel by to ovšem potvrdit rozbor keramiky), z oderské části Moravské brány zato hned dvě významné lokality. První je Starý Jičín, odkud jsou z hradního kopce známy jak hroby (Stumpf 1927, 15), tak



Obr. 1. Staříč–Okrouhlice: letecký pohled na lokalitu od jihozápadu (M. Bálek).



Obr. 2. Chotěbuz–Podobora: letecký pohled na lokalitu od jihozápadu (P. Kouřil).

stopy sídliště (Janák 1997, 44) vlastní lužické kultury, a osídlení této kultury je doloženo ještě i na štramberském Kotouči (Janák 1990, 54), jakkoli význam hradiska kulminuje až později, ve stupni HB. Dále k severu ovšem toto nejstarší osídlení popelnicových polí – jak se prozatím zdá – již nepokračuje; situace se tak podobá situaci v době kultury s lineární keramikou.

Absence pramenů trvá na polském Těšínsku i v době V. periody Monteliovy (HB 2–3), v naší části ale tehdy – již nesporně – existuje výšinná (snad i lehce fortifikovaná – Kouřil 1990, 307–308) osada na místě pozdějšího hradiska v Chotěbuzi–Podoboře, jak správně uvádějí i autoři. Pro posouzení postavení tohoto sídliště, které se zdá být ve stupni HB na Těšínsku osamoceno, bude rozhodující srovnání relevantních nálezů s doklady z nejbližší osídlené oblasti – enklávy na dnešním Štrambersku, Příborsku a Koprivnicku. Na Kotouči bylo tehdy neobyčejně významné hradisko s otevřenými osadami (srov. Pavelčík 1972; Janák – Grepl 1987; Janák 1990, 54, 57) v zázemí, křižovatka komunikací, zřejmě jeden z nejdůležitějších bodů v distribuční metalurgické síti pozdní doby bronzové ve střední Evropě. Izolované (?) sídliště nad Olší působí prozatím dojmem jeho před-sunuté hlídky směrem na sever – spojitost s dálkovou distribucí bronzu by snad mohl naznačovat i polskými autory neuvážený nález dvou sekerek s tulejkou z polí mezi Karvinou a Rájem (Karger 1922, 19).

Hodně místa věnuje přehled období vlastního halštatu, kdy se situace v polské části Těšínska výrazně mění. Nyní je charakterizována nejen relativně četnými doklady osídlení, ale především nástupem k obsazování výšinných poloh – autoři jich z polské strany hranice uvádějí opět takřka desítku, z našich pak Chotěbuz–Podobora a – již za Ostravicí, historicky na Moravě – vícekrát zmiňovaný Štandl a Staříč–Okrouhlice (srov. Janák 1996). S tímto fenoménem – pro region ho specifikoval B. Choráží – je spojeno několik pozoruhodných problémů. Autoři upozorňují, že jde o jev rozšířený též jinde v Karpatské kotlině i v perikarpatských oblastech a předpokládají tři možné příčiny jeho vzniku:

1. politické a vojenské – tlak východních kočovníků, především Kimmerijců a Skythů,
2. ekologické, příp. ekonomické – především sušší klima na konci II. a na počátku I. tisíciletí př. n. l., snad též zintenzivnění exploatace nerostného bohatství (železná ruda, sůl),
3. sociální – příp. přelidnění a demografický tlak v dosavadních centrálních oblastech.

Především je nutno doplnit doklady osídlení v širším kontextu. Další halštatskou lokalitou na českém Těšínsku jsou Vyšní Lhoty–Kršle, odkud pocházejí zbytky rozrušeného depotu (nebo snad i hrobu? – srov. Dohnal 1977, 79). Třetím výšinným sídlištěm z té doby – kromě Štandlu a Okrouhlice – je na Místecku hrad Hukvaldy (Janák 1996, 256). Dále k jihu je výšinné osídlení doloženo

ještě na Kotouči – ale v oderské části Moravské brány již jedině tam. S halštatem na Těšínsku by mohla souviset i výšinná neopevňená osada v místech proslulé gravettské stanice na části Landeku, náležející k Ostravě–Petřkovicím (Janák 1996a), od oblasti hornoslezských spraší tehdy oddělená zalesněnou a podmáčenou krajinou východně od dnešního Hlučína. Tuto síť výšinných osad skrovně doplňují více či méně výrazné stopy existence pohřebišť, příp. nížinných sídlišť (Příbor–vodárna – Fryč 1985, 21; Staříč–Radlice, Komorní Lhotka – Janák 1996, 257, 260, s lit.). Rozhodující část dosavadních pramenů z oblasti Těšínska a Oderské brány tedy pochází z výšinných sídlišť, z nichž – s výjimkou hradisek v Podoboře a na Kotouči – nejsou známy stopy po opevnění. Vzato geograficky: větší počet výšinných sídlišť se nachází v území mezi Bielskem a Těšínem, přímo na dnešní hranici proti sobě stojí mocně fortifikované hradisko v Chotěbuzi–Podoboře na levém a asi 3 kilometry vzdálená Góra Zamkowa v Cieszyně na pravém břehu Olše. Pak přijde české Těšínsko (zdánlivě?) bez výšinných lokalit a hned za Ostravicí enkláva dalších výšinných sídlišť, která osadou na hukvaldském hradu dosahuje až na okraj enklávy štrambersko–příborsko–kopřivnické. Tam je osídleno tradičně kotoučské hradisko, ale kromě amatérských nálezů u vodárny v Příboře, event. dalších míst na katastru tohoto města (nepubl. sběry J. Diviše) neznáme odtud z vlastního halštatského období již nic, ačkoli jde o území mnohem lépe prozkoumané než je Těšínsko. Jestliže při tomto geografickém rozmístění můžeme důvodně předpokládat, že absence nálezů na českém Těšínsku je dána stavem výzkumu a že celé těšínské Pobeskydí snad tvořilo sídelní jednotu, příp. s petřkovicským Landekem jako expoziturou na levém břehu Odry (při zběžném přehlednutí lze konstatovat význačnou podobnost alespoň části nálezů z uváděných lokalit, na jih až po Hukvaldy), soudobá enkláva kolem Kotouče nemusí být nutně jejím pokračováním, ale docela dobře reliktem struktury staršího intenzivního osídlení stupně HB. Tomu nasvědčuje snad i skutečnost, že zatímco ještě na trojici výšinných sídlišť místecké enklávy nacházíme dvojí sídlištní horizont – halštatský a púchovský (srov. Janák 1996, 255–256), podobně jako třeba v lokalitě Góra Zamkowa v Cieszyně, jižněji v Moravské bráně na četných púchovských výšinných lokalitách halštatské nálezy (alespoň prozatím) scházejí – jako by sem již struktura halštatského výšinného osídlení ze severu nedosahovala. Řešení je jednak v analýze halštatských nálezů z Kotouče a jejich srovnání s materiálem ze severnějších lokalit, zejména Chotěbuzi a Landeku, jednak v rozšíření systematického terénního průzkumu výšinných poloh i na české Pobeskydí (srov. v závěru). K autory naznačeným možnostem vzniku nové halštatské sídelní struktury v Pobeskydí přidáváme jen *ad marginem*: Otázkou role tlaku východních kočovníků lze prozatím sledovat spíše v souvislosti s problematikou zániku než vzniku halštatských sídlišť. V relevantní oblasti můžeme uvažovat o násilném konci osídlení nejen na hradisku v Chotěbuzi – shodně s polským přehledem, ale i na Kotouči (Nekvasil 1993, 367) a snad také v celé enklávě místecké (Janák 1996, 260); ovšem na výšinných sídlištích polské části Těšínska indicie pro násilný zánik prozatím scházejí. Nicméně i takto snad lze přijmout představu o neklidné době, do níž se dobře hodí ústup osídlení na výšinné, přirozeně chráněné polohy. Z dalších příčin jistě nelze vyloučit exploataci surovin, především železné rudy – z hradiska v Podoboře jsou doloženy stopy nejen slovanské, ale též halštatské výroby železa. Pro posouzení dalších příp. spouštějících momentů je nezbytná detailní analýza dosavadního fondu a nové výzkumy.

Jedním z podstatných problémů následujícího laténského období je otázka vztahů púchovské kultury, doložené zde v závěru letopočtu, ke staršímu halštatskému osídlení v Pobeskydí. Autoři polského přehledu nevykládají možnost delšího přežívání místního halštatu s poukazem na Góru Zamkowou (nicméně o něco později datují púchovské osídlení na této lokalitě do období L D – přežívání by tedy muselo být velmi dlouhé). Podobně – do úseku LC2–D jsou datovány i púchovské lokality na východní Moravě, především nejvýznamnější z nich, dosti intenzivně prozkoumané hradisko Požaha u Jičiny (Čižmář 1993). Je též nutno připomenout, že autoři správně uváděná laténská spona spojené konstrukce, nález z hradlištní vrstvy na Chotěbuzi–Podoboře, nemusí dokládat dlouhé přežívání halštatského sídelního horizontu, není-li v mase materiálu z hradiska ani stopy po nějakém jiném průkazně laténském předmětu; stejným, možná ještě větším právem lze předpokládat, že byla např. ztracena na opustlém hradisku při náhodné návštěvě, přinesena odjinud až v době hradlištní apod. Koneckonců hiát mezi halštatským a púchovským sídelním horizontem je v Pobes-

Obr. 3. Chotěbuz–Podobora (akropole hradiska): laténská spona, získaná při výzkumu L. Jisla v r. 1954.



kydí i stratigraficky prokázán – na Sviadnově–Štandlu (Janák 1995, 101) – a při frapantní podobnosti celkové situace lze snad toto zjištění rozšířit, přinejmenším i na zbylé lokality místecké enklávy. Dále na jih není na púchovských výšinných a nížinných sídlištích (Kopřivnice–Červený kámen, Kopřivnice–Vaňův kámen, Kopřivnice–město, Štramberk–Zámecký vrch, Starý Jičín–hradní kopec, Starý Jičín–mateřská školka a zejména Jičina–Požaha), jak již bylo řečeno, po halštatském osídlení ani stopy. Sumou toho všeho je, že prozatím musíme asi položit důraz především na odlišnost našich poměrů ve srovnání s dlouhým trváním púchovské kultury v jejím centrálním území na severozápadním Slovensku a její evidentní genetickou vazbou na tamější halštat (*Pieta* 1982, passim) a považovat púchovské osídlení v našem i polském Pobeskydí za 100–150 let trvající epizodu, která byla v prvé řadě záležitostí příchozích zvnějšku; podíl staršího domácího obyvatelstva na ni ovšem – přes dosud velmi slabé indicie – zcela vyloučit nemůžeme. Opět jen *in margine* zaznamenejme určitou podobnost se situací v oblasti Kysúc, kde osídlení končí ještě před polovinou prvního století n. l. To není tak vzdáleno od předpokládaného konce púchovského osídlení v naší části Podbeskydských pahorkatin a ani od předpokládaného konce tohoto osídlení v Cieszyně (obecně 1. stol. n. l.). Jako by se na rozhraní doby laténské a římské púchovská kultura stahovala do svého jádra (púchovské osídlení v Malopolsku by ovšem mělo existovat snad ještě ve 2. stol. n. l. – srov. *Gromnicki* 1981, 273; *Madyda–Legutko* 1990), rezignovala (?) na podíl na kontrole dálkových spojů, které zřejmě byly v době „květu oppid“ dosti živé. Pěkný doklad o významu těchto komunikací na konci doby laténské přinesly nejnověji rozборы púchovské grafitové keramiky právě z těšínské Góry Zamkové; použita tuha by měla pocházet z Kladska, s největší pravděpodobností z ložiska na lokalitě Podzamek–Jaszówka (*Kouřil* 1998, 42).

Velice významným problémem, na který vícekrát upozornil *M. Čižmář* (1993, 93; opatrněji 1996, 176–177), je koexistence obyvatelstva vlastní laténské („keltské“) kultury (Štramberk–Kotouč, který snad měl v té době přímo charakter oppida – *Čižmář* 1990; rovinné sídliště Kopřivnice–Šutyrova studánka – *Pavelčík* 1972) a púchovské kultury v Moravské bráně – současně fungující laténské sídliště na Kotouči a púchovské na Zámeckém vrchu ve Štramberku jsou vzdálena jen několik set metrů. Tento problém se sice netýká – alespoň prozatím – Těšínska, ale uvádíme jej zde proto, že Kotouč a okolí se znovu – jako v době mladé lineární kultury i lužické a svým způsobem snad též slezské fáze popelnicových polí – ukazují být severní hranicí osídlení v Moravské bráně, tentokrát osídlení laténského.

Po zlomu letopočtu a ústupu púchovského lidu znamená doba římská opět zjevný sídelní regres. Známe sice solitérní kovové nálezy a dokonce i ojedinělé doklady keramiky z polského Těšínska a na druhé straně podobně nečetné doklady keramiky z Kotouče (*Janák* 1990, 58) i z okolí Příbora (*Diviš* 1998, 66; *Diviš – Kolbinger* 2000). Daleko nejčastější jsou ale ojedinělé nálezy římských mincí, jejichž počet jde v Pobeskydí již do desítek a nescházejí ani depoty. V takovém kvantu – přes

veškeré metodické výhrady, které lze mít k ojedinělému nálezů antické mince jako k archeologickému pramenu – je snad můžeme považovat za doklad severojižní komunikace hypotetickými větvemi tzv. Jantarové stezky: Moravskou branou a Jablunkovským průsmykem. Velice trefný je postřeh autorů o minimálním výskytu nálezů mincí v 1. pol. 1. stol., nárůstu jejich množství od 2. pol. 1. stol. až do konce vlády Septimia Severa i prudkém poklesu za pozdějších Severovců a vojenských císařů, pak o znovuoživení od Diokleciána a absenci nálezů po éře Valentiniánově. Zejména úpadek dálkového obchodu v době rozvratu impéria ve 3. stol., následné asi stoleté oživení za Diokleciána a jeho nástupců a na čas úplný konec po Valentiniánově smrti v Brigetiu r. 375, kdy se hrouť dunajský limit, dobře korespondují s proměnami poměrů v říši.

Doba stěhování národů opět není dokumentována takřka vůbec. Úvahy autorů o protažení různých etnických skupin včetně Hunů Moravskou branou jsou legitimní s ohledem na nesporné doklady hunské hmotné kultury v Horním Slezsku a v Malopolsku (*Tejral 1982*, 60–61; *2000*). Dokladů z Pobeskydí je ovšem minimum, vlastně jen depot mincí z Bielska, datovaný Justinianovou ražbou do 6. stol., který může být svědectvím obnovujícího se obchodního styku (další Justinianova mince, pocházející údajně z Požahy a t. č. v soukromé sbírce, se objevila v r. 2000 mezi exponáty výstavy „Na okraji keltského světa“ v novojičínském muzeu); sami autoři ovšem upozorňují na jeho neobvyklou skladbu (mince od 1. do 6. stol.) a nedostatečné nálezové okolnosti, které nabádají k ostražitosti. Podobně nemá přesvědčivé nálezové okolnosti ani *Jislem (1968*, 18, s lit.) uváděný bronzový medailon císaře Honorio z Frýdku. Opět tedy zachycujeme jen nepatrné náznaky možné komunikační funkce mezihorského koridoru, s nějakým trvalejším osídlením je sotva možno počítat.

V souvislosti s líčením počátků doby hradištní je třeba poznamenat, že ačkoli autoři správně uvádějí, že přímo z území Těšínska neznáme zatím žádné nálezy jednoznačně avarské provenience, jsou doloženy z velmi blízkého hradiska lubomského. Jejich přehled z polského území vč. Slezska podala nedávno *N. Profantová (1992*, 700–702) v rámci šířeji koncipované práce o avarských nálezech z území severně od avarského kaganátu a naposledy ve studii zaměřené pouze na Slezsko doplnil její soupis *K. Wachowski (1997*, 33–36) o malé lité bronzové kování koňského postroje, pocházející pravděpodobně právě z hradiska v Lubomi (srov. také *Zoll–Adamikowa 1996*, 263–267; *Foltyn 1998*, 109–110). Zda jsou uvedené předměty dokladem pokojných styků a pozvolné akulturace, anebo vojenského zásahu, nelze jednoznačně říci (srov. *Pohl 1988*; *Zoll–Adamikowa 1992*, 297). Prvé je pravděpodobnější; koneckonců většina kovové industrie ze Slezska se hlásí do pozdně avarského horizontu, příp. i do tzv. horizontu blatnicko–mikulčického (jakkoli vymezení tohoto termínu a zejména jeho náplně je předmětem stálých diskusí – naposledy srov. např. u *Profantové 1997*, 85–94), zatímco časné avarské nálezy jsou velmi řídké. Podobnou situaci (těžiště výskytu v pozdně avarském období) lze konstatovat i pro Malopolsko, avšak prozatím tam chybějí předměty vyváděné z horizontu Blatnica–Mikulčice (*Poleski 1997*, 17; *1997a*, 54).

Počítat s rozsáhlejší přítomností Slovanů na těšínském Slezsku již v období kolem poloviny 7. století – jak navrhují autoři – je na základě současných archeologických poznatků málo pravděpodobné, a to i když vezmeme v úvahu nálezy z otevřené osady v Syřini, nacházející se nedaleko opevnění lubomského (již mimo prostor vlastního Těšínska, ale velmi blízko). Také datování některých keramických artefaktů z hradisek ve Skoczowě či v Lubomi do průběhu 7. století (*Szydlowski 1961*, 206; *1964*, 55–56; *1967*, 11; *1970*, 189; *1974*, 220) je nutno brát se značnou rezervou a spíše uvažovat až o následujícím centeniu (srov. *Kouřil 1994*, 140). Ostatně i nefortifikovanou osadu, předcházející hradisku v Kamieńci, datuje autor výzkumu až na přelom 7. a 8. století (*Abłamowicz 1991a*) a také z celého českého Slezska jsou to jen zlomky keramiky z fortifikace ve Víně u Slezských Rudoltic, jež můžeme nejspíše klást do pokročilého 7. věku (*Kouřil 1998a*, 57; srov. také *Parczewski 1991*, 95). Tři zjištěné žárové hroby (popelnice) v Semoni, které jsou připisovány kultuře pražského typu (*Abłamowicz 1991*, 105–113), jsou v Horním Slezsku zatím zcela ojedinělou lokalitou a leží vlastně již na pomezí slezsko–malopolském.

Ani otázka kmenové příslušnosti Těšínska není zcela jasná. Autoři se tu zejména pod vlivem prací *J. Szydlowského* i *D. Abłamowicze* (naposledy *Szydlowski 1991*, 9–17; *Abłamowicz – Szydlowski 1990*, 204) přiklání vcelku zřetelně k Holasicům, avšak ve hře zůstávají také Vislané (?), dále Opo-

lané a pak rovněž kmen, který bavorský geograf ve svém orientačním soupisu sídel a krajín severně od Dunaje označuje jménem Lupiglaa a řadí jej před Opolany a Holasice. Připisuje mu *XXX civitates*, obecně zřejmě jakýchsi sídelně správních kmenových center, nepochybně nějakým způsobem opevněných a tvořících samostatnou politickou jednotku (cf. např. *Lowmiański 1986*, 151n.), pro které však v jejich případě jen obtížně hledáme umístění. Jakkoli se nelze nekriticky spoléhat na údaje (zvláště početní) zde obsažené, přece jen z kontextu, posloupnosti uváděných kmenů a množství jejich center plyne, že Holasici, mající jen *V civitates*, patřili asi k těm méně významným a nezabírajícím rozsáhlejší teritorium (*Horák – Trávníček 1956*, 55) a že jejich sídla je patrně třeba hledat v pozdějším opavském Slezsku (podrobně a s rozumnou argumentací *Bakala 1969*, 5–18; srov. také *Kouřil – Prix – Wihoda 2000*, 401–402), nejpravděpodobněji v povodí Opavy, Moravice a části horní Odry, pod linií Głubczyce – Racibórz (*J. Tyszkiewicz 1963*, 7n.; *L. A. Tyszkiewicz 1991*, 60–61). Lupiglaa („Hloupé hlavy“) jsou pak některými historiky situováni na Ratibořsko do povodí říček Bílé, Osoblahy a Straduně (přehled názorů a zdůvodnění srov. u *L. A. Tyszkiewicz 1991*, 58–59). Je zajímavé, že hradiska ve Skoczowě i severněji situovaném Kamienci jsou některými zainteresovanými polskými archeology geograficky přiřazována již k fortifikacím malopolským (měla by tudíž souviset s horním Povislím a kmenem Vislanů), přesto jsou přitom stejnými badateli spojována s „holasickou oikumenou“ (např. *Dąbrowska 1973*, 159–160, 166–167; *Poleski 1992*, obr. 1; *1997*, 16; *1998*, 296 a některé jeho další práce). Tu je ovšem na místě připomenout, že mezi těmito dvěma lokalitami a výraznějším uskupením malopolských hradisek 8.–10. století je cca 80–90 km široký „hluchý“ pás bez přítomnosti jakýchkoliv opevněných sídel.

Ze všech hornoslezských hradisek nejvíce k jihu vysunutý Hradec u Opavy podlehl zjevně mezi prvními tlaku z jádra Moravy, vycházejícímu v tomto konkrétním případě pravděpodobně z prostoru olomoucké aglomerace. Jistě se stal nástupištem k ovládnutí zpočátku zřejmě menší enklávy v povodí Opavy (srov. např. stěbořický mohylník – *Kouřil 1994*, 68) a teprve poté došlo k předpokládaným dalším výbojům k severu a severozápadu (*Kouřil 1997*, 73). Napovídají tomu zvláště nálezy učiněné v poslední době, kdy byl na Hradci nedaleko stávajícího farního kostela sv. Petra a Pavla, v ulici s příznačným názvem Na hrobkách, odkryt mimo jiné i pohřeb bojovníka s bohatou výbavou, zahrnující typickou moravskou bradaticí starobylého typu, damaskované kopí s křídélky či dobře zachovalé ostruhy typu Biskupija–Crkvina s příslušnými garniturami, ale i další relevantní předměty (podrobný rozbor se připravuje), hlásící se patrně již do průběhu 1. půle 9. věku. Zdá se tudíž, že s moravskou přítomností zde musíme počítat, jak jsme dříve naznačili (*Kouřil 1997*, 68), dosti hluboko před rokem 874 (před uzavřením forchheimského míru mezi Svatoplukem a Arnulfem), nejspíše již v průběhu vlády Rostislavovy, ne-li dokonce Mojmirovy. Význam hradecké ostrožny ostatně podtrhuje i dřívější nález železné, stříbrem tuzované přezky, kladené do 7./8. století (*Kouřil 1994*, 30–31). Interpretace Hradce a okolí jako moravského předmostí („záhvozdu“) již někdy od poloviny 9. století projasňuje poněkud i tehdejší situaci v oderské části Moravské brány, pokryté pomezím lesem. Dosud nepatrné stopy středohradištního (a i mladohradištního) osídlení tu známe výhradně z enklávy štrambersko–přiborské–kopřivnické (*Janák – Kouřil 1991a*), ale těžko si lze představit, že by tato oblast nebyla pod moravskou kontrolou.

Ovládnutí pomezího lesa v mezihorském koridoru a předpolí na pravém břehu Opavy jistě usnadnilo i možnou expanzi moravského státu směrem do Povislí. Autoři polského přehledu se nejspíše správně ztotožňují s názorem, že valná část Těšínska i s hrady v Chotěbuzi a Skoczowě podlehla náporu Svatoplukových vojsk během jeho uvažovaného tažení proti Vislanům. Jsme toho mínění (archeologická zjištění jsou v tomto směru vcelku jednoznačná), že moravskému tlaku na sever podlehla rovněž hradiska v Lubomi a Kamieňci, vytvářející s oběma výše jmenovanými zvláštní skupinu fortifikací na oderském pravobřeží. Avšak pouze v případě chotěbuzského opevnění – klíčového bodu v předpolí Moravské brány – nedošlo k jeho zničení, nýbrž bylo Moravany vojensky obsazeno a dále využíváno (*Kouřil 1997*, 73). Svoji funkci ztratilo po bližší neznámé násilné akci až v samém závěru 9. či na počátku 10. století, kdy hroučící se moravský stát již nebyl schopen udržet (resp. kontrolovat) tak rozsáhlé a vzdálené území a kdy odstředivé tendence místních kmenů už nebylo možné zastavit.

V otázce reálnosti moravsko–vislanského konfliktu a začlenění Malopolska do rámce Velké Moravy nepanuje mezi badateli shoda; více skepse je v poslední době spíše na straně archeologů (srov. *Kouřil 1997*, 66). Vcelku zřetelně se však na základě rozboru hmotných pramenů rýsuje nepochybné ovlivnění zejména jižní části dnešního Slezska z oblasti Moravy, jakkoli není zcela jasné, zda v případě Dolního Slezska šlo o přímé působení, anebo o prostředkování přes Čechy (naposledy souhrnně *Jaworski 2001*).

Patrně nelze ani souhlasit s představou autorů, že po zničení hradisek v Chotěbuzi a ve Skoczowě byl nejvýznamnějším bodem Holasiců – jakýmsi ústředním sídlem se správní funkcí – hrad označený později v listině papeže Hadriána IV. z roku 1155 jako Gradice Golensicezke, jimi ztotožněný s Hradcem u Opavy. Již *J. Bakala (1964, 110–111)* totiž přesvědčivě upozornil, že uvedené pojmenování se vztahuje pouze na centrum nově vzniklé piastovské kastelánie a že v něm není možno hledat hlavní středisko kmene Holasiců. A tímto původním centrem se nám v současnosti zdá být spíše než Hradec – který byl dlouho pod striktní moravskou kontrolou – hradisko kylešovské nedaleko Opavy, které po jeho zániku, event. přechodu pod českou svrchovanost, mohly nahradit nedaleké Holasovice, položené v bezprostřední blízkosti řeky Opavy a nacházející se rovněž v polské zájmové sféře (k problematice podrobně a se základní literaturou *Kouřil 1994, 48–51*; dále *Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 412–413*).

Konstatování, že těšínské Slezsko přešlo právě v roce 990 ze svrchovanosti českých Přemyslovců pod správu polských Piastovců, je až příliš apodiktické, třebaže je zřejmé, že k likvidaci české branné moci v Krakově došlo už někdy v 2. polovině 80. let 10. století a že tedy v uvedeném časovém úseku ztratil pražský kníže takřka jistě svoji suverenitu také na pozdějším Těšínsku (*Kouřil 1998a, 59–60*, tam i poslední literatura k problematice).

Následující výklad, týkající se 10.–12. věku, je v základních rysech přijatelný. Sotva však lze považovat v průběhu 2. půle 10. století nově vzniklé hradisko na výšině Góra Zamkowa v Cieszyně za dominující hrad na území Holasiců – již vzhledem k tomu všemu, co zde bylo řečeno před chvílí; také úlohu piastovského kastelánského hradu s příslušnými funkcemi přejalo jen o málo později, nepochybně podstatně dříve než ve 12. stol. (srov. *Moździoch 1990, 48–49*). Nezdá se ani pravděpodobné, že by rotunda sv. Mikuláše – nejstarší kamenná stavba na hradě – vznikla již za panování Boleslava Chrabrého; zvláště umělecko–historické rozborů kladou v souvislosti s poznatky archeologickými její založení až do období od konce 11. po dobu kolem poloviny 12. století (*Tomaszewski 1974, 82–86*).

Také otázka, co byly ony „duas regiones“ altaišských analů k roku 1041 – tedy dva územní celky nad středoevropskými horami, které na základě mírových ujednání v Řezně r. 1041 měly zůstat v držení Břetislava I. jako jediný pozůstatek územních zisků jeho polského tažení v r. 1039 – není zodpovězena jednoznačně. Valná část odborné produkce sice soudí, že se jednalo o Vratislavsko a Holasicko, avšak to byly správní celky dosti nesouměřitelné, a pokud jde o samotné Holasicko, není pro tento výklad zřetelná opora ani v poznacích archeologických. Proto je možné taktéž připustit, že pramen, který nás o události zpravuje, předjímá již odkazem na dva regiony později tradiční uspořádání středověkého Slezska na Vratislavsko a Opolsko (*Kouřil 1994, 50–51*; *Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 405–406*, s lit.). Že by toto uspořádání mohlo mít velmi staré kořeny, naznačuje i názor části polské literatury na úlohu, kterou sehrály tzv. Slezské valy na severozápadě a hlavně tzv. Slezská přeseka, která oddělila kmene na dnešním Vratislavsku od Opolanů, Lupiglaa a Holasiců na jihovýchodě. Má se za to, že již sama existence těchto obtížně prostupných hraničních pásů vedla k vytvoření dvou samostatných a nezávislých teritoriálně–politických celků na území pozdějšího Slezska (*Kowalczyk 1987, 17–18, 102–103*; *L. A. Tyszkiewicz 1996, 51–52*, s lit.; pro Dolní Slezsko také *Moździoch 1998, 107, 109*). Kvůli nestrannosti musíme ovšem připomenout, že z pohledu archeologie není neprostupnost „Preseky“ a její hraniční funkce zcela jednoznačná (*Ablamowicz 1991b, 118*), a dále ještě, že jiné polské práce obráceně soudí, že to byla údajná politicko–tributární závislost na Velké Moravě a poté i říši českých Boleslavů, která bránila tomu, aby se na zmíněném teritoriu vytvořily již tehdy vyšší nadkmenové útvary (srov. např. *Modzelewski 1991, 188*).

Poslední poznámka se již dotýká lokalit vrcholného středověku. Z textu se zdá, jako by místa uváděná z české části Těšínska – totiž Řepiště, Janovice, Lubno, Stonava, Karpentná, Hrádek nad Olší a Návší – představovala středověké osady. Ve skutečnosti se však jedná o drobná středověká opevnění (hrádky) s osadami související a archeologický materiál na nich získaný reprezentuje (s výjimkou nálezů z hradu na Slezské Ostravě a částečně i z městského prostředí ve Frýdku a Karviné–Fryštátu) doposud jediný ucelenější korpus středověkých artefaktů, jež máme z naší strany k dispozici (srov. Kouřil – Žáček 1986, 97–138). Oba polští autoři snad mohli ve svém přehledu více akcentovat poslední kvalitní výsledky archeologických výzkumů středověkého těšínského hradu i zdejšího městského jádra, které nepochybně přispějí mj. k lepšímu poznání hmotné kultury uvedeného regionu a jistě se stanou nepostradatelným komparačním materiálem i pro naše studium (např. Kus 1998, 125–133).

Snaha o srovnání poměrů v polské i české části Těšínska a v relevantní partii Moravské brány a celkový pohled na západní a severní Pobeskydí bez ohledu na státní hranici přinášejí do bádání některé nové aspekty.

Především se zdá, že i pro Těšínsko jako celek – tedy přinejmenším až někam na haličské pomezí – platí charakteristika osidlovacího procesu v pravěku a raném středověku specifikovaná kdy si pro tzv. druhou sídelní sféru českého Slezska: řídké osídlení enklávové, diskontinuitní, v principu nezemědělské atd., až do rozhodujícího vlivu průchodu komunikací, tak jak jsme to resumovali výše; dokonce se Těšínsko (vč. polské části) jeví jako jakési protažení koridoru Moravské brány na severovýchod. V souladu s tím se také zdá, že celý tento cca 90 km dlouhý a poměrně úzký příhorský lesnatý pás s převahou pahorkatin tvořil vzdor řídkému osídlení občas i pevnější jednotu kulturní, jak tomu nasvědčuje především charakter osídlení púchovské kultury. Nelze to ovšem vyloučit ani jindy, např. v období počátků eneolitu či doby bronzové. Někdy můžeme uvažovat o takové jednotě alespoň pro značnou část předmětného území, jako v případě výšinného osídlení doby halštatské. Pro jiná období se zase jeví celá oblast mezi Bečvou a Białou jako takřka pustá; s výjimkou střední doby bronzové ale máme vždy alespoň indicie pro pokračování funkce dálkových komunikací.

Specifická je situace v době hradištní. Tehdy se v severní části pozdějšího Těšínska, nejspíše v průběhu 8. století, vytváří sídelní enkláva, která je základem trvalého osídlení dodnes. Lze ji spojovat s některým z relevantních kmenů jmenovaných u Bavorského geografa (Holasici, Opolané, „Lupiglaa“, příp. i Vislané). Tato enkláva zasahuje k nám prozatím pouze hradiškem v Chotěbuzi–Podoboře, ležícím přímo na státní hranici, území na jih od něho se zdá být pustinou pomezního lesa snad až k Bečvě, stejně jako směrem západním až k landeckému hradišku, vypínajícímu se nad soutokem Odry s Ostravicí (Kouřil 1996). Jedinou výjimkou v tomto ohledu jsou nepatrné stopy osídlení ze střední a mladší doby hradištní v oblasti tradiční enklávy štrambersko–příborsko–kopřivnické, jež by mohly odrážet kontrolu komunikace hvozdem v souvislosti s pravděpodobnou držbou území na opavském pravobřeží s centrem v Hradci u Opavy jako moravského „záhvozdu“ snad již někdy od poloviny 9. století. V posledních decenních tohoto století Svatoplukovy vojenské aktivity vůči Vislanům (?) osudy Pobeskydí znovu sjednotily, ale brzy po jeho smrti se pravděpodobně moravské panství zde hroutlí. Po čase se v 10. století *mutatis mutandis* obnovuje ve svrchovanosti raněstředověkého českého státu, ale záhy pozdější Těšínsko připadá zhruba na tři století mladému státu polskému. Jižnější Pobeskydí hledělo však pravděpodobně v 11. a 12. století (či přinejmenším po větší část té doby) stále k Moravě. Toto rozdělení umocnila ještě středověká kolonizace, která postupně zlikvidovala hvozdu a stabilizovala na konci 13. století administrativní hranici mezi Moravou a Těšínskem na řece Ostravicí. V té době se sice obě tyto středověké země znovu setkaly – v českém státě posledních Přemyslovců a Lucemburků, ale to je již jiná kapitola.

Při celkovém pohledu vyniká mnohem více než při pohledu tradiční optikou, nedohlížející za státní hranici, výjimečnost postavení Kotouče a sídelní enklávy kolem něho, tvořící se, upadající, příp. i zanikající a znovu povstávající uvnitř pomezního lesa od neolitu až někdy do počátků vrcholného středověku. V některých obdobích – snad již v období mladé lineární kultury, jistěji v době popelnicových polí, době laténské a svým způsobem asi i v době hradištní – se zdá být poslední výspou osídlení moravských úvalů ve hvozdu na severovýchodě, aspirující na kontrolu dálkové ko-

munikace směrem ke starým sídelním oblastem na slezských a malopolských spraších. Pozoruhodná se zdá být úloha enklávy na sklonku doby popelnicových polí, kdy jako by zastavila výšinné osídlení severního Pobeskydí v jeho postupu na jih (situace v Pobečví a dále na karpatském lemu ovšem není dosud jasná). Podruhé zase v posledním století starého letopočtu, kdy byla překryta alochtonním osídlením púchovského lidu, ale přesto fungovala dále. V obou těchto případech již máme zřejmě co do činění se vztahy větších sociálních jednot (kmenů?), které si zasluhují hlubší výzkum.

Ačkoli má reflektovaný polský přehled také populární aspekt, přece jen je vlastně prvním moderním pokusem o náčrt archeologické syntézy *celého* Těšínska (na začátku zmiňovaná stať *P. Kouřila* z r. 1992 se v intencích „Nástinu“ držela v hranicích tehdy československé části Těšínska); v tom je bezesporu inspirativní. Je nutno také vysoce ocenit, že jakkoli otevírá sborník, jehož úkolem byla – jak se zdá z textu dalších kapitol – spíše propaganda než odpovědná historická práce, autoři se nenechali svést laciným pokušením a udrželi dostatečnou odbornou úroveň. Proto jde také o jedinou kapitolu „Zarysu“, která uvádí za polskými názvy obcí na českém státním území v závorce povětšinou také jejich české a kde je zastoupena v adekvátní míře i česká odborná literatura (8 českých na 13 polských prací), i když asi ne všechny relevantní tituly. Především tam scházejí práce L. Jisla, když již nic jiného, tedy alespoň článek o púchovské kultuře (*Jisl 1968*), protože tam uváděný seznam nálezů mincí z Moravské brány a českého Těšínska žádá další práce – na rozdíl od jiných Jislových studií (o paleolitu, době hradištní atd.) – nenahradila. Také snad prací M. Čizmáře o púchovské kultuře mohlo být v seznamu více, s ohledem na zaměření přehledu především příslušná stať z *Pravěkých dějin Moravy (Čizmář 1993a)*. Rozhodně tam měl také být uveden průkopnický, metodicky vzorový článek E. Opravila o moravsko–slezském pomezím hvozdu, uveřejněný kdysi v Jislově sborníku (*Opravil 1974*). Nicméně to nejsou zásadní věci, klady převažují.

Archeologie Pobeskydí dostala v posledním čtvrtstoletí výrazné impulsy. Na naší straně hranice to byl především výzkum na halštatském a slovanském hradisku v Chotěbuzi–Podoboře, který od r. 1978 dosud běží a otevírá se každým rokem (což je svým způsobem unikum), ale i menší výzkumy záchranné povahy na Štandlu a Lipině v okolí Frýdku–Místku (1982–83, 1986–1992). Dále nutno zmínit několikaletý projekt povrchového průzkumu drobných středověkých opevnění, spojeného mnohdy se sondáží (srov. *Kouřil – Žáček 1986*), nelze zapomenout na výzkumy v jádrech středověkých měst atd.; nemůžeme přehlédnout ani amatérské průzkumy a sběry, intenzivní zejména v 80. letech na Příborsku (srov. jednotlivé svazčky *Informačního zpravodaje* pobočky ČSSA /ČAS/ pro severní Moravu a Slezsko – dosud 14 ks od r. 1982) (k terénní činnosti a zprávám o ni viz přehledně *Janák 1998*, passim). Práce v terénu byla provázena i odpovídající aktivitou publikační, vč. tvorby regionálních přehledů pravěkých dějin (generálně srov. *Janák 1998*, s kompletním seznamem literatury). Úhrnem lze říci, že těžiště terénní práce je v 80. letech, těžiště publikačních výstupů v 90. letech.

Na polské straně hranice převládaly v terénu od konce 70. let povrchové průzkumy v rámci AZP a záchranné výzkumy v jádrech středověkých měst. V 90. letech přibýly dvě déletrvající výzkumné akce – výzkumy na těšínském hradě, prováděné muzeem v Cieszyně (W. Kuś), a povrchový průzkum výšinných lokalit mezi Olší a Białou, prováděný muzeem v Bielsku–Białé (Bogusław a Bożena Chorąży). Podrobné zprávy o každoroční podobě obou posledně uvedených aktivit (naposledy *Chorąży – Chorąży 1998*, s lit.; *Kuś 2000*) a další je možno nalézt v jednotlivých svazcích katovického sborníku *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych* (prozatím vyšly svazky za l. 1991–1996), ale nějaký celkový přehled o terénní činnosti v polském Pobeskydí k dispozici není. Totéž platí i o publikační aktivitě týkající se tohoto území, jakkoli samozřejmě existují práce se širším záběrem a obsáhlým seznamem relevantní literatury, zejména pro dobu hradištní (např. *Foltyn 1998*).

Vzhledem k chronicky nedostatečným kapacitám a prostředkům se tedy v 80. a 90. letech neudělalo zase tak málo. Zároveň se česko–polská archeologická spolupráce ve Slezsku dostala v 90. letech na nejvyšší úroveň v historii dosavadních vztahů vůbec (*Abtaniowicz – Janák – Kouřil – Romiński – Tomczak 2000*). Zdá se, že nastal čas posunout se do nové roviny. Naléhavě vyvstává otázka spolupráce přímo na řešení alespoň některých problémů bádání o Pobeskydí. Předpoklady zde existují. Publikační základnu pro reflexi regionální terénní aktivity představuje dvojjazyčně – pol-

sky a česky – vycházející katovický sborník *Badania archeologiczne...* (srov. výše) a slušnou místní základnu pro publikaci další tematiky *Śląskie prace prahistoryczne* (Katowice) i *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* a *Časopis Slezského zemského muzea*, vycházející v Opavě; pomíjíme vlastivědné časopisy i publikační možnosti mimo region. Pilířem česko–polské kooperace nejen v Pobeskydí se může stát dohoda o vědecké spolupráci mezi Archeologickým ústavem Jagellonské univerzity v Krakově a Archeologickým seminářem Slezské univerzity v Opavě. V jejím rámci se již zrodil projekt: „Průzkum výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“, k němuž se připojila kompetentní regionální muzea: Muzeum Okręgowe, Bielsko–Biala; Muzeum Beskyd, Frýdek–Místek; Okresní vlastivědné muzeum, Nový Jičín. Projekt navazuje na výše zmiňované aktivity muzea v Bielsku v 1. pol. 90. let na polské části Těšínska (vedoucím česko–polského pracovního týmu je Bogusław Choraży). První etapa průzkumu úspěšně proběhla v jižní části novojičínského okresu v říjnu 2000. Je otázka, co všechno se podaří v nejbližších letech realizovat; závisí to na mnoha okolnostech, jež nemůžeme ovlivnit a kromě toho se interest slezské archeologie neomezuje jen na Pobeskydí. V každém případě je ale inventura dosavadního stavu poznání *condicio sine qua non*. Proto syntetický pokus obou polských autorů vhodně doplnil o něco starší přehledy pravěku našeho Pobeskydí (Janák 1990; Kouřil 1992) a sám byl opět zákonitě doplněn touto reflexí. Ukázalo se přitom, že český i polský pohled na základní věci je si v mnohém blízký, což odpovídá faktografické realitě. Stav poznání je tak na samém prahu 3. tisíciletí podrobně shrnut a půda pro další spolupráci připravena.

LITERATURA

- Ablamowicz, D. 1991: Trzecia popielnica kultury praskiej z Siemoni–Pomłynia, gm. Bobrowniki, woj. Katowice, *Archeoslavica* 1, 105–113.
- 1991a: Chronologia grodziska w Kamieńcu, gm. Zbrostawice, woj. Katowice, *Śląskie Prace Prahistoryczne* 2, 207–218.
- 1991b: Osadnictwo grodowe na Górnym Śląsku we wczesnej fazie wczesnego średniowiecza, *Śląskie Prace Prahistoryczne* 2, 107–121.
- Ablamowicz, D. – Janák, V. – Kouřil, P. – Romiński, W. – Tomczak, E. 2000: K poválečné spolupráci českých a polských archeologů v Horním Slezsku, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 5, v tisku.
- Ablamowicz, D. – Szydłowski, J. 1990: Stan i potrzeby badań nad plemiennym osadnictwem grodowym Górnego Śląska (VI–X w.). In: Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce, Poznań – Wrocław – Warszawa, 201–212.
- Bakala, J. 1964: Holasické pomezí v 11. a 12. století, *Časopis Slezského muzea*, series B 13, 105–117.
- 1969: Národnostní a politický vývoj Slovanů v Opavském a Těšínském Slezsku do konce 12. století. In: Slezsko na cestě k československému státu, Opava, 5–18.
- Čižmář, M. 1990: Zur Stellung von Kotouč in der späten Latènezeit, *Acta Archaeologica Carpathica* 29, 151–165.
- 1993: Zur Chronologie der Púchover Kultur in Mähren, *Památky archeologické* 84, 86–96.
- 1993a: Púchovská kultura. In: V. Podborský (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 420–423.
- 1996: Die Stellung der Púchov – Kultur auf dem Gebiet der Mährischen Pforte. In: *Kontakten längs der Bernsteinstrasse (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*, Kraków, 173–182.
- Dąbrowska, E. 1973: Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Diviš, J. 1998: Legendární starobylost Příbora v zrcadle nových archeologických nálezů, *Informační zpravodaj ČAS – pobočka pro severní Moravu a Slezsko* – srpen 1998, Brno, 64–68.
- Diviš, J. – Kolbinger, D. 2000: Sídliště z pozdní doby římské a stěhování národů v Příboře–Prchalově, *Informační zpravodaj ČAS – pobočka pro severní Moravu a Slezsko* – prosinec 2000, Kopřivnice – Hulín, 23–47.

- Dohnal, V. 1977:* Kultura lužických popelnicových polí na východní Moravě. *Fontes Archaeologiae Moraviae* 10. Brno.
- Folprecht, J. – Skutil, J. 1931:* Palaeolithická industrie z Petřkovic z výkopů 1929, *Věstník Matice opavské* 36, 95–98.
- Foltyn, E. M. 1998:* Podstawy gospodarcze wczesnośredniowiecznej społeczności plemiennej na Górnym Śląsku. Katowice.
- Fryč, J. 1985:* Svědectví o pravěku Příbora. Příbor.
- Grepl, E. 1994:* Nové sběry ze Štandlu u Frýdku–Místku, *Informační zpravodaj ČAS – pobočka pro severní Moravu a Slezsko – prosinec 1994*, Kopřivnice, 71–72.
- Gromnicki, J. 1981:* Kultura puchovska. In: *Późny okres lateński i okres rzymski* (J. Wielowiejski, ed.). *Prahistoria ziem polskich* (W. Hensel, ed.) 5, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 271–275.
- Horák, B. – Trávníček, D. 1956:* *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii*. Rozpravy Československé akademie věd, roč. 66, sešit 2. Praha.
- Choraży, B. – Choraży, B. 1998:* Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Młyńskiej Kępie w Jaworzu, województwo bielskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*, Katowice, 55–62.
- Janák, V. 1990:* Osídlení Novojičínska od pravěku do raného středověku, *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 46, 53–62.
- 1995: Osídlení vrchu „Štandl“ u Frýdku–Místku v posledním tisíciletí před změnou letopočtu, *Časopis Slezského zemského muzea*, series B 44, 97–106.
- 1996: Nordmähren während der Späthallstattzeit (bisherige Erkenntnisse), *Pravěk NŘ* 5/1995, 255–270.
- 1996a: Landek před příchodem Slovanů. In: *Landek – svědek dávné minulosti*, Ostrava, 43–45.
- 1997: Stav výzkumu doby bronzové a halštatské v horním Poodří. In: *Rola Odry i Łaby w przemianach kulturowych epoki brązu i epoki żelaza* (B. Gediga – J. Horwat – G. Przybyl – D. Reclaw, eds.), Wrocław – Gliwice, 41–49.
- 1998: Přelom i pokračování (Archeologie v českém Slezsku v 80. a v 1. polovině 90. let), *Archeologické rozhledy* 50, 1998, 455–464.
- 1998a: Lengyelská keramika z Kotouče u Štramberka a počátky eneolitu v oderské části Moravské brány, *Pravěk NŘ* 7/1997, 105–127.
- 1999: Předběžné poznámky k neolitu a eneolitu českého Slezska. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 1998* (I. Kuzma, ed.), Nitra 95–109.
- 2000: Prehistorické kamenné artefakty v bruntálském muzeu a počátky osídlení severozápadní části Nížkého Jeseníku, *Sborník Muzea v Bruntále 2000*, Bruntál, 5–14.
- Janák, V. – Grepl, E. 1987:* Archeologické výzkumy v Příboře – Hájově, *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 40, 32–35.
- Janák, V. – Kouřil, P. 1991:* Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, *Časopis Slezského zemského muzea*, series B 40, 193–219.
- 1991a: K otázce osídlení Štramberka a jeho nejbližšího okolí v době hradištní, *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 47, 66–78.
- Jaworski, K. 2001:* *Elemente der großmährischen Kultur in den Burgwällen Südniederschlesiens*, v tisku.
- Jisl, L. 1968:* Púchovská kultura a otázky dalšího osídlení Moravské brány, *Časopis Slezského muzea*, series B 17, 1–23.
- 1969: Kamenné nástroje a zbraně z území bývalého okresu Bílovec, *Časopis slezského muzea*, series B 18, 97–106.
- Karger, V. 1922:* *Die Vorgeschichtsforschung in Schlesien und die Ausstellung vor- und frühgeschichtlicher Altertümer im Schlesischen Landesmuseum 1921–22*, *Anzeiger des Schlesischen Landesmuseums in Troppau* 1, 2–32 (separatum).
- Kerekeš, A. 1985:* Staropaleolitické nálezy z okrajové linie kontinentálního zalednění – Ostrava – Zábřeh nad Odrou, *Informační zpravodaj členů severomoravské pobočky ČSSA – duben 1985*, Příbor, 3–6.
- Kouřil, P. 1990:* Fortifikační systém hradiska v Chotěbuzi – Podobohě u Českého Těšína. In: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy*. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka, Brno, 307–326.
- 1992: Pravěk a středověké osídlení těšínského Slezska. In: *Nástin dějin Těšínska*, Ostrava – Praha, 10–16.
- 1994: Slovanské osídlení českého Slezska. Brno – Český Těšín.

- Kouřil, P. 1996:* Slovanské hradisko a středověký hrad. In: Landek – svědek dávné minulosti, Ostrava, 46–55.
- 1997: Severní předpolí Moravské brány a zásah velkomoravský. In: Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska, Wrocław, 65–75.
- 1998: Zu den Anfängen der slawischen Graphittonkeramik in Schlesien. In: Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9, Brno, 37–65.
- 1998a: Schlesien in der Geschichte des böhmischen Staates des 9. bis 12. Jahrhunderts (Archäologische Abhandlung – zusammenfassende Übersicht). In: Slezsko v dějinách českého státu, Opava, 57–67.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000:* Hradby českého Slezska. Brno – Opava.
- Kouřil, P. – Žáček, R. 1986:* Drobná středověká opevnění v Pobeskydí a otázka jejich klasifikace, Časopis Slezského muzea, series B 35, 97–138.
- Kowalczyk, E. 1987:* Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Kuś, W. 1998:* Sprawozdanie z badań archeologicznych średniowiecznej wieży cylindrycznej na Górze Zamkowej w Cieszynie, województwo bielskie. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku, Katowice, 125–133.
- 2000: Sprawozdanie z badań archeologicznych średniowiecznej wieży cylindrycznej na Górze Zamkowej w Cieszynie, województwo bielskie. In: Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku, Katowice, 172–177.
- Lowmiański, H. 1986:* Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich. Poznań.
- Madyda-Legutko, R. 1990:* Podegrodzie, province of Nowy Sącz, community Nowy Sącz, site 9 (settlement of Púchov Culture, traces of late Roman and early Medieval settlement). In: Recherches Archéologiques de 1988, Kraków, 35–38.
- Modzelewski, K. 1991:* Nowe formy więzi spotecznej na Śląsku w XI–XII wieku. In: Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej, Wrocław – Warszawa, 181–194.
- Moździoch, S. 1990:* Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- 1998: Wczesnośredniowieczne grody śląskie a ówczesne podziały plemienne. In: Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum, Poznań, 99–114.
- Nekvasil, J. 1993:* Pozdní halštát. In: V. Podborský (ed.), Pravěké dějiny Moravy, Brno, 367–372.
- Opravil, E. 1974:* Moravskoslezský pomezni les do začátku kolonizace. In: Archeologický sborník (Ostravské muzeum), Ostrava, 113–133.
- Pavelčík, J. 1972:* Mladobronzové a laténské sídliště u Kopřivnice, Časopis Slezského muzea, series B 21, 147–160.
- 1972a: Meč liptovského typu z Koblava (okr. Opava). In: Přehled výzkumů Archeologického ústavu ČSAV v Brně za r. 1971, Brno, 59.
- 1992: Štipaná industrie ze Štandlu u Místku, Informační zpravodaj ČAS – pobočka pro severní Moravu a Slezsko – květen 1992, Kopřivnice, 27–31.
- Parczewski, M. 1991:* Początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Górnym Śląsku, Śląskie Prace Prahistoryczne 2, 91–96.
- Pieta, K. 1982:* Die Púchov–Kultur. Nitra.
- Pohl, W. 1988:* Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München.
- Poleski, J. 1992:* Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce. Kraków.
- 1997: Klejnpolen im 8.–10. Jahrhundert. Bemerkungen zu den Beziehungen zwischen Klejnpolen und Böhmen, Mähren, Slowakei und Ungarn. In: Central Europe in 8th – 10th Centuries, Bratislava, 15–26.
- 1997a: Kontakty interregionalne mieszkańcówn Małopolski w VI–X wieku. In: Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska, Wrocław, 51–63.
- 1998: Frühmittelalterliche Burgen in Klejnpolen. In: Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Bonn 1998, 293–299.
- Profantová, N. 1992:* Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (Hrsg.), Awaren Forschungen, Wien, 605–801.

- Profantová, N.* 1997: Blatnicko–mikulčický horizont v Čechách – současný stav a problémy. In: Śląsk i Cze-
chy a kultura wielkomorawska, Wrocław, 85–94.
- Stumpf, G.* 1927: Die Vor- und Frühgeschichte Kuhländchens. In: Festschrift zum I. Kuhländler Heimatfest
in Neu-Titschein, August 1927, Neu-Titschein, 7–24.
- Svoboda, J. – Čílek, V. – Jarošová, L. – Peša, V.* 1999: Mezolit z perspektivy regionu – výzkumy v ústí Pekla,
Archeologické rozhledy 51, 243–264.
- Szydłowski, J.* 1961: Wczesnośredniowieczne grodzisko w Skoczowie – Międzywiciu, pow. Bielsko, Acta
Archaeologica Carpathica 3, 201–207.
- 1964: Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Międzywiciu, pow. Cieszyn,
Acta Archaeologica Carpathica 6, 53–56.
- 1967: Wczesnośredniowieczne osadnictwo. In: Pamiętnik skoczowski, Skoczów, 5–14.
- 1970: Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wy-
kopaliskowych (1966–1968), Sprawozdania Archeologiczne XXII, 173–191.
- 1974: Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław
Śl., w latach 1969–1970, Sprawozdania Archeologiczne XXVI, 205–222.
- 1991: Sytuacja osadnicza na północnym przedpolu Bramy Morawskiej w dobie plemiennej wczesne-
go średniowiecza. In: Rocznik cieszyński VI/VII, Cieszyn, 9–17.
- Šebela, L.* 1998: Spätäneolithische und altbronzezeitliche Silexdolche in Mähren, Saarbrücker Studien
und Materialien zur Altertumskunde 6/7, 199–226.
- Šebela, L. – Peška, J. – Janák, V. – Grepl, E.* 1990: K otázce sídlišť epišňůrového komplexu na východní Mo-
ravě, Archaeologia iuvenis 1, Brno, 11–20.
- Šedo, O.* 1981–82: Archeologické bádanie a poznatky o procese osidlovania Kysúc, Správy a informácie
Kysuckého múzea 1981/82, 19–59.
- Tejral, J.* 1982: Morava na sklonku antiky. Praha.
- 2000: Nové poznatky k nálezu „hunského“ kotle z Rázové, Acta historica et museologica Universita-
tis Silesianae Opaviensis 5, v tisku.
- Tomaszewski, A.* 1974: Romańskie kościoły z emporami na obszarze Polski, Czech i Węgier. Wrocław – War-
szawa – Kraków – Gdańsk.
- Tyszkiewicz, J.* 1963: Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmie-
nie pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi tzw. Geografa Bawarskiego, Studia z dziejów
osadnictwa 1, 7–72.
- Tyszkiewicz, L. A.* 1991: Południowo–wschodnia rubież w systemie plemion śląskich, Śląskie Prace Prahis-
toryczne 2, 49–71.
- 1991a: Przyłączenie Śląska do monarchii piastowskiej pod koniec X wieku. In: Od plemienia do
państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej, Wrocław – Warszawa,
121–152.
- 1996: Plemiona słowiańskie we wczesnym średniowieczu. In: Słowiańszczyzna w Europie średnio-
wiecznej 1, Wrocław, 45–52.
- Wachowski, K.* 1997: Śląsk w dobie przedpiastowskiej. Wrocław.
- Zoll-Adamikowa, H.* 1992: Zur Chronologie der awarenzeitlichen Funde aus Polen. In: Probleme der re-
lativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter, Kraków, 297–315.
- 1996: Awarska ozdoba uprząży z Lubomi, woj. Katowice. In: Słowiańszczyzna w Europie średnio-
wiecznej 1, Wrocław, 263–267.

VRATISLAV JANÁK, Archeologický seminář ÚHM FPF Slezské univerzity, Masarykova 37, 746 01 Opava
e-mail: jan10uh@fpf.slu.cz
PAVEL KOUŘIL, Archeologický ústav AV ČR, Královopolská 147, 612 64 Brno
e-mail: kouril@iabno.cz

COMITÉ POUR LA SIDÉRURGIE ANCIENNE de l'Union Internationale des Science Préhistoriques et Protohistoriques

R. Pleiner, secrétaire

Siège du secrétariat: Institut d'Archéologie, 118 01 Prague 1, Letenská 4, République Tchèque

Communication 65

Edited by R. Pleiner

NEW MEMBERS: V. Ustohal, Brno

CONFERENCES

ARCHAEO-METALLURGY IN CENTRAL EUROPE was the title of the third international conference held at Herľany, Slovakia, organized by the Faculty of Metallurgy, Technical University in Košice (Prof. Ing. L. Mihok) 11–14 September 2000. The papers were presented in English. The titles are reproduced in the wording of speakers. Contributions concerned with the metallurgy of iron:

R. Pleiner: Cast iron in the bloomery period. A problem in Europe; *H. L. Knau*: Ironworking and water power; *J. Navasaitis et al.*: Composition of the slag inclusions in bloomery iron objects; *D. Edge*: The construction and metallurgy of mail iron in the Wallace Collection; *A. Williams*: The influence of Nurnberg on the mass-production of armour; *V. Semeels* and *M. Mauvilly*: An early La Tène metallurgical workshop at Sévaz Fr/CH; *J. Gömöri* and *B. Török*: New ferrous metallurgical finds from the Avar Age in Pannonia; *L. Mihok et al.*: Iron smelting and working in Spiš in Roman and Slav periods; *M. Gurin*: Evolution of iron implements in Belarus; *H. Lyngström*: Denmark iron in northern Europe; *J. Prostředník* and *J. Hošek*: Smithy workshop in Trosky castle; *J. Petřík et al.*: Archaeometallurgical analysis of slags and metallic objects from Gelnica, Spiš; *V. La Salvia et al.*: Medieval iron metallurgy in town Cencelle, Italy; *A. Pribulová (Mrs) et al.*: Analyses of slag and iron objects of Vandali tribe origin in Blažice, Slovakia; *R. Vargová (Mrs) et al.*: Medieval Blacksmiths in town Košice; *V. Jan* and *V. Ustohal*: Finds of steel objects and band-like pattern of their structure (poster); *J. Navasaitis et al.*: Lithuanian metallurgical analysis of the As-smelted bloomery iron (poster); *L. Mihok*: Analyses of Etruscan slags from Populonia (poster); *J. Petřík et al.*: Analysis of slag from south Spiš.

Non-ferrous metallurgy has been treated as well in papers by *P. Craddock* (brass), *E. Geckinli* (gold), *A. Schäfer* (bronze foundry), *M. Longauerová (Mrs)*, metallography of Late BA bronze castings), *V. Ustohal* (post-medieval printing types from Kralice castle), *A. Ismail* (Metallographic laboratory, Cairo).

There was a beautiful excursion to the cave of Domica, southern Slovakia, inhabited in the Neolithic period, and to the castle of Krásná Hôrka. The meeting was excellently organized and passed in a warm collegial atmosphere. The participants (32 in number) came from 12 countries (Slovakia, Czech Republic, England, Denmark, Switzerland, Germany, Italy, Hungary, Belarus, Lithuania, Turkey, and Egypt).

XXXX. SEMINÁŘ Z DĚJIN HUTNÍ VÝROBY (40th Seminar entitled Contribution to the history of metallurgy) took place in the National Technical Museum, Prague (organized by Z. Rásl and J. Petřík, 7th November 2000). Following papers concerned the early history of iron: *L. Mihok and R. Vargová (Mrs)*: Metalografická analýza železných predmetov ze stredoveké dediny Pavľany–Krigovce (metallography of some iron from a medieval village); *J. Petřík, L. Mihok, K. Fürgová (Mrs) and M. Soláriková (Mrs)*: Archeometalurgická analýza trosky a železných predmetov z lokality Zálužany–Nemešany (analyses of

slags and irons); *J. Petrík* and *L. Mihok*: Východoslovenské sekery zo 14 – 20 storočia (metallography of some late medieval and post-medieval axe-heads from East Slovakia; *J. Hošek*: Rozbor železných předmětů z hradiště v poloze Vala (metallography of several iron objects, among others knives, from a 10th century AD hillfort in eastern Bohemia. The other papers were devoted to non-ferrous metallurgy and to post-medieval siderurgical themes.

AUSGRABUNGEN IN MANCHING 1996–1999. A colloquium organized by the Römisch–Germanische Kommission, Markt Manching und Keltisch–römischer Freundkreis, Heimatsverein Manching (16–17 November 2000). The programme involved three contributions devoted to Celtic iron smelting and working: *Ch. J. Raub*: Die Eisenschlacken; *R. Schwab*: Eisen: Material und Technik; *A. Schäfer*: Spätkeltisches Metallhandwerk. Manching und das „Hinterland“.

BIBLIOGRAPHY 1997, 1998 (Supplements)

A. Specialized items

R. BALASURBRAMANIAN: On the presence of Lead in the Delhi Iron Pillar. Bulletin of the Metals Museum (Sendai) 29 1998, 20–40. Lead sheet coating in the base of the pillar (5th century AD) has been stated as well as between some wrought iron lumps of the stack and in the decorative top. At the time, the production of lead had a long tradition in India.

P. T. CRADDOCK: New Light on the Production of Crucible Steel in Asia. Bulletin of the Metals Museum (Sendai) 29 1998, 41–66. A synthesizing treatise dealing with the technology of crucible steels in India, Sri Lanka and central Asia from the earliest times (BC) up to the 19th century, as reflected in certain written sources (Zosimos, Al Biruni, Al Kindi) and archaeological sites comprising slag and crucible heaps and other metallurgical remains. Two main processes were used: a heavy carburization of wrought iron fragments by wood in sealed crucibles (principally in India and Sri Lanka) which resulted in molten steels with 0.3 – 2 % C; in other regions, especially in Central Asia (Merv, Achsiket–Eschy Aksi) a co-fusion of crushed cast iron and wrought iron was widely applied. A part of this steel was used in the manufacture of high quality sword and sabre blades (a Sasanian example from the 12th century AD from the collection of the British Museum was analysed and presented). In Europe, the crucible steel production, patented by Huntsman (melting of cementation steel) flourished in the second half of the 19th century; no connection with oriental crucible steels can be seen.

Chr. DUPUY and Chr. ROLANDO (Mrs): Un four de métallurgie du fer: en stratigraphie à Koussané (Mali) – Fouille, Anthracologie et datations sur charbons. [In French: A smelting furnace at Koussané (Mali, Africa): Excavation, anthracology, and dating by radiocarbon.] In: Actes du Colloque „¹⁴C Archéologie“, Lyon, 1998, 381–385. Remains of a bowl smelting furnace is, through charcoal embedded in slag, dated to period AD 210–460, while some samples from the immediate vicinity yielded some earlier dates. The problem of stratigraphy and seasonal visits of smelters at the same place.

L. Chr. NØRBACH: Ironworking in Denmark. From the Late Bronze Age to the Early Roman Iron Age. Acta Archaeologica (Copenhagen) 69, 1998, 53–75. Iron appeared in Scandinavia and especially in Denmark more frequently in the Montelius period VI (8th – 6th centuries BC, the ‘transition period’). The subsequent Early Roman [Romano–Barbarian] Iron Age (500BC – AD 200) saw sites where iron slags were found, the later phase of which is labelled as a ‘consolidation period’. Bloomery furnaces of the Skovmark type appeared (8 sites), preceding the slag–pit furnaces era. A list of sites (iron objects, slags, furnace finds) added.

J. SCHNEEWEISS: Dir ur- und frühgeschichtliche Eisenverhüttung im westlichen Odergebiet. [In German: Ancient and early iron smelting westwards the Oder river.] In: Beiträge zum Oder–Projekt 3. Studentische Arbeiten. Deutsches Archäologisches Institut. Römisch–Germanische Kommission. Berlin 1997, 3–63. A survey of iron making sites (518 in number on the list, 7 % Iron Age, 57 % Romano–Barbarian period, 24 % Slavic period, mostly slag finds). Groupings appear in the Spree river valley and in the northern coastal parts.

L. A. SOLNCEV and B. A. SHRAMKO: Metallograficheskoye issledovaniya zheleznykh izdeliy Lyubotinskogo gorodichtscha [in Russian: Metallographic investigation of iron objects from the hillfort Lyubotinskoye]. In: Lyubotinskoye gorodichtche. Khar'kovskiy gos. universitet, Kjarkov 1998, 132–140. From the hillfort layers and features 18 iron objects (knives, awls, pins, an axe-head, an auger) were submitted to metallographic analysis. They date from three chronological phases of the Scythian period: the earliest yielded mostly simple ferritic ware, except a hard steel razor, presumably imported. Since the middle phase (5th century BC, and then during the 4th – 3rd centuries BC) improved materials and technologies began to be applied (surface carburization, primitive three-layer system). No heat treatment was recorded.

A. VIZCAINO, P. BUDD and J. G. McDONNELL: An experimental Investigation of the Behaviour of Phosphorus in Bloomery Iron. Bulletin of the Metals Museum (Sendai) 29 1998, 13–19. Trials based on solid diffusion processes during the working of iron blooms with elevated phosphorus content; microstructures, 'ghosting', phosphorus-rich phases on grain boundaries.

BIBLIOGRAPHY 1999

A. Specialized items

ARCHEOLOGIA TECHNICA 11. Zkoumání výrobních objektů archeologickými metodami [Investigation of production installations and technological processes revealed by archaeology]. 18th seminary of the Technical Museum at Brno, 13th April 1999, 95 pp. With iron deal following contributions: V. Jan, V. Ustohal, K. Stránský: Keltské nástroje k obrábění dřeva a jejich surovinová základna [Celtic wood-working implements and their raw material], 4–11. Additional metallographic analyses of some tools from the Staré Hradisko oppidum show a metal poor in phosphorus, piling, carburization. K. Stránský, V. Souchopová and J. Merta: Rekonstrukce pochodu přímé výroby železa z rud [Reconstructions of the bloomery process], 12–21. Accounts of some smelting trials in embanked shaft furnaces with thin front wall. V. Souchopová and K. Stránský: Raněstředověké polotovary železa [Early medieval iron blanks], 22–32. Some remarks of an iron bloom from the 9th century AD ironworks at Olomučany which has been investigated by metallography. D. Merta and J. Merta: Archeologický výzkum raně středověké železářny v Habrůvecké bučině [Excavation of an early medieval bloomery at Habrůvecká bučina], 33–42. Furnace hearth of the 10th – 11th centuries AD. K. Stránský, V. Ustohal, and A. Buchal: Sonda do historie Nesměřských hamrů [On the history of a hammer-mill at Nesměřice], 43–47. Investigations of slags. V. Souchopová and D. Merta: Z historie archeologických výzkumů hutnických dílen ve střední části Moravského krasu [Archaeological investigations of bloomeries in the Central Moravian Karst: a historical review], 87. J. Merta: Polní náčrt baterie železářských pecí z Lednice, okr. Břeclav [A field sketch of a bloomery furnace battery found at Lednice], 92–93. A document from 1929, dealing with embanked furnaces of an unidentifiable type (Želechovice?).

K. BIELENIN: Starożytne hutnictwo żelaza w Górach Świętokrzyskich. Kilka uwag bardziej ogólnych. Summary: Ancient iron metallurgy in the Swietokrzyskie Mountains. Some more general remarks. In: Szkici Prahistoryczne, Źródła – Metody – Interpretacje. Toruń 1999, 197–216. The problem, still open, concerns the potential customers consuming the large-scale production of iron of the so-called 'organized' slag-pit furnace hearth cluster in the Holy Cross Mountains in Poland (Romano-Barbarian period). The author denies objections of some Polish scholars who emphasize the transport difficulties connected with the deliveries of iron and points out the long distance trade with Noric iron as attested by inscription at Magdalensberg, Austria.

C. DOMERGUE, C. JARRIER (Mrs) and F. TOLLON: La métallurgie extractive du fer dans la Montagne Noire (France) à l'époque romaine. Nouveau documents. [In French: The metallurgy of iron in the Montagne Noire, France, during the Roman period. New evidence.] Revue Archéologique de Narbonnaise 32 1999, 147–156. A survey of the three excavation campaigns (1989–1999). The latest excavations revealed that the thick-walled shaft furnaces were supplied by air through three vents, one in the rear, two in lateral positions. Experimental smelts.

L. ESCHENLOHR, V. FRIEDLI and M. SENN-LUDER (Mrs): Develier–Courtételle (Jura). Une activité préindustrielle: le travail du fer. Summary: Develier–Courtételle (Jura). Eine vorindustrielle Aktivität: Eisenverarbeitung [Develier–Courtételle (Jura). A preindustrial activity: working of iron]. *Helvetica archaeologica* 30 1999/118–119, 73–87. Within a farmer estate 6 (6th – 7th centuries AD) appeared traces of a post-bult shelter with a relatively large hearth (80 x 90cm) and 4.13 tonnes of PCB slag cakes which are interpreted as a reheating and smithing waste.

HISTORICAL METALLURGY 33/2 1999. Iron is concerned in following papers: *L. Høst–Madsen* and *V. F. Buchwald*: The characterization and provenance of ore, slag and iron from the Iron Age settlement at Snorup, 57–67. *J. S. Hodgkinson*: Romano–British iron production in the Sussex and Kent Weald; a review of current data, 68–72. From the 538 registered sites with traces of iron production 11 % can be attributed to the Iron Age, 60 % are Roman, 2 % Saxon, 20 % Medieval, and 4 % post–Medieval. *J. Unwin* (Mrs): The marks of Sheffield cutlers, 1578–1614, 93–103. Specialized branches producing cutlery, knives, scissors, sickles, scythes, files, razors etc. *M. Goodway* (Mrs): The relation of hardness to strength in high–phosphorus iron wires, 104–105.

I. JOOSTEN (Mrs) and H. KARS: Early historical iron production in the Netherlands: estimation of the output. In: *Metals in Antiquity*, BAR Int. Ser. 792 1999, 243–251. Sites of Heeten (4th century AD), Orderbos in the Veluwe (9th century), Montferrand (9th to 11th centuries) discussed in terms of the quantification of iron smelting activities, based on analytically yielded ore–slag–iron ratios. The yield for Heeten, ca 35 years of activity, would be ca 24 %, for Orderbos, 150 years, 44 %. Analyses of slag. Fuel consumptions.

L. MIHOK, A. PRIBULOVÁ (Mrs), M. FRÖHLICHOVÁ (Mrs) and V. G. KOTIGOROŠKO: Výskum trosiek z výroby a spracovania železa z doby laténskej a staršej doby rímskej z horného Potisia. Summary: Untersuchung von Schlacken bei der Eisenherstellung und–verarbeitung der Latène– und älteren römischen Kaiserzeit im oberen Theissgebiet [Investigation of iron smelting and working slags of the La Tène and early Romano–Barbarian periods in the upper Tisa river basin]. *Študijné zvesti Archeol. ústavu SAV* (Nitra) 33 1999, 215–226. Traces of a considerable iron production in Dacian sites of the La Tène and BC/AD periods (e.g. a slag–pit furnace cluster at Djakovo). Chemical and mineralogical analyses of slag–pit furnace slags from Novoklinove and smithing slags from the Malá Kopaňa hillfort.

L. Chr. NØRBACH: Organising iron production and settlement in Northwestern Europe during the Iron Age. In: *Settlement and Landscape* (Aarhus conference 4–7 May 1998, Chr. Fabeck and J. Ringtved eds.). Jutland Archaeological Society 1999, 237–247. Furnace types of the Skovmark and slag–pit types in Denmark, sites of Skovmark, Drengsted, Vorbasse, Snorup. The production was bound, until the late Romano–Barbarian period, to the settlement units.

V. SALAČ: O železářství v době laténské a římské v Čechách. Summary: Zur Eisenproduktion in der Latènezeit und der römischen Kaiserzeit in Böhmen [On the production of iron during La Tène and Romano–Barbarian periods in Bohemia]. In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1993–1997. Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech*. Most 1999, 103–121. Some reflections of the organization of iron production in the La Tène and Romano–Barbarian periods, taking into account some recently discovered features (not described). There are relatively few known iron smelting plants dating from the La Tène period (The chronology of some older finds is being questioned because Romano–Barbarian settlements appear in their vicinity). In contrast, the Romano–Barbarian phase offered hundreds of discovered [small–scale] bloomery works. The problem of a dispersed production is discussed in the light of postulated industrial zones in the La Tène period.

J. C. WALDBAUM (Mrs): The Coming of Iron in the Eastern Mediterranean. Thirty years of Archaeological and Technological Research. In: *The Archaeometallurgy of the Asian Old World*. MASCA Research papers, The University of Pennsylvania (V. V. Pigott ed.) 1999, 27–57. The author summarizes about 50 recently published iron objects (and some slags) from the Near East, Cyprus, and Greece before and after 1200 BC. Among those yielding some analytical data she distinguishes not carburized and carburized (so-

metimes heat treated) blades. Theories concerning the so-called Hittite ‘iron monopoly’ and the spread of iron by Dorians and Philistines are critically treated.

B. Early iron as in other publications (1999)

J. KALFERST and N. PROFANTOVÁ (Mrs): Nové poznatky o hradišti Kal, okr. Jičín. Summary: Neue Erkenntnisse [sic] über den Burgwall Kal, Bez. Jičín [New data on the Kal hillfort near Jičín, eastern Bohemia]. *Archeologie ve středních Čechách* 3. Ústav archeologické památkové péče středních Čech. Praha 1999, 293–335. Paragraph 5 (pp. 309–310) deals, as an abridged note, with the results of metallographic investigation (thesis by R. Stejskal) of ten iron objects (arrow-heads, knives and some fittings, the 8th – early 9th centuries AD). One of the knives shows piling and heat treatment.

J. MICHÁLEK: Keltský poklad z Bezdědovic na Blatensku. Summary: Eisengerätenhortfund der Latènezeit aus Bezdědovice bei Blatná (Südböhmen) [A hoard of iron implements from Bezdědovice, near Blatná, S Bohemia], with contributions by N. Venclová (Mrs), R. Pleiner, B. Novotná (Mrs), A. Havlínová (Mrs), and D. Perlík. Blatná and Strakonice 1999. An incidental find of an iron implements hoard comprised 183 iron objects and some unidentified fragments. It dates from the late La Tène period (ca 150–50 BC). Some of them were investigated metallographically. *R. Pleiner and B. Novotná: Metalografický výzkum pěti železných nástrojů from Bezdědovice* [in Czech: Metallographic investigation of five implements from the hoard of Bezdědovice], 91–116. Two shears (one of them completely corroded), a socketed axe head, two knives of the Ringgriffmesser type. Iron-to-steel welding. Both knives composed of rather mild steel parts; the axe head is of the best quality (steel plate in the cutting-edge, martquenched). The thin blades of the shears do not reveal any traces of hardening. The effect of the plasma conservation may be considered.

BIBLIOGRAPHY 2000 (as in November 2000)

A. Specialized items

ACTIVITY REPORT 1998. Geoarcheological Laboratory, Dep. of Archaeological Excavations, UV GAL, Uppsala 2000. From the contents: Analytical reports: *E. Hjärthner–Holdar: Dating of iron production sites in Röda–Jorden and Grimsö*, p. 12. 8 iron production sites in Västmanland county, radiocarbon dating 140 BC to AD 10. *L. Larsson and E. Hjärthner–Holdar: The smithy at Pórmullbacke – an archaeometallurgic analysis, Värä parish Österbotten, Finland*, 13–15. A stone-glaged smithy hearth, PCB slag, hammer-scale and iron samples dating from AD 60–22 (radiocarbon). *L.–E. Englund and L. Larsson: Slag-pit furnaces – an archaeologic and analytic study. Store Aby parish*, 16–18. Twenty iron smelting furnaces (destroyed, interpreted as slag-pit units) and smithy remains are dated from the period AD 400 – 500. Slag and ores samples show high phosphorus content. *P. Kresten: Ralby ironworks, Danemora parish, Uppland*, p. 29. A blast furnace ironworks, roasters, slag heaps, a water dam, skarn magnetite ore, dating from the 14th – 15th centuries AD.

The issue contains analyses of slags, charcoal, ores from different sites as well.

K. BIELENIN: Igołomia – Góry Świętokrzyskie. Starożytne hutnictwo żelaza. Summary in German: Igołomia – Góry Świętokrzyskie (Heilig–Kreuz–Gebirge, frühgeschichtliche Eisenverhüttung [Igołomia – Holy Cross Mountains, early iron smelting]). In: 150 lat Muzeum Archaologicznego w Krakowie (J. Rydzewski ed.), Kraków 2000, 9–24. Southwards of the iron smelting region of the Holy Cross Mountains, on the upper Vistula river, there are some important sites with early ironworking evidence: Witów (HD hoard of double-pointed bars), Wyciąże (a La Tène hoard of iron objects and smithy), Zofiopol (a Romano–Barbarian hoard of iron objects) and Igołomia with slag-pit furnace sunken ironworks of the same date.

FRÜHE EISENGEWINNUNG IN JOLDELUND, KR. NORDFRIESLAND. Ein Beitrag zur Siedlungs- und Technikgeschichte Schleswig–Holsteins. Volume 2. [In German: Early iron production at Joldelund. A contribution to the history of settlement and technology of Schleswig–Holstein.] *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie aus dem Inst. f. Ur- und Frühgeschichte der Univ. Kiel, Band 59* (A. Haffner, H. Jöns und J. Reichstein eds), R. Habelt, Bonn 2000, 281 pp.

This is the second part of a publication, started by H. Jöns (Teil 1, Bonn 1997; see Comm. CPSA 60, AR 50 1998, 287–288), being a final account of a VW–Stiftung project. It consists of treatises dealing with archaeometallurgy, agriculture, palynology, radiocarbon dating, and a summarizing part by H. Jöns.

Contents: *M. Ganzewski*: Archäometallurgische Untersuchungen zur frühen Verhüttung von Raseisenenerzen am Kammburg bei Joldelund, Kreis Nordfriesland, 3–100. *J. Wiethold*: Ackerbau und Umwelt der spätkaiserzeitlichen Eisengewinnungs– und Siedlungsplatzes am Kammburg bei Joldelund, Kr. Nordfriesland, 101–146; *W. Dörfler*: Palynologische Untersuchungen zur Vegetations– und Landschaftsentwicklung von Joldelund, Kr. Nordfriesland, 147–207; *H. Erlenkeuser*: ¹⁴C–Datierungen aus Torfmooren bei Joldelund, Schleswig–Holstein, 209–216; *W. Dörfler* and *J. Wiethold*: Holzkohlen aus den Herdgruben von Rennfeueröfen und Siedlungsbefunden des spätkaiserzeitlichen Eisengewinnungs– und Siedlungsplatzes am Kammburg bei Joldelund, Kr. Nordfriesland, 217–262; *H. Jöns*: Die Ergebnisse der interdisziplinären Untersuchungen zur frühgeschichtlichen Eisengewinnung in Joldelund, 263–279.

At the site of Kammburg at Joldelund (Schleswig–Holstein, NW Germany) there were geophysically estimated about 500 slag–pit furnaces, from which about 200 could be located by archaeological excavation. The hearths with slag blocks and furnace slags appeared in two groupings, together with long post houses and fences of two estates. The relationship between furnaces and dwellings and other buildings are complex, since many of them were found inside the houses and could not be contemporary. Other units appear along fences or in the courtyards and might have been in connection with the estates. Anyhow, the smelting was performed during several chronological phases (some of the furnaces are in stratigraphical superpositions) and the settlement features as well. The complexes are dating most likely from the latest Romano–Barbarian period, i.e. from the 4th to 5th centuries AD, having been in existence 100 years at least.

High–grade local bog iron ore (about 70 % Fe₂O₃, ca 5 % P), dressed and roasted, was smelted without any fluxes under relatively low temperatures around 1200 °C so that the phosphorus content in iron was extremely heterogeneously distributed in the iron sponge or bloom and was sometimes very low. Finds of larger and smaller plano–convex slag bottoms (reheating and smithing slags) attest post–reduction activities at same site (roofed smithies were identified in houses). It is estimated that about 7.4 tonnes of unworked iron were produced. However, after reheating and smithing some 2 tonnes were available for the production of implements (about 20 kg a year). This led to the conclusion that the late Romano–Barbarian production at Joldelund (as well as in other sites in the environment) supplied the local inhabitants and some 10–20 similar estates in the vicinity. This production did not attack local forests which were partially devastated by the agricultural and building activity. The fuel for ironmaking and ironworking was charcoal made of oak and alder; it is interesting that some of the furnaces were fed only with oak charcoal (53 of units tested), other solely with alder (9); moreover, 31 furnaces revealed oak/alder mixtures in different proportions, and 16 units showed other kinds of wood charcoal. A heavy deforestation followed later during the Middle Ages. The authors are inclined to see that the described type of economy of NW Germany and Jutland flourished after the large producing centres (like Holy Cross Mountains) and others declined or ceased.

All papers are equipped with numerous statistical tables. The work represents a serious contribution to pre–urban iron industry in the north–west of central Europe.

HISTORICAL METALLURGY 34/1 2000. This issue is devoted to problems of the history of non–ferrous metallurgy.

M. MANGIN, P. FLUZIN, J.–L. COURTADON and M.–J. FONTAINE: Forgerons et paysans d'Alésia (Haute Auois, Cote d'Or). La terre, le fer, la route en pays mandubien, Ier siècle avant – VIIIe siècle après J.–C. [In French: Blacksmiths and countrymen of Alésia (Haute–Auois, Cote d'Or). The soil, the iron, the road in the country of Mandubii, 1st century BC – 8th century AD.] CRA Monographies, CNRS, Paris 2000, 508 pp., 101 figs, 17 maps.

The book, which was born under cooperation of many scholars (*P. Andrieux, H. Ariente, J. Bénard, A. Faivre, the late A. Guédron, J. Guéritte, A. Ploquin, J. Scherrer et al.*), is to be considered as a pioneer–

ing treatise, dealing with a historical region around and south of Alésia (Alise–Ste–Reine, Mont–Auxois), the centre of the Gallic Mandubii, in relation to the settlement and ironworking activity. Apart of an artisanal complex at Alésia proper (working of bronze and iron), the rural forges, placed in settlement agglomerations (like Blessey) and along communications or on their crossways, were engaged both in the final working (*épuraton*, reheating) of blooms or bloom parts in circulation through the Haute–Auxois region, as well as in production of iron objects of the everyday life. The smelting, not on large–scale, took place out of the region, northwards in the Morvan (Vic–le–Chassenay, Thoste). The dating of the sources in question covers, for the most part, the Gallo–Roman period and the activities are ascribed to the Manubii, Senones, and Haedui. The world of the Lingones and Sequani in the east and south–east was practically separated from the activities described. The partial and general conclusions are based on the evaluation of archaeological sources, partly obtained by digs of smithies, and by numerous metallographic and chemical analyses (by P. Fluzin and A. Ploquin) of slags, bloom fragments and iron lumps. The Gallo–Roman town of Alésia and its contemporary rural environment were independent as to the circulation and working of iron. The methodology of the book is enriched by critical study of microtoponymical sources (rural names of sites) concerning both the agriculture and ironworking.

Contents: Préface (*R. Pleiner*), 7–8; Avant Propos (*M. Mangin*), 9–11; Introduction, 12–48. I. Carte archéologique générale: occupation du sol et circulation, 49–146 Chapitre 1: La circulation, 55–80; Chapitre 2: L'occupation du sol; 81–146; II Les ateliers de travail du fer, archéometallurgie et archéométrie, 147–291. Chapitre 1: Les ateliers métallurgiques: archéologie, 149–183; Chapitre 2: Les ateliers métallurgiques: archéométrie, 185–265; III Bilan, synthèse, discussion, 269–388; Chapitre: 1 Bilan global métallurgique, 269–291; Chapitre 2: L'apport de la microtoponymie, 293–326; Chapitre 3: Bilan archéologique et chronologique: Alésia et ses campagnes, 327–344; Chapitre 4: La terre, le fer, la route en pays mandubien: confrontation et synthèse des apports de l'archéologie, de microtoponymie et de l'archéométrie, 345–377. Conclusion générale: Les pays mandubien et ses campagnes entre le monde éduen et Lingon, 379–388. Bibliographie, 389–401; Annexes: Annexe I: Archéologie, catalogue, 405–461; Annexe II: Toponymie, 463–471; Annexe III: Archéométrie: métallographie, analyses chimiques, 473–477; Lexique: 478–487. Index: 489–491. Lexique.

Z DĚJIN HUTNICTVÍ [Contributions to the history of metallurgy] 29. Rozpravy Národního technického muzea v Praze 165. Praha 2000, 126 pp. Papers presented at the 39th Seminar at the National Technical Museum in Prague. Early iron is treated in following papers:

V. Souchopová (Mrs): K životnímu jubileu profesora dr. Radomíra Pleinera, 5–6. In honour of the 70th anniversary of the birth of R. Pleiner; *R. Pleiner*: Evropské železné lupy – zrcadlo přímého procesu, summary: Iron blooms of Europe and their evident value for understanding the bloomery process, 7–12. An abridged version of the paper dealing with iron blooms. *V. Ustohal*, *V. Jan* and *A. Drechsler*: Materiálová analýza keltských nástrojů. Summary: Materialanalyse von keltischen Werkzeugen, 13–18. Metallography of 27 Celtic iron tools from the oppidum of Staré Hradisko in Moravia; *J. Petřík*, *L. Mihok*, *P. Roth* and *M. Soláriková* (Mrs): Analýza železných predmetov z Múzea Stará Lubovňa. Summary: Analyse von eisernen Gegeständen aus dem Museum in Stará Lubovňa, 19–24. Cross–bow bolt (complex welding of ferritic and carburized materials), nails, 15th century AD; *J. Petřík*, *L. Mihok*, *P. Roth*, *A. Harničár* and *D. Mlynářčiková* (Mrs): Nálezy trosiek v okolí Vernára. Summary: Funde von Trümmern [sic!= Schlacken] im Gebiet von Vernár, 25–30. Iron slags and a horse–shoe from Vernár analysed (13th century, post–medieval); origins of ore used estimated; *J. Petřík*, *L. Mihok*, *M. Soják* and *P. Roth*: Rozbor archeometalurgických materiálů z oblasti Hôrka–Jánovce. Summary: Analyse von archäologischen, metallurgischen [sic!] Materialien aus dem Gebiet um Hôrka–Jánovce, 31–40. Not well dated, apparently medieval knives and bolts revealed iron–to–steel welding; *K. Stránský*, *V. Ustohal* and *J. Blažíková* (Mrs): Hamr v Hybrálci u Jihlavy. Summary: Der Hammer in Hybrálec by Jihlava, 41–46. A hammer–mill, formerly registered as an ironworking plant, was used for dressing lead, silver and copper ores (detailed chemical analyses). *L. Štěpán*: K otázce zavádění vodních kol ve středoběžných hutích. Summary: zur Frage der Verwendung von Wasserrädern der mittelalterlichen Hüttenfertigung [sic], 55–56. The earliest metallurgical plants were equipped with undershot wheels. The overshot device was introduced in the late 14th century AD.

B. Early iron as in other publications (2000)

J. ANDERLE, M. JEŽEK and J. ZAVŘEL: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku. Summary: Durchforschungsergebnisse von Bauersitz Konstriptionsnr. 2 in Saky [Investigation of a rural estate conscript. No 2 at Saky, region of Slaný, central Bohemia]. Průzkumy památek (Památkový ústav středních Čech v Praze, Sdružení profesionálních pracovníků Památkové péče) VII/1, 2000, 43–70.

A farmer's estate complex was investigated and documented at Saky near Slaný. The main building involved a log construction, dated by dendrochronology to the decline of the 15th century. In the floor of one of the rooms a filled-up shaft has been uncovered (ca 3 x 3.6m, 4.7m deep). Fragments of highly ferruginous sandstone (cemented with goethite and limonite, up to 30 % of iron oxides, being a discarded waste) and an iron hoe were found among dumped stone filling were found as well as pottery sherds from the later 13th and 14th centuries (bulk). There is a suspicion that the shaft represents a 'bell-pit' from where lumps of material, enriched in iron, was mined before the surface was levelled for the house construction. Another similar pit has been identified by geophysical research in the yard of the estate (not investigated).

75 JAHRE MEINERZHAGENER BAUGESELLSCHAFT. Stuttgart – Hamburg 2000. This is a peculiar type of publication involving treatises on the history of iron production in the Sauerland and Mark, W Germany. It contains, as a loose inset, a list of bloomeries and water-driven ironworks in the region of Meinerzhagen: *H. L. Knau and Manfred Sönnecken: Katalog der Rennhütten und wasserbetriebener Werke im Raum Meinerzhagen*, 48 pp., a map; 345 sites. The book itself, compiled as a monograph devoted to the 75th anniversary of the Meinerzhagen Building Company, presents, on even pages, important papers by *H. L. Knau and M. Sönnecken: Zur Geschichte der Stahlerzeugung*, 52–110 (bloomy and early blast furnace ironworks, hammer-mills, *Osemund*-works) and *idem: Die Zeit der Hammerwerke*, 128–176 (bars and osemund producing hammer-mills, specialized plants, problem of fuel shortage in post-medieval times etc.).

I. PLEINEROVÁ (Mrs): Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny [In German: Early Slav villages at Březno near Louny, NW Bohemia]. Praha – Louny 2000. A monograph evaluating long-termed excavations of villages dating from the early Slav period (6th – 9th centuries AD). Following investigations on iron objects were presented by *R. Pleiner; R. Pleiner: Eine Eisenschüssel des sog. Schlesischen Typus aus Grube 95*, 143–147; An iron disc, known as Silesian bowl (preserved weight 0.585 kg), completely corroded, was composed of 2–3 not welded dish-shaped iron sheets, revealed isolated spots with ferritic grains. Objects of this type use to be interpreted as a sort of metal stock and/or mean of exchange in western Slavic territories. *R. Pleiner: Metallographische Untersuchung eines Messerbruchstücks aus der Getreidegrube 126*, 151–153. A heavily corroded ferritic knife blade. Early 7th century AD. *R. Pleiner: Metallographische Untersuchungen drei Eisenmesser aus Grube 135 von Březno*, 160–165. Three knives from the village of the 9th century AD, one of which revealed a composite iron-and-steel blade, presumably twisted, quenched. The other blade showed pearlitic steel in the corroded matrix, and the third ferritic areas in the corrosion, with traces of piling.

A. R. WILLIAMS: The Steel of the Negroli. Metropolitan Museum Journal 34 (The Metropolitan Museum of Art), New York 1999, 101–124. Filippo Negroli, 16th century, used for making the parade armours, destined neither for fight nor for tournament, the best steel that was available.

The Editor thanks to all colleagues who provided him with information on their work in progress and publications which could be quoted here. Peter Crew, Maentwrog, kindly read the manuscript of this issue.

AKTUALITY

3. MEZINÁRODNÍ KONFERENCE ARCHAEOLOGICAL PROSPECTION, MÜNCHEN, 9.–11. 9. 1999

V kalendáři mezinárodních konferencí s archeologickou tematikou v posledních letech přibyla kvalitou výsledků i objemem prací jen těžko přehlédnutelná konference *Archaeological prospection*, věnovaná pouze nedestruktivním metodám archeologického průzkumu. Třetí setkání uspořádali v roce 1999 němečtí kolegové z Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově. Volba místa konání této konference jistě nebyla náhodná, neboť jak v oblasti geofyziky či letecké prospekce v archeologii, tak i v dalších odvětvích terénního průzkumu, zpracování, archivace a také prezentace výsledků se mnichovské pracoviště řadí k mimořádně kvalitním a aktivním. V průběhu dvou dnů odeznělo 32 příspěvků a bylo vystaveno přes 40 posterů. Prezentované výsledky přitom představovaly zpravidla práci celých týmů či většího počtu specializovaných odborníků (celkem cca 180 příspěvatelů!). Odborně zaměřené příspěvky byly pracovní rozčleněny do dílčích sekcí věnovaných jednotlivým metodám prospekce. Z pohledu geofyzika v české archeologii bylo na tomto místě prezentováno skutečně mnoho kvalitních výstupů, jen těžko z nich vybírat. K těm patrně nejhodnotnějším resp. nejpřínosnějším patřily tyto příspěvky:

V sekci věnované letecké prospekci a „remote sensing“ nejvíce zaujal precizní způsob aplikace digitální fotogrammetrie a GIS při interpretaci leteckých snímků, který prezentovali *M. Doneus* z Ústavu prehistorie vídeňské univerzity a *C. Gugl* z Landesmuseum für Kärnten v Klagenfurtu. Na příkladu římského města Teurnia bylo velice instruktivně demonstrováno postupné sesazování různě orientovaných leteckých snímků z různých let, jejich rektifikace, interpretace v GIS, kombinace s výsledky předchozích archeologických výzkumů až po počítačové rozlišení jednotlivých staveb města na vertikálních snímcích. Zajímavé výsledky i některé problémy leteckého teplotního infračerveného snímkování předestřeli *D. Donoghue* z oddělení geografie Univerzity v Durhamu a *C. Brooke* z Leicestershire Country Council.

V sekci zaměřené na geofyzikální prospekci pomocí radaru *J. Leckerbusch* z Leiter Geophysik Kantonsarchäologie a *R. Peikert* z Ústavu technologie v Zürichu předvedli velice podrobný způsob

aplikace radaru včetně 3–D interpretace i vizualizace výsledků s prostorovým (!) rozlišením jednotlivých kamenných částí i vnitřní struktury objektů. *H. Kamei*, *H. Igarashi* a *Y. Ueda* z oddělení počítačových věd Ústavu technologie v Tokiu ukázali nové způsoby efektivního zpracování signálu při použití radaru s modulovanou frekvencí vysílače. *W. Neubauer*, *A. Eder–Hinterleitner*, *P. Melichar* z oddělení geofyziky a archeologické prospekce, *S. S. Seren* z oddělení letecké prospekce při Ústavu meteorologie a geodynamiky a dále *N. Kandler* z Archeologického ústavu ve Vídni představili komplexní aplikace více geofyzikálních metod při průzkumech římských vil (*Altheim–Weirading*) v Rakousku: od výsledků velkoplošných magnetometrických měření přes odporová měření zájmových ploch a detailní průzkum radarem včetně časových řezů, a tudíž možnosti sestavení podoby objektů v různých hloubkových úrovních, až k modelování vysledovaných objektů.

V sekci o aplikaci geoelektrických odporových, elektromagnetických i dalších geofyzikálních metod *W. Neubauer*, *A. Eder–Hinterleitner* a *S. Groh* z Archeologického ústavu ve Vídni identifikovali pomocí podrobných výsledků odporových měření forum římského města Flavia Slova. Komplexní geofyzikální průzkumy plošně abnormálně rozsáhlých lokalit v Turecku (chetitské město Sarissa a část antického města Miletos) předvedli *I. Trinks* a *H. Stümpel* z Ústavu geofyziky při Univerzitě v Kielu a *S. Lorra* z GeoHiRes v Borchen. Zajímavými výsledky se mohli rovněž pochlubit *W. Edwards* a *M. Okita* z Enri Univerzity v Naře, kteří pomocí radarových měření rozlišili přístupové šachty a excentrické vstupy do komorových hrobů na mohylovém pohřebišti Himori.

V sekci zaměřené na modelování geofyzikálních výsledků se objevilo rovněž více pozoruhodných příspěvků. Dalšími z vynikajících výsledků spolupráce vídeňských kolegů (*W. Neubauer*, *A. Eder–Hinterleitner*, *P. Melichar*, *M. Doneus*, *S. S. Seren*, *M. Kandler*) byly výstupy 3–D modelování (rekonstrukce objektů), vycházející z plošných magnetometrických měření neolitických kruhových ohrazení Steinabrunn, Puch/Kleedorf, Glaubendorf II. Unikátní byl rovněž způsob 3–D de-

monstrace a následné modelové rekonstrukce (*P. Hirschegger a P. Ferschin* z oddělení počítačového plánování a architektury na Technické univerzitě ve Vídni) z kombinovaných výsledků magnetometrie, odporových měření a především detailních měření radaru (sekvence časových/pseudohlubkových řezů) z římského města Carnuntum. *C. W. Pierce a C. A. Shell* z archeologického oddělení Univerzity v Cambridge prezentovali ve formě 3-D velice podrobné výsledky radarových a odporových měření na 3 lokalitách s precizní vizualizací výsledků pro archeology.

V bohatě zastoupené sekci, věnované magnetometrické prospekci, bylo velmi přínosné srovnání magnetometrických měření na lokalitě Yarnton pomocí cesiových magnetometrů a fluxgate gradiometrů s velice podobnými výsledky i různou citlivostí přístrojů v různých podmínkách, které vyhodnotili *M. Cole, A. David, N. Linford, P. Linford a A. Payne* z Ancient Monument Laboratory v Londýně a *J. W. E. Fassbinder* z Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově. Podobná srovnání včetně archeologického ověření vysoké rozlišovací schopnosti i podobné citlivosti (i na půdní změny) obou magnetometrů poskytly také výsledky předložené autory *S. Buteaux* z Univerzity v Birminghamu, *C. Gaffney, J. Gater a S. Oven-den-Wilson* z GSB Prospection v Bradfordu. *A. Payne* pak také prezentoval výsledky víceletého projektu (English Heritage a Univerzita v Oxfordu) velkoplošných magnetometrických průzkumů vnitřních částí hradišť (20 lokalit) z doby železné na území Wessexu. Na více příkladech byl přesvědčivě demonstrován přínos průzkumů jak pro archeologickou poznatelnost funkce lokalit, tak pro budoucí konzervaci archeologických situací uvnitř hradišť. *W. Neubauer, A. Eder-Hinterleitner a P. Melichar* přednesli výsledky dalšího velkoplošného průzkumu (25 ha!) neolitické lokality Aspam a d. Zaya, které odhalily další nesporné možnosti interpretace podrobných magnetometrických měření (rozlišení nesoučasných ohrazení či ohrazení a neolitických domů apod.). *C. Batt* z Univerzity v Bradfordu na příkladu podrobného měření

magn. susceptibility na lokalitě Scatness ukázal možnosti využití výsledků k interpretaci archeologických situací během výzkumů.

Na 3. mezinárodní konferenci Archaeological prospection jsem prezentoval poster „Contribution of caesium magnetometer prospections to archaeological projects in Bohemia“, ve kterém jsem se pokusil přiblížit také nové perspektivní směry aplikací velkoplošných magnetometrických měření na našich lokalitách, sledovaných v rámci projektů Sídelní prostor pravěkých Čech a Identifikace zaniklých opevnění i vnitřní struktury osídlení hradišť. Využito bylo výsledků magnetometrických i dalších archeologických průzkumů atypického pravěkého ohrazení vrchu Řípec na k. ú. Trpoměchy (KL), nově objeveného a prozkoumaného hradiště Vepřek (ME) a systematicky sledovaných ploch slovanského hradiště Lštění (BN).

Konference pořádaná bavorskými kolegy nabídla mnoho příspěvků na mimořádné úrovni. Rovněž pověstná německá pečlivost v organizaci nezklamala. Odbornou kvalitou celé konference, příspěvků i jejich účastníků dokládá rovněž reprezentativní sborník *Archaeological prospection* (*J. W. E. Fassbinder – W. E. Irlinger* eds.), vydaný v rámci *Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, Band 108*. Kdo se skutečně zajímá o to, na jakém stupni vývoje (nejnovější možnosti v archeologii) se obory zahrnuté pod termín archeologická prospekce nalézají, neměl by si tento sborník nechat ujít. Domnívám se, že ještě nějaký čas budou publikované výstupy vzorem a inspirací pro naše prostředí, limitované určitými pracovními a personálními podmínkami. Vedle souhrnu abstraktů z konference, s mnoha kvalitně tištěnými přílohami, je druhá část sborníku skutečně vzornou prezentací desetileté intenzivní práce především *H. Beckera a J. W. E. Fassbindera* z Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege v Mnichově v oblasti archeogeofyzikální prospekce v různých mezinárodních projektech. Můžeme být plni očekávání, jaké posuny ve vývoji archeologické prospekce nabídne další plánovaná konference (19.–23. 9. 2001) na neméně kvalitní a progresivní půdě ve Vídni. *R. Křivánek*

LES HOMINIDÉS ET LEURS ENVIRONNEMENTS. HISTOIRE ET INTERACTION. POITIERS 18 – 20 SEPTEMBRE 2000

Ve dnech 18.–20. září 2000 vyvrcholil kongresem v Poitiers celofrancouzský grantový projekt zaměřený na výzkum vývoje člověka a jeho prostředí. Celá akce byla bohatě subvencovaná v rámci CNRS, dále pak univerzitou v Poitiers a úřady Conseil Ré-

gional Poitou–Charente, Département de la Vienne, radnicí města Poitiers a Mission Paléoanthropologique Franco–Tchadienne. Po úvodním příspěvku *Y. Coppense* byly za předsednictví E. Vrby předneseny příspěvky týkající se antropoidních nálezů na

asijském kontinentu. *J.–J. Jaeger* (L'origine asiatique des Anthropoïdes) naznačil možnost hledat kolébku lidské populace v Asii. *Ch. Zollikoffer* (The skull of *Siamopithecus*: Neo–deconstructivist reconstruction) představil počítačovou rekonstrukci původního tvaru lebky asijského antropoida se zaměřením na aspekty fragmentace a plastické deformace. *D. Pilbeam* (Hominid evolution: synthesizing disparate data) se zabýval vztahem morfologických a genetických vývojových stromů. *L. de Bonis* (Les Hominoïdes eurasiatiques du Miocène supérieur: racines ou rameaux latéraux?) podává přehled euroasijských hominidů ve vztahu ke změnám prostředí mezi 18–19 Ma, kdy se měnily podmínky spojení mezi euroasijským a africkým kontinentem. Dopolnední sezení uzavíraly krátké příspěvky: *S. Ducrocq*: Le rôle de l'Asie du Sud–Est dans l'origine et la radiation des Anthropoïdes. *R. Tabuce*: Diversité des Primates algériens de Bir–el–Ater (Eocène moy. à sup.). *B. Senut*: Changements paléoenvironnementaux au Néogène en Afrique sub–saharienne.

Opolední sezení bylo zaměřené již na africký kontinent. Příspěvky se týkaly rekonstrukce přírodního prostředí jako důležitého činitele ve vývoji člověka (*C. S. Fiebel*: A geological framework for early hominid evolution: Chronology and environmental records from the Turkana Basin and beyond; *E. Vrba*: Recent research on Late Neogene evolution of African Mammals: a context for understanding human evolution). *B. Asfaw* (Early Pliocene Hominids From The Middle Awash, Ethiopia) představil antropologický nález *Australopithecus garhi* z lokality Hadar–Omo, který je v dnešní době datován na 2,2–2,5 Ma. Vztah vývoje prostředí k evoluci člověka řešil *F. Thackeray* (Plio–Pleistocene Hominid diversity and environmental change in South–Africa), který určil délku korelačních intervalů na 10 000 let. *F. Schrenk* (Malawi early hominids in their chronological, environmental and biogeographical context) referoval o antropologických nálezech na západní straně riftu Malawi, datovaných okolo 2,5 mil. let. *M. Brunet* (Les „Hommes Premiers“ d'Afrique de l'Ouest dans leur cadre environnemental) informoval o interdisciplinárních výzkumech v Čadu, kde se podařilo identifikovat 300 nových lokalit, některé s antropologickými pozůstatky.

Úterní sezení započala *H. Roche* (Des savoir–faire révélés: évolution technologique des ensembles lithiques africains entre 2.6 et 1.6 Ma), která upozorňuje na fakt, že první předměty předznamenávající metodu bifaciální fasonáže se v západní Turkaně objevují před 1,8 mil. let. Na provedených remontážích pak ukazuje operační schémata získávání úštěpových polotovarů. *B. Wood* (The Human

genus) definoval podmínky pro termín genus a aplikuje tento přístup na evoluci člověka. V tomto směru pak konstatuje, že není jasná relace mezi biologickým a kulturním vývojem člověka. Zajímavou sekvenci vývoje acheuléenu na Předním východě zkoumal *J.–M. Le Tensorer* (Homo erectus au Proche Orient et la question des relations entre l'Afrique, l'Asie et l'Europe au Pléistocène ancien et moyen). Industrie spolu s parietální částí lebky nalezeného jedince (500 000) vykazuje příbuznost s čínským čoukoutienem. *J. L. Arsuaga* (Les premiers peuplements européens et les Néandertaliens) seznámil s důležitými staropaleolitickými nálezy ze Španělska. Na něj navázal *Ch. Falgueres* (Apport des méthodes radiométriques aux études des premiers peuplements en Europe Occidentale), zabývající se datacemi španělských staropaleolitických lokalit. Rozsáhlý přehled staropaleolitických nálezů v Evropě v interdisciplinárním kontextu prezentoval *H. de Lumley* (Cadre géographique, biostratigraphique et climatique de l'évolution humaine au nord du Bassin méditerranéen et en Transcaucasie). Stejným časovým obdobím v Evropě se zabýval i *W. Roebroeks* (The Earliest Colonization of Europe), který poukázal na rozdílnost v informační základně mezi nálezy před a po 500 000. Přechodu středního a mladšího paleolitu v západní Evropě se věnoval *A. Tuffreau* (Continuités et discontinuités des peuplements paléolithiques). Problematiku paleolitického osídlení sledoval i *J. C. Miskovsky* (Paléoenvironnements et Hominidés en Languedoc Roussillon). Staropaleolitickým nálezům v údolí *Sommy* se věnoval interdisciplinární tým badatelů. *P. Antoine* (Peuplements paléolithiques et Paléoenvironnements pléistocènes dans le bassin de la Sommes) shrnul výsledky v přednášce, v níž ukázal, že osídlení se váže především na klimaticky přechodné fáze a že přírodní podmínky ovlivňovaly kulturní vývoj. Našeho území se týká projekt vedený *M. Patou–Mathis* (Le paléolithique moyen de la Grotte de Kůlna /Moravie, République Tchèque/: nouvelles données). Projekt je ve fázi zpracování tafonomických studií, ESR–datování, rekonstrukce přírodního prostředí, distribuce surovin a analýz středopaleolitických souborů štípané industrie. V krátké diskusi následovaly příspěvky: *D. Lavallee* (La Transition Pléistocène–Holocène et les premiers peuplements humains du littoral Sud–pacifique américain) a *F. Semah* (L'Asie du Sud–Est au Pléistocène supérieur et à l'Holocène: Peuplements préhistoriques et environnement).

Středeční část konference započali *M. Otte* a *M. Julien* (Les Hommes modernes dans différentes régions d'Eurasie) s velice propracovanou so-

fistikovanou teorií o rekolonizaci evropského kontinentu aurignacienskou populací z Dálného východu. Příspěvek vyvolal řadu otázek, které přes uzavřený argumentační systém brání obecnějšímu přijetí takové teorie. Argumentace byla podpořena studiemí kostěné a parohové industrie a umění z Dálného východu ve srovnání s Evropou. Některé zajímavé nálezy a jejich kulturní aspekty rozebrala *M. L. Barbaza* v příspěvku „Anthropisation à l'Holocène“. Rekonstrukcím prostředí a antropizace na přechodu pleistocénu a holocénu a v holocénu samém se věnovaly referáty: *M. Dubar*: Scénario climatique holocène et néolithisation de la Provence; *Ch. Heinz*: Transformation du milieu et adaptations humaines de Tardiglaciare à l'Holocène: les stratigraphies pyrénéennes; *P. Guibert*: Datation par luminescence: problèmes posés par l'évolution radio-géochimique du matériau à dater et du milieu d'enfouissement; *L. Visset*: Premières traces de l'impact de l'homme sur la végétation holocène; *J.-Ch. Auffray*: Recherche des stress génétiques ou environnementaux subis par las populations en archéologie environnementale; *H. Bocherens*: Paléoenvironnements et Hominidés: Approches biogéochimiques; *M. Provansal*: Paléoclimats et anthropisation, agents morphogènes de l'hydrosystème rhodanien; *J. D. Vigne*: Premières manifestations de l'homme moderne en Corse.

Vzhledem k časovému omezení nebyly prezentovány všechny výzkumy zahrnuté v grantovém projektu. Řada z nich byla představena pouze ve formě abstraktů a velkých plakátů, které velice hutnou a srozumitelnou formou podávaly základní přehled o metodách řešení a výsledcích jednotlivých grantových úkolů. Ty představovaly důležitou součást informační základny, kterou jsme měli na kongresu k dispozici pro odborné diskuse.

Kongres byl koncipován jako jeden z více či méně povinných výstupů z jednotlivých projektů, nutných k zdárnému vyhodnocení investovaných nákladů.

Záběr celého grantu byl obrovský, jak z hlediska oborového (antropologie, osteologie, archeologie, palynologie aj.), tak i regionálního (Afrika, Přední východ, JV Asie) a časového (od třetihor po holocén). Tato skutečnost sice zřetelně dokládala šířku odborných zájmů francouzské vědecké komunity, ale zároveň působila místy poněkud heterogenním dojmem. Příspěvky byly řazeny podle časového schématu, což následně umožňovalo mezioborově spojovat různé odborné analýzy v rámci určitého časového a regionálního úseku. Zajímavý byl zejména důraz na interdisciplinární řešení problémů. V podstatě všechny výzkumy byly vedeny týmem odborníků, což přináší velice komplexní řešení. Nezbývá než doufat, že takový přístup převládne i v naší archeologii. *Petr Neruda*

KOLOKVIUM V PARDUBICÍCH

Ve dnech 12.–14. 9. 2000 proběhlo v sále pardubického muzea již 5. kolokvium *Období popelnicových polí a doba halštatská*, jehož pořadatelé byli Archeologický ústav AV ČR v Praze, Východočeské muzeum v Pardubicích a Muzeum východních Čech v Hradci Králové. Kromě českých byli účastní také badatelé ze Slovenska, Rakouska a Maďarska. Tato setkání nemají vyhraněné téma, jejich smysl spočívá ve vzájemných informacích o současné práci specialistů v těchto časových úsecích. Zprávy mají proto pestřejší námětové rozpětí. Jde o přínosy nových terénních výzkumů (lužický kultovní objekt v Topolčanech – *O. Oždáni*, lužické pohřebiště v Ilavě – *J. Katkinová*, nákolní sídliště v Turnově – *J. Prostředník*, opevnění ve Velimí – *M. Vávra*, hradiště na Žibrici u Nitry – *Z. Stegmann-Rajtár*), prezentují se dílčí výsledky teoretických studií (kulturní a etnické kontakty v době bronzové a halštatské v severozápadních Čechách – *D. Koutecký*, bavorsko-západočeské vztahy – *J. Bouzek*, popelnicová pole v jižních Čechách – *O. Chvojka*, ornamentika lužické keramiky na Slo-

vensku – *R. Kujovský*, skupina Mezócsát na Slovensku – *P. Romsauer*, pozdně halštatské spony na Moravě – *M. Čížmář*), analýzy chronologické (mohylová pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách – *Z. Benkovský-Pivovarová*, nekropole v Přáslavicích – *K. Šabatová*), rozborů zvláštní kategorie památek – depotů a bronzové industrie (o keramických depotech na Moravě – *M. Salaš*, o koňském postroji doby popelnicových polí na Slovensku – *M. Novotná*, o depotech z Trenčianských Teplic – *L. Veliačik*, o mečířství – *V. Furmánek*, o srpech v severozápadních Čechách – *L. Gál*), aktuální informace o mimořádných nálezech (maska z pozdní doby bronzové v Čechách – *J. Hrala* a *J. Špaček*, zvláštní kostěné artefakty – *L. Smejtek*) a také přínosy přírodovědných analýz z maďarského Isztiméru (*R. Kustár*). Kolokvium bylo zakončeno exkursí do Českého ráje s návštěvou lokalit, jež byly v minulosti předmětem archeologického zájmu. Přednášky vyjdou ve sborníku *Příspěvky z V. kolokvia o popelnicových polích a době halštatské*. Příští setkání se uskuteční v severních Čechách. *jh*

„1. INTERNATIONALES SYMPOSIUM ZUR ARCHÄOLOGISCHEN ERFORSCHUNG MITTELALTERLICHER UND FRÜHNEUZEITLICHER GLASHÜTTEN EUROPAS“

Ve dnech 1.–4. 6. 2000 se v městečku Grünenplan im Hils v okrese Holzminden konalo 1. mezinárodní sympozium, věnované výzkumům středověkých a raně novověkých skláren v Evropě. Pořadatelem sympozia byl odbor kultury uvedeného okresu, vlastním organizátorem Christian Leiber. Za účasti asi 40 badatelů z Německa, Švýcarska, Rakouska a České republiky bylo předneseno 17 odborných referátů a přednášek k dané problematice. Příspěvky byly většinou věnovány přímým výsledkům archeologických výzkumů sklářských hutí. Některé zahrnují celá území, především úvodní přednáška, hodnotící výsledky dlouholetých výzkumů v okolí samotného Grünenplanu (*Ch. Leiber*). Dále byly prezentovány poznatky získané výzkumem Kaufunského lesa (*K. Sippel*), Středohoří v severním Německu (*M. Koch*). Tématem souhrnných přednášek se stalo Durynsko (*U. Lappe*), území u Ostsee (*P. Steppuhn*), švýcarská Jura (*R. Glatz*), Rakousko (*K. Tarcsay*), renesanční produkce českých zemí (*H. Sedláčková*, autorka zde děkuje F. Frydovi, M. Gelnarovi, J. Podliskovi a J. Žegklitzové za poskytnutí nepublikovaných materiálů). Jiné představily lokality jako Harz (*U. Rempel*), Spessart (*G. Ermischer*), Altstadt v Braunschweigu (*M. Bruckschén*), Lübeck (*P. Steppuhn*), Schönbuch (*A. Kottmann*). Počátků sklářské výroby v prostředí klášterů a středověkých měst se týkala přednáška *H. G. Stephana*, výsledky chemických analýz středověkých skel prezentoval *K. H. Wedepohl*. Příspěvky *W. Loibla*, čerpající z archivních materiálů, seznámily účastníky s osobností Friedricha II., prince hessensko-homburského, který na konci 17. stol. založil alchymistickou laboratoř zaměřenou na praktické výzkumy výroby skla, které pak byly využity při ustavení první hutě produkující zrcadlové sklo v Německu. Tématem druhé přednášky byl obchod se sklem v letech 1675–1700 mezi Hessenskem a Holandskem. Dle sdělení pořadatele mají být přednášky v roce 2001 zveřejněny formou sborníku.

Na nevelkém zalesněném kopcovitém území s protékajícím potokem v blízkosti Grünenplanu je sklářská výroba doložena od 12./13. stol. Do konce 15. stol. zde pracovalo nejméně 18 hutí. K zakládání hutí od 13. stol. docházelo i v dalších německých oblastech, většinou ve spojení s kláštery, u Grünenplanu je však doložena největší koncentrace. Existence 15 raně novověkých hutí je známa i z písemných pramenů. Práce v „lesních“ sklárnách byla v roce 1744 přenesena přímo do obce,

kde kníže Karel I. z Braunschweigu založil hut' na výrobu zrcadlového skla, která pracuje v podstatě do současnosti jako firma Schott–Desag AG, zaměřená na technické sklo.

Archeologické výzkumy sklářských hutí zde probíhají od roku 1927 a materiál je soustřeďován v malém muzeu – součástí místního kulturního střediska, kde se nachází i velice poutavá expozice a kvalitní specializovaná knihovna. Množství nálezů z období konce 12. až počátku 18. stol. představuje okolo půl milionu sbírkových předmětů. Jejich počet stále stoupá. Tato skutečnost vedla před několika lety k vypracování projektu „FORUM GLAS 2000“, který zahrnuje výstavbu samostatného muzejního objektu s konferenčním sálem, rozsáhlou odbornou knihovnou, laboratořemi a hutí s tradiční výrobou skla. Personálně projekt počítá s jedním odborným a dvěma technickými pracovníky a ekonómem. Samozřejmě, že nezbytné návštěvnické zázemí zahrnuje i obchod se sklem. Projekt je garantován, především finančně, Ministerstvem kultury spolkové země Hessensko v Hannoveru a podporován společností Schott–Desag AG. Účastníci semináře ho podpořili odborným stanoviskem i morálně – jeho rychlé realizaci v současnosti brání neochota několika členů městského zastupitelstva otevřít poklidné městečko zvýšenému turistickému ruchu.

Jedním z bodů programu a zároveň nejpřínosnějším zážitkem byla exkurse na sklářskou hut', postupně odkrývanou od roku 1970. Baterie čtyř pecí, pracujících v letech 1924/25 a pravděpodobně i později, je situována v údolí potoka a pece se dochovaly ve větších torzech i s částí kleneb a tavicích kanálů. Nejlépe dochovaná pec s neporušenou klenbou byla ponechána neotevřená do doby zajištění dokonalé konzervace. Na druhém břehu potoka výzkum zachytil také osadu sklářů, ke které se vztahují archivní prameny se jmény sklářů, údaji o počtu a složení obyvatel a počtu domácích zvířat. Především z této osady pochází množství archeologických nálezů skla, keramiky, kachlů, z výzkumů hutě pak sklářské nářadí jako části píšťal, kleště, nůžky a zlomky modelů, razidla a technická keramika. Výběr z nálezů si mohli účastníci prostudovat na improvizované výstavce, reprezentující základní typy tvarů nalezeného dutého skla. Možnost shlédnout autentický materiál patřila k dalším nedocenitelným zkušenostem, které se nepochybně velmi dobře zúročí při práci s domácími nálezy.

Hedvika Sedláčková

LOPATOU I POČÍTAČEM. ARCHEOLOGIE NA OLOMOUCKU – VČERA A DNES

V poměrně krátké době od 17. ledna do 16. dubna tohoto roku proběhla ve výstavních prostorách Vlastivědného muzea v Olomouci (VMO) výstava o archeologii Olomoucka nazvaná Lopatou i počítačem, s podtitulem Archeologie na Olomoucku – včera a dnes. Byla koncipována jako průvodce archeologickým bádáním na Olomoucku a soustředila se na ukázkou metod vedení archeologických výzkumů.

Výstavu připravil tým Archeologického centra (AC) VMO a Památkového ústavu v Olomouci – autory scénáře jsou Mojmir Bém, Marek Kalábek, Jaroslav Peška, Pavlína Procházková, Filip Šrámek, Petr Vitula a Josef Bláha.

Na první pohled výstava zaujala architektonickým řešením, barevností a prostředím výstavního sálu. Velmi svěbytný architektonický návrh, jehož autorem byl T. Lampar, umně a úplně využíval prostor lodi bývalého kostela. Jako informační plochy byly použity dřevěné šikmé tabule, které měly v dolní části vestavěné vitríny s archeologickými nálezy. V centru výstavy pak stála vitrina pojmenovaná „Klenotnice olomoucké archeologie“, v níž byly uloženy nejcennější archeologické nálezy z Olomoucka, dovezené z různých muzeí – VMO, Památkového ústavu, Naturhistorisches Museum ve Vídni, MZM v Brně (depot z Nákla aj.). Nad ní byly zavěšeny dvě kostry s milodary a skupina nádob, které tak prezentovaly tři základní způsoby uložení nebožtíků v pravěku. Nad nimi pak ke stropu čněly větve. Na jednotlivých panelech pak byly prezentovány jak výzkumy AC VMO (Olomouc–Slavonín, dálnice: Nemilany, Přáslavice, Tepenec, Neředín. Dolany), tak i Památkového ústavu (výzkumy historického jádra Olomouce) a starší výzkumy prvních badatelů (L. H. Jeittelese, J. Wankla, J. Szombathyho, K. Schirmeisena, členů Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci ad.). Vedle současných výzkumů byl velmi dob-

ře prezentován výběr ze včerejška olomoucké archeologie – dějiny oboru. Zvláštní místo bylo věnováno výzkumu v historickém jádru Olomouce i známému případu Prior. Zajímavou myšlenkou bylo postupné kumulování životního odpadu od raně středověké směrem k novověké části výstavy. Celá výstava velmi dobře a účelně využívala moderní prezentační techniky (videa, diaprojektoru a počítače s prezentací výzkumů AC VMO). Expozice dvou lokalit (Tepenec, Olomouc) byly doplněny velkoplošnými fotografiemi, velkoplošné fotografie se objevily i jinde (Schirmeisen, detaily výzdob). Expozice Tepence byla doplněna modelem hradu. Vedle ní v expozici lokality Olomouc–Slavonín stál model ideální rekonstrukce domu středodunajské mohylové kultury, jehož půdorys byl hnědou páskou vykreslen i na zemi výstavního sálu. Autoři nezapomněli ani na možnost praktického seznámení návštěvníků s archeologickými nálezy. Ti si mohli osahat archeologické nálezy a byla zde i malá škola archeologie. Tvůrci pamatovali i na nevidomé: značná část výstavy byla doprovázena Braillovým písmem. V předsálí si návštěvník mohl na závěr vyzkoušet v malé expozici tzv. experimentální archeologie například mletí obilí, vtátání kamenného sekeromlatu nebo tkaní na tkalcovském stavu. Každý návštěvník mohl obdržet pracovní list, ve kterém byly otázky týkající se výstavy a kde si tedy mohl ověřit znalosti, které si z výstavy odnesl. Ten mu mohl zároveň posloužit i jako průvodce expozicí.

Výstava musela zřejmě být velmi náročná a její vybudování si vyžádalo nemalé úsilí pracovníků AC VMO. Je škoda, že se jednalo pouze o výstavu krátkodobou, která pravděpodobně nebude putovní, nicméně snese srovnání s velkými stálými výstavami na západ od našich hranic.

Milan Kuchařík

„KACHLOVÝ POKLAD Z HRADU LIPNICE“

Pod tímto názvem uspořádalo počátkem roku 2001 Okresní vlastivědné muzeum v Havlíčkově Brodě ve spolupráci se Státním památkovým ústavem v Pardubicích a správou hradu Lipnice monotematicky zaměřenou výstavu. Jejím cílem bylo seznámit širší veřejnost alespoň s částí mimořádné hradní sbírky historických kamnových kachlů, která patří k největším uceleným kolekcím tohoto druhu hmotné kultury středověku u nás a která byla nalezena na jediné hradní lokalitě.

Výstava prezentovala především gotické kachle 15. a počátku 16. století, a to ve všech jejich morfologických formách. Převážnou část exponátů tvořily reliéfní kachle čtvercového i velkého obdélného formátu, různé kachle rohové a římsové a také krásně zpracované kachle s prořezávanou čelní stěnou. Výstavu vhodně doplnil i bohatý ikonografický materiál, týkající se jak samotného hradu Lipnice, tak i historického vývoje kamnových kachlů a kamen. Z tohoto hlediska patřily k nejzajímavějším staré ry-

tiny hradu, soubor fotografií z doby okolo r. 1900, zobrazujících exteriéry i interiéry Lipnice v destruo- vaném stavu z doby ještě před začátkem její staveb- ní obnovy, dále velký soubor pohlednic z 1. polo- viny 20. stol., velmi četné olejomalby a kresby z různých období historie hradu aj.

Zmíněná výstava má pro naši archeologii mi- mořádný význam. Jak již bylo několikrát v domácí i zahraniční odborné literatuře zdůrazněno, české gotické kachle mají v celoevropském kontextu kam- nářské výroby zcela ojedinělé a specifické postave- ní. Kachle z Lipnice jsou toho nejlepším dokladem. Jejich ikonografická pestrost a způsob výtvarného zpracování (přes 200 reliéfních typů) i celková po- četnost nálezů (pozůstatky mnoha set exemplářů) představují nesmírný, odborně zatím minimálně vy- užitý korpus české středověké kamnářské tvorby. Ten od doby svého nalezení někdy ve třicátých le- tech 20. století nebyl nikdy podrobně a souhrnně vyhodnocen a publikován (nepočítáme-li ovšem staré sdělení H. Lansfelda, širší odborné veřejnosti obtížně přístupnou vysokoškolskou studii V. Pražá- ka, pojednání o jednotlivých lipnických kachlích, rozptýlená v řadě mých publikací a zcela nový shr- nující článek F. Kocmana). Soubor tak po dlouhá desetiletí ležel bez užítu v hradním depozitáři a navíc jeho jednotlivé části byly dokonce postu- pé rozptylovány do bližších i vzdálenějších muzeí,

kde dnešní pracovníci ani nevědí, že tyto artefakty pocházejí z Lipnice (moje osobní zjištění ve VČM Pardubice, MM Čáslav aj.).

Je proto nutno ocenit, že se před nedávnem rozhodla trojice odborných pracovníků (kastelán hradu M. Hanzlík, člen pobočky Klubu A. Sedláč- ka v Humpolci ing. F. Kocman a archeolog OVM v Havlíčkově Brodě Mgr. P. Rous) celý soubor po- stupně zpracovat a dle možnosti prezentovat. Ještě předtím však byl z nálezového souboru vyčleněn dílčí kachlový soubor, homogenní svým datováním a ikonografickým zpracováním. Podle něho pak byla ing. F. Kocmanem z věrně vyrobených kach- lových kopií postavena přímo na Lipnici třímetro- vá replika pozdně gotických kamen, která svýn sta- vebním uspořádáním plně odpovídá kachlovým vyhřívacím tělesům tohoto období. Podrobné in- formace o stavbě těchto kamen budou publikovány v některém z příštích čísel sborníku *Archaeologia historica*.

Všem třem uvedeným autorům lze upřímně po- přát, aby zpracování „Kachlového pokladu z hradu Lipnice“ úspěšně a komplexně dokončili. Česká ar- cheologická obec tak bude moci uvítat podrobnou reprezentativní publikaci o tomto zcela ojedinělém souboru, o kterou pak bude velký zájem nejen u nás, ale jak vím z vlastní zkušenosti, i mezi četnými „kachlology“ po celé Evropě. *Z. Hazlbauer*

NOVÉ PUBLIKACE

John L. Bintliff – Martin Kuna – Natalie Venclová (eds.): The future of surface artefact survey in Europe. Sheffield Academic Press 2000. 120 stran, 70 obrázků, 10 tabulek.

Sborník obsahuje sérii devíti příspěvků přednesených roku 1996 ve zvláštní sekci konference European Association of Archaeologists v Rize. První kapitola („Editorial Overview“) z pera editorů podává nezbytný úvod a definuje hlavní problémové okruhy, kterými se jednotlivé příspěvky zabývají. Pojednávaný svazek je koncipován jako vzorek současných evropských trendů v oblasti povrchového sběru artefaktů, s důrazem na srovnání cílů a potřeb památkové péče a vědeckého výzkumu. Všemi příspěvky se jako charakteristický znak posledního desetiletí prolíná princip spojení výsledků sběrů s možnostmi geografických informačních systémů (GIS). Hlavním cílem sborníku je dokumentovat skutečnost, že teoretické modely je možné testovat tímto nedestruktivním (nebo málo destruktivním) způsobem, který navíc zpochybňuje některé starší koncepty (týká se to např. pojmu „naleziště“).

Druhá kapitola, jejímž autorem je *John Bintliff*, nese název „Beyond Dots on the Map: Future Directions for Surface Artefact Survey in Greece“. Studie se zaměřuje na shrnutí výsledků povrchových sběrů v Řecku, přičemž pozornost je zaměřena na sběry tzv. „nové vlny“, datované od 70. let. K jejím rysům patří zejména velká hustota sběrů v krajině a dokumentace nálezů v síti (nikoliv na základě nalezišť), tedy metodologie vyvinutá v prostředí americké a britské archeologie a přenesená na Balkánský poloostrov četnými expedicemi. Pomocí popsanych metod bylo zjištěno, že řecká krajina je v podstatě plná artefaktů, ačkoliv jednotlivá období a funkční areály jsou v nálezech zastoupeny velmi nerovnoměrně. Je zajímavé, že poznatky popisované v tomto příspěvku se pozoruhodně kryjí s výsledky analytických sběrů M. Kuny v Čechách. Týká se to i problematiky nápadně častých polygonů s polykulturními nálezy a obtížné datovatelnosti většiny získaných artefaktů. Shoda panuje rovněž v názoru na nutnost specializace výzkumných týmů na různé druhy materiálu nálezů (keramika, štípaná industrie apod.), které jinak nejsou sbírány dostatečně efektivním způsobem. Je možné, že nápadná podoba popisovaných problémů je způsobena vzájemnými kontakty a tím i sledováním obdobných otázek.

Italický příspěvek nazvaný „Surface Thoughts: Future Directions in Italian Field Surveys“ prezentuje *Nicola Terrenato*. I v této středomořské zemi je nástup moderních sběrů analytického typu svázán s britskými (později i holandskými) expedicemi. Italové sami tradičně věnují archeologické teorii a metodologii minimální pozornost a stojí převážně mimo otázky řešené v rámci těchto importovaných metod. K jejich typickým rysům, jako je systematické pokrytí velkých ploch, dokumentace na základě „nalezišť“ a experimenty se vzorkovacími metodami, patří od 80. let i dokumentace tzv. „off-site“ nálezů a kvantitativní definice lokalit. Terrenato spatřuje vážný problém v nejednotné dokumentaci jednotlivých projektů, což znemožňuje vzájemné srovnání výsledků. Zdá se, že se v Itálii široce uplatňují možnosti poskytované systémem GPS (což usnadňuje práci v terénu) a ukládání dat do geografických informačních systémů (GIS) vektorového typu. To signalizuje vysokou úroveň v aplikaci nových technologií, užití směřované k řešení konkrétních odborných otázek však není typické.

Článek *Martina Kuny* („Surface Artefact Studies in the Czech Republic“) se řadí k nejzajímavějším partiím sborníku. Jde více do hloubky problémů než většina ostatních článků. V úvodu je stručně popsán vývoj povrchových sběrů u nás, v němž je evidentně významným přelomem vznik teorie sídelních areálů E. Neustupného. V souladu s přijímanou strukturovaností celé krajiny nejsou sběrem vyhledávány jednotlivé lokality; tento teoreticky zastaralý koncept nahrazuje sledování hustoty nálezů v souvislé ploše, rozdělené do menších referenčních jednotek (tzv. analytický sběr; jeho překvapivým zjištěním například je, že více než polovina prozkoumané plochy obsahuje pravěkou keramiku). Velká pozornost je oprávněně věnována transformačním procesům, kterými archeologické nálezy procházejí až do okamžiku jejich nalezení na povrchu (důsledky dynamiky lidského chování a vývoje krajiny). Jedině podrobný rozbor těchto procesů totiž může přispět k lepšímu pochopení informačního potenciálu nálezů získaných povrchovým sběrem. K dosud málo známým, ale svými důsledky významným druhům zkruslení dat patří třeba vliv agrotechnických cyklů, aplikovaných na sbíraných plochách polí. Zvláštní místo zaujímá též problematika chronologické citlivosti nálezů. Uvedené příklady zpracování a interpretace výsledků sbě-

rů v regionech Všetatska a v povodí Vinořského potoka jsou českému čtenáři známy již z předchozích publikací. S použitím multivariačních analýz a GIS jsou data interpretována jako doklad kontinuity pravěkých obytných areálů (které se zdají oscilovat v poměrně stabilních okruzích o průměru 200–400 m), aniž by tuto tendenci bylo možné vysvětlit pouze přírodními faktory. Jedná se patrně o důsledek záměrného chování lidí v minulosti, směřujícího k formování a udržování kulturní krajiny, v níž si různá místa dlouhodobě udržovala svůj společenský význam.

Příspěvek *Johna Schofielda* („Reflections on the Future for Surface Lithic Artefact Study in England“) představuje projekt „Monuments Protection Programme“, prováděný organizací English Heritage. Projekt probíhá od roku 1988 a jeho cílem je nový přehled archeologických pramenů Anglie. Autor se zabývá zvláště vědeckými a památkovými aspekty projektu. Pro potřeby vědeckého výzkumu je nutné zajistit vzájemnou srovnatelnost nově prováděných sběrů, které se ale podle autora hodí jen pro definování sídlištní struktury regionů nebo jiných větších prostorových celků. Pro potřeby památkové péče jsou pořizovány rešerše archivních záznamů s následnou prostorovou lokalizací jednotlivých komponent. Ukazuje se, že až 90 % shluků artefaktů je možno zpětně lokalizovat s chybou menší než 100 m a 36 % s tolerancí menší než 10 m. Nevýhodou nálezů ze starších kolekcí je, že byly většinou získány náhodně, nesystematicky. Obecný je problém obtížné interpretovatelnosti povrchových nálezů (nejen štípané industrie). Zdá se, že Schofield je zastáncem určení artefaktů na místě nálezu bez jejich deponování v muzejních sbírkách; to je ale velmi sporný návrh, který nemůže obecně pro povrchové sběry vyhovět.

Claude Raynaud do recenzovaného sborníku přispěl článkem „Territoire et Peuplement en France, de l'Age du Fer au Moyen Age. L'Archéologie Spatiale à la Croisée des Chemins“. Článek je doplněn obsáhlým anglickým resumé. Raynaud popisuje nástup systematických povrchových sběrů ve Francii v 80. letech 20. století a klade ho do souvislosti s intenzivním výzkumem historie osídlení regionů. V příspěvku je kritizována nadměrná důvěra tradiční archeologie v bezprostřední výsledky sběrů. Jako příklad moderní metody výzkumu je uváděn projekt ARCHAEOMEDES, v jehož rámci se podařilo potvrdit již dříve vypracovanou typologii galořímských lokalit a navrhnout jejich hierarchizaci ve struktuře osídlení pomocí multivariačních statistických metod spojených s možnostmi GIS. Autor zdůrazňuje význam konceptu hierarchických sítí jako systémového přístupu ke studiu sídlištních struktur. V závěrečné části práce je poukázáno na nevhodnost oddělování studia pravěku a středověku při řešení podobně zaměřených projektů.

Sedmý oddíl nese název „The Past, Present and Future of the Polish Archaeological Record Project“, jeho autory jsou *Paul Barford*, *Wojciech Brzeziński* a *Zbigniew Kobylński*. Jedná se o nové zhodnocení průběhu a výsledků velkého projektu Archeologiczne Zdjęcie Polski, který je v české archeologii poměrně dobře znám. Mezi hlavní cíle projektu patří vědecká dokumentace archeologických nalezišť celého území Polska (ta by měla sloužit i pro účely jejich památkové ochrany) a systematické vzdělávání veřejnosti. Podle původního záměru ze 70. let 20. století měla první fáze projektu trvat 15–20 let, dnes se uvažuje o 30 letech. Ačkoliv je zřejmé, že toto monumentální dílo přináší velké množství cenných výstupů, stejně závažné jsou i jeho problémy. Po teoretické stránce je projekt založen na poválečném pohledu na archeologická naleziště, která jsou chápána jako izolované body v prostoru, ve výstupech nejsou prostorově rozlišovány jednotlivé komponenty nalezišť, často dochází k hrubému podcenění postdepozicičních procesů a tím i k mylnému chápání vypovídací schopnosti pramenů. S postupem projektu se otevírají závažné metodologické otázky, kupříkladu vypracování standardního postupu při průzkumu zalesněných a jinak obtížně přístupných terénů. Důležitým pokrokem posledních let je intenzivní zapojení letecké archeologie a geofyzikálních metod do archeologické prospekce a samozřejmě také postupná digitalizace stávajících archivů.

Druhým příspěvkem z pera českých autorů je článek „Surveying Prehistoric Industrial Activities: The Case of Iron Production“. *E. Neustupný* a *N. Venclová* zde shrnuli metodu použitou v projektu povrchového průzkumu mikroregionů Loděnického a Bakovského potoka na Rakovnicku. Projekt byl zaměřen na poznání vztahu mezi obytnými a výrobními areály v latěnu; zatímco tradiční destruktivní výzkumy přinesly pouze nevelký počet dokladů železářské výroby (železářské pece byly v tomto období patrně jen mělce zahloubené a struska z nich byla odstraňována), povrchové sběry v síti přinesly k této problematice řadu nových informací. Zkoumaný region byl téměř kontinuálně pokryt fragmenty strusky (patřící mezi Neustupného ekofakty s absolutní četností), následně zpracování pomocí vektorové syntézy a GIS ukázalo silnou prostorovou korelaci s laténskou keramikou. Tento produktivní postup vede autory k datování

strusky do latěnu, ačkoliv nálezy samotné nebylo možné časově zařadit na základě nálezového kontextu ani pomocí typologické klasifikace. Výsledky rovněž ukázaly statisticky významné rozdíly mezi údolím Loděnického potoka s typickými nálezy strusky a potoka Bakovského s četnými nálezy sápropelitu různého stupně opracování. To může ukazovat na fakt, že zmiňované regiony se specializovaly na odlišný druh výroby, ačkoliv zatím není jasné, zda nejde spíše o chronologický vývoj. Studie dokládá relativně vysokou komplikovanost postupů, které v dnešní archeologii vedou k principiálně novým poznatkům a z toho vyplývající nutnost vysoké profesionalizace oboru.

Mark Gillings uzavírá recenzovaný svazek studií „The Utility of the GIS Approach in the Collection, Management, Storage and Analysis of Surface Survey Data“. Konstatuje, že k velkému rozšíření GIS v archeologii došlo v 90. letech 20. století právě v souvislosti s detailními průzkumy regionů. Poměrně často se však aplikace softwaru omezovala na vynášení nalezišť jako bodů do mapy, což zdaleka nevyčerpává potenciál GIS. Je proto zapotřebí oprostit se od pojetí GIS jako ateoretického „nástroje“ a přejít ke koncepci, kde GIS představuje komplexní systémový přístup k řešení archeologických otázek podložených určitou teorií. Podle autora je dále nutné překonat stav, kdy aplikace GIS limitují technické možnosti hardwaru a softwaru a nejsou určovány potřebami archeologie. Pro budoucnost povrchových sběrů je důležité vypracovat dobrou teorii, která už předem počítá s tvůrčím využitím GIS. K tomu nezbyvá než konstatovat, že česká archeologie je v tomto směru zatím velmi úspěšná.

Závěrem lze shrnout, že recenzovaný svazek naplnil svůj cíl postulovaný v úvodu a kvalitním způsobem prezentuje metody povrchových sběrů artefaktů a jejich výsledky v evropském kontextu. Nelze si nevšimnout, že zde chybí příspěvky z dalších států s významnou archeologickou komunitou, jako je například Německo, skandinávské země a některé státy jihovýchodní Evropy. Přesto máme k dispozici reprezentativní vzorek z těch evropských zemí, kde se archeologie dalšímu vývoji povrchových sběrů intenzivně věnuje. Je potěšující, že v této specializaci, která dnes vyžaduje mimo jiné vysoké náklady na použité technologie, zaujímá významné místo minoritní archeologická komunita z Česka. V neposlední řadě je také nutno vyzdvihnout vysokou úroveň tiskového zpracování sborníku.

L. Šmejda

Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999). Uspořádali L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštíková. Nakladatelství Lidové noviny *Praha 2000*. 377 str.

Výročí spojené s letopočtem minulého roku vybízelo k zájmu o dobu „kolem roku 1000“, o jednu z klíčových etap jak českých, tak středoevropských dějin. Referovaná kniha se soustředila na české prostředí a bezprostředně navázala na konferenci, kterou v tisíciletém odstupu od smrti knížete Boleslava II., tedy už na prahu roku 1999, uspořádala Správa Pražského hradu spolu s Archeologickým ústavem AV ČR. Předznamenejme, že na širší – středoevropský – zájem odpovídá výstava *Střed Evropy kolem 1000*. Tato jedinečná akce, doprovázená mohutným třísvazkovým katalogem, doputuje do Prahy v roce 2002.

Už při prvotním listování „Boleslavským sborníkem“ nás zaujme samotný vydavatelský koncept. Pořadatelé nevynechali náležitosti odborné literatury, knihu provází obsáhlý soubor poznámek a nechybí ani užitečný výběrový rejstřík. Vychází-li takto pojatá sborníková publikace v „kamenném nakladatelství“, obráceném k širším čtenářským kruhům, je zřejmé, že se *NLN* pustilo do záměru u nás málo vyzkoušeného. Středoevropské a evropské srovnání však naznačuje, že podobné počiny mohou být úspěšné. Pomáhají totiž otevřít těsný vědní svět, nepodbízejí se lacinými postupy, ale dokážou vést náročný a zřejmě právě tím pro část veřejnosti přitažlivý dialog. Uvědomíme-li si, jaká propast dělí dnešní historické vědy od obecného historického povědomí české společnosti, můžeme jen doufat, že vydavatelská odvaha (a nezbytný zájem veřejnosti) ani u nás hned tak nezmežká.

„Boleslavský sborník“ naplnila pestrá mozaika 22 příspěvků, v níž se setkává historie, archeologie, dějiny umění, numismatika. Neuzavírá se navíc do samotných českých zemí, ale díky účasti badatelů z Polska, Německa a Slovenska přibližuje i širší středoevropský kontext přemyslovského státu. Sborník rámuje obecněji koncipované příspěvky J. Slámy, D. Třeštíky a J. Žemličky, tedy autorů, kteří se výraznou měrou už dříve podíleli na našem dnešním chápání „doby kolem roku 1000“. Zmíňme alespoň výklad počátků přemyslovského státu, úlohy Slavníkovců, příběhu biskupa Vojtěcha, ale i poznávání ekonomických zdrojů raného přemyslovského státu. Jestliže se zmíněné obecné příspěvky opírají o již dříve zdůvodněně poznávací kapitoly, mohou s jistotou naplňovat popularizační záměry.

Podstatnou část sborníku tvoří příspěvky archeologické. Tato skutečnost jednoznačně odpovídá dnešnímu stavu studia a postavení archeologie v jeho rámci. Klíčové východisko poskytují terénní výzkumy střediskových lokalit (Praha, Olomouc, Zatec, Brno–Líšeň, Hradec u Nemětic). Ačkoliv se výrazně uplatňují tendence k hodnocení širších problémových souvislostí, znovu se projevuje dominantní úloha, která v naší raně středověké archeologii výzkumu hradišť přísluší. Mnohostranný rozběh témat samozřejmě nechybí, nápadně často ale vychází z úzké vazby ke konkrétním výzkumům střediskových sídlištních útvarů.

Ani tentokrát nemůžeme přehlédnout, že „řeč archeologů“ nebývá lehce srozumitelná. Některá úskalí sice s různým zdarem obrousí redaktorská úpornost, hlubší překážky ale v krátké časové lhůtě odstranit nelze. Té hlavní nesnázi se zpravidla říká *stav publikace terénních výzkumů*. Mnohý z podstatných terénních výzkumů totiž čeká na svou důkladnou publikaci a tedy i na posun od předběžných soudů k argumentačně zdůvodněným závěrům. Tento problém lze pochopit a do určité míry i tolerovat.

Nebudeme se jistě divit, že největší spleť diskusních otázek se týká nejrozvinutějšího sídelního komplexu raně středověkých českých zemí, tj. Pražského hradu a pražské sídelní aglomerace, tedy komplexu, v němž proběhla a probíhá dlouhá řada složitých terénních odkryvů. Příspěvek J. Frolíka o Pražském hradě na prvý pohled překvapí ostře polemickým tónem. Nic proti tomu, vždyt bez obalu varuje před vážnými nebezpečnostmi, která našemu studiu hrozí. Potíž je však v povaze odpovědí, jichž se nám dostává. Místo argumentů přicházejí důrazná tvrzení. Nejspíše došlo k jakési záměně, to, co sledujeme, má být patřičnou formou a v náležitě šíři řešeno v odborných publikacích. Ani pilný čtenář (který si předem opraví číslování poznámkového aparátu, čísla v textu a čísla u poznámek se totiž rozběhla) se svého zmatku hned tak nezbaví. Ve snaze dopátrat se vlastního soudu si může vyjmout hned prvý problémový okruh: rekonstrukci prvotního tvaru hradního reliéfu. Úvodem (s. 102) spatří rekonstrukci Pražského hradu kolem roku 1000. Jeho areál je pěkně plochý, vyrovnaný, zkrátka takový, jaký v dané době zcela jistě nebyl. Následuje obtížně sledovatelná polemika a rekonstrukční obrázek původního tvaru hradního ostrohu (s. 113). Snad máme zapomenout na dříve zmíněný obrázek a začít hledat rozdíly, které právě tuto nejnovější skicu odlišují od skic dosud publikovaných. Mnohem důležitější je však něco zcela jiného, v celém textu nenajdeme ani slovo o tom, jaký význam může mít docenění proměn hradního reliéfu pro výklad počátků Pražského hradu. Všechny novější rekonstrukce se shodují v jednom – prvotní hradní ostroh byl svou modelací sám o sobě málo příhodný, neboť vyrovnaná vrcholová partie nabývala jen relativně stísněný prostor. Naprosto jedinečný byl však jeho širší kontext, hradní ostroh bezprostředně kontroloval důležitý vltavský přechod a ve svém blízkém okolí umožňoval rozvoj zázemí. Mohli bychom snad říci, že raně středověký vzestup Pražského hradu čekal na dobu, kdy zmíněné výhody širších souvislostí dané lokality převážily nad její vlastní poměrně omezenou působností. Důkladný rozbor může přirozeně vést i k pozmeněným závěrům, teprve nějaký takový rozbor ale dá smysl rekonstrukci hradního reliéfu i celé příslušné diskusi. – V chystaných publikacích, které se jistě budou naznačenými otázkami kompetentně zabývat, by měl zbýt čas i na terminologickou přesnost. Podařilo-li se předešlým generacím dokázat, že raně středověká hradiště neopevňovaly valy, ale hradby (valy jsou teprve jejich destruktivním reliktem), mohli bychom i při výkladu o vývoji raného Pražského hradu tento rozdíl respektovat.

Zacházení s výsledky starších terénních výzkumů často provázejí nejasnosti, které při mezerách v terénní dokumentaci nedokážeme překlenout. Jeden z příkladů poskytuje hrob knížete Boleslava II. S jeho terénní situací, zkoumanou I. Borkovským, *nějak souvisely* drubeži a vepřové kosti, vaječné skořápky, k artefaktuálním reliktvům patřil keramický střep a skleněný střípek. Kdybychom měli bezpečnou jistotu, že kosti a skořápky bezprostředně souvisely s pohřbem knížete Boleslava II. do svatojiřského chrámu na Pražském hradě v roce 999, stáli bychom na prahu zcela zásadních interpretačních možností. Jak však již několikrát zdůraznil Z. Smetánka, tuto jistotu nemáme – a dodnes chybí i kritický pokus o revizi příslušné terénní situace. Jakkoli lákavé úvahy tak zjevně nejsou oprávněné. U keramického (a snad i skleněného?) zlomku navíc dodejme, že představa o jejich „zástupném“ významu (náhradou za celé nádoby) zůstává navýsost křehkou hypotézou, jíž jen další a další pasivní přebírání obdařuje nepřiměřenou životností.

U výkladu o levobřežní (malostranské) části pražské raně středověké aglomerace se ocitáme v odlišných souvislostech. Nové a nejnovější terénní výzkumy přinesly převratná zjištění, která však (zcela přirozeně) teprve čekají na důkladnou publikaci a následnou odbornou diskusi. Máme-li jen předběžně a tedy velmi dílčí informace, můžeme s těžší diskusí o sociálně–ekonomickém profilu časného malostranského areálu. Dnes jsme vděční za každou informaci, bez příslušné srovnávací studie ale sotva posoudíme vý-

vojový vztah mezi Pražským hradem a „malostranským amfiteátre“. Připomeňme jen, že zveřejněná rozprava se letmo dotkla sídlištní terminologie raně středověkých písemných pramenů, z archeologického svědectví zmínila několik rozmanitých položek: jistě pozoruhodné konstrukční relikty, projevy „urbanizace“ daného areálu, nástup keramické skupiny vyráběné podle „nové technologie“, oceňován je nález zlomku třmene tausovaného mosazí (?) a pojiva blízkého svým složením „dnešnímu portlandskému cementu“. S tímto výčtem lze dnes sotva zacházet, natož uvažovat o jeho sociálně–ekonomické indikační váze. Proto i soudy o „městskosti“ zdejšího osídlení či o povaze „městotvorného“ postavení Pražského hradu si dovoluji považovat za uspěchané a předčasné. O zásadním významu výsledků malostranského archeologického výzkumu však není nejmenších pochyb.

Ve výkladu pražské situace se objevuje názor, podle něhož by právě k obyvatelům levobřežního „města“ 2. poloviny 10. a 11. století měly příslušet doklady raně středověkého pohřbívání známé ze staroměstského terasového stupně. Vltava by tak mohla být obdařena novou úlohou, jednou se v našich výkladech třeba stane řekou oddělující podsvětí. Směrodatné východisko poskytla stávající nálezová situace *sama o sobě*. Na levé straně Vltavy známe doklady starobylého osídlení, jeho protějšek v tamních dokladech pohřbívání je ale skromný. Na pravém břehu je situace opačná, registrujeme zde několik míst pohřbívání, chybí jim však sídelní protějšek. Když tuto dvojí asymetrii sečteme, vše se vyrovná a nesnáze odpadnou. Zůstává však nejasné, proč máme vnechat širší srovnání pražské situace. V rámci českých raně středověkých sídelních aglomerací najdeme mezi jednotlivými sídlišti a jim pravděpodobně příslušnými pohřebišti odstupy kolem 300, nanejvýš 500 metrů. Pokud tento údaj přeneseme na pražské pravobřeží, dostaneme se k pásu přílehajícímu k pravému říčnímu břehu. Odtud sice žádné odpovídající sídelní doklady neznáme, víme ale, že právě tady síť relevantních archeologických odkryvů zůstává velmi řídká a podmínky terénních výzkumů tu jsou mimořádně nesnadné. Srovnání dvou různě orientovaných úvah připomíná jeden z klíčových metodických problémů archeologických interpretací. Prvý přístup se prostě snaží spojit archeologicky pozitivně poznané části, druhý se do našeho počínání pokouší začlenit i jakýsi obecněji odvoditelný model. Teprve kritická analýza však může přinést argumenty opravňující popřípadě klasifikovat naše závěry jako přijatelné „s největší pravděpodobností“ (s. 138).

Předchozí poznámky jen a jen dosvědčují, že „Boleslavský sborník“ nabízí *živý přenos* bádání, které se zcela přirozeně neobejde bez různosti pohledů a bez diskusního hledání. Ostatně ani obsah sborníku neskládá monolit, sami jeho autoři některé ze závažných otázek hodnotí naprosto rozdílně (příkladem může být protichůdné hodnocení vztahu Slezska k přemyslovskému státu 10. stol.). Jak se u podobných referátů stává, z bohaté nabídky posuzované knihy jsme si vybrali jen některé z těch položek, které zvlášť neodbytně sváděly k diskusi. Jedno z obecně citlivých témat se nepochybně týká postupů užívaných při historické interpretaci archeologických pramenů. Teprve tato interpretace dává smysl archeologickému počínání a bez závěrů tohoto druhu se publikace určená širší veřejnosti nemůže obejít. Zdá se však, že některé cesty za tímto přitažlivým cílem jsou zbytečně uspěchané a vedené přílišnými zkratkami. Na úplný závěr můžeme vyslovit cennou jistotu. Ani jakkoliv dílčí a jednostranné referáty nemohou vyvolat zkreslený obraz „Boleslavského sborníku“. Již dnes se tento pohledný svazek stal vyhledávanou součástí našich knihoven a prochází tedy dalším a dalším uživatelským hodnocením, chceme-li dalšími a dalšími nezávislými recenzemi.

Jan Klápště

Archeologičeskij sborník 34, 1999. Vydává Gosudarstvennyj Ermitaž Sankt–Peterburg. 228 str.

Svazek je věnován památce prof. M. I. Artamonova. Obsah: *S. A. Demeščenko*: Obraz medvedja v paleolitičeském umění Evropy – Bear in Palaeolithic art, 7–29, 219. Nástěnná zobrazení a skulptury. Převažuje medvěd hnědý nad jeskynním. Soupis. *V. B. Sapunov*: Zoomorfnye sjužety petroglifov Onežského ozera – Zoomorphic images of the Lake Onega petroglyphs, 30–33, 219. Ryby, plazi, vodní ptáci, savci (los, sob, vlk, medvěd, vydra, bobr, tuleň). Stáří 3–4 tisíce let. *N. V. Rindjuk*: Osnovnye grupy antropomorfnoj plastiki drevnich zemledel'cev Evrazii – Principal groups of anthropomorphic statuettes made by ancient agriculturists of Euroasia, 34–43, 219. Čtyři skupiny plastik: mužské, ženské, dvoupohlavní (hermafroditní) a bezpohlavní. *G. I. Smirnova*: Ešče raz o seroj kružal'noj keramike iz ranneskijskich pamjatnikov Srednego Podnestrov'ja – Another opinion concerning grey wheel pottery from the early Scythian sites and barrows of the Middle Dniester region, 44–57, 220. Pokračování diskuse o původu a datování sívě, na kruhu vyráběné keramiky (také v AR 17 a 19). Nové nálezy (též z pontských řeckých kolonií) jí dovoluují posunout na konec 7. stol. př. n. l. *L. K. Galanina*: Ul'skij kurgan (raskopki N. I. Veselovskogo v 1910 g.) – Ul'sky barrow (Excavations of N. Veselovsky in 1910), 58–67, 220. Dva pohřby: 7. stol. př. n. l. a 1.–2. stol. n. l. *E. F. Korol'kova*: Obrazy verbljudov i puti ich razvitija v iskusstve rannich kočevnikov Evrazii – Camel in the art of early nomads of Eurasia. Development of the image, 68–96, 220–221. *L. L. Barkova*: Kon'skaja maska iz Pervogo Pazyrykskogo kurgana – Horse mask from the Pazyryk Barrow I, 97–101, 221. Masky s jeleními parohy; úvahy o kultovních příčinách. *M. P. Zavituchina*: N.–K. Vitsen i ego sobranie sibirskich drevnostej – N. Witsen's collection of Siberian antiquities, 102–114, 221–222. Sběrka holandského cestovatele ze 17. stol. *N. G. Gorbunova*: Talmazarskij i Urjukzorskij mogil'niki v Fergane – Talmazar and Uryukzor burial-grounds in Fergana, 115–133, 222. *M. B. Ščukin* – *V. E. Eremenko*: K probleme kimbrov, tevtonov i kel'toskifov: tri zagadki – Three puzzles: To the problem of Cimbri, Teutons, and Celto–Scythians, 134–160, 222. Rozbor středo– a východoevropských památek (laténských, przeworských atd.) a písemných pramenů. *I. P. Zaseckaja*: Sarmato–alanskaja tradicija v ukrašenijach gunskoj epochi – Sarmatian and Alan tradition in decorations of the Huns times, 161–171, 223. Hledání sarmatsko–

–alanských rysů v etnicky smíšené pospolitosti hunského období (4.–5. stol.). *B. S. Korotkevič*: Kul'tovyj pamjatnik na ozere Volovža v Pskovskoj oblasti – Cult temple by lake Volovzha in Pskov region, 172–187, 223. Skupiny tří řad s počtem 6 až 16 kamenů o průměru kolem 1 m, výjimečně víc; nejdelší řada ca 70 m dlouhá. Na kamenech různá vyobrazení, mj. oblouky, šípky, zoomorfní prvky aj. Bez přesvědčivých opor datováno do 3. čtvrtiny 1. tisíciletí. *E. I. Ojateva*: Bljachi–medal'ony s izobrazženiem golovy medvedja s reki Kyn – Medallion–plaques with bear head from the Kyn riverside, 187/192, 223/224. Šest kování z pobřeží řeky Kyn postrádá průvodní nálezy. Datování různých autorů je proto intuitivní a pohybuje se od 4. do 9. stol. *R. S. Minasjan*: O skandinavskom komponente v drevnerusskom proizvodstve – Scandinavian component in old Russian industry, 193–198, 224. V 8.–9. stol. pracovala ve Staré Ladoze skandinávská železářská dílna s širší působností. *B. V. Sapunov*: Tajna zmeevikov – Mysterious „zmejeviki“, 199–207. Kovové závěsné medailony s křesťanským výjevem na jedné a zobrazením klubka hadů na druhé straně. 10.–11. stol., předkřesťanská tradice. *I. V. Kalinina*: Obraz i semantika – Image and semantics, 208–218, 224–225. *jh*

Archeologie ve středních Čechách 3/2, 1999.

Vydává Ústav archeologické památkové péče středních Čech Praha. 346 str.

Z obsahu: *K. Tomková*: Ke kartografickému zobrazení českých raně středověkých hradišť, 235–257. Autorka sleduje vývoj mapování hradišť od minulého století po současnost. Na příkladech ukazuje možnosti práce s mapami (hodnocení rozlohy, stavu výzkumu, poznání výšinných bodů sloužících k orientaci v krajině, případně k signalizaci). Na závěr připojuje cenný aktualizovaný soupis raně středověkých hradišť. Přes trochu autorčina pesimismu nad proměnlivostí prameně základny lze říci, že její práce je přínosem pro další bádání nejen o nich.

P. Břicháček, – *M. Metlička*: Domažlická sídelní aglomerace v raném středověku, 259–282. Na základě svědectví písemných, numismatických, architektonických a archeologických pramenů (doplňeny o výsledky detailních terénních průzkumů) rekonstruují autoři obraz slovanského osídlení Domažlicka, v jehož rámci sledují i dálkové cesty do Bavorska. Osídlené území se rozpadá na dva odlišné celky. Horšovotýnsko, které má příhodnější přírodní podmínky a časnější počátky

osídlení, již v 8. století, se vztahy v této fázi k jižním Čechám i Podunají a později, od 10. stol., k Čechám středním. A dále užší Domažlicko, které má počátky osídlení mladší, s nejstaršími lokalitami ze závěru 9. či 1. pol. 10. století, s prvky, s nimiž se setkáváme na hradištích centrální pražské oblasti, odkud mají přicházet první kolonisté. K radikální změně tu dochází kolem poloviny 10. stol., kdy vznikají nová hradiště. Koncem 10. a v 11. století se zde vytváří unikátní sídelní aglomerace s řadou hradišť, která chrání vstupy do země a zajišťují hlavní trasu cesty do Bavorska. Při opevněné poloze Domažlice „Hvízdalka“ a osady s kostelem sv. Jakuba Většího, lze snad přitom předpokládat i tržiště. Solidním studiem všech pramenů v jejich vzájemné konfrontaci se tu přesvědčivě rýsuje specifická sídelní oblast.

M. Lutovský: Odras mocenských změn 10. století ve struktuře jihočeských hradišť, 283–291. Autor podává výklad vývoje struktury jihočeských hradišť, vědom si neuspokojivého stavu výzkumu většiny z nich. Část z nich měla zaniknout koncem 9. či na samém počátku 10. století, což má představovat nejradikálnější změnu v celém raně středověkém vývoji regionu. Tento názor se opírá především o totální zánik hradiště Hradec u Němčic. Přitom v jejich okolí nevznikají žádné jiné pevnosti. Autor zvažuje, kdo v této době mohl jejich konec způsobit. Na základě několika nálezů, přiřaditelných starým Maďarům, připouští se značnou dávkou opatrnosti jejich zásahy do regionu. Přerov v mocenské organizaci jižních Čech měl trvat až do přemyslovského průniku na jih, který lze dle autora klást do pokročilého 10. století, to jest až do doby po vládě Boleslava I. Hrady prvního sledu přemyslovské kolonizace (Kozárovice, Počaply), datovatelné do 1. poloviny 10. století, leží přitom mimo stará území jihočeských knížat. Teprve následně byly založeny hrady v Doudlebech a Práchni. Otázkou jsou počátky Netolic (cf. mezitím *Hrubý – Lutovský 2000*, 443, 468) a Chýnova. Naznačené výklady by dle mého názoru mělo postupně prověřit další bádání nejen o hradištích, ale o veškerém osídlení a proměnách jeho struktur, které však autor nesleduje.

J. Kalferst – N. Profantová: Nové poznatky o hradišti Kal, okr. Jičín, 293–335. Autoři shrnují dosavadní znalosti o lokalitě. Podrobně důkladně analyze všechny nálezy, mezi nimiž je mimo jiné dnes již třetí nejpočetnější kolekce okras z pozdní doby avarské na půdě Čech. Zveřejňují metalografické rozborů vybraných železných předmětů. Na pozadí několika nepříliš jasných starších zpráv o hrobových nálezech na hradišti a v jeho okolí

zvažují otázku současného pohřebiště. Hradiště datují do 8. století. Jeho vysunutou polohu spojují s ochranou komunikace přes pohraniční hory a upozorňují i na výskyt rud v okolí. Jako pracovní hypotézu vyslovují domněnku, že značná část výše zmiňovaných okras a dalších, jim příbuzných předmětů může souviset se zánikem hradiště v době karolinsko-avarských válek. V závěru ve zkratce naznačují další možný vývoj struktury hradišť v oblasti poněkud odlišné než jiná území Čech. Příspěvek doplňuje rozbor paleobotanického nálezu z pera E. Ulrychové.

J. Čiháková – J. Dobrý: Dendrochronologie v pražském suburbu, 337–352. Příspěvek je pokusem ukotvit prostřednictvím dendrochronologického zpracování dřev z výzkumů levobřežního pražského podhradí na dnešní Malé Straně relativní chronologii středočeské raně středověké keramiky v návaznosti na její vývojovou sekvenci, budovanou na podkladě detailně studovaných stratigrafií. Synchronizace dendrochronologická přitom plně souhlasí se stratigrafií vrstev i konstrukcí. Z hlediska datování počátků osídlení jsou zajímavá data smýcení stromu ze dvou klád z konstrukce, z nichž jedna byla použita již druhotně, a to do let 828 a 830, či další druhotně použitý opracovaný kus klády, státné v roce 843. Podle autorky verifikuje její analýzu keramického materiálu (osobní chronologii!), dokládající osídlení pražského podhradí již pro 1. polovinu 9. století. Společná stratigrafie dřev i stratigrafie keramických souborů dává díky dendrochronologickému datování první absolutní data pro raně středověkou keramiku v Čechách. Autoři je považují za předběžná, s tím, že budou ověřována ještě dalšími výzkumy. Podotkneme, že se až jako překvapivá jeví typologická vyspělost částí keramiky datovatelné takto ke konci 9. století.

P. Čech: Dragůš – Kosmův mýtus a náš historický problém, 353–365. Autor se pokouší o nové archeologické datování hradiště Drahuš u Postoloprta na podkladě některých nových nálezů a pozorování při výzkumu v Žatci. Na vybraných příkladech se snaží prokázat, že varianta A libočanského typu, příznačná pro dobu existence a zániku hradiště, náleží nejdříve 2. polovině 10. století a nemá dlouhého trvání. Na tomto základě podává i nový historický výklad objektu. Dle něho vznikl hrad Drahuš až někdy ve 2. polovině 10. století na strategicky důležitém místě na cestě směrem k západu, severozápadu a k severu, ale založení se mělo přitom ukázat jako nepříliš výhodné a jeho funkce skončila někdy v 1. polovině 11. století. Mělo jít o jeden z dalších příkladů neúspěšného přemyslovského založení hradu v 10. století. K celé problematice se

bude třeba ještě vrátit po vyhodnocení výsledků výzkumů na Drahuší a ověření nálezu horizontu varianty A libočanského typu. Zde jen poznamenejme: Za prvé, ani v základu žatecké chronologie by neměla být historická interpretace tamního hradu jako vzniklého v první polovině 10. století, byť by se zdálo být až dosud značně pravděpodobnou (naposledy *Čech 2000*, 393). Na složitost sídelního vývoje zde ukazují již vlastní výzkumy *P. Čecha* (1995, 404–405) a i *P. a R. Holodňákových*, zveřejněné dále v tomto sborníku. Za druhé, podle zkušeností a pozorování recenzenta lze soudit na dlouhodobější životnost keramických typů, než je pouhá polovina století, a příklady uváděné zde autorem mohou potom zachycovat pro tuto variantu libočanského typu spíše jeho fázi koncovou než počáteční. Bez zájímavosti tu nemusí být ani srovnání s chronologií středočeské keramiky, jak ji předvádějí na podkladě dendrochronologických dat *J. Čiháková* a *J. Dobrý*.

P. Holodňák – R. Holodňáková: K objevu vnějšího opevnění žateckého hradiště v raném středověku. Předběžná zpráva, 367–374. Autoři předběžně zveřejňují výsledky výzkumu v prostoru při okraji jihovýchodní části žatecké ostrožny, kde stavebně historický průzkum naznačoval v místech vrcholně středověké hradby hypotetickou možnost existence opevnění již v raném středověku. Výzkum ji plně potvrdil a uzavřel tak diskusi o existenci či neexistenci předhradí žateckého hradiště, jehož opevnění bezpečně doložil. Naznačil jeho dvě fáze a pod pozůstatky opevnění starší z nich ještě vrstvy se stopami požáru s nálezem archaiské keramiky (obr. 2: 1). Zpráva, byť předběžná, přináší cenné základní informace pro poznání sídelního vývoje žatecké ostrožny v raném středověku.

M. Tomášek: Od „hradiště“ k hradišti: Hrádek v Čáslavi, 375–384. Autor krátce rekapituluje problematiku spojenou s lokalitou. K existenci slavníkovského centra na Hrádku se staví skepticky. Připouští pouze, že se na hradecké lokalitě odehrávala jakási sídlištní aktivita již ve středohradištním období. Podotkneme, že i jím zveřejněné materiály (obr. 3: 1, 3) ukazují již na stopu osídlení starohradištního. Dále probírá problematiku přemyslovského hradu a formuluje hypotézu o tom, že ho netvořil původně pouze dnešní nevelký ostroh Hrádku, ale že ten byl dříve spojen šíjí s prostorem ostrohu, na němž se nachází historické jádro města, a hradiště tak bylo původně rozsáhlejší.

J. Fröhlich – M. Lutovský: Nové nálezy z hradiště u Kozárovic, okr. Příbram, 385–406. Autoři uveřejňují nálezy z nových sběrů na lokalitě, které ukazují na její dlouhodobější osídlení, než se dosud

soudilo, a na jeho starší počátky, a to v první polovině 10. století, ne-li již na sklonku století předchozího.

V. Čtverák – M. Lutovský: Raně středověké hradiště v poloze „Hradišátko“ u Dolních Břežan, okr. Praha–západ, 407–440. Autoři publikují výsledky zjišťovacího výzkumu na lokalitě. Prokázal dvě fáze výstavby opevnění, přičemž mladší opevnění využilo reliktvů starší hradby, na nichž vznikl pouhý násep, do kterého byla zapuštěna palísáda. Starší fáze měla čelní kamennou plentu a příkop. Objeveny byly i sídlištní objekty. Obě fáze patří do mladohradištního období.

A. Majer: Fosfátový průzkum hradiště „Hradišátko“ u Dolních Břežan, 441–442.

J. Frolík – J. Sigl: Mladohradištní valové opevnění v Chrudimi, 443–464. Autoři věnují pozornost podobě opevnění chrudimského hradiště v období 11.–13. století. Činí tak na podkladě výzkumů na několika místech při okraji hradiště. Konstatují, že na všech byly zjištěny dvě fáze opevnění. Sestávalo z hlinitého náspu proloženého pravděpodobně roštovou konstrukcí se zadní dřevěnou stěnou. Úprava vnější stěny starší fáze není známa, v mladší ji tvořila plenta z opukových kamenů. Na východní straně byl součástí opevnění příkop. Zachyceny byly tedy typické trosky původní hradby – valové těleso ve více či méně porušeném stavu. Potom zůstává otázkou, proč autoři používají pro označení této fortifikace nepříliš šťastného označení valové opevnění.

J. Thoma: Doudleby, okr. České Budějovice. Záchraný archeologický výzkum u kostela sv. Vincence, 465–468. Autor informuje o drobném dodatečném výzkumu na dlouhodobě ničené lokalitě. Zachyceno bylo základové zdivo presbytáře, středověké i novověké hroby a vedle mladohradištní i středohradištní keramiky též dvě záušnice a prsten, avšak bez souvislosti s konkrétními objekty. V loďi kostela byl proveden geofyzikální průzkum, který naznačil možnou existenci reliktvů starší stavby.

P. Hrubý – M. Lutovský: Několik poznámek k hradišti u Ústalče, okr. Klatovy, 469–472. Autoři se snaží zveřejnit všechny dostupné informace o lokalitě, na níž proběhl v roce 1955 menší zjišťovací výzkum, k němuž se však nedochovala dokumentace a nálezy nejsou raně středověké. Z pozdějšího sběru je k dispozici jediný zlomek keramiky. Označují ho s jistou dávkou opatrnosti jako mladohradištní, což není jednoznačné. Kupodivu se nicméně na tomto nepatrném základě pokoušejí o úvahu o historické úloze objektu, byť jsou si sami vědomi její hypotetičnosti až spekulativnosti. Jeho počátky spojují s dobou vzniku a existence přemyslovské

Práchně a spatřují v něm hospodářský objekt související se získáváním zlata.

E. Ulrychová: Nově zjištěná raně středověká hradiště na Jičínsku (Dolany, Kostelec, Velešice), 473–485. Autorka uveřejňuje krátké zprávy o třech ze šesti pravděpodobných nově objevených hradišť v povodí Cidliny. Všechna tři mají náležet do mladší fáze střední doby hradištní.

I. Boháčová – J. Špaček: Podlahové dlaždice z archeologických výzkumů v okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi, 487–510. Autoři zveřejňují formou katalogu a krátkého úvodního pojednání k němu nálezy dlaždic z výzkumu hradiště. Většina z nich patří k tzv. vyšehradskému typu, některé k typům neznámým. Dokládají, že lze Starou Boleslav zařadit mezi lokality s církevními stavbami vybavenými honosnou reliéfní dlažbou.

J. Richterová: Příspěvek k topografii raně středověkého osídlení v Praze 6 – Bubenči, 511–521. Autorka stručně rekapituluje vývoj osídlení významného podbabsko–bubenečského okrsku v širším předpolí Pražského hradu a zasazuje do něho nové nálezy ze Schwaigrovy ul. a ul. V sadech, náležející pozdně hradištnímu období.

P. Vařeka: Raně středověké sídliště u Pyšel (okr. Praha–východ). Příspěvek k poznání osídlení dolního Posázaví, 523–530. Autor zveřejňuje výsledky povrchového průzkumu z okolí Pyšel, které dokládají severně od obce sídliště 10. (9.–?)–13. století, a zasazuje ho do rámce osídlení dolního Posázaví.

M. Lutovský: Starohradištní nález z Dneboha, okr. Mladá Boleslav. Na okraj diskuse o pohřbívání v raně středověkých Čechách, 531–534. Na pozadí torza údajně popelnice z Dneboha, každopádně problematického nálezu, vznášá autor připomínky ke studii *N. Profantové* (1998) o pohřbívání ve starohradištním období, ve které naznačila, že též na půdě Čech můžeme počítat s plochými žárovými hroby a pohřebišti, ba i s náznaky pohřebišť birituálních. Poukazem na nedostatečnost a v některých případech i problematickou pramennou základnu se snaží její závěry zpochybnit ve prospěch opakovaného tvrzení, že slovanské obyvatelstvo Čech té doby pohřbívalo většinou archeologicky nepodchytitelným způsobem. Podle mého názoru se v řešení těchto otázek stále odráží především neuspokojivý stav poznání všech složek hmotné kultury starohradištního období na půdě Čech.

D. Frolíková–Kališzová: Dřevěné kostely v Čechách v archeologických pramenech, 535–545. Autorka se zabývá nejstaršími dřevěnými kostely, jejichž stopy se v našich terénních podmínkách sledují obtížně. Kriticky probírá dosud uvažované

lokality a srovnává je s některými objekty odjinud. Dochované dělí z hlediska chronologického i technologického na vrcholně středověké, budované vesměs na kamenných podezdívkách, a starší, zřejmě celodřevěné. Soudí, že byly alespoň od 11. století častější, než se na základě archeologických nálezů dosud zdá.

Většina příspěvků si nese jako společný rys snahu o historický výklad archeologických pramenů. Tu vydařenější, tu méně vydařenou. Zdařilejší většinou tehdy, když jsou konfrontovány výsledky analýzy těchto pramenů a její výpověď s výpovědí pramenů písemných (eventuálně i dalších). V několika málo případech nemá bohužel tato snaha dostatečnou základnu ani v archeologických pramenech a jejich důkladném rozboru a její se pak až jako úporná a svými výsledky sporná. Již to je na sborníku poučné, a to především metodicky. Svazek přesto však přináší řadu cenných, dosud nepublikovaných poznatků pro studium raného a vrcholného středověku a je též proto záslužným počinem.

Josef Bubeník

LITERATURA

- Čech, P.* 1995: Žatec, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1990/2, Praha, 404–405 (pol. 2134–2136).
 — 2000: Saaz (Žatec). In: A. Wiczorek – H.–M. Hinz (eds.), Europas Mitte um 1000. Band 1. Stuttgart (Theiss Verlag), 393–394.
Hrubý, P. – Lutovský, M. 2000: Hradiště a výšinná sídliště raného středověku v jižních Čechách, Archeologické výzkumy ve středních Čechách 4/2, 439–483.
Profantová, N. 1998: Pohřebiště (K problematice pohřbívání v raně středověkých Čechách 7.–9. stol.), Památky archeologické 89, 114–127.

Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 15, 1999. Vyd. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie Wien.

Publikace je věnována příspěvkům z konference Rakouské společnosti pro středověkou archeologii, která proběhla v Thayı 9.–11.10.1998 na téma „Člověk a zvíře ve středověku“.

Z obsahu: *K. Brunner*, Pferde und Pfauen. Tiere im Weltbild mittelalterlichen Menschen, s. 9–25. Nazírání středověké společnosti na jednotlivé druhy zvířat na základě údajů narativních a dalších písemných pramenů. *W. H. Zimmermann*, Stallhaltung und Auswinterung der Haustiere in Ur- und frühgeschichtlicher Zeit, s. 27–33. Koexistence volného a stájového chovu v pravěku a raném středověku ze

severozápadní Evropy. Nejstarší stáje jsou doloženy ve středním neolitu. V raném středověku se o nich zmiňují psané zákoníky. Množství archeologických dokladů ze zemí kolem Severního a Baltského moře, kde jsou stáje součástí trojlodních halových domů od doby bronzové po stěhování národů. Zavedení jednolodních domů v raném a vrcholném středověku snižuje rozlišitelnost objektů určených k chovu domácích zvířat v archeologických pramenech, zjištěné doklady svědčí pro oddělené objekty (Dalem u Cuxhavenu). Autor uvádí 8 důvodů pro zavedení stájí. *P. Donat*, Befunde aus Mittel- und Süddeutschland zur Stallhaltung im frühen und hohen Mittelalter, s. 35–48. K dispozici je ze sledovaného území jen málo příkladů. Slovanská sídliště až do 11./12. stol. chlévy neznala. Prokázané ustájení dobytka v krytých objektech v rámci raně a vrcholně středověkých sídlišť Bad Lauchheim, Ostalbkreis (6.–12. stol.) či Eching u Freisingu (7./8. stol.). Stáj byla součástí trojdílných objektů sloupkové konstrukce v 10.–12. stol. Při nedostatku odkrytých půdorysů z 13.–14. stol. vyniká trojdílný a trojlodní dům z Hofstetenu u Ansbachu s dendrochronologickým datem 1367/1368, kde jsou začleněny stáje pro koně i hovězí dobytek. Až agrární reforma přinesla zásadní změny směrem k dvoulodnímu domu s rozsáhlými přičleněnými prostory k ustájení dobytka a uskladnění píce. *V. Nekuda*: Die Viehzucht in der mittelalterlichen Landwirtschaft im Lichte der archäologischen Forschung, s. 49–55. Chov domácích zvířat v raném a vrcholném středověku na základě statistického rozboru osteologických nálezů. V analyzovaných venkovských sídlišť raného středověku (Březno u Loun, Břeclav–Pohansko, Sady u Uherského Hradiště, Mstěnice) převažují s výjimkou Sadů doklady hovězího dobytka, následovány vepřovým. Doklady stáží chybí, takto jsou interpretovány některé stavby v rámci velmožského dvorce na Pohansku. Vysoké procento koňských kostí ve Mstěnicích naznačuje vzrůst užití koně k tahu již v prvních staletích 2. tisíciletí. Výjimečný podíl koní ve Mstěnicích souvisí s násilným zánikem vsi. Ve vrcholném a pozdním středověku se udržuje převaha hovězího dobytka. Svědectví o stájích zejména ze Mstěnic a Pfaffen-schlagu; chybí doklady domu sdružujícího obytné a chlévové protory (chlévo-komorový typ – Wohnstallhaus). Objekty pro ustájení dobytka byly v některých případech připojeny k obytnému domu. *T. Kühnreiber*, Mittelalterliche Stallbefunde anhand bildlicher Quellen, s. 57–78. Vyhodnoceno 190 vyobrazení, z nichž 180 představuje narození Krista. Autor konstatuje omezenou vypovídací hodnotu těchto pramenů, zhotovovaných obvykle podle

západoevropských předloh. Přehled dokladů stáží z archeologických výzkumů. *J. Troxler*, Warum ist Stallhaltung notwendig? Ein Vergleich der heutigen Viehhaltung zum Mittelalter, s. 79–81. Srovnání motivací a důvodů pro ustájení dobytka ve středověku a dnes. *F. Mandl*, Schwaigenzeit ist Almenzeit. Über die Viehhaltung auf Almen des Dachsteins und Toten Gebirges im Mittelalter und in der Neuzeit, s. 83–98. Vývoj alpského salašnictví na základě dlouholetého výzkumu. Počátky v střední době bronzové, výrazný rozmach v pozdním bronzu a pak kolem r. 1200. Skladba chovaných zvířat, překvapivě nízký podíl ovcí vzhledem k hovězímu a vepřovému dobytku. *T. Bitterli-Waldvogel*, Mittelalterliche Alpwirtschaft in der Schweiz, s. 99–110. Středověké osídlení v nadm. výšce 1800–2200 m. Víceprostorové salaše od 15. stol. Výrazný podíl ovcí. *E. Pucher – M. Schmitzberger*, Archäozoologische Ergebnisse von der Burg auf der Flur Sand bei Raabs an der Thaya, NÖ, s. 111–121. Takřka dvoutřetinový podíl hovězího dobytka mezi domácími zvířaty na hradišti z 10. stol. Vysoký podíl lovné zvěře (40 % kostí) včetně zubra. *G. Forstentpöner – G. Gaggi*, Rinderzucht am Beispiel des Hemmaberges, s. 123–127. Analýza osteologických pozůstatků skotu z pozdně antického výšinného sídliště v Korutanech. Předpokládaný import větších zvířat, připomínajících severoitalské rasy. *L. Bartosiewicz*, Animal husbandry and medieval settlement in Hungary, s. 139–155. Syntetické vyhodnocení ukázalo např. zvláště silný podíl kostí skotu ve městech. *A. Adam – G. K. Kunst*, Aspekte der Tierknochenauswertung in einem urbanen Milieu am Beispiel der Grabung Wien/alte Aula, s. 157–175. Podrobná analýza dvou souborů zvířecích kostí ze dvou sklepů zasypaných v letech 1612–1620. Kromě uhynulých zvířat byl zastoupen jak odpad z konzumace, tak porážky. Vysoký podíl kostí telat a drůbeže naznačuje přítomnost relativně lépe situované vrstvy konzumentů. *S. Czeika*, Tierknochenfunde auf österreichischen Burgen. Möglichkeiten und Grenzen ihrer bisherigen Interpretation, s. 177–186. Vyhodnocení 16 souborů z rakouských hradů počínaje raným středověkem. *R. C. Hoffmann*, Fish and man: Changing relations in medieval Central Europe, s. 187–195. Pokus o syntézu využívání ryb středověkou populací. Zajímavé doklady ničení přirozeného prostředí ryb v důsledku lidské činnosti ve vrcholném středověku. Absence dokladů z českých zemí. *A. Galik*, Fischreste aus mittelalterlichen bis neuzeitlichen Fundstellen. Bedeutung und Aussagekraft dieser kleinen archäozoologischen Funde, s. 197–206. Vyhodnocení dosud známých nálezů rybích kostí

z Rakouska, povětšinou z hradů, méně z měst. Zastoupeno 26 druhů; dominance kaprů, na druhém místě štika. *H. Knittler*, Tierische Zugkräfte in der mittelalterlichen Landwirtschaft, s. 207–227. Syntetický pohled na využití tažné síly zvířat v zemědělství. V době římské dominoval v této funkci skot. Význam změny konstrukce zápřahu na počátku našeho letopočtu. Od 13. stol. nárůst užití koní, souvislost s trojpolním systémem a zavedením pluhu. *H. Hüster-Plogmann – P. Jordan – A. Rehazek – J. Schibler – M. Veszeli*, Mittelalterliche Ernährungswirtschaft, Haustierrhaltung und Jagd, s. 223–240. Sestavení databáze a možnosti analýz archeozoologických dat ze Švýcarska a sousedních území. *T. A. Spitzers*, Sozialwirtschaftshistorische Aspekte der spätmittelalterlichen Knochenbearbeitung anhand von Abfällen der Perlendrehlerei aus Konstanz und Bodensee, s. 241–250. Rozbor nálezů odpadů kostářské výroby perel, kroužků a knoflíků. Kolísavé tendence v poptávce po výrobcích z kostí v průběhu středověku. *W. Lobisser*, Zum Nachbau von dreilagigen Kompositkämmer aus Bein, s. 251–271. Rekonstrukce výrobního procesu složených kostěných hřebců podle konkrétních nálezů. *G. Blaschitz*, Der Mensch und seine Beziehung zu Hund und Katze, s. 273–304. Komplexní pohled na koexistenci člověka se psem a kočkou ve středověku a novověku s množstvím archeologických i písemných dokladů. Chov v moderním slova smyslu, vedoucí k zásadnímu zlepšení životních podmínek, lze zaznamenat až od 19. stol.

Specializovaný ročník ukázal v překvapivě širí rozmach archeozoologického bádání v Rakousku a převážně německých zemích. Je snad skoro zbytečné připomínat, že srovnání se současným stavem bádání nevznívá pro české země příliš příznivě, odhlédneme-li od několika výjimek.

R. Procházka

Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 16, 2000. Vyd. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie Wien.

Z obsahu: *K. Bors*, Die Orstwüstung Hadmars, s. 5–20. Povrchový průzkum zaniklé vesnice v severní části Waldviertelu v blízkosti Waidhofenu a.d. Thaya, 12. – 1. pol. 14. stol. Katalog nálezů s relativně četnými železnými předměty. *S. Felgenhauer–Schmiedt*, Die Martinskirche in Attersee, Oberösterreich. Ergebnisse der Grabung 1998, s. 21–48. Vyhodnocení výzkumu hornorakouského kostela. Zjištěna první fáze z 12.–13. stol., v 15. stol. přestavba, další po r. 1633. Příspěvky *H. Emmeriga* –

barokní medailon z minoritského kostela sv. Jakuba v Praze. *W. Heinricha* – antropologický rozbor pozůstatků asi třicetiletého muže z kostelní lodi. *N. Müllauera* – analýza útržků látky z předchozího hrobu, dva druhy hedvábí pozdně románského stáří. *S. Felgenhauer–Schmiedt*, Die Burg auf der Flur Sand und die Burg Raabs, NÖ, s. 49–77. Výsledky výzkumu slovanského hradiště ve vztahu k následnému německému hradu. První lokalita představuje malé hradiště, vybudované na počátku 10. století, opevněné nasucho kladenou zdí a kamenohliněnou hradbou s roštovou výztuží bez čelní plenty. Náušnice, zlomky náramku i hroty šípů ukazují na karpatskou kotlinu. Vysoké zastoupení lovné zvěře (54,6 % individuí). Požárový zánik dřevěné zástavby. Raabs představuje již německý pohraniční hrad, poprvé uvedený r. 1100 u Kosmy. Nejstarší zděná stavba byla vybudována kolem r. 1000. *S. König*, Untersuchungen zur Typologie, Cronologie und Verwendung von spätmittelalterlicher Münderkeramik in Mitteleuropa, s. 79–114. Pokus o typologické roztřídění nádob s laločnatým, resp. vícevýlevkovým ústím. Rozlišeno 19 skupin, konstatovány společné rysy. Z Brna omylem zařazen pohárový kachel. Možnost ovlivnění některými tvary porýnské kameniny. *T. Kührtreiber*, Der Perschlinghof in Fahralfeld bei Kasten, NÖ, s. 115–127. Výsledky výzkumu venkovské usedlosti založené ve 2. pol. 15. stol. *W. Murgg*, Mittellalterliche und frühneuzeitliche Wehrbauten in den Bezirken Graz–Umgebung und Weiz, Steiermark, s. 129–190. Výsledky katalogizace menších šlechtických sídel. *S. Sam*, Die Bauhistorische Aufnahme zweier alter Waldviertler Gehöfte im Vergeleich mit Ergebnissen der archäologischen Untersuchung hoch- und spätmittelalterlichen Bauernhäuser, s. 191–202. Výsledky stavebně historického průzkumu dvou usedlostí z 1. poloviny 19. stol. *C. Walcher*, Neue Funde von Pferdegeschirranhänger aus Österreich. Katalog zdobných kruhových přívěsků koňského postroje z 12.–13. stol.

R. Procházka

F. A. Fladerer: Die Faunareste vom jungpaläolithischen Lagerplatz Krems–Wachtberg. Ausgrabung 1930. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 39. Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien 2001. 97 str., 35 obr., 12 tab.

Práce podrobně analyzuje nevelký soubor fauny (219 určitelných ks) z výzkumu vedeného v roce 1930 na mladopaleolitické lokalitě Krems–Wachtberg v Dolním Rakousku. Navazuje tak na předchozí zpracování archeologické, které lokalitu řadí do

pavlovienu (typologická struktura, zoomorfni plastiky z pálené hlíny, srov. *T. Einwögerer: Die jungpaläolithische Station auf dem Wachtberg in Krems, NÖ. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 34. Wien 2000).

Pavlovien je v celém moravsko–dolnorakouském prostoru charakterizován nejen společnými typologickými rysy, ale také shodou v sídelní strategii, čerpání zdrojů a zejména ve specifické struktuře fauny. Přitom důkladných faunistických analýz je oproti archeologickým pracem stále nedostatek a vedle klasických prací R. Musila se teprve postupně objevují dílčí studie mladších badatelských generací. Každá z nich tedy přináší významné obohacení dosavadního poznání.

Celková struktura fauny z Krems–Wachtbergu, ač celkově nepočtené (asi 32 jedinců), nápadně reprodukuje obvyklé schéma známé z pavlovienu Moravy: převahu mamuta (8 jedinců) a psovitých šelem (10 jedinců), přičemž sob je zastoupen minimálně (2 jedinci) a kuň zcela chybí. Oproti jihomoravským lokalitám je obohacena o kozorožce a pižmoně (oba druhy jsou však zastoupeny v Předmostí; kozorožec se nadto zdá být pro rakouské lokality charakteristický).

Při popisu jednotlivých druhů autor s novými údaji diskutuje známé a nedořešené problémy, provázející pavlovienu obecně. U mamutů je to otázka přirozené akumulace mršin versus záměrný lov. Převaha mladých jedinců (samic) a mláďat (podle dentice uhynulých na počátku zimy) v Krems–Wachtbergu by nasvědčovala selektivnímu lovu, autor je však v závěrech opatrný a zvažuje nejprve současnost této populace a poté i další varianty jejího uložení. U psovitých šelem diskutuje stopy řezání, které připisuje nejen zpracování jejich kožešin, ale i konzumaci masa a morku. Dotýká se rovněž ožehavé otázky zubních anomálií u vlků, někdy interpretovaných jako doklad domestikace. Vysvětluje je spíše synekologicky podmíněnou adaptací těchto šelem ve zvláště příznivém prostředí, které jim nabízelo množství velkých zvířecích mršin.

V závěrečné části je lokalita zařazena do kontextu typické gravettské krajiny, s jejím poměrně pestrým rostlinným pokryvem i faunou. Radiometrickým datováním (27,1–27,7 ky) Krems–Wachtberg těsně předchází vrcholný moravský pavlovien, což odráží i zapracování této lokality do jemné sekvence klimatických oscilací (obr. 35). To je ovšem ztíženo tím, že v moravských profilech nejsou všechny dílčí oscilace dostatečně čitelné pedostratigraficky.

Celkově tato studie dobře ilustruje jednotu moravsko–dolnorakouského prostoru v gravettienu obecně a v pavlovienu zvláště. *Jiří Svoboda*

Astrid Flörchinger: Romanische Gräber in Südspanien. Beigaben– und Bestattungssitte in westgotenzeitlichen Kirchennekropolen. Teil I – Text; Teil II – Katalog, Literaturverzeichnis und Tafeln. Marburger Studien zur Vor– und Frühgeschichte – Band 19. Vorgeschichtliches Seminar Marburg 1998. 194 stran textu s obrázky a plány, 30 tabulek kreseb, 1 rozkládací příloha s typologickými řadami a chronologií materiálu.

Základním cílem studie byl rozbor pohřbů románského období vyskytujících se na kostelních hřbitovech vizigótského období na jihu Španělska. Podkladem pro tuto práci byly hroby z 12 kostelních nekropolí v Andalusii a Extremaduře, které byly analyzovány s ohledem na jejich inventář a pohřební zvyklosti. Za účelem rozšíření datové základny pro analýzu byla do rozboru zahrnuta také všechna venkovská románská pohřebiště známá z literatury. Celkem bylo vzato v úvahu více než 500 hrobů z kostelních hřbitovů a více než 2200 hrobů z jiných lokalit.

Milodary z hrobů utvořily výchozí bod pro typologické dělení. Zvláštní důraz byl kladen na keramiku, jejíž klasifikace byla na dnes přístupné široké materiálové základně provedena vůbec poprvé. Pro typologické uspořádání dalších předmětů, jako ozdoby oděvu a šperků, bylo užito již existující dělení. Na základě analýzy hrobových nálezů a nálezových kombinací ze čtyř větších a téměř kompletně prozkoumaných a publikovaných kostelních hřbitovů byl stanoven čtyřstupňový relativní chronologický systém s fázemi Ia, Ib, IIa a IIb. Kromě toho byla rozpoznána fáze III, která byla charakterizována především zřetelným a záměrným omezením nebo absencí milodarů v hrobech. Hlavní část nálezového fondu pocházejícího z kostelních nekropolí mohla být vložena do tohoto systému. Poté bylo možné přenést stanovené fáze na zbylé kostelní nekropole a venkovské hřbitovy hodnocené oblastí. Možné nesrovnalosti, jako například přerušování kontinuálního užívání hřbitovů nebo opačná chronologická příslušnost nálezů z uzavřených hrobových celků k navrhované chronologii, nebyly shledány.

Pro ukotvení stanovených relativních fází v rámci absolutní chronologie bylo užito architektonického datování jednotlivých kostelů (pokud nebyly datovány vnějšími kritérii, jako například vysvěcením). Tímto způsobem byl vymezen počátek a konec používání pohřebiště. Pro bližší členění bylo využito odlišných konstrukčních fází kostelů a některých datovatelných hrobových nápisů. Nakonec mohlo být koncipováno srovnání s chronologickým systémem vyvinutým pro vizigótské hro-

bové nálezy. Výsledkem byla následující absolutní data jednotlivých period: fáze Ia – 470/490 až 540/560, fáze Ib – 540/560 až 590/610, fáze IIa – 590/610 až 650/670, fáze IIb – 650/670 až 710/720, fáze III pokračující do pozdního 7. století. Tím byly dány první předpoklady k přesnějšímu chronologickému zařazení keramiky, která byla dosud obecně datována do vizigótského období.

Třebaže je chronologické členění nálezů důležitým aspektem této práce, tvoří pouze předběžný základ pro studium pohřebních zvyklostí a inventáře s jejich kolísáním v čase. Pokud jde o typ pohřbu, bylo užíváno více či méně stejnorodého a běžného vzoru. Zpravidla se setkáváme s mrtvým v natažené poloze na zádech, hroby bývají obvykle orientovány ve směru východ–západ. Odchytky od této orientace byly způsobeny hlavně vztahem ke kostelním zdím nebo nedostatkem místa uvnitř kostela. V žádném případě nebyla prokázána spojitost mezi uložením pohřbu do určitého úseku nekropole a pohlavím zemřelého. V několika případech se však projevila koncentrace u dětských pohřbů. Druhotné pohřby v hrobových jamách, již předtím užitých, byly zaznamenány na všech pozorněji zkoumaných kostelních hřbitovech. Jejich podíl se ale na jednotlivých nekropolích podstatně lišil, což nemohlo vyplývat z nedostatku místa. Mohli bychom dokonce uvažovat o tradiční vazbě na konkrétní pohřební místo, kde zprostředkovatelem takové tradice mohla být rodina. Způsob jednání se staršími inhumacemi byl stejný na všech kostelních nekropolích podrobených analýze. U nových inhumací byly pozůstatky staršího pohřbu uloženy v nohou nebožtíka nebo na víku rakve (v jednom případě byly zjištěny ostatky šesti jedinců naskládané u nohou zemřelého). Pokud jde o zřízení a používání ossarií, vyskytují se regionální zvláštnosti, ale situace nemohla být na všech kostelních hřbitovech ověřena stejným způsobem.

Bylo zjištěno kolísání pohřebního ritu a odlišné druhy konstrukce hrobů (vydřevená či vyzděná hrobová jáma, případně kombinace obou materiálů). Náhrobní desky a rakve se objevují méně často. Materiály užitě na konstrukci hrobů závisely hlavně na jejich dostupnosti. V extrémních případech, jako například na nekropoli Roda de Andalucía (Sevilla), tato vazba vedla k opuštění od ustáleného typu hrobové jámy. Změny v konstrukcích hrobů v závislosti na čase nebyly rozpoznány, pouze na nekropoli Casa Herrera (Badajoz) bylo dokázáno zvýšení počtu nestabilizovaných hrobových jam pro horizont pozdních pohřbů (fáze III). Naproti tomu v některých případech mohl být prokázán vztah mezi nákladností hrobové konstrukce a polohou

hrobu v kostele. Hroby s náročnější konstrukcí byly seskupeny blíže k apsidě nebo přinejmenším v hlavní chrámové lodi. Na analyzovaných kostelních hřbitovech bylo možné prokázat předpokládané zjednodušování pohřebního ritu a skoro neměnou absenci milodarů v pohřbech, což je fakt platný také pro venkovská pohřebiště. Jen 20 % pohřbů na kostelních nekropolích prokazatelně obsahovalo milodary. Musíme ale brát v úvahu také zkrácení nedostatečným stavem výzkumu, který může být vzhledem k celkovému počtu pohřbů a s důrazem na nálezy ze starých nebo neoficiálních výzkumů, které nejsou připisovány ke konkrétním hrobům nebo jsou ztraceny, zdrojem chyby. Milodary ve většině případů představují jednotlivě uložené keramické či vzácně skleněné nádoby. Ty jsou chápány jako doklad obětovaného jídla nebo pití, uvažuje se i o pohřební hostině. Mimo to byly v hrobech, třebaže jen zřídka, obsaženy šperky a součásti oděvu. Ty byly obvykle omezeny na opasky, někdy dokonce uložené jako skutečné milodary. Výskyt nádob byl nezávislý na věku a pohlaví pohřbené osoby. Tato skutečnost je méně jistá u uložení některých šperků či součástí oděvu, nastíněné vazby jejich uložení v závislosti na věku a pohlaví mohly být ale způsobeny jejich malým zastoupením v hodnoceném souboru.

Na základě situace na čtyřech větších a lépe zkoumaných kostelních hřbitovech mohl být sledován vývoj pohřebních zvyklostí. Zatímco zánik tradice „ukládání nádob“ během fáze IIb mohl být zobecněn pro celou hodnocenou oblast, úplný úpadek pohřebních tradic se projevil jen na některých kostelních nekropolích. Na dalších pohřebištích pokračovalo, i když v omezené míře, alespoň ukládání šperků do hrobů.

Přes některé méně důležité (snad regionální) rozdíly v pohřebních zvyklostech se na zkoumaných pohřebištích objevuje dosti jednotný vzor pohřebního ritu. Proto můžeme přijmout domněnku o jednotné populaci uplatňující tyto pohřební zvyky, které mohou být spojovány s pozdně antickou tradicí provinciálního obyvatelstva. Avšak kontinuita pohřebiště se mohla projevit jen zřídka, a to pro nedostatečný stupeň poznání zejména venkovských hřbitovů. Prostřednictvím předložené práce bylo možné vymezit kritéria, která umožní rozlišení mezi pohřby románského obyvatelstva Iberského poloostrova nejméně v průběhu 6. století od pohřbů vizigótských. V důsledku přejímání kultury a romanizace Vizigótů mizí možnost tohoto vymezení již ke konci 6. století. Ani odlišení dvou skupin obyvatelstva prostřednictvím jejich pohřebního ritu není dále v 7. století možné.

Nesnadný úkol spočíval v definování kritérií pro sociální členění populace pohřbívané v analyzovaných hrobech. Analýza nákladů vynaložených na ústřední kostelní pohřby v Casa Herrera (Badajoz) a El Gatillo de Arriba (Cáceres) umožnila vyslovit předpoklad, že lidé pohřbení na privilegovaných místech reprezentují vyšší sociální třídu. Pokud jde o zřízení soukromých kostelů, autorka vyslovila hypotézu, že mezi pohřbenými v takovém kostele byli přítomni rovněž jejich zakladatelé a držitelé. Mohli být nejen vlastníky stavby, ale ve zvláštních případech také členy šlechty žijící na jihošpanělském venkově. Můžeme se tedy domnívat, že příslušníci těchto vyšších sociálních vrstev byli mezi pohřbenými na upřednostňovaných místech uvnitř kostela.

Tolik k výsledkům předložené studie, jejíž obsahové hodnocení nepřísluší „středoevropské archeologii“, může však být inspirující v souvislosti s kostelními hřbitovy raného středověku na našem území. Jde o vyčerpávající zpracování zvoleného tématu s řadou kvalitních kresebných příloh a pláňů, přehledným katalogem a obsáhlým rejstříkem použité literatury, čítajícím na 170 položek.

Pavel Fojtík – Jiří Lančí

František Gabriel – Jaroslav Panáček: Hradý okresu Česká Lípa. Argo Praha 2000, 204 str. s nečís. fotografiemi a plánky.

Hezká publikace zaujme střídmou a přehlednou grafickou úpravou i zevrubným katalogovým zpracováním daného druhu památek ve vymezené oblasti. Především z tohoto hlediska se dílo nepochybně stane jedním z vodítek při vydávání dalších podobných specializovaných soupisů památek. Jsou zde totiž prezentovány nejen výsledky dlouholetého bádání v terénu, ale také systémový metodický přístup ke zpracování materiálu. Kvality knihy jistě ocení každý čtenář, na tomto místě můžeme formulovat několik méně podstatných poznámek.

V seznamu citované literatury nenalezneme žádnou práci Jiřího Kuthana, který několikrát dosti obsáhle psal jak o Bezdězu, tak o House, ani Ericha Brachmanna, ani některé závažné práce Dobroslava Líbala či Václava Mencla. Dočteme se sice, že některé starší systematické publikace autoři neuvádějí (snad z důvodů rozsahu). Jenže pokud se pokoušejí porovnávat argumenty různých dřívějších badatelů, musíme některé práce citelně postrádat. (Tak třeba Václav Mencl řadí vznik bezděžské kaple ještě do závěru vlády Přemysla Otakara II., nanejvýše počítá s jejím dokončováním kolem roku 1280. Jiní autoři připojují výstavbu kaple tepr-

ve za vlády Václava II. Domnívám se však, že přitom nejsou dostatečně zvažovány souběžné práce skupin kameníků s výrazně rozdílným školením a slohovým zaměřením; připomenu např. markantní odlišnost portálu zvíkovské kaple a některých dalších detailů – např. konzol v „sakristii“ – od robustních forem zbylých částí hradu.) Naproti tomu jsou citovány např. Umělecké památky Čech či řada o českých a moravských hradech vydaná v 80. letech nakladatelstvím Svoboda. Po této bilanci se zřejmě můžeme spokojit s konstatováním, že v některých případech autoři citované knihy nezávisle došli ke stejným závěrům, jakých dosáhli starší badatelé.

Co se týče konkrétních příkladů, nenalezneme v práci např. problematiku změny stavebního plánu bezděžské kaple, reprezentovanou zjevně např. fragmentární „kordónovou“ římsou mezi sedilemi a okenními parapety, prořatou příporami. Je ovšem možné považovat za logické, že se autoři záměrně nezabývají špičkovými stavbami, které byly již mnohokrát popsány a upřednostňují méně známé objekty.

Za významnou považuji úvahu autorů o limitech „deskripce“ (s. 26). V této souvislosti je zajímavé, jak se stále vynořují různé snahy o stanovení „třídíků“ pojmů, které by umožnily účelnou kategorizaci památek v databázích. Tyto snahy jsou však fatálně omežovány stavem zachování objektů (a např. pro středověk zánikem většiny z nich). Domnívám se, že detailnost třídění snižuje šanci na úspěšný výsledek.

Při popisu tak složitých struktur, jakými jsou stavební památky, nepochybně činí potíže umístění jednotlivých údajů v příslušných standardizovaných oddílech textu. Pokud by mělo dojít k důslednému uspořádání, řada sdělení by se musela opakovat na dvou i více místech v textu. Proto vždy bude záležet na osobním přístupu. Každopádně formalizovaný text, tak jak je rozčleněn v posuzované knize, je do značné míry dobrou orientační pomůckou čtenáře.

Autoři usilují o velmi jemné slovní rozlišování terénních forem hradišť. Projevuje se to např. v užívání pojmu „pseudokupa“. Není však vysvětleno, co se pod tímto označením myslí. V některých kapitolách je zřejmě též vršek označován střídavě výrazy „kupa“ i „pseudokupa“. Totéž platí i pro střídání pojmů „ostrožna“ a „pseudoostrožna“. Často je užíván pojem „stavebník“, když se mluví o osobách, které hrad skutečně stavěly, a jež jsou v literatuře i v jazykových slovnících tradičně označovány jako „stavitelé“.

Dílo o hradech na Českolipsku je jednoznačně jedna z nejlepších prací o památkovém dědictví vy-

dávaných v posledních letech. Nabízí mnohé podněty nejen pro úvahy o vývoji našich hradů, ale i o metodě jejich zkoumání. Díky pracovitosti autorů a péči nakladatele tak dostáváme do rukou vynikající publikaci, která bude v dalších letech patřit ke standardům pro příslušnou oblast výzkumu.

Jan Sommer

Martin Gojda: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Academia Praha 2000. ISBN 80-200-0780-6. 238 str., 84 obr.

K shrnutí svých poznatků přistoupil autor po více než desetiletém publikování řady studií. Knihu rozdělil do tří částí, z nichž první „Archeologie: O smyslu a pojetí“, zabývající se základními metodami archeologie, obsahuje podněty z četných diskusí „u kulatého stolu“ probíhajících v 90. letech na půdě pražského Archeologického ústavu a částečně publikovaných i na stránkách Archeologických rozhledů. Přehledně jsou zde podány i dějiny české archeologie v podstatě až do současnosti. Snad jen tvrzení, že od 70. let v důsledku menšího zájmu o archeologii u vedoucích špiček společnosti opadla i její popularita (str. 38), by bylo možno poněkud korigovat. Skutečností je, že takového zájmu, jakého dosáhla výstava „Velká Morava“, již žádná speciální archeologická výstava nedosáhla, ale návštěvnost archeologických památníků i přímo archeologických výzkumů, stejně jako zájem o studium archeologie v 70. a 80. letech, jen stěží svědčí o „opadnutí popularity“. Faktem také je, že archeologie si na rozdíl od jiných oborů své slušné postavení nejen na domácím, ale i na mezinárodním poli v 70. a 80. letech udržela. Na druhé straně je zřejmé, že některé trendy archeologické práce projevující se na západě sem pronikaly jen velmi těžce. Velká syntetická díla jako *Pravěké dějiny Čech* (red. R. Pleiner – A. Rybová, Praha 1978) a *Pravěké dějiny Moravy* (red. V. Podborský, Brno 1993) završila jednu etapu archeologie a současná doba hledá nová východiska, pohledy a metody, jejichž příkladem je i právě recenzovaná kniha M. Gojdy. Druhá část „Archeologie a krajina předků“ formuluje novou disciplínu na pomezí společenských a přírodních věd, což je badatelský trend v mnoha vědních oborech. V této kapitole se zvlášť projevuje autorova znalost anglického prostředí a tamního způsobu kladení otázek, tamních metod i výsledků. Pozornost je věnována i některým kategoriím, z nichž zvláště čas se v poslední době dostává velmi často do zorného pole pozornosti badatelů. Ne zcela přesně byla formulována věta, že „... v současné archeologii (se) tak často zdůrazňuje

význam nálezových kontextů na úkor samotných pramenů“ (str. 107), když ony kontexty jsou vedle arte– a ekofaktů samotným pramenem, na něž se právě klade důraz. Podle očekávání je největší pozornost autora soustředěna v oddílu věnovaném letecké archeologii a dálkovému průzkumu s popsáním metodiky i pozoruhodných výsledků. Třetí část „Archetypy evropské kulturní krajiny“ je zpracována podle jednotlivých typů a shrnuje autorovy poznatky o proměnách krajiny od neolitu. Kromě jiného jsou zde uvedeny i neolitické kruhové příkopy, které právě díky letecké fotografii upoutaly v posledních desetiletích pozornost archeologů. Právě na základě jihomoravských výzkumů jen stěží můžeme tvrdit, že „Tak jako náhle se vynořily na jevišti pravěkých dějin, tak náhle a nenávratně z něj také zmizely“ (str. 163). Nové výzkumy naopak ukázaly na poměrně dlouhé přetrvávání tohoto jevu (Podborský 1999; Kovárník 1997). Archeologický výzkum „Schanzboden“ u Falkensteinu v Dolním Rakousku (Neugebauer 1995), při němž byla prokázána existence neolitického opevněného sídliště, datuje počátky výšinných osad s lehčím opevněním ve střední Evropě již do neolitu a ne později (str. 163, 180). Eneolitická opevnění s kamennou čelní plentou (Šmíd 1993; Pavelčík 1993) zase jen stěží můžeme považovat za lehčí typ opevnění (str. 163). Sám závěr práce je pak věnovan chronologickému přehledu evropské kulturní krajiny od neolitu po novověk.

Práce je doplněna obsáhlými vysvětlujícími poznámkami, v nichž je obsaženo mnoho cenných poznatků, a dlouhým soupisem literatury. České, německé a anglické resumé jsou předposlední částí knihy uzavřené rejstříkem. Po stránce formální je kniha vybavena krásnými instruktivními fotografiemi i pérovkami. Jedná se o velmi dobrou práci signalizující nové trendy v archeologii 21. století.

J. Unger

LITERATURA

- Kovárník, J. 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů. Brno.
- Neugebauer, J.–W. 1995: Archäologie in Niederösterreich. St. Pölten – Wien.
- Pavelčík, J. 1993: Lid s kanelovanou keramikou. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 179–190.
- Podborský, V. 1999: *Pravěká sociokulturní architektura na Moravě*. Brno.
- Šmíd, M. 1993: Výsledky zjišťovacího výzkumu na eneolitickém hradisku Rmíz u Laškova, *Pravěk NŘ* 3, 19–77.

Josef Hromada: Moravany nad Váhom. Táboriská lovcov mamutov na Pováží. Archeologické pamätníky Slovenska 6. Archeologický ústav SAV Nitra – Bratislava 2000. 128 s., 8 str. barevných príloh, 29 obr. (černobíle fotografie, perokresby a mapky), 9 kreslených tab., 15 barevných fotografií.

Hromadova publikace je již šestou knihou v řadě „Archeologické pamätníky Slovenska“ vycházející od r. 1990. Po formální stránce (úprava, struktura textu, ilustrační část) navazuje jako druhá (po vydání Liptovské Mary K. Piety v r. 1996) z plánované, vnější úpravou monolitní série popularizujících publikací významných archeologických lokalit na území Slovenska. Zároveň sumarizuje soudobé poznatky o lokalitě publikované prozatím v několika odborných článcích a dvou monografiích.

V první kapitole „*Dejiny archeologického bádanja v Moravanech nad Váhom*“ (s. 7–30) čtenář nejdříve sleduje první zmínky o nalezišti z poloviny 19. století. Rozšířený zájem lázeňských hostů v Piešťanech o zdejší nálezy jako vhodné kuriozity a upomínkové předměty vrcholil pozorností věnovanou paleolitickým lokalitám v okolí Moravan za 1. republiky. Seznámíme se s objevitelskou prací amatérského archeologa Václava Vlka i s jeho prvními kontakty s L. F. Zotzem, s nímž byly později osudy lokality úzce svázány. Velmi zajímavé, prozatím ne často diskutované téma otevírá relativně rozsáhlá část o osudech lokality za 2. světové války. S ideologickou podporou německé vlastivědné společnosti „Das Ahnenerbe“ a všemožné přízni slovenských státních úřadů zde L. F. Zetz již od roku 1940 mohl rozvinout v podstatě neomezený archeologický výzkum. V laickém i odborném světě způsobil senzaci nález nejstaršího do té doby známého obydlí pod širým nebem v poloze Žakovská (dnes ovšem značně zpochybněný). Výzkumy dále pokračovaly úspěšnými objevy v polohách Moravany–Lopata a na unikátní szeltienské lokalitě Moravany–Dlhá. Nechybí však ani úvaha o ideologickém tlaku, jehož očekávání Zetz nemohl splnit (zejména důraz na nalezení dokladů pragermánské rasy apod.), a z toho vzešlých Zetzových „potěmkinských“ aktivitách, např. při příležitosti státní návštěvy J. Tisa. Míru nátlaku pak dokresluje povolávací rozkaz na východní frontu, který ukončil Zetzovu kariéru. Tuto epochu doplňuje rozporuplný osud nálezů a anabáze sošky Moravanské venuše a ne zcela pochopitelné chování L. F. Zotze v této kauze, končící až na konci 60. let. J. Hromada poté vykresluje kontroverzní působení K. Absolona v Moravanech po roce 1945 a nástup nové generace badatelů v roce 1949 – F. Proška, V. Ložka a pozdě-

ji J. Bárty. Tuto kapitolu uzavírají informace o současném interdisciplinárně pojatém výzkumu zdejších lokalit, který probíhá ve spolupráci AÚ v Nitre s ústavem archeologie krakovské univerzity.

Kapitola „*Prírodné a zemepisné pomery*“ (s. 31–42) pojednává o geomorfologických dispozicích údolí Váhu a jejich vazbách k paleolitickému osídlení. Čtenář se srozumitelnou formou seznamuje s procesem periodického ukládání spraši, jejich stratigrafickým významem, vznikem kulturních vrstev (zajímavé je i rozpoznání popelovité vrstvy, vzniklé rozsáhlým stepním požárem, budící dojem indikátoru antropogenních aktivit) i s charakteristickými periglaciálními jevy. Nechybí širěji pojatý pohled do problematiky glaciálních cyklů a jejich projevu v krajině, stejně jako hodnocení výpovědi rozborů malakofauny, rostlinných zbytků i kostí lovné zvěře. Výsledky těchto výzkumů naznačují, že v prostoru okolí Piešťan bylo příznivé a relativně teplé mikroklima, podpořené vývěry termálních pramenů. Zajímavě zní poznámka: „Voda i bahno sa veľmi úspešne využívajú hlavne pri liečbe pohybového ústrojenstva – kľbových, svalových a nervových ochorení, teda všetko nemocí, ktorých výskyt možno v podnebných podmienkach mladého paleolitu bez diskusie označiť za chronický“ (s. 41). Význam „symbiózy“ člověka s termálními prameny autor dokumentuje na historii jiných lázeňských center i etnografickými analogiemi chování Čejenu a Arapahů. Pozoruhodná je i zmínka o významu stoupajících par z horkých pramenů jako orientačního bodu v krajině, viditelném podle autora na vzdálenost několika desítek kilometrů.

Kapitola „*Lovci s listovitými hrotmi*“ (s. 43–61) podrobněji pojednává o szeltienském osídlení okolí Moravan, zejména pak o odkryvu unikátní dílny na výrobu listovitých hrotů v poloze Moravany–Dlhá. Autor tyto lokality vsazuje do kontextu kulturního a klimatického vývoje na počátku mladého paleolitu ve střední Evropě. Připojena je i část řešící problematiku získávání a distribuce kamenných surovin s přihlédnutím k významu zdrojů Bílých Karpat. V následující kapitole „*Doba lovcov mamutov a sobov*“ (s. 62–99) se seznámíme se vznikem a rozšířením gravettoidních kultur, s některými významnými lokalitami a materiální kulturou. V souvislosti s povážskými lokalitami J. Hromada přibližuje problematiku spojenou s projevy kultury Willendorf–Kostienki. Přirozeně nechybí čtenářsky atraktivní vhléd do lovecké strategie a společnosti gravettienu, doplněnými četnými etnografickými analogiemi, tak jak je známe i z jiné odborné literatury. Značný prostor je věnován historii výzkumů a významu jednotlivých důležitých lokalit sídlištní-

ho komplexu v okolí Moravan. Komentován je inventář i nálezev okolnosti. Konec paleolitické historie moravanských sprašových svahů je reprezentován epigravettienskou lokalitou Moravany–Žakovská, která nás zároveň zavádí i do prostředí lovců po vyznění posledního glaciálního maxima.

V posledních dvou kapitolách „*V mladších obdobích pravěku a vo včasnej dejinnej době*“ (s. 99–104) a „*Moravany nad Váhom v zrkadle vekov a dnes*“ (s. 105–106) se již jen velice stručně zastavujeme u nepočtených neolitických a eneolitických dokladů osídlení zdejšího údolí, u lokalit doby bronzové, germánských nálezů a u významu regionu v období Velké Moravy a středověku. Kniha uzavírá úvaha nad smyslem a postavením Moravan v prostoru a čase jakožto jednoho z paleolitických civilizačních center střední Evropy.

Autor publikaci vhodně doplnil výběrem literatury k podrobnějšímu studiu probíraných otázek. Soupis obsahuje 105 titulů (s. 107–112). Následuje seznam ilustrací, tabulek a fotografií (s. 113–115) a anglické resumé (s. 116–125).

Hromadova kniha je tak příkladem vítané snahy předkládat neodborné veřejnosti kultivovanou a srozumitelnou formou výsledky současného stavu bádání na poli archeologie a přiblížit zajímavý svět paleolitických lovců. Slouží i jako odborný průvodce po archeologickém nalezišti s komplexní informací o jeho historii a významu. Publikace je sympatickou spletkou dluhu archeologie veřejnosti.

Petr Kostrhun

Albrecht Jockenhövel (Hg.): Ätereisenzeitliches Befestigungswesen zwischen Maas/Mosel und Elbe. Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen. Landschaftsverband Westfalen–Lippe Bd. XI. Aschendorf Verlag Münster 1999, 206 str. ISBN 3–402–05036–6.

Sborník nese název mezinárodního kolokvia uspořádaného v listopadu 1997 ke 100. výročí založení *Altertumskommission für Westfalen*.

Obsah: *A. Jockenhövel: Ätereisenzeitliches Befestigungswesen zwischen Maas/Mosel und Elbe. Bemerkungen zu den zeitlichen, räumlichen und kulturellen Rahmenbedingungen*, 1–15. V úvodní stati podává autor přehled problematiky v celé oblasti, jejíž jednotlivé části jsou předmětem dalších studií sborníku. Výsledky potom shrnuje v závěrečném příspěvku (s. 194n.). *A. Cahen–Delhaye: Les Fortifications Hallstattiennes et du Début de La Tène dans la Bassin Mosan*, 16–48. Do doby mezi 7. a 3. stol. př. n. l. patří 11 poloh. Jejich rozloha od

0,5 do 100 ha s nepříliš intenzivním ani dlouhodobým osídlením. Některé zanikly požárem. Valy mají konstrukce různých typů. *R. Waringo: Die ‚Aleburg‘ bei Befort in Luxemburg*, 49–68. Halová stavba 31 x 9 m s obytnou a stájovou plochou a dalších 16 menších domů (nejisté, zda všechny byly obydlími). 6. stol. př. n. l., hunsrücko–eifelská kultura. První výzkumy za války, řada nálezů i dokumentace se ztratily. *H. Nortmann: Burgen der Hunsrück–Eifel–Kultur*, 69–80. 23 opevněných míst HE kultury, některé s ¹⁴C daty: konec 6. a počátek 5. stol. př. n. l. Převážně datovány do stupně HEK I; ve stupni IIA (= LT A), kam jsou datovány bohaté hroby této kultury, nehrála již opevněná sídla žádnou roli. *R. Gensen: Die eisenzeitlichen Befestigungen in Hessen – mit Ausnahme des Glauberges bei Büdingen*, 81–98. Hesenko pozdní halštatské a zejména časně latéské doby patří plně do keltického kulturního okruhu. Autor popisuje polohy, způsob opevnění a vnitřní strukturu několika pevnostních systémů. Soupis. *D. Bérenger: Ätereisenzeitliche Burgen in Westfalen?*, 99–110. Většina westfálských hradišť je latéského stáří, jen na několika zjištěno halštatské osídlení, není však doloženo soudobé opevnění. *H.–W. Heine: Ätereisenzeitliche Burgen und Befestigungen und Perspektiven*, 111–124. Hradiště z Ha D – LT B se nacházejí na okraji sídelních oblastí. Nejnámější je Pipinsburg u Osterode se zřetelnými keltskými vlivy. *K. Peschel: Höhensiedlungen der älteren vorrömischen Eisenzeit nördlich des Thüringer Waldes*, 125–158. Objekty od Ha D do LT B2 v rozpětí 250–300 let (6. – pol. 3. stol.). V popisu 40 objektů uvádí jejich topografickou situaci, průběh fortifikace, datování. *A. Jockenhövel – K. Simon: Befestigte Höhen– und Niederungssiedlungen der älteren Eisenzeit zwischen Elbe und Weißer Elster/Untersaale. Eine Auflistung*, 159–166. Častá kontinuita osídlení z pozdně bronzové doby. Opevněná sídla představovala střediska menších oblastí, obchodní a řemeslnická centra, nebo pro svou polohu při starých komunikacích mohla sloužit i jako kontrolní stanice obchodních aktivit. *F. Verse: Ätereisenzeitliche Burgen in Nordbayern. Ein Forschungsüberblick*, 167–180. Malá hradiště do dvou a do osmi hektarů z pozdní doby halštatské byla zpravidla opevněna až v časně latéské době. Velká hradiště nad 8 ha z časně latéské doby měla jako kmenová střediska emporiální charakter a také hodně podobností s pozdějšími oppidy. Otázka souvislosti hradišť s některými mimořádnými pohřby „knížecích“ osobností. *B. Sichert: Tendenzen im ätereisenzeitlichen Befestigungswesen Böhmens. Eine kommentierte Fundkarte*, 181–193. V budování hradišť v Čechách spatřuje

autor hiatus po době popelnicových polí (ve stupni Ha C). Většina patří Ha D2/3, mnohá přetrvávají do LT A a v té době končí. Mnohem později potom oppida. V dalším se zabývá na širším prostoru souvislostmi opevněných sídel a tzv. knížecích hrobů. A. *Jockenhövel*: *Ältereisenzeitliche Burgen im Mittelgebirgsraum. Versuch einer Zusammenfassung und Ausblick, 194–197*. Přínosy jednotlivých vystoupení skládá autor v mozaiku podávající představu o situaci v problematice, jež byla předmětem zasedání. Tlumočení hlavních tezí je vhodné i pro charakteristiku tématu věnovanému v referované knize. Konstatuje se, že až na malé výjimky neexistovala ve stupni Ha C hradiště. Začínají většinou koncem časného halštatu a vrcholná perioda jejich budování je v předchodném období mezi pozdně halštatskou a časně laténskou dobou. Další vývoj potom kolísá; durynská, česká a četná severobavorská končí dříve. Zvláštní postavení mají hradiště hunsrücko–eifelské kultury. Zde existují dva horizonty během starší doby železné: první krátký (snad po dobu jedné generace) v pozdně halštatské době, a mladší koncem časně laténské doby. V dalším si A. J. všímá původu myšlenky výstavby pevnostních systémů v různých německých oblastech (např. v Durynsku a Sasku pokračují z předchozí pozdně bronzové doby, jinde došlo k přerušení; např. v Čechách – cf. příspěvek B. Sicherla). Pozornost je věnována také stavebním charakteristikám. Pro poznání vnitřní struktury hradišť existuje málo údajů. Pro velká hradiště, kde je k dispozici jen nepočtený sběrový materiál, se uvažuje o útočištných bodech, ačkoli taková funkce není archeologicky prokazatelná. Hradiště sloužila nejen k sídelním účelům, ale také jako řemeslnická střediska (zvláště zpracování kovů) a také pro chov dobytka (cf. stať R. Waringa). Některá byla kmenovými centry. Spojitost hradišť a tzv. knížecích hrobů platí jen omezeně (hesenský Glauberg nebo jihozápadní Německo a severní Bavorsko), zatímco v hunsrücko–eifelské kultuře se oba jevy – hradiště a bohaté hroby – časově míjejí.

Poznámka na závěr: ve sborníku zařazená studie o českých pozdně halštatských a časně laténských hradištích by mohla být impulsem k detailnějšímu pohledu na tuto problematiku u nás, s výjimkou regionálně zaměřené práce V. Šaldové (1981) řešenou zatím jen okrajově.

J. Hrala

František Kubů: Štaufská ministerialita na Chebsku. Chebské muzeum *Cheb 1997*. 128 str., 23 tab. ISBN 80–85018–09–8.

Ministeriálové byli nesvobodní služebníci feudálů, pro něž plnili rozličné vojenské, správní a hospodářské úkoly mnohem spolehlivěji a vděčněji než svobodní vazalové. Uplatňovali se proto nemalou měrou na různých pozicích v říši od 11. stol. Za Friedricha Barbarossy měla říšská ministerialita ústřední roli v programu *restauratio imperii*, projektu silného a nad teritoriální zájmy feudálů exponovaného štaufského impéria. Kromě jiných úloh byli ministeriálové pověřováni budováním, správou – a bylo-li třeba i kolonizací – štaufských rodových domén, jež se měly stát zázemím silného impéria a jejichž centry byly falce. Kolem pol. 12. stol. tak vznikla na středovýchodním pomezí říše soustava tří domén – Norimbersko, Plisensko a Chebsko – později doplněná o říšské fojstství (Vogtland). Chebsko patřilo k těm nemnoha územím, jejichž kolonizace musela být dovršena.

Na kolonizaci Chebska se podílely tři feudální složky. Ač diskutabilní, přesto produktivní metodou dospěl autor k úsudku o jejich podílu na zakládání vesnic a potažmo kolonizaci území: z celkového počtu 191 osad založil cisterciácký klášter Waldsassen 40 (vedle toho vzdálený klášter Reichenbach zanedbatelný počet 2 osad), šlechta 47 a samotní štaufští ministeriálové celkem 102 obcí (vohburští ministeriálové zahrnutí ke šlechtě). V poměru tedy založily klášter a šlechta po čtvrtině vesnic, zatímco ministeriálové polovinu! Diskutabilnost metody spočívá v tom, že zatímco v pramenech jsou zachyceny jen ty vesnice, s nimiž disponovaly klášter, resp. šlechta, pak k počtu vsí přisuzovaných ministeriálům dospěl autor opačně – absencí v pramenech. Svě teze však posiluje dalšími fakty – především polohou na šlechtických, resp. klášterních doménách, nebo polohou v okolí ministeriálních sídel.

Poprvé tak můžeme nahlédnout do návrhu v podstatě kolonizační mapy Chebska v rozhodujícím štaufském období. Vidíme, že před r. 1266 byla jádrem domény chebská kotlina, beze zbytku ovládaná štaufským panovníkem zastoupeným ministeriály; šlechta ovládla široký pruh severozápadního pomezí a konečně klášter Waldsassen působil na horním a středním toku Odavy a na Lubsku. Klášter, šlechta a ministeriálové se ve své zakladatelské činnosti doplňovaly v jižní části regionu, v okolí dnešního Tirschenreuthu. Je pochopitelné, že to, co mohl pro České království získat Jan Lucemburský r. 1322 od Ludvíka Bavorského jako říšskou zástavu, byla již jen část někdejšího štaufského rodového území, zvnějšku okleštěná šlechtou a klášterem (toto území je dnes součástí Německa), uvnitř ovšem stabilní ministeriální doména.

Z uvedeného je zřejmé, že sídelní dějiny současného českého Chebska se výrazně překrývají s dějinami ministeriality. Lze stanovit tři horizonty, v nichž ministeriálové do regionu přišli. Počátek prvního z nich je ještě spjat s budováním Severní marky. Energický markrabě Děpold II. z Vohburka ji rozšířil o Chebsko a založil zde v 1. čtvrtině 12. stol. hrad na místě slovanského hradiště. Posádka tohoto markraběcího hradu byla vytvořena z ministeriálů, povolanych z jižních marek Cham a Naburg. Ti zanedlouho v okolí získávali služebná léna, na nichž zakládali a budovali rodová sídla a majetky. Jejich kroky směřovaly od Chebu na jih, snad aby alespoň částečně vyplnili území mezi osamělým hradem a Severní markou. Za Štaufů nabylo německé osídlování na intenzitě. První kolonizační vlna se završila kolem pol. 12. Druhý horizont zakládání sídel proběhl na přelomu 12. a 13. stol. Jejich prstenec se zřetelně přiblížil ke svému středu – tehdy již císařské falci v Chebu. Poslední vlna spadá na samý závěr štaufské vlády, k polovině 13. století: síť opevněných sídel byla tehdy zahuštěna a některé rody dokonce pronikly do sousedního Loketska.

Autor věnuje velkou pozornost majetkovým poměrům. Podle písemných pramenů z let 1122–1266 disponuje s majetkem 23 rodů z celkového počtu 44. Podstatná část práce byla věnována zániku ministeriality. Ministerialita, právě dovršující svou společenskou emancipaci, již v té době sleduje své vlastní zájmy a vstupuje často dobrovolně do lenní závislosti na nevlivnějších dynastech v okolí. Od 2. pol. 13. stol. byl nejvýznamnějším z nich český král, jehož vliv po definitivním připojení Chebska k českému státu r. 1322 pochopitelně převládá. Ve 13. a 14. stol. se město Cheb stalo mocenským soupeřem ministeriality. Přímou osudovou pro dosavadní vládce v kraji bylo nejprve dočasné připojení Chebska k Čechám v letech 1266–1275 a v letech 1291–1305, a potom definitivní v r. 1322. Členové ministeriality se za těchto okolností postupně zařazují do struktury šlechtické obce (podle dosavadní mocenské diferenciace se v listinách začínají nazývat buď *nobiles*, nebo *militēs*), nebo do městského patriciátu. Vědomí jejich ministeriální sounáležitosti se vytrácí. Tento proces prameny zachycují mezi lety 1224–1306. Navíc v 2. pol. 13. stol. vymírá nezanedbatelných 15 rodů z celkových 44 a jiní ministeriálové odcházejí do říše. Polovinu 14. století autor určuje jako dobu definitivního zániku ministeriality na Chebsku.

V této pozoruhodné knize je zřetelná snaha postihnout shody chebské ministeriality s ostatní ministerialitou v říši a zároveň odhalit její specifika. Autor klade důraz na budovatelské plány Štaufů,

kteří podmiňovaly vznik, charakter a do jisté míry i doznívání této pozoruhodné sociální skupiny. Perspektiva jeho pohledu překonává a sceluje dosavadní povýtce jen genealogické studium. Je třeba ocenit přehlednost práce, pečlivě a logicky utříděná fakta a střízlivé teze.

Ladislav Varadzin

Karel Kuča – Věra Kučová: Principy památkového urbanismu. SÚPP Praha 2000 (příloha časopisu Zprávy památkové péče). A4, 104 stran s 258 obr.

Kromě závěrečného soupisu chráněných sídel a území v ČR sestává svazek ze dvou částí. V první jsou prezentovány cíle a přístupy památkové péče v procesu ochrany a regenerace historických sídel, druhá je věnována praktickému uplatnění popsanych principů při rozboru konkrétního území. Vzhledem k očekávaným změnám právního prostředí památkové péče publikace není závazným metodickým materiálem, nýbrž doporučením pro zpracovatele památkových rozborů především chráněných sídel, venkovských i městských. Jejím účelem je nabídnout rámec pro vypracování rozborů, sloužících jak potřebám památkové péče, tak prezentaci jejich zájmů ve vztahu k územnímu plánování.

Obecné přiblížení metod a cílů, k nimž dnes památková péče týkající se historických sídel jako celků směřuje, je doprovázeno spoustou ilustrativních fotografií s výstižnými a zasvěcenými komentáři. Rovněž srovnání stavu zachyceného na starých pohlednicích se snímky ve shodné perspektivě svědčí o nemalé snaze dokumentovat nevhodné urbanistické zásahy a hledat vhodná řešení pro další koncepci. Autoři citlivě váží případy žádoucí obnovy původní zástavby jak formou kopií či parafrází nejen architektonických prvků, ale i celých domovních bloků, tak moderní zástavbou, mezi níž nacházejí (pochopitelně v naprosté menšině) i pozitivní příklady (mezi ně kupodivu řadí i píseckou Portýč). Erudovaně hodnotí i možnosti uplatnění drobných děl v obrazu krajiny, problematiku veřejných prostranství, zeleně a vodních ploch. Podobně zpracované jsou i navrhované principy pro zpracování podkladů k regeneraci chráněných území a diferenciaci památek podle jejich hodnoty z různých úhlů pohledu.

Přes kvality svazku, dokumentující pokrok v oblasti památkové péče o sídla i krajinu, musí archeolog přivítat, že se nejedná o závazný metodický materiál. Archeologickým aspektům je v této stostránkové publikaci o ochraně památek na území sídelních celků věnována jedna stránka, polovinu z ní zaujímá popis čtyř kategorií uplatňovaných

v rámci systému SAS ČR, zpracovávanému od roku 1991 v SÚPP. Text je formulován s ohledem na čtenáře–nearcheologa, o to větší význam připadá jeho obsahu. Archeologie je chápána jako obor přinášející poznatky pro prohloubení a rozšíření našich znalostí o původu a vývoji sídel, zdůrazněna je nezbytnost sledování všech výkopových prací v jejich areálu. Je konstatováno, že „archeologické nálezy obvykle nemají vliv na změnu koncepce stavby“, uvedeny jsou výjimečné příklady začlenění unikátních konstrukcí do novostavby (pražský Můstek a relikty sladovnické pece v Nymburku). O ne zcela jednoduchých podmínkách přístupu k údajům shromážděným v SASu se čtenář nedozví.

Vzhledem k úloze celé publikace, zaměřené na péči o dochované památky a na regeneraci historických sídel, lze jen doufat, že se jedná o projev nedostatečné spolupráce jednotlivých pracovišť SÚPP. Schází zde právě to, co by mělo být doménou památkových ústavů, tedy archeologická památková péče ve smyslu ochrany hodnotných terénů před likvidací či narušením. Evropské i domácí trendy, jak se u nás odrážejí v konkrétních návrzích archeologického památkového režimu prozatím jen v Praze a v Českém Krumlově, zdá se, v SÚPP valný ohlas nezaznamenaly. Mimo jiné se tak stále zdokonalují překážky, které nás už dnes dělí od možnosti účasti na mezinárodních dohodách či projektech zaměřených na ochranu archeologických památek. Vidina rarity uprostřed Evropy, jejíž (ne)systém nelze propojit s okolními strukturami, se rýsuje stále zřetelněji.

M. Ježek

Jacek Lech: Between captivity and freedom. Polish archaeology in the 20th century. IAE PAN Warszawa 1999. 222 str., 92 obr.

Kniha J. Lecha představuje v současné debatě o historii polské archeologie ojedinělý příspěvek svého druhu. Nikoli však svojí původností, text knihy byl v polském jazyce publikován v *Archeologia Polona* 35–36: 1997–1998, nýbrž záměrem: zveřejněním anglické verze, která je určena zahraničním čtenářům, autor vyplňuje mezeru ve studiu regionálních vědeckých tradic a orientací v rámci celé Evropy.

Autor v šesti kapitolách představuje historii polské archeologie na pozadí dramatických událostí 20. století. Obsah knihy proto nutně osciluje mezi vývojem moderní polské společnosti a politickými událostmi, procesem archeologického poznání a schopností jeho kritické sebereflexe, vznikem a proměnami institucí, a také rolí jednotlivců ve

výzkumu a organizaci vědy. To vše je skloubeno ve vzájemně propojený a prolínající se celek.

Kapitola první (*The heritage of the 19th century*) a druhá (*Fin de siècle and beginning of the 20th century*) se chronologicky kryjí s počátky polské archeologie v období romantismu a národního sebeuvědomění a s etapou konstituce moderní archeologie 19. a počátku 20. století, resp. po konec I. světové války. Autor se zde zabývá především předpoklady a podmínkami rozvoje archeologie v jednotlivých částech Polska, existujících pod nadvládou mocností – Pruska, Ruska a Rakouska – od r. 1795 do r. 1918.

Třetí kapitola (*Archaeology in the Polish state 1918–1939*) reflektuje rozvoj archeologie jako samostatného vědního oboru s vlastními vědecko-organizačními strukturami a nově vzniklými publikačními orgány v období politické samostatnosti a nezávislosti II. polské republiky. Naopak o období značně omezené vědecké práce a muzejních aktivit, proskribování vědeckých pracovníků a kolaboraci v letech 1939–1945 referuje kapitola čtvrtá (*Occupation*).

Nejrozsáhlejší část publikace je však věnována vývoji archeologie v období socialistické éry Polské lidové republiky (*Archaeology in the Polish People's Republic (PRL) 1945–1989*). Tato etapa je v současné době nejdiskutovanějším úsekem polských dějin archeologie, a tak nepřekvapí, že její popis v knize má zároveň polemický charakter. J. Lech ji rozdělil na tři samostatné části (1945–1948, 1949–1956, 1956–1989), odrážející rozdílnou míru vlivu marxisticko-leninské odnože marxismu na institucionálně organizovaný výzkum a interpretaci historických jevů dle sovětského vzoru. Avšak léta 1945–1989 jsou autorem současně považována za dynamické období polské archeologie, a to navzdory všem politickým, ideologickým a finančním omezením ze strany vládnoucího aparátu, což souvisí jednak s postupnou liberalizací společenských poměrů, jednak s ústupem sterilního marxismu stalinského typu po roce 1956 a s možností zahraničních kontaktů na vědeckém poli. Nezanedbatelný vliv na tento vývoj má také obrovský rozmach terénních akcí po II. světové válce, zvláště v rámci tzv. míleniálního programu, podporovaného mocenskými strukturami.

V poslední kapitole se autor zabývá postavením archeologie v novém politickém, ekonomickém a společenském systému, tj. po pádu železné opony (*Polish archaeology after 1989*).

Publikace přináší zajímavé informace o vývoji archeologických institucí, nejdůležitějších terénních výzkumech a výsledcích archeologického bádání v dané sféře. Z toho důvodu je cenná jak pro

zájemce o historiografii archeologie, tak i pro specialisty zabývající se specifickým úsekem dějin. Mimo to poskytuje čtenáři úctyhodný seznam literatury a pozoruhodné obrazové materiály.

Jedním z přínosů knihy je, že v ní autor sleduje vývoj a recepci teoretických a metodologických směrů, tak jak se odrážejí ve stěžejních dílech polských archeologů. Kriticky posuzuje specifika pozitivistických a evolucionistických tendencí 2. pol. 19. stol., široký kulturně historický proud 1. pol. 20. stol., marxismus 2. pol. 20. stol., teoretický „turn“ 60. a 70. let včetně vlivů západní *New Archaeology* a metodologických podnětů francouzských *Annales*. Autor také zcela nezištně posuzuje úlohu předních osobností polské archeologie, jakou sehrály v průběhu společensko-politických změn, a to jak po společenské, tak po odborné stránce.

Knihy J. Lecha není a ani nemůže být naprosto vyčerpávajícím výkladem dějů v historii polské archeologie 20. století. Aspiruje totiž na něco zcela jiného. Ukazuje, že vědecké otázky, jež kladou historikové či archeologové svým pramenům, jsou odpovědní na výzvy, před něž je staví někdy neúprosná skutečnost, a že hledání odpovědí na tyto výzvy není nevinné. To se např. týká vědecko-politické debaty německé a polské meziválečné archeologie o etnické interpretaci některých archeologických kultur, stejně jako vágních teoretických předpokladů kossinnovské *Siedlungsarchäologie* nebo Koszrzeského neoautochtonismu. Patrně největší přínos knihy spočívá v tom, že poukazuje na dobovou podmíněnost teorií o minulosti a tím i nepřímo na specifické vlastnosti archeologických pramenů, s nimiž se potýkají nejen polští kolegové. Zároveň představuje pokus o nestranné posouzení historie polské archeologie 20. století. Ondřej Wolf

Muzeum – sborník muzea Kroměřížska II–1999, Kroměříž 2000. 152 str.

Ve druhém svazku nové řady (srov. AR 52, 2000, 390) jsou další hodnotné příspěvky z oboru humanitních a přírodních věd. Z obsahu: H. Chybová: Příspěvek k osídlení Zdounek ve středověku, 3–28. Postupný záchranný výzkum (1986–1998) středověkých objektů, jimž hrozilo úplné zničení. Půdorysy staveb, polozemnice, odpadní jámy. Osídlení ze tří časových horizontů. Prvý z konce 10. až do poloviny 11. stol.; druhý v průběhu 12. a první pol. 13. stol.; třetí z druhé pol. 13. až první pol. 15. stol. Tento nejmladší horizont je doložen písemnými prameny, které autorka uvádí. Rozbor nálezů (především keramika, též zlomky kachlů, kovové

předměty). E. Opravil: Ořešák z pleistocénu Kroměřížska, 109–111. Jde o nález endokarpů fosilního ořešáku popelavého, získaný autorem z pleistocenních uloženin šterkopísku u Hulína a Kvasic. H. Chybová: Jedno archeologické výročí, 123. Přípomínka zahájení víceletého výzkumu Hradiska u Kroměříže Státním archeologickým ústavem v Praze v r. 1949. Významné opevněné sídliště poskytl nálezy z několika období pravěku, zejména přispělo k hlubšímu poznání střední doby bronzové na Moravě. V. Spurný

Pravěk. Nová řada 9/1999. Vydává Ústav archeol. památkové péče Brno. Brno 2000. 502 str. ISBN 80–86399–02–8.

Obsah: *pdb*: Post mortem Pavla Koštuřka, 3–6. P. Škrála: Technologie opracování kamene v paleolitu – Technologie der Steinbearbeitung im Paläolithikum, 7–17. Výroba štipané industrie, broušení, tvorba otvorů. Rekonstrukce výrobního procesu artefaktů ze Stránské skály. Z. Nerudová: Ořechov I a II. K problému existence levalloiského konceptu v szeletien – Ořechov I und II. Zur Problematik der Existenz des Levallois-Komplexes im Szeletien, 19–40. Pokus o klasifikaci dvou souborů ze sběrů. J. Svoboda: Gravettské rozhovory – Gravettien-Gespräche, 41–53. Polemika s názory M. Olivy publikovanými v Pravěku 6/1986. M. Oliva: Stručné gravettské odpovědi, 55–59. Reakce na předchozí polemiku. V. Podborský: Přínos moravských výzkumů „rondelové archeologii“ – Beitrag mährischer Grabungen zur „Rondell-Archäologie“, 61–80. Přehled forem rondelových staveb v průběhu pravěku až po halštatskou dobu. M. Soják: Analýza kamenné štiepanej industrie zo Strání pod Tatrami z výskumu r. 1996 (severovýchodné Slovensko) – Analyse der gespaltenen Steinindustrie aus Stráne pod Tatrami aus der 1996 durchgeführten Ausgrabung, 81–106. Lineární keramika, bukovohorská a železovská kultura. Z. Čížmář – A. Matějčková: Nález unikátní neolitické nádoby v prostředí kultury s vypíchanou keramikou z Modřic (okr. Brno – venkov) – Der Fund eines unikaten neolithischen Gefäßes aus dem Milieu der Kultur mit Stichbandkeramik in Modřice (Bez. Brno–venkov), 107–123. Nález je posuzován jako import z prostředí pozdní lineární keramiky v Porýní. T. Berkovec – P. Vitula: Sídlíště a hromadný nález keramiky kultury s moravskou malovanou keramikou v Brně–Lískovci – Die Siedlung und der Keramiksammelfund der Kultur mit mährischer bemalter Keramik in Brno–Lískovec,

125–140. Depot zapuštěn zčásti do staršího příkopu a autoři mu připisují kultovní význam. *P. Fojtik*: Nové sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou u Lešan na Prostějovsku – Eine neue Siedlung der Kultur mit mährischer bemalter Keramik bei Lešany in der Region von Prostějov, 141–151. Fáze IIa–b mor. malované keramiky. *E. Opravil*: Archeologické nálezy kavylu na Moravě – Archäobotanische Funde des Pflriemengrases in Mähren, 153–157. *P. Procházková* – *M. Šmíd*: Návrh typologie keramiky kultury lidu s nálevkovitými poháry na Moravě – Entwurf der Keramiktypologie für die mährische Trichterbecherkultur, 159–179. Kriteériem je tvar a funkce, nikoli výzdoba. *E. Kazdová* – *L. Šebela*: Eneolitické osídlení Hradiska u Brna–Bosonoh (okr. Brno–město) – Äneolithische Siedlung auf dem Hügel Hradisko bei Brno–Bosonohy (Bezirk Brno–město), 181–195. Starší eneolit (pozdní nálevkovité poháry s vlivy badenské kultury), 2. horizont jevišovická kult. *M. Šmíd*: Hudební nástroj jako součást výbavy hrobu kultury se šňůrovou keramikou z Kostece na Hané – Musikinstrument als Bestandteil der Grabsausstattung der Schnurkeramikultur aus Kostelec na Hané, 197–209. Panova přišla ze stehenních kostí tura, prasete a ovce v hrobě ženy juvenilního stáří. Připojen antropologický (*M. Dočkalová*) a zoologický posudek (*M. Roblíčková*). *A. Matějčková*: Eneolitické hroby z Modřic – Äneolithische Gräber von Modřice, 211–221. Hrob se šňůrovou keramikou, druhý náleží kultuře Kosihy–Čaka. *S. Stuchlík*: Eneolitické drobnosti z jižní Moravy – Äneolithische Kleinigkeiten aus Südmähren, 223–241. Pět lokalit: kanelovaná keramika, zvoncovité poháry, protounětická kult. *J. Peška*: K vybraným problémům relativní chronologie v období mladého a pozdního eneolitu na Moravě – Zu einigen ausgewählten Problemen der relativen Chronologie in der Periode des Jung- und Spätäneolithikums Mährens, 243–268. Koexistence více kulturních komponentů bez nových stratigrafických pozorování a absolutních dat znesnadňuje stanovení relativní chronologie. Smíšený nálezový horizont po jevišovickém vývoji nazývá autor Strachotín–Držovice. *M. Salaš*: Neobvyklá forma starounětického depozita na Cezavách u Blučiny (okr. Brno–venkov) – Ungewöhnliche Form einer frühaunjetitzer Deposition auf Cezavy bei Blučina (Bez. Brno–venkov), 269–287. Nádoba se dvěma kamennými artefakty, kostěnými hroty, zvířecími kostmi, ulitou, zuhelnatělým prosem aj. Nález souvisel s výrobní (?) aktivitou. *B. Mikulková*: Únětické hroby z Bohdalice (okres Vyškov) – Die Aunjetitzer Gräber von Bohdalice (Bezirk Vyškov), 289–300. Dva ženské

hroby klasické únětické kultury. Připojen antropologický rozbor (*M. Dobíšková*). *J. Stuchlíková*: Věteřovské sídliště v Lovčičkách (okr. Vyškov) – Die Ansiedlung der Věteřov–Gruppe in Lovčičky, 301–314. Klasická fáze věteřovské skupiny. *J. Langová* – *J. Kohoutek*: Halštatské hradisko „Velá“ u Lukova, okres Zlín – Der hallstattzeitliche Burgwall „Velá“ bei Lukov, Bez. Zlín, 315–333. Datování Ha C. *M. Čížmář*: K poznání Hradiska u Jaroměřic nad Rokytinou, okres Třebíč – Zur Kenntnis von Hradisko bei Jaroměřice nad Rokytinou, Bez. Třebíč, 335–356. Výzkum M. Mazálka 1950. Osídlení mladohalštatské, snad i mladohradištní. *M. Hlava*: Laténské hroby z Oslavan a Nové Vsi (okr. Brno–venkov) – Latènezeitliche Gräber von Oslavan und Nová Ves (Bez. Brno–venkov), 357–378. Datování LT B1 (Oslavany) a LT B1–B2 (N. Ves). *B. Mikulková* – *J. Meduna*: Ein latènezeitliches Brandgrab von Drnovice (Bez. Vyškov) – Laténský žárový hrob z Drnovic (okr. Vyškov), 389–390. Bohatá výbava keramikou a železnými artefakty, LT C1. *M. Kalábek*: Germánské pohřebiště z přelomu letopočtu v Dolanech (okr. Olomouc) – Das germanische Gräberfeld aus der Zeit Rechnungswende in Dolany (Bez. Olomouc), 391–403. Tři hroby; nálezy interpretovány jako zásah z przeworské oblasti. *J. Doležal*: Stopy slovanského osídlení na ostrožně Ježova hradu u Stínavy, okr. Prostějov – Spuren slawischer Besiedlung auf dem Felsenvorsprung der Jež–Burg bei Stínava, Bez. Prostějov, 405–415. *J. Unger*: Kostnice a hrobka v kostele sv. Jakuba Většího v Pohořelicích (okr. Břeclav) – Beinhaus und Gruft in der Kirche des hl. Jakob des Grösseren in Pohořelice (Bez. Břeclav), 417–422. *I. Loskotová*: Příspěvek ke hrobové výbavě 17.–18. století – Beitrag zur Grabsausstattung aus dem 17.–18. Jahrhundert, 423–430. Pátrání po funkci bronzových plechových spon nalezených v kryptách na Moravě i v Čechách. *M. Bálek*: Nová opevněná sídliště na jižní Moravě – Neue befestigte Siedlungen in Südmähren, 431–441. – Z činnosti moravských a slezských archeologických pracovišť, 443–457. Kalendárium moravské a slezské archeologie, 459–479. *Literaria Archaeologica*, 481–496.

jh

Kinga Tarcsay: Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus Wien. Altfunde aus Beständen des Historischen Museums der Stadt Wien. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich. Beiheft 3/1999. ISBN: 3–9500851–1–4. 209 str., 21 obr. v textu, 351 obr. v katalogu.

V publikaci jsou zpracovány staré nálezy dutého i plochého skla získávané při stavebních pracích od 90. let 19. stol. po 70. léta 20. stol., uložené v Historickém muzeu ve Vídni. Sklo pochází ze 60 lokalit z různých částí Vídně (především však z historického jádra města), řazených abecedně. Soubory jsou zastoupeny 344 fragmenty dutého skla a 7 zlomky skla plochého. S ohledem na způsob získání mají rozdílnou vypovídací hodnotu. Z hlediska datování jsou zde uvedeny výrobky od 13. do 19. stol. V řadě případů jeden soubor zahrnuje nálezy z několika časových horizontů, a pokud to informace o náleзовých okolnostech umožnily, jsou uvedeny i jiné nálezy, případně i archivní údaje k dějinám objektu. Jedná se o první zpracování nálezů tohoto druhu materiálu z Vídně, významného centra obchodu se sklem, s doklady kontaktů s Benátkami od 13. stol. a se sklářskou výrobou od pozdního středověku.

První známá písemně doložená sklářská hut byla založena roku 1468 vně městských hradeb a nejspíše již k roku 1529 již zanikla. Pro badatele v oboru renesančního skla jsou důležité informace o raně novověkých sklárnách založených v letech 1531 a 1552, které vyráběly sklo již v benátském stylu a jejichž zboží se mohlo objevovat i na našem trhu. Kratší kapitoly jsou věnovány také výrobě skla na území Dolního Rakouska, obchodu se sklem ve Vídni a použití jak okenního, tak dutého skla ve městě, vypracované na základě archeologických i písemných pramenů.

Těžištěm práce je třetí kapitola, obsahující hodnocení nálezů. Jako hlavní kritérium si autorka vybrala, s ohledem na omezenou vypovídací hodnotu souborů, hledisko typologické a nikoliv chronologické. Postupně uvádí čísky s nálepy, číše, poháry, lahve, zvláštní (nezařaditelné) tvary a okenní sklo. V rámci skupiny určitého tvaru jsou pak uvedeny všechny nálezy v chronologické posloupnosti, což umožňuje sledovat vývojovou linii například od číše s nálepy 13.–15. stol. po tzv. „berkemeyer“ přelomu 16./17. stol. Druhotným kritériem je u číšek způsob výzdoby (s hutním dekorem, s plastickými žebry, dofukované do formy, s optickým dekorem). Do skupiny číší, kterými v české terminologii rozumíme především vysoké tvary, jsou zařazeny jednak tvary středověké (pouze dvě číše českého typu na zvonovité patce s nálepy!) a raně novověké (číše na zvonovité patce), ale i nízké číšky foukané do formy nebo již zdobené klouzavým dekorem a fasetrované z 18. a 19. stol., které by tvarově patřily spíše do předcházející skupiny. Skupina je uzavřena několika případy fragmentů blíže neurčitelných číší. Řada pohárů je zahájena tvary druhé poloviny

16. stol. s filigránovou výzdobou vlákny bílého skla, ze kterých se dochovalo několik výrazných fragmentů. Z dalších se však dochovaly pouze spodní části, takže jsou řazeny podle utváření a způsobu zdobení nodů (nezdobený hladký, se žebry, se lvími maskarony, malinovitý). Toto hledisko je i dalšími odborníky pokládáno za rozhodující při třídění pohárů, neboť formování dřívku a nodu více podléhalo módním trendům a bylo při výrobě poháru základním určujícím prvkem na rozdíl od kupy, jejíž tvar bylo možné pozměnit několika pohyby (A. E. *Theuerkauff–Liederwald: Venezianisches Glas der Kunstsammlungen der Veste Coburg. Kataloge der Kunstsammlungen der Veste Coburg. Coburg 1994, s. 201*). Jako zvláštní podskupiny jsou tak uvedeny poháry s jedním a dvěma prstenci na dřívku se zvonovitou patkou bez ohledu na tvar nebo výzdobu kupy, jeden nález dřívku barokního poháru a několik zlomků kup vč. jedné části hutní výzdoby poháru s „hady“ v benátském stylu. Lahve tvoří početně největší skupinu – více než polovinu všech nálezů, což je běžné především od raně novověkých souborů výše. Překvapivě velká je však skupina lahví s kulovitým tělem a vysokým štíhlým hrdlem se zatavenými modrými vlákny v trychtýřovitém nebo miskovitém okraji, datovaná od přelomu 13./14. do první poloviny 15. stol. U některých lze důvodně předpokládat benátskou provenienci. Autorka tyto lahve označuje jako „karafy“, a proto za ně řadí i tvary stejného účelu, ale podstatně mladší. Dále pokračuje lahvemi s vnitřním prstencem (konec 13. – poč. 14. stol.), kutrolfy (15./16.–17. stol.). Za těmito tvary, určenými ke stolování, uvádí tvary zásobních lahví – především nejběžnější, hruškovitého tvaru, několik vícebokých, ale i drobné lékárenské lahvičky, opět v širokém časovém rozpětí. Pouze několika zlomky jsou doloženy džbánky nebo konvičky, a to až z přelomu 17./18. – 18. stol. Následují tři šálky z 18. stol., dvě víka pohárů ze 16. stol. a drobné nádoby se širokým ústím na masti z přelomu 16./17. stol. Další nálezy, jako část přístroje na odsávání mléka, trubičky, zlomky lamp, jsou buď nedatovatelné, nebo z 19. stol. Katalog dutého skla uzavírají zlomky blíže neurčitelných tvarů. Mezi ploché sklo je zařazen také jeden předmět, dle tvaru a rozměrů patrně z brýlí.

Sympatické při rozboru tvarů s uvedením analogií je několik exkurzů se stručným vysvětlením techniky výzdoby (sklo s optickým dekorem, filigránové sklo, výzdoba rytá diamantem), způsobu použití určité skupiny nádob (lékárenské lahvičky) nebo technologie výroby (druhy výroby plochého skla, barvení skloviny kysličníky kovů). V několika případech jsou doplněny i názornými kresebnými

ukázkami výrobního postupu. Čtvrtá kapitola obsahuje katalog lokalit s uvedením známých nálezových okolností, historicko-topografických údajů, datování dalších nálezů a stručnou charakteristiku souboru skla. V případě obsáhlejších souborů je připojeno i vyobrazení nálezů.

Závěrečné shrnutí (pátá kapitola) autorka plně využívá k vyhodnocení všech možností daných materiálem. Přesné informace o majitelích několika domů umožňuje alespoň v těchto případech propojit tvary skla s konkrétním sociálním prostředím nebo provozováním živnosti (hostinec). Stručně charakterizuje skupiny I–XV, nyní již podle chronologického členění, uvedeného i v přehledné tabulce tvarů. Dále se snaží pro určité skupiny nalézt provenienci jako doklad obchodních spojení – ve středověku s Benátkami a jihoněmeckým územím. Ke stanovení produkce česko/moravsko/uherského okruhu lze mít výhrady. Autorka však v tomto případě pracovala s velmi malým množstvím materiálu. Téměř úplnou absencí klasických čiší českého typu vysvětluje odlišnou konzumaci – ve Vídni bylo oblíbeným nápojem především víno, což dokládají např. četné nálezy karaf. Velké tvary nápojového skla proto nebyly žádané. V tom případě je však zajímavá nepřítomnost džbánek a konviček v období 16. až pol. 17. stol., které patřily ke standardnímu vybavení všech našich renesančních souborů a ostatně i mizivě zastoupení v období mladším. V novověku jsou doloženy výrobky německé, benátské nebo v benátském stylu, jihočeských skláren a místní produkce. Autorka se zamýšlí také nad možností výpovědi nálezů skla o sociálním postavení majitelů. Pro 13. a 14. stol. je užívání skla téměř výhradně doloženo v prostředí církve a šlecht, od 15. stol. proniká do měšťanských domácností. Zhruba polovinu publikace tvoří samotný katalog s přesnými údaji a kresbami všech nálezů.

Publikace vznikla jako diplomová práce na *Geisteswissenschaftliches Fakultät* vídeňské univerzity v roce 1998. To, že v průběhu jednoho roku byla bez větších úprav vydána tiskem, svědčí jak o její kvalitě, tak potřebnosti, a to nejen pro dějiny skla na území Rakouska. Autorka pracovala s omezeným množstvím materiálu širokého časového spektra, jehož výběr byl především u předválečných fondů předem dán nálezi. Přesto můžeme dochovaný a zpracovaný fond pokládat za reprezentativní přehled druhů skla užívaných v jednom z hlavních evropských kulturních, obchodních a mocenských center od 13. stol. Informace a způsob vyřízení materiálu jsou velmi užitečné a podnětné i pro badatelskou práci se sklem na našem území. Závěrem drobná poznámka – v současnosti

by i sama autorka většinu zlomků zařazených do skupin „neurčitelných“ tvarů již bez problémů určila. Toto však v žádném případě neubírá práci na kvalitě. *H. Sedláčková*

Jiří Úlovec: Hrad, zámky a tvrze na Chebsku. Chebské muzeum *Cheb* 1998. 225 str., 127 čb. fotografií na 32 tab. ISBN 80–85010–11–X.

Tato encyklopedie je produktem aktivity započaté v pol. 80. let 20. stol. a podnícené dle autorových slov nekvalitním popisem sídel na Chebsku v publikaci *Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sv. IV, vydané v Praze v r. 1985. Ve velice stručném úvodu nalezneme nástin územního a historického vývoje Chebska a zařazení sídel vrchnosti do ministeriálního období, resp. renesance, baroka atd.

Kniha obsahuje 89 abecedně řazených místních nebo pomístních názvů obcí, v nichž existují panská sídla nebo u nichž lze jejich někdejší existenci prokázat. Soupis byl sestaven systematickým terénním průzkumem a studiem archiválií a historické literatury. Všechna sídla byla přesně lokalizována a dokumentována kresebně a fotograficky. Každé heslo obsahuje lokalizaci sídla (sídel), je-li zjištěná, dále stavební vývoj, literaturu a obrazovou dokumentaci, mj. situaci na stabilním katastru. Velice hodnotný je soubor přiložených fotografií všech sídel – mnohé fotografie a pohlednice pocházejí z doby před kritickými sedmdesátými léty a z let předválečných, takže leckdy zachycují dnes již neexistující objekty. Na posledních stranách nalistujeme mapu panských sídel a jejich česko-německé a německo-české čtení. Ačkoli by mnohý čtenář mohl podle nedostatečně specifikovaného názvu knihy očekávat statě podchycující logiku a nastiňující schéma zakládání panských sídel na Chebsku (např. v návaznosti na kolonizaci, majetkový vývoj atd.), není tomu tak. Nezbyvá než doufat, že se v budoucnu objeví jiné publikace s tímto akcentem.

Kniha je bezděčným svědectvím pilné, systematické a dlouhodobé práce, kterou nelze neocenit. Představuje vstřícnou pomůcku pro kladení a zodpovídání otázek sídelně historických, uměleckých, historických, majetkoprávních, genealogických i archeologických. Průnik do laického podvědomí a popularizace drobných panských sídel bude jistě protihodnotou vynaloženého úsilí a povede, doufejme, k ochraně a obnově dnes převážně zdevastovaných objektů.

Ladislav Varadzin

Název stránek: Katedra archeologie FHS ZČU v Plzni
Adresa: <http://www.kar.zcu.cz>
Provozovatel: KA FHS ZČU Plzeň
Kontakt na správce: smejda@hotmail.com
 (Ladislav Šmejda)
Rozsah: 50 stran, přes 60 fotografií

Název stránek: The Bonn Archaeological Software Package (BASP)
Adresa: <http://www.uni-koeln.de/%7Eal001/basp.html>
Provozovatel: Universität Köln
Kontakt na správce stránek: AL001@MAIL1.RRZ.UNI-KOELN.DE

Popis a hodnocení obsahu:

Internetové stránky mají novou podobu. Navazují na starší verzi (dnes již nepřístupnou), která katedru prezentovala v uplynulém roce. Prezentace je cílena zřejmě k širší veřejnosti (nevyjímaje odbornou). Základní strukturu tvoří úvod, odkazy, aktuality, personalia, soupis studentů (i s fotografiemi), soupis obhájených diplomových prací a rozvrh pro současný semestr.

Pro tamější studenty jsou zahrnuti i odkazy na studijní oddělení apod. Rozsah je nevelký, největší prostor zatím zaujímá 29 odborných textů od zdejších pedagogů.

Popis a hodnocení formy a technických záležitostí:

Pro snadnější orientaci je použita neměnná boční lišta, resp. rám se základní nabídkou. Jazyk stránek je zatím jen český. Přenos dat nečiní potíže, všechny odkazy jsou platné a fungující.

Grafická úprava je velice zdařilá, snad jen rozvrh hodin je kombinován z poněkud nesořodých barevných polí.

Obohacením je i interaktivní grafika. Podklad stránek i rámu navzájem barevně ladí. Z estetického hlediska je také hodnotím velmi kladně.

Celkové hodnocení: ★★★★★

Vytknout lze jen drobnosti, jako například chybějící odkaz na <http://www.archeologie-online.de>. Celkově soubor stránek působí jako vyvážený a pracovaný.

Datum hodnocení a autor:

30.11.2000

Michal B. Soukup, FF MU Brno

Popis a hodnocení obsahu:

Webová stránka, která je umístěna na serveru kolínské univerzity, slouží k prezentaci a distribuci statistického softwarového balíčku pro archeology známého pod názvem BASP. Software vznikl v Rheinisches Landesmuseum v Bonnu již před rokem 1970 jako společné dílo mnoha badatelů z oblastí archeologie, statistiky a programování. Je neustále doplňován a zdokonalován. Obsahuje řadu statistických analýz, které jsou dnes používány při práci s velkými soubory archeologického materiálu. Z nich lze například uvést korespondenční analýzu, seriaci a clusterovou neboli shlukovou analýzu. Umožňuje také vytváření Harisssových matic a mapování (např. lokalit) s libovolným mapovým podkladem.

Na základní balíček jsou připojeny další aplikace, umožňující propojení letecké fotografie s mapami, trojrozměrné projekce grafů a map. Je zde přídatný program pro vyhledávání pravouhlých struktur v plánech výzkumu. Tyto aplikace jsou prezentovány také s obšírným popisem jejich funkcí a patřičnými obrazovými přílohami.

Program je nabízen v několika verzích pro DOS, Windows a Macintosh. Lze jej jednoduše stáhnout přímo ze stránek. Verze pro DOS je zadarmo, ale je schopna analyzovat maximálně 400 entit statistického souboru. Verze pro Windows a Macintosh po nainstalování funguje buď 30 dní, nebo jde 30krát spustit. Pro permanentní užívání je nutno zaslat registrační poplatek o výši cca 150 DM, a to na adresu, kterou lze najít v instalačním balíčku.

Popis a hodnocení formy a technických záležitostí

Po otevření stránky, která se načítá velmi rychle, se objeví jednoduché a přehledné prostředí, jednotné pro všechny stránky. Je vidět, že stránky byly vytvářeny hlavně za účelem rychlého poskytnutí informací o programu, ne pro efekt.

Hned v úvodu je zevrubné seznámení s funkcemi programu a informace o jeho nejnovější vývojové variantě. Na této první straně jsou odkazy na detailnější stránky s popisem uživatelského prostředí a přímými obrazovými ukázkami vstupu a výstupu statistických analýz. Je zde také možnost si program ihned stáhnout, a to dokonce ze dvou serverů (evropský a americký).

Celkové hodnocení: ★★★★★

Stránky o programu BASP jsou jednoduché a tím i přehledné. Jsou zde pouze pro to, aby představily program a jeho funkce. Jejich aktualizace je pravidelná, ale týká se pouze programu, nikoli formální podoby stránek. Proto navrhuji v naší pětibodové stupnici hodnocení 2 za podobu stránek, ale 5 za informační potenciál a přínos.

Datum hodnocení a autor:

10.5.2001

Petr Dresler, FF MU Brno

Název stránek: Internet Archaeology
Adresa: <http://intarch.ac.uk/>
Provozovatel: British Council of Archaeology
Kontakt na správce: editor@intarch.ac.uk
Rozsah: cca 64 základních stránek a 6 foto (v základním počtu stránek není uveden počet stránek či vyobrazení u jednotlivých článků)

Popis a hodnocení obsahu

Stránky byly uvedeny na internet v roce 1996, a to institucí British Council of Archaeology. Jejich cílem je prezentace první plně verze archeologického odborného časopisu on-line. Internet Archeology (dále jen IA) poskytuje dva základní bloky informací. První část tvoří plně verze všech deseti čísel časopisu „Journal issues“ (v desátém čísle je k dispozici prozatím jen jedna studie – aktualizace k 5.4.2001). Druhá část informuje o IA (struktura a uspořádání, lidé v IA a poděkování dalším institucím a spolupracovníkům, prezentace a zprávy o IA, statistický přehled např. oblíbenosti jednotlivých článků, velmi podrobné pokyny pro autory). Zájemce se může aktivně zapojit nejprve při registraci („Registration“) jako nový uživatel (k datu 5.5.2001 celkem 26 678 registrovaných čtenářů), dále na diskusním listu („Discussion's List“) a samozřejmě v „Comments“ nebo na uveřejněných e-mailových adresách. Pro začátečníky existuje stránka s instrukcemi o používání časopisu a jednotlivých pomocných vyhledávačů pro rychlejší orientaci v již vydaných číslech.

Těžiště IA tvoří odborné studie. Zaměření článků (např. rozbory keramiky – římských amfor, zpracování jednotlivých lokalit – Bilzingsleben, použití počítačové grafiky v archeologii, 3-D rekonstrukce) je rozličné, stejně jako země původu (Velká Británie, Francie, Španělsko, Itálie nebo oblasti vzdálenější – Blízký východ nebo střední Amerika). Jednotlivé studie mají v závěru stránky

uvedenou vždy aktualizaci. Od třetího čísla se objevují v nabídce i recenze na jiné internetové stránky s podobným zaměřením. Prozatím je uveřejněno 66 článků a 8 recenzí.

Popis a hodnocení formy a technických záležitostí

Pro zlepšení přehlednosti stránek nebylo použito postranních lišt, ale systém klikacích ikon nebo odkazů. Při prohlížení navazujících stránek se lze vždy vrátit na hlavní nebo předchozí stránku pomocí ikon („Home“, ...) na konci aktuálně zobrazené strany. Poskytované stránky představují dobře provázaný okruh informací, přes svou rozsáhlost celkem dobře přehlednou i přes použití zastaralé vytvářecí struktury stránek.

Hlavní stránka IA podává v jednoduché formě základní strukturu odkazových ikon. Na hlavní stránce v horní části je umístěna měnič se „reklama“ na zainteresované archeologické instituce. Již zmíněné vyhledávače lze najít pod ikonou „Search“ na hlavní stránce. Nabízejí dva možné způsoby vyhledávání. Při vyhledávání se postupuje od první zadané vstupní informace vybrané z okruhu 8 témat („Search by Theme“) a druhý zpřesňující dotaz již vybere požadované publikované články na IA. Druhou vyhledávací možností lze nalézt články i jejich aktualizace po vyplnění tří kolonek (předmětové heslo, počet dní aktualizace a počet čísel pro vyhledávání).

Informace o uspořádání stránek lze číst na IA ve formě RTF a PDF.

Jednoduchá grafická podoba stránek, jen tři základní barvy a systém rozlišovacích nadpisů tématických okruhů ubírají v některých částech na přehlednosti. Uveřejňované studie jsou doplněny fotografiemi, grafy, mapami a kresbami. Autoři použili podobnou formu při vytváření podoby stránek odborných statí jako obsahu jednotlivých čísel. Každé číslo má stejnou strukturu. Seznam článků v podobě odkazů doplňují informace o velikosti textu v kB a počtu slov. Obsah je vytvářen i z odkazů se jmény kapitol, které otevírají další a další stránky textu nebo obrázků. V průběhu existence časopisu nelze konstatovat velké vlivy nových trendů při vytváření internetových stránek. Po stránce estetické se zvolená forma stává až příliš jednoduchou a konzervativní.

Celkové hodnocení: ★★★★★

Základní uspořádání hlavní stránky je přehledné, stejně jako získávání informací z časopisu Internet Archaeology. Méně šťastnou formu zvolili tvůrci pro stránky o vlastní struktuře IA a fungování IA díky použití starších jednodušších prvků pro vytváření internetových stránek. Kladem zůstává přístup-

nost všech starších čísel časopisu přímo z hlavní webové stránky IA a jejich bezplatné používání. Bezplatnost slibují autoři stránek i do budoucna.

Datum hodnocení a autor:

6.5.2001

Jana Krejsová, FF MU Brno

Název stránek: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied

Adresa: <http://nic.savba.sk/sav/inst/uarcheol/index.html>

Provozovatel: AÚ SAV Nitra

Kontakt na správce: nrausekr@savba.savba.sk

Rozsah: 14 stran; 9 obrázků

Popis a hodnocení obsahu:

Stránky byly vytvořeny v roce 2000. Jsou rozděleny na tyto okruhy (poslední tři nyní v úpravě): Kde nás najdete; Historie a statut AÚ SAV; Interní pracovníci ústavu; Struktura SAV; Seznam projektů pracoviště; Periodika vydávaná ústavem; Slovenská archeologie; Študijné zvesti; AVANS; Slovenská numizmatika; Východoslovenský pravěk; Jiná publikační činnost; Knihovna AU SAV; Publikační činnost pracovníků; SAS; Terénní výzkumy; Další stránky.

Stránky stručně představují historii, poslání a úkoly AÚ SAV v Nitře, hlavní důraz je kladen na personální strukturu a periodika vydávaná ústavem. Jsou zde uvedeny kontaktní adresy a rozdělení zaměstnanců do jednotlivých sekcí a pracovišť. Dále se můžeme poučit o náplni periodik publikovaných ústavem.

Citelně zde chybí okruh „Terénní výzkumy“, který se zatím připravuje. Stránky nyní působí jako

„suchý“ výčet faktů a nemají náhodného čtenáře čím zaujmout. Zájemcům o studium v knihovně ústavu poslouží mapka Nitry s vyznačením polohy pracoviště a úřední hodiny knihovny, institucím pak seznam knih určených k výměně a možnost jejich objednání přes e-mail.

Velmi praktické by byly také přímé odkazy na e-mailové adresy jednotlivých pracovníků, uvedené v jejich seznamu, kdyby ovšem fungovaly.

Popis a hodnocení formy a technických záležitostí:

Stránky jsou poměrně přehledně členěny, na levém okraji je umístěna lišta s hlavní nabídkou a na konci každé stránky odkaz na stránku hlavní. Postranní lišta umožňuje stále rychlou orientaci a přecházení na další oddíly. Některé oddíly jsou však velmi chaotické. V prezentacích periodik vydávaných ústavem chybí jednotná úprava obsahů jednotlivých ročníků. Stránkám scházejí odkazy mimo jejich vlastní systém a nápaditější grafická úprava – oku příliš nelahodí jasně žlutá postranní lišta s červenými písmeny a snad trochu „fádní“ úprava některých oddílů. Velmi postrádám alespoň základní překlad do anglického jazyka a podstatným technickým nedostatkem jsou nefungující odkazy.

Celkové hodnocení: ★★★

Závěrem je nutno kladně ohodnotit poměrně velké množství praktických informací, které stránky nabízejí. Měly by však být víc „přátelské“ k uživatelům a lépe technicky zpracované.

Datum hodnocení a autor:

10.5.2001

Petra Vlasatíková, FF MU Brno